

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Samih Nafiz Tansu

İTTİHÂD ve TERAKKÎ İÇİNDE DÖNENLER

Anlatan: Galip Vardar Yazan : Samih Nafiz Tansu

İçindekiler

Galip Vardar.....	9
Önsöz	13
Makedonya'da Bir Kış Gecesi.....	15
Gece Baskını.....	20
Krivalak İstasyonu.....	26
Komitacı Paruçâ.....	31
İttihat! ve Terakki Kulüpleri.....	36
O zamanki İstanbul.....	40
Çerkeslerle Arnavutların Mücadelesi	46
Yunanlı Çete Reîsi Akritas	5]
Makedonya Meselesi Nedir?	56
Manastır'da Atılan Kurşunlar	61
İkinci Meşrûtiyetten Evvel Selanik	66
İttihâd ve Terakkî'ye Nasıl Girilirdi?	70
Berlin Drank Bağdâd.....	75
İkinci Meşrûtiyete Tekaddünü Eden Günler.....	80
İftihâd ve Terakkinin Siyâsî Programı ve Kongreleri	86
3 Seçim ve 9 Kongre	90
Mahmut Şevket Paşa'ya Talat Bey'in Hazırladığı Tertip	93
1912 İttihâd ve Terakki Kongresi.....	98
İttihâd ve Terakki Partisinin İarihî Kungersinin İkinci Celsesi .	104
Küçük Efendi, Büyük Efendi	109
Serasker Nâzım Paşa.....	115
İktidardan Düşen Ekseriyet	120
Halaskârân.....	122
Gazi Ahmet Muhtar Paşa ve Büyük Kabine.....	125
Secime Giden İktidar.....	130
Büyük Kabinede Çıkan İhtilâf	135
Yıkılan Şöhretler	140
Bâb-ı Âlî Baskını Nasıl Hazırlandı?.....	146
Hükümeti Devirme Plânı	151
Bir Hükümet Böyle Devrildi?.....	156
Nâzım Paşa'yı Kim Vurdu?	162
Uşak Taburu.....	167
Giden Ağam, Gelen Paşam.....	172
Sakit Hükümet Erkânı.....	179
Gönül Alma ve Susturma Siyâseti.....	184
Hükümeti Muhafaza Edemeyen Muhafız Faşa	188
Korkak ve Muhteris iki Nazır Nasıl Elde Edilir?.....	193
Komitacılıkta Tabya	198
Bir Baskından Duyulan İntikam Hisleri.....	202
İki Düşman, Harp ve Hastalık.....	208
İttihadcıların Ele Geçirdiği Bir Padişah.....	213
Muhalefet Partisinin Şubelerini Kapatmak Teşebbüsü.....	218
Makamını Bırakmayan Bir Sadrazam.....	223
Mahmut Şevket Paşa'yı Nasıl Vurdular?	227
Pasa'yı Kim Vurdu?	233
Paşazade Abdurrahman.....	237
Çerkeş Ziya.....	242
Yüzbaşı Kâzım.....	247
Tunus'lu Hayrettin Paşazadeler	252
Fransa Hükümetinin Müdahalesi, Dîvân-ı Harbin Kararı	256
Galavani Sokağı.....	261
Pire Mehmet Sokağındaki Müsademe.....	266

Mahmut Şevket Paşa'nın Katilleri Nasıl Asıldılar?.....	270
Mahmut Şevket Paşa'sız Hükûmer.....	275
Partinin Yıkamadığı tek Adam, Talât Bey	280
Muhafızlıkta yapılan Gizli Toplantı	284
Cavit Beyin Evindeki İçtima.....	289
Bir Avuç Genç	293
Enver Beyden Enver Paşaya.....	298
Harbiye Nazın Enver Paşa.....	303
Enver'in Ameliyatı	308
Cemal Bey'in Emeli.....	313
Talât ile Enver Karşı Karşıya	317
İzzet Paşa Nasıl İstifa Etti?.....	321
Orduda Yapılan Tasfiye	326
Bahriye Nâzın Cemal Paşa.....	330
Sofya Sefiri Fethi Bey	334
Merkez-i Umûmîyi İskât Teşebbüsü.....	339
Teşkilât-ı Mahsûsa Reîsi Süleyman Askeri Bey.....	344
Operatör Cemil Paşa.....	348
Cemil Paşa'nın Geçirdiği Tehlike	354
Birinci Cihan Harbine Nasıl Girildi.....	358
Mâliye Nâzın Cavit Bey	363
Âlem Gider Mersine, Biz Gideriz Tersine.....	367
Harb-i Umûmîyi Doğuran Suikast	372
Haib İlân Edilmeden Evvel Avrupa Merkezlerinin Hayatı.....	376
İltihâd ve Terakkinin Dış Siyaseti.....	381
Teşkilât-ı Mahsûsa.....	386
Yakup Cemil Kimdir?.....	391
Umûm-i Harbe Nasıl Girdik.....	395
Her Tarafda Teşkilât-ı Mahsûsa	400
Nişantaşı nd a ki Konağın Ziyafet Sofrası.....	404
Mustafa Kemal - Enver Paşalar	409
İki Arkadaşın Sonu	414
Bingâzi'den Bâb-ı Ali'ye.....	419
Yakup Cemil Deli Değildi.....	424
Osmanlı Triyomvirası.....	429
Yakup Cemil Başkumandanla Karşı Karşıya.....	434
Sapancalt Hakkı.....	439
Harb İçinde Sulh Teşebbüsleri.....	443
Galatadaki Yazıhane.....	449
Nuruosmani'yedcki İftar	454
Kaplıcada Kurulan Dostluk	458
İsyana Hazırlanan Yakup Cemil	463
Ben Artık İtilâfıym	468
Hükümeti Devirme Teşebbüsü	473
Münferit Sulh İçin Çalınan Kapılar.....	478
Abdullah Efendi Lokantasında ki Münakaşa	483
Milis Kuvvetlerinin Başında Yakup Cemil.....	487
Yakup Cemilin Tevkîfi	492
Bekir Ağa Bölüğünün Yeni Sakinleri.....	497
Satvet Lûtfi Bey (Tozan).....	502
İlk Tevkifler.....	507
Tabancasını Vermeyen Suçlu . , '.....	511
Dîvân-ı Harb Huzurunda.....	516
Gecenin İlerlemiş Saatlerinde.....	520
Talât'ın Adamları - Enver'in Arkadaşları.....	526
Dîvân-ı Harbin Tahkîkâtı.....	530
Nasıl İdam Edildi?.....	534
Denizin Dibi Görünmüştü	539

Nasıl Kaçtılar, Nereye Sığındılar?.....	544
Büyüklerin Sonu.....	549
İttihâd ve Terakkinin Küçükleri.....	554
Mustafa Kemal'e Tertib Edilen Suikasd	559
Mustafa Kemal'i Öldürmek P [anlaştırıl ma sı	563
İttihâdçılar İstiklâl Mahkemesinde	568
Ya Devlet Başa, Ya Kuzgun Leşe.....	572
Harman Sonu.....	577
Son Söz	583

Galip Vardar

Galip Vardar

"İttihâd ve Terakki içinde Dönenler" hatırasının sahibi Galip Vardar, hayatını Rumeli'de eşkiya takibinde geçirmiş bir süvari yüzbaşısı olan Sabri Beyin oğludur. Sabri Bey tanıştığı Ohrili Eyüp Sabri, İttihâdçıların meşhur Maarif Nâzırı Şükrü, Yakup Cemil ve Sapancalı Hakkı beylerin en eski ve en iyi arkadaşıdır.

Galip Vardar, Serez'lidir. Çocukluğu Rumeli'de geçmiş, genç yaşında babasının yanında vazifeler almış, Balıkesir idadisini bitirdiği zaman umûmî harbe gönüllü bir delikanlı olarak gitmiş, Miralay RABE'nin ordugâhında talim görerek Çanakkale savaşına iştirak etmiş büyük Atatürk'ün 19 ncü fırkasında Conk bayırı, Sed-dilbahir savaşlarına girmiş, yaralanmış, geriye alınmış, sonra da Galicya'ya sevk edilmiş, fakat kısmî paralize giden durumu onu geriye çevirmiştir.

Mütâreke senelerinde gizli teşkilâtın başı olan Albay Hüsametdin Ertürk'ün emrinde ve yanında onun sağ kolu olarak hizmet etmiş, babasının bu en iyi arkadaşı ona çok nâzik ve mühim vazifeler vermiştir. Hepsinden üstün muvaffâkiyetlerle çıkan Galip Vardar, meslek yolunda mütarekenin en zalim subayı İngiliz yüzbaşısı BENET'in vurulmasında, Rum'ların kahramanı Hirisantos'un tutulmasında ve Yugoslav casusu Nikola Paşiç'in sokakta gebertilmesinde en büyük rolü oynamıştır.

İstiklâl Savaşına gönüllü olarak karışmış, Sakarya Harbine iştirak ederek ağır surette yaralanmış ve kırmızı şeritli İstiklâl Madalyası almaya muvaffak olmuştur.

Zaferden ve henüz İstanbul'un Kuvayi Milliye tarafından işgalinden evvel, Ali Kemal'in yakalanmasında hizmeti görülen ve gizlice İstanbul'a gelen Galip Vardar'ı daha bir çok vatanî hizmetler ifâ ettikten sonra İstanbul Darülfünunun tarih fakültesine devam ederek bu şubeyi muvaffâkiyetle bitirmiş ve mütâreke yıllarında çalıştığı Emniyet Umûm Müdürlüğünden ayrılarak, Maarif Vekâletinin tensibi ile Kabataş Lisesine muallim muavini olmuş, daha sonra da muallim olarak uzun yıllar hararetli ve heyecanlı tarih dersleri ile gençliği kendisine hayran bırakmış görüyoruz.

Hâtıralarını, vakalarını anlatırken, sanki o devri yaşıyormuş gibi heyecana düşen Galip Vardar, kırk sene yaklaştan öğretmenlik hayatının sonlarında vazifeli bulunduğu -Atatürk'ü Anma- gününde 10 Kasım Pazartesi günü, saat 10 u on geçte Atatürk'ün Çanakkale

10

harblerini anlatırken heyecana kapılarak kalp kifayetsizliğinden talebesinin ve arkadaşlarının gözü önünde yere düşerek ölmüştür.

Galip Vardar, bir sene geceli gündüzlü kendi notlarından ve canlı hâtıralarından anlattığı bu tefrikayı, eserin muharririne nakletmiş ve bu yazı serisi bu suretle meydana gelmiştir.

Ne yazık ki, Galip Vardar, hâtıralarına verilecek değeri görmeden, bu vakaların heyecanını tekrar yaşamadan gözlerini dünyamıza kapatmıştır.

Samih Nafiz TANSU

n

Önsöz

"İttihâd ve Terakki İçinde Dönenler" kitabı, ilhamını daha evvel Cumhuriyet gazetesinde tefrika ettiğimiz (İki Devrin Perde Arkası) adlı eserden aldı. Zira sayın Albay Hüsameddin Ertürk hatıralarında Mütâreke yıllarında İstanbul gizli teşkilâtında çalışmış ve çok başarılı işler yapmış olan ajanlardan biri merhum Galip Vardar'ı çok methediyordu. Gazeteci olarak o zamanlar yaşamakta bulunan bu mühim şahsı da konuşturmak hevesinden kendimizi alamadık. İmparatorluğun son yılları, karışık birtakım esrar bulutlarıyla kapanmış bulunuyordu. Herkes bunun bir tarafını aydınlatabilse muhakkak ki, muhtaç bulunduğumuz Son Devrin siyâsî tarihî kendisini açıklamış olacaktı.

13

Yeni Sabah'ta dört ay devam eden bu röportaj serisi, okuyucularının ısrarlı arzusu üzerine kitap haline getirildi. Bilmiyorum hareketimizle memleket tarihine bir hizmette bulunabildik mi?

Esere karşı gösterilecek alâka yakın bir zamanda bu sorunun cevabını hiç şüphesiz vermiş olacaktır.

Bizim dilediğimiz, okuyucularımızın takdirine mazhar olmaktır.

Eserin yazarı: Samih Nafiz TANSU

14

Makedonya'da Bir Kış Gecesi

Otina deresinin ortadan böldüğü İştib, Makedonya'da karlı dağların eteğinde, kiraz, vişne bahçelerine gömülmüş şirin bir Balkan kasabasıdır. Bilhassa kış, Makedonya'da umumiyetle şiddetli geçer, kar tipilerinden göz gözü görmez olur, geçiş yerleri tıkanır, insanın dize bazen de bele kadar gömüldüğü kar tabakası ve onun altında yatan toprak, uzun bir uykudan uyanınca, karların erimesi dereleri taşırır, vadileri basar, köyler, kasabalar bu defa da selin tehdidi altında, korkulu günler geçirir. Baharın yarı kapalı yarı açık günleri, yerden su buharı kaldırıp, tabiatın her tarafını yeşil bir örtü ile süsleyince, kiraz, dut, vişne ağaçlarında çiçekler açar, meyvalar tomurcuklanır, sonra bol güneşli yaz günleri gelir çatar ekinler biçilir, harmanlar sürülür, iri ağaçla -

15

SAMİH NAFİZ TANSU

rın gölgelendirdiği yerde, komitacıların sofrası kurup kuzu çevirdiği, Makedonya bağlarının kokulu üzümünden nefis şaraplar içtiği görülür, sonra yağmurlar başlar, sisli günler birbirini kovalar, yine kış çatar, kasırgalar, fırtınalar birbirleriyle yarışır, rüzgârlar, kapı pencere kanatlarını koparır evlerin damlarından kiremitleri uçurur, o zaman herkes zemini toprak evlerin içine çekilir, soba bacalarından tüten dumanlar, köylerin, kasabaların meskûn olduğunu gösterir, soğuk kış gecelerinin bazan lapa lapa döktüğü karlar, geceleri aydınlanan mehtabın ışığında zayıflar, çoktandır görülmeyen gökyüzünü, bize göz kırpan yıldızlarını tanıtır, insanlara ümîd ve ferahlık aşılar, bazen de köy köpeklerinin havlamaları, kasabaya yaklaşan bir süvârî grubunu haber verir. Bu ya baskına gelen Makedonya çeteleri, Bulgar, Sırp veya Yunan komitacılarıdır, yahut da İstanbul'dan emrini almış kasabaya gelen veya şehirden geçecek olan bir nizamiye süvârî bölüğü yahut alayıdır. Bunu anlayınca kadar İnsan korkulu dakikalar geçirir. Komitacılar ise o zaman köpeklerin sesleri daha çok yükselir ve sokakların içinde devam eder. İri çomarlar bile dost ile düşmanı farkedecek kadar zekidirler. Şayet öyle ise bu evlerin hepsi birer birer yoklanacak, köşede bucakta saklı ne varsa dökülüp saçılacak, yağ tenekeleri, pekmez destileri, balkan kaşarları, pastırma, sucuk bunların hepsi alınıp götürülecek, para, pul ne varsa toplanacak, şayet

gözlerine güzel gözüken genç kızlar, yakışıklı delikanlılar da varsa, feryâd figan içinde bu vahşî, bu zalim adamların elinden kurtarılamayacaktır. İkinci Meşrûtiyetten evvel 1907 de Makedonya'nın alın

16

İTTİHÂD ve TERAKKÎ İÇİNDE DÖNENLER yazısı bu idi. Yine böyle bir kış gecesi idi. Ben o zamanlar tahminen 12 yaşlarında bir çocuktum. Köpek sesleri, beygir kişnemeleri üzerine yatağımdan fırlamıştım. Bahçe kapısına bitişik taş odada yatan emir erimiz Ömer de fırlamış, gocuğunu giymiş, başına yün takkesini geçirmiş, elindeki feneri sallıyordu. Atlılar kapımızın önünde durdu. Babam süvârî yüzbaşısı Sabri Bey atından inmiş ve dizginleri Ömer'e vermişti. Hayvanın üstünden, sağrısından bir duman havaya yükseliyordu. Belli ki, atlar çok terlemiş, uzak bir yoldan gelmişlerdi. Babam bize dönerek:

- Haydi içeri girin, sabaha kadar biraz dinleneceğiz! dedi. Yanındaki iki mülâzım ile eve girmişlerdi. Zavallı annem, sık sık bu manzara ile karşılaşmıştı. Saç soba lâhzede ateşi aldı, odayı ısıttı. Zabitlerin çizmelerindeki kar hemen erimişti. Mutfak ocağından çatırdayan odunlar, hazır bulunan çorba tenceresini kaynatıyordu. Bu üç askerin bir sini başında, iştahlı ve neşeli bir halde çorbaya kaşık attıklarını seyrederken içimde onlar gibi olmanın hevesini duyuyor, henüz otuzbeşini geçen babama, mihnet ve meşakkatin, eşkiyâ takibinin yüzüne çizgiler bıraktığı bu adama, dikkatle bakıyor, yanındaki genç mülâzımları hayretle seyrediyordum. Bu gençlerden biri çok yakışıklı ve genç bir zabitti. Ödemiş'li idi ve yaşı henüz yirmisini geçmişti. Bıyıkları bile adam akıllı terlemiş sayılmazdı. Uzun boylu, esmer tenli, siyah gözlü, siyah saçlı, geniş omuzlu, çok mütenâsib vücutlu, güzel bir mülâzımdı. Parlak gözlerinde heyecan, ihtiras ve istikbâle aid ümidler uçuşuyordu. Babam, tecrübeli bir asker olduğu için gençlerin merak ve heyecanla an-

17

SAMİH NAFİZ TANSU

lattıklarına gülüyor, zaman zaman onların suallerini cevaplandırıyordu. Ödemiş'li mülâzım Nâzım Bey:

- Sabri Bey diyordu, şu Bulgar eşkiyâsı bize kök söktürüyor. Başları olan Sandanski'yi elimize geçirirsek, hepsini çil yavrusu gibi dağıtmış oluruz.

Babam gülerek:

- İyi ama, onu ele geçirmek pek sandığın gibi kolay olmasa gerek, o Balkan dağlarının şimdi kimbilir hangi geçidinde, hangi köyünde karargâh kurmuştur. Komitacılıkta istihbarat en mühim iştir. Bilmeliyiz ki, onlar bu gece nerededirler, nereden geçecek, nereye konacaklardır. O zaman bastırır, sansarın tavukları kümeste yakaladığı gibi hepsini birer birer boğazlarız. Zabitler gülüşüyor, bu eşkiyâlarla savaşın pek de kolay olmayacağını anlamaya başlıyorlardı. Ben mutfakla oda arasında ekmek, yiyecek taşıyor, zaman zaman da mülâzımların iltifatına nail oluyordum. Hepsi de babam dahil, aç kurt gibi yiyeceklere saldırıyorlar, makarna tenceresinin dibine darı ekiyor, yoğurt çanaklarını ekmekle sıyrıyor, üstüne de içlerini kızıştırın diye yazdan hazırlanmış pekmezi, maşraba ile içiyorlardı. İkinci mülâzım Edirne'li idi. Ona Rumeli daha ma'lumdu. Nihat Bey adını taşıyan onunla babam, daha iyi konuşuyor, anlaşıyordu. Fakat henüz mektepten çıkmış ve aslen bir jandarma zabiti olan Nâzım Bey, büyük hayaller peşinde koşuyor. Balkanların meşhur eşkiyâlarını sayıyor, bir ara Abdülhamid'e, sarayın etrafındaki paşalara atıp tutuyor ve ikide bir de:

18

İTTİHÂD ve TERAKKÎ İÇİNDE DÖNENLER

- Ah elime bir kuvvet geçse, diyordu. Selânik'de gizli bir cemiyete girmişti. Gözlerini bağlamışlar, onu karanlık yerlerden geçirmişler, tabanca üzerine yemin ettirmişlerdi. Babama dönüp:

- Ben halis muhlis, kanına su katılmamış ittihâdcı-yım ağabey! diyordu. Selânik'de Eyüp Sabri Beyle, Atif Beyle tanıştığını hikâye ediyor, partinin vereceği her vazifeyi yapmaya azmetmiş olduğunu ilave ediyordu-Babam yüzbaşı Sabri ise:

- Hele biz bu komitacıları temizleyelim, ondan sonra senin dediğin işlere sıra gelmiş olacak Nâzım, di-* ye mukabele ediyordu. Yemek faslı bittikten sonra bir de ocaktaki çaydanlıktan onlara birer çay getirmiş ve ısındıklarını görünce de sevinmiştim. Fakat gökyüzü aydınlanıyor, gece yağın lapa lapa karın örttüğü damlar, ağaçlar farkedilir bir hâl gelmiş bulunuyordu. Emir Erimiz Ömer, hayvanları koyun ağılımızda dinlendirmiş, terlerini kurutmuş, beygirlerin suyunu içirmiş, yemini yedirmiş, onları da harekete hazır bir hale sokmuştu.

İştib, komitacıların faaliyette bulunduğu ikinci mıntika idi. Menlik ve Ptrlepe de birinci ve üçüncü bölge olarak o zamanlar bir taksime uğratılmıştı. Bu üç yerde Bulgar komitacıları çok kuvvetli bulunuyor, bunların başında da Sandanski'den bahsediliyordu. Onu ne babam, ne de yanındaki mülâzımlar görmüştü. Fakat ismi bir parola gibi dağdan dağa, geçitten geçide, dolaşıyor, her yerde onu söylüyorlardı. Ben de küçüklük rüyalarımda, ona benzer kimseleri görüyor, korku ile

19

SAMİH NAFİZ TANSU

uyanıyordum. Eşkiyâ takibinde bir zabitin oğlu olmak, bir gün mukadderse bizim de başımıza felâket getirebilirdi. Fakat kasabanın içinde çok kesif asker birlikleri bulunuyor, süvari alayları, piyade taburları dağları tepeleri tutmuş bir hâlde bize emniyet veriyordu. Şafak sökerken bu üç süvari zabitini bize veda ettikten sonra tekrar atlarının üstünde görmüş, ağaç parmaklıklı bahçe kapımızın Önünden yola çıkmak için yerinde duramayan beygirlerin kışnemelerine ve yine etraftan koşuşan iri çoban köpeklerinin havlamalarına şahit olmuştuk. Bunlar nereye gidiyorlardı? Bunu ne biz sorabilirdik, ne de onlar söyleyebilirlerdi? Bildiğimiz, Bulgar komitacıların peşine gittikleri idi.

Gece Baskını

Kış gecelerinin korkulu rüyaları, bazan silâh sesleriyle hakikat olur, herkesi yatağından fırlatır, kapılara pencerelere koştururdu. Sonra saatlerce komitacılarla jandarma taburları, süvari alayları arasında müsademe başlar ve sabaha kadar devam ederdi. O tarihte Makedonya'da bulunan Bulgar eşkiyası iki kısma ayrılmıştı. Birinci grup, her ne pahasına olursa olsun Makedonya'yı Bulgaristan'a katmak ve ana vatan saydıkları Bulgaristan'ı büyümek arzusunda idi. Bunlara o zaman Virhovist'ler adı veriliyor ve bunların başında gayet tehlikeli bir komitacı olan Sarafof ve onun kadar korkunç muavini Garvanof bulunuyordu. Bunların Bulgar hükümetinden para, malzeme ve her türlü yardım gördükleri muhakkak idi. Onların çete efradı daha güzel

20

İTTİHÂD ve TERAKKÎ İÇİNDE DÖNENLER

giyiniyor, çok mükemmel techîz ediliyor, manliher adı verilen silâhlara, otomatik ve nagand tabancalara mâlik bulunuyordu.

İkinci grup, Makedonya'nın İstiklâli için mücadeleye girmiş idiler. Bunlar şüphe yok ki, daha idealist idiler. Kendilerine Santralistler adı veriliyor ve başlarında çok kurnaz ve pek olgun bir komitacı olan meşhur Sandanski görülmüyordu.

Daha müşkül şartlar içinde çırpınan ve mahallî yardımlarla kuvvetlenen santralistler, diğerlerinin gayesini daha o zamandan etrafa ilân etmiş bulunuyorlardı. Bu tarihlerde 40 yaşlarında, uzun boylu, göbeğine kadar sakalıyla dikkati çeken reisleri Sandanski etrafındakilere:

- Göreceksiniz, bu aşağılık kimseler, Makedonya'yı Bulgaristan'a katacaklar amma, Bulgaristan'ı da Almanya'ya peşkeş çekecekler diye anlatıyor ve Menlikde kaymakam bulunan büyük asker ve millî mücâhid olan Köprülü Kâzım bey de, Selanik'e gelip geçerken İstib'e uğrayıp babamla konuşurken bütün bunları anlatıyordu. En sonunda Sandanski'yi silahıyla şehre indiren ve meşrûtiyetin ilânından sonra onu kuzu gibi uysal bir hale sokan yine Kâzım bey olmuştu.*

Bu Rumeli eşkiyâlarının bin bir hikâyesi içinde bizimkilerin İstib'e yaptıkları bir gece baskını hatırımdan hiç çıkmaz. Soğuk bir sonbahar akşamı idi. Kasabamız hava kararırken tavuklarla beraber sükûna gömülmeyi.

Meclis Reisi **Kazım** P_{asa} Hazretleri.

21

SAMİH NAFİZ TANSU

yatmayı itiyâd edinmişti. Otina deresi ağır ağır her zamanki gibi akıyor. Fakat sularının kabaracağı da bekleniyordu. Komitacılar, çok defa köylerde yatar, gizlenir, samanlıkları kendilerine mükemmel sığınak addederdi. Arazîyi, civar köyleri, geçit yerlerini çok iyi bilirlerdi. Jandarmaları, subayları hepsini pek iyi tanırlar, bunlar hakkında malûmat alırlardı. Gayet de hunhar idiler. Kendilerinin gizlendikleri yerleri söyleyenleri, izlerinden malûmat verenleri ele geçirince işkence ile idam ederlerdi. Bulgar köylerinde Kocabaş adı verilen muhtarlar veya papazlar hükmederler, çoban veya bekçilerin çoğu Türkçe bildiği halde Türklere ağızlarından bir kelime kaçırmazlar ve her ne zaman onlara:

- İznayışı Türki, yani Türkçe bilir misin? diye sorulunca, muttasıl:

- Neznam, yani bilmem, diye cevap verirlerdi. Bu Neznam Bulgarların âdeta bir parolası idi. Türk takip müfrezeleri kaç defa şüpheli Bulgarları ele geçirmiş bazen tehdit ederek dipçikle dövmüş yine cevap olarak:

- Neznam'ı almıştı.

Bazen de yedirmiş, içirmiş, onları sarhoş etmişler, fakat bu defa da cevapları yine:

- Neznam olmuştu.

Bu köyler, kasabalar öylesine bir sırra bürünmüştü ki, burada çocuklar, hatta köpekler bile ses çıkarmazlardı. Bu yalçın kayalar, bu kesif ormanlar, bu coşkun dereler, hep sanki bir esrar perdesine bürünmüş, ses soluk vermez bir hâle ve ıssızlığa gömülmüştü. Komitaların en fa'âl zamanı kıştı.

İTTİHÂD ve TERAKKÎ İÇİNDE DÖNENLER

Osmanlı İmparatorluğu, Meşrûtiyete takaddüm eden bu yıllarda, bu Rumeli'ye mümtaz subaylarını, kahraman erlerini, yaman gediklilerini döküyor ve hepsini burada maalesef harcıyordu. Gelen erlerin

çoğu, İzmir, Gördes, Kula, Tire ve Ödemiş'ten idi. Bunlar Anadolu'nun yüksek dağlarının kucakladığı ovaların, yaylaların çocukları idi. Efe yavruları İdi. Orada sırmalı cepkenleri, alacalı şalvarları, yün çorapları, ucu püsküllü pabuçları ve kırmızı kuşaklarıyla zeybek oyunu oynarlar, dağınık kâhkülleri ile köy kızlarının dikkatini çekerlerdi. Anaların okşamaya kıyamadığı, babaların kucaklamaya doyamadığı, yavukluların hasretine dayanamadığı bu delikanlılar, bilmedikleri, soğuşuna alışamadıkları bu Rumeli balkanlarının geçitlerinde can verirlerdi. Bulgar eşkiyaları ise domuz eti yer, maşraba maşraba pekmez içer, içini kızıştırır, sonra manliherlerini veya nagandlarını alarak pusuya yatar, Türk çocuklarını birer birer yere sererdi. Yahut da, o devrin eşkiyasına çok câzip gelen şey, Avrupa trenlerinin geçtiği köprüleri uçurmak, demiryollarını dinamitlemekti. Çok defa ağaçlarda yüzleri soluk, dilleri yana kaymış bedbahtların maslub cesetleri ve göğüslerinde, yaftalar görülürdü. Bu yaftalarda şu sözler ne kadar korkunçtu.

- (Makedonya Bulgar ihtilâl komitesine ihanet etmiştir. İdam edilmiştir.)

İmza yerinde okunan korkunç bir isim, o devirde hepimizin ödünü patlatırdı. Bu isim EFREMÇUŞKA idi (Yakan Efrem' manasına gelirdi.) Bu, küçük yapılı, kırmızı yüzlü, matruş bıyıklı, çok hareketli bir Bulgar komitacısının ismi idi. Bunun muavini PETREASA, iri ya-

23

SAMİH NAFİZ TANSU

rı, uzun sakallı, şefine bağlı Sandenski'nin maiyetinde ve onun sağ kolu sayılan bir adamdı. Bu gaddar komitacılar, İştib havalisine musallat olmuşlardı.

Bu haydutlar Bulgar halkından zorla vergi almış, zavallı Mehmetçikleri bastırıp vurmuş, köyleri, kasabaları tirtir titretmişti.

İşte bu gece de bunların İştib'de bulunduğu haber alınmış, bizim süvari alayları ve jandarma taburları tarafından kasaba kuşatılarak, bunların dirisi veya ölüsü ele geçirilmek istenmişti. İştib, iki kısımdan mürekkepti. Otina deresinin bir tarafında müslüman mahalleleri, diğer kısmında Bulgarların ikâmet ettiği sokaklar uzanıp gidiyordu.

O gece, hiç unutmam üstelik İsa'nın doğum gecesi idi- Bulgarların mahallelerinde büyük bir şenlik göze çarpıyordu. Efrem Çuşka'nın kati olarak orada bulunduğu bilinmemekle beraber, onun muavinlerinden sayılan Balvan'lı Yuvan, çetesi efrâdiyla askeriye terzisi Petrovski'nin evinde ziyafette idi. Bu Petrovski, subayların ölçüsünü alır, elbiselerini prova eder, diktiklerini de teslim eylerdi. Fakat boşboğaz subayları, pek güzel konuşturur, takıp müfrezelerinin harekât istikametlerini, bütün tasavvurlarını gizlice Bulgar çetelerine haber verirdi. Hele çok genç ve güzel kızı Nadya da zabitanın hizmetine koştuğu için, bizim subayların ölçü vermek üzere sık sık Petrovski'nin evine uğramaları tabîi görülüyordu.

O gece kadınlara, kızlara bir gösteriş yapmak arzusuyla meydana çıkan Balvan'lı Yuvan:

24

İTTİHÂD ve TERAKKÎ İÇİNDE DÖNENLER

- İster misiniz size bu mübarek gecede bir de Türk kurban edeyim, böylece sevâb işleyeyim, diye bağırılmış, komitacılarla iddiaya girişmiş, sonra da kalkıp sokağa çıkmış. Türk bekçisini eğlencelere iştirake davet ederek eve sokmuş, onu alçakça boğazlamış, kesik başını ortaya atarak:

- İşte bu iş de oldu, diye bağırılmış ve şarabını arkasından kana kana içmişti.

Fakat bekçi Ölmeden evvel silâhını kullanmış, silâh sesleri, dağlarda akisler bırakmış, jandarma taburlarını, süvari alayını harekete getirmişti. Babam da o gece evde idi, fırlamış, atına atlayarak harekâta iştirâk etmişti. Biz bütün geceyi korku ve merak içinde geçirmiştik. Bulgar mahalleleri tamamen sarılmış, her ev, her kapı müsademeye iştirak etmiş, Bulgarlar kadınlı erkekli manliherleri, nagandlarıyla bizim avcı taburlarına ateş ediyor, bizimkiler de evleri, pencereleri, kapıları mermi yağmuruna boğuyordu. Bu sırada bir de yangın başlamış, alevler gökleri tutmuştu. Sabaha karşı kasabaya bir sükûnet çöktü, Harekâta iştirak eden emîr erimiz Ömer, eve gelip babamın sağ salim olduğunu, fakat yakışıklı ödemiş'li mülâzım Nâzım beyin yaralandığını, Bulgarlara esir düştüğünü söylediği zaman, bu gece baskınının en kötü haberini duymuş olan benim gözlerimden yaş dökülmüştü. O gün akşama kadar, kasabanın Bulgar mahallelerinde mukavemet devam etti. Bazı evler dinamitlenmiş deniliyor, kimse içeri sokulamıyor-du. İki taraf biraz müzâkereye koyuldular, esirlerin karşılıklı iade edileceği söylendi, o gece Bulgar kızının âşıklarından biri olan Mülâzım Nâzım bey, kız tarafın-

25

SAMİH NAFİZ TANSU

dan bizimkilere kaçırıldı. Mülâzım ertesi sabah kalçasına saplanan kurşunun çıkarılması için Selanik hastahanesine nakledilirken askeriye terzisi Petrovski'nin genç ve güzel sarışın kızı NADYA'yı ihanetinden dolayı Bulgarlar bir ağaca asmışlardı.

Krivalâk İstasyonu

Çetelerin çok defa pusu kurduğu yerlerden biri Krivalâk adını taşıyan, kasabaya altı saat mesafede İştib'in istasyonu idi. Geniş bir ovanın bittiği yerde dağlık bir bölgede, dar bir vadide, Vardar'ın köpürerek aktığı bir yolun kenarında ağaçların gizlediği, korkunç bir durak yeri olan Krivalâk, her telaffuz edenin ağzında bir ölüm te'siri yapar, insanı iliklerine kadar titretirdi.

Tren burada durur, yolcular korkulu adımlarla burada iner herkes eşyasını eline, kucağına alarak Vardar nehrinin kenarında bekleyirdi. Bu dar vadide yalnız gökyüzü gözükür, etrafın ıssızlığı ve tenhaliği insanın tüylerini ürpertir, her an basılmak, yakalanıp çeteciler tarafından işkencelere maruz bırakılmak, belki de sonunda ağaçlara asılmak mümkün olurdu.

İstasyon memurları tren durup da, Krivalâk dediler mi, gayr-i ihtiyarî insanın içine büyük bir korku ve teessür düşerdi. Yolcular için bundan sonra artık medenî dünya bitmiş, tamamen bambaşka bir âlem başlamış olurdu. Herkes sıraya giriyor, sahilde bağlı bulunan sallara, insanlarla hayvanlar beraberce bindiriliyordu. Çok defa da zabıt ailelerinin emniyetini te'min etmek üzere rütbesine göre bir kaç süvariden kuvvetli müfre-

26

İTTİHÂD ve TERAKKÎ İÇİNDE DÖNENLER

zelere kadar süvârî veya jandarma birlikleri burada hazır bulunduruluyordu.

Sallarla her defasında 5 veya 6 at 30-40 kişi geçiriliyor, sal hareket edince içindekiler heyecan ve korkudan nefeslerini kesip bir an evvel karşı sahile ulaşmalarını beklerken, onları seyredenler de aynı derecede heyecanlanıyorlardı. Zira Vardar gayet akıntılı, bol köpüklü bir nehirdi. Bereket versin ki, salcılar son derece mahir ve işlerinin ehli kimselerdi. Yoksa çok defa akıntıya kapılıp suların içinde kaynamak işten bile değildi. İki taraftan iplerle idare edilen bu sallara istikâmet vermek ve nehrin bir yakasından öbür tarafa salimen geçilmesini te'min etmek her babayığidin kârî olmasa gerekti. Palabıyıklı, iri yarı Herkül misâli bu Makedonyalılar, bu tehlikeli noktadan cidden büyük bir maharetle sallarin idaresini deruhde ederler, insana yalnız bir nehir değil, belki de bir Ölüm yolculuğunu muvaffakiyetle başartırlardı. Makedonya'daki komitacılar cidden çok tehlikeli faaliyetlerin mümessileri idiler. Bunlar yalnız Osmanlı İmparatorluğuna karşı değil birbirlerine de cephe almış bulunuyorlardı. 1318 (1902) de Bulgarlar Türk idaresini Rumeliden kaldırmak için ciddî bir şekilde çalışıyorlardı. Makedonya'daki mekteplerde Bulgar hocaları gizli bir teşkilât vücûda getirmişlerdi. 1319 da Makedonya'da büyük bir ihtilâl çıkarmaya muvaffak oldular. Bazı nahiye merkezlerini ve bu meyânda Manastır vilâyetindeki hükümet teşkilâtımızı baskınla bir ara susturdular. Bu isyan hareketiyle Bulgarlar, Osmanlı devletine göz açtırmadan büyük Avrupa devletlerinin müdahalesiyle bazı

27

SAMÎH NAFİZ TANSU

faydalar sağlayacaklarını da ümîd ettiler. Fakat tahminlerinde yanılmışlardı. Osmanlı devleti çabuk harekete geçmiş, isyanları mahallerinde bastırmış ve bu hareketi ile bütün dünyanın dikkatini de buraya çekmişti. Fakat ne yazık ki, bu isyanlar bastırılmakla beraber komitaların hareketleri durmamıştı. Selânik-Manastır-Kosova vilâyetleri dâhilinde bunlar faaliyette idiler. Bu çetecilerin çalışma sahalarını üçe ayırmak mümkündü. Şöyle ki:

Menlik, İştib, Pirlepe olarak gösterilirdi.

Bu üç noktada Bulgar çetelerinin gayreti fazla idi. Bu çetelere köy öğretmenleri de dahildi. Teşkilât pek esaslı, kademeli ve genişti. Bu çeteciler, gizlice köylülere tahrik ediyor, kitleyi bir gün harekete getirmeyi düşünüyorlardı. Vâkiâ Osmanlı hükümeti de her noktada bu çetecilerle mücadele etmeye hazırды. Harbiyeden mezun olan ve doğum yerleri ekseriyetle batı Anadolu'da bulunan subaylar, buralarda vazife alıyor, canla başla Rumlara, Bulgarlara, Sırlara, Uhlara karşı savaşıyorlardı. Bulgarlar kurnazca düşünüyor, büyük devletlerin yalnız Bulgarları tutmayacağını bilerek bilhassa Rumları da kendileriyle beraber isyana teşvik ediyordu. Menlik mıntıkasında en nüfuzlu ve tehlikeli komitacı Bulgar Sandanski idi. Bunun bölgesi Serez dağları ile Bulgar hudâdu arasında idî. Bu adam gençliğinde Bulgar milliyetçiliği için faaliyete geçmiş ve bir kaç defa bu mıntıkadaki köylülere milliyet propagandası yapmış, kültürlü bir adam değil ama, komitacı olarak çok muvaffak olmuştu.

28

İTTİHÂD ve TERAKKÎ İÇİNDE DÖNENLER

1908 meşrûtiyetinden evvel, Osmanlı hükümeti bu komitelerin bir kısmını imha etmekle beraber Sandans-ki'yi bir türlü ele geçirememişti. O, büyük kuvvetlerin başında kalmış, müsademelerden kendini korumuş ve itiraf etmeli ki, Makedonya'da en verimli teşkilâtı yapmıştı. Sık sık, Bulgaristan'a gider gelir ve Balkan dağlarının muhtelif geçit yerlerinden geçerdi. Razlık-Menlik, Cumaibalâ, Nevrekop kazalarının arasında uzanan bu dağları ekseriya Perim geçidinden katederdi. Sandanski'nin kendi adamlarından birinin ihanetine hiç tahammülü yoktu. Bu takdirde bu adam yakalanır, işkence edilir, sonunda asılırdı. Boynunda ekseriyâ şöyle bir levha bulunur ve şu yazılar okunurdu:

- Çetesine, arkadaşlarına hiyanet eden adamın sonu idamdır!..

Sandanski

Vaktiyle Filibe hapishanesinin müdürlüğünü yapmış olan bu azılı şaki, bu tarihlerde 42 yaşında sakallı ve uzun boylu bir adamdı. Sosyalist fikirler taşımakta idi. Kendi taraftarları şöyle bir mütâlâa yürütüyordu:

- Makedonya'da, dağlarda faaliyette bulunan çetelerin icrâatını tanzim ve hareketlerini idare için yine çetelerin başındakilerden mürekkebe bir meclis kurulmalı ve bunlar beraberce çalışmalıdır. Maksatları açıkça Makedonya'nın muhtariyeti idi. Bunlara Santralist adı veriliyordu. Bunlar çok pratik teklifler getiriyorlardı. Makedonyadaki Türkleri de iknâ'ya çalışıyorlardı. Bunlar Bulgar prensi ve Alman asallı Ferdinand'ı kendileri için faydalı görmüyorlardı. Onun bir gün Bulgarları, Almanların emellerine hizmet eder bir hâle sokacağını.

29

SAMİH NAFİZ TANSU

belki de doğması muhtemel bir cihan harbinde Bulgarları Almanların yanında ve tamamen millî menfaatleri dışında maceraya sürükleyeceğine kani bulunuyorlardı. Diğer taraftan Virhovist adım taşıyan çeteler de Makedonya'yı Bulgaristana katmak azminde idiler. Bunlar Bulgaristan'dan a'zamî yardım görüyor ve direkliği, parayı, silâh ve malzemeyi de Bulgarlar'dan alıyorlardı. Bunların başında da Sarafof adında daha azılı bir haydut bulunuyordu. Vâkıâ işin güzelliği, Santralistler ve Virhovistlerin anlaşamamaları ve bir çok defalar kendi aralarında çarpışmaları idi. Bu iki grup arasında şu mühim fark vardı. Santralistler, mahallî yardımlara dayanıyor, daha müşkül şartlar içinde çalışıyor, daha idealist bulunuyor, Virhovistler ise, Bulgaristan'dan muntazam yardımlar görerek gerek techîzât ve gerek kıya-fet itibarıyla daha varlıklı gözüküyordu. Yalnız Krivalâk geçidinde ve İştib havalesinde Santralist çetelerden birinin başında, son derece hunhâr bir adam bulunuyordu. Bunun ismi Efremçuşka idi. Kısa boylu zayıf yapılı, fakat cin gibi kurnaz ve son derece zâlim bir komitacı idi. Bu adamın iri yarı ve tam haydut yapılı, palabıyıklı bir muavini vardı. Bunun da adı Petreatça idi. Bu ikisi bir insanı şayet, ıssız ve tenhâ bir yer olan, ormanlara gömülü bulunan ve köpürüp akan bir durak yerinde Krivalâkda yakalarlarsa insanın kelime-i şehâdet getirmeye bile vakti kalmaz, korkudan ölürdü. Kaç kişi bu istasyonda kalb sektesinden gitmiş, çetelerin baskını, yolcuları dünyasından etmişti. Onun için Efremçuşka çetelerine mensûb komitacıların parolası tek bir kelimedede toplanıyordu:

-Krivalâk!..

30

İTTİHÂD ve TERAKKİ İÇİNDE DÖNENLER

Komitacı Paniça

O sırada Bulgar komitacılarından Santralist grubunu kumanda eden Sandanskî ile yine Bulgar komitacıların Virhovist kısmına başkanlık eden Sarafof arasında çok şiddetli bir mücâdele başlamış bunlar da birbirlerini imha etmekten başka çare görememişlerdi, iki taraf da bu maksatla harıl harıl çalışıyor, istihbarata ehemmiyet veriyor ve birbirini tenhâda yakalamak için pusuya yatmış bekliyorlardı. Sarafof'un tehlikeli bir muavini de vardı; bu haydutun ismi Garvanof idi. Sarışın uzun boylu ve mükemmel bir nişancı olan Garvanof, bir silâhçı dükkânı kadar çok tabancaya mâlikti. Çeşitli na-gant tabancalarıyla iftihar eder, şefi olan Sarafof'u yeryüzünde vuracak tek bir adam olmadığını iddia ederdi. Fakat Garvanof pek kısa bir zamanda bu iddiasında yanıldığını görmüş, fakat bu yanlış görüş, hayatına da mâl olmuştu. Sandanskî bir gün maiyetindeki çete reislerini dağ başındaki karargâhında toplantıya davet etmiş, Virhovistlerin harekâtını onlarla beraber gözden geçirmiş bazı kararlara varmıştı. Fakat meclis dağıldıktan sonra yanında alıkoyduğu en mu'temet adamlarından birisi komitacı Paniça idi. İki haydutun aralarındaki konuşma şu suretle cereyan etmişti. Sandanskî arkadaşına şunu sormuştu:

- Bana çok mühim bir yardımda bulunabilir misin Paniça?

- Emredersin Reîs, ne yapmamı istiyorsun!..

- Sana söyleyeceğim şeyleri iyi dinle, hazırladığım bir planı iyi tatbik edersen en büyük hasmımız

Sarafof

31

SAMİH NAFİZ TANSU

ve Garvanof'u yere sermiş, kuduz köpekler gibi onları öldürmüş oluruz... ve hakîkî gayemize bu suretle varmış bulunuruz. İki komitacı baş başa vererek şu planı hazırlamışlardı. Söze yine Sandanski devam etmişti:

- Paniça, demişti, naiyetimdeki adamlardan biri, bir çete reisi, haber aldım ki, Sarafof ile muhabere ediyor. Bizi bir gün bertaraf etmek hususunda düşmanımız Sarafof'a te'minat vermişti. Şimdi sen, bu çete reisinin mayietine düşecek, onun gözüne gireceksin. Onunla bizim aleyhimizde konuşacak, bizi ortadan

kaldırmak için, Sarafoflardan yardım alınması lüzumunu müdâfaa edeceksin. Bize hıyanet eden bu adamın itimâdını kazanarak yola çıkacak ve ondan alacağın bir mektubu Sofya'ya, Sarafof'a götürmeye razı olacaksın!.. Yalnız dikkat et ki, senden şüphe etmesin. Bu mektubu tüfeğinin namlusu içine bükerek sokarsın ve bizim mıntıkadan geçersin. Ben seni geçeceğin yerde bekleyeceğim. Orada görüşeceğiz. Sofya'ya gidince Sarafof'a emniyet telkin edersen, hareketinden bir gece evvel de onları bir ziyafete davet eder, yedirir, içirirsin, sonra de her ikisini vurur ve kaçarsın, seni avdetinde yol üzerinde harâb bulunan Rilo manastırında bekleyeceğim!..

Her iki şâkî o gece, planın teferuâtı üzerinde hayli konuşmuşlar ve anlaşmışlardı. Çok becerikli ve açık göz bir adam olan Paniça, emsalsiz bir cesarete, şayanı hayret bir sürati intikâle mâlikti, çok çevikti. En son dakikada Sandanski kendisine ihanet eden maiyetindeki çete reisi Voryanof'un ismini Paniça'ya vermişti. Paniça onun bulunduğu mıntıkaya kaçtı ve reîse Sandanski'den şikâyet ederek onun gazabından korktuğunu ve bu sebeple

32

İTTİHÂD ve TERAKKÎ İÇİNDE DÖNENLER

sığındığını açıkladı. Aradan geçen günler ve haftalar Voryanof üzerinde müsbet te'sir yaptı. Paniça efendisine sadıkane hizmet ediyor, kararlaştırılan plan dairesinde Sandanskinin hangi mıntikalarda hangi çeteleri bulunduğunu Voryanof'a haber veriyordu. Nihayet bir gün ikisi bir araya gelmiş ve şu suretle anlaşmışlardı:

- Bu herifi temizlemek için Paniça, Virhovistlerden yardım görmemiz lâzım!..

Paniça parlayan gözlerini dikerek:

- İyi ama Başkan demişti, sen bizi ateşten kaçarken cehenneme sürüyorsun, Sarafof da ondan aşağı kalır mı? Hem bizim onun adamı olmamızdan dolayı dehşetli intikam alır!..

- Yok sen merak etme. Sarafov ile ben gizlice anlaştım. Yeter ki, Sofya'ya gidebilecek emin bir adam bulmak!..

Faniça'nın heyecandan kalbi ağzına gelmiş, fakat şüphelendirmemek için isteksiz görünmüştü.

- Doğrusu Voryanof usta demişti, oraya gidecek babayığiti bulmak güç!..

Eski bir komitacı olan Voryanof çok saf bir tavırla, Paniçanın gözlerinin içine bakarak:

- Bu adam, sen niye olmayasın Paniça, demişti!..

- Ben mi? Allah yazdı ise bozsun, ben Sarafof'un karşısına çıkamam!..

- Pekâlâ çıkarsın, benim mektubum, benim tavsiyem tılsım te'sîri yapar, haydi gevezeliği bırak!..

33

SAMÎH NAFİZ TANSU

Böylece Paniça arzu ettiği vazifeyi alarak ve Vorya-nof ile sarmaş dolaş olarak yola çıkmış, pian mucibince Sandanski'nin mıntıkasından geçerken güya yakalanmış, arkadaşının karşısına çıkarılmış ve yalnız kaldıkları zaman da tüfeğinin kundaklığında sakladığı mektubu ona vermişti.

Santralistlerin reîsi şimdi arzusunun yarısına kavuşmuştu. Bundan sonra ise Paniça'nın maharetine bağlı idi. Filhakika komitacı Paniça büyük bir cesaretle Sofya yoluna muayyen yollardan geçerek vasıl olmuş ve Sarafof adlı meşhur komitacı ile karşılaşmıştı.

Dostu Voryanof'un mektubu bizzat onun el yazısı idi. Kullandığı kelimeler aralarındaki parolaya ve şifreye uygundu. Paniça'dan hiç şüpheyi mahal yoktu. Sarafof, muavini Garvanof ile bir müddet yalnız görüştüktan sonra Paniça'yı huzuruna kabul ederek, düşmanı Sandanski'nin hayatı, yaşayışı, maiyetindeki çeteler hakkında çok doğru malûmat almıştı. Paniça işlerine yarayacaktı.

- Peki, dedi, Voryanof benden yalnız bir çetenin hazırlanmasını mı istiyor?

- Evet efendimiz, bir çete, bir miktar para ve silâh İstiyor. Cevabınızı alır almaz, müsâadenizle yola çıkacağım. Daha fazla gecikirsem, geçeceğim yol kapanacaktır. Siz bize bu çetenin nerede katılacağını haber vereceksiniz!.. Bir müddet hazırlanmanıza vakit kalacak!..

Sarafof Paniça'yı pek beğendi. Ona birçok suâller sordu. Fakat zekî komitacı, soruların hedefini anlıyor, hepsine uygun cevaplar veriyordu. Son gece, Sarafof,

34

İTTİHÂD ve TERAKKÎ İÇİNDE DÖNENLER

Garvanof Sofya'nın kenar mahallerinden bir evde kafaları tütsüleyerek sabaha karşı kendilerinden ayrılacak komitacı Paniça'ya son talimatı vermekte idiler. Zeki komitacı, daha evvelden hizmetçilerden, bu ziyafetin nerede olacağını öğrenmiş, civardaki ahırlardan birine atını götürüp teslim etmiş ve sabaha karşı yola çıkacağını da tenbih etmişti. İki hizmetçinin hizmet ettiği bu tenhâ ve küçük evi, Sarafof mahsûs seçmişti. Kimsenin dikkatini çekmemek lâzımdı.

Paniça o gece çok yemek ve içmekten ziyâde karşısındakilere içirmeyi vazife bilmiş, bir ara Sarafof'un kadehine de beyaz bir toz dökebilmişti. Saatler ilerliyor, karanlık yerini beyaz bir sabaha terk ediyordu. Paniça bir ara su dökmek üzere odadan çıkmak üzere bulunan Gar-vanofu gözönünde tutarak

belindeki tabanca ile evvelâ meşhur Sarafof u ve neye uğradığını anlayamayıp derhâl dönen muavini Garvanof'u da kalbinden yere yıkmıştı.

Uyku sersemi odaya koşan hizmetçiler şaşkın bir halde Paniça'ya bakarken o pencereden sokağa atlayarak civardaki ahıra koşmuş ve atına atlayınca dolu dizgin, bomboş ve tenhâ Sofya sokaklarından geçerek kirlara ve başkanı Sandanski'nin çizdiği yolu ta'kîb ederek, şafak vakti Rilo manastırına ulaşmıştı.

Santralistlerin reîsi bu manastırda Paniça'yi kıyaklarken, bütün Sofya dehşet içinde o sabah ayağa kalk'mış, Virhovistlerin reîsi Sarafof ile onun muavini Garvanof'un komitacı Paniça tarafından küçük bir evde, bir sofraya başında tabanca ile vurularak öldüğünü haber almıştı.*

* Bu ma'lûmât babamla arkadaş olan, Sandanski'nin ta'kibinde bulunan sayın Köprülü Kazım Paşa tarafından O Zaman harâretle anlatılmıştı

35

SAMİH NAFİZ TANSU

İttihâd ve Terakki Kulüpleri

İttihâd ve Terakki davasını, Osmanlı İmparatorluğunun kudretleri ve zaafılarıyla beraber mütâlâa etmek ancak bize birçok hakikatleri öğretecektir.

Avrupamn en meşhur müverrihleri ve dikkate değer muharrirleri, 19 uncu asrın yarı sonrasında ve bil-hassa 1871 den sonra Osmanlı İmparatorluğu meselelerinin, büyük devletlerin devamlı siyâseti dahiline girdiğinde ve "Şark meselesi" adı altında toplanan bir dosya teşkil ettiğinde adeta müttefiklerdir. Bu Şark meselesi dosyasının hiç şüphe yokki, en mühim fasılları -Makedonya meselesinde- toplanmakta şark, garp mücadelesi bu noktada mevcudiyetini hissettirmektedir. Fransız siyâsî yazarlarından Rene Pinon, 3 Mayıs 1907 de verdiği bir konferansta aynen şöyle demişti:

- Umumî siyâsette Şark meselesinin oynadığı rol, o kadar büyüktür ki, bir asırdan beri Avrupada ortaya çıkan her siyasî kombinezonda, her anlaşmada Şark meselesi önemli bir yer almıştır. Şark meselesinde, Balkanlarda takib edilecek siyâsette mutabakata varmak veya hiç değilse bir uzlaşma noktası elde etmek, devamlı bir anlaşmanın zarurî şartını teşkil etmiştir. 1871 den sonra ortaya çıkan -Üçlü anlaşma- veya - ikili anlaşma— gibi ifâdelerle adlandırılan siyasî kombinezonların menşe ve tekâmülünü Balkanlardaki hâdiselerin ışığı altında incelemek lâzımdır". Değerli Fransız siyasî yazarının bu düşüncesi bizce fevkalâde isabetlidir, Osmanlı İmparatorluğu 19 uncu asırda iki siyâsetle karşı karşıya bulunmuştur. Biri bazı Avrupa devletlerinin imparator -

36

İTTİHÂD ve TERAKKİ İÇİNDE DÖNENLER

luk işlerine müdâhale siyâseti, diğeri bu zümreye karşı Osmanlı devletinin hudûdlarını muhafaza, arazî bütünlüğünü koruma gayreti olarak ikiye ayırmak mümkündür. Müdâhale siyâsetinin evvelâ mürevvici çarlık Rusya, Arazî bütünlüğünü muhafaza gayreti de büyük Britanya İmparatorluğuna mâl edilebilirdi. Fakat Berlin kongresinden sonra, İngiltere'de Rusya ile anlaşmaya temayül daha fazla artmış, bunda da imparatorluğunu ilân eden ve süratle büyük bir müstemlekeci devlet olmak gayretini güden Alman militariziminin rolü büyük olmuştur. İşte o zaman hâdiseler, İngiltereyi, bilhassa 19 uncu asrın yarı evvelinde Osmanlı İmparatorluğu hudûdlarını koruyan İngiltere'yi, Rusya ile pekâlâ bir taksime doğru sürüklemiş ve kötü bir tesadüf olarak 20 nci asrın ilk yıllarında uzak şarkta Japonlara karşı büyük bir mağlûbiyete uğrayan Rus çarlığı da, İngiltere ile tam bir anlaşmaya varmak zaruretinin duymuş ve bu ihtiyaç 1908 Reval mülakatını doğurmuştur.

İşte Osmanlı devletinin birgün mukadder bir paylaşmaya mevzu olacağını anlamış olan Türk münevverleri, bu imparatorluğun en karışık fakat nisbeten en serbest bir yerinde, Makedonya'da yeni bir ruh, yeni bir gaye etrafında toplanmış ve bir parti meydana getirmişti. Bu partiyi kuranların bir çoğunun zabıt olması, bu memleketin tarihi tetkik edilince, bütün yeniliklerin ve terakkî hamlelerinin ordudan geldiği ve inkilâblarımızda ordunun nasıl mühim rol oynadığını bir defa daha isbât etmiş olmaktadır. Çünkü sivil tahsil medreseden kuvvet alıyordu. Birçok müverrihler, müdâhale siyâsetinin dînî düşüncelerden ilham aldığını ve eski de-

37

SAMİH NAFİZ TANSU

virlerin haçlı sefer zihniyetinin bir devamı bulunduğunu yazmakta, Hristiyan olanların, Hristiyan olmayanlar karşısında zarurî olarak birbirlerini tuttuklarını ifâde etmektedirler. Hristiyanlık dünyasının bu mefkuresi yanında Fransız ihtilâlinden sonra yeni bir unsur daha yer almış bulunmaktadır ki, bunu millî ve insanî haklar olarak vasıflandırabiliriz. Müdâhale siyâsetinin en vazîh karakteri, gayr-i müslim topluluklarını hürriyetlerine kavuşturmaktadır. Arazî bütünlüğü siyâsetine gelince, bunu ta'rîf etmek daha güçtür. Zira bu siyâset hiç bir doktrinden ilham almamıştır. Bunu sâdece menfaat-olarak vasıflandırmak daha doğru olacaktır. Bu devletlerin gayesi - Osmanlı İmparatorluğunu devam ettirelim.

Zira bu Avrupa muvâzenesi için zarurîdir - fikrinden ibaretti. İşte esaslarını bu suretle izah ettiğimiz iki siyâset, müdâhale ve Osmanlı devletinin arazi bütünlüğünü muhafaza taraftarları bir noktada birleşmişlerdi. O da "İslâhât-Siyâseti" idi. (Berlin anlaşmasının 23. maddesi bu noktayı âmirdi.) Osmanlı imparatorluğunda kat'î bir islâhata, bilhassa gayr-i müsîlim unsurlara geniş hürriyet ve hak tanıyan islâhata ihtiyaç vardı. Bu işe Makedonya'dan başlamak lâzımdı. Çünkü her türlü anâsırın kaynaştığı yer burası idi. Burada Yunanlılar, Bulgarlar, Sırlar, Hırvatlar, Arnavutlar, hatta Ulahlar mevcûd idi. Avrupa devletlerinin müsamahakâr zihniyeti burada kendini gösterecekti. Fakat Makedonya'da esasen Kont Andraşi Lâyihası ile derpiş edilen muhtariyetin sonu nereye doğru gitmekti. Bunu bilhassa vilâ-yât-ı selâse denilen Selanik, Üsküp, Manastır'da bulunan Türk münevverleri, zabıtları ve sivilleri çok iyi an-

İTTİHÂD ve TERAKKÎ İÇİNDE DÖNENLER

lamışlardı. Bu hareket Osmanlı İmparatorluğunun tasfiyesi idi. O hâlde, büyük devletlerin müdâhalesinden evvel, bu yolda düşünülen islâhâtı, bizzat Osmanlı İmparatorluğu yapmalı idi. Bunu saltanat, hele bu türlü istibdâd idaresi asla yapamazdı. O zamana kadar atılan adımlar. Üçüncü Selim devri islâhâtı, İkinci Mahmûd'un cezri hareketleri, nihayet Tanzimat hamlesi, Birinci meşrûtiyet hareketi, faydalı olamamıştı. Yine mo-naşik zihniyet, yine kitlelerin saraydan idaresi ayakta kalmıştı. Türk münevverleri, meşrutî bir saltanat düşünmekte idiler. İşte bu düşünce, İttihâd ve Terakkinin kurulmasında mühim bir âmil oldu. Diyebiliriz ki, daha ziyâde dış te'sirler ve millî hisler, İttihâd ve Terakki partisinin kurulmasında bir rol oynamıştır. Bazı yazarlar İttihâd ve Terakkinin ilk nüvesinin İstanbul'da Tıb-biye-i askeriyede görüldüğünü iddia ederler. Bizce, bu nokta-i nazar, istibdâd idaresine karşı bütün bir Abdül-hamîd devrinde gerek Askeri Tıbbiye gerek harbiye-i şâhâne ve gerekse Mülkiye mekteplerinde hevesli gençlik arasında görülen kaynaşmadan ve gizlice kurulmuş cemiyetlerden ileri gelse gerektir. Hattâ bu yazarlar, cemiyetin Askerî Tıbbiyedeki ilk kurucularının 1889 yılında Ohrili İbrahim Temo, Arapkirli Abdullah Cevdet, Diyarbakırlı İshâk Sukûtî, Kafkasyalı Mehmet Reşit ve Hüseyin zade Ali'den ibaret bulunduğunu da söylerler. Biz bu mütâlâada değiliz. Bunlar yüksek okullarda o zamanlar Abdülhamîd idaresine karşı duyulmuş infialin birer reaksiyonundan ileri gidemez-Hakîkî kurucular için zaman daha sonra gelmektedir. Hattâ yine bazı yazarların iddiasına göre Cemiyetin Paris'te, Ce-

39

SAMİH NAFİZ TANSU

nevre ve Mısır'da da kurulmuş birer şubesi vardır. Şubeler için yılın 1899 olduğunu ve bunların başında Ahmet Rıza beyin. Prens Sabahaddin'in, Bahâeddîn Şâ-kir'in, Mahir Saîd'in ve Sami paşazade Sezâî ve prens Mehmed Ali Fâzıl paşaların isimlerinden de bahsedilmektedir. Fakat biz şuna kâni'iz ki, İttihâd ve Terakkinin hakîkî bünyesi Makedonya'da kurulmuş, en mühim şahsiyetleri burada ortaya çıkmış, cemiyete hedefini tâyin etmek kudreti, burada bulunmuş, İttihâd ve Terak-kî ancak burada mana iktisab etmiştir. Hakîkî kurucuları da başta Selanik Posta ve Telgraf Müdürlüğü Tahrirat Baş kâtibi Talat Bey (Paşa), Selanik Maarif muhasebecisi muallim Mithat Şükrü, Müşîriyet yaveri Kâzım Nâmî (el-ân hayattadırlar), eski İzmir valisi Rahmi, Selanik askerî rüştiyesi Fransızca muallimi Nâkî, Selanik askerî rüştiyesi müdürü Bursalı Tahir, mülâzım İsmâîl Canbolad, yüzbaşı İsmail Hakkı (Paşa), Hürriyet mücahidi Ömer Naci ve Süleyman Fehmi beylerden mürekkep idi.

O Zamanki İstanbul

Osmanlı İmparatorluğunun bir ucunda Yemen isyanları, diğer bir ucunda Arnavutluk hâdiseleri ve Makedonya meseleleri müzmin bir hâl almış iken ve başta saray olmak üzere Osmanlı devleti bunlarla başa çıkamazken, İstanbul sanki bütün bu meselelerden uzak yabancı bir diyarmış gibi zevk ve safasında berdevamdı. Abdülhamîd'in sarayı, onun etrafını çevirmiş sömürmekte bulunan Aristokrat tabakası, anayurdun dâvâla-

40

İTTİHÂD ve TERAKKÎ İÇİNDE DÖNENLER

rına bigâne, başka bir âlemde yaşıyor, ona herşey hakikatten uzak görünüyordu. Bize o zamanki İstanbul'u babamın maiyetinde bulunan Ödemiş'li genç ve yakışıklı mülâzım Nâzım Bey anlatıyordu. Efremçuşka çetesinin İştib'e yaptığı bir baskında vuku bulan müsademede yaralanmış ve askeriye terzisi Bulgar Petrofskinin genç ve güzel kızı Nadya'nın yardımıyla komitacıların eline düştüğü gece kurtarılarak bizim tarafa kaçırılmıştı. Fakat güzel kız bu kahramanlığının cezasını asılarak ödemişti. İşte mülâzım-ı evvel Nâzım bey yaralı olarak sevk edildiği Selanik hastahânesinde bir müddet kalmış. Operatör, Jak Paşa tarafından yapılan ameliyatı müte-âkib tebdîl-i hava alarak İstanbul'a gelmiş ve Beyoğlu'nda bir Rum pansiyonunda kalmıştı. Oradan babama yazdığı mektûblarda Beyoğlunu anlata anlata bitiremiyor, sarayın, paşaların içinde yaşadığı bu zevk âlemini ballandıra ballandıra bizi de

İstanbul'a karşı büyük bir merak ve hattâ sevgi beslemeye teşvik eyliyordu. Nâzım bey evvelâ Beyoğlunun tasvirinden başlamıştı.

- Burada, diyordu, Tokatlıyan, Perapalas, Bristol, Kontinenta gibi büyük oteller, Bonmarşe, Pigmalyon, Salsburg, Karlman gibi büyük mağazalar, kaferuvayal (şimdiki Değüstasyonun yerinde), Konkordiya, Gam-berdos, Lebon, Kristaki, Novotni, Kohot gibi pastahane ve birahaneler, Gardenbar, Fransız tiyatrosu, Odeon tiyatrosu gibi eğlence yerleri, Kolaro, Zaharyadis, Göm-lekçi Starngilos gibi şık dükkânlar var, halk çok şık çok kibar ekserisi ecnebi ve gayr-i müslim, diyor. Başında uzun hasır kırmızı felse, boynunda yüksek yakalı, üstünde kolalı gömlek, rayye pantolon ve kuyruklu ceket,

41

SAMİH NAFİZ TANSU

gözünde monokl, elinde beyaz eldiven ve gümüş saplı baston pek çok görülen tatlı su frengi Türkleri anlata anlata bitiremiyordu. Müslüman hanımlar da pek şık imiş. İpek ve modaya uygun çarşafı, yüzlerinin bütün hatlarını belli eden tül peçeleri, uzun beyaz eldivenleri, gayet şık şemsiyeleri ile İstanbul hanımlarının zerafetini övüyor, onların paytonlar, kupa arabaları içinde, bir hayal resmi geçidi gibi süzülüp gittiklerini söylüyordu.

Babam onun mektûblarını bize okudukça katıla katıla güler,

- Hele şu yaramaza bakın, derdi, Selanik'de İttihâd ve Terakkiye dahil olduktan ve sarayı, hükümeti devirmeye yemin ettikten sonra, insan İstanbul'a gider, bu kadar da havaî olur mu?., diyerek hepimizi güldürürdü. Nekahet devri uzadıkça bizim genç mülâzımın da hovardalığı ilerlemiş, Beyoğlu'nun daha gizli yerlerine sokulmuş, kumarhaneleri ve randevu evleriyle bir de madalyanın ters tarafını seyretmişti. Amma, gizli yerlerde çok kalmadığını, çok defa Lüksenburg bilardo salonunda oynayanları seyrettiğini veya Tokatlıyanda oturarak gelen geçenle meşgul olduğunu, arada bir de şimdiki Mısır apartmanının altında Hanaki adlı ve Salih reisin tuttuğu fakat tezgâhları Pandeli'nin idare eylediği bir bîrahâne kafa tutsülediğini de yazıyordu. Babam tecrübeli bir adamdı. Mektûblar geldikçe okuyup okuyup üzülüyor ve ara sıra bize:

- Allah vere de bu oğlana bir şey olmasa, hayırlısıyla tebdî-li havasını bitirip yine buraya dönse, diye

42

İTTİHÂD ve TERAKKİ İÇİNDE DÖNENLER

duâ ediyordu. Nitekim babamın tahminleri boşa çıkmamıştı. Zira bir gün Nâzım beyin bizzat şahidi olduğu bir mesele, sonra bütün Beyoğlu'nun dilinde dolaşmış ve o devirde bunu duymayan, işitmeyen kalmamıştı. Bu tarihte Abdülhamîdin en i'timâd ettiği adamı, baş hafiyesi Fehim paşa meşhurdu. Paşanın da maiyetinde onun i'timâd ve teveccühünü kazanmış bir çok silâhşörler vardı. Bunlardan biri de Arif beydi. Arif Bey o devrin sayılı fırtınalarından biri İdi ve sırtını da paşaya dayadığına göre kimseden korkacak bir tarafı yoktu. Arif Bey mükemmel bir nişancı idi. Her zaman silâhlı gezer, herkes ondan korkar, tanıyan, tanımayan onu görünce bir tarafa sıvışmayı canına minnet bilirdi. Arif Beyin asla şakası yoktu. Onunla münakaşaya tutuşmak, hele ağız kavgasına girişmek tehlikeli idi. Zira tabancasını çeker ve ateş ederse onu tutacak, ondan suâl soracak kimse bulunmazdı. Hemen her akşam onu ya Be-yoğlunda veya Galata'da bulmak mümkündü. Gala-ta'da o zamanlar bir âlem-di- Bir sürü tahta merdivenle çıkılan balozlar, içinde genç ve yakışıklı delikanlıların hizmet ettiği meyhaneler, güzel kızların yarı çıplak numara yaptığı barlar, bir sürü lokanta ve birahaneler sıralanır, daha popüler eğlenmek isteyenler Galata'yı, mi-rasyedi gibi para harcamak arzu edenleri de Beyoğlunu tercih ederlerdi. Arif Beye iki taraf ta birdi. Vazifesi sarayın aleyhindeki hareketleri ta'kib etmek, sağdan soldan haber almak ve bunları Fehim Paşaya haber vermek idi. Her gittiği yerde esasen para vermez, onun teveccühünü kazanmak için, onun hemen her arzusuna da boyun eğerlerdi. Fakat Arif Beyde garip huylar,

43

SAMİH NAFİZ TANSU

İs'afı kolay olmayan arzular da vardı. Hele kafasını dumanladıktan sonra, bu isteklerin ne sonu ne de hududu vardı. Rakı içerdi ve kadehinin sık sık tazelenmesinden hoşlanırdı. Arif Bey, bunu tekrar etmek istemezdi, hizmetinde bulunanların arif olmasını beklerdi. Galata'da ona usta Yorgi'nin dükkânında Manolaki adında genç ve çok güzel bir rum garson hizmet ederdi. Esmer renkli, siyah saçlı kara gözlü ve tatlı bakışlı bu Rum delikanlısının hizmetinden çok memnun kalan Arif Bey, sırf bu Rum garson için bir şarkı uydurmuştu. Fakat bu türküye Beyoğlunda Mısır apartmanının altında Hana-ki Birahanesinde usta Pandeli'nin yanında ona hizmet eden Taki'yi sokmakta da tereddüd etmemişti. Şarkıda Taki'nin ismi -Mavi Taki- idi. Zira Taki sarışın, beyaz ve gözleri deniz mavisi gibi koyu îdi. Taki, Arif Beyin bütün inceliklerini öğrenmişti. Meyhaneden içeri girer girmez hemen koşar, paltosunu veya pardesüsünü alır, bastonunu kapar, ona yer gösterir, çok tatlı bir dille:

- Buyurun Paşam, bizi çoktandır unuttunuz beyim, diye efendisinin etrafında dört dönerdi. Rakibi olan Manolaki'yi de biliyor, ondan daha üstün hizmet etmek ve Arif beyi Galata'dan ayırmak için uğraşıyordu. Fakat muhakkak olan bir taraf varsa o da Arif beyin Manolaki'ye daha mütemayil bulunması idi. Çünkü şarkı şöyle idi.

- Galata'da Manolaki, Beyoğlu'nda Mavi Taki, Doldur, doldur içem rakı.

Bak benim hâlîme canım kul olayım!.

İTTİHÂD ve TERAĞKÎ İÇİNDE DÖNENLER

Kadehlerin biri dolar, öbürü boşalır. Arif bey, çok hürmet gördüğü ve içki masasında büyük bir zevk duyduğu usta Yorgi ile usta Pandeli'yi ihmâl etmesi Manolaki ile Mavi Taki'nin hizmetlerini böylece sıraya kordu. Bol bahşişleri, sarı altınları, çil gümüş mecidîyeleri, tavla pulu gibi masaların üstünde şakırdardı. Arif beyin bütün zevklerini iyi bilen meyhaneciler, bazen bir saz heyetine onun çok sevdiği bu şarkıyı da söyletirlerdi:

- Allı yemeni, pullu yemeni, bir bahçeden bir bahçeye salla yemeni!.. Yemenim turahdır, sevdiğim buralıdır, geçme kapım önünden sevdiğim buralıdır.

İşte şarkının burasından Arif Bey elindeki kadehi yere fırlatır, usta Yorgi ve Pandeli koşarak:

- Aman vire paşam, şimdi zabıta gelir, başımıza iş çıkar beyim diye yalvarırlar, o da zabıtaya okkalı bir küfür savurur, tekrar rakı ister ve Manolaki'nin yahut Mavi Taki'nin mütebessim yüzünü görünce de yumuşar, asabiyetinden vazgeçer durulurdu. Ustalar müşterilere:

- Ah vire, bu çocuklar olmasa bu adamı tutmak, kabil değil!... diye inlerlerdi.

İşte mülâzım Nâzım Bey bu sahneleri çok görmüş fakat bir gece Manolaki'nin hizmet ettiği meyhanede tabancalar, duvarları delik deşik etmişti.

45

SAMİH NAFİZ TANSU

Çerkeş'lerle Arnavutların Mücadelesi

"Galata'da Manolaki, Beyoğlunda Mavi Taki" şarkısını söyleyerek Galata ile Beyoğlu arasında kafa tütsüleyen, Abdülhamîd sarayının en gözde adamı Fehim Paşanın nişancı silâhşoru Arif Bey, yine günlerden bir gün, Galata'da bir müddet oturmuş, esmer delikanlı Manola-ki'nin getirdiği kesme billur kadehlerden bir kaç tek attıktan ve önüne serilen ve bir tablo gibi süslü görülen meze sofrasına da pek iltifat etmedikten sonra, doğruca Beyoğluna çıkarak usta Pandeli'nin Hanaki adlı Birahanesine uğramıştı- Vakıt akşamdı. Bir iki kadeh de burada Mavi Taki adlı sarışın Rum garsonunun elinden aldığı rakıyı devirmiş fakat içindeki sıkıntıyı yenemeye-rek sokağa fırlamıştı. Akşamları Beyoğlunun havagazı fenerleriyle aydınlanan sokaklarından geçerek ve dilber kadınlarını seyrederek yürümekle belki içindeki sıkıntıyı geçirecekti. Bu ümitle Galatasaray karakolunun bulunduğu yere gelmişti.

Köşe başında harâb ve ahşap bir bina olan bu karakolun önünde cam bir fenerin içinde yanan havagazı lâmbası ortalığa loş bir aydınlık saçmakta idi. İşte bu sırada her taraftan kaçışan kadınlı erkekli bir kalabalık görmüş ve tam sarhoş bir hâlde halkı korkutan palabıyıklı İri yarı, kırmızı yüzlü Arnavut Mustafa Beyi de tanımıştı Abdülhamîd'in muhafızlarından Arnavut Tahir Paşanın tüfekçilerinden Mustafa'yı kim tanımazdı. Elindeki parlak ve uzun saplı palayı iki tarafa savuran ve genç kızlara, güzel kadınlara sarkıntılık eden, zil zurna sarhoş Arnavut Mustafa'yı zaptedecek tek bir adam, bir

46

İTTİHÂD ve TERAĞKÎ İÇİNDE DÖNENLER

Allahın kulu da görünmüyordu. Ne bekçiler, ne vazifeli zabıta memurları zâten saraya mensub üstelik Arnavut olan bu adamın yanına yaklaşmıyorlardı. İşte Çerkeş Arif Beyin burada kendini göstereceği tutmuş, tabancasını çekerek Mustafa'nın önüne dikilmişti. Sarhoş da olsa hasmını çok iyi tanıyan ve silâhından da korkan Mustafa durmuş, Arif de ona,

- Bana bak, çabuk o palayı ver, yoksa şimdi seni ruhsuz yere sererim demişti.

Beyoğlunun içini karıştıran zorlu Arnavut Mustafa'nın, Çerkeş Arif Beyin tabancası önünde süt dökmüş kedi gibi uysal Galatasaray karakolundan içeri girmesi. Arif Beye büyük bir şöret katarken, bütün İstanbul Arnavutlarını ve başta tüfekçibaşı Tahir Paşa olmak üzere saray muhafızlarını kızdırmıştı.

- Mori bu nasıl iştir. Bizim Mustafa o jurnalcinin önünde teslim olmuş inanılmaz vallahi! diyorlardı da başka birşey demiyorlardı. bu şayia git gide kuvvetlenerek o zamanlar saraydaki Çerkeslerle Arnavutları birbirine düşürmüş ve iki taraf da çarpışmak üzere hazırlanmaya başlamışlardı. Nihayet hâdis bizzat padişaha kadar aksetmiş. Abdülhamîd derhal Fehim ve Tahir Paşaları huzuruna çağırarak onları barıştırmış, bu suretle işi ört bas etmeye muvaffak olmuştu. İki tarafa verilen hediyeler, maiyetlerindekiyle yağın ihsanlar bu işin üstünden bir sünger geçtiği hissini vermişti. Fakat meşhur bir ata sözü vardı ve boş değildi;

- Su uyur, düşman uyumaz!

SAMİH NAFİZ TANSU

Hakikaten de öyle olmuştu. Aradan bir ay ya geçmiş ya geçmemişti. Çerkeş Arif Bey, gittikçe kabına sığamayarak dolaşıyor. Manolakilerle Mavi Takiler de efendilerinin bir dediğini iki etmiyordu. Yine böyle bir akşamdı. Mevsim bahar, ay Mayıs, gün Salı idi. Arif Bey Beyoğlunda kafayı çekmiş ve o hızla Galata'ya inmişti. Usta Yorgi'nin meyhanesine girip bir masaya oturduktan sonra esmer delikanlı da güler yüzü ve kibar tavırlarıyla efendisinin mezelerini sıralamaya ona cevap yetiştirmeye çalışıyordu. Fakat Arif Beyde bu akşam asabî bir hal, asık bir çehre verdi. Manolaki, en ib-lisane rolleri ile efendisinin keyfini yerine getirmeye çalışıyordu. Tam ona billur kadehten bir rakı sunduğu sırada karşısındaki masadan alaylı bir ses duyulmuştu.

- Hep sana Manolaki, Mavi Taki'ler mi hizmet edecek, bir kadeh de bizden iç Arif Bey!.. Her zaman tetikte duran Arif Bey bu cümleyi söyleyen adamı tanımakta gecikmemiş, Tahir Paşa'nın tüfekçilerinden Arnavut Mustafa'yı görmesiyle arka cebinden çıkardığı simit wesson tabancayı boşaltması da bir olmuştu. Fakat büyük bir şans eseri olacak, kurşunlardan biri Arnavut Mustafa'nın avcı bıçımı ceketinin sol cebinde bulunan fakfon tabakayı parçalamış fakat kalbini kurtarmıştı. Amma Abdülhamîd'in tüfekçisi de boş değildi. Tabancası içki masasının altında dizi üzerinde ateşe hazır. Bu tehlikeyi atlınca daha iyi daha emin ateş etmiş, meşhur kabadayı Arif Beyi kanlar içinde yere sermişti. Bu sırada bizim mülâzım-ı evvel Nâzım Bey de oturduğu masadan dehşet içinde ayağa kalkmış, meyhanenin içi bir anda karışmış, usta Pandeli,

48

İTTİHÂD ve TERAKKÎ İÇİNDE DÖNENLER

- Vire ne yaptınız Mustafa Bey, şimdi ne cevap vereceğiz! diye feryada başlamıştı. Bu sırada havadis yıldırım gibi Beyoğlunun bütün sokaklarına dağılmış, meyhanenin önü kalabalıkta tıkanmış, gelen polisler de Arnavut Mustafa'yı tabancasıyla beraber alıp Galata karakoluna götürmüşlerdi.

Götürmüşlerdi amma, artık Beyoğlunun meşhur kabadayı,

- Galata'da Manolaki, Beyoğlunda Mavi Taki.. şarkısını söyleyemeyecekti. Çünkü isabet kalbine vâki olmuş. Arif Beyi ölüm öteki dünyaya alıp götürmüştü.

Hâdis e Sultan Abdülhamid'e aksettği zaman onu fena hâlde hiddetlendirmişti.

- Bu ne rezalet, diyordu, adamlarım birbiriyle vuruşuyor!.. Fakat kurnaz hükümdar, işin basit olmadığını sarayında için için kaynayan bir rekabetin, Çerkeş, Arnavut mücadelesinin bu yeni safhasından çok korkmuş bulunuyordu.

Abdülhamidin siyâseti şu idi. Kendi muhafazasına itina eden bu iki unsuru birbirinden şüphe eder, birbirine itimâd etmez hâle getirmek ve bundan faydalanmak!.. Bu da şüphe yok ki, tehlikeli bir oyundu!. Fakat o bu kadarını da elbet arzu etmiyordu. Şimdi ne yapmalı da çerkeslerle Arnavutların arasını bulmalı idi. Arnavut Mustafa usulen mahkemeye verilmiş, cinayet mahkemesi celseleri tıklım tıklım meraklılarla dolu olarak aylarca devam etmişti. Çok sadık ve mükemmel bir bende olan Arnavut Mustafa'nın bu Arif Bey yüzünden idamına başta tüfekçibaşı Tahir Paşa muarızdı. Abdülhamid'e sağdan soldan birçok ricalar da vâki olmuş, nihayet hey'et-i hâkime üzerinde bu tüşebbüslerin tesisi-

SAMİH NAFİZ TANSU

ri dokunmuştu. Nitekim karar günü Adliyenin içi, dışı insan almaz bir hâlde dolu iken hey'et-i hâkime meselede bir müdâfaa-i nefis zarureti görerek kararını hiç de beklenilmeyen bir şekilde vermişti.

- Tüfekçi mustafa efendi beraat etmekte idi.

Cinayet mahkemesini dolduran yüzlerce insan bu hükmü heyecanla dinledikleri sırada bir tabanca sesi, il'lâmın geri kalan kısmının okunmasına müsaade etmemişti. Zabtiyelerin ortasında mahkeme kararını dinleyen Arnavut Mustafa efendi üst üste yediği üç kurşunla kanlar içinde yere yığılmış, ortalık karışmış, hâkimler kürsünün arkasına sığınmış, halk çil yavrusu gibi birbirini çiğneyerek koridorlara doğru kaçmış ve Tüfekçi Mustafa'yı kimin vurduğu bir türlü belli olmamıştı. Fakat o sırada Adliye binasına serasker dairesinden yetişen yardımcı kuvvetler, polis, jandarma ve askerin gayretiyle binayı kordon altına almışlar, içeriden dışarıya, dışarıdan içeriye kimseyi bırakmamışlardı. Cinayet mahkemesinin görüldüğü salona giren zabıta kuvvetleri hakimler kürsüsünün altında, 13 yaşında zekî bakışlı sarışın bir çocuğu bulmuşlardı elinde henüz soğuma-mış bir tabanca durmakta idi. Yapılan tahkikat bu çocuğun kim olduğunu meydana çıkarmıştı. Bu Fehim Paşanın adamı meşhur Arif Beyin küçük kardeşi idi. Ağabeyisinin katilini dikkatle takip etmiş, bütün mahkemelerde bulunmuş, işin sonunun beraatla biteceğini anlayınca, koskoca adalet cihazısının veremediği cezayı bizzat vermişti. Arnavut Mustafa'yı Öldürmüştü. Ziya adındaki bu çocuk hapishaneye giderken, Abdülhamîd de Arif Beyin ailesini Anadolu'ya sürdürüyordu.

50

İTTİHÂD ve TERAKKÎ İÇİNDE DÖNENLER

Yunanlı Çete Reîsi Akrîtas

Makedonyanın karlı dağlarının eteklerinde sıralanan köy ve kasabalarda bir taraftan Bulgarların kesif propaganda ve geniş teşkilâtı, diğer taraftan RumelilerİN gittikçe artan tesirleri ve bunlara karşı Osmanlı devletinin giriştiği baskı hareketleri, Yunanlıları da harekete getirmiş onların da çeteler kurmasına yol açmıştı. Yunanlıların korkusu şu idi: Şayet bir gün Makedonya sahip değıştirirse çok çalıştıkları için bu güzel bölgenin Bulgar prensliğine, yahut da Sırp krallığına iltihâkı mukadder olabilir bundan da Yunanlılar çok şey kaybederlerdi. O hâlde Yunanlılar, Bulgarların teşviklerine, müsamahalarına, giriştikleri propagandaya rağmen Bulgarlarla beraber olmamalı, din ayrılığı bulunan Rumenlere de müsâid hareket etmemeli, hiç memnun kalmadığı Türklerin idaresinde de yaşamamalı idi. Yunanlılara düşen müstakil hareket etmek olmalı idi. Aslen Girit'li bir çete reîsi olan Akritas, bu sebeble ortaya çıkmış, Tesalya'da kurduğu teşkilâtla, Bulgar çeteleriyle çarpışmaya başlamıştı. Yirminci asrın başından Meşrûtiyetin ilânı tarihine tekaddüm eden bir yıl önceye kadar> Makedonya'daki çetelerin en kuvvetlisi ve en amansız şefi olan meşhur Bulgar Sarafof'a karşı koymayı lüzumlu görmüş olan Akritas bu zorlu hasmı ile ciddî bir surette çarpışmaya mecbur kalmıştı. Sarafof'un bir Bulgar komitacısı olan ve rakibi bulunan Sandans-ki'nin adamı Paniçe tarafından 13 Aralık 1907 Sofya'da katli tarihine kadar, Sarafof ve arkadaşlarıyla mücadele etmek Yunanlı çeteci Akritas'a pek pahalıya mal olmuş, fakat onu Vodina civarında ânî olarak bastıran Girit'li

51

SAMİH NAFİZ TANSU

komitacı, bir gece baskınında üç Bulgar çetesini pusuya düşürerek imha eylemişti, fakat Sarafof ve arkadaşı Garvanof bu baskından kendilerini kurtarmış, Yunanlı çeteci ile uğraşmaya devam etmişlerdi. Bulgar çeteleri elemanlarını daha ziyade Makedonya'dan seçiyor, yunanlı çetelere ise bilhassa Girit'den, Middili, Sisam ve Rodos'dan iltihâklar vuku buluyordu. Adalılar daha zekî, daha kurnaz ve son derece cüretkâr idiler. Her türlü kahteliği beceriyor, daha erkekçe hareket eden Makedonya'lıları, sık sık pusuya düşürüyorlardı. Çeteler arasında bu mücadele devam ederken, Makedonya'nın her tarafında Osmanlı devletinin otoritesi sıfırdı. Komitalar vaziyete hâkimdi. 1895 de Boris Sarafof'un baskına uğrattığı Menlik kasabası tam üç saat çetecilerin elinde kalmıştı. Çok defa komitacıların bulunduğu bina sarı-lırsa, sırlarını ifşa etmemek için dinamitle binayı havaya uçurarak ölümü tercih ettikleri görülmüştü. Bu yangınlardan ve ölenlerin feci manzarasından alınan fotoğraflar ise Fransız mecmualarında Türklerin mezâlimi olarak dünyaya tanıtılıyordu. Köyden köye, kasabadan kasabaya gitmek, hele zenginler ve eşraf için son derece tehlikeli idi. Çok defa ileri gelenlerin çocukları, karıları dağlara kaldırılıyor, ve bunlar için gayet ağır miktara varan kurtuluş parası isteniyordu. Maaş götüren posta arabalarının çok defa zamanı belli olduğu için dağlarda, vadilerde buna refakat eden memurlar baskına uğruyorlar, bunları korumak için kuvvetli süvari müfrezeleri, piyade taburları tefrik ediliyordu. Pek ender muvaffak olmalarına rağmen maaş zamanları bütün memurlar ve zabitler heyecan içinde bekliyorlardı. Her ka-

52

İTTİHÂD ve TERAKKİ İÇİNDE DÖNENLER

sabanın pazar kurulan günlerinde telâş ve heyecan fazla idi. Zira bu kalabalık günlerde hiç bilinmeyen bir yerde patlayan bir bomba bir çok kimselerin ölümüne sebep oluyordu, zira bu bombalar. Yunan, Bulgar çetecileri tarafından ya bir yumurta sepeti içine veya bir sebzevat küfesine bırakılıyor, patlamasıyla ortalık allak bullak oluyordu. Bu komitacıların bazıları bir köylü kıyafetinde veya satıcı gibi kasabaya giriyor, bir beyi Öldürerek kalabalığın içine karışıp kayboluyordu. Casuslar, çok defa askerî birliklerimizin içine bir müteahhit olarak veya esnaftan bir fert olarak giriyordu. Meselâ bir askerî terzi, bir berber, ordu müteahhidi çok defa komitacılar hesabına hareket ediyor, zavallı saf ve temiz İstanbullu yahut Batı Anadolu lu genç subayları söyleterek her şeyi öğreniyordu. İstanbulda konaklarda, yalılarda Bab-ı âlî ricali, devlet erkânı paşalar, rüt-be-i bâlâ eshâbı beyler rahat ve huzur içinde padişahın cenâh-ı himayesinde yaşarken, sarayın muhafızları, tüfekçileri, Çerkeş ve Arnavut unsurları, Beyoğlunu haraca kesmiş güzel Rum âşîfteleri ve yakışıklı Rum delikanlılarıyla eğlenirken, Rumeli kan ağlıyor, müslüman halk, bir zamanlar Fatih babalarının, akıncı atalarının at oynattığı, baş eğdirdiği, diz büktürdüğü bu yerlerde, her gece, her gün, basılmak, asılmak, işkence edilmek korkusuyla uyku uyuyamıyor, işine gidemiyor, her nal sesi, her köpek havlamasından büyük bir endişeye kapılıyor, yahut da uzakta birbiriyle kırasıya döğüşen komitacıların silâh seslerini dinliyordu. Bu zavallı memleketin hali ne olacaktı? Osmanlı imparatorluğu bütün ihtişamiyle nerede idi. Niçin bu köy ve kasabaları bu

53

SAMİH NAFİZ TANSU

azgın, bu zâlim, bu yağmacı, bu dinsiz, imansız, Allahtan korkmaz. Peygamberden utanmaz çetecilerin eline bırakmıştı Bunu sormak istiyordu ama, kim soracaktı. Müfettiş-i umûmî, Selanik'de oturuyor, her tarafta Türk askeri olmasına rağmen hâdiselerin bir türlü ardı arkası kesilmiyordu. Onun için Türkler,

Yunanlılarla Bulgarların çarpıştığını, Giritli Akritas ile Bulgar Sarafof'un çarpıştığını duyunca seviniyor, herkes gayr-i ihtiyari:

- Cenâb-ı hak, bunların cezasını bizzat verecektir diye teselli buluyordu. Fakat yine her Makedonyalı Bulgarlardan daha fazla korkuyordu. Çünkü Sarafof'un kurduğu-dahilî teşkilât -komitası mükemmel çalışıyor, bilhassa Bulgarlar tarafından çok sevilen Deltehef bu teşkilâtı 8 mmtıkaya ayırmıştı. Bunların merkezleri, Selanik, Manastır, Üsküp, Serez, Drama, Strumice, Menlik ve Edirnedeki mürekkebtî, Teşkilâtın karargâhı Sofyada idi. Bulgarların bu faaliyeti Ulahların da hoşuna gitmemişti. O sırada aslen Makedonyalı olan Ulah Profesör Michaibamu, Türklere, bu kargaşalığı düzeltmek isterlerse iki Bulgarı yakalayıp asmaları lâzım geldiğini tavsiye etmiş, bunları da Boris Sarafof ve Bulgar Deltchev diye göstermişti. Fakat Sarafof'un adamları profesörü tabanca kurşunlarıyla bir gün, delik deşik etmişlerdi. Makedonya, meşrûtiyete tekaddüm eden yıllarda cidden bir kazan gibi kaynıyordu. Ne Bulgarların kendi aralarında tam bir anlaşma vardı, Ne Rumenler, Yunanlılar, Sırlar aralarında bir neticeye varmış bulunuyordu. Herkes kendi başına hareket ediyor, çeteler ise önlerine gelen köy ve kasabaları soyup soğana çeviriyordu. Hele Arnavutlar, bu hususta hiç bir millet farkı

54

İTTİHÂD ve TERAKKÎ İÇİNDE DÖNENLER

gözetmiyordu. Osmanlı devletinin yeni tensik edilmiş jandarma kuvvetleri, geceleri yarı bellerine kadar girdikleri dereleri, zifiri karanlıkta geçerek, sabah ayazlarında civardan tedârik ettikleri çalı çırpıyı parlatarak ıslak çamaşırlarını kurutmaya çalışarak, çok defa aç ve hattâ cephanesiz, bu Rumeli dağlarında eşkiyâ takibinde bulunuyor, kâh Bulgarların, kâh Yunanlıların hücumuna uğruyor. Bazen bir Rumen evinde, bazen bir Sırp kasabasında sarılıyor, her pencere arkasında, her kapı ardında, her kayanın yanında, son kurşununa kadar kahramanca döğüşen bu Türk erleri, bu Türk subayları, imparatorluğun can alacak bir mıntıkasında vatanları için hayatlarını feda etmekten zerre kadar tereddüd duymuyordu. Bu meçhul kahramanların maalesef ne bir tarihi şimdiye kadar yazılmış, ne de onlar için bir âbide dikilmiştir. Rumelinin Türk milletine neye mâl olduğunu, ne fedakârlıklar pahasına muhafaza edildiğini ve ne fecî bir harpten, Balkan harbinden sonra nasıl elden çıktığını bilmek, her Türk genci için şüphe yok ki bir vatan vazifesidir. İşte bu şartlar içinde, bu gayr-i müsâid mıntıkada fakat vatanperver ve kahraman Türk zabitlerinin arasında kurulan ve tam bir milliyet idealiyle hareket eden İttihâd ve Terakki partisinin, buralarda nasıl kurulduğunu ve ne maksat takip ettiğini etraflıca anlatmaya çalışacağız.

55

SAMIH NAFİZ TANSU

Makedonya Meselesi Nedir?

Balkan yarımadasının dağlarla çevrili, nehirlerle sulanan bir takım dar vadilerde, yeşil yaylalarının sıralanıp gittiği müstesna bölgesine -Makedonya- adı verilir. Burada çeşitli millet, türlü emeller, gizli gayeler kaynaşır. Bilhassa 19 uncu asrın sonlarında bu bölge, bütün Avrupa devletlerini meşgul eden hayatî bir mesele haline sokulmuş ve burası için sık sık bir takım tedbirler düşünülmüştür. Fakat büyük devletlerin karşılıklı menfaatleri, türlü rekabet arzuları, Osmanlı devletinin hâricten gelen bu müdâhale emellerini bertaraf etmek, muvaffak olamadığı zaman da onları oyalamak gayretleri, nihayet içinden çıkılmaz bir durum yaratmış, sonunda Makedonya meselesi, birinci cihan harbine sebep olan hâdiselerden birini teşkil etmiştir.

Makedonya meselesini büyük bir vukufla tetkik eden Belgrad Üniversitesi profesörlerinden Cvijiç ve bir Fransız mecmuası olan "Annales de Geographie" (Tome XV, 1906) de şöyle demektedir:

- Makedonya'da, Türk, Yunan, Sırp, Bulgar, Ulah, Arnavut topluluklarının mevcudiyeti meselenin tek taraflı hallini güçleştirmektedir. Türklerin mevcudiyetini 400 ilâ 600 bin arasında sayarsak, bunlara Arnavutlar gibi diğer bir müslüman topluluğunu da katarsak, Makedonya dâvasının hallinde daha büyük müşküllerle karşılaşmış bulunuruz. Diğer taraftan Makedonya hı-ristiyanlarının çoğu Slav'dır. Biliyorum ki, Yunanlılar bu iddiayı kabul etmeyecek, tarihî deliller döküp sayacaklardır. Bu delillerin kıymeti de olsa, toplulukların

56

İTTİHÂD ve TERAKKÎ İÇİNDE DÖNENLER

bugünkü arzu ve emelleri önünde bir İşe yaramayacaktır. Bence, Yunanlılar, Makedonya'daki toplulukları Yunanılaştırmaya çalışacaklarına, sadece fikri bakımdan onlara tesir etmeye çalışsalar daha iyi hareket etmiş olacaktırlar. Makedonya Slavlarının talepleri ne etnog-rafiktir, ne tarihîdir, ne de dinidir, Makedonya dâvası millî bir dâva değil içtimaî bir gerçektir. Sefalete düşmüş Hristiyan topluluklarının feryadından başka bir şey değildir. Bu kadar felâket ve sefalet düşmüş olan köylüler nasıl olur da etnoğrafik münâkaşalara girer de Sırp mı? Yunan mı? Yoksa Bulgar mı olduklarını araştırabilirler. Onların bildikleri bir şey vardır. O da Türklerin idaresinden kurtulup keyfî idareye son vermektir."

Profesörün Makedonya'nın içinde yaşadığı realiteye temas eden fikirleri boşa atılamaz. İşte bütün bu ihtiyaçlar, bilhassa hristiyan topluluklar komitalar kurarak bu kurtuluşu temine çalışmışlar bu sebeple de Makedonyayı bir çeteler ülkesi, bir komitalar diyarı haline sokmuşlardır. Bu komitaların başındakiler için pek çok isim saymak mümkündür. Daha yirminci asrın ilk yıllarından beri Mihailovski ile Zonçef'in temsil ettiği bir grup meşhur komitacı Sarafof'un başkanlık ettiği ve aşırı temayülleri bulunan ikinci grup görülmekte idi. Sarafof arkadaşı Delçif ile daha o zamanlardan beri kurdukları (Dahili teşkilât) adı verdikleri komitayı harekete getirmiş ve terörist metotlara başvurmuşlardı.

İlk ayaklanma mutedil komitanın idare ettiği birinci grup tarafından meydana getirilmiş ve 1902 yılına tesadüf etmişti. Bu Osmanlı devleti tarafından kolaylıkla

57

SAMİH NAFİZ TANSU

bastırılmıştı. Fakat Sarafof ve arkadaşlarının daha pratik ve daha mükemmel bir şekilde idare ettikleri ikinci isyan, daha tehlikeli olmuş ve 1903 yılında görülmüştü. İşte bu ayaklanmada Makedonya baştan başa kana bulanmış, köyler, kasabalar cesetlerle dolmuş, Osmanlı İmparatorluğu bu hareketi bastırmakta epey müşkülât çekmişti.

Önceleri yalnız Bulgar çeteleri görülen Makedonya'da daha sonra Yunan ve Sırp da faaliyete geçmişler, Bulgar'ların bütün gayretine rağmen Yunanlılar, onlarla beraber çalışmayı reddetmişlerdi. Bu karışık vaziyete Avrupanın müdâhalesinden başka çare görülmemiş yirminci asra kadar Osmanlı İmparatorluğunun hudûdlarının tamamîyetini muhafazaya gayret etmiş olan İngiltere'yi, bundan böyle İmparatorluğu parçalamaya sevk etmiş. Çarlık Rusya ise 18 ve 19 uncu asırlardaki siyâsetine aksi bir istikâmet vererek, bu defa Osmanlı İmparatorluğunun parçalanmasına mâni olmaya kalkmıştı. Maalesef Abdülhamîd ricali bu tahavvülü görememişler, belledikleri eski skolastik siyâsetten ayrılmamışlardır. Avrupanın Makedonya işlerine müdâhale hakkını Berlin kongresinin meşhur 23 üncü maddesi bahşetmekte idi. Hakkıyla tatbik edilebilse idi, 23 üncü madde, bu bölgede eşitliği, hürriyeti sağlamakta idi. Eğer Makedonya'daki islâhat hareketlerine bakmak lâzım gelirse.burada üç safha göze çarpmaktadır:

Birinci safha -1897 anlaşmasıyla Avusturya-Maca-ristan ve Rus Çarlığı, Makedonya'da islâhat yapılmasını, Osmanlı devletine tavsiye etmişlerdi. Fakat bu tavsiye Bâb-ı âlîden her hangi bir teminat istemeye kadar

58

İTTİHÂD ve TERAKKİ İÇİNDE DÖNENLER

gitmemişti. Fakat Osmanlı devleti, Avrupa devletlerinin günün birinde daha katî bir tavırla ve belki de daha sert bir şekilde bu islahat üzerinde duracağını anlayarak onlar istemeden evvel, kendi bir takım müsaade-kârîklarda bulunmayı düşünmüş ve hemen harekete geçmişti. 1902 de Abdülhamid bir islahat programı hazırlanmasını irâde etmiş ve bu programın tatbiki için 3 Rumeli vilâyet-i umûmî müfettişliği kurulmuştu. Bu umûmî müfettişliğe de daha sonra Hüseyin Hilmi paşa getirilmişti. Middili'de doğmuş ve büyük vatanperver Namık Kemal'in yanında yetişmiş bir çok güzide memuriyetlerden sonra bu vazifeye gelen Hüseyin Hilmi Paşa, Yunan kurnazlığı ile Türk enerjisini şahsında birleştirmiş olarak Avrupalılarca vasıflandırılmıştı. Hüseyin Hilmi paşa yerli halk ile işini kontrole gelmiş bulunan ecnebî memurlar arasındaki ihtilâfı halletmiş ve işi bir müddet sulh ve sükûn içinde idare etmiş. Bu sırada Avrupa devletlerinin mümessili bulunan Kont Lamsdorff Sofya ve Belgrad'ı ziyaret ederek Bulgar ve Sırp devlet ricaliyle görüşüyor, sonra Viyana'ya dönerek Makedonya'da tatbiki

düşünülen bir ıslâhat programını hazırlıyordu. Sultan Abdülhamîd de 21 Şubat 1903 de bu programı kabul ederek tatbikini emretmişti. Bunda şaşılacak bir şey yoktu. Çünkü bu program, Türk Planının hemen hemen aynı idi. Yalnız yine de şunu tekrar etmek lazım idi ki, meşhur 23 ncü madde aynen tatbik edilemiyordu. Devletler hüsn- niyet gösteriyor, hattâ Bulgaristan, komitacıların çıkardığı iğtiçâşı bizzat bastırıyordu. Her şey insanları ümide götürürken, işte Sarafot taraftarlarının ayaklanması bu tarihe tesadüf etmiş, beslenen bütün iyi niyetleri döktüğü kanlarla beraber

59

SAMİH NAFİZ TANSU

alıp götürmüştü. Bu hâdiseler üzerine o yılın son baharında 1903 senesi 3 Ekimde Avusturya'nın Mürtsteg şehrinde Avusturya-Macaristan imparatoru Fransuva Jozef ile Rus Çarı ikinci Nikola buluşarak Makedonya meselesini gözden geçirmişlerdi. Ve burada bir program üzerinde mutabakata varmışlardı. Makedonya'da iki türlü kontrol teşkilâtı olacaktı. Biri sivil memurlar diğeri jandarma teşkilâtı ile başarılacaktı. Sivil memurların başında biri Rus diğeri Avusturyalı olan iki komiser bulunacak. Osmanlı devletinin umumî müfettişini bir gölge gibi takip edeceklerdi. Yerli halkın taleplerini dinleyecekler ve bir takım tavsiyelerde bulunabileceklerdi. İşte böylece Makedonya meselesinin ikinci safhası da 1903 sonbaharında başlamış bulunuyordu.

Avrupa devletleri bilhassa çok kifayetsiz ve pek köhne olan jandarma teşkilâtımızın ıslahını ısrarla istemişler ve Bâb-ı âlî de zararsız bir devlet olan İtalya'dan ve jandarma teşkilâtı mükemmel bulunan bu memlekette Corcu paşayı getirtmiş ve maiyetine 6 büyük devletin yüksek rütbeli 6 jandarma subayı verilmişti. Bu teşkilâtın merkezi Selanik kabul edildi ve şöyle bir taksime tâbi tutuldu. Yüksek rütbeli Fransız jandarma subayının bölgesi Serez, İngiliz zabitanın mıntıkası Drama. Avusturyalı jandarma subayları Üsküb'e, İtalyan jandarma subayları da Manastır'a ayrıldı. Almanlar bu teşkilâta subay göndermeyi reddetmiş ve bu hareketi Osmanlı İmparatorluğunun iç işlerine müdâhale saymıştı. Daha o zamandan Türk zabitlerinde Almanlara karşı bir hayranlık ve sevgi başlamıştır. Bunun İttihâd ve Terakki elemanları için de büyük rol oynayacağına

İTTİHÂD ve TERAKKÎ İÇİNDE DÖNENLER

şimdiden işaret etmek isteriz. Osmanlı devleti bu subayların teknik işler ve talîm ve terbiye ile meşgul olacağını zannederken bir de baktılar ki, bunlar mahallî asayişe burunlarını sokmakta ve devletin işlerine müdâhale etmekte idiler. Hattâ Fransız binbaşısı Verandm teknik meselelerde Corcu paşaya bağlı olduğunu, fakat, Makedonya'nın âsâyîş ve emniyeti için Fransa hükümetinden emir alacağını söylemişti. Bâb-ı âlîyi büsbütün hiddetlendirmişti. Fakat 1904 karışıklıkları da bu ıslâhatın kâfi olmadığını göstermiş ve nihayet Rus ve Avusturyalıların kötü niyetleri işe İngiltere'yi ve Fransa'yı karıştırmış. Üçüncü safha başlamıştı.

Bu safha 1905 senesi 17 Ocakta başlar, bu iki devlet, mâlî sahada ıslâhat derpîş eden bir nota vermişler ve bir takım mütehassıslar göndermişlerdir. Osmanlı Bankasını bir devlet gibi, iç işlerimize karıştıran bu üçüncü safha da her türlü iyi niyetten uzaktı. Velhâsıl Makedonya meselesi, meşrûtiyetin ilânına kadar sürüp gitmiş ve kangren olmuş bir yaradan başka bir şey değildi.

Manastır'da Atılan Kurşunlar

İkinci meşrûtiyetin müjdesini hiç şüphe yok ki, Manastır'da atılan tabanca sesleri bütün dünyaya ilân etmiştir. Abdülhamîd'in şahsına bağlılığı ile şöhrat yapmış bulunan Arnavut Ferik Şemsi Paşa, dağa çıktıklarını haber aldığı Niyazi ve Enver Beylerin ya ölüsünü veya dirisini padişaha göndereceğini vaad ile işe başlamış ve 8 Temmuz 1908 senesinin Çarşamba günü daha sabahtan

61

SAMİH NAFİZ TANSU

Manastır telgrafhanesinin üst katında makine başında zât-ı şahane ile karşı karşıya kalmıştı. Ferik Şemsi Paşanın padişaha vaad ettiği şu idi:

- Zât-ı fahâmetpenâhîlerine şunu kat'iyetle arzede-rim ki, bir süvari alayıyla takiplerine bizzat çıkacağım bu âsiler, ya hayyen veya meyyiten istisâl edilerek cezayı sezarlarını er ve geç bulacaklardır efendimiz!.. Sultan Abdülhamîd, en sâdik adamının bu tatminkâr va-adlerinden biraz ferahlayarak Yıldız sarayındaki husûsî telgraf dairesinden ayrılmış fakat bir saat sonra da bu işe yarar adamının İttihâd ve Terakki Cemiyetine mensubu genç bir mülâzım-ı evvel tarafından beş kurşunla faytonunun içine kanları akarak yığıldığı haberini de almıştı. Bu haber, Kızıl Sultanı dehşet içinde bırakmış, etrafındakilere korkulu gözlerle bakarak:

- Desenize ki, İttihâd ve Terakki Cemiyeti korkulacak bir ocak imiş!-, diye de izhâr-ı hayret eylemişti. Evet, İttihâd ve Terakki Cemiyeti, idealist unsurları, her fedakârlığı göze alan mensûbları ile cidden korkulacak bir teşekküldü. Henüz yirmi dördünde bulunan genç bir mülâzım, o da gözü bağlı girdiği, bir elini tabanca diğer elini Kur'ân-ı Kerîm üstüne koyarak yemin eylediği, ölünceye kadar hizmete âmâde bulunduğu bu cemiyetin bir ferdi sıfatıyla uhdesine düşen bu vazifeyi yerine getirmişti. Çünkü

cemiyetin ileri gelenleri, başlarına geleceği çok iyi tahmin etmişlerdi. Ferik Şemsi Paşanın hiç şakası yoktu ve padişaha bağlılığından da kimsenin zerrece şüphesi olmamalıydı. Bir alay süvari ile çevireceği Resne dağlarında bir avuç taraftarı ile ne Niyâzî Beyin, ne de daha ileride Enver Beyin fazla mu-

62

İTTİHÂD ve TERAKKÎ İÇİNDE DÖNENLER

kâvemete mecali olabilirdi. Bunlar ya sonuna kadar dövüşerek ve vurularak ölecekler, yahut da ister istemez teslim olacaktı. Hürriyet hareketi daha doğmadan böylece boğulmuş olacaktı O hâlde Selanik merkezî ve Manastır şubesi bu tenkil hareketine karşı bigâne kalamazdı. Derhal mülâzım-ı evvel Atıf Bey (Atıf Kamçıl -Atatürk devrinin Büyük Millet Meclisi âzası) kararını vermiş, bu şerefli vazifeyi üzerine almıştı. Daha bir gün evvel Manastırda o geceyi heyecanla geçiren Atıf Bey, Prevezeli Ahmet Talât Bey adında bir Cemiyet mensubundan tedarik ettiği parabellum toplu tabanca ile yedi el ateş edebilir, ve bunlardan bir kaçını mutlaka Şemsi Paşaya isabet ettirebilirdi. Kaldı ki, Atıf Bey mükemmel bir nişancı idi. 8 Temmuz sabahı o da heyecanlı idi. Bir alay Boşnak ve Arnavut süvari askerinin ortasında bineceği faytonun önünde veya içinde paşayı vurmak her kula nasip olacak şey değildi. Cesaret, soğukkanlılık ve kuvvetli bir azme ihtiyaç vardı. Fakat Atıf Bey'de de bütün bu vasıflar fazlasıyla mevcuttu. O sabah Manastırın postahâne meydanı, iğne atılsa yere düşmez kabilinden bir kalabalıkta dolmuş taşmış, kışneyen süvari atları, biran evvel hareket etmek için âdeta sabırsızlanmışlardı. Dizginler ellerinde, sırtlarında martinleri hazır bir vaziyette duran palabıyıklı, levend endamlı süvari askerleri de postahâne önünde duran faytona paşanın binmesini bekliyorlardı. Vakit kuşluğa yakındı. Paşa biraz sonra gözükmüş, suvârî borazanları evvelâ hazır ol emrini vermiş sonra da ata binmeleri kumandası duyulmuştu. Orta boylu, kırmızı yüzlü sarışın ve yüzü matruş olan Şemsi Paşa, sert bakışlı, asker tavırlı

SAMÎH NAFİZ TANSU

bir kimse idi. Göğsü kordon ve nişanlarla süslü, elleri beyaz eldivenli, belinde sırma kemeri ve parlak kılıcı, başındaki astragan siyah kalpağı ile esasen heybetli idi. İşte tam bu sırada bir tabanca sesi, kalabalığın arasından paşaya pek yakından tevcih edilmiş bir namlu, ateş ve alev saçarak gürlemiş, halk karışmış, jandarma ve polis kordonu kopmuş, süvari askeri martinlerini indirerek evvelâ birkaç el havaya boşaltmış, sonra da halka silâhları çevirmişti. Paşa üst üste yediği beş kurşunla kanlar içinde faytonun önüne yığılmış genç bir sivilin kalabalığının arasından sıyrılıp kaçtığı görülmüştü. Askerler bağırıyor.

-Tutun, vurun, yakalayın!., sesleriyle ortalığı çınlatıyorlardı.

Kaçanı kovalayanlar da vardı. Fakat halkın içinde gizlenmiş bulunan İttihâd ve Terakki adamları soranlara

- Şuradan geçti, şu köşeyi döndü, o tarafa gitti!..

Gibi şaşırıcı sözler söylüyor, bambaşka istikâmetler tavsiye ediyordu.

Polis ve jandarmanın devamlı araştırmalarına rağmen. Manastır kumandanının katili bir türlü bulunamıyordu. Hakikatte mülâzım-ı evvel Atıf Bey, böğrüne yediği bir kurşunla fazla olarak yaralanmıştı da!.. Fakat bu kargaşalıkta, Arnavut askerlerinin havaya boşalttıkları silâh sesleri ve halkın panik yaparak önüne gelen sokağa kaçtığı sırada, meşhur Drahor köprüsünü geçen Atıf Bey dar sokaklara saparak ve elini yarasına bastırarak ortadan kaybolmuş, tesadüfen bir ayakkabıcı dükkânına girmiş, içerde çalışan usta ile çırağına eğilip:

64

İTTİHÂD ve TERAKKÎ İÇİNDE DÖNENLER

- Ayağımı sıkın şu ayakkabıya bakınız!., diyerek onları yere bakmaya teşvik etmiş ve işte bu sırada arka cebinden çıkardığı mahut fakat şimdi tamamen boş olan tabancayı onlara çevirerek:

- Kıpırdamayın ha!.. Her ikinizi şimdi yere sererim... Küçük sen kalk kepenkleri indir!.. Çırak verilen emri aynen yerine getirmiş, mum yakarak oturan bu üç kişiyi kimse fark edememişti. Saatler geçip de kalabalık dağılınca, herkes evlerine kapanınca ve el ayak kesilince, mülâzım-ı evvel Atıf Bey yine boş tabancasının namlusunu çevirerek kepenkleri kendisi için kaldırtıp, tekrar indirmiş, dükkânı terk etmeden evvel usta ile çırağına da:

- Şayet arkamdan çıkar, sağa, sola seslenmeye kalkarsanız, köpek leşi gibi kendinizi kaldırım üstünde bulursunuz!., demişti. Usta, çırak için susmaktan başka yapacak bir şey yoktu. Atıf Bey, havanın karardığı ve gecenin başladığı bir sırada, çok ihtiyatlı ve son derece dikkatli bir yürüyüşle bir iki sokak ötede cemiyetin mensûblarından zabıt arkadaşı, Mahmûd Beyin evine (merhum Siirt mebusu ve Atatürkün yaveri) iltica etmiş, geceyi orada geçirmiş, yarası pansuman edilmiş ve ertesi günü teşkilâtın adamları bu cesur zabiti tehlikeli bir mıntika olan Manastırdan kıyafet tebdili ile Selâ-nik'e kaçırmışlardır. Ferik Şemsi Paşa gibi cesur ve sadık bir adamını kaybeden Yıldız, her türlü şiddetli inzi-batî tedbirleri almış olmasına rağmen, bir müddet sonra 21 Temmuz 1908 de hürriyeti ilândan başka

yapacak tek şey bulunmadığına kanâat getirmişti. Bütün dünya anlamıştı ki, İttihâd ve Terakki Cemiyeti şayet bir şeye

65

SAMİH NAFİZ TANSU

karar vermişse o mutlaka olacaktı. Bunda kimsenin şüphesi olmamak lâzım geliyordu.

İkinci Meşrûtiyetten Evvel Selanik İkinci meşrûtiyetin ilânından biraz evvel Selanik, Osmanlı İmparatorluğunun en gözde, halkı en fazla uyanık, şehir hayatı bir Avrupa beldesinden hiç de geri kalmayan mühim bir merkezi idi; Karaburun'dan bütün sahili takip edip giden körfez bir taraftan göl gibi durgun bir su saldı meydana getirirken, uzakta bugünkü Yunanistanın en yüksek tepesini teşkil eden meşhur Olympus dağının dik yamaçlarını, karlı zirvesini de bu silüete ilâve ederek emsalsiz bir tablo vücuda getirmektedir. Esasen şehir, daha alçak bir takım tepelerin yamacında yukarıdan aşağıya doğru inen dik sokaklarla ve bunları ufki olarak kat'eden caddelerle kendini göstermektedir; iki ufki caddeden birinin üzerinde hükümet konağı diğerinde Hamza Bey camii bulunur; dik sokakların hepsi denize ulaşır. Ufki caddelerin vardı Vardar kapısı, geniş bir meydana açılır. Bu geniş meydan büyük kahveler, gazinolarla çevrilmiştir. Yaz günleri, güneşin bir yanardağ gibi devrilip parçalandığı ufukta deniz üzerinde bıraktığı gül rengi kırmızılığı, denizin morluğu ve göğün pembeliği ile karıştırmak mümkündür. Havagazi lambalarının, iri lüküslerin aydınlatığı bu geniş meydana kaldırımlar üstüne bırakılmış hasır iskemle ve masaların arasında dolaşan genç ve açık göz garsonların çeşitli, ahenklerle haykırıp seslendikleri, kahve, çay, limonata ve nargile ısmarlamalarını uzaktan

66

İTTİHÂD ve TERAKKİ İÇİNDE DÖNENLER

seyretmek bile bu manzaraya müstesna bir tatlılık bahşeder. Masalarda üstü başı temiz beylerin, genç zabitelerin neşeli konuşmalar, arada sırada savurdıkları kahkahalar, mesûd bir milletin, kendine güvenen bir kalabalığın iyi yaşayışına delâlet eden en büyük te'mînâtı yabancıların gözleri önüne sermiş bulunur. Her kahvenin büfesi gayet geniş, son derece temizdir vitrinlerinde yüz, yüz elli bardak durur; Nargilelerin ateşlerine marpuçlarına, ağızlıklarına husûsî bir itina gösterilir; diğer taraftan caddeden gelip geçenlerin seyrine de doyum olmaz; genç ve güzel kadınlar, ecnebiler, genç mektepliler, bitip tükenmeyen gezintilere çıkmış gibidirler; Hamza Bey caddesine yakın ve kapalı çarşının bulunduğu Sabri Paşa caddesi de üstü kapalı ahşap dükkân-larıyla bir kısım halkı kendine çeker; burada kıymetli kumaşlar, mücevherat satıcıları, mu'tenâ giyim eşyası teşhir edilmektedir. Güneş batmadan evvel açılmış olan ve masaları gölgeleyen bahçe şemsiyelerinin rengârenk manzarası, yoldan geçenleri imrendirecek kadar güzeldir. Bugünkü Selanik üniversitesi ki, vaktiyle Selanik idadisi idi, Beyaz kuleye kadar uzanan bu geniş caddeye devrin padişahı Sultan Abdülhamid'in adı verilmişti. Hepsı mermer cepheli ve aynı irtifada son derece güzel, estetiğe uygun konsolosluk binaları, ticarethanelerin, yüzlerinde rölyef kabartmalar, armalar ve kapılarının önünde heykeller sıralanmış o devrin mimarîsine uygun binalar uzanıp gider; Beyaz kule ile Sabri Paşa caddesinin kavşak noktasında Olympus gazinosunun Önü, harikulade güzel bir rıhtım ile denize varır. Bu muhteşem binaların altında sayısız gazinolar, sinema-

67

SAMİH NAFİZ TANSU

lar, kafeşantanlar, barlar sıralanmaktadır. Masalara oturanlar bir taraftan denizi, güneşin muhteşem gurubunu, diğer taraftan da caddeden bir aşağı bir yukarı gruplar halinde gezinen genç mekteplileri, aileleriyle beraber akşam seyranına çıkmış genç kızları ve güzel şık hanımları seyrederdiler. Olympus gazinosunun biraz gerisinde Yonyo adını taşıyan gazinoya genç İttihâd ve Terakkîci zabitan müdavimdi. Burada parlak çizimleri, ütülü kilot pantolonları, güzel üniformaları ile beyaz eldivenleri, başlarında kalpak olan suvârî subayları ile başlarında kırmızı fes, küçük püskül ve ayaklarında uzun pantolonları ile piyade zabiteleri gelir, kahve içer, sigara tellendirir, yahut nargile hüpürdetirlerdi. Dah.i geride sivillerin daha fazla devam ettiği, bazı hafiyelerin de yer aldığı Kristal gazinosu da buradan görülürdü. Bu gazinonun üstünde Selanik Kulübü vardı ki, orada daha ziyâde gayr-i müslim unsurlar göze çarpar, şehrin ileri gelen Musevî ve Rum tüccarları burada yemek yer, içer ve kumar oynarlardı. Bu gazinonun ışıkları geç vakitlere kadar her taraftan görülürdü Yonyo gazinosunun içinde camekânlı ayrı bir bölme vardı ki, zâbitân burada toplanırdı. Babamla kaç defa burada oturmuş ve oraya gelen zabitelerle onun konuşmasına şahid olmuşum. Bir defasında bir erkân-ı harp zabitanı göstermişti. - Bu, demişti, Erkân-ı harp kolağası Mustafa Kemal Beydir. İyi bir zabittir. Çok sık gezen bu subayın saçları altın sarısı, gözleri gök mavisi idi. Çok tesirli bakışları vardı. Fakat buraya kimler gelmezdi ki, sivri ve uçları kalkık bıyıkları ile orta boylu çok yakışıklı genç bir zabit Enver Bey, sivil ve babacan bir adam Talât Bey, dok-

İTTİHÂD ve TERAKKÎ İÇİNDE DÖNENLER

tor Nâzım, İktisat hocası Cavid Bey, Mustafa Necib, yine asker olan İsmail Canbolat B., Yenibahçeli Şükrü Bey, Serez Maarif Müdürü Şükrü Bey (maslûb) hepsi bu Yonyo'da toplanırlar, gülerler, eğlenirlerdi.

Bu gazinolarda her nevi içki vardı, zâbitânın hoşuna giden Kristal kadehlerle sunulan Nahmiyaz rakısı, kalın dublelerle ikram olunan bira var idi, fakat diğerleri daha başka şeyler de içerlerdi. Bu gazinolarda kibar kadınlar da vardı, fakat ekserisi ecnebi ve gayr-i müs-limdi.

Mâmâfih şehrin ikinci planda gelen yerleri de mevcuttu. Kemeraltı denilen mahal, Hamza Bey caddesine yakındı, burada her nevi komitacılar, külhan beyleri toplanır, aralarında eğlenirlerdi. Bu delikanlıların fesleri vişne çürüğü kırmızısı, püskülleri uzun ve baskı yaptığı yerlerde çöktü. Bu gençler uzun boylu ve pek afili idi. Bu gazinolarda çalışan garsonlardan, tezgâhta içki ve meze verenlerden hiç biri Türk değildi. Türk hiçbir zaman gazinoculuk, meyhanecilik, garsonluk yapmazdı. Türk dünyaya emretmeye, hükmetmeye, içip, caka yapmaya gelmişti. Böyle adl işlere asla tenezzül etmez ve içtiği, yediği şeyin parasını bol bahşişle verir, çıkar giderdi. Olumpos'la Beyaz kule arasındaki caddede treylebüs gibi bir uzun direk ve küçük bir makara ile elektrik telinden cereyan alarak işleyen tramvaylar, bonmarşe vitrinlerine konmuş oyuncaklar gibi, bu büyük caddede bir taraftan diğer tarafa süratle gidip gelirdi. Beyaz kulenin muhteşem şeref direğinde ise ay yıldızlı Türk bayrağı tıpkı bir zamanlar bütün Balkanların kalelerinde dalgalanan emsali gibi, batıdan

69

SAMÎH NAFİZ TANSU

esen rüzgârların önünde, süvarisini beğenmiş asıl bir at gibi şahlanır dururdu. Almanya içerlerine at sürmüş Türk akıncılarının ruhu, elbet o dalgalandıkça mezarlarında rahat ederdi. Ramazanlarda, Hamza Bey caddesinin iki tarafındaki kahve ve gazinolarda hayâl perdeleri kurulur, karagöz oynatılırdı. Devrin meşhur sanatkârları, bu perdenin arkasından İstanbul'un saray ve konaklarında geçen türlü maceraları anlata anlata bitiremezler, harem ağalarını, saray adamlarını, İstanbul efendilerini, yüksek sosyete mensûb kadınların çeşitli âşifteliğini hikâyeye ederler ve bir sürü taklitlerle sarayların, sultanların, vezirlerin hayatını bize Öğretmeye çalışırlardı. Selânik'in bu sigara dumanından buğulanmış havasında, Osmanlı imparatorluğunun ibret dolu payitahtı, bütün gizli köşeleri ve meşhur simaları ile önümüzde resmî geçit yapar ve bir perdede, bütün imparatorluk bir tablo gibi meraklılara gösterilirdi. Katıla katıla güldüğümüzü hatırlarım. Meğer boşuna dememişler,

- Güleriz ağlanacak halimize!..

İttihâd ve Terakkîye Nasıl Girilirdi?

Sultan Abdülhamid'in müstebid idaresine karşı için için kaynayan İstanbulun yüksek mektebelerindeki gençlik arasında ilk âşinâlarını bulmuş olmakla beraber, hakikî çehresini ve samimî maksadını Selanik'te kurulmuş olan şubesinde göstermiş olan İttihâd ve Terakki, şu kadro ile tarihin karşısına çıkmakta idi: Askerî rüştiye müdürü Bursalı Tâhir, Vilâyât-ı selâse posta telgraf baş kâtibi Talât, Selânikte Müşirlik

ya-

70

İTTİHÂD ve TERAKKÎ İÇİNDE DÖNENLER

veri Kâzım Nami, Askerî rüştiyesi fransızca muallimi Naki, Mithat Şükrü (kâtib-i mes'ûl), Rahmi (İzmir valisi). Hakkı Süha (Bursa'lı), Mücâhid Ömer Nâcî, İsmail Canbolat (maslûb), Edip Servet. Bu, on arkadaş 1906 senesi Temmuzunun 22 inci Cuma günü öğleden sonra, İsmail Canbolat'ın Selanik'te yalılar semtinde Baron Hırş hastahânesi yakınındaki evinde içtimâ etmiş fakat metaâkib toplantıların selâmeti bakımından Mithat Şükrü'nün Yalılardaki evinin selâmlığında yapılmasına karar vermiş ve öylece hareket etmişlerdi. Cemiyetin ilk adı (Osmanlı Hürriyet Cemiyeti) idi. Fakat bu on arkadaş, her gece yahut gün aşırı hep aynı evde toplanmanın dikkati çekeceğini düşünerek aralarından üç kişiyi - Hey'et-i Âliye- adı altında bir komite teşkiline memur etmiş ve bu heyet, Talât bey (Paşa), İsmail Canbolat ve Rahmi beylerden tereküb etmişti. Bu heyetin gayesi şu suretle hülâsa edilebilirdi: Abdülhamid idaresini devirmek, memlekete şâmil geniş bir hürriyet ilânını başarmak, halkın hâkimiyetine dayanan meşrutî idareyi tesis ve Meclis-i Mebûsânın murakabesini temin eylemek, vatandaşlara hukûk-i beşer beyânnamesinin sağladığı hakları bahşetmek, hâkimiyetin hükümdarla millet arasında müsâvî bir şekilde tasarrufunu tahakkuk ettirmekti. Bu neticenin istihsâline kadar mücadele edilecek ve Cemiyete genç, münevver, idealist vatandaşlar alınacaktı. Hepsini bu gayenin istihsâli için ölümü göze almışlar ve namusları üzerine yemin etmişlerdi. Bu günlerde faaliyet azamî bir şekil almış, üçer kişilik gruplar halinde cemiyete yeni azalar kaydedilmeye başlanmıştı. 1906 senesi Eylül'ünde, ba-

71

SAMİH NAFİZ TANSU

şında sarık ve hoca Mehmet Efendi adıyla Paris'ten kalkıp Selânik'e gelen doktor Nâzım Bey (maslûb), çoktandır Pariste faaliyette bulunan ve birçok münevverlerin dahil bulunduğu (İttihâd ve Terakki) adındaki cemiyetin ismine uyularak bu Selânikte kurulan cemiyetin de aynı adı almasını istemiş ve arzusu kabul olunarak (Osmanlı Hürriyet Cemiyeti) adını, (Osmanlı İttihâd ve Terakki Cemiyeti) şekline kalbetmişti.

O zamana kadar Heyet-i Aliye ismi verilen üç kişilik komiteye, bundan böyle (Hey'et-i merkeziye) denilmiş ve kısa zamanda bir çok arkadaşlar cemiyete kaydedilmişti ki, bunların içinde Erkân-ı harb binbaşısı Enver Bey'e Usküpten gelen Necip Draga ve Ohrili Eyüp Sabri bilhassa zikredilmeye değer ehemmiyette idiler. Gelenler merasimle cemiyete kaydolunuyor, sonra da tahlif edilerek ellerine bir mühür verilip gittikleri yerde cemiyetin bir şubesini kurmalarına müsaade olunuyordu. İttihâd ve Terakki cemiyetine dahil olmanın şartları ve merasimi şöyle idi: Cemiyete girecek kimselerin daha ziyâde genç, enerjik, iyi ahlâk sahibi, metin seciyeli, fedakâr ve her türlü feragati göze alacak karakterde olmasına ehemmiyet veriliyor. Bu meziyetleri şahsında toplamış kimseye yemin edeceği gece, bulunacağı mahal ve saat bildiriliyordu. Partiye dahil olacak namzedi takdim eden kimse, cemiyetin tanınmış bir âzası olmakla mükellefti. Bu arkadaş delâletini yapacağı kimseyi aralarında kararlaştırdıkları işaretle bulup götürüyor, tenhâ bir yerde gözünü bağlıyor, sonra da zikzak bir yürüyüşle götürülmesi lâzım gelen evin kapısına ulaştır-

72

İTTİHÂD ve TEKAKKİ İÇİNDE DÖNENLER

nyordu. Burada kılavuzluğu yapan parti mensubu yaklaştığı kapıya muayyen bir işaretle vuruyor ve hafifçe,

- Muin ve biraz sonra da üç defa Hilâl diye sesleniyordu.

İçerdekiler de aynı şekilde mukabele ettikten sonra kapı açılıyor ve haneye giriliyordu. Namzedi tavsiye eden kimse arkadaşına şöyle soruyordu:

- İttihâd ve Terakki Cemiyetine girmekte hâlâ ısrar ediyor musun?

- Evet ediyorum!., deyince gözündeki bağı çözüyor ve onu elinden tutarak oldukça loş bir odaya sokuyordu. Burada tekrar gözleri bağlanan namzed ikinci bir odaya götürülerek bir masanın önüne getiriliyor ve gözü bağlı olduğu hâlde bir sandalyeye oturtuluyordu. Bu masanın gerisinde kırmızı cübbe giymiş gözlerinde siyah maske bulunan üç adamın karşısına çıkmış oluyordu. Bunlardan ortadaki kendisine şu suretle hitabe-diordu:

- Arkadaş, cemiyetimize dâhil olmak arzusunu göstermişsin, arkadaşımız seni tezkiye etmiştir, biz de kabul ettik, yalnız sana tekrar soracağız, Cemiyete girmekte ısrar ediyor musun?

- Evet, ısrar ediyorum!., deyince o zaman şöyle bir hitaba maruz kalıyordu:

- Arkadaş, sağmda Kur'ân-ı Azîmüştân, solunda bir tabanca var. Ayağa kalkarak sağ elini Kitâbullâh üzerine, sol elini silâh üzerine koy, sana tekrarlayacağımız yemini, kelime, kelime telaffuz et. Sonra gözlerin-

73

SAMİH NAFİZ TANSU

deki perdeyi indirecek ve seni aramıza almış bulunacağız!.. İttihâd ve Terakki Cemiyetine dahil olmak arzusunı duyan namzed, bu suretle hareket ettikten sonra delili tarafından gözleri açılarak, yarı karanlık, yaRI aydınlık bu odada, kırmızı cübbeleri ve siyah maskeleri ile karşısında üç kimseyi görüyor fakat birini tanıma* dan odadan, sonra da evden çıkıyordu. Evi terk etmeden evvel kendisine şayet bu cemiyete ihanet ederse sonunun ölüm ile biteceği de bildiriliyordu. Tekrar geldiği yollardan yine gözleri bağlı olarak onu tavsiye eden arkadaşı ile ilk buluştukları yere kadar eli kılavuzun elinde yürüyen bu adam, nihayet tenhâ bir yerde gözlerindeki bağ çözülmek suretiyle bu korkulu ve heyecanlı maceradan kurtuluyor, dâhil olduğu cemiyetin hiçbir zaman tam kadrosunu, içinde olanların kimlerden ibaret bulunduğunu öğrenemiyor, kendisine verilen vazifeyi yapmakla mükellef olduğunu dâima düşünüyordu. Yalnız şunu biliyordu ki, gireceği cemiyetin bütün mensûbları ona her türlü yardımı yapmaya hazırdılar. O yalnız muayyen bir parolayı telaffuz etsin, bir takım işaretleri göstersiz, o zaman hiç tanımadığı kimselerin kendisine nasıl yaklaştığını, ona nasıl muavenet ettiğini görecektir. Şâyân-ı şükran olarak kaydedilebilirdi ki, İttihâd ve Terakkî Cemiyetine dahil olmuş kimseler içinde tek

bir hain veya bir âdet casus çıkmamış, ölümü tercih ederek partinin esrarını kimseye vermemiştir. Ne partiyi terkeden, ne istifa eyleyen, ne de cemiyetten ko-ğulana rastlanmamıştır. Girenlerin hepsi, son dakikalarına kadar vazifelerini bütün ciddiyeti ile başarmışlar, gayeleri uğrunda ölümü hiçe saymışlardı. Bu cemiyetin

74

İTTİHÂD ve TERAKKÎ İÇİNDE DÖNENLER

meşhur kurucularından Talât Paşa, Berlin sokaklarında bir Ermeni kurşunu ile şehit olmuş, bu cemiyetin kahraman bir âzası olan Enver Paşa, Moskoflara karşı açtığı muazzam bir muharebenin içinde alnından yediği kurşunla şahadet şerbetini içmiş. Bahaeddin Şâkir Bey, Prens Saîd Halim ve Cemal Paşalar yine Ermeni su-ikastçilerinin ateşine hedef olarak ebedî âleme intikal etmişlerdi. Diğer İttihâdçılar içinde bazıları talihsizliklere uğrayarak boşu boşuna heder olmuşlar, hayatta kalanlar ise ulvî gayelerine ebediyyen sâdık kalmışlardı. Bunların içinde Türkçülüğün ana hatlarını çizmiş olan Ziya Gökalp, İslâmlık prensiplerine sadâkati ile tanınmış Emirî Efendi, millî mücadelede hizmetleri inkâr edilemeyecek derecede mühim olan Kâzım Karabekir Paşa, Ali Fuat Paşa, Rafet Paşa, bu cemiyetin güzide şahsiyetleri içinde sayılacağı gibi Celâl Bayar da bu cemiyetin İzmir kâtib-i mes'ûlü olarak vazife almıştı.

Berlin Drank Bağdâd*

Prens Bismark'ın Ayastafanos muâhededeseni tâdil maksadıyla Berlin'de topladığı konferans, Osmanlı İmparatorluğunda yeni bir safhanın başlangıcı sayılacak derecede ehemmiyetli idi. Bu toplantıda Avrupa'nın büyük devletlerini Alman siyâsetine yaklaştırmak için hakikatte Osmanlı İmparatorluğu topraklarından bağışlarda bulunmuş olan Bismark, Kıbrıs'ı muvakkaten kaydıyla da olsa İngiltere'ye vermek, Bosna-Hersek'i aynı

" Berlinden Bağdada manâsına gelmektedir. (SN. Tansu)

75

SAMÎH NAFİZ TANSU

şartlarla Avusturya'ya bırakmak, Fas üzerinde Fransız mutalebâtını tervîç eylemek suretiyle bu devletleri Şark'ta Almanya'nın müstakbel gelişmelerine karşı ister istemez göz yummaya zimnen mecbur etmiş ve hakikatte tasarladığı Berlin-Bağdâd şeklinde daha sonra ifâde olunan gayenin istihsalini temin eylemişti; bilhassa 19 uncu asırda Rusların Herçi bad-âbad, büyük Petro'dan ve ikinci Katerina'dan beri güttükleri boğazlara hâkim olmak, Akdeniz'e inmek planının. Alman İmparatorluğunun menfaatlerine büyük bir darbe olacağını Bismark çok iyi görmüş, üstelik Panislavizmin Balkanlı milletleri Rusyanın etrafında toplayacağını da hesaba katmıştı. Bu sebeple aynı ırktan bulunan ve dostu müttefiki olan Avusturya-Macar İmparatorluğunu Balkanlara sürmek ve esaslı stratejik sahalara yerleştirmek arzusuna kapılmış ve bunu da Berlin kongresinde tahakkuk ettirmiştir; Berlin kongresine kadar Osmanlı imparatorluğu topraklarının tamâmiyet-i mülkiyesine son derece riâyeti kendisine şiar edinmiş olan İngilterenin, Rusyanın bu ihtirasları karşısında imparatorluğa yerleşmesi tehlikesini görerek onun parçalanmasını istemesi ve bilâkis Rusya'nın Türk topraklarının hey'et-i umûmiyesi üzerinde kolayca yerleşebileceğine âid ümitlerinin çoğalması da imparatorluğun parçalanmasına mâni bir rol ifa etmesini intaç etmiş ve 19 uncu asrın sonunda Rusya ve İngilterenin rolleri tamamen değişmiştir. Şarkta Türkistan, Afganistan ve Hindistan üzerinde çarpışan Rus ve İngiliz mefaatlerinden faydalanmak her iki devletin bu müşkül anından istifâde ederek Berlin'den-Bağdâd'a kadar Alman imparatorlu-

76

İTTİHÂD ve TERAKKÎ İÇİNDE DÖNENLER

ğunun nüfuzunu temin etmek de Bismark'ın düşündüğü mühim bir siyâsetin ifâdesi olmuştur; Alman İmparatoru II. Vilhelm bu maksatla Sultan Abdülhamîd idaresindeki imparatorluğu resmen 1889 da ziyaret etmiş ve İstanbul'da pek parlak bir merasimle karşılanmış ve misafir edilmiştir; Abdülhamidin, Alman imparatoruna karşı gösterdiği bu hüsn-i kabulde İngiltere ve Rusyaya karşı bir gözdağı vermek, onları kuşkulandırmak, telâşa düşürmek ve kendi saltanatlarına karşı daha dostâne hareketlere sevk etmek gayesinin mevcut bulunduğu şüphe edilemez. Bu ziyaret münasebetiyle Alman sivil ve askerî şahsiyetlerinin devamlı surette İstanbul'a gelmesi, kendilerinden Osmanlı ordusu, malıyesi ve yeni döşenecek demiryolları bakımından istifâde edilmesi de temin olunmuştur. Alman siyâsetinin şarkta kuvvetlenmesi, Berlin kongresinin Ermenilere ait maddesinin de ihmaline sebep olmuş ve İngiltere bu vaziyete ses çıkaramamıştır; İmparator Vilhelm'in Bismark'ı Başvekâletten attıktan sonra da Berlin-Bağdad gayesi üzerinde bir adım geri gitmediğini görüyoruz; Yunan harbinden sonra İmparatorun ikinci defa 1898 de İstanbul'a gelişi ve gayet mutantan bir alayla Kudüs'e kadar gidişi, orada bütün hıristiyanhk âleminin hâmisi gibi aldığı pozlar, söylediği sözler, Türkiye'de yepyeni bir devrin -Alman devri- nin başladığına şüphe bırakamaz. HEle Alman İmparatoru II Vilhelm'in Suriye'den

geçerken Şam'da verdiği muazzam bir nutuk, onun bundan böyle 300 milyon müslümanın en yakın dostu olduğunu bütün dünyaya ilân ediyor ve Haydarpaşa'da başlayıp Bağdad'a gitmesi gereken demiryolunun İngilizler tara-

77

SAMİH NAFİZ TANSU

findan başarılammamasInI ele alarak bu yolun pek yakında Alman teknisyenleri tarafından yalnız Haydarpaşa-dan-Bağdâd'a değil, hakikatte - Berlin'den-Bağdad'a kadar uzayacak en emin bir demiryolu olacağını vaad-dediyor ve o zamanki Alman gazeteleri de siyâseti {Berlin drank Bağdad) formülüyle ifâde ediyorlardı. Nitekim bu hâdiseleri daha sonra ciddî bir tetkikten geçirmiş bulunan Fransız muharriiri R. Pinon 1907 tarihli "La Question de Mecedoniene et des Balkans" adlı eserinde aynen şöyle yazıyordu:

- İngiltere, Rusya'yı Süveyş kanalından uzaklaştırmak için diplomasi ile elinden geleni yapmıştı. Rusya'yı kanaldan uzakLaştırmıştı. (Mısır meselesi ve Londra konferansı) amma bu sefer de Almanyayı Süveyş'e yaklaştırmıştı. Hiç beklemediği bu netice ile karşılaşır karşılaşmaz, İngiltere siyâsetini değiştirmiştir. O anâ kadar Osmanlı İmparatorluğunun yılmaz müdafii olan İngiltere, bundan böyle milliyet prensibinin müdafii kesilecek ve Osmanlı İmparatorluğunun parçalanmasına çalışacaktır."

Rusya'ya gelince, bir taraftan uzak şarkta yayılmasına devam eden Çarlık Rusya, 1897 anlaşmasıyla Avusturya ile Balkanlarda müşterek hareket etmek lüzumunu düşünmüş, her iki devlet İngiltere, Fransa ve Almanyanın emellerini bu sahada tahakkuk ettirmeme-yi aralarında gizlice kararlaştırmışlardır. Petersburg ve Viyana hükümetlerinin anlaşmaları bilhassa 1903 yılında Makedonya'da çıkan kargaşalıkların gelişmesine meydan vermemiş, burada sükûneti temin etmişti. Murtsburg anlaşması, tesir ve kuvvetini hissettirmiştir.

78

İTTİHÂD ve TERAKKÎ İÇİNDE DÖNENLER

Viyana hükümeti Berlin drank Bağdad siyâsetinin günün birinde kendisine bir pay çıkaracağını düşünüyor, Rusya ise Almanların bu politikası ile hiç olmazsa bir müddet Avrupalı başka bir devletin Boğazlara yerleşmesine imkân olamayacağını hesaplayarak ferah bir nefes alıyordu. Almanların Berlin-Bağdat politikasından yegâne telaşa düşecek devlet, hiç şüphe yok ki, İngiltere oluyordu. Bu suretle Boğazlar Türklerin elinde kaldıkça, Rusya için günün birinde buraya el atmak imkân ve fırsatı kolaylaşıyordu. İşte Almanların bu siyâseti, nihayet Berlin kongresinden Bismark'a güvenmiş olan Rusyayı, Berlin-Bağdad formülünden endişe duyan İn-giltereyi birbirine yaklaştırmış, nihayet her iki devlet İran-Afganistan-Tibet ve Hindistan meselelerinde anlaşarak 1907 Ağustosunda bir itilâfa varmışlardır. Hakikatte esasen ANTANT CORDIAL'den beri beraber hareket eden İngiltere ile Fransa'ya üçüncü bir müttefikin bulunması temin edilmiş oluyor, 1881 den beri başlayan üçlü itilâf (İngiltere-Fransa-Rusya) arasında kuruluyordu; Bismark'ın bütün müddet-i ömrünce birleşmelerine mâni olmaya çalıştığı bu ittifakın tahakkuku, Almanyanın Avrupa da bilhassa Berlin kongresinden sonra kurduğu üstünlüğe son veriyor, onun için tehlike çanlarını çalıyordu. O zaman Alman imparatorluğu Rusya'nın yerine İtalyayı ikameye çalışıyordu. Avrupa-da mutlak bir muvâzene kurulmasını isteyen Almanya için de üçlü ittifak bu suretle doğuyordu (Almanya-Avusturya-Macarîstan-İtalya). Bu gruplaşmanın bilhassa 1908 Reval mülakatıyla daha sıkı bir safhaya girişi ve Balkanlı milletlerin himayesi işinin ve Osmanlı impara-

79

A

SAMİH NAFİZ TANSU

torluğu iç meselelerine karışmanın bir gün bu iki zümreyi umûmî bir harp içinde karşılaştıracak, birçok müttefekler tarafından isabetli bir tahminle kabul olunuyordu. Velhasıl Bismark'ın başladığı ve ikinci Vil-helm'in devam ettirdiği Berlin-Bağdâd siyâsetinin günün birinde dünyayı ateşe vereceği kolaylıkla tahmin olunabilirdi. Devletler bile bile bir felâkete gittiklerini ne yazık ki, görememişlerdi. Abdülhamid ise, İngiltere ile Almanyayı Türk toprakları üzerinde derin bir ihtiras ve rekabete sürüklemekle belki imparatorluğun parçalanmasını geciktirmiş fakat neticeye mâni olamamıştı. Bu kadar karışık milletlerin yaşadığı bir imparatorluk, herhalde bekâsını, büyük devletlerin zıt menfaatlerinde aramamalı, kendi bünyesinde makul ıslahat yaparak tamamlamalı idi.

İkinci Meşrûtiyete Takaddüm Eden Günler

Balkanların her an patlamaya müheyya bir barut fıçısına o zamanlar benzetilmiş olması, hiç de yanlış değildi. Bulgar, Sırp, Ulah eşkiyasının hem imparatorlukla hem de birbirleriyle mücadelesi, Anadolu'nun

batisından getirtilmiş Türk er ve subaylarının bu bitip tükenmeyen eşkıya takibinde harcanması, nihayet Rumeli halkının sabrını taşıabilir ve büyük bir fırtına koparabilirdi. İkinci meşrûtiyete takaddüm eden günlerin havasında her zaman bu sıkıntılı durumu hissetmek mümkündü. Bu tarihte sadârette Ferit Paşa bulunmakta idi, dört sene evvel Konya valiliğinden Rifat Paşanın yerine sadârete getirilmiş olan Ferit Paşa, padişaha derin bir sada-

80

İTTİHÂD ve TERAKKÎ İÇİNDE DÖNENLER

katle bağlı idi ve memleketi elinden geldiği kadar hüs-n-i niyetle idareye çalışıyordu. Konya valiliğini de hüs-n-i idare etmişti. Halk kendisinden memnundu. Sadarette bulunduğu yıllarda da kimseye zulüm etmemiş ve servet sahibi olmaya da heves eylememişti. Rumelideki hâdiseler gelişip de Meclis-i Meb'ûsân içtimaa davet edilince Ferit Paşa bu davetten iki gün evvel 9 Temmuz 1908 de istifa etmişti. İstifası, sarayın arzularına tam manasıyla uymanın kendisi için felâket olacağını anlaması olmuştu. Yerine Şâpur Çelebi lakabıyla anılan Küçük Saîd Paşa getirilmişti. 93 Kânûn-i Esasisinin ilgasından sonra saray istibdadının yerleşmesinde başlıca âmil olanlardan biri, Küçük Sait Paşa idi. Bu tarihte ısdar olunan irade şu satırları yazmakta idi:

"Vezir-i maâl-i semîrim Saîd Paşa,

Ferit Paşanın infisâli vukuuna binâen mesned-i ve-zâret sadakatinize mebnî, uhdenize tevcîh ve ihale kı-İmmıştır. Cenâb-ı hak tevfiât-ı samedâniyesine mazhar buyursun âmin, 25 Cemaziyü'lâhır 1324." İstanbul halkı bu değişmenin ehemmiyetini düşünmüş olmakla beraber bundan ikinci meşrûtiyetin doğacağına asla ihtimal vermemişti. Ferit Paşanın istifasının hakiki sebebi şu idi Sadrazam Rumelide başlamış olan kıyam hareketlerinin bastırılması için çok uğraşmış fakat muvaffak olamayınca padişaha kânûn-i esâsinin kabulünü tavsiye etmiş bulunuyordu. Küçük Said Paşa ise kânûn-i esâsinin ilânına taraftar değildi. Abdülhamid fikirlerine uygun gördüğü Said Paşayı işbaşına getirmekle hâdiselerin önüne geçeceğini zannetmişti. Küçük Sait

SAMÎH NAFİZ TANSU

Paşa kabinesinin bir başka bakımdan da ehemmiyeti aşikârdı. Zira meclis-i vükelâda (sadâkat ve tecrübesine binâen) kaydıyla Kâmil Paşa da bulunduğu gibi meşhur serasker Rıza Paşa değiştirilerek Harbiye Nezâretine yaveri ekrem hazreti padişahi olarak Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Reîsi Ömer Rüştü Paşa, Şeyhülislâmlığa CEemaleddin Efendi getirilmiş, Bahriye Nezâretine de H. Rahmi Paşa ve Dâhiliye Nezâretine de Memduh Paşa yerlerinde ibkâ edilmişlerdi. Halk Rumelide bir takım hareketler cereyan ettiğini işitmekle beraber ikinci meşrûtiyetin ilânındaki zarureti daha sonra anlayabilmişti. Halbuki Rumelide 1903 yılından beri saraya ve padişaha karşı kıyam için bir takım kaynaşmalar mevcuttu. Eşkıya takibine memur edilen genç uyanık ve vatanperver zabitler arasında memleketin içinde yuvarlandığı feci durumu görmeyen kalmamıştı. Türk tarihin bütün safhaları dikkatle tetkik edilirse bu memleketteki bütün yenilik hamlelerinde ordunun ve bilhassa küçük rütbeli zabitlerin rolünün ne kadar mühim olduğunu görmemek kabil değildir, ikinci meşrûtiyet hareketi, İttihâd ve Terakkinin yani ordunun genç subaylarının meydana çıkardıkları bir ileri hamle idi. Bunların hemep hepsi bu cemiyete dahil olmuşlar, istibdat idaresini, Abdülhamid'in keyfi saltanatını kökünden kazmaya azmetmişlerdi. Balkanların bu karışık durumunun Avrupa devletlerinin de müdâhalesine sebep olduğunu ilâve etmek, bu müdâhaleye de genç zabitlerin son derece hiddetlendiklerini kaydetmek hiç de yanlış bir mütâlâa olmamalıdır. Bu isyânları bahane eden Rusya, Panislavizm arzularına Avusturyanın Balkanları himayesi altına almak

82

İTTİHÂD ve TERAKKÎ İÇİNDE DÖNENLER

ihtiraslarına, İngilterenin bu toprakları bu iki hasmına kaptırarak onları Akdenîze Boğazlara indirmemek emellerine, Fransa'nın Tunus, Cezayir, Fas'ta kurduğu müstemleke imparatorluğunu tehlikeye sokmamak gayretlerine, imparatorluğun bu bölgesinde işe karışmaya kendisini selâhiyetli bulmuş ve bu suretle Balkanlar, şark meselesinin en nazik mevzularından biri haline gelmişti. Abdülhamid idaresi ise bu karışıklıklara karşı bir takım yarım tedbirler almıştı. Hüseyin Hilmi Paşayı Rumeli müfettiş-i umumîliğine getirmiş, fakat onu işlerinde tamamen serbest bırakmamış, Avrupa devletlerini umumî müfettişin alacağı her tedbire karıştırmıştı. Rumelideki jandarma teşkilâtı bu müdâhalenin en bariz bir misali olarak gözönünde durmakta idi. Diğer taraftan eşkıya takibi vesilesiyle temiz Türk kanı Rumelide beyhude yere akmakta, yiğit Türk çocukları boşu boşuna harcanmakta idi. Genç zabitler devlet idâresinin ıslahına sûret-i kafiye kani bulunuyorlardı. Avrupalı devletlerin müdâhalesi de gün geçtikçe daha müessir bir hale geliyor, âdeta fiilen Balkanları Osmanlı İmparatorluğundan ayırıyordu. Hakikatte zıt menfaatlerin çarpıştığı Rumeli'de Avrupa devletleri asayişin kasdı olarak ihlâline sebep oluyorlar, himaye ettikleri milletleri alttan alta teşvik ederek, Osmanlı

imparatorluğunun zaafını ve aczini ispat ediyor ve müdâhalenin meşruiyetini belirtiyorlardı. İşte bu civcivli zamanda vuku bulan Reval mülakatı 1908. İngiltere kralı yedinci Edvard ile Rusların ÇarI ikinci Nikola'yı Petersburg'da birleştiriyor, her iki devlet asırlardan beri bir türlü uzlaşamadıkları bir nokta üzerinde, Osmanlı İmparatorluğunun iç

83

SAMİH NAFİZ TANSU

işlerine müdâhalede, anlaşıyorlardı. Bu haberlerin Selanik ve Manastır ordu merkezlerinde duyulması, genç ve idealist Türk zabitlerini fiilî bir harekete âdeta teşvik etmişti. İttihâd ve Terakki derhal harekete geçmiş hükümeti dinlemeyerek bizzat hakkını korumaya kıyam ettirmişti. Esasen 1906 da kurulmuş olan İttihâd ve Terakki henüz iki yaşında bulunmasına rağmen çok kuvvetli idi. Bu cemiyete yalnız küçük rütbeli ordu mensûbları değil, memurlardan pek çoğu dahil olmuştu. Bu harekette genç zabitlerle millî heyecanı duyan memurların el ele verdiği muhakkaktı. İttihâd ve Terakkinin Manastır hey'et-i merkeziyesi şu zevattan mürekkebtî: Süvari kaymakamı Sadık Beyi "bu zat bilâhare hürriyet ve itilâf partisini kurarak onun lideri sayılan meşhur miralay Sâdık olmuştu.". Avcı taburu kumandanlarından binbaşı Remzi Bey "Abdülhamid'in hal'inden sonra Sultan Re-şad'ın seryaveri olmuştur". Mümtaz yûzbaşı Habîb Bey "daha sonra Bulgur palasın sahibi olmuştu. Bolu meb'û-su idi", Topçu mülâzımı evveli Tefik Efendi, Vilâyet tercümanı Fahri Bey, "bu son üç zatın sonra ne oldukları meçhul kalmıştı". İttihâd ve Terakkî'nin Manastır hey'et-i merkeziyesi büyük devletlere verilmek üzere bir takım beyannameler de bastırmıştı. Bu beyânnameler konsolosluklara tevdi edilmekte idi. İşte durum bu merkezde iken kolağası Resneli Niyazi Bey dağa çıkmıştı. Niyazi Bey aslen Resneli idi. Resne taburunda Bulgar ve Sırp eşkiyasına karşı takibatta gösterdiği cesaret ve fedakârlıkla meşhurdur. Bilhassa Bulgar komitacıları ondan çok korkuyordu. Niyazi Beyin arkadaşları ve halk arasında nüfuzu fazla idi. Reval mülakatının duyulması

İTTİHÂD ve TERAKKÎ İÇİNDE DÖNENLER

bilhassa Niyazi Beyi çılgına döndürmüştü. Bu mülakatın İngiliz Hâriciye Nâzırı meşhur Edvard Grey tarafından hazırlandığını herkes öğrenmişti. İngilizler Rumeli-nin paylaşılmasını bilhassa istiyorlardı. İstanbul'u meşrûtiyeti ilâna mecbur etmek için Niyazi Beye dağa çıkmaktan başka çare kalmamıştı. Maiyetinde bulunan 200 kadar gönüllü er ile beraber 1324 senesi Haziranının 20 nci Cuma günü (bugünkü takvimle 3 Temmuz 1908) Resne dağlarına çıkarak isyan bayrağını açmış ve saraya meydan okumuştur. Bu vak'anIN ikinci meşrûtiyetin ilânında çok mühim bir rol oynadığını söylemeliyiz. Niyazi Bey bu hareketi başarabilmek için mensûb olduğu 88 nci alayın kumandanı ile kendisine taraftar olmayan zabitanı bir takım tertibat ile Resne'den ayırmış, alayın deposundaki sandıkları kırarak kendisine lüzumlu silâh ve cephaneyi tedarik etmiş. Alayın kasasından 550 altını da yerine bıraktığı bir makbuz mukabili almış ve ondan sonra maiyetindeki gönüllülerle dağa çıkmıştı. İlk günlerde saray bu harekete fazla ehemmiyet vermemiş yalnız bu işin süratle bastırılması için katî emirler göndermişti. Fakat Manastır valisi Hıfzı Paşa beceriksizdi, azledildi. Yerine Metroviçe kumandanı ve padişaha sadaka-tiyle tanınan birinci ferik Şemsi Paşa tayin edildi. Halk arasında Şemo lakabıyla anılan ve Arnavut olan Şemsi Paşa mabeyinden Tahsin Paşadan aldığı telgraf ve selâ-m-ı şâhâne üzerine emrindeki alayı şimendiFere bindirerek Metroviçe'den yola çıkmıştı. 21 Haziran 1324 tarihinde saraya çektiği telgrafta selâmî şâhâne üzerine duyduğu sevincin gözlerini yaşarttığını ifâde ediyor ve Niyazi Beyi behemehal tenkil edeceğini vaad ediyordu.

85

SAMİH NAFİZ TANSU

İttihâd ve Terakkî'nİN Siyâsî Programı ve Kongreleri

Ferik Şemsi Paşa maiyetindeki askerle 24 Haziran 1324 de (7 Temmuz 1908) Manastır'a vasil oluyor. Niyazi Bey zamimeten Erkân-ı harb binbaşı Enver Beyin de kıyafetini tebdil ederek cem'iyet-i fesâdiyeye (İttihâd ve Terakki) iltihak ettiğini ve her ikisinin ölüsünü veya dirisini ele geçireceğini müjdeliyordu. Fakat hareket günü olan 8 Temmuz 1908 Çarşamba öğleye doğru telgrafhaneden çıkarken Manastır İttihâd ve Terakki cemiyetine mensûb genç ve idealist bir teğmen olan Atif Bey (Kamçıl) tarafından vurularak kanlar içinde yere düşüyor ve bu Manastır hâdisesi saraya İttihâd ve Terakkinin ne kadar kuvvetli olduğunu isbat eden mühim bir-vak'a olarak korku ve dehşet veriyordu. 1889 senesinde gizlice kurulduğu ve dağılık şubeler ve birleştirilmiş fikirler halinde çalıştığı anlaşılan İttihâd ve Terakkî Cemiyeti, 1908 darbesiyle aleniyete çıkınca artık kendisini ve mensûblarını tatmin edecek bir program ve çizilmiş bir gaye ile maksat ve fikirlerini ilân etmeye mecbur kalmıştı. İttihâd ve Terakkinin siyâsî programında en esaslı unsur, onun -Türkçü ve milliyetçi- olması, ikinci mühim esası, devletin fevkinde fırkanın umûmî merkezini bir otorite olarak kabul etmesi, hükümeti murakabe etmek ve icabında direktif vermek maksadıyla bu umûmî merkezin selâhiyetlerini geniş

tutmak, zâbitanm bundan böyle siyâsetle iştigaline mâni olmak, devlet idaresinde kuvvetli bir merkezîyet esasını müdafaa eylemek, iki

86

İTTİHÂD ve TERAKKÎ İÇİNDE DÖNENLER

dereceli seçim esaslarıyla 1876 kânûn-i esasisinin ana hatlarına sadık kalmak, bütün memurların partiye bağlılığını sağlamak, gayr-İ müslim anâsıra bu kânun-i esâsı ile kabul edilmiş olan hakları tanımak, ahlâk ve âdâb-ı umûmîyenin dinî ve millî esaslar dahilinde muhâfaza-sıyla beraber garbin terakkî ve tekâmülât-ı mcdeniyesi-nin memâlik-i osmâniyede inkişâfına hizmet etmek, hukûk-i mudaddese-i hilâfet ve saltanatın muhafazası için lâzım gelen tedbirleri almak, bütün gizli ve gayr-i meşru cemiyetlerin teşekkülüne ve faaliyetlerine kat'î surette mâni olmak, şeklinde hülâsa olunabilirdi. Esas gaye ve maksadı bu suretle hülâsa edilen cemiyetin teşkilâtına gelince, âza itibariyle bünyesinde iki nevi üye mevcuttu. Bunlardan birincisi, cemiyetin gizli olduğu devirlerde yazılmış azaları idi. İkinci kısım ise, cemiyetin alenî olduğu zaman bünyesine katılmış azaları idi. Bu iki zümre arasında daimî bir ihtilâf ve geçimsizlik hâkim olmuş ve bu suretle fırkada bu iki zümrenin mücadelesi sürüp gitmiştir. İttihâd ve Terakkinin gizli olarak çalıştığı devirlerde kendisine dahil olan azanın çoğu zabitlerdi. Bunlar o devirde çok büyük bir fedakârlık ve feragatle partiye bağlı kalmışlar, her tehlikeyi göze alarak tam bir idealist olarak çalışmışlardı. Abdülhamid idâresinin korkunç tazyiki karşısında devamlı varlık gösteren bu kimseler, meşrûtiyetin ilânından sonra, İttihâd ve Terakkinin iş başına geldiği sıralarda hizmetlerine mukabil ne Nazırlığa, ne mebusluğa tenezzül etmişler, ne de memuriyet istemişlerdi. Hattâ fazla olarak meşrûtiyet ilân edilince de hemen ortaya çıkmamışlardı. Fakat yi-

87

SAMÎH NAFİZ TANSU

ne bir çok tehlikeli işleri başarmışlar, giriştikleri mesu-liyetli ve ağır vazifelere rağmen, fakir kalmışlar, teva-zuları ile kahramanlıkları ile tanınmışlardı. Diğer taraftan yine bu azalar, Arabistan, Yemen gibi yabancı ve tehlikeli muhitlerde bin türlü mahrumiyeti göze alarak tam bir feragatle ve hayatlarını hiçe sayarak çalışmışlardır. Denilebilirdi ki, fırkanın ihtilâlcilik, komitacılık sahasındaki işlerini bunlar başarmışlardı. Bu zevatın maiyyetlerinde silâhlı, sopalı bir takım câhil fakat onlara bağlı kimseler mevcuttu. Bu zümrenin asker olanları ordudan istifa ederek sivil teşkilâtta ehemmiyetli vazifeler almışlardı. İkinci zümreye mensûb azalara gelince, bunlar cemiyetin aleniyete çıkması ile ortada gözükmüşler, sonradan katıldıkları partiden mühim kademelere geçmişler, vaktiyle cemiyetin en sıkıntılı ve buhranlı zamanlarında vazife almış idealistleri hiçe sayarak, meşrûtiyetin ilânı ile nazırlık, meb'ûsluk, merkezi umûmî âzalığı gibi en mühim mevkileri paylaşmışlardı. Bunlar daha ziyade menfaatperest kimselerdi. İşte İtti-hâd ve Terakki bu baştan bünyesine katılanları ile sonradan ortaya çıkanları arasında sürüp giden bir mücadelenin şahidi olmuştu. Bu mühim hususiyeti zikrettikten sonra partinin teşkilâtı 4 mühim kademeye istinâd ediyordu. İlk kademe vilâyetlerin teşkilâtını temsil eden ve vilâyet teşkilâtını idare eden -Kâtib-i mes'ûller-di ki, bugünkü ifâde ile vilâyet İl İdare kurulu başkanlıklarına tekabül eden mevkilerdi. İkinci kademe -vilâyet merkezlerinde bir nevi siyâsî valilikler mahiyetinde ihdas edilmiş olan- Murahhası mes'ûller'di ki, bunlar bulundukları mahallin hükümet teşkilâtını ve devlet

İTTİHÂD ve TERAKKÎ İÇİNDE DÖNENLER

memurlarını murakabe ile vazifeli idiler. Üçüncü kademedeki müfettişi umumiler gelmekte idi, bunlar da İtti-hâd ve Terakki fırkasının maksat ve gayeleri haricinde hiçbir işin yapılmasına meydan vermezlerdi. İttihâd ve Terakki bu müfettişi umumileri seçerken evvelce inkılâba fiilen karışmış genç zabitleri tercih ediyor, inkılâb ruhunun hâkim kalmasını istihdaf ediyordu. Dördüncü ve en yüksek kademe umûmî merkez âzahğı idi. Bunlar takriben 40 kişiden ibaret idiler. İnkılâbın yarattığı yüksek otoriteyi temsil ederler, fırkanın programında mevcut ana hatların tatbikini daima göz önünde bulundururlardı. Bunların kanaatine meclisteki parti grubu, umûmî merkezin direktifi altında çalışmaya mecbur bir zümre idi. Umûmî merkez her zaman İttihâd ve Terakkinin esas gaye ve maksatlarına elbette bütün varlığıyla sadık kalmaya azmetmişti. Halbuki meclisteki parti grubu velevki iktidarda bulunsa, velevki ekseriyeti de elinde bulundursa, şu veya bu mülâhaza ile siyâsî bir takım gelişmelerle bazen parti programlarından fedakârlık yapabilir, siyâsî sahada ileri geri manevralarıyla günlük politikanın yürütülmesine çalışabilirdi. Bu hareketlerin murakabesi için meclis dışında ve grubun üzerinde parti prensiplerine tam manasıyla bağlı kalmış bir otoriteye ihtiyaç vardı. Bu da partinin genel merkezi olabilirdi. O hâlde, İttihâd ve Terakkinin sevk ve idaresi, partinin en yüksek kademesi olan umûmî merkeze düşüyordu. İttihâd ve Terakkinin genel merkezi - bugünkü Cumhuriyet gazetesinin basıldığı binada - kırmızı konakta - toplanır ve orada tartışmalara devam ederdi.

89

SAMÎH NAFİZ TANSU

3 Seçim ve 9 Kongre

Bu 40 kişi içinde 15-20 si hemen her işe karışan nüfuzlu azadan mürekkebtî. Bunların içinde şu mühim şahsiyetler mevcuttu: Sapançalı Hakkı Bey, Hüseyin Sami, Yakup Cemil, Dr. Nâzım, Bahattin Şakir, Talât, Mustafa Necip, Eyüp Sabrı, Mithat Şükrü, Nail, Topçu İhsan, Hilmi (Ardahan mebusu), Atıf Kamçıl, İzmitli Mümtaz, Süleyman Askeri beyler... Bu zevat İttihâd ve Terakkinin içinde dönen her şeyde bulunmuşlar, bazen birbirleriyle münakaşa ve mücadele etmişler, bazen de müştereken hareket etmişler, fakat hep idealist kalmışlar, namuslu ve fakir bir hayat yaşamışlardı. İttihâd ve Terakkî fırkası en kesif faaliyette bulunduğu 1908 ile 1918 arasındaki 10 sene içinde üç seçimle karşılaşmış ve 9 kongre akdetmiştir. Bu üç seçimden birincisi 1908 seçimidir. Burada yalnız AHRAR fırkasıyla çarpışarak kahir bir ekseriyet elde etmiştir. İkinci seçimi 1911 de yapmış, burada Hürriyet ve İtilaf Fırkasıyla ve onu destekleyen müşterek ve müttehid bir muhalefet grubuyla mücadele etmiş, yine seçimi kazanmıştır. Yalnız bu seçimi İttihâd ve Terakkî'nin tam ve meşru bir şekilde kazandığını iddia etmek mümkün değildir. Üçüncü ve mühim seçim 1912 yılında cereyan etmiş, bu seçimde iktidarı ele alan İttihâd ve Terakki, meşrû'iyet bakımından çok münakaşa edilmiş bir durum ile iş başına gelebilmiştir. Bundan sonra Mondros mütârekesine, İttihâd ve Terakkinin yıkılmasına kadar, bu seçimle işbaşına gelen iktidar, Yerini muhafaza etmiştir.

İttihâd ve Terakkinin kongrelerine gelince bunlar 9 kongreden ibarettir. Fakat bunlardan en mühimi 1912

90

İTTİHÂD ve TERAKKÎ İÇİNDE DÖNENLER

de cereyan edip İttihâd ve Terakkinin iktidarı terketme-siyle neticelenen son derece münakaşalı ve mücadeleli geçen kongresidir. Bunu ayrıca müstakil bir yazımızda bütün teferruat ve tafsîlâtıyla arzedeceğiz-

1908 kongresi- gizli cereyan etmiş fırka bir siyâsî programın hazırlandığını, cemiyetin firkalaştığını, ordu ile hükümet münâsebetlerinin ne olabileceğini tayine çalışmıştır. Fakat cemiyet ile fırka arasındaki münasebet henüz vazih değildir.

1909 kongresi- burada İttihâd ve Terakki Cemiyeti, siyâsî sahadan çekildiğini, bundan böyle sosyal ve kültürel işlerle meşgul olacağını zahiren beyan etmiş, kulüpleri vasıtasıyla halkı yükselteceğini ilan etmiştir. Cemiyetin hüküm ve nüfuzunu mecliste kazandığı 140 kişilik kahir bîr ekseriyete tevdi ettiğini ve siyâsî sahada faaliyeti fırka grubunun yapacağını beyân etmiştir.

1910 kongresi- cemiyet efkâr-ı umûmîyeye hadim bir teşekkül halini almakta, meclisteki grubu ile halk arasında bir mutavassıt rolü oynayacağını söylemektedir. Bu suretle cemiyet ile onun meclisteki grubu (fırka) birbirini tamamlayan ve fakat sahaları ayrı iki şahsiyet olarak mütâlâa edilmektedir.

1911 kongresi- Bu kongre Selânikte toplanmış, bir taraftan Trablus haribinin heyecanı, diğer taraftan buh-rân-ı vükelâ havadis ile çok heyecanlı ve tartışmalı geçmiştir. Kânûn-i esasinin tadili bu kongrede kararlaştırılmış, umûmî merkezin azalarının 7 den 12 ye çıkarılması ve ayan ve mebûsândan kongreye mahdûd murahhaslar gönderilmesi esası kabul edilmiştir. Bu karar-

91

SAMÎH NAFİZ TANSU

lar göstermiştir ki, kongre firkaya değil cemiyete âid bîr organdır.

1912 kongresi- Tafsîlâtını yazacağımız bu kongre İttihâd ve Terakkinin bünyesini, şahısları arasındaki fikir ihtilaflarını ve çeşitli karakterlerini aydınlatmak bakımından son derece mühimdir. Halâkârân grubu namı altında tarih muvacehesinde tebellür eden yeni bir gruba da meydan vermesi bakımından bu kongre son derece dikkate şayandır. Bu kongreden sonra meclis feshedilmiş ve yeni intihaba geçilmiştir.

1913 kongresi- Bâb-ı âlî baskını ile iktidarı cebren ele geçiren İttihâd ve Terakkî'nin, Mahmut Şevket Paşa'nın katli, Edirne'nin istirdadı gibi hâdiselerin biribi-rini takip eden heyecanlı hareketlerinin akabinde kurulan bu kongre ile cemiyet tam bir siyâsî parti halini almış ve memleket idaresinde tek kalarak, imparatorluğu Birinci Cihan Harbi'ne sokmuştur. Toplantı, İttihâd ve Terakkî'nin siyâsî bir partiye inkılâb ettiğini bu kongre ile ilan etmiştir.

1916 kongresi- Birinci Dünya Harbi'ne devletin girmiş olması, iktidar partisini bu seneye kadar kongre akdetmekten menetmiştir. Bu kongre aynı zamanda Osmanlılık siyâsetini terkederken partinin Türkçü ve milliyetçi olduğunu da alenen ilan etmiştir. Nizâm-nâmede de muhtelif tadiller yapılmıştır.

1917 Kongresi- Bu İttihâd ve Terakkî'nin son kongresi olmuş, harp yıllarında dahi çalışmalarına devam eden partinin bilhassa haricî muvaffakiyetleri tebarüz ettirilmiş, Brest Litovvsk sulhu ile Çarlık Rusya'nın tari-

92

İTTİHÂD ve TERAKKÎ İÇİNDE DÖNENLER

he karışmasının İttihâd ve Terakkî'nin sağlam dış siyâseti yüzünden tahakkuk ettiği şeklinde ilan edilmiştir.

Mahmut Şevket Paşa'ya Talat Bey'in Hazırladığı Tertip

Hareket ordusunun ünlü kumandanı Mahmut Şevket Paşa, memleket dahilinde haklı bir şöhretin sahibi idi. Bu şöhreti o, kısa bir zamanda elde etmiş, 33 yıllık saltanatın mümessili, koskoca Abdülhamîd'i hal'etmiş, sokak muharebeleri yaparak İstanbul'u istibdat idâresinin elinden kurtarmıştı. Paşanın halk tarafından bir hürriyet kahramanı olarak telâkki edilmesi, sokaklarda arabası geçerken kendisine karşı gösterilen çılgınca tezâhürât, meclisteki yalnız muhalif mebusları değil, İtt-hadçı mebusları dahi düşündürüyordu. Ordu içinde tanrılaştırılmış bir komutanın, günün birinde bütün devlet idaresini eline almaması bir gün meselesi olabilirdi, ne yapmalıydı da paşayı mevkiinden devirerek, bu ihtimallere meydan vermemeliydi. Paşaya karşı hücumu evvelâ muhalif mebuslar girmişler, her fırsattan istifade ederek onu çeşitli icraatında tenkit etmişlerdi. Hattâ bunlardan biri olan Dersim mebusu Lûtfî Fikri Bey, Mahmut Şevket Paşa'ya karşı âdetâ bir kampanya açmıştı. Birgün divân-ı harbi örfi, paşadan aldığı emir üzerine Lûtfî Fikri Bey'i tevkif etmişti. Muhalif mebuslar bu hareketten son derece sinirlenmişler, şiddetli bir istizah takririni hazırlamışlar, işin garibi, ekseriyet fırkasının İttihatçı mebuslarından bir çoğuna da imzalatmışlardı. Paşa, hiç beklemediği hâlde meclisin ekseriye-

SAMİH NAFİZ TANSU

ti karşısında kalmıştı. Fakat Mahmut Şevket Paşa, bu şiddetli fırtınayı mükemmelen atlatmış neticede itimat reyi almıştı. Paşanın gün geçtikçe orduda artan nüfuzundan kuşkulanan Talat Bey, son derece kurnazca bir plan hazırlamıştı. Mahmut Şevket Paşa'yı cepheden vurmak, düşürmek kabil olmayınca, onu başka bir noktadan sarsmak ve dolayısıyla müşkül bir durumda bırakmak gerekiyordu. Bu sırada ordunun levazım reisi olan İsmail Hakkı Paşa'nın ordu levazımına âid yolsuzluklar yaptığı, yapılan münâkaşalara bir takım hileler ve menfaatler karıştığı büyük bir dedikodu halinde kulaktan kulağa yayılıyor, bütün bunlara gözyumması dolayısıyla Mahmut Şevket Paşa'nın da bu işlerde alakası olduğu iddia ediliyordu.

Paşaya hücum için bundan daha münasip bir fırsat olamazdı. İşte Talat Bey'in tertibi ile ilk defa harakete geçenler Emanuël Karasu ile İsmail Canbolat Bey (İzmir'de asılmıştır) olmuştu.* Bunlar fırka grubuna müşterek bir takrir vererek, halk arasındaki bu dedikoduların mahiyetini öğrenmek istediklerini beyan etmişlerdi. Mahmut Şevket Paşa, levazım reisi İsmail Hakkı Paşa'nın âmiri idi. O hâlde Harbiye Nâzırı bu işlere ne diyordu. Bu takrir fırka grubundan meclis-i mebûsâna intikal ettirilirse aleni münakaşa başlayacak, senelerden EmaNuel Korosu, İttihâd ve Terakki fırkasına mensûb olup meşrûtiyetin ilânından mütâreke senelerine kadar kurulmuş mebusun meclislerinde azâ Olarak bulunmuş. Abdülhamîd'e hal'i kararını tebliğ eden heyetle saraya gitmiş ve İsmail Hakkı Paşanın levazım riyasetinde bulunduğu yıllarda birçok mühim ticari işlerde parmağı mevcûd olmuş meşhur bir müsevî idîr. mütâreke olunca İtalyan tabiiyetine geçerek ekme yediği bu toprağa nankörlükte bulunmuştu (SN. TANSU».

94

İTTİHÂD ve TERAKKÎ İÇİNDE DÖNENLER

beri İttihâd ve Terakkinin gözbebeği sayılan Mahmut Şevket Paşa hırpalandıkça, parti de prestijinden çok şeyler kaybedecekti. Bu ise memleket dâhilinde siyâsî ihtilaflara, hariçte şerefli Osmanlı ordusu hakkında çirkin bir kanaate ve lüzumsuz iftiralara da yol açabilirdi. Herşeyi tertipleyen Talat Bey, bu işin nerelere kadar ulaşacağını, ne neticelere varacağını hesap edebilen müstesna şahsiyetlerden biri idi. Bu sebeple Mahmut Şevket Paşa'nın nüfuzunu frenlemek hususunda giriştiği sinsi planında nerede duracağını da güzelce hesap etmişti. Paşa, işi bu kerteye gÖtürmemeli, vatanperver ve namuslu olan şahsiyetini, lüzumsuz yere, şunun bunun ağzına düşmüş bir kemik parçası gibi geveletmemek' idi. Kısaca paşa, istifa etmeli, işi bir haysiyet meselesi, orduya sürülmek istenen bir leke olarak kabul etmeli, böylece işin içinden sıyrılmaLI, hem kendisini, hem orduyu temize çıkarmalı, mesele de kapanıp gitmeli idi. Talat Bey, bu noktalara varınca fikrini İttihâd ve Terakkî'nin ileri gelenlerinden Hacı Adil Bey'e ve İzmir mebusu Seyit BeyLere açmış, onlardan da geniş mikyasta tasvibe mazhar olmuştu. O hâlde kendisinin kabinede arkadaşı olan bir zata bunu teklif etmesi münasip olmazdı. Bu vatanî vazifeyi bu iki ilim adamı bizzat deruhde edeceklerdi. Filhakika derhal bu iki mühim partici, Paşayı, Harbiye Nezâreti'ndeki makamında ziyaret etmiş, vaziyetin vahametini açıkça paşaya anlatmışlardı. Mahmut Şevket Paşa, muhakkak ki, böyle bir teklife maruz kalacağını asla düşünmemişti. Mahmut Şevket Paşa konuşmaya başlayınca da şaşırma sırası, Hacı

95

SAMİH NAFİZ TANSU

Adil Bey ile Seyit Bey'e intikâl etmişti. Aylardır, istizah tarihleriyle düşürülemeyen, hücumlarla yıpratılmayan Harbiye Nâzırı Mahmut Şevket Paşa, Talat Bey'in kurnazca hazırlanmış bu tertibi ile, hiç

beklenilmeyen bir şekilde bu makamı bırakmaya hazır olduğunu ve derhal istifaya muvafakat ettiğini onlara söylemişti. Her iki İttihâdçı paşanın gösterdiği bu anlayışı takdir ve tebrik ederek yanından çıkmışlar ve merkez-i umûmiye koşarak bunu müjdelemişlerdi. Merkez-i umûmî azalarından bir kısmı halâ mütereddit idi, diyorlardı ki- Ya Mahmut Şevket Paşa, kuvvetle fiili bir harekete geçer-verdiği sözde durmaz, elindekiyse, ya merkezi umumi azasını veya fırka grubundan birçoklarını tevkife kalkışır ne yaparız? Halen bütün kudret paşanın elinde değil midir? Partinin içindeki bazı zevat ise daha başka türlü söylüyorlardı.- Sultan Reşad'ın, Mahmut Şevket Paşa'ya derin bir itimat ve emniyeti vardır. Hattâ kendisini husûsi işlerinde bile kullanıyor ve aralarında o zamanlar hemen herkesin bildiği bir fıkrayı anlatıyorlardı.

O devirde halk arasında dolaşan dedikoduya göre, eski bir an'ane icâbı, padişahlar, Ramazan'IN mübarek Kadir gecesini gerdeğe girerlermiş ve saray usûl ve kaidelerine göre evvelden ihzar edilmiş, yıkattırılmış, süslendirilmiş genç ve güzel Çerkeş kızları dizilirler, padişahın önünden geçerlermiş. Padişahlar da ellerinde tuttıkları teSbihi hangi cariye'nin önüne düşürürlerse, onunla kalmak istediklerini işaret ederlermiş, bir Ramazan da böyle olmuş. Padişah Sultan Reşat elindeki teSbihi tam güzel ve genç bir dilberin önünde düşür-

İTTİHÂD ve TERAKKÎ İÇİNDE DÖNENLER

mek isterken, kızın acele geçmesi üzerine arkadan gelen daha yaşlı ve o kadar da latif olmayan bir cariye'nin önüne bırakınca, yaptığına pişman olmakla beraber, alışıkLIĞI sebebiyle hemen:

- Yanlış oldu, yanlış oldu, çabuk Mahmut Şevket Paşa'ya haber veriniz! diye bağırmaktan kendisini alamamıştı. Bu hikâyenin ne dereceye kadar sahih olduğunu tayin edememekle beraber. Sultan Reşad'ın, her hususu, hattâ zıfâna müteallik meseleleri bile kendisini, kardeşi AbdülHamid'in tahtına oturttuğuna inanmış bulunan paşa ile danışma vesilesi yaptığını söylemekte bütün saray erkânı müttefikti. İşte şimdi. Sultan Reşad'ı sevgili dostunun istifasına nasıl ikna etmeli idi. Bu zor işi de Talât Bey bizzat deruhde etmeye karar vermiş yanına Dahiliye Nâzırı Hacı Adil Beyi ve Evkaf Nâzırı Hayri Efendi'yi (bilâhare Şeyhülislâm olan Hayri Ür-küplü) alarak, Mabeyn başkâtibi Uşşaki zade Halit Ziya Beyin Nişantaşındaki konağına gitmiş ve orada aynı zamanda baş mabeyinci Lûtfi Simavi Beyi de bularak her ikisine açılmıştı. Talât Bey her iki şahsiyetin vatanperverliklerinden bunu beklediği söylemişti. Filhakika ertesi günü gerek Halid Ziya Bey ve gerek Lûtfi Simavi Bey, çok mütevekkil ve dindar olan padişahı bu istifaya iknaa muvaffak olmuşlardı. Her ikisi,

- Padişahım, diyorlardı, inşaallah bu dedikodular mündefi olur, paşa hazretleri yine gelir, makamlarına otururlar! Mahmut Şevket Paşa da aynı gün, istifasını Sadrazam Küçük Saîd Paşaya bizzat getirip takdim etmişti. Eski tarihlere göre Haziranın 26 inci 1328, yeni takvimlere göre Temmuzun 9 uncu (1912) gününe tesa-

97

SAMÎH NAFİZ TANSU

düf eden bu istifada paşa sıhî sebeplerle dinlenmeye muhtaç olduğunu ileri sürüyordu. Türkiye tarihinin hemen her safhasında siyâsî istifalarda zikri mutad olan bu sıhî sebebe kimsenin inanması mümkün değildi. Bir çok kimseler, paşanın pek fena idare edilmiş veya hiç alâka gösterilmemiş olan Trablusgarp harbinin ava-kıbmdan tutunamadığına hükmediyor, bazıları orduda cereyan ettiği gizlice söylenen suistimallerden neş'et eylediğini tahmin ediyorlardı. Talât Beyin bi füzeli tertibi muvaffak olmuş, Mahmut Şevket Paşa gibi nüfuzlu ve kudretli bir askerden böylece kurtulmuştu.

1912 İttihâd ve Terakki Kongresi

Talât Bey'e göre mecîs-i mebûsân ve ayanın ekseriyeti İttihâd ve Terakki partisinde bulundukça iktidardaki kabine çekilse bile ergeç ve ister istemez tekrar mevki-i iktidara gelecekti. O hâlde bunda korkacak, endişeye düşecek bir şey yoktu. Şimdi mühim olan kabinede boş kalan Harbiye Nezâreti mevkkine kimin getirileceği idi. Ortada Talât Beyin düşündüğü bir kaç kişi vardı Fakat bunları açıklamadan evvel, mevkii münhal göstermemek, getirilecek kimseyi hazırlayana kadar bu makamı Bahriye Nâzırı Hürşit Paşanın vekâletle idare etmesine imkân vermek idi. Fakat Talât Beyin arzusu buraya Nâzım Paşayı getirmektir. Zira kuvvetli ve kudretli bir asker olan Nâzım Paşa, bu yerin bihakkın ehli idi.

Hareket ordusunun İstanbul'a yürümesi ve İkinci Abdülhamîd'i iskat etmesi üzerine oldukça mühim bir nüfuz kazanmış olan Mahmut Şevket Paşanın şahsiyeti.

İTTİHÂD ve TERAKKÎ İÇİNDE DÖNENLER

İttihâd ve Terakki Fırkasının ileri gelenleri nazarında hoş karşılanmamış, Paşanın bu nüfuzu daha fazla ilerleterek bir diktatörlüğe götürmesinden korkulmuştu. Kabinede Harbiye Nezâretini deruhde etmiş bulunan paşa ile Talât Bey arasında başlayan ihtilâf büyümüş nihayet, Mahmut Şevket Paşaya Talât Beyin gönderdiği İttihâd ve Terakki Fırkasına mensûb İkinci derecedeki unsurlar, Hacı Adil ve Saîd Beyler istifa teklifinde bulunmuşlardı. Mahmut Şevket Paşa da hayli düşündükten sonra istifa etmiş

fakat yerine getirilmek istenen kimselerin hepsi ya mazeret dermeyan ederek ve yahut da kabulü imkânsız görülen şartlar ileri sürerek Harbiye Nezâreti sandalyesini dolduramamışlardı. Harbiye Nezâretinin boş kalmasına biraz sonra başka Nezâretlerden de istifalar inzimam edince, kabinenin toptan çekilmesi lâzım gelmiş, İttihâd ve Terakkî Cemiyeti bu vesile ile muvakkaten sahadan çekilerek yerini daha zayıf bir hükümete tevdi etmeyi ondan sonra iktidara daha kudretle gelmeyi, münasib bir plan olarak kararlaştırmıştı. Fakat Sultan Reşad'ın kabinenin teşkilini bu işe bütün ömrünce hevesli olup fırsat bekleyen Kars müdafii Ahmet Muhtar paşaya teklif etmesi üzerine paşa, kabinesine Kıbrıslı Kâmil Paşa gibi İttihâd ve Terakkî düşmanı fakat çok kurnaz bir sadrazamı, Hüseyin Hilmi Paşa gibi İttihâdçılara muğberr bir veziri, Avlonya'lı Ferit Paşa gibi sinsi ve çok zeki bir sadrazamı alarak tarihte - Büyük Kabine - adını taşıyan bir hükümet kurabilmiş, bu hükümetin Harbiye Nezâreti de evvelce sadrazamlık hülyası kuran Nâzım Paşa tarafından deruhde olunmuştu. İşte böylece meydana gelen Ahmet Muhtar

99

SAMİH NAFİZ TANSU

Paşa kabinesi, â'yânın muvafakatini istihâlâ muvaffak olarak, İttihâd ve Terakki Fırkasının ekseriyette bulunduğu Meclis-i Meb'ûsânı ansızın fesh ettirmişti. Bu hareket bütün İttihâd ve Terakki rüesâsını şaşkına döndürmüştü başta Meclis-i Meb'ûsân reîsi Halil Bey (Men-teş) olmak üzere hepsini galeyana getirmişti. Daha henüz fesh kararı okunmadan Meclis-i Meb'ûsân kendisini müddetsiz olarak tatil ettiğini ilân eylemiş, fakat buna rağmen aynı gün öğleden sonra beş on muhalif mebus huzurunda hükümet padişahın fesih iradesini ve bunun esbâb-ı mûcibesini okumaktan da vaz geçmemişti. O zaman İttihâd ve Terakki Fırkası için fevkalâde olarak kongreyi toplamaktan başka çare yoktu. İşte bu kongre de 912 senesi 20 Ağustos günü Çağaloğlu'nda kırmızı konakta toplanmıştı. Fakat kongrede iki zümre çarpışacaktı. Bunlardan birincisine Sapançalı Hakkı Bey ve arkadaşları katılmakta, ikinci gruba ise Talât Bey başkanlık etmekte idi. Talât Beyin tarafında meclisi me-b'ûsânda İttihâd ve Terakkî partisi mebusları grubunun reîsi olan Seyyid Bey, eski Nâfia Nâzırı ve İstanbul mebusu olan Halacyan efendi bulunmakta idi. Kongrenin riyasetinde meşhur Hacı Adil Bey getirilmiş o da ilk sözü Seyyid beye vermişti.

Ahmet Muhtar Paşa kabinesinin meclis-i meb'ûsânı feshederek intihâbâta gitmesini evvelce kânûn-i esâsiye muhalif bulan meclis-i meb'ûsânda İttihâd ve Terakkî grubu, Talât Beyin teşvikiyle şimdi kongrede seçime gitmenin lüzumunu müdafaa ediyordu. Fakat Talât Bey şahsen Sesini çıkarmıyor, dâvanın müdâfaasını yardımcılarına bırakmış gözükiyordu. Kongrede evvelce İtti-

100

İTTİHÂD ve TERAKKÎ İÇİNDE DÖNENLER

hâd ve Terakkî Cemiyetinin nizâmnâmesi gereğince â'yân ve meb'ûsândan % 10 nisbetinde temsilci de bulunuyordu. Çünkü işin ehemmiyeti aşikârdı ve Talât Bey Önüne gelene,

- Mühim meseleler var, konuşacağız, kongreye geliniz!., diye sıkı sıkı tenbih etmişti. Sapançalı Hakkı Bey ve arkadaşları da Seyyit Beyin seçime girmek hususundaki müdâfaasını dikkatle dinliyor, mebusların vardığı tezadı hayretle seyrediyorlardı. Bu sırada Talât Bey meclisin bir köşesine çekilmiş sanki bütün bu dönenlerden haberi yokmuş gibi bir poz almıştı Fakat İttihâd ve Terakkinin atılğan unsurları, başta Sapançalı Hakkı Bey olmak üzere fena hâlde sinirlenmişlerdi. Bu vaziyetin reye doğru gittiğini anlıyor, vakit kaybetmeden müdâhaleye hazırlanıyorlardı. Nihayet Sapançalı Hakkı Beyin söz istediği ve kürsüye geldiği görüldü. Evvelâ ağır bir tonla söze başladı.

- Muhterem arkadaşlar, dedi, evvelâ şunu arzet-Mek isterim ki, kongrenin teşekkülü nizâmnâmemize muhaliftir. Zira nizâmnâmemiz, kongreye ayan ve me-busandan ancak % 10 zâtın iştirakini âmir olduğu hâlde, bugün burada bütün â'yân ve mebûsan âzası bulunmaktadır. Her şeyden evvel bu maddeye riâyet etmek ve kongreyi nizamî birhale sokmak icâbediyor. Onun için bendeniz teklif ediyorum. Nizâmnâmemize uygun olmayan arkadaşlar lütfen salonu terk etsinler!

Bu itiraza Talât Beyin fena hâlde canı sıkılmıştı. Hemen Talât Bey ile Seyyid Bey arasında bir göz kaş işareti oldu. Sapançalı Hakkı Bey'e cevap vermek üzere derhal Seyyid Bey kürsüye geldi.

101

SAMİH NAFİZ TANSU

- Siz kuzum, dedi, ne sıfatla meclisteki grup aleyhine söz söylüyorsunuz? Burası İttihâd ve Terakkî kongresidir. Böyle mühim meselelerde evvelâ mebus olan arkadaşların fikri dinlenir, mebuslarımızın aleyhine hareket etmek hakkını siz nereden alıyorsunuz, siz kim oluyorsunuz?...

Seyyid Beyi müteâkib Halacyan Efendi söz almıştı.

- Biz, dedi, memlekette anarşi çıkaracak değiliz. Madem ki, hükümet intihâbâtı yaptırıcaktır her memlekette olduğu gibi fırkamız da İntihabat mücadelesine girişecektir. Memleketin vaziyeti naziktir. Fazla söze de lüzum yoktur. İntihâbâta iştirak etmeliyiz arkadaşlar!

SapancaLI Hakkı bunun üzerine yerinden sıçramış ve söze karışmıştı.

- Seyyid Beyin ileri sürdüğü â'yân ve mebûsan âzası arkadaşlarımız, İttihâd ve Terakkinin meclisteki siyâsî partisidir. Burası buyurduklaRI gibi İttihâd ve Terakkî Cemiyetinin kongresidir. Burada herkesin tek reyî vardır. Bu kongre âzası arasında mebûsan ve â'yân âzası olup olmamak bir üstünlük temin edemez. Nizâm-nâmemiz sarihtir. Kongrenin ne şekilde teşekkül edeceğini tâyin etmektedir. Meclisteki grup, ancak fırkamız umûmî merkezinin tâyin ve tesbit ettiği siyâseti tatbik eder. Meclisteki parti grubu, fırkamızın kongresine hâkim olamaz!.. Nizâm-nâmemizin esasları haricine çıkamaz!. Sonra şunu da söylemeliyim ki, seçimlerin lehinde söylenen Halacyan Efendi, mecliste hükümet aleyhine istizah takriri vermiş bir kimsedir. Diğer taraftan meclisin feshedilmesini gayr-i meşru bulan Cavit

102

İTTİHÂD ve TERAKKÎ İÇİNDE DÖNENLER

Beyle beraber söz söyleyen Seyyit Bey değil midir? O hâlde şimdi burada ne hakla konuşuyor. Hükümetin bu hareketini protesto ederek meclis reîsi sıfatıyla padişaha müracaat eden sizler değil misiniz? Siz bu kararları verirken bize bir şey sordunuz mu efendiler, umûmî merkezin kararını almadan, kongrenin fikrini yoklamadan, giriştiğiniz bu harekete bizler, sırf parti disiplini ve itibârını gözönüne alarak ses çıkarmadık, hattâ tasvîb ettik. Protestonuza iştirak eyledik. Bu hareketiniz yanlış fakat alenen yapıldığı için kabul ettik. Teşkilâtımıza böylece tamim ettik. Usulsüz olan hareketinize müttehid bir cephe ve mâna verebilmek için katlandık ve hep bir ağızdan,

- Hükümetin meclisi dağıtmak istemesi haksızdır, kanunsuzdur diye bağırdık. Bu karar ortada dururken şimdi ne hakla bunun aksini müdafaa ediyor, intihaba-ta iştirak edelim diyorsunuz! Biz böyle bir döneklikten memleket huzurunda hicâb duyarız. Bu parlak ve heyecanlı fikirler üzerine biraz evvel seçimlere gidilmesi hakkında tebellür etmiş kanaat birdenbire değişmişti. Tam bu sırada vilâyet murahhaslarından bir zat Hakkı Beyin sözünü teyîd etmişti.

- Biz, dedi, buraya intihâbâta iştirak edelim mi, etmeyelim mi diye gelmedik. Evvelce efkâr-ı umûmiyeye ilân edildiği gibi hükümetin bu husustaki kararı protesto edildiği için, artık bu mevzua tekrar gelemeyiz. Bugün iktidarı kaybetmiş bir muhalefet safına geçmiş bulunuyoruz. Fırkamızın vaziyetini münakaşa etmek istikbâl için yeni bir hatt-ı hareket çizmek icabediyor. Sapançalı Hakkı Bey arkadaşımızın mütâlâası doğrudur.

103

/

SAMİH NAFİZ TANSU

Fırka nâmına neşredilen protestoya mütenâkız vaziyet alamayız, ayıptır.

İttihâd ve Terakkî Partisinin Tarihî Kongresinin İkinci Celsesi

Son darbeyi yine Sapançalı Hakkı Bey indirmişti. Tekrar söz alarak dedi ki:

- Muhterem arkadaşlarım, İttihâd ve Terakkinin vazifesi böyle günlerde anlaşılacaktır, göstereceğimiz, zaaf, tereddüt doğrudan doğruya fırkamızın aleyhinedir. Biz her türlü tehlikeye karşı müttehid durmalıyız. Bugün meclisi kapamak cesaretini kendinde bulan bu hükümet yarın meclisi açmayabilir de! Biz inkilâb yapmış bir fırkayız. Meclisi daima açık tutacağız!.. Hakkı Beyin sözleri sürekli ve şiddetli alkışlarla kesildi. Biraz sonra devam edecek,

- Esasen bugün iş başında bulunanlar, meclise, meşrûtiyete ünsiyet etmeyen kimselerdir. Bunlar meclisi kapayan bir devrin adamlarıdır. Binaenaleyh meclisi açmamak kararını da verebilirler. Bunun sonu ihtilâldir arkadaşlar!

Talât Beyin arkadaşları bulundukları yerden bağırdıkları: *

- Hayır hayır dedikleri yanlıştır, hezeyandır!

Hacı Adil Bey için sarpa saracağını derhal anlayarak, (müzâkere kâfidir değil mi arkadaşlar?) Her taraf-tan - kâfidir, kâfidir, sesleri yükseldi.

104

İTTİHÂD ve TERAKKÎ İÇİNDE DÖNENLER

Reye müracaat edildi. Neticede 76 reyle intihâbâta iştirak edilmemesine karar verildi. Fakat Talât Bey kürsüye çıkarak:

- Arkadaşlar, reyler sahih değildir. Kongreye henüz gelmemiş ve reye iştirak etmemiş arkadaşlar vardır dedi. Gürültüler oldu. Nihayet tekrar reye müracaata karar verildi. Ufak bir dinlenme verildi. Şimdi pek heyecanlı ikinci celse başlıyordu.

İttihâd ve Terakkî tarihinin bu en mühim kongresi o gün beş dakikalık bir fasıladan sonra tekrar işine başlamak üzere idi. Talât Bey bu fırsattan istifâde ederek önüne gelene koridorda dert yanıyordu.

- Ne yaptık yahu!., kongrenin kararını şimdi bir ihtilâl hareketi olarak gösterecekler, hükümet hepimizi tevkîf edecek, bunlar hiç doğru değil, İttihâd ve Terakkiyi tehlikeye sokuyorlar.

Ve etrafında ona hak verenlerden aldığı cesaretle şöyle ilâve ediyordu:

- İntihâbâta iştirak etmemek demek, hükümeti meşru tanımamak, yani hükümete karşı cephe almak demektir! Bu böyle olur mu arkadaşlar!

Talât Bey kafasına kati surette şunu koymuştu ki, bu karar tashih edilmeli, hükümeti asla kuşkulandırmamalı idiler. İşte bu sırada birinci celseye iştirak edememiş ve geç kalmış olan ayan ve mebusan azaları da şimdi gelmiş bulunuyordu. Bunların başında da Saîd Halim Paşa bulunuyordu. Hacı Adil Bey on dakikalık bir fasıladan sonra, riyaset makâmına geçip oturmuş

105

SAMÎH NAFİ2 TANSU

ve çingırağı çalarak celsenin açıldığını ilân etmişti. Partinin tarihinde cidden bir dönüm noktası olan bu ikinci celsenin başında ilk söz isteyen Talât Bey olmuştu. Bütün nazarlar şimdi ona çevrilmiş, ne söyleyeceği merakla beklenmeye başlanmıştı. O, son derece sakın ve ağır bir ifâde ile söze başlamıştı:

- Efendiler, dedi, bundan evvelki celsede bulunmaları zarurî ve nizamî olan zevat hakikaten yoktular. Esasen kifâyet-i müzâkere teklifi de âzâdan gelmeyip, ortalığın karışması üzerine makam- riyaset tarafından gelmiş ve bir olup bittiye getirilmiş bulunuyordu? Böyle mühim meselelerde İttihâd ve Terakkî erkânının ve ekseriyetinin reyleri alınmadan alelacele bir karara varılamaz. Onun için ben deniz teklif ediyorum. Evvelki celsede ittihâz edilmiş kararın ke-en-lem-yekûn olduğuna hükmedelim.

Yeniden rey verelim.

Talât Beyin teklifi muarızlarını şiddetle harekete getirdi. Bir çokları sinirlendi, Sapançalı Hakkı Bey yerinden fırladı. Talât Bey'e bağırmağa başladı.

- Sen burada diktatör müsün? Hiç kimseden farkın olmadığını bilmelisin. Kongreye hürmet etmeye mecbursun, arkadaşlarım nâmına seni sükûta davet ediyorum.

Bu sözler Talât Bey taraftarlarıyla Sapançalı Hakkı Bey taraftarlarını birbirine katmıştı. Fakat Talât Beyin bir güveni vardı. Yeni gelenlerle ekseriyeti temin ettiğine kâniydi. Binaenaleyh ses çıkarmamayı ve netice almayı tercih etti. Bu sırada Kara Kemâl'in teşkilâtına mensûb olanlar Talât Bey lehine tezahürata başlamışlardı. Hep bir ağızdan bağırıyorlardı.

106

İTTİHÂD ve TERAKKÎ İÇİNDE DÖNENLER

- Yeniden reye, yeniden reye müracaat edilmelidir; birdenbire ortalıkta garip bir ekseriyet peyda olmuş, hepsi de Talât Beyin arzusuna uymuştu. Bunda Kara Kemal'in de büyük rolü vardı. Makâm-ı riyaset yeniden damgalı rey pusulalarının dağıtılmasını emretmişti. Herkes hararetle bu seçim için reyini kullanmaya kalkmıştı. Ya lehde, ya aleyhde hükme varılacaktı. Üyeler, reylerini kullanmaya başlamışlardı. Fakat öyle bir kargaşalık hâkimdi ki, bazı âzâlar, muhakkak ki, bir kaç rey birden kullanmışlardı. İşte o zaman Sapançalı Hakkı Beyin arkadaşları bağırıyorlardı.

- Seçime hile karıştırıyorsunuz, fazla rey verenler var.

Bu sırada riyaset makamı reyleri sayıyordu. Torba yere fırlatılmış ve dökülen reyler yerden birer birer toplanıp sayılmıştı. Bu sefer kongrenin 85 rey ile intihâbâta iştirak ettiği görülüyordu.

Bu vaziyet karşısında kongre sona ermiş, reylerini veren âzâ, dışarı çıkmaya başlamıştı. İşte o zaman Talât Bey, Sapançalı Hakkı Beyin yanına gelmiş, yarı şaka, yarı ciddî şöyle demişti:

- Görüyorsunuz ya kazandık!

Sapançalı bu eski arkadaşının yüzüne baktı ve dedi ki:

- Ben inâd etmiyorum. Bir prensipten bahsediyorum. Evet kazandınız, fakat fırkanın şahsiyetini de iki paralık ettiniz!

İttihâd ve Terakkinin tarihinde 1912 kongresi böylece bitmiş fakat Sapançalının tavsifi de yerinde bir hüküm olarak bu kongre mukarrerâtını mühürlemişti. Talât Bey'e göre ise, bu gün için bundan başka türlü hare-

107

SAMÎH NAFİZ TANSU

kete imkân yoktu. Yoksa, onun tabirince - hafazanallah partinin kapatılması için hükümetin eline geçen çok mühim bir koz olacaktı-. Biz buna meydan vermedik, diyerek geniş bir nefes alıyor, ferahlamış bulunuyordu. Fakat Talât Bey arkadaşları ile kendi arasında mühim bir cidal açıldığını ve bunun kolay

kolay kapatılamayacağını artık kestiriyordu. Talât Bey, merkez-i umûmînin vaziyete hâkim olmasını istiyor, eğer biraz tereddüt ve korku geçirirlerse sözü mebûsân ve â'yândaki parti gruplarının eline geçirmek olacağını iddia ediyordu. Talât Bey, İttihâd ve Terakki için en büyük tehlikenin dışarıdan değil içeriden, en yakın arkadaşlarından geleceğine kani idi. Bunlara biraz yüz verilse, ne kendisi, ne de onunla işe başlayanların bir tanesi yerinde kalamazdı. 1912 kongresindeki çarpışma, en yakın arkadaşlar grubu arasında ne müthiş bir zıddiyetin, anlaşmazlığın, hâkim olduğunu göstermişti. Muhakkak olan bir nokta, bir hakikat mevcuttu. Kendisine karşı müttehid bir cephe teşekkül etmiş bulunuyordu. Bu zümre içinde en tehlikeli adam, Sapançalı Hakkı beydi. Zira o, Talât Beyle merkez-i umûmî azasına bir dakika rahat yüzü göstermeyecek karakterde idi. Nitekim biraz sonra yeni bir hâdise bu muhalefetin derinliğini göstermekte güzel bir misal teşkil etti.

1912 kongresinden ve bu tarihî son celseden ibret almış olan İttihâd ve Terakkinin umûmî merkez âzasından Talât Bey 1913 Ekim başlangıcında toplanması muhakkak olan İttihâd ve Terakki kongresinden bir kaç ay evvel, aralarında toplanıp anlaşarak bu kongreye gitme fikri Talât Beyde hâkim olmuş, o da düşüncelerini ya-

108

İTTİHÂD ve TERAKKİ İÇİNDE DÖNENLER

kın arkadaşlarına açıklamıştı. Nihayet Talât Beyi haklı buldular ve toplanıp görüşmeye karar verdiler. Bu husûsî içtimaa merkez-i umûmînin ileri gelen azaları bilhassa Talât Bey ile Sapançalı Hakkı Bey, Kara Kemal, Eyüp Sabri, Ömer Naci, Ziya Gökalp, Dr. Nâzım, Ya-kup Cemil beyler iştirak etmişti. Celseyi Kara Kemal Bey açmış, bu ileri gelen âzâlar ile toplantıya iştirak eden murahhas mes'ûller ile fırka müfettişlerine toplantının gayesini izah etmişti.

- Kongreye fırkamızın azaları, İttihâd ve Terakki ileri gelenleri, murahhas mes'ûller, müfettiş-i mes'ûller gelecek, müzâkereler çok defa münakaşalarla sürüp gidecek, çok defa da içinden çıkılmaz vaziyetler doğuracak, onun için yeni merkez-i umûmî azalarını burada aramızda seçelim. Onun için bu isimleri şimdi burada huzurunuzdan geçirelim. Sıra ile söylüyorum. Mithat Şükrü Bey, hemen toplantıda bulunanların hepsi (muvaftıktır) diye beğenmişlerdi. Tek itiraz eden Sapançalı Hakkı Bey idi.

- Olmasın dedi, Kara Kemal ikinci ismi açıkladı.

- Doktor Nâzım, herkes - çok iyidir, doğrudur - diye bağıldılar. Tek bir ses duyuldu:

Küçük Efendi, Büyük Efendi

- Girmesin!

Herkes başını çevirdi. Yine Sapançalı Hakkı Beyi karşılarında buldular. O zaman müfettiş-i umûmîlerden Hilmi Bey (Ankarada asılmıştır) ayağa kalktı.

109

SAMİH NAFİZ TANSU

- Arkadaşlar dedi. Burada hepimiz müştereken umûmî merkez âzası üzerinde ittifak etmiş iken yalnız Hakkı Bey arkadaşımız muhalif kalıyor. O hâlde Hakkı Bey itirazlarının sebebini açıklar bizi ikna eder, yahut da bize iltihak eder. Sapançalı Hakkı Bey arkadaşı Hilmi Beye mutedil bir şekilde cevap vermişti.

- Hilmi Bey arkadaşımızın bu sözlerine teşekkür ederim. Merkez-i umûmîye yeniden girmelerine itiraz ettiğim arkadaşların hepsinin ayrı ayrı meziyetleri vardır. Hattâ bir çok fedakârlıklarını da saymak mümkündür. Fakat ben bu itikâdayım ki, bu arkadaşların hepsi ya mebus oldukları veya ayan âzası bulundukları ve hükümetle sıkı temasta oldukları için Talât Beyin tesiri altında kalmışlardır.

Şahsiyetlerini kaybetmişlerdir. Onun zihniyeti hepsi üzerinde hâkim olmuştur, bunlar körü körüne şef telâkki ettikleri o zatın yolundan ayrılmazlar.

Husûsi bir mecliste İttihâd ve Terakki Genel merkezine seçilecek âza için fikir teatisinde bulunan bu partinin ileri gelenleri Sapançalı Hakkı Beyin bu sözleri karşısında donmuş kalmışlardı. Bu cesur ve patavatsız adam, sözlerini daha nereye kadar götürecekti kimi yere vurmaya çalışacaktı.

İttihâd ve Terakkinin meşhur küçük efendisi (Kara Kemal Bey) riyaset ettiği bu husûsî celsenin sonunun kötüye varacağını der-akab anlamıştı. Hedef, yine aynı partinin büyük efendi lakabını verdiği Talât Bey idi. O zaman iki komitacı göz göze gelmiş bu işin bu celsede yapılamayacağını birbirlerine konuşmadan anlatmışlardı. Zira münakaşa uzarsa bütün işler değişecek ve dâ-

İTTİHÂD ve TERAKKİ İÇİNDE DÖNENLER

vayı Sapançalı Hakkı Bey ve arkadaşları kazanacaklardı. Nitekim daha bu kanâati henüz hasıl etmiş iken küçük efendi bir de bakmıştı ki, Hakkı Bey heyecana gelmiş söyleniyordu.

- Size yemin ederim ki, eğer memleket normal şartlarda bulunsa idi, namuslarına, seciyelerine itimâd ettiğim bu arkadaşlar için zerre kadar ses çıkarmazdım. Fakat maalesef ben o kanaatte değilim, partimizin rakipleri henüz ayakta dururlar ve bizden yılmamışlardır, bir fırsat beklemektedirler. Ya haricî bir hâdiseyi veya dahilî bir meseleyi fırsat bilerek şahlanacaklar ve hepimizi birer birer idam sehplarına

yollayacaklardır. Ben öyle bir merkez-i umûmî düşünürüm ki, arkadaşlar, hükümet devrilse bile onlar işi ellerine alarak teşkilâta ve icra kuvvetlerine hâkim olsunlar. Benim aradığım merkez-i umûmî işte budur!.

Bu sözler koyu bir İttihâdçı olan Rahmi Beyi (İzmir valisi) heyecana getirmişti. Söze karıştı.

- Hakkın var be Hakkı, hakkın var! diye bağırdı.

O zaman partinin Küçük efendisi (Kara Kemal) vaziyeti idare etmekten başka çare olmadığını anlamıştı.

- Evet dedi. Hakkı Beyin bu sözleri gayet mühimdir. Bu bahsi cidden esaslı bir şekilde müzakere edelim. Düşünelim, konuşalım acele etmeyelim. Buna bugün vaktimiz müsait değildir. Tensîb buyurursanız bunu başka bir güne bırakalım!

Teklif reye konmuş ve ekseriyetle kabul edilmişti. Partinin iki efendisi (Kara Kemal ve Talât Beyler) za-
110

111

SAMIH NAFİZ TANSU

man kazanmışlardı. Nitekim o akşam bu iki tecrübeli komitan başbaşa vermişler ve Hakkı Bey hakkında şöyle bir hükme varmışlardı.

- Sapançalı Hakkı'nın asıl maksadını anlamak lâzımdır. Bakalım merkez-i umûmîye kimlerin girmesini istiyor! Bu sözleri söyleyen Talât Bey, Küçük Efendinin tasvibkâr hareketleriyle karşılaşmıştı. O zaman daha emin olarak:

- Sen dedi, yarın Eyüp Sabri, Ömer Naci, Doktor Nâzım'ı alarak Sapançalı Hakkı ile bir görüşme yaparsın bakalım o, kimleri teklif edecek, senin Sapançalı ile yalnız görüşmen doğru olamaz. O zaman kuşkulandır, bilhassa Eyüp Sabri bulunursa ona hürmeti vardır. Ömer Naci'yi de üstelik çok sever, daha fazla açılır. Küçük efendi, Büyük efendinin bu talimatı dairesinde ertesi gün söylediği zevatı alarak Sapançalı Hakkı Beyi Şeref sokağındaki kendi yazıhanesine çağırmıştı. Odadan içeri giren Hakkı Beye de:

- Dünkü sözlerin dedi, bizi çok düşündürdü, orada kalabalık içinde ileri geri konuşmamız doğru olmazdı. Belki de bazı arkadaşların istemeyerek kalblerini kırdık. Peki, merkez-i umûmîye kimleri getirelim, ne dersin söyle bakalım. Meselâ Kâtib-i umûmî kim olsun!

Hakkı Bey derhal cevap vermişti.

- Bu iş, yalnız benim fikrimle olmaz. Bence bu işler bütün arkadaşların huzurunda olmalı, böyle gizli kapaklı konuşulmaz. Duyarlarsa asıl şimdi kalbleri kırılır ve canları sıkılır. Herkes, birer, ikişer, isim söylemeli ve onlar üzerinde hepimiz münakaşa etmeliyiz.

112

İTTİHÂD ve TERAKKİ İÇİNDE DÖNENLER Küçük efendi itiraz etti:

- İyi amma, sen söyle bakalım, meselâ Kâtib-i umûmî kim olsun!.

- Hüseyin Cahit Bey olsun, benim hatırıma bu zat

geldi!

- Peki güzel, merkez-i umûmîye kimler girsin?

- İnkılabımızda büyük hizmetleri dokunmuş olan bir arkadaşımız var. Doktor Bahattin Şakîr, o girsin!

- Bu da iyi, başkaları?

- Müfettiş arkadaşlardan küçük Talât Bey girsin!

O zaman küçük efendi biraz durduktan sonra tekrar söze başlamıştı.

- Peki Hakkı Bey dedi, kâtib-i umûmî olarak Hüseyin Cahit Beyi ileri sürdün, bakalım bu zat bu işi kabul eder mi?

- Şimdi cevap vereyim, size bir misal vereyim. 1326 kongresinde hepiniz bilirsiniz, kâtib-i umumîlik için Hacı Adil Bey mevzû'î bahs olmuştu- O zaman da yine kabul eder mi? etmez mi? münakaşası olmuştu.

O vakit ben şöyle demiştim: Hacı Adil Bey Selanik rûsûmât baş müdürlüğünde bir şube müdürüdür. Halbuki bu zatın fırkaya intisabı, inkılâba hizmeti cümlemizce malûmdur. Bugün Edirne valisidir. Eğer Hacı Adil Bey, İttihâd ve Terakki partisine dahil olmasaydı, mezar taşına Rûsumat başmüdürü unvanını ya yazdırır, ya yazdırmazdı. Cemiyet umûmî kâtipliğini siz o kadar küçük mü görüyorsunuz, bir teklif edelim bakın göreceksiniz

113

SAMİH NAFİZ TANSU

üstelik bize bir de teşekkür edecektir demiştim. Nitekim, Hacı Adil Bey, kendisine gönderilen bir heyeti kabul ederek büyük bir şükran hissiyle umûmî kâtipliği kabul etmişti. Şimdi Hüseyin Cahit Bey için de aynı fikirdeyim. Hüseyin Cahit Bey siyâsi hayatını bu fırkaya intisabı ile kazanmıştır. Elbet de bu fırka içinde yükselmeyi düşünecektir. Hepimiz Hüseyin Cahit Beyin ilmîne, irfanına hürmetkarız, arkadaşlar, çok iyi hatırlarsınız ki, Muhtar ve Kâmil Paşalar hükümeti iktidar mev-kine geldiği zaman, ayandan, mebusandan birçok kimseler:

- Artık İttihâd ve Terakkî dağılacaktır demişler, hattâ bazıları, meselâ hoca Asım efendi gibileri fırkadan ayrılmışlardı. Bütün itimâdların kırıldığı, kuvve-i mâneviyemizin sarsıldığı bir zamanda bizi kim gazetesile müdafaa etmişti. Hüseyin Cahit Bey değil mi? İşte o zaman herkes İttihâd ve Terakkînin çok kuvvetli olduğuna inanmış ve istediği zaman iktidara geleceğine kani olmuştu. Hüseyin Cahit Beyin bu hizmetidir ki, İttihâd ve Terakkî efkâr-ı umûmiyesinin fırka şahsiyet-i ma'nevîsi etrafında toplanmasını temin etmişti. Cahit Bey bu cesareti göstermiş olan bir zattır. Onun başımızda olmasını isterim!. Ben ne Hüseyin Cahit Beyle konuşmuş, ne de dostluk tesis etmiş bir adamım hepiniz bilirsiniz, onu ancak uzaktan tanırım.

Sapancalı Hakkı Beyin bu izahatını dinleyenlerin çoğu, Hüseyin Cahit Beyin arkadaşları idiler, fakat ne-dense ondan çekiniyor, kâtib-i umûmî olmasını istemiyorlardı. Fakat bunu açıkça söylemekten de çekiniyor-

114

İTTİHÂD ve TERAKKÎ İÇİNDE DÖNENLER

lardı. Bunların başında hiç şüphe yok partinin Küçük efendisi Kara Kemal Bey de vardı. O da birşey yapmış olmak için dedi ki,

- Şimdi doktor Nâzım, Eyüp Sabri Beyler Tanin'e gitsinler Hüseyin Cahit Beyle görüşsünler, kabul eder mi, etmez mi anlarız. Filhakika bu iki zat odadan çıkarak Tanın matbaasına gitmiş fakat Cahit Beyi orada bulamamışlardı. Hakikatte Sapancalı Hakkı Bey yanılmıştı.

Serasker Nâzım Paşa

Çünkü Hüseyin Cahit Bey bu vazifeyi kabul etmeyeceğini, kendisine bir kaç gün evvel îmâ yoluyla sormuş olan Eyüp Sabri Bey'e anlatmıştı. Hüseyin Cahit Bey'e göre, kalemiyle parti yolunda hizmet edebilirdi, fakat şimdi İttihâd ve Terakkî fırkası muhtelif cereyanların, münaferetlerin, ihtilâfların hâkim olduğu bir zümre haline gelmişti. Herkese lâf anlatmak kabil değildi. Eyüp Sabri Bey'e,

- Maalesef demişti, fırkamız komitalaşmaya başlamıştır. Parti karanlık bir yola gitmektedir!.. Bir sergüzeşte atılmak üzeredir. Böyle bir durumda Kâtib-i umumîliği deruhde etmek, benim yapacağım işlerden değildir. Nitekim, daha sonra Hüseyin Cahit Bey, Birinci Cihan Harbi senelerinde bizzat Sadrazam Talât Paşanın, Kâtib-i umumîlik teklifini de kat'î surette reddetmişti. İşte o zaman Mithat Şükrü Bey, umûmî kâtipliğe getirilmişti. Velhâsıl bu husûsi görüşmelerden sonra topla* nan kongrede (1913) Umûmî Kâtipliğe Mithat Şükrü

115

SAMÎH NAFİZ TANSU

Bey, merkez-i umûmî âzalıklarına Eyüp Sabri, Dr. Nâzım, Bahâeddîn Şâkir, Ziya Gökalp, doktor Rusuhi, Em-rullah efendi,, İzmir müfettişi küçük Talât Bey, Bursa müfettişi Rıza, İstanbul müfettişi Kara Kemal Beyler seçilmişlerdi. Bu suretle Sapancalı Hakkı'nın iki adamı, küçük Talât ve Bahâeddîn Şâkir ilk defa umûmî merkeze giriyor, birkaç gün sonra da fırkanın umûmî reîsi Sait Halim Paşa yerini vekil-i umûmî namı altında Dahiliye Nâzırı Talât Bey'e tevdi ediyor ve bu suretle küçük efendi ile büyük efendinin partide muvâzene temini arzusu mümkün oluyordu. 6 Teşrinievvel 1329 (19 Teşrinievvel 1913).

Mahmut Şevket Paşadan açılan Harbiye Nezâretine getirilecek kimseler içinde Talât Beyin ilk hatırına gelen -Nâzım Paşa olmuştu. Genç bir Erkân-ı harb zabiti iken başına devlet kuşu konmuş, devrin sadrazamı Âli Paşaya damat olmuştu. Hoş bunda yalnız bir talih imtiyazı aramak da fazla idi. Zira Nâzım Paşanın zekâsı ve bilhassa mertliği zikre değer iki kıymet idi. Kayın pederi Âli Paşa, damadının bu meziyetlerini görüyor ve arada sırada:

- Bir gün gelir, sadrazam olursun inşallah diyordu. İşte böylece paşa, gençliğinden beri kulağını, sadrazamlık hülyalarına ait tatlı sözlerle doldurmuş ve bu ses, ömrünün sonuna kadar, kafasında akisler bırakmıştı. Neye olmasmdı, onların kendisinden ne gibi üstünlüğü vardı. Aradan yıllar geçtikten sonra rütbesi terfi ede ede, Âli Paşanın bu ihtiraslı damadı, nihayet paşa olmuş ve hür fikirleri belki de ihtirasları dolayısıyla Ab-

116

İTTİHÂD ve TERAKKÎ İÇİNDE DÖNENLER

dülhamîd'i korkuttuğundan nefyedilmişti. İttihâdcılar paşayı Bağdat'a vali ve kumandan olarak göndermişlerdi. Nâzım Paşa orada bir takım icraat yapmış, birlikleri düzene sokmuş, devletin nüfuzunu birden bire artırarak muhitin dikkatini üzerine çekmişti. Vakıa bütün bu icraatın en büyük hissesi onun

Kurmaybaşkanına aitti. Daha sonra görülecek Balkan harbinin meşhur İşkodra müdafii Hasan Rıza Paşa, daha o devirde miralay Hasan Rıza Bey adıyla burada Erkân-ı harbiye Reîsi olarak çalışıyordu. Tam asker olan Hasan Rıza Bey, parti adamı değildi, siyâsetle de hiçbir alakası olmamıştı. Büyük-bir vatanperver ve mükemmel idareci olan Hasan Rıza Bey (Paşa) İttihâd ve Terakki erkânını düşündürüyordu. Hattâ İttihâd ve Terakkî partisi içinde bazı kimseler, bilâhare paşa olarak İstanbul'a gelen Hasan Rıza Paşanın fırkaya behemehâl alınmasını da istemişlerdi. Fakat Paşa, politikacıların arzularına kurban olmamış, askerliğini muhafaza etmişti. İşte Bağdat'taki bütün icrâât böylece Hasan Rıza Beye âid olduğu hâlde Nâzım Paşaya mal edilmisti. **İttihâdcılar** Nâzım Paşadan istifâdeyi düşünüyorlar, onu serasker yapmak istiyorlardı. Bu sebeple kabine âzasından ve İttihâdcıların en nüfuzlu şahsiyetlerinden biri olan Talât Bey onu Mahmut Şevket Paşadan sonra ziyarete gitmişti. Zira ikinci meşrûtiyetten sonra paşa İttihâdcılar için bir tehlike teşkil ettiğinden, nüfuzunu kırmak maksadıyla Mahmut Şevket Paşanın tensibi ile Bağdat vali ve kumandanlığından Şûrayı askeri âzâlığına getirilmiş bulunuyordu. Paşa, Talât Beyin seraskerlik teklifi karşısında sevinmedi. Beklediği muhakkak ki, sadaretti. Fakat birdenbire de reddetmeyi

117

SAMİH NAFİZ TANSU

doğru bulmadı. Çünkü Bağdat'tan geleli tam 4 sene oluyordu, hemen her gün Harbiye Nezâreti için bir teklif beklemişti. Şimdi bu teklif ayağına geliyordu. Vâkıa bir ara sadrazam Kâmil Paşa tarafından kabinesinden uzaklaştırılan Ali Rıza Paşanın (İstiklâl mücadelesinde sadrazam olmuştur) yerine Harbiye Nazırlığına tâyin de edilmiş fakat ne yazık ki. Nezâret sandalyesine oturmadan kabinenin meclis-i mebûsânda itimat alamadığına şahit olmuştu. Bir müddet sonra da ikinci ordu kumandanlığı bile kendisine çok görülmüştü. Bu sebeple Nâzım Paşanın ruhunda sukût-i hayâllerden, inkisara düşmüş olmaktan mütevellit ıstıraplar yanıyordu. Bunların yaraları henüz taze idi. O, öyle teklifler yapacak, öyle şartlar koşacaktı ki, bunu duyan halk paşaya, derin hürmet hissi duyacak ve onun ismi etrafında büyük bir itimâd halkası teşekkül edecekti. Bu sebeple birden reddetmedi, yalnız Talât Beye:

- Biraz düşüneyim, yarın gelir, sadrazam paşaya bizzat arzederim!... dedi.

Yalan da değildi. Ertesi günü Perşembe idi. Nâzım Paşa, Bab-ı âlîde sadrazam Küçük Saîd Paşayı ziyaret etmiş,

- Teveccühünüze teşekkür ederim efendimiz, ancak nezâreti kabul etmeden evvel vaziyeti tetkik eylemeye mecburum demişti. Müsaade buyurunuz da muamelâtı ve evrakı gözden geçireyim diye ilâve etmişti.

Mutlak bir seraskere muhtaç olan sadrazam ve Talât Bey, ister istemez bu teklifi kabul etmişlerdi. Her ikisi,

us

İTTİHÂD ve TERAKKİ İÇİNDE DÖNENLER

- Peki paşa hazretleri, hemen Harbiye Nezâretine teşrif ediniz ve arzu buyurduğunuz evrakı mütâlâa ey-leyiniz!. demişlerdi. O zaman paşa yine onlara muhalif kaldı ve dedi ki,

- Harbiye Nâzırı olmadan, Harbiye Nezâretinin kapısından içeri girmem, makama oturmam. Bu evrakı başka bir yerde görmeliyim!. Posta telgraf Nâzırı Talât Bey bu müşkülü de derhal halletmişti. Paşaya dönerek en tatminkâr bir ifâde ile

- Öyle ise paşam dedi, yarınki Cuma günü Hâriciye Nâzırı Asım Beyin konağında Harbiye Nazır vekili Hurşit Paşa ve bendeniz size arzu buyurduğunuz evrakı ve mütâlâa edeceğiniz muamelâtı izah eder, sizi elimizden geldiği kadar tenvir eyleriz.

Buna diyecek birşey kalmıyordu. Ertesi gün bu üç mühim şahsiyet mezkûr konakta toplandılar ve müstakbelin serasker paşasına her şeyi anlattılar. Halbuki, o gün Nâzım Paşa, yeni bir takım şartlarla oraya gelmişti. Dedi ki:

- Evvelâ, idâre-i örfiyein lağvını isterim. Siyâsî mahkumların umûmî bir affa mazhariyetini ve Arnavutluktaki âsiler için şimdilik takibata girilmesinden sarf-ı nazar edilmesini de lüzumlu görüyorum. Belki bu şartları da Talât Bey, İttihâd ve Terakki merkezi hoş görecekti. Amma gençliğinden beri kulağı (Sadrazamlık) kelimesinin sihriyle dolu olan paşa, sonunda öyle bir şey istemişti ki, bu söz, bizzat Talât Beyi yerinden bir boy sıçratmıştı. Serasker Paşa,

119

SAMİH NAFİZ TANSU

- Yalnız demişti, bu şartlardan sonra başkuman-dınlık vekilliği sıfat ve selâhiyetine de lüzum görüyorum. Ancak o zaman Harbiye Nezâretini deruhde ederim!

Evvelâ ortalığa bir sükûnet hâkim oldu. Ne Talât Beyde, ne de aslen kabinede Bahriye Nâzırı olup da bu sefer Harbiye Nazır vekâletini de deruhde etmiş olan Hurşit Paşada ve hane sahibi sıfatıyla

misafirleri ağırlayan Hâriciye Nâzın Asım beyde de konuşmaya takat kalabildi. Fakat İttihatçıların bir numaralı komitacısı Talât Bey kendini bir anda topladı, amma o kararını vermişti, serasker paşa, çok ileri gitmişti, onunla çalışmak kabil değildi.

İktidardan Düşen Ekseriyet

- Peki paşam dediler, arzularınızı sadrazam paşaya arz edelim! Ayrıldılar, ertesi sabah Talât Bey sadrazam paşanın riyasetindeki meclis-i vükelâda Nâzım Paşanın tekliflerini ortaya koydu. Bir çokları, eğer, zemin, zaman münâsib olsaydı, bunları toptan reddetmek kadar isabetli bir şey olmayacağını söylemişti, söylemişti amma, şimdi bu vaziyet öyle değildi. Bazı tadilât ile serasker paşa olacak kimseye bunu anlatmak belki mümkün olurdu. Yine Talât Bey bu işin gönüllüsü idi. Mecîs-i vükelânın kararı şöyle idi.

- İdâre-i Örfiye lâğvedilebilir, fakat umûmî af ancak tedricî olabildi. Arnavutlukta ki âsilere karşı da müsamahakâr davranılabilir. Ancak, başkumandan vekilliği, kanûn-i esâsî mucibince padişahın şahsında

izo .

İTTİHÂD ve TERAKKÎ İÇİNDE DÖNENLER

mündemiç bir kudretti. Ancak harp zamanında bu kudreti padişah, dilediği askerî erkândan birine verebilirdi. Gerçi o sırada italyanlarla batı Trablus'ta bir harp devam ediyordu. Fakat bu bir avuç urban'ın ve birkaç gönüllü zabitin karıştığı mevzîi savaş, başkumandanlık vekilliği ihdasını icabettirecek bir mesele değildi. Kaldı ki, İtalyanlarla sulh müzakereleri de başlamıştı. Sonra daha mühim bir teşekkül ortada idi. Baş kumandan olan meclis-i vükelâya dahil olamazdı. Baş kumandan siyâsî bir memur olamazdı. Mülakat Nâzım Paşanın konağında cereyan etti. Fakat istikbalin serasker paşası nokta-i nazarında ısrar etti. O zaman Talât Bey meclis-i vükelâya merkez-i umûmîye koşarak. Nâzım Paşadan suret-i kafiye ile istifâde edilemeyeceğini söyledi ve yerine o sırada Trablus vali ve kumandanlığından mazu-len İstanbul'a gelmiş olan Müşir İbrahim Paşayı teklif etti. Paşa ciddî bir sebep göstermemekle beraber bu karışık zamanda bu zorlu mevkii kabul etmedi. Meşrûtiyetten beri ayan meclisinde âza olan Osman Paşaya teklif yapıldı. O da buna yanaşmadı. İttihâdçılar yorulmamışlardı. İzmir'de ordu kumandanı bulunan birinci ferik Abdullah Paşaya telgrafla müracaat ettiler, paşanın sadrazama cevabı şu oldu:

- Harbiye Nezâretini idare edecek iktidara malik değilim!.

Nihayet iş Mahmut Muhtar Paşaya düştü. Fakat bu defa da Bahriye Nâzırı Hurşit Paşanın muhalefeti aldı yürüdü. Paşa:

- Benim bulunduğum kabineye Mahmut Muhtar Paşa giremez! demiş çıkmıştı. İşte İttihâd ve Terakki 121

SAMİH NAFİZ TANSU

harbiye Nâzırı gediğini kapayayım derken hiç de beklemedikleri bir açıkla karşılaştılar. Bahriye Nâzırı Hurşit Paşa da İstifa etmişti. Hele Resne'de dağa çıkan Niyazi Beyi takliden o günlerde bir Arnavut zabiti olan yüzbaşı Tayyar Beyin de maiyeti ile dağa çıktığı haberi ortalığı dehşete vermişti. İşte o zaman Nâzım Paşa, kendini harcamadığına memnun olmuştu. Fakat kim derdi ki, peşine Harbiye Nazırlığı için ısrarla düşmüş olan İttihâd ve Terakki erkânı daha sonra paşayı serasker olduğu bir günde, hem de Bab-ı âlînin içinde vuracaklar, heybetli endamını, birkaç kurşunla delik deşik edeceklerdi.

Halaskârân

Günlerdenberi Harbiye Nezâretine tâyini gereken kimsenin bulunamaması ve üstelik Bahriye Nâzırı Hurşit Paşanın da âni istifası bir taraftan İttihâd ve Terakki umûmî merkezini telâşa düşürürken, diğer taraftan bir grubun başında Arnavut Yüzbaşı Tayyar'ın dağa çıkması, Abdülhamîd devrinde nüfuzlu kimselere mensubiyetleri dolayısıyla süratle terfi eden ve İttihatçılar tarafından rütbeleri indirilerek Tasfiye-i Rütbe Kanunu gereğince Anadolu ve Rumelinin muhtelif bölgelerine sürülen küçük rütbeli zâbitanı harekete geçirmiş ve aralarında süratle adına (Halaskâran) denilen bir cemiyet kurulmasına sebep olmuştu. Bu zâbitan İttihâd ve Terakki teşkilâtına dahil olmamışlar, üstelik ordunun bu partinin emrinde ve tahakkümünde kalmasına da asla taraftar bulunmamışlardı. Belki de bunların içinde hâlâ bir zamanlar sarayın hassa ordularında vazife al-

122

İTTİHÂD ve TERAKKÎ İÇİNDE DÖNENLER

miş olmanın heyecanı yaşıyordu. Bu zâbitan, İttihâd ve Terakkinin tevehhüm ettiği kadar geniş bir kitleye malik değildi. Fakat ne de olsa, onları korkutmuş ve tereddüde düşürmüştü. Bu küçük rütbeli subayların başında iki büyük rütbeliden bahsedilebilir. Bunlardan birisi 31 Marttan sonra kurulan Harb divanında Müdde-i umumîlik yapmış ve maznunlar lehine hareket etmiş olan topçu reisi Mirliya Ferit Paşa, diğeri de Berlin sefareti Ataşemiliterliğinde ve daha sonra Umûm Jandarma Kumandanlığından

bulunmuş olan Erkân-ı Harb Mirlivâsi Nâzîf Paşa idi. Bu iki paşa, bu grubun mümessilleri sıfatıyla padişaha bir arze takdim etmişler ve zatî şahanedan, İttihat ve Terakkinin ordunun başından derhal çekilmesini bir sürü esbâb-ı mucibe sayıp dökerek resmen taleb etmişlerdi.

Sultan Mehmet Reşat, her zamanki gibi her şeyden habersiz, bütün hâdiselere karşı lakayt ve zavallı bir adam halinde tahtında oturuyordu, fakat Halaskâran grubunun kuvvet derecesini ve tesir kudretini takdirde mübalağaya düşmüş olan iktidar partisi alelacele yaptığı toplantıda şu karara varmıştı:

- Kabinedeki boşlukları doldurmak mümkün olamamıştır, partiden memnun olmayan zâbitan -Halâskâran- namıyla bir teşekkül kurmuştur. Bir kısmı da Arnavut asileriyle müşterek hareket etmektedir. Bu vaziyet karşısında memnuniyetsizliği ve galeyanı teskin etmek için, Sait Paşa kabinesini feda etmek gerekir. Nasıl olsa çoğunlukta'yız. Mebusanda, âyânda ekseriyet bizdedir. Arzumuzla düşer, arzumuzla tekrar iktidara çıkarız. Muhalefete iktidarı teslim etmekle onları müşkül

123

SAMİH NAFİZ TANSU

mevkide bırakmış olacağız. Yıpranacaklar ve teslim olacaklardır.

Bilhassa başta Posta Telgraf Nâzırı Talât Bey olan müfrit İttihâd ve Terakkîcilerin bu fikri alkışlar içinde parti içtimainda kabul edilmiş ve derhal tatbikata geçilmesine karar verilmişti. Fakat ne yazık ki, Talât Bey fikirlerinde yanılıyordu. İktidardan düşmeye karar vermek bir nevi intihar etmek gibi idi. Tecrübe olarak dahi tatbiki acaba ne neticeye varabilirdi. Osmanlı İmparatorluğunun bu devrinde. Batı Trablus harbinin sonunda ve Balkan harbinin başlamasından biraz evvel cereyan eden bu hâdise siyâsî tarihler için, parti politikaları için son derece enteresandı.

Fırkada bu içtimalar cereyan ederken o sırada Harbiye mektebi müdürü olan Vehib Bey (Umûmî harpte ordu kumandanı olan Vehib paşa) bazı genç zabıtları toplayarak Hürriyet-i Ebediye tepesinde - Halaskâran-grubuna karşı protesto hareketine girişmiş, o gün orada genç subaylardan İttihâd ve Terakkiye, İnkılâba karşı sadakat yemini almıştı. İttihâd ve Terakkinin ileri gelenleri Hürriyet-i Ebediye tepesindeki sadakat yemini ile işin biteceğine inanmıyorlardı. Onlar, hükümetten çekileceklerdi.

Mademki Meclis-i Mebûsânın ekseriyeti ellerinde idi, mademki âyânın çoğunluğu onlarındı, muhalefet partisinin kabinesi, iş başına gelmekle, kendi kendisinin idam hükmünü vermiş ve bir darbe ile yuvarlanmış olacaktı.

Bütün bu mülâhazalardan sonra dahi Küçük Sait Paşa kabinesi, Meclis-i Mebûsânda dış ve iç siyâset

124

İTTİHÂD ve TERAKKÎ İÇİNDE DÖNENLER

hakkında mufassal bir nutuk çekmeye karar vermişti. Nitekim de öyle oldu. Ekseriyet fırkasının alkışları arasında kürsüye gelen sadrazam, uzun uzadıya hükümetin siyâsetini anlattı. Ve sözlerini şöyle bitirdi:

- Biz takîb ettiğimiz siyâsetin doğruluğuna ve bu yolun milletçe tutulduğuna tamamen kani bulunuyoruz, dedi. Sürekli alkışlardan sonra kürsüden indi. Reye müracaat edildi. Meclis 4 muhalife karşı 194 oyla hükümete itimad etmiş bulunuyordu. (2 Temmuz 1328, 15 Temmuz 1912)

Gazi Ahmet Muhtar Paşa ve Büyük Kabine

İşte o zaman muhalefet çevreleri köpürdü, şahlandı, her taraftan protestolar, telgraflar yağdı.

Kabinenin Mecliste ekseriyet kararı aldığıının ertesi günü, Talât Bey, parti toplantısında çok garip bir konuşma yapmıştı-

- Vaziyet son derece müşküldür diyordu. Meclisin itimadına rağmen Harbiye Nezâretine münâsib bir zat bulamadık. Bir takım zâbitanın müşterek ve menfi hareketi, hükümeti düşündürecek kadar ehemmiyetlidir. Arnavutluk isyanı da küçümsenemez. Kabinede üç Nezâret münhaldir. Bu şartlar altında yerimizde kalamayız.

Mebuslar hayretler içinde idiler, daha dün itimad almış bir hükümet, bugün nasıl böyle konuşabiliirdi.

Bu hayreti izhar etmek fırsatı Karesi Mebusu Hüseyin Kadri Beye düştü. Söz aldı ve konuştu:

- Beş, on zabıtların menfi hareketi, bir avuç Arnavudun şakaveti, kabinedeki bir kaç münhal, hiçbir zaman

125

SAMİH NAFİZ TANSU

kuvvetli bir İtimad oyuna lâıyk görülmüş partimiz hükümetini, yıldırmamalıdır. Ben bilâkis ordumuzun kuvve-i maneviyesinin yerinde olduğuna, İttihâd ve Terakki fırkasına karşı büyük bir itimadın mevcûd olduğuna inanıyorum. Hükümet çekilmemelidir, diye bağırdı. Bu heyecanlı tezahürat, İttihâd ve Terakki erkânının kararını değiştirmede. Ertesi günü Sadrazam Sait Paşa, hükümetin istifasını zât-ı şahaneye takdim ediyor ve bir çok sebepler sayarak bu çekilmenin zarurî olduğunu anlatıyordu. Ertesi gün intişar eden gazeteler, ekseriyette bulunan iktidarın, iktidardan düştüğünü bütün dünyaya ilân ediyordu (4 Temmuz 1328-17 Temmuz 1912). Sultan Reşat, hayretler içinde idi. Saltanatın 3 üncü senesinde karşılaştığı bu hâdise onu şaşkına çevirmişti. Bu kadar müşkül bir an, belki bütün ömründe kendisini

yoklamamıştı Şimdiye kadar hakikaten rahat etmişti. İttihâd ve Terakki umûmî merkezi nasıl bir kabine listesi vermişse aynen onu kabul etmiş altına da titrek parmaklarıyla bir imza çekmişti. Fakat şimdi bu parti, mesuliyeti kendisine bırakmıştı. Nasıl bir yol tutacaktı. Padişah muhakkak ki, hem yaşlı hem de âcizdi. Suya sabuna karışmadan rahat rahat yaşamak, saltanat sürmek, hâdiselerin içinden sıyrılıp başa geçmek zor bir işti. Bir çok kabineler değişmiş, bir çok sadrâzamlar gelmiş geçmişti ama o, bunların hiç birisini hissetmemişti. Hepsine çember beyaz sakalının çerçevelediği pembe ve nurlu yüzü ve zArif tebessümüyle:

- Çok münâsibtir, pek muvafıktır gibi beylik cevaplar vermişti. Fakat şimdi bir hükümet seçmek ona bırakılmıştı. Hayatında en korktuğu şey biraderi Ab-

126

İTTİHÂD ve TERAKKİ İÇİNDE DÖNENLER

dülhamîd'in başına gelen hal'i keyfiyeti idi. Bir gün evvel emreden, hükmeden bir kimsenin bir gün sonra hiç olması, silinmesi kadar büyük felâket olamazdı. Bu hakikatte -ölmeden ölmek- demekti. Uzun uzun düşündükten sonra Sultan Reşat, başka memlekette yapıldığı gibi harekete karar verdi. Ayan ve Meclis-i Meb'ûsân reislerini çağırdı. Bunlardan birincisi Ahmet Muhtar Paşa diğeri de Halil Bey idi. Bunlardan âyân reisi Ahmet Muhtar Paşa (1877-78) Osmanlı-Rus harbinin kahramanı idi. Kars müdafaasıyla tarihe altın satırlarla geçmiş, genç yaşında müşirliğe erişmiş ve uzun müddet de Mısır fevkalâde komiserliğinde bulunmuştu. İki seneye yakın bir zamandan beri ayan reîsi bulunuyor ve herkesin takdir ve itimadını kazanmış oluyordu. Meşrûtiyetin ilânından sonra bile hiçbir partiye girmemiş ve daima bî-taraf kalmış olan Ahmet Muhtar Paşa, oğlu Mahmut Muhtar Paşanın bile Bahriye Nazırlığını görmüş, 19 sene evvelki yaveri Cevat Paşa bile Sadâret mevkiine getirilmişti. Ömrünün sonuna yaklaştığı bir devirde neye sadrâzam olmamalı idi!

Sultan Reşat, âyân reîsi Müşir Ahmet Muhtar Paşayı dikkatle dinledi, o:

- Zât-t Şahanelerine şunu müsâadeleriyle arzede-rim ki, memleketin başına gelen felâketlerin sebebi, fırkacılığın son derece ileri götürülmüş olmasından neşet etmektedir. Sadrâzam olacak zat bî-taraf, siyâsî tecrübe sahibi bir kimse olmalıdır efendimiz demişti. Fakat hiçbir isim vermemişti. İhtiyar hükümdar şimdi ferahlamıştı O hâlde böyle hareket etmek doğru olurdu. Ayan

127

SAMİH NAFİZ TANSU

reisinden sonra huzura kabul edilen mebusan reisi Halil Bey, müfrit İttihatçılardan biri idi. O da biliyordu ki, o günkü şartlar, iktidara ittihatçı bir hükümetin gelmesine imkân vermiyordu. Fakat korktuğu şu idi. Muhalefet intikamcı bir hükümeti iş başına getirir de onlar da geçmiş günlerinin hesabını sormaya kalkarlarsa işte o zaman, İttihat ve Terakkinin hali feci olurdu. Mamafih Meclis-i Meb'ûsân reisi saraya gelmeden evvel akıl hocası Talât Beyden direktif almıştı. Her ne pahasına olursa olsun İttihat ve Terakkinin amansız düşmanı Kâmil Paşa, iktidara gelmemeli idi. O da padişaha bitaraf bir hükümetin iş başına gelmesi tavsiyesinde bulunmuştu. Sultan Reşat, Meb'usân Reîsi ile görüşmekten memnun kaldı. Her iki meclis reîsi bî-taraf bir insan istiyordu. Padişahın aklına ilk gelen Londra Sefiri Tefvîk Paşa oldu. Tefvîk Paşa ne garip ki, Sultan Reşadın tahta çıktığı gün de sadrâzamdı. Londraya telgraf çekildi. Paşanın cevabı garipti. Zat-ı Şahaneden evvelâ idâre-i örfiyenin ilgasını, sonra Arnavutluk âsilerine müsamahalı hareket edilmesini ve Meclis-i Meb'ûsânın feshini talep ediyordu. Daha sadarete oturmadan paşanın şartlar koşması ve gayr-İ mesul mevkide olan hükümdarı, meclisin feshine teşvik etmesi de hoş görülmedi. Kabinenin istifasından beş gün geçmiş, hariçte ve dahilde hükümetin kurulmaması çeşitli tefsirlere yol açmıştı. Artık tereddüde mahal yoktu. Sultan Reşadın hatırına derhal ayan meclisi reisi müşir gazı Ahmet Muhtar Paşa geldi. Yaşını başını almış, parti ihtiraslarının üstünde kalmış bir Osmanlı veziri bu makama mükemmel bir namzettti. Derhal onu davet etti. Paşaya sadareti teklif etti. Ahmet

128

İTTİHÂD ve TERAKKİ İÇİNDE DÖNENLER

Muhtar Paşa da şükranlarıyla kabinesine sabık üç sadrâzamı alıyordu. Bunlardan biri Kâmil Paşa, diğeri Avlonyalı Ferit paşa, üçüncüsü Hüseyin Hilmi Paşa idi. Şeyhülislâm Cemalettin Efendi ve meşhur Nâzım Paşa

da kabinede idi. Şeyhülislâm Cemalettin Efendi ve meşhur Nâzım Paşa da kabinede şimdi Harbiye Nazırlığını kabul etmiş bulunuyordu. İşte büyük kabine böyle iş başına gelmişti. (19 Temmuz 1328 - 22 Temmuz 1912).

Sultan Reşat'ın memleketin huzur ve sükûna muhtaç bulunduğu bu nazik devirde bitaraflığa ve namuskârlığına son ederce emin bulunduğu Ahmet Muhtar paşanın kabinesi ekseriyeti İttihat ve Terakkiye hasım¹ zevattan teşkil etmesi ve İttihatçı mebusların ekseriyetinin bulunduğu meclis-i

mebûsânı feshettirmeye çalışması, büyük bir mücadeleyle karar verdiğinin bariz delili idi? İşte herkesin merakla beklediği netice de bu idi. Nihayet hükümetin beklenen beyannâmesi, mecliste okundu. Bu beyannamede hükümet, en müşkül şartlar içinde işe başladığını fakat milletin muhtaç bulunduğu huzur ve sükûnu behemehal temin edeceğini beyân ediyor, matbuata büyük bir değer verdiğini ve basın serbestisine büyük bir titizlikle riayet eleyeceğini de vadediyordu. Beyannamenin dikkate değer tarafı, halkın gösterdiği hoşnutsuzluklara hükümetin vâkıf bulunduğunu, bilhassa meclisin meşruiyetinden şüphe edildiğine ve intihâbâtın yolsuz ve kanunsuz cereyan eylediğine dair halk arasında devam eden dedikoduları ve şikâyetleri ciddi bir tarzda gözönüne alarak lâzımge-len tahkikatı yaptıracağını bildirmesi idi.

129

SAMİH NAFİZ TANSU

Seçime Giden İktidar

Hükümetin arzusu, daha şimdiden hissediliyor, kabine meclisi feshe karar vermiş gözüktüyordu. Bu beyanname mebusların ekseriyetinin gayet tabîi ki hoşuna gitmemiş, bu husustaki fikirlerini beyannamenin tab'ına kadar te'hir edeceklerini beyan etmişlerdi. Adliye Nâzırı Hüseyin Hilmi Paşa bu yüzden mebuslarla münakaşaya tutuşmuş fakat bu münakaşayı meşhur hatib-lerden Seyyid Beyin bir nutku kesip atmıştı. Kürsüye gelen hatib,

— Ahvâl- âdiyede İtimad edemeyeceğimiz bir kabineye ahvâli fevkalâdede itimâd reyi vermeye mecburuz! demişti. Nihayet beyanname tabedilmeden ve esaslı tartışmalar olmadan reye müracaat edilmiş, 45 muhalife, 9 müstenkife karşı 113 rey ile kabine itimad alabilmişti. Aradan üç gün geçince de meclisin feshi kararı duyulmuştu. Ahmet Muhtar Paşa, Ayan meclisine koşmuş, halkın hoşnutsuzluğunu meclisin kanunsuz ve usulsüz bir intihabın neticesi olarak iş başına geldiğini anlatmıştı.

Âyân meclisi âzalarının tarihî bir şahsiyet olan ve padişahın teveccühünü son derece kazanmış bulunan Gazi Ahmet Muhtar Paşaya büyük bir hürmeti vardı. Kaldı ki, kendileri de kayd-ı hayât şartıyla tayin edilmiş mevkilerinden emin kimselerdi. Bir Şuriş kaynağı olan meclis-i meb'ûsânının gidişini beğenmiyorlardı. Nihayet meclis-i meb'ûsânın feshi kararı, ayandan büyük bir ekseriyetle çıktı. Âyân meclisi 5 muhalife, bir müstenkife karşı 28 oyla millet meclisini dağıtıyordu.

130

İTTİHÂD ve TERAKKİ İÇİNDE DÖNENLER

Muhallif rey verenler eski meclis-i meb'ûsân reîsi Ahmet Rıza Bey, hareket ordusunun ilk kumandanı Hüseyin Hüsnü Paşa, Şeyhülislâm Musa Kâzım Efendi, meclisin Rumen azası Beserya ve Bulgar üyesi Milkof Efendiler idi. İstinkâfa veren âyân meclisinin en yeni âzası hareket ordusunun kahraman kumandanı Mahmut Şevket Paşa idi. Sadrazam bu kararı Sultan Reşad'a tasdik ettirmek suretiyle de meramına varmıştı. (22 Temmuz 1328-4 Ağustos 1912) ertesi gün bu karar öğleden sonra meclis-i meb'ûsânda okunacaktı.

Fakat bunu haber alır almaz milletvekilleri 5 Ağustos sabahı meclis-i meb'ûsânda toplanarak gerek meclis-i âyânın bu kararının, gerek hükümetin bu tedbirinin kânûn-i esâsiye şiddetle mugayir olduğundan bahsederek hükümeti protesto ettiler ve öğleden sonra toplanmaya karar verdiler. Meclis-i meb'ûsân reîsi Halil Bey de zat-ı şahaneye bir telgraf çekerek hükümetin bu kararının kânûn-i esâsiye sarîh bir muhalefet olduğunu ve taraf-ı pâdişâhiden meseleye müdâhale edilmesini arz ve rica etmişti. Fakat Sultan Reşat, sadrazamına itimâd etmiş bulunuyordu. Bilâkis bu telgrafa karşı zât-ı şahanenin teessüf ettiği hükümet tarafından gazetecilere bildirilmiş ve Ahmet Muhtar Paşa, zât-ı şahanenin teessüf ve teessürünü resmen ilân etmişti. O gün öğleden evvel mecliste içtima eden mebusların ekseriyeti, kabinenin İska tına karar vermişler ve meşru bir hükümet iş başına gelinceye kadar meclisi,

kendiliklerinden tatil eylemişlerdi. Bilhassa konuşanların içinde en hararetlisi meşhur İttihatçıların maliyecisi Cavit Bey idi. O, barbar bağıırıyordu.

131

SAMİH NAFİZ TANSU

- Bu karar, kanunsuzdur. Meclis kabinenin arzusu ile feshedilemez. Ayan da dalâlettedir, padişah da işgal edilmiştir diyordu. Öğleden sonra hükümet erkânı meclis-i meb'ûsâna gittikleri zaman karşılarında ancak, 5-6 meb'us bulabilmişler ve boş sıralara meclisin feshi kararını ve zât-ı şahanenin bu husustaki fermanını tebliğ etmişlerdi. Mebusların ekseriyetinin kararına ise sadrazam paşa gülümsemiş,
- Buna kendi kendine gelin güvey olmak derler! diye de bir nükte savurmuştu. Velhasıl olan olmuş, İttihâd ve Terakki fırkası gafil avlanmış, evdeki pazar çarşıya uymamıştı. Halil Bey, meclis-i meb'ûsânın bu hareketli ve hararetlı reisi, meclis kapılarının anahtarlarını meclis baş kâtibi Asım Beye teslim ederken,
- Meclis-i Meb'ûsân reîsi sıfatı ile size bunları teslim ediyorum! diyordu.

Diğer taraftan meclisin feshine dair iradeyi okuyarak kürsüden inen ihtiyar ve meşhur sadrazam Ahmet Muhtar Paşa da etrafındakilere büyük bir ferahlıkla:

- İşte şimdi vazifemi yaptım!., demişti. Demişti ama, acaba bu hareketi kendisine bedavaya mı mal olacaktı? Gazi Ahmet Muhtar Paşa meclisi feshederek yeni intihâbâta girmekle İttihâd ve Terakki fırkasının düşmanlarını memnun ettiğine ve bir taraftan da İttihâd ve Terakki fırkasının teşkilâtına öldürücü darbeler vurduğuna kani idi. Bu suretle İttihâdci meclisten kurtulduğuna inanıyor, bunu meclis-i âyâna borçlu bulunduğunu söylüyordu. Büyük bir ekseriyeti mevkilerinden emin olan âyân âzası da, bir fırkanın hükümlerine bo-

132

İTTİHÂD ve TERAKKÎ İÇİNDE DÖNENLER

yun eğmediklerini iddia ediyorlardı. Fakat her nedense halk efkârında bu kabinenin uzun müddet mevkiini muhafaza edemeyeceğine bir inanç vardı. Ahmet Muhtar Paşanın gittikçe İttihâdçılar aleyhindeki harekâtı bizzat kabinesi içinde bile bazı muhalefetlere uğruyordu. Nitekim Dâhiliye Nâzırı Ziya Paşa birkaç gün sonra istifa etti. Adliye Nâzırı Hüseyin Hilmi Paşa ile sadrazamın oğlu Bahriye Nâzırı Mahmut Muhtar Paşa ise, İttihâdçılar aleyhindeki bu şiddetli harekete itiraz ettiler. Sadrazam Paşa, bu suretle daha ileri gitmekten vazgeçti. Fakat bu defa da ittihâdçılara karşı şiddet gösterilmesini talebeden Şeyhülislâm Cemaleddin Efendi, Şû-râ-yu Devlet Reîsi Kâmil Paşa ve Harbiye Nezâretini işgal eden Nâzım Paşa, sadrazamı şiddetle tenkîd etmişti. Bunlar İttihatçıları tamamen mahvetmek fikrinde idiler.

Velhâsıl kısa bir zamanda iki ateş arasında kalan -Büyük Kabine- nin büyük sadrazamı, devlet işinin çocuk oyuncağı olmadığını ancak o zaman anlayabilmişti. Nitekim ihtilâf, Dâhiliye Nazırının tayininde adamakıllı kendisini göstermişti. Şûrây-ı Devlet Reîsi Kâmil Paşa, İzmir Valisi Reşit Beyin Dâhiliye Nezâretine gelmesini istiyordu. Fakat kabinedeki diğer zevatın muhalefeti üzerine, Ahmet Muhtar Paşa, Ali Dâniş Beyi Dahiliye Nezâretine getirmişti. Ali Dâniş Bey, son derece na-muskâr, bitaraf bir zat idi. Hattâ, Selanik Valisi iken Dâhiliye Nâzırı Talât Beyle geçinemediğinden azledilmiş, sonra da Arnavutluğa gönderilen he/et-i nâsiha-da vazife almış, 4 sene sonra tekrar Selanik Valiliğine getirilmiş iken henüz makama oturmadan Dâhiliye Ne-

133

SAMİH NAFİZ TANSU

zâretine tâyin edildiğini öğrenmişti. Ali Dâniş Bey işbaşına gelince Sadrazam Paşaya şöyle demişti:
— Paşam, zamân-ı sabıkın idare adamlarına güvenim yoktur. Bunların hepsini atmak da mümkün değildir. Tensîb buyurursanız hepsinden imzalı bir beyanname alalım. Bundan böyle hiçbir siyâsî parti ile alâkadar olmayacaklarını bize karşı resmen taahhüt etsinler! Sadrazam Paşa da bunu çok yerinde, bulmuştu ama, devrin valileri haysiyet ve şeref sahibi idiler. Siyâsî ve idarî hürriyetlerine darbe indiren böyle bir beyannameyi imzalamayacaklarını dahi göze alarak beyan etmişlerdi. Bunca vali içinde yalnız bir tek adam, beyannameyi imzalamıştı. Bu zat Edirne Valisi Halil Bey idi. Vaktiyle İttihâd ve Terakkînin bir numaralı adamı olan bu zat, şimdi İttihâdçılara karşı cephe alan bir hükümetin birinci sınıf idare

adamı idi. Herkes hayretler içinde kalmıştı Fakat tarih bu nevi Makya velistleri hemen her devirde ve defâ'atle göstermişti. Bunda şaşacak bir şey yoktu. Bu tasfiye memleketi allak bullak etmiş, muhalefet gazetelerine de ateş püskürtmüş ve Adliye Nâzırı Hüseyin Hilmi Paşayı da istifaya götürmüştü. Artık kabine sallanıyordu. Sadrazam efkâr-ı umûmiyeyi kazanmak için umûmî affı ilân etmiş, fakat ne halâskarân grubu, ne de Arnavutları memnun edebilmişti. Tam bu sırada Balkanlı devletlerde, imparatorluk aleyhine hummalı bir faaliyet cereyan ediyor, Bulgar ve yunanlar, Rumeli hudûdlarımıza asker yığıyordu. İşe evvelâ ehemmiyet verilmemişti, hele İtalyanlarla sulhe varıldığı kanaati ile Nâzım Paşanın Çanakkale ve Gelibolu'daki mükemmel birlikleri terhis etmesi, hükûmetin gafle-

134

İTTİHÂD ve TERAKKÎ İÇİNDE DÖNENLER

tine müthiş bir misaldi. Nihayet kabine, geceli gündüzlü içtima ederek umûmî aftan on beş gün sonra bir taraftan idâre-i örfiyyeyi ilân ediyor, bir taraftan da gizlice seferberlik emrini vermiş bulunuyordu. Seferberlik emrini almış olan birlikler, boşluklarını nasıl dolduracaklarını bir türlü halledememişlerdi. Zira Harbiye Nâzırı Nâzım Paşanın emriyle terhis işi, yarıya gelmiş, İtalyanlarla sulh yapılma teşebbüsleri Paşayı bu yanlış kararı almaya teşvik etmişti.

Büyük Kabinede Çıkan İhtilâf

Halbuki Bulgarların seferberliğini, Sırp Kralı Birinci Piyer'in seferberlik emri takip etmiş, hattâ Trakya hududunda Türk-Bulgar müsademeleri de başlamıştı. Artık payitahtı -harp heyecanı- tamamen sarmıştı. İttihâd ve Terakkî, hükûmetten aldığı müsâade ile Sultanahmed meydanında 21 Eylül 1328 Cuma günü büyük bir miting tertîb etmiş ve partinin en mükemmel hatiblerini konuşturmuştu. Bunların içinde Kara Kemal, Doktor Nâzım fırkanın meşhur sözcüsü Ömer Naci, Ubeydul-lah efendi, Emanoel Karasu var idi. Paңcedorof (Agop Boyacıyan) ve âyân âzasından Romanyalı Baserya Efendiler de vardı. Halk, hatiblerinÎn heyecanlı konuşması karşısında tamamıyla coşmuştu. İttihâd ve Terakkî bir taraftan Osmanlılığın bir -birlik- olduğunu, diğer taraftan da halk arasında İttihâd ve Terakkî fırkasının pro-pagandasını güden bir siyâset takip ediyordu. Üstelik miting, Sultanahmette umûmî hapishanenin karşısında tertiplenmişti.

135

SAMÎH NAFİZ TANSU

Bundan maksat şu idi. Birkaç gün evvel divân-ı harp kararıyla Tanin başyazarı Hüseyin Cahit Bey tevkif edilmişti. Mitingin en hararetili bir ânında pencereden gözüken bu vatan mücâhidini, halk çılgınca alkışlamış, o da eliyle onlara mukabele eylemiş ve halkı selâmla mıştı.

Sultanahmet meydanını dolduran bu muazzam kalabalığın, Tanin başyazarı için yaptığı bu içten gelen nümayiş, İttihâd ve Terakkî partisinin pek işine yaramıştı Muhalefet partisi, iktidarı yakında başlayacak bir harp ile alâkasızlıkla itham ediyor, hükûmetin, memleketi felâkete götürdüğünü ileri sürüyordu. Efkar-ı umûmiyenin vatanperverâne hissiyatına bu taktik son derece müsaid geliyordu. Hükûmet bu mitingin esasen pamuk ipliğine bağlanmış olan komşu devletlerle münasebeti birdenbire koparacağından korkmuş matbuat umûm müdürlüğü vasıtasıyla el altından gazetelere bu mitingin pek basit bir kaç satırla yazılmasını bildirmişti.

Fakat İttihâd ve Terakkiye mensûb gazeteler, hükûmetin bu emrini dinlemeyerek bütün hararetiyle hâ-diseyi aksettirmekte gecikmemişlerdi. Hükûmet bütün kuvvetiyle bir harp tehlikesini önlemeye çalışıyor. Rumelide geniş mikyasta ıslâhat yapmaya, Arnavutluk meselelerini kökünden halletmeye uğraşıyordu. Hâriciye Nâzırı Gabriyel Noradonkiyan Efendi, meclis-i vükelâda ileri sürdüğü bir teklif ile Berlin muahedesinin 23 üncü maddesine göre hazırlanmış olan ıslâhat lâyihasının Rumeli'de tatbikini istemişti. Bu lâyiha Abdül-

136

İTTİHÂD ve TERAKKÎ İÇİNDE DÖNENLER

hamîd'in saltanatının daha başlarında 1880 senesinde Hâriciye Nâzın Asım Paşa ile düvel-i muazzama sefaret baş tercümanlarının iştirakiyle hazırlanmıştı Derhal Ahmet Muhtar Paşa, Bâb-ı âli evrak mahzeninden çıkarttığı bu lâyihayı tatbika karar vermişti. Bu lâyiha ile Makedonya'ya geniş bir muhtariyet veriliyordu. Hâriciye Nâzırı üstelik İstanbul'da büyük devletlerin sefirlerini ziyaret ederek onların bu hususa müzaheretini temin etmişti. Bilhassa Fransız ve Rus sefirleri Bâb-ı âliye gelerek devletlerinin Berlin muahedesinin bu maddesinin tatbikini iyi bir şekilde karşıladıklarını bildirdiler. İtti-hatçılar dahilde halkı gücendirmişler, hariçte de dost bir muhit elde edememişlerdi, fakat Ahmet Muhtar Paşa kabinesi de, ıslahat gayesiyle büyük devletleri, devletin işine karıştırmak suretiyle tam manasıyla zıd ve tehlikeli bir yolda yürüyordu, İttihâd ve Terakkî, hükûmetin bu kararını, kendisinin iş başına gelmesi için mükemmel bir fırsat addederek el altından gençliği kışkırttı. Darülfünunda toplanan gençler, sadrazama bir telgraf çekerek dış siyâset hakkında izahat istediler. Kendilerine o gün akşama

kadar cevap verilmedi, içtima salonunda büyük bir asabiyet hâkimdi. Derhal hatipler harekete geçtiler. Gençliği Bâb-ı âlî üzerine yürümeye teşvik ettiler. Zeynep Hanım Konağından kalkan katile, Beyazıt-Divanyolu ve Cağaloğlunda azamî haddini buldu, ortalık hıncahınç doldu. Hatibler, hükümetin milli haysiyeti koruması için derhal harp ilân etmesini istiyorlardı ve bağıryorlardı:

- Harb isteriz, yaşasın harb!.. kahrolsun hâinler, kahrolsun 23 üncü madde!. Tam bu sırada Bâb-ı âlîde 137

SAMÎH NAFİZ TANSU

hey'et-i vükelâ içtimâ halinde idi, talebenin kesif bir kitle halinde yürüdüğü haberi gelince merkez kumandanına verilen emir üzerine talebenin sadâret binasına girmemesi için tertibat alınmıştı. Bizzat kapının Önüne çıkan büyük kabinenin meşhur sadrazamı Ahmet Muhtar Paşa ve oğlu Bahriye Nâzırı Mahmut Muhtar Paşa, gençleri karşılamışlardı, paşa:

- Ne istiyorsunuz çocuklar, devletin siyâsî işlerine karışmayı nasıl bir hak görüyorsunuz diyecek oldu. Gençlerin içinden meşhur Aka Gündüz ki, bu tarihte Darülfünun talebesi idi. Heyecanlı ve ateşli bir dille:

- Biz vatan çocuklarıyız, millî haysiyetimize büyük bir hassasiyetle bağliyp, şerefsiz teklifleri kabul edemeyiz, bu uğurda lâzım gelirse hepimiz canlarımızı severek fedaya hazırız diye bağırırdı.

Sadrazam gençlerle oynamanın ateşle oynamaktan beter olduğunu anlamış, lisânına biraz yumuşaklık ve müsamaha karıştırmıştı:

- Ben de en aşağı sizin kadar vatanperverim, arkamda şerefli bir hayat bırakmış bulunuyorum. Henüz sizler dünyada yok iken 93 de Ben Kars'ı düşmanlara karşı müdâfaa ediyordum. Bizden şüphe etmeye hakkınız yok. Mutmein olunuz- Müsterih olunuz ve memleketin mukadderatını ellerinde tutan bizlere itimâd ediniz. Paşanın sesi titriyor, gözlerinden yaş akıyordu. İlâve etti.

- Yakında en makûl yolu tutacağımıza şüphe etmeyiniz!

13R

İTTİHÂD ve TERAKKÎ İÇİNDE DÖNENLER

Nihayet gençler, ferahladılar ve her zaman olduğu gibi tatlı sözlerle tatmin edildiler ve derhal sükûnetle dağıldılar. Halbuki bu hâdisenin cereyanının ertesi günü, Karadağ sefaretinin kapısındaki armanın söküldüğü görüldü. Bir saat sonra Karadağ maslahatgüzarı M. Bilanç, Hâriciye Nâzırı Noradonkiyan Efendiye ziyaretle Karadağ devletinin ilân-ı harb notasını tevdi ediyordu. (25 Eylül 1328,8 Teşrinievvel 1912).

Harb patlamış, Karadağı Bulgaristan onu Sırbistan tâkib eylemişti. Daha sonra kolay elde edilecek bir zaferden hissesini almak üzere Yunanistan da bu ziyafete karışmış bulunuyordu. Hep yaşlı ve güya tecrübe görmüş zevattan mürekkeb kabine, şimdi hararetili bir harp taraftarı olmuş, köylerine henüz varmış delikanlıları tekrar askere çağırıyor, İttihâd ve Terakki taraftarıdır damgasıyla tekaüde sevkettiği zâbitanı yeniden kadroya almaya çalışıyordu. Fakat iş işten geçmişti. Hele Bulgar ve Sırp hükümetlerinin (1 Teşrinievvel 1328 -14 Teşrinievvel 1912) tarihinde verdikleri ültimatomla, Makedonya'da yapılacak ıslâhata, düvel-i muazzama mümessilleri yanında bu iki devletin de murahhaslarının bulunmasını istemeleri, Osmanlı imparatorluğu işlerine dünkü uşakların karışmasından başka bir şey olmadığı gibi, Trakya'daki birliklerin derhal terhisini istemeleri küstahlığın son mertebesi sayılıyordu. Bâb-ı âlî haklı olarak 2 Teşrinievvel 1328 tarihinde Bulgaristan, Sırbistan ve Yunanistanla siyâsî münasebatını kesmiş ve sefirlerini geri çağırılmıştı. Hattâ bidayette Yunanistan'ın güya Girid'in ilhakına Osmanlı devletinin rızası şartıyla harbe katılmayacağını ileri sürmesinin reddi ise

139

SAMÎH NAFİZ TANSU

5 Teşrinievvel 1328 de Yunan sefiri Mösyö Gripas'ın bir nota vererek Yunanistanın da müttefikleriyle beraber olduğunu bildirmesine sebep olmuştu.

Harb, başlar başlamaz, efkâr-ı umûmiye Türk ordusunun düşman hudutları içine dalarak zaferden zaferden koşacağını zannetmişti. Bir ara Komanova'da Sırp'ların bozguna uğradığını şâyi'ası çıkmış, herkesi sevindirmişti. Fakat sonra madalyanın ters tarafı kendini göstermede gecikmedi. Bir kaç gün içinde birbiri ardı sıra Üsküp, Manastır, Selanik gibi Rumelinin en büyük vilâyetlerinin elden çıktığı ve Komanova'da hezimete uğrayan ordunun Sırp'lar değil Osmanlı ordusu olduğu anlaşılmıştı. Hezimetin dehşeti bizzat Harbîye Nazırının aklına fenalık getirmişti. İri yarı cüssesiyle Harbiye Nezâretinde makam odasını arşınlayan paşa,

Yıkılan Şöhretler

- Olamaz, böyle olmaz... diye haykırıyor ve meclîs-i vükelâda ordudaki bozgunluğun sebeplerini selefi Mahmut Şevket Paşa üzerine atıyordu. Bir defasında iler gelen kumandanların huzurunda halef ve selefin birbiriyle yaptıkları şiddetli münakaşa sonunda Mahmut Şevket Paşa, Nâzım Paşaya dönerek;

- Her şeyi benim zamanımda buluyorsunuz, ya yaptığınız zamansız terhise ne diyelim, deyince, Nâzım

Paşa:

- Paşa, paşa, demişti, bu terhis hakikatte sizin za-mân-ı devletinizde başlamıştı!... Fakat artık paşaların

140

İTTİHÂD ve TERAKKÎ İÇİNDE DÖNENLER

masa başındaki münâkaşası, cephelerdeki harekâtı durdurmaktan çok uzaktı. Elli gün gibi kısa bir müddet zarfında Edirne, Yanya, İşkodra gibi müstahkem mevkiiler müstesna, bütün Rumeli elden çıkmış, Kırkkilise meydan muharebesi Şark ordularını, Komanova meydan muharebesi de garp ordularını darma dağın etmişti.

Osmanlı İmparatorluğunu, hangi mucize, bu bozgundan, bu felâketten kurtarabilecekti? Bunu düşünen yüzbinlerin içinde bizzat bu tehlikeli zamanda memleketin mukadderatını elinde tutan Gazi Ahmet Muhtar Paşayı büyük kabinesiyle acı acı düşündürüyordu.

Balkan Harbi bütün şiddetiyle başlamıştı. Kırklareli ve Lüleburgaz meydan savaşlarını kaybetmiş olan Osmanlı ordusu, yağın yağmurlardan göller, bataklıklar haline gelmiş yollardan, vıcık vıcık çamurlu tarlalardan geçmek zorunda idi. Kaldı ki, büyük bir korku ve heyecana kapılmış olan halk da çoluğu, çocuğu, sepeti sandığı ile yolları tıkamış, gömülmüş top arabalarına, mekkâre alaylarına yol vermez olmuştu. Bir mahşer, bir ana baba günü idi. Her tarafta feryattan, iniltiden geçilmiyordu. Bozuk düzen birliklerin gelip takıldığı Çatalca müstahkem mevkiinde, bozguncu askeri tutmak için hükümet kudretinin fevkinde mesâî sarfediyor. Karadeniz sahilleri ile Saroz körfezi arasında ağır top ateşine girişmiş olan Osmanlı donanması, Çatalca'ya kadar askerimizi sürmüş, Bulgar tümenleri için cehennemi bir ateş yağdırıyordu. Osmanlı ordusundaki Anadolu askerinin büyük bir kısmı, harpten biraz evvel terhis edil-

141

SAMÎH NAFİZ TANSU

miş ve seferberlik başlayınca kadar birlikler yerli Rumeli askeri ile doldurulmaya çalışılmıştı. Fakat Rumeli askerinin de büyük bir kısmı, garp ordusunun Komanova'da Arnavutlar tarafından arkadan vurulduğunu, harbi kaybettiğini bir çok şehir ve kasabaların, işgal edildiğini Öğrenmişti, herkes çoluğu-nu, çocuğunu, anasını, atasını koşup kurtarmak sevdasıyla taburları, alayları, boş bırakmıştı. Kaldı ki, yüksek kumanda heyetinde bulunan yaşlı paşaların hepsi, genç zabıtlere düşman ve bunların çoğu, halâskâran. Hürriyet ve İtilaf Fırkasına mensûbtu. Genç zabitan, memleketin kötü idaresinden son derece müteessir, işlerinin başında duramıyor, hain ve mürtebib addettiği paşaların emirlerini kasden yerine getirmiyordu. Bozguncu birliklerin yarattığı bu müthiş hava devam ederken, Bulgar komitacıları Trakyadaki, Makedonya'daki ve Mesta-Vardar, Ustruma nehirleri üstündeki köprüleri dinamitle havaya uçuruyor, trenleri yoldan çıkarıyor, ne karadan, ne demiryollarından bir kurtuluş imkânı bırakmamış oluyordu. Çatalca müstahkem mevkiinde atılan top sesleri, payitahtın kapılarını, camlarını sarsıyor, beşikte yatan çocukları feryatlarla uykularından uyandırıyor, köşelerinde uyuklayan ihtiyarları ecel terleriyle ıstıyordu. Ne oluyordu, ne olacaktı, herkesin sorduğu şu idi:

- Şayet Bulgarlar, İstanbul'a girerse neler yapacaklardı?.. Herkesin hayalinde büyük bir korku yaşıyordu. Uykularını uyuyamayan İstanbul halkı, karayollarından şehre gelen muazzam muhacir kabileleri karşısında

142

İTTİHÂD ve TERAKKÎ İÇİNDE DÖNENLER

da büyük bir şaşkınlık duymuştu. Camiler, medreseler, tekkelerin avluları, hanlar, hamamlar bunlarla silme bir hâlde dolmuştu. Biraz sonra düşman saflarında başlayan fakat Osmanlı hatlarına geçen korkunç bir hastalık, kolera da salgın halinde İstanbul'a ulaşmıştı. Düşmandan evvel fakat ondan daha korkunç bu hastalığın şehre girmesi, en çok kurtuluş ümidi besleyenleri de kırıp geçirmişti. Bu iki düşman karşısında Ahmet Muhtar Paşa kabinesi Bahşayış köyünde Bulgarlarla mütârekeyi imzalamıştı (21 Teşrinisani 1328 - 4 Kânunuevvel 1912). Biraz sonra bütün bu hâdiseler karşısında büyük kabinenin meşhur sadrazamı istifa etmekten başka çare bulamamış ve Sultan Reşad, titrek elleriyle kabul ettiği bu istifadan sonra sadareti Kıbrıslı Kâmil Paşaya tevcih etmişti. Böyle bir zamanda Kâmil Paşanın yapacağı hiçbir şey yoktu. Zira o da harbe giren kabinede devlet Şûrası Reîsi sıfatıyla bulunuyor, o da arkadaşlarının mesuliyetine iştirak etmiş oluyordu. Ne sihir ve ne keramet yapabilir, nasıl bir mucize ile imparatorluğu saplandığı bu bataktan kurtarabilirdi. Kâmil Paşa kabinesinde Harbiye Nâzırı Nâzım Paşa mevkiini muhafaza etmiş, galiba felâketi sonuna kadar takibe karar vermişti. Kâmil Paşa derhal sulh müzakerelerine girişmeyi ve memleketi sükûna kavuşturmayı istiyordu. Fakat Edirne'siz, sulh nasıl olacaktı? Bu sırada Rumelinin en güzel şehirleri, Edirne, Manastır, Yanya, Üsküp, Selanik Balkanlı müttefiklerin eline geçmiş yalnız İşkodra kalesi kahramanca dayanmasına devam etmişti. Büyük devletler, harbin bidayetinde arazinin el değiştirmeyeceğine ve mevcûd İstatokonun muhafaza edileceğine

dair şart koşmuşlardı. Osmanlı İmparatorluğu mağlûbiyete düşünce, tstatoko'nun gâlibler lehine değişeceğine beyâna başlamışlardı. Onların fikrince Osmanlı İmparatorluğu bu âkibeti müstahak idi. İngiltere'nin tavassutu ile Londra'da toplanan konferans, Balkanlı devletlerle Osmanlı İmparatorluğunun arasını bulmaya ve Rumelinin taksimini yapmaya kalkmıştı. Batı Trakya, Makedonya'nın bir kısmı, adalar Yunanistan'a bırakılıyor, Sırbistan da Makedonya'dan bir kısım alıyor, fakat Bulgarların hissesine pek az bir şey düşüyordu. Tam bu sırada Manastır önünde Bulgar birlikleri ile Yunanlılar harbe tutuşmuşlardı. Yunanlıları desteklemek maksadıyla müttefikleri Sırbistan ile bidayette müşahit rolünü takınan ve netice gözükmüştü o da kendisine bir hisse çıkarmak isteyen Romanya da Bulgaristan'a karşı harbe girmişti. Dünkü üç arkadaşı ile harbe tutuşan Bulgarların durumu feciydi. Türklerle mütareke yapmış olmalarına rağmen üç cephede harbe mecbur kalmışlardı. Bu sırada Kâmil Paşa ve kabinesi fırsattan istifâdeyi düşünmüş Londra, Paris ve Viyana sefirlerine çektiği telgrafla, Osmanlı ordularının mütâreke şartını çiğneyerek Bulgarlar üzerine yürümesine müsaadelerini büyük devletlerden istemişti. İki gün sonra Londra sefiri Tevfik Paşa, Paris sefiri Rifat Paşa ve Viyana sefiri Hakkı Paşa ilgili devletlerle yaptıkları temaslarda menfî cevap aldıklarını ve: - Şayet Osmanlı orduları bulundukları hatlardan bir adım ileri giderlerse, neticesi gayr-i kâbil-i tashih bir duruma düşüleceğini de ilâve etmiş bulunduklarını bildirmişlerdi.

Kâmil Paşa ve kabinesinin muvaffak olamadığı bu müzaheret bittabi kabine erkânı arasında bir korku meydana getirmişti. Hele bu harekete şiddetle muhalefet eden Nâfia Nâzırı Osman Nizami Paşa, arkadaşlarını tehlide kadar gitmişti. Fakat genç zabitler kaynaşıyor, İt-tihâd ve Terakki mensûbları hükûmeti, korkaklık ve acizle itham ediyordu. Böyle bir fırsat bir daha asla ele geçmezdi. Edirneyi kurtarmak lazımsa hemen harekete geçilmeli idi. Bulgarlar, üç cephede döğüşürken, Türk askerinin Çatalca hattında dünkü düşmanlarını bir maç seyrederek gibi gözlemesi pek hazindi. Türkiye bütün Rumeli'yi altı yüz sene muhafaza ettiği toprakları elden çıkarıyor, adaları toptan kaybediyor, pek fakir bir duruma düşüyordu. Genç zabitler buna asla tahammül edemezdi. Diğer taraftan sadrazam Kıbrıslı Kâmil Paşa kabul edeceği sulh şartlarını efkâr-ı umûmiyenin tasvibinden geçirmek için bir de saltanat şûrasını toplamaya kalkmıştı. Nitekim Baş Müdde-i umûmî Hakkı Beyle ancak birkaç kişi Dolmabahçede toplanan saltanat şûrasında itiraz etmişler, fakat ekseriyet sulh şartlarını kabul taraftan idi. Saltanat şûrasından bu kararı alan Kâmil Paşa, ertesi günü Bâb-ı âlîde devletin cevabî notasını hazırlamaya koyulmuştu. Kabine sık sık içtima ediyor, kapılar, bacalar sıkı bir kontrole tâbi tutularak kuş uçurulmuyordu. Dışarda halkın dilinde dolaşan şayialara göre hükûmet Edirnesiz bir sulh muahedesini imza etmek üzere idi.

Bunu ne bir Türk, ne de bir islâm asla kabul edemezdi. İttihat ve Terakki'nin umûmî merkezi de, Bâb-ı âlîde. Meserret otelinin altında, şehrin muhtelif yerlerinde gizli gizli toplanan genç zabitler derhal harekete

geçmişlerdi. Hepsi hükûmeti devirmeye ahdetmişlerdi. İşte bu karar Kâmil Paşa kabinesinin idam hükmü idi. Nitekim Bâb-ı âlî baskını, hiç kimsenin asla ihtimal vermediği bir günde ve saatte zuhur etmiş, hükûmet dairesine hücum ile başlamıştı.

Bâb-ı Âlî Baskını Nasıl Hazırlandı?

Siyâsî tarihte başka bir vak'a, Bâb-ı âlî baskını kadar, Türkiye'nin mukadderatında mühim rol oynamış sayılamaz. Yıllar geçtikçe bunu daha etraflı, daha derin düşünmek ve neticelerini göz önüne alarak üzerinde durmak mümkündür. O zaman gazetelerin verdiği tafsilât, yapılan tahminler sonradan hâdiselerin ne kadar yanlış izah edildiğini göstermişti. Bâb-ı âlî baskını, bâzı kaynakların iddiasına göre alelade bir şakâvet ve zorbalık vakası değil, hazırlanışı, tertibi ve icrası bakımından son derece mühimdir. Şimdi hâdiselerin içinde yatan Harbiye Nâzırı Nâzım Paşanın katli bile hâlâ esrar perdesini muhafaza etmekte bulunmuştur. Onu vuran bazılarının iddia ettiği gibi Enver midir? Yoksa meşhur İt-tihâd ve Terakki mensûblarından Mustafa Necip midir? Hayır, bunların ikisi de değildir. Biz elimizdeki en mühim vesikalara dayanarak bu esrar dolu vak'ayı bütün çıplaklığıyla okuyucularımızın huzuruna getireceğiz. Meselede mühim olan iki nokta mevcuttur. İttihâd ve Terakki, iktidarı terk ettiği 7 ay içinde büyük hatasını anlamış ve memleket mukadderatının hazırlanmadan başka siyâsî bir gruba terkinin ne gibi felâketlere yol açtığını görmüştür. Bu feragat, yalnız İttihâd ve Terakki-

ye değil, bütün bir memlekete, koskoca Rumeli'yi kaybettirmiştir. Bilhassa bu iktidarı terk dâvasında en çok çalışanlarından biri İttihâd ve Terakkinin bir numaralı şahsiyeti olan Talat Beydir. Talat Bey Mahmut Şevket Paşanın istifasını istemek, kabinede gelişi güzel tadiller yapmak pahasına, mutlak surette iktidardan çekilmesine sebep olmuş, yeni kabineyi kuran Ahmet Muhtar Paşa ve arkadaşları, bütün hüsn-i niyetlerine rağmen, beceriksizlikleri, hataları dolayısıyla Balkan felâketine sebep olmuşlar ve Türkiye'nin iki asırda elde ettiği kazançları iki üç meydan muharebesi sonunda tamamen kaybetmişlerdir.

İkinci mühim nokta bir psikoloji meselesidir. İttihâd ve Terakkî erkânı, hatalarının azametini görünce onlar da vatanperverlikleri, heyecanları dolayısıyla hükümetin bilhassa Kıbrıslı Kâmil Paşa hükümetinin, dünkü düşmanlarımızla beraber büyük devletlere yaranmak, onların merhamet ve muza hare Herin i temin etmek gayesiyle gayet acı bir sulhu imzaya hazırlandıklarını görmüş, bilhassa Trakyasız, Edirne'siz bir sulhun memleket için doğuracağı felâketleri düşünerek her şeyi göze almışlardır. Bâb-ı âlî baskını böylece bir şekavet vak'ası olmaktan ziyade bir vatanperverlik misali olarak tarihe geçmelidir. Çünkü buna girişenlerin hepsi idealist insanlardır. İş bu derekeye geldikten sonra başka yapılacak bir şey kalmadığını görmüşlerdir. Son dakikada kelleyi koltuğa alarak giriştikleri vak'a, hemen hiç bir memleketin tarihinde görülmemiş bir cesaret ve feragat numûnesidir. Hâdiselerin içine girince vak'anın mahiyetini, şahısların burada alâka derecesini göster-

147

SAMİH NAFİZ TANSU

mek daha iyi kabil olacaktır. Vak'anın en mühim mü-rettibi Talât Bey dir. Talât Bey iktidarı kafi surette İttihâd ve Terakkîye geçirmeye azmetmiş bunun için de kendisine vefakâr arkadaşları aramıştır. İlk hatırına gelen isim Enver Beydir. Rumeli'den parti arkadaşı kurmay binbaşı Enver Bey o sırada İstanbul'da değil, Karargâhı Kalıkıratya olan Hurşit Paşanın kol ordusunda Erkân-ı harb reisi sıfatıyla çalışıyordu. Talât Beyin hatırına gelen diğer arkadaşlar şunlardı: Enver'in samimi arkadaşı İzmitli Mümtaz (İttihâd ve Terakki müfettişi daha sonra Enver Paşanın yaveri). Küçük Efendi lâkabıyla bilâhare meşhur olacak Kara Kemal, İttihâd ve Terakkî'nin mühim simalarından Emin Beşe, İttihâd ve Terakkinin en meşhur şahsiyetleri Prens Sait Halim Paşa, Hacı Adil Bey, Ziya Gökalp, Miralay İsmail Hakkı (Bursa valisi iken ölmüştür), daha sonra Sofya sefiri olacak Fethi, merkez-i umûmînin Umûmî Kâtibi Mithat Şükrü, binbaşı Cemal (İstanbul merkez kumandanı daha sonra Cemal Paşa), Dr. Nâzım, Mustafa Necip Beyler!..

Enver Bey o sırada mensûb olduğu Hurşit Paşa kolordusunun İzmit'te bulunan bir tümenini teftiş için Kocaeline geçmiş bulunuyordu. Vakit kaybetmeye gelmezdi. Talât Bey fikrini Mümtaz Beye açmış, onu İstanbul'da Vefa semtinde Emin Beşe'nin evinde yapılacak toplantıda bulunması için Enver Beyi çağırmağa göndermişti. Bu içtimada Enver bulunursa ancak bu fikir tahakkuk edebilirdi. Mümtaz Bey hemen İzmit'e hareket etmiş, Enver'i bularak meseleyi gizlice kendisine

148

İTTİHÂD ve TERAKKÎ İÇİNDE DÖNENLER

anlatmıştı. Enver Beyinin Talâta itimadı büyüktü. Derhal geri döndü, hattâ posta trenini bulamayınca bir marşandize atladı. Geldiği zaman İstanbul karanlığa gömülmüştü. Harb dolayısıyla merkez kumandanlığı tarafından sahiller arasında geceleri münakalat kesilmişti. Bir motora atlayabilirdi, fakat bu da dikkati üzerine çekebilirdi. Enver Bey bunları yapmadı. Kadıköy inzibat zabıtlığında geceyi geçirdi. Halbuki o gece, saydığımız bu on bir mühim komitacı Vefa'da Emin Beşe'nin evinde toplanmışlardı. Gecenin ilerleyen saatleri karşısında Talât Bey, Enver Beyin o gece orada bulunamayacağını anlamış fakat fikir teatisinin faydalı olacağına kani bulunarak, toplantının sebebini ve ehemmiyetini azaya anlatmıştı. Talât Bey içtimada çok kurnazca hareket ediyor, hükümetin devrilmesi lüzumunu söylemekle beraber henüz ısrar etmiyordu. Acaba arkadaşları ne fikirde idi? İlk itiraz Fethi Beyden gelmişti.

- Arkadaşlar dedi, sulh yapılmamıştır. Çok sayılı günler yaşıyoruz. Bırakın şu İhtilal metodlarını. Bence Edirne geri alınamaz. Hükümet sulhu imzalasın. İster istemez halkın gözünden düşecek bize kuvvet vermiş olacaktır. Meşrûtiyete yakışır bir parti olalım!

Fethi Beyin bu sözleri soğuk bir duş tesiri yaptı. Adeta vaziyete hakim oldu. Talât o zaman Enver'den mahrumiyetin neye mal olacağını anlamıştı. Talât Bey ekseriyetin Fethi Beyin fikrini iltizam etmesini hiç hoş görmemiş bu toplantıyı en kısa zamanda tekrar aynı yerde fakat hürriyet kahramanı Enver Beyin huzuruyla yapmayı kafasına koymuştu. İçtimanın ertesi günü sa-

149

SAMİH NAFİZ TANSU

bahı Kadıköy'den İstanbul'a geçen ve Talât Bey'e mülâki olan Enver Bey de neHceden memnun olmamış. Uzun uzadıya ve baş başa vaziyeti tetkik eden bu iki arkadaş, Fethi Beyi kandırmaya da lüzum görmemişlerdi. Esasen de Fethi Bey ertesi sabah Gelibolu'daki Fahri Paşa kolordusunda Erkân-ı harbiye reîsi sıfatıyla bulunduğu vazifesine dönmüş ve arkadaşlarından fiilen ayrılmıştı. On gün sonra Talât Bey arkadaşları ikinci bir içtimaa ikna etmiş ve Emin Beşe'nin evinde toplanmışlardı. Bu defa söz sahibi yakışıklı kurmay subayı Enver Bey idi.

- Arkadaşlar dedi, geçen seferki toplantıda verdiğimiz kararı hiç beğenmedim. Size şu kadarını sormak isterim. Memleketin mukadderatını şayed bu Hükümetin kurtaracağına emin iseniz mesele yoktur. O zaman dedikoduya lüzum yok, dağılahm. Yok bunun aksi fikrinde iseniz derhal çaresine bakalım! Hükümeti devirelim!.. Meclistekilerin hemen hepsi bir ağızdan:

- Hükümete itimadımız yoktur diye bağışmışlardı. Enver Bey sevinçli bir yüz, parlayan gözleriyle cevap verdi:

- O hâlde ne duruyoruz, arkadaşlar, yarından tezi yok iş başına!..

Toplantıdakiilerin biri sormuştu:

- Bunu kim yapacak, hükümeti kim devirecek!.. Enver Bey derhal atılarak:

- Sadık ve azimli arkadaşlarımla beraber ben!..

Bir müddet herkes heyecan ve korku içinde kalmış, ortalığı derin bir sükûnet kaplamıştı. İlk konuşan yine Enver Bey olmuştu:

15Ü

İTTİHÂD ve TERAKKÎ İÇİNDE DÖNENLER

- Bu kadar heyecan getirecek bir iş değil, iyi hareket edilirse hayal zannettiğiniz işler hakikat olacaktır. Arkadaşım Talât Bey size bu hükümet devirme tertibinin plânını anlatacak, demişti, ve filhakika da Talât Bey, kendine has bir talâkatle söze başlamıştı:

Hükümeti Devirme Planı

O gece Vefa'da Emin Beşe'nin evinde ikinci defa toplanan 11 İttihâd ve Terakkîci arkadaş, partinin bir numaralı şahsiyeti sayılan Talât Beyin, iktidarda bulunan Sadrazam Kâmil Paşa hükümetini devirme plânını dikkatle dinliyordu.

- Arkadaşlar diyordu Talât Bey, bu çok çetin ve korkunç gözüken hâdiseler, beş on fedakâr arkadaşın azmi ve gayreti sayesinde beş on dakika içinde cereyan eder, insan düşünmeye bile vakit bulmadan emr-i vâki' karşısında kalır, yeter ki bu fedakâr arkadaşlar elde mevcûd planı harfi harfine yerine getirsinler. Biz şöyle düşündük, hattâ şunu da sizlere itimat ederek söyleyelim. Bâb-ı âlîyi basmak için lâzımgelen günü bile tesbit ettik. Benim Perşembelere büyük güvenim vardır. Hâdis 10 Kânunusani Perşembe günü saat 3 de (Öğleden sonra) yapılacaktır. Arkadaşımız Kara Kemal Beyin riyaseti altında partimize bağlı fedakârlığı müsellem kırk elli kişi ile daha evvelden Sirkeci kahvelerinde, bilhassa Meserret Otelinin altında tertibat alınacak, ve saat 3 e doğru bu zevat ile Bâb-ı âlînin önünde bulunulacaktır. Enver Bey merkez-i umûmide hazır olacak. Ve bir ata binerek talimden dönüyor gibi yaparak yanında Sapançalı Hak-

isi

SAMİH NAFİZ TANSU

ki, Yakup Cemil, Mustafa Necip arkadaşlarımızla ağır ağır yokuştan aşağı inecek. Ben Bâb-ı âlînin önünde bulunacağım, doktor Abidin Bey bir kaç arkadaşıyla Bâb-ı âlînin parmaklıklı bahçe kapısını kapatarak bizimkilerden başkasının içeri girmesine mâni olacak, Ömer Naci Bey Nâfia Nezâretinin (şimdiki Maarif Müdürlüğü) balkonundan merak saikasıyla toplanacak halka hitab edecek. Azmi Bey yanında Sudi Bey (Lâzistan mebusu) ve Nail Beyler olarak polis müdüriyetine gidip makamı teslim alacak, bu sırada Kara Kemal de posta telgraf umum müdürlüğüne vaziyet etmiş bulunacak, burada da itimada değer arkadaşlarımız vardır. Bâb-ı âlînin önünde, kırk elli arkadaşımız birikerek, gelecek kimselelere karşı yolu tıkarken, hatiblerimiz halkı heyecana getirecek ve binaya girmek vazifesini Enver Bey arkadaşımız, Yakup Cemil, Sapançalı Hakkı, Mustafa Necip kardeşlerimizle deruhde edecek, mümkün olduğu kadar kan dökmeden bu işi yapmaya çalışacağız.

Plan izah edilirken bu onbir kişinin gözleri, Talât'ın heyecan ve harareten kızarmış sevimli yüzüne bakıyor, fakat anlattıkları şeyleri düşündükçe, onlar da renkten renge giriyorlardı. Bu plan, ancak macera romanlarının mevzuu olabilecek mahiyette idi. Koskoca bir hükümeti, böyle bir avuç insanın

devireceğini ummak oldukça hayalperest insanların işi idi. Polis, jandarma, askeri birlikler acaba bütün bu söylenenlere seyirci kalacak mı idi. Bâb-ı âlînin köşe başları tutulup makineli tüfeklerle ihtilâlcileri delik deşik etmek hükümet için bir mesele sayılmazdı. Fakat yegâne ümit edilen nokta, hükümetin kendini toparlayabilmesi, sür'at-i

152

İTTİHÂD ve TERAKKÎ İÇİNDE DÖNENLER

karâr ve sür'at-i intikâle varabilmesi, herhangi bir devlet adamının mesuliyeti üzerine alarak böyle zamanlarda derhal harekete geçebilmesi idi. Birçok kimselerde bu vasıflar mevcûd bulunmaz. Böyle zamanlarda ufak bir tereddüd, ihtilâlcilerin vaziyete hâkim olmasını intaç edebilirdi. Kaldı ki, bir hükümet için en mühim meselenin istihbarat olduğunu söylemeye lüzum yoktur. Gizli polisin hikmet-i vücûdu bu idi. Acaba, gizli polis bu teşebbüsü vaktinden evvel haber alabilecek mi idi. O da ona göre tertibatını soğukkanlılıkla yaparak, vakanın müstakbel faillerini, o gün cürm-i meşhûd halinde yakalayabilecek mi idi?... Kâmil Paşa Kabinesinin elindeki elemanlar, hâdiseler göstermiştir ki, tamamen uyumuştur. Bugün dillere destan olan şu hâdiseler, hükümetin nasıl uyuduğunu gösteren en güzel misâldir. Bâb-ı âlî basılmış. Harbiye Nâzırı yere serilmiş, sadaret yaverleri şehid edilmiş, hükümet fiilen ve cebren iskât edilmiş olduğu sırada Bâb-ı âlîye gelen İstanbul Muhafız kumandanı Memduh Paşaya İstanbul merkez kumandan muavini Şamlı binbaşı Saip Bey, soluk soluğa Bâb-ı âlîye koşarak ve yokuşta ve dairenin önünde bulunan kalabalığı yarıp Paşanın huzuruna çıkarak resm-i selâmı ifâ etmiş, - Efendim devriyeleri tezyîd edelim mi? diye sormuştu. Paşa son derece hiddetlenerek galiz bir küfür savurup:

- Ulan, herif (şehit edilen Nâzım Paşayı kasdedi-yor) öldükten sonra mı devriyeleri tezyîd edeceksin, yıkıl git karşımdan... diye bağırıyordu.

153

SAMÎH NAFİZ TANSU

Bundan başka böyle bir hükümet devirme teşebbüsünde en çok göze alınacak mesele planın açıklandığı arkadaşların itimada değer kimseler bulunması idi. Korkak ve boşboğaz insanlar hem kendilerini, hem de

arkadaşlarını ele vermekte gecikmeyeceklerdi. Fakat o gece, Vefa'da Emin Beşe'nin evinde toplanan, bu on bir kişi, ser verip sır vermeyen cinsinden insanlardı. Ağızlarını bıçak açmayacağına şüphe yoktu. Yalnız planın dehşeti karşısında hepsi neticeye şüpheli gözlerle bakıyordu. Enver Bey bu tereddüdü sezmiş olacak ki, söze devam etti:

- İşin bütün yükü benim üzerimde... sizler merak etmeyin, yalnız üzerinize düşecek işlere mukayyet olun, bu tarih gecenin kararı, meşrûtiyetin tarihinin bir dönüm noktası sayılacağına hiç şüphe yoktur. On bir arkadaş gizlice ve teker teker dağıldılar. Ertesi sabah Talât Bey işe başlamış Enver Bey de karârgâh-ı umûmîsine dönüp **işlerini** yoluna koyduktan sonra bazı birliklerin teftişi bahanesiyle Kocaeline gitmek üzere tekrar İstanbul'a gelmişti. İttihâd ve Terakki merkez-i umûmîsinde de gizli gizli fakat esaslı faaliyet mevcuttu. Talât ve Enver beyler, hükümeti yeniden kurma işini Mahmut Şevket Paşaya vermekte mutabık kalmışlardı. Esasen Vefa'daki toplantıda da bu meseleye temas edilmişti. Bir taşla iki kuş vurulacaktı. Hem İttihâdcılara kırılmış olan paşanın gönlü alınacak, hem de memleketin namus ve şerefine son derece itimâd ettiği Hareket ordusunun ünlü kumandanı iş başına getirilerek ordunun ve halkın memnuniyeti temin olunacaktı. Orduya dayanan bir hükümetin başında hükümet reisinin mutlaka

154

İTTİHÂD ve TERAKKÎ İÇİNDE DÖNENLER

ordudan olması lâzım geliyordu. Mahmut Şevket Paşadan daha dürüstünü bulmak da mümkün değildi. Paşanın yalnız sadareti değil aynı zamanda Harbiye Nezâretini de deruhde etmesini kararlaştırmışlardı. Hükümeti devirme planının icra heyeti sayılan on bir kişi Mahmut Şevket Paşanın şahsında ittifak etmişlerdi. Yalnız şimdiden ona da açılmaya gelmezdi. Bu gibi işler ne kadar az adam arasında hazırlanırsa o kadar iyi olurdu. Bir şeyin şüyu vukuundan betardi, ancak baskın günü İsmail Hakkı Bey hemen aynı saatte Mahmut Şevket Paşanın konağına giderek, İttihâd ve Terakki merkez-i umûmîsi namına teklifi yapacak ve paşayı ik-naa çalışacaktı. Miralay İsmail Hakkı Bey teveccühü bulunan Mahmut Şevket Paşanın bu ısrarı kabul etmemesi ihtimali mevcûd değildi. Her şey o surette İttihâd ve Terakkinin talihine uygun yürüdü ki, şaşmamak kabil değildi. Hâdiseden bir gün evvelki Çarşamba günü 9 Kânunuevvel 1328 (22 Kânunusani 1913) öğleden sonra Dolmabahçe sarayında Şûrâ-yi saltanat toplanarak hazırlanacak muahede esaslarını görüşüp tasvip etmişti. Ertesi günü sabahtan toplanan mecîs-i vükelâ, öğleye kadar teferruat işini bitirmiş, öğleden sonra da notaların hazırlanmasına başlanmıştı. İşte vak'a o gün 10 Kânunuevvel 1328 (23 Kânunusani 1913) Perşembe günü öğleden sonra cereyan etti. Daha sabahtan hava bulanıktı. Soğuk bir kış rüzgârı esiyor, hattâ

arada sırada yağmur da çiseliyordu. İttihâd ve Terakkinin vazife alanları daha sabahtan, saatlerini ayar etmişler ve kahvelere dağılmışlardı. Miralay İsmail Hakkı Bey de Üsküdar'a gitmişti. Paşayı konağında ziyaret edecekti. Öğleden sonra saat bir raddelerinde Nuruosmaniyyede

155

SAMİH NAFİZ TANSU

merkez-i umûmî binasının (kırmızı konak-Cumhuriyet gazetesi idarehanesi) karşısındaki menzil müfettiş-i umûmîliğinde büyük bir faaliyet vardı.

Müfettiş-i umûmî Cemil Beyin odasında İttihâd ve Terakkinin en mühim simaları toplanmıştı. Burada Talat, Enver Beyler, Enver Beyin amcası Halil Paşa, Mümtaz (bilâhare yaveri) Hilmi, Sapançalı Hakkı Beyler bulunuyordu. Bunların hepsi heyecan içinde idiler. Yapılacak iş çok muazzamdı, fakat artık düşünmeye bile vakit yoktu. Halka dağıtılacak parti beyânnameleri de gizlice bastırılmış hazırlanmıştı. Talât yanında Sapanca Hakkı'ya işaret ederek:

- Hakkı Bey gel seninle biraz dışarı çıkalım, Bâb-ı âlînin önüne kadar inelim, dedi.

Bir Hükümet Böyle Devrildi

Kırmızı konağın (İttihâd ve Terakkî umûmî merkezi) karşısındaki menzil müfettişliğinden iki adam sokağa çıktı. Bunlardan biri orta boylu, palabıyıklı, tıknazca, değirmi yüzlü, babayani kılıklı, saati kostekli bir adamdı. Bu İttihat ve Terakkinin bir numaralı şahsiyeti olan Talât Bey (Talât Paşa idi). Fevkalâde zamanlara mahsûs yüzünde ciddî bir edâ, hareketlerinde kati bir mânâ vardı. Bir eli daima pantolonunun cebinde tuttuğu tabancasının kabzasında idi. Diğeri ondan biraz neşeli belki de daha cesur fakat muhakkak ki, pervazsız atak bir adamdı. Bu da meşhur Sapançalı Hakkı Beydi.

Sonra Osmanlı İmparatorluğunun sadrazamlığını yapmış bulunan Talât Paşa, mütâreke yıllarında Ber-

156

İTTİHÂD ve TERAKKÎ İÇİNDE DÖNENLER

lin'de pek acıklı bir hayat yaşamış,devletin kendisine çeşitli hizmetleri karşılığı verdiği nişanlarını rehin bırakmak suretiyle günlük yiyeceğini temin etmiş ve bu hâlde bir Ermeni kurşunuyla şehit edilmişti. Hayatı binbir çeşit mücadele içinde geçmiş olan komitacı Talât'ın kim derdi ki, sonu böyle olacak!.. Sapançalı Hakkı Bey de namuslu ve idealistti. Onlar için hükümeti devirmek bir vatanperverlikti. Zira hükümet, şerefsiz bir sulhe imza atmak üzere idi. Yine bu hükümet millî gayelerden uzak kalmıştı. Ecdâd yadigarı Edirne'yi ter-ketmek, herhalde sessiz kalamazdı. Bir işin mesuliyetini deruhde edenler o işin avakıbına da boyun eğmeyi bilmeli idiler. Bir ata sözüne göre -Ya devletle başa, ya kuzgun leşe... tâbiri yerinde idi. Talât Beyle Sapançalı Hakkı, Bâb-ı âlî yokuşundan aşağı inmeye başlamışlardı. Fakat görünürlerde kimseler ortada yoktu. İkisinin de hayretleri artmıştı. Sirkeci'de de manzara aynı idi. Filvaki meydan kalabalıktı, ama onların aradıkları ortada yoktu. Bir kaç arkadaş gözlerine çarpmıştı. Fakat onlar da her ikisini gördükleri hâlde yerlerinden kıpırdamamışlardı. Talât Bey gözüne çarpan arkadaşlara başıyla işaret ediyor, göz kaşıyla hazır olmalarını tenbih eyliyordu. Nihayet vakit yaklaşmaya başlamıştı. Meserret otelinin altındaki kahvede bir tanıdık tavla oynuyor, belki de vaktin gelmesini bekliyordu. Bu soğukkanlılık güzel bir şeydi ama, hiç olmazsa kırk, elli kişiye ihtiyaç gösteren bu baskına bir kaç adamla katılmak çok tehlikeli idi. Saat iki buçuk olunca Talât Bey, Sapançalı Hakkı'ya dönerek:

157

SAMİH NAFİZ TANSU

- Hakkı, bu böyle olmayacak, sen menzil müfettişliğine git, Enver'e her şey hazırdır, çık... de, bu suretle işi yoluna koymuş oluruz. Ben Bâb-ı âlî önünde seni bekleyeceğim... Sapançalı Hakkı Bey yokuşa saldırmıştı. Koşmuyordu, fakat belli ki, acele ediyor, dikkati çekmek istemiyordu. Menzil müfettişliğine varıp odaya girince:

- Her şey hazır tamamız, haydi çıkınız!., dedi. Bu daveti sabırsızlıkla bekleyen Enver Bey, şimşek gibi yerinden fırladı, kimseye bir şey söylemeden kapının önünde kendisi için bekletilen kır ata atladı. Ağır ve aheste Nuruosmaniyyeden Bâb-ı âlîye doğru atı sürdü. Enver Beyin bir tarafında Mümtaz (daha sonra yaveri İzmit'li) diğer tarafında Hilmi (merkez-i umûmî müfettişlerinden) yaya olarak gidiyor, Enver Bey kır atının üstünde gözleri sabit bir noktaya dikilmiş, yakışıklı tipi heykel vücuduyla, esatiri bir kahraman gibi, sanki taştan âbide halinde duruyor, hayır durmuyor yürüyordu, sokaklar henüz tenhâ, Bâb-ı âlînin önü de uzaktan hemen hemen boş gözüküyordu. Haberi getiren, Önden koşup giden ve

yokuş aşağısında Talât Beye mülâki olan Sapançalı Hakkı için de vaziyet hiç hoş değildi. Talât ve Hakkı Beyler birbirlerine bir şey söylememekle beraber bu vaziyetten fena hâlde sıkılmışlardı. Nerede ise yokuştan aşağı Enver Bey inecek ve Bâb-ı âlî önüne gelince de her şey belli olacaktı. Fakat tam bu sırada yandaki sokaklardan birinden Mithat Şükrü, Mustaf Necip, diğerinden de Yakup Cemil çıkıp Talât Beyin yanına gelmişlerdi. Bunlar diğer ikisinin yüreğine biraz ferahlık serpmişti. Fakat hepsi de hayret içinde idiler...

158

İTTİHÂD ve TERAKKÎ İÇİNDE DÖNENLER

- Ya bekledikleri kimseler gelmezse!.. Ya iş duyulursa, bunlar o zaman kümeste sansara yakalanmış tavuklar gibi pisi pisine öleceklerdi. Talât Bey arkadaşlarının heyecan ve tereddüdünü dağıtmak için hemen şunları fısıldamıştı:

- Daha evvelden Bâb-ı âlînin polis komiserlerini elde etmiş bulunuyoruz. Biz kaleyi içeriden vurmuş sayılırız. Bakın, hiç bir polis ortada yok! Kara Kemal de şu dakikada İstanbul posta ve telgrafhanesine vaziyet etmiş bulunmaktadır.

Bu sırada atının üzerinde bir heykel gibi Bâb-ı âlîye doğru inen Enver'i, bazı kimseler tanımakta gecikmemişti. O talimden dönen bir subay değil, sanki İstanbul-la giren bir Fatihti. O kadar ciddi, o kadar muhteşem idi ki, herkes durup onu seyretmekten zevk alıyor, atı ile tam bir ahenk teşkil eden bu zabiti, âdeta alkışlamak istiyordu, yokuşun tenhâlığını gören ve Sapançalı Hakkı'nın gelip de:

- Her şey hazır, çıkınız sözünü düşünen Enver Beyin yüzü kızarmış Vilhelmvârî siyah, uçları sivri ve yukarı kalkık bıyıkları oynamaya başlamış, gözleri sert bakışlarıyla Talât ve Hakkı Beylerin üzerine çevrilmişti.

- Hazırlık bu mu?... Beni ateşe sürdünüz!... der gibi gabuz idi. Tam bu sırada Nâfia Nezâretinin merdiven başından bir ses duyulmuştu:

- Vatandaşlar, Kâmil Paşa hükümeti Edirne'yi Bulgarlara bugün resmen terk ediyor, şu dakikada Bâb-ı âlîde notalar imzalanıyor. Türk milleti bunu asla kabul etmeyecektir. İttihâd ve Terakki buna hiçbir zaman mü-

159

SAMÎH NAFİZ TANSU

sâade etmeyecektir, yaşasın millet, yaşasın İttihat ve Terakki!...

Enver Bey atının üstünden geriye bakmış ve yoluna devam etmişti. Ömer Naci'nin heyecanlı konuşması bir taraftan yokuşa kalabalığı çekiyor, diğer taraftan durmadan ve dinmeden artarak yükseliyordu.

- Bu memleketi Abdülhamîd'in zalim idaresinden kurtaran İttihâd ve Terakkidir. Hareket Ordusunu hazırlayıp İstanbul'a gönderen İttihâd ve Terakkidir. Meşrûtiyeti, Hürriyeti bu memlekete hediye eden İttihâd ve Terakkidir, vatandaşlar, geliniz, birlik oluruz, onunla beraber Bâb-ı âlî üzerine yürüyerek, bu hâinler, bu âcizler idaresine son veriniz, durmayınız, yürüyünüz, işte at üzerinde hürriyet kahramanı Enver Bey, Bâb-ı âlîye yürüyor, İşte kapının önünde arkadaşlarımız, yüzlerce sivil, resmî zabıt ellerinde tabanca içeri girmeye hazırlanıyor, onlara katılınız, onlarla beraber vatani kurtarınız!... Haydi arkadaşlar, İleriye yürüelim!.. Şimdi sokaklardan insanlar bir oluktan akan su gibi dökülüyor, yokuştan aşağı artan, çoğalan bir sel gibi iniyor, Bâb-ı âlî önü bir anda bir mahşer manzarasını almış bulunuyordu, denebilirdi ki, kırk, elli fedakâr zabitin yapamadığını hatip Ömer Naci bir anda yapmış, her ihtilâlde olduğu gibi söz kuvveti yenmiş, mukavemeti ezmişti. Enver Beyin atı Bâb-ı âlînin parmaklıklı kapısından girmiş ve merdivenlerin önünde durmuştu. Plan mucibince doktor Âbidin Bey ve arkadaşları demir parmaklıklı kapıları halkın yüzüne kapatmışlar, merdivenlerin önünü de vazifeli ittihâdçılar doldurmuştu. Enver Bey çevik bir hareketle atından atlayarak yanında gözü hiçbir

160

İTTİHÂD ve TERAKKÎ İÇİNDE DÖNENLER

şeyden yılmayan, İttihâd ve Terakkinin değil, belki memleketin o zamana kadar mislini görmediği bir cesaretin mümessili yüzbaşı Yakup Cemil, Mümtaz, Mustafa Necip, Hilmi ve Sapançalı Hakkı Beylerle beraber sadaret kapısından salona girmişlerdi. Arkalarında Talât ve Mithat Şükrü Beyler de vardı. Salon ve holün emniyetini Yakup Cemil ile Sapançalı Hakkı Beyler deruhte etmiş bulunuyorlardı. Yalnız iç kapıda yalın kılıç nöbet bekleyen iki süvari eri, Sapançalı Hakkı'nın ansızın duyulan sesine uydular:

— Selâm dur, yolu aç ve geri çekil!...

Nöbetçiler o kadar şaşırılmış ki, resmî elbisesiyle holden salona giren Enver Beyi gayr-i ihtiyarî selâmlamışlardı. Bu gürültülerden ilk haberder olan sadâret yaveri Nafiz Bey idi. Yarbay rütbesinde olan Nafiz Bey dürüst ve namuslu bir insandı, bir dostuyla odasında çay içiyordu. Masasının gözündeki tabancayı alarak yerinden fırladı. Salona girdiği zaman bir tabanca sesi duyulmuş ve bir insan yere kanlar içinde yığılmıştı. Baskının ilk şehidi Şeyhülislâm Cemalettin Efendinin muhafızlarından sivil bir

komiser idi. Bu vaziyeti gören Nafiz Bey gelenlerin üzerine tabancasını boşaltmış fakat hiçbirinde isabet edememişti. Nafiz Bey sağdan, soldan atılan kurşunlarla yaralanmış fakat soğukkanlılığını muhafaza ederek yaver odasına kendisini atmıştı. Bu arada Harbiye Nâzırı Nâzım Paşanın yaveri Kıbrıslı Tevfik Bey de Nafiz Beyin yardımına koşmuş fakat yediği bir kurşunla ruhsuz yere yığılmıştı. Baskının ikinci şehidi bu idi.

161

SAMİH NAFİZ TANSU

Nâzım Paşa'yı Kim Vurdu?

İttihâd ve Terakkiye mensûb bir avuç fedaînin sadaret kapılarına kadar gelmeleri üzerine meclis-i vükelânın toplandığı yerden ilk fırlayan serasker paşa olmuştu. Yeni bir Çerkeş Hasan vakasına meydan vermemek için bu defa Harbiye Nâzırı Nâzım Paşa daha tetikte duruyor, ellerini cebinde, belki de tabancasının kabzasında tutuyordu- Karşısında Enver Beyle arkadaşlarını gör-müş ve cesaretle onlara doğru yürümüşü. Bu küçük salonda ortada bir yuvarlak masa durmakta idi. Harbiye Nâzırı masanın önüne gelmiş ve genç zabıtlar derhal etrafını çevirmişlerdi. Tam bu sırada sadaret yaverlerinin odasına, Nafiz Beyin arkasından dalan Mustafa Necip elindeki tabancasını tekrar Nafiz Beyin üzerine boşaltmak istemiş fakat bacağından ağır bir surette yaralanmış olan sadaret yaveri Nafiz bey de yattığı yerden nişan alarak meşhur Mustafa Necib'i bir kurşunla yere sermişti. Bâb-ı âlî baskınının üçüncü maktulü de Mustafa Necip bey olmuş, onu sadrâzam yaveri Nafiz silâh sesini duyan Harbiye Nâzırı Nâzım Paşa sert bir lisân ve hiddetli bir tavırla etrafındaki zâbitana şöyle hitap etti:

- Ne oluyor? Nedir bu? Haddinizi bilmiyorsunuz, sadâreti mi aklınızca basmaya geldiniz!...

Hitap ettiği Enver bey olduğu için ona bakıyordu. Yüzü kızarmış olan Enver bey her zaman kendisine has nezaketiyle mukabele etmiş, mükemmel bir esas vaziyeti alarak âmirini askerce selâmlamıştı.

- Efendim dedi, millet sizi... daha bazı şeyler söylemek istiyordu, fakat sözünü bitirmeye vakit kalmadan

162

İTTİHÂD ve TERAKKİ İÇİNDE DÖNENLER

bir silâh sesi duyuldu. İri cüsseli, uzun boylu ve heybetli bir asker olan Harbiye Nâzırı Nâzım Paşa kanlar içinde yere serilmişti. Nâzım Paşayı bizzat Yakup Cemil bey vurmuştu. Paşanın yanında ve solunda duruyordu. Nâzım Paşanın sağında da Hilmi Bey vardı. Enver karşısında, Sapancalı Hakkı da Enver'in yanında idi. Enver Beyin izahatını dinlemeye vakit bırakmadan Yakup Cemil sağ.elini paşanın sırtının gerisinden ânî bir surette uzatarak sağ şakağı hizasında ateş etmiş ve Harbiye Nazırını hiç beklemediği bir an ve zamanda yere sermişti. Fakat paşa henüz ölmemiş, ağzından kan geliyor ve belki de can çekişiyordu.

Eğer tabanca bir santim inhiraf etse idi kurşun paşanın sağ tarafında ve ilerisinde duran Sapancalı Hak-ı'yı öbür dünyaya gönderecekti.*

- Ortalıkta hemen hiç kimse kalmamıştı.

Sadaret kapısının Önünde bekleyen polis ve jandarma eri, odacılar hepsi birer tarafa kaçmış Bâb-ı âlî baskınının bu heybetli ve muhteşem beşinci şehidi Önünde, kimsede kımıldanmaya cesaret kalmamıştı, biribiri arkasına tam beş kişi, iki üç dakikalık bir zaman içinde başka bir dünyayı boylamışlardı. Böyle zamanda, ortada ne muhafızlardan, ne hizmetlilerden kimse kalmazdı. Yalnız sadaretin meşhur ve vefakâr odacıbaşısı Ahmet ağa bir köşeye büzülmüş ve sinmişti. Enver bey, sağına, soluna bakınca onu görmüş Ahmet ağaya sormuştu:

Vak'anın bu kısmını Sapancalı Hakkı Bey anlatmakta ve û günden beri bedava yaşadık demektir. (SN. TANSU)

163

SAMİH NAFİZ TANSU

- Sadrazam nerede?..

Odacı ancak eliyle sadaret makamı olan odayı göstermişti, (eski vali odası)... Bir kaç zamandır, meclis-i vükelâ iyi ısıtılmayan bitişikteki muhteşem salonda değil, sadaret odasında toplanmakta idi. Enver Bey arkadaşlarına baktı, hepsi hazırıldılar. Yanında Yakup Cemil, Sapançalı Hakkı, İzmitli Mümtaz vardı. Sadaret kapısının üstünde, şiddetli bir el darbesi işitildi. Enver Bey kapıyı ardına kadar açtı. Herkes o anda, bütün meclis-i vükelâyı sadrazamın riyasetinde bir masa etrafında göreceğini zannediyordu. Halbuki oda açıldığı zaman sadece makamında Osmanlı İmparatorluğunun meşhur ricalinden sadrâzam Kıbrıslı Kâmil Paşa oturuyor, soğukkanlılığını muhafaza ederek yerinden asla kıpırdamıyordu. Yanında vakadan biraz evvel saraydan gelmiş olan Mâbeyn baş kâtibi Ali Fuat bey ayakta duruyor ve sadrâzam, paşaya izahat veriyordu. Filvaki meclis-i vükelâ bu odada içtimâ halinde idi, fakat silâh sesleri ve gürültüleri duyanlar yan kapılardan odalara geçmişlerdi. Şimdi bu muhteşem makamda sadrâzam ile Mâbeyn baş kâtibinden başka kimse yoktu.

Enver Bey odanın tam ortasına gelerek resm-î selâmı îfâ etti:

- Millet sizi istemiyor!... İstifanamenizi yazınız!., dedi.

Osmanlı İmparatorluğunun tecrübeli sadrâzama saçını, başını boş yere ağartmamıştı. Son derece soğukkanlılıkla cevap verdi:

164

İTTİHÂD ve TERAKKÎ İÇİNDE DÖNENLER

- Peki yazayım, buyurun, oturun!... Muhatabına karşısındaki koltuklardan birini gösterdi. Enver Bey ve arkadaşları karşısında ve ayakta durmakta devam ettiler. Sadrâzam paşa, masanın takrirlik kâğıtları ihtiva eden kartonundan temiz bir kâğıt çıkardı ve şu cümleleri yazdı:

- Huzûr-i şevket-sımât-i cenâb-ı hilâfetpenâhîye,

Hizmet-i sadâretten affımı istirham eylerim. Emrû ferman zât-ı hazret-i Pâdişâhîndir. 10 Kânûnîsani 1328* Sadrâzam Kâmil.

Paşa yazdığını bir zarfa koyarak Enver Beye uzattı.

Sadrâzamın istifasını alan Enver Bey ve arkadaşları makam odasından dışarı çıktılar. Hâlâ Nâzım Paşanın kanlı vücudu yerde yatıyor, yaver odasının kapısı önünde Mustafa Necib'in, ötede Kıbrıslı Tevfik Beyin, biraz ileride komiser ve yaverler odasında da Nafiz Beyin cesetleri oldukları yerde kalmış duruyordu. Enver Bey Sapançalı Hakkı'ya dönerek:

- Hakkı Bey sen burada kal, ben Yakup, Cemil, Hilmi ve Mümtaz'la doğru saraya gidiyorum!.. İstifayı padişaha takdim edeceğim. Yüzünde fevkalâde zamanların heyecan ve azmi okunuyor, kıpkırmızı çehresi, sivri siyah bıyıkları ona daha mehâbetli bir manzara vermiş bulunuyordu. Odadan çıkınca Talât Beye doğru yürüyerek istifayı göstermiş, bir çocuk gibi sevinerek bu müjdeyi vermiş, bir iki kelime de ilâve etmişti. Holü ve salonu geçince dış kapının önünde Bâb-ı âlî yokuşu-

23 KSnünisâni 1913

165

SAMİH NAFİZ TANSU

nun üstüne kadar ortalığı doldurmuş olan kalabalığı görmüşlerdi. Bu halk söylenen şeyleri dinlemekten ziyade içerde asıl binada neler olduğunu merak etmiş, çıkanları dikkatle süzmekte bulunmuştu.

Baskının başladığı dakikadan itibaren dalgalanan bu halk arasında çeşitli şâyialalar dönmüş, türlü rivayetler duyulmuştu. Bu söylenenlerin çoğu birbirini tutmayan mütenakız havadisler idî. Herkes salahiyyetli bir insanı dinlemek istiyordu. İşte Enver Bey de bu ihtiyacı hissetmiş olacak ki, söze başladı.

- Arkadaşlar dedi. Sadrâzam Kâmil Paşa istifa etti. Hukûk-i milleti tamamıyla müdâfaa edecek bir kabine kurulacaktır. Şimdi vaziyeti zât-ı şahaneye arz etmek üzere arkadaşlarla beraber saraya gidiyoruz.

Kapının sağında Şeyhülislâm Cemalettin efendinin otomobili durmakta idi. Enver Bey ve arkadaşları otomobile girdiler ve şoföre sert bir lisanla

- Derhal Dolmabahçe sarayına gideceğiz emrini verdiler. Enver Bey bir anda geldiği dakikaları düşündü. O sırada Bâb-ı âlînin önünde beş on arkadaşı vardı. Şimdi yokuş Sirkeci'ye kadar insan almıyordu. Hareketinden bir dakika evvel de İttihâdçılarının meşhur polis müdürü Azmi Beye şu emri vermişti:

- Polis müdürlüğünü hemen şimdi der'uhde et. Sana Sudi ile Nail de yardım etsinler!.. Enver beyin otomobili güçlükle halkı yarıp Bâb-ı âlî yokuşundan aşağı inerken, Azmi, Sudi, Nail beyler de bu açılan gedikten süratle yürüyerek Polis müdürlüğüne gelmişlerdi. Bir komiser kapıda onlara sordu:

166

İTTİHÂD ve TERAKKÎ İÇİNDE DÖNENLER

- Kimsiniz, yukarı çıkmak yasaktır!.. Azmi bey sert bir lisânla ona bağırdı.

- Karşında polis müdürü var, dikkat et!.. Komiser böyle lâfa pek aldırma istemedi. Üçünün Önüne dikildi. Fakat komiserin suratında müthiş bir tokat şakladı, sendeleyip yere düşen komiserin tabancasını

belinden eğilip hemen çeken Azmi bey, arkadaşlarıyla beraber Polis müdüriyetinin merdivenlerinden çıkarak müdür odasına girdi.

Kâmil Paşa hükümetinin Polis Müdürü Cafer İlhami Bey, vakadan henüz haberdar olmamamkla beraber yerinden bile kıpırdamaya lüzum görmeden vakaya intizar etmeyi tercih etmişti. Çünkü partinin polis müdürü değil, devletin polis müdürü idi. Azmi bey odaya girince

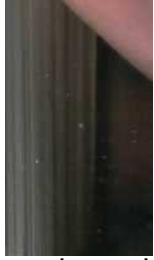
- Millet namına Kâmil Paşa hükümetini iskat ederek iktidara gelen İttihâd ve Terakki emriyle polis müdürlüğüne tâyin edildim. Şimdi makamınızı bana terk ediniz.

- Peki buyurunuz beyefendi. Sizi tebrik eder, muvaffakiyetler dilerim!. Cafer İlhami Bey, paltosunu kendi kendine giymiş, bastonunu alarak odadan çıkmıştı,

Uşak Taburu

Dünyada hiçbir isyan ve ihtilâl yoktur ki, asileri tenkile memur edilmiş bir taburun bulunduğu katın üstünde cereyan etmiş olsun da bu kuvvetin hiçbir müdahalesiyle karşılaşmamış bulunsun. Bu tabur, hâdiseyi silâh çatmış olduğu hâlde seyretsin, vazifesinin ne olduğunu

167

SAMİH NAFİZ TANSU

bir türlü idrak edemesin, yine dünyada hiçbir kargaşalık gösterilemez ki, asayiş temine memur bir askerî birlik, üst katta silâh seslerini duysun, Harbiye Nazırının ve sadaret yaverlerinin birer birer ihtilâlcî zâbitan tarafından şehid edildiklerini Öğrensün de yine yerinden kımıldamasın, bu hareketin faillerini süngülemesin, veya yakalamasın, olduğu yerde âtıl ve şaşkın dursun, yine dünyada hiçbir askerî birlik gösterilemez ki, en ufak bir müdahalesiyle hükümet devirme niyetinde bulunmak cesaretini duyan bir avuç zabiti bu hareketinden men edemesin ve neticeye intizar eylesin ve koskoca bir taburun bütün mevcudiyle böyle bir hükümet taklibine sadece seyirci kaldığı söylensin bu ne görülmüş, ne işitilmiş bir hâdisedir. Fakat bu olmuştur. Bâb-ı âlî baskınında hâdiselere seyirci kalmış olan bu askerî birliğin adı Uşak taburudur!

Çünkü bu taburun kumandanı yalnız emir almasını bilen askerlikten başka şey tanımayan ve askerliği ancak yukarıdan gelen kumanda ile yapan bir insandı Bu subay vaziyetin vahametini asla idrak etmemiş, kendiliğinden bu işe zerrece müdâhale eylememişti. Üst katta kan gövdeyi götürürken, hükümetin hayatına son verilirken, Uşak taburunun silâh çatmış durması kadar gülünç, hazin ve hattâ acı bir manzara ne gösterilebilir, ne de anlatılabilirdi. Bu taburu bir emir, bir kumanda harekete getirebilseydi, İttihâd ve Terakkinin cesur ve genç cüretkâr zabitleri süngülerle delik deşik edilmiş, hepsi Bâb-ı âlî salon ve koridorlarında öldürülmüş birer insan olurdu. Tabur kumandanının akıl edemediği bilfarz Harbiye Nâzırı Nâzım Paşa yapabilseydi, silâh

iea

İTTİHÂD ve TERAKKİ İÇİNDE DÖNENLER

seslerini duyduğu zaman elleri pantolonun cebinde sadaret odasından hole çıkacağına, vaziyetin vahametini idrak etseydi de sadaret odasının penceresinden aşağıya bahçeye seslenseydi, Uşak Taburu efradından herhangi birini çağırıp şu emri verseydi:

- Silâh başına, süngü tak!... Bugün üstünde duracağımız bir Bâb-ı âlî baskını olmuş, fakat bir hükümet devrilmemiş, bir çok kimseler de belki ölmemiş olacaktı. Uşak taburunun beklediği,

- Süngü tak, marş!., emrini ne tabur kumandanı, ne Harbiye Nâzırı, ne de daha sonra Bâb-ı âlîye iki yaveriyle gelen İstanbul Muhafızı Memduh Paşa verebilmişti. Uşak taburunun beklediği emir bir türlü kimsenin iki dudağı arasından çıkmamış ve bittabi Türk askeri de emir almayınca, dünya yerinden oynasa, kımıldamamış-tı. İşin hazin tarafı Bâb-ı âlînin muhafazasına memur olan bu tam mevcutlu taburun vak'anın sonuna kadar silâh başında beklemiş olmasıydı. İhtilâli muvaffakiyetle başaranlar alt katta silâh çatmış duran Uşak taburunun oynayacağı vahim rolü bir an için düşünmüş hattâ tedbirlerini bile almışlardı. Bu hakikatte ateş üzerinde oturmaktan başka birşey değildi. Enver Bey ve arkadaşları Şeyhülislâm'ın otomobiliyle saraya hareket edince, Bâb-ı âlî dahilinde lâzım gelen tedbirleri almak vazifesi Talât Beyle Sapançalı Hakkıya düşmüştü. Bu iki tam mânasıyla komitacı arkadaş vaziyetin inceliğini fazlasıyla takdir etmişlerdi. Bunlardan bir tanesi hakikatte bütün bir hükümete bedel zekâ ve sür'at-i intikâle sahipti. Nitekim Talât Bey hemen ilgililere şu emri vermişti:

SAMİH NAFİZ TANSU

- Ölüleri yaverler odasına naklediniz. Binanın kapılarını sıkıca kapayınız, aşağı kattan yukarıya giriş yerlerini, merdiven ağızlarını derhal seddediniz. Sadrazam Kâmil Paşanın saraydan gelecek fermanın neticesi belli oluncaya kadar yerinden kıpırdanmamasını temin ediniz!.. Talât Beyin verdiği emirler derhal yerine getirilmişti. Bâb-ı âlînin demir parmaklıklı kapılarını doktor Abidin Bey yanındaki fedakar bir kaç arkadaşıyla tutuyordu. Bu sırada İstanbul Muhafızı Memduh Paşanın kan, ter içinde Erkân-ı Harbiye reisi kaymakam Kâzım Beyle (İzmir valisi olan Kâzım Dirik) beraber geldiği görülmüş, Talât Beye haber verilerek içeri alınmıştı. Memduh Paşanın geldiğini gören Talât Bey ve Sapançalı Hakkı fena hâlde kızmışlar fakat paşaya asla bunu hissettirmemişlerdi. Çünkü o dakikada Memduh Paşa, uşak taburuna emir verebilir, bu tabur da süngü takarak meydana çıkarsa işler karışır, ortalık allak bullak olabilir, hattâ bu nazik saatlerde ihtilâlciler birer birer tevkif olunur ve hükümet darbesi de muvaffakiyetsizlikle sona erebilirdi. Bu sebeble evvelâ paşanın maneviyatını sarsmak lâzımgelmiş ve Sapançalı Hakkı Bey,

- Paşam demişti, hayret etmeyiniz milletin iradesi yerine geldi. Nâzım Paşa vuruldu. Kâmil Paşa istifa etti. Şu dakikada yeni sadrazam Bâb-ı âlîye vürûd etmek üzeredir!. Yüzünü, gözünü mendiliyle silen ve omu-zundaki apoletlerinden biri kopmuş bulunan Memduh Paşa:

- Eyvah... yazık oldu... diyebilmiş fakat yutkunup, yutkunup, başka bir şey ilâve edememişti. Diğer taraftan erkân-ı harb reisi kaymakam Kâzım Beyi bir köşeye

170

İTTİHÂD ve TERAKKİ İÇİNDE DÖNENLER

çekmiş olan Talât Bey de, İttihâd ve Terakkiye mensûb olan bu zata paşayı göz hapsine almalarını, kımıldanır veya bir emir vermeye kalkarsa derhal vurmalarını bildirmişti. Kâzım Bey, İttihâd ve Terakkiye çoktan beri intisâb etmiş ve bazı mühim hizmetler de ifa eylemiş bir kimse idi. Talât Beyin ikazı karşısında derhal onu temin eylemiş, Memduh Paşanın, şimdi bir kapana düştüğünü anlatmıştı, İşin hazin tarafı İstanbul Muhafızı Memduh Paşanın sadarete bitişik odada kendi Erkân-ı Harbiye Reisi ile yaverinin nezâreti altında bulunması idi. Bu sırada merkez kumandanı miralay Saffet bey (halâskârandan) bir gün evvel Çatalcaya gitmiş bulunuyordu. Muavini Şam'lı binbaşı Saip beyin koşup gelerek Memduh Paşaya,

- Efendim, devriyeleri tezyid edelim mi?... Suâli bu sırada vaki olmuş. Memduh Paşa da binbaşıya:

- Kakavan, Harbiye Nâzın Öldürüldükten sonra mı devriyeleri çoğaltacaksın!.. Yıkıl karşımdan! demişti. Halbuki devriyeye lüzum yoktu. Uşak taburu silâh başında idi, fakat bu taburu kim kumanda edecek ve bir emir verebilecekti. İşte o babayiğidi bulmak güçtü ve bu nevi hâdiselerde çok defa kuvvet olduğu hâlde cesaretin olmayışı, işin tamamen kaybedilmesini intaç eder görünmüştü. İstanbul Muhafızı hakikatte bitmiş, içi kurumuş büyük bir çınar gibi olduğu yere çökmüştü. Artık ne Uşak taburuna ne de İstanbul'da bulunan diğer kuvvetlere emir verecek bir makam vardı. Talât Bey derhal telefonlara yapışmış, telgrafhaneye Kara Kemal'e direktif vermiş ve bütün vilâyetlere şu emir tebliğ edilmişti.

171

SAMİH NAFİZ TANSU

- Nota üzerine Kâmil Paşa kabinesi Edirne vilâyetini kamilen ve Cezayir Bahr-i Sefîdi kısmın terke karar vermiş ve mâbeyn-i hümâyunu melûkâne de meclis-i millî nâmı tahtında münhasıran şûrâ-yi devlet âzasından ve bazı rüesâ-yı me'mûrinden bir meclis-i müşavere teşkil ederek bu karar onların da muvafakatini istihsâl ile hukûk-i mukaddes-i milliyeye tecavüz eylemiştir. Bundan galeyana gelen halkın Bâb-ı âlî önünde nümayişler icra etmesi üzerine kabine istifa ettiğinden yeni kabine teşekkül edinceye kadar Dahiliye Nezâreti umurunu müstaînen bittevfîk-i taâlâ ba iradeyi seniye vekâleten deruhde eyledim."

Memleketin dahilî idaresine fiilen vaz-i yed etmiş olan Talât Bey henüz Dahiliye Nâzırı bile değildi, yeni kabineyi deruhde edecek olan Mahmut Şevket Paşanın ise Talât Beyle arası son derece açıktı. Nitekim Bâb-ı âlînin basıldığı saatlerde paşayı Üsküdar'daki konağında ziyaret eden ve firkanın kararını

kendisine tebliğ eden miralay İsmail Hakkı Bey nihayet Mahmut Şevket Paşayı sadâreti deruhde etmeye güç belâ ikna etmişti. Fakat paşanın şu sözleri manidardı:

- Vatan ve millet için bu çok nazik zamanda sadareti deruhde ederim ama, Talât Beyle asla bir kabinede vazife ifa edemem!.. Bunu İttihâd ve Terakkinin çok iyi bilmesini isterim!... demişti.

Giden Ağam, Gelen Paşam

Hürriyet kahramanı Enver Bey ve arkadaşları. Şeyhülislâm Cemalettin efendinin otomobili ile Dolmabahçe

172

İTTİHÂD ve TERAKKİ İÇİNDE DÖNENLER

sarayına vardıkları zaman, padişah Bâb-ı âlînin basıldığını henüz işitmişti. Fakat fazla hiçbir şey bilmiyordu. Baş mâbeynci Halit Hürşit Bey sultan Reşad'a Hürriyet kahramanı Enver Beyin huzura girmek üzere saraya geldiğini haber verdiği vakit, nuranî yüzünde bir pembelik müşahede edilen beyaz değirmi sakallı, tonton hükümdar, sanki birini bekliyormuş gibi,

- Buyursunlar. Gelsinler demişti. Huzura yalnız Enver Bey girmiş, ayağında parlak çizmelerini yanyana getirerek ve mahmuzlarını vurarak Sultan Reşad'ı askerce selâmlamıştı sonra da yaklaşıp padişahın elini öpmüş yine karşısında esas vaziyetinde durmuştu.

- Efendimiz, milletimizin galeyani ile yarım saat evvel vatanperverler Bâb-ı âlîye girdiler. Harbiye Nazırı Nâzım Paşa da istifaya mecbur edildi. İşte istifanamesini zât-ı şahanelerine takdim ediyorum, dedi. Sultan Reşad bakışlarında hiçbir mâna anlaşılmayan gözleriyle Enver Beyi baştan aşağı süzdükten sonra:

- Ya öyle mi evlâdım, vah vah, ne yapalım takdîr-i ilâhî!..

Enver Bey bu girizgâhı yaptıktan ve Sultan Re-şad'ın da her şeyi mütevekkilâne karşıladığını gördükten sonra daha fazla cesarete gelerek,

- Sabık vükelâ vatani mahvettiler padişahım!.. Me-mâlik-i şahanelerinden koca Rumeli, feci bir şekilde elden çıkıp gitti. İttihâd ve Terakki bu acı felâket günlerinden sonra, memleketin bu haline lakayt kalamazdı...

173

SAMİH NAFİZ TANSU

Vatanperverlerden mürekkep olan İttihâd ve Terakki Fırkası şimdi memleketin mukadderatına vaz'-ı yed etmiş bulunuyor. Ordu nâmına zâtı şahanemizle konuşmak üzere buraya geldim. Ordu, Mahmut Şevket Paşanın sadarete, Ahmet İzzet Paşanın da Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye riyasetine inzimâmen başkumandanlık vekâletine, Talât Beyin de kabine teşekkül edinceye kadar Dahiliye Nezâreti vekâletine tayin buyurulmasını istirham ediyor. Çok saf ve oldukça âciz bulunan bu babacan hükümdar, hayatında hiç kendisini sıkıntıya koymamış, hiç bir şeyi de uzun uzun düşünmemişti; yalnız iyi bir kalbi, temiz bir vicdanı, kötülük etmeye mukad-dir olmayan bir hâlet-i rûhiyesi vardı. Onun için olmayacak, halledilmeyecek mesele yoktu, her kabine değiştiğinde gülerek:

- Giden ağam, gelen paşam!... demeyi i'tiyâd edinmişti. Bu defa da hiç üzülmeden şöyle demişti:

Peki oğlum, öyle olsun, Allah ne hayırlısı ise vatan ve millete onu ihsan buyursun, çok şükür Ali ah ima, bize bu nimetleri vermiş, o adamlar mademki, âcizdiler, mademki cahil idiler, varsın gitsinler, ben de onlardan kurtuldum. Enver Bey tekrar padişahı askerce selâmlamış, huzurdan çıkmıştı. Biraz sonra huzura giren Baş mâbeynci Hürşit ve Başkâtip Ali Fuat beyler, zât-ı şahanenin emir ve iradesini tebellüğ etmişler, bunu bildirmek üzere Enver Bey ve arkadaşlarıyla saraydan hareket ederek Bâb-ı âlî Önüne gelmişlerdi. Vakıt akşama yaklaşmakta, ortalık kararmaya yüz tutmuş bulunmakta idi. Bâb-ı âlînin önü kalabalığı muhafaza ediyor, hatipler konuşmalarına devam ederek halkı oyalyordu.

174

İTTİHÂD ve TERAKKİ İÇİNDE DÖNENLER

Saraydan gelen otomobillere güçlükle yol açılmış bulunuyordu. Bu sırada Hilmi Bey Üsküdar'a geçmiş ve Mahmut Şevket Paşayı Miralay İsmail Hakkı Beyle beraber alarak Dolmabahçe sarayına bir motorla gelmişti. Yeni sadrazam, huzuû-i hümayuna kabul ediliyor, Sultan Reşad'ın pek sevdiği Mahmut Şevket Paşa iltifatlara mazhar oluyordu. Diğer taraftan Enver Bey, Bâb-ı âlî önünde toplanan halka: - Zât-ı Hazret-i Pâdişâhı, Kâmil Paşanın istifasını kabul ve yeni hükümetin teşkilini Mahmut Şevket Paşa hazretlerine tevcih buyurdular, şimdi nerede ise yeni sadrazam Bâb-ı âlîye gelmek üzeredir. Vatandaşlarımızdan sükûnetle dağılmalarını hükümete itimâd etmelerini ordu nâmına rica ediyoruz. Bâb-ı âlî önünü tutan inzibatlar, polis müdüriyetinden hemen gönderilmiş olan resmî ve sivil memurlar, kalabalığı dağıtmaya çalışıyorlardı. Bu sırada sadaret odasında, sadrazam Kâmil Paşa da, zât-ı şahanenin kendi istifasını kabul ettiğini ve yerine Mahmut Şevket Paşayı tayin ettiğini öğreniyordu. Vakıa Enver Beyin konuşmasından sonra, Bâb-ı âlînin önü hafiflemiş ise de, yine birçok kimseler, yeni sadrazamı görmek ve alkışlamak üzere beklemeyi tercih etmişlerdi, ama şimdi ortalık iyiden iyiye kararmış, sokak fenerleri yanmış fakat halk yine dağılmamıştı. Bâb-ı âlî baskınından tam dört saat sonra Dolmabahçe sarayından ve padişahın huzurundan çıkan Mahmut Şevket Paşa, sadarete tâîni hakkındaki iradeyi bildiren hatt-ı hümayunu eline almış ve bir otomobile atlayarak miralay İsmail Hakkı ve Hilmi Beylerle beraber Bâb-ı âlîye gelmişti. O gün ya-

175

SAMİH NAFİZ TANSU

pılması mu'tâd olan sadaret alayının icrasına fiilen imkân yoktu. Bu alay ertesi güne tehir edilmişti. Yeni sadrazamın otomobili Bâb-ı âlî yokuşunu tırmanırken sokağın iki tarafından şiddetli alkışlar, - Yaşasın millet, yaşasın Mahmut Şevket Paşa, yaşasın hareket ordusu kumandanı!., diye bağırıyorlardı. Otomobil ile Bâb-ı âlîye inen sadrazam binek taşına çıkarak halkı selâmlamış ve konuşmuştu:

- Padişahımız efendimizin iradesine tevfiikan sadareti şu müşkül zamanda kabul ettim. Kabinayı teşkil ettikten sonra elimizden geldiği kadar çalışacağız. Bu anda evvelâ Cenâb-ı haktan, sonra da sizden muavenet beklemekteyiz. Hepinizden sükutu muhafaza ederek buradan çekilmenizi rica ederim!. Sadrazamın sözleri sürekli bir şekilde alkışlanırken, Bâb-ı âlîye girmek üzere olan Sadrazam kapı önünde Enver, Talât, Sapancalı Hakkı, Yakup Cemil ve arkadaşlarıyla karşılaşmış, hepsini selâmlamış fakat Talât Bey'e gayet soğuk muamele etmişti.

Mahmut Şevket Paşa, Cemal Bey'e dönerek:

- Cemal Bey oğlum, şimdi İstanbul Muhafızlığını deruhde edin, saltanat merkezinin asayişini temin için her tedbiri ele alın- Dakika fevt etmeyin, neyi münasib görürseniz karar ittihaz edin, her şeye salâhiyetiniz vardır! demişti. Cemal Bey (Cemal Paşa) aldığı emir üzerine Bâb-ı âlîden uzaklaşırken İstanbul Merkez kumandanlığına da, Enver Beyin amcası Halil Bey (Halil Paşa) tâîin olunuyordu- Yeni sadrazam Mahmut Şevket Paşa henüz iki saat evvel bu odadan ayrılmış olan

176

İTTİHÂD ve TERAKKİ İÇİNDE DÖNENLER

Kıbrıslı Kâmil Paşanın koltuğuna oturarak İttihâd ve Terakki erkânının tebriklerini kabul ediyor, bir taraftan da itimad ettiği kimselere mühim vazifeler tevcih ediyordu. Tâîinler bilâhare yapılacak, herkes kendisine gösterilen yerlere giderek işe başlayacaktı. Bitişik salonda bekleyen sabık meclis-i vükelânın nazırları, bu sırada odaya giren Mahmut Şevket Paşanın gönderdiği memurun,

- Sadrazam paşanın hepinize selâm ve ihtiramları var. Ne arzu ve emirleriniz varsa çâkerleri not ederek paşa hazretlerine arzetye memur bulunuyorum demişti. Ayrıca diğery bir odada istirahat eden sabık sadrazam Kıbrıslı Kâmil Paşa ile Şeyhülislâm Cemalettin Efendiye de gönderilen Mahmut Şevket Paşa kabinesinin Adliye Nâzırı İbrahim bey (Sâib Molla Beyzade) içeri girerek Sadrazam ve Şeyhülislâmı son derece hürmetle selâmlamış.

- Sadr-ı cedîd Mahmut Şevket Paşa hazretleri zât-ı devletlerinize selâm ve ihtiramlarını tebliğy bendenizi memur ettiler. Bu hâdisenin mukadderât-ı ilâhiyenin bir cilvesi olduğunu kabul buyurmanızı ve bir arzunuz varsa emretmenizi rica ediyorlar.

Kıbrıslı Kâmil Paşa şu cevabı vermişti:

- Sadrazam Paşa hazretlerinin iltifatlarına teşekkür ederim. Mukadderât-ı ilâhiye böyle imiş, fakat kendilerine lütfen söyleyiniz, gelişleri bize benzedi, dikkat buyursunlar, gidişleri bize benzemesin, ricalarımıza gelince, biran evvel evlerimize avdetimizin esbabını ihzar buyursunlar. Yarı mahbus, hürriyetini kaybetmiş, her

177

SAMİH NAFİZ TANSU

türlü salâhiyeti elinden alınmış olan sabık sadrazamın bu sözleri, Mahmut Şevket Paşaya bildirildiği zaman, yanında bulunan İttihâd ve Terakkîciler fena hâlde hid-detlenmişlerdi. Fakat yeni sadrazam hepsini teskin etti ve:

- Ma'zûr görelim, insan böyle bir devirde ve bu vaziyette her şeyi söyleyebilir dedi. Mahmut Şevket Paşa, sabık vükelâ için derhal yemek hazırlanmasını, büyük salonda onlara yemek verilmesini emretmiş ve yanındakilere Dahiliye Nâzırı Reşit ve Maliye Nâzırı Abdur-rahman Beyler kuvvetli İttihâd ve Terakki düşmanındırlar, bu kendileri için tehlikeli olabilir, onları korumak güç olacaktır. Nitekim daha sonra Yakup Cemil Bey arkadaşlarına dedi ki:

- Görüyorum ki, bu böyle olmayacak, sabık vükelâ rahat durmayacaklar, bari oldu olacak. Reşit Beyle Ab-durrahman Beyi de Nâzım Paşanın yanına göndereyim!..

Sapancalı Hakkı Bey haklı bir telâşa düşerek cevap vermişti:

- Ne yapıyorsun, bu pek ayıp olur, teslim olmuş, kuvvetleri, nüfuzları kalmamış kimseleri öldürmek çirkin olur, bunlar bize yakışmaz; bu fikrinden vazgeç!..

Fakat Yakup Cemil kafasına koyduğunu icra etmeye karar vermişti. İstanbul muhafızı Cemal Beyin odasına girerek,

- Memleketin selâmeti uğruna hâlâ bize karşı gelen Reşit ve Abdurrahman Beyleri temizleyeceğim, ne dersin? dedi.

178

İTTİHÂD ve TERAKKÎ İÇİNDE DÖNENLER

Sakit Hükümet Erkânı

Bâb-ı âlî baskını ile iktidardan zorla indirilen Kâmil Paşa kabinesi âzâları için hakikaten tehlike mevcudtu- İttihâd ve Terakkinin müfrit mensûbları hazır el değmişken bu adamları ortadan kaldırmayı şiddetle arzu ediyorlardı. Bunlardan en ileri giden kimse yüzbaşı Yakup Cemil idi. O bilhassa dahiliye Nâzırı Reşid Beyle Maliye Nâzırı Abdurrahman Beyi birer kurşunda öteki dünyaya göndermek hususunda ısrar ediyordu. Fikirlerine şiddetle muhalefet eden parti ve mesai arkadaşı Sapancalı Hakkı'dan sonra ziyaret ettiği İstanbul muhafızı Cemal Beye (Cemal Paşa) ısrarla arzusunu kabul ettirmek istemiş Önüne dikilerek muvafakatini almaya kalkmıştı. Fakat Cemal Bey büyük bir asabiyet ve hayretle elindeki kalemi masa üstüne atarak sert bir dille cevap vermişti:

- Artık ben bu dakikadan itibaren böyle şeylere meydan vermem. Şimdi biz hükümeti ele aldık. Hükümsüz sebepsiz adamlar öldüremeyiz. Yakup Cemil Bey biraz yüz bulabilse idi aklına geleni yapmaktan asla vazgeçmezdi. Fakat ihtimal dahilinde doğacak herşe-yi daha evvelden kestirebilen Talât Bey ile Cemal Bey, sakit hükümet erkânının hayatlarını korumaya karar vermişlerdir. Hattâ bu hususta en çok müşkilât görecekları Reşid ve Abdurrahman Beylerin İstanbul muhafızlığına nakilleri ile bir müddet mevkûfen orada muhafazalarını muvafık bulmuşlar ona göre de tedbir almışlardır. Nitekim İstanbul muhafızı Cemal Bey, derhal terfik ettiği muhafızlarla her ikisini bâb-ı âlîden çıkartıp

179

SAMİH NAFİZ TANSU

bir otomobile bindirterek İstanbul Muhafızlığına göndermiş daha sonra da kendisi, bizzat her ikisine bu kararın menfaatleri icabı alındığını anlatmıştı. Hattâ bu dostane görüşme esnasında İstanbul Muhafızı Cemal Beyin kendilerine dönerek:

- Birşey yemediğinizi tahmin ediyorum. Arzu ederseniz sizlere yemek hazırlatayım!., demişti, demişti ama, Reşit Bey İttihatçıların kendisini zehirleyebileceklerine inanıyordu bu sebeple:

- Hiç iştahım yok, teşekkür ederim, demek suretiyle reddetmiş ve Abdurrahman Bey de arkadaşına uymuştu. Her iki Nazır bütün bir gece, ağızlarına ne bir lokma ekmek, ne de bir yudum su koyabilmişlerdi. Bâb-ı âlîde henüz nezâret altında bulunan sakit hükümetin diğer azaları korkulu gözlerle birbirilerine bakıyor, aralarından alınıp meçhul bir yere gönderilen Reşid Beyle Abdurrahman Beyin muhakkak idam edildiklerini tahmin ediyorlardı. Halk arasında da dedikodu almış yürümüştü; birçok kimseler,

- Sakit hükümet erkânı, muhakeme edilecek, suçlular şiddetle cezalandırılacak, mal beyanına tâbi tutulacak, şimdiye kadar aldıkları paraların listesi çıkarılıp bunların menşeleri ve sarf cihetleri inceden

inceye tet-kık olunacak, halka ilân edilecek!., gibi söylentiler ağızlarda dolaşıyordu. Fakat yine bazı kimseler aralarında şöyle de diyorlardı:

- Bu memlekette şimdiye kadar kimden hesap sorulmuş ki, bunlardan sorulsun!.. Bunlar lâf. Her ne olursa olsun, yüzü kara olanlar haksız usullerle bu mil-

180

İTTİHÂD ve TERAKKİ İÇİNDE DÖNENLER

letin parasını kursağına veya cebine indirinler, böyle zamanda hiç şüphesiz ecel terleri dökecek, son derece telâşa düşecekti. Onlar mukadderatlarının ne olacağını düşünürken Bâb-ı âlîden içeri sakıt sadrazam Kâmil Paşanın damadı kaymakam Naci Bey (Naci Paşa) harbiye-den sınıf arkadaşı Cemal Beyi ziyarete geliyor ve kayın pederinin konağına gitmesine müsaadesini talep ediyordu. İstanbul muhafızı Cemal Bey,

- Paşanın konaklarına avdetlerine hiçbir mâni yoktur kardeşim! demişti.

Filhakika gecenin ilerlemiş saatinde kaymakam Naci Bey ve muhafızlıktan verilen bir İzâbitin refakatinde otomobil ile Osmanlı İmparatorluğunun meşhur sadrazamlarından Kıbrıslı Kâmil Paşa, Bâb-ı âlîden çıkarak Saraçhane başındaki Paşanın konağına gitmiş ve rahata kavuşmuştu. Sadrazamı biraz sonra sakıt Şeyhülislâm Cemaleddin efendi takib etmişti. Bir zamanlar Abdülhamîd'in gözbebeği kadar kıymet verdiği itibar gösterdiği, hattâ onunla bir iki dakikalık fazla görüşmesi, Ermenilerin padişaha karşı ustaca tertib ettiği Yıldız suikasında hayatının kurtulmasını intaç etmiş olan Şeyhülislâm Cemaleddin Efendi de, kendi otomobile muhafızlıktan verilen bir subay refakatinde binmiş ve Kuruçeşmedeki yalisına dönmüştü. Yavaş yavaş sabah oluyor, İstanbul ufukları, ıslak ve beyaz bir sabah aydınlığının içinde yeni hâdiselere sahne olmak istidadını muhafaza ediyordu. Yalnız Şeyhülislâmın şoförü, otomobilde kurşunları atılmış boş kovanlar bulmuş bunu da gizlice Şeyhülislâm Efendiye arz etmişti. Şoför bunları şöyle anlatıyordu:

181

SAMİH NAFİZ TANSU

- Efendimiz diyordu, baskından sonra Enver Beyle arkadaşlarını saraya götürüp getirdim. İsimlerini bilmediğim diğer üç kimseyi de bu araba ile taşıdım. Bunları arabanın içinde buldum demişti. Şeyhülislâm Cemaleddin Efendi, Nâzım Paşayı vuranın Enver olduğuna hükmetmiş, tabancasının kurşunlarının araba içinde değiştirildiğini, saraya giderken yeni kurşunlar konduğunu kabul etmişti. Cemaleddin Efendi bu tahmininin yarısında haklı idi, filhakika Bâb-ı âlî baskınında mühim bir rol oynamış bir tabancanın kurşunları değiştirilmişti. Ama bu Enver Beyin tabancası değil, Yakup Cemil Beyin tabancası idi, çünkü vak'a günü İttihatçılardan ancak üç kişinin tabancası ateş etmişti. Bunun başında Yakup Cemil Bey vardı Enver Bey asla silâh kullanmamıştı. O gece, sakıt hükümet erkânı yine Bâb-ı âlînin büyük salonunda koltuklarda uzanmak suretiyle geceyi geçirmişlerdi. Ertesi sabah yeni sadrazam Mahmut Şevket Paşanın emriyle cenazeler evvelâ Gülhane askeri hastahânesine nakledilmiş daha sonra da tedfinleri cihetine gidilmişti. Şehit Nâzım Paşanın cenazesi oldukça parlak yapılmış büyük bir cenaze alayı tertip edilmişti. İttihâd ve Terakki hükümeti, merhum baş kumandan vekili için askeri merasim yaptırmayı ihmal etmemişti. Bu cenaze merasiminde yerli yabancı askerî, mülkî erkân hazır bulunmuş, hattâ bütün atâşe militer-ler de aîyâ refakat etmişti. Dahası vardı. Bâb-ı âlî baskınına iştirak eden sakallı Şeref Beyin riyasetinde altmışa yakın İttihatçı, İtilâfçı da merkez-i umûminin emriyle bu cenazede hazır bulunmuştu. İttihâdçiarın polis müdürü Azmi Bey işe başlar başlamaz inzibatî tedbirler almaya koyulmuş ve bu sebeple muhaliflerin ileri ge-

182

İTTİHÂD ve TERAKKİ İÇİNDE DÖNENLER

lenlerini derhal tevkif ettirmişti. Bunların içinde şu meşhur kimseler mevcuttu: Ali Kemal Bey (Peyâm-ı Sabah gazetesinin daha sonra başmuharriri), Gümölcineli İsmail Hakkı Bey (meşhur itilâfçılardan ve 150 lik listeye dahil) doktor Rıza Nur Bey (esbak Sıhhiye Vekili ve Sinop mebusu) yine alınan ciddî tedbirler meyanmda sâbık ve sakıt hükümet erkânından Kâmil Paşa ile Şeyhülislâm Cemaleddin Efendinin, Dahiliye Nâzırı Reşid ve Maliye Nâzırı Abdurrahman Beylerin memleketi derhal terk etmelerini de karar altına almış ve o yolda kendilerine tebligat yapılmıştı. Yoksa hayatlarını muhafaza etmek mümkün olamayacaktı. Bu tedbirleri Azmi Bey resmen alıyor, "kimseye danışmıyordu. Zira bunlar ihtiyatî tedbirler idi. Fakat bütün bu havadislerin duyulması ve halkın da binbir lâf eklemesi, Mahmut Şevket Paşa hükümetinin sakıt hükümet erkân-ı a'zâları ve muhalifler için şiddetli bir politika takib edeceğine İşaret olarak gösteriliyordu. Şayialar bir ara öyle aldı yürüdü ki, memleketi satanların, mağlûbiyetine sebep olanların, devletin hazinesini keyiflerinin istediği şekilde harcayanların derhal, şehrin meydanların-' da asılacaklarını iddia edenler bile görülmüştü. Bu korku ve endişe birkaç gün sürmüş fakat Mahmut Şevket Paşa, memlekette her nevi kan dâvası gütmeye bir intikam siyâseti takip etmeye lüzum bırakmamış olacak ki, birkaç gün sonra sakıt hükümet erkânı, serbest bırakılmışlardı. İttihatçıların ileri gelenleri, Edirne'nin kurtarılacağına, müşterek bir hareket yapılacağına kani değildiler. Dahilî politikada şiddete bu sebeble taraftar bulunmuyorlardı.

183

SAMİH NAFİZ TANSU

Gönül Alma ve Susturma Siyâseti

Kanlı cereyan etmiş ve beş şehide mal olmuş Bâb-ı âlî baskını müteâkib ertesi sabah beş on kadın, sadaret odasının önündeki salonu sabunlu sularla gıcır gıcır yıkamışlar, tahta parkeler üzerinde kan lekeleri kalmamasına dikkat etmişlerdi. Bâb-ı âlînin vak'a-yi müte-âkib günün sabahın da ki manzarası da pek acıklı idi. Ölenlerin ailesi efradı, çoluk çocuğu bir gün evvel tabancaların gelişi güzel patladığı, insanların insafsızca devrildiği, duvarların delik deşik olduğu bu koridorlarda toplanmışlardı. Şimdi ortada feryat ve hıçkırıktan başka bir şey duyulmuyordu. Saçlarını yolan zevceler, döğünen anneler ve çığlık basan yavrular, herkesin sanki seyirci kaldığı bu facianın mes'ullerini istemekte idi. Fakat kimi, kim vurmuştu? İşte o zaman bu mesele aydınlanmamış, kalın ve kapkara bir bulut her şeyi sanki örtmüştü. Yeni hükümetin ikinci, üçüncü plânda gelen adamları bu genç kadınların bu yaşlı anaların koluna girerek yan odalara onları çekmiş, teselli etmeye çalışmıştı. Hükümet bu zavallılara vaad ediliyordu. Vak'anın faileri süratle bulunacak, kendilerine tazminat verilecek, çocukları meccanen yatılı mekteplerde okutulacak, bundan böyle hepsinin hayatları emniyet altına alınacaktı. Bu gibi hükümet vaadleri, hemen her faciada tekrarlanan beylik lâflardan ibaretti. Yoksa bu şehid ailelerini bekleyen, korkunç bir sefalet, müthiş bir ıztırâb idi. Ve hepsinin evlerinin kapılarını çalmak üzere idi. Giden gitmiş, olan olmuş, meşhur tabirle (atı alan Üsküdarı geçmişti). Bu gözyaşlarını dindirmek nasıl kabil olacaktı? İşin garibi aynı gün öğleden sonra ye-

184

İTTİHÂD ve TERAKKİ İÇİNDE DÖNENLER

ni sadrazamın, Mahmut Şevket Paşanın sadaret alayı da usûl-i veçhile icra ediliyor, sokakları dolduran halk paşayı, hareket ordusunun kahramanı Mahmut Şevket Paşayı çılgınca alkışlıyordu. Öğleden evvel sadaret binasının avlu ve koridorlarında yükselen feryatlar, duyulan hıçkırıklar, dökülen gözyaşları sanki acı bir rüya imiş gibi şimdi ferîh ve fahur, devrin sadrazamı, dört atlı arabasının içinde Bâb-ı âlînin yokuşlarını çıkarak, sadaret dairesinin demir parmaklıklı kapılarından giriyor ve mermer merdivenlerinin önünde duruyordu. Hayatın bu tezatları karşısında insanın başı dönüyor ve acı acı düşünmekten hiç kimse kendini alamıyordu. Bu dünyanın acaba nesine güvenilir, hangi devrine'ınanı-labilirdi? Halk arasında bidayette gittikçe yayılan ve bir Ç'S S'bi büyüyen şayiaları duyanı dehşetinden yerine çivilemekte idi. Herkes Ahmet Muhtar Paşa ve Kâmil Paşa kabinelerindeki Nazırların divân-ı âlîye sevkedile-ceğini, harbde mağlûbiyete sebebiyet, verenlerin şiddetle cezalandırılacağını hattâ bu husus için idam sehpaları kurulmasından bile çekinilmeyeceğini, İttihâd ve Terakkiye karşı muhalefet ve şiddette, ileri gidenlerin behemehal sallandırılacağını söylüyordu. Birkaç gün bu şayialar ortalığı gelişi

güzel, bir kasırga bir fırtına gibi kasıp kavurmuş, herkesi tüketmişti. Halbuki makamına oturduğu gece, Mahmut Şevket Paşa, Talât ve Cemal Beylerle konuşmuş,
- Şiddet politikası terk edilecektir beyler!., demiştir. Merkez-i umûmînin de arzusu bu yolda idi. İttihatçıların içinde pek küçük bir zümre ki, başlarında Yakup Cemil gibi ele avuca sığmaz bir ihtilâlcı vardı, o, hepsi-
185

SAMÎH NAFİZ TANSU

nin temizlenmesini istiyordu. Fakat buna, muvaffak olamamış, bir taraftan İstanbul'un yeni muhafızı Cemal Beyin diğer taraftan polis müdürü Azmi Beyin mukavemetine uğramıştı. Polis Müdürü Azmi Bey muhalifleri tevkif ettirirken kimseden emir almış değildi. Bilâkis onların hayatını kurtarmak için böyle yapmak lâzımdı ve bu bir nevi onlar için teminat idi. Nitekim mevkûflar içinde Peyâm-ı Sabah gazetesinin daha sonra başmuharriri olan Ali Kemal Bey, mütareke senelerinin meşhur yüzellilik listesinde baş yeri tutanlardan Gümûlci-neli İsmail Hakkı, esbak Sıhhiye Vekili Dr. Rıza Nur Bey de vardı. Cemal Bey vak'anın ertesi günü Merkez kumandanlığına gitmiş ve bu zevatı yanına çağırarak onlara şöyle hitâb etmişti:

- Bundan sonra rahat otursanız çekineceğiniz bir şey yoktur. Hükümet tahmin ettiğiniz gibi intikam almak sevdasında değildir. Bilâkis memleketin bu felâketli zamanında muvafık, muhalifi bir araya getirmek azmindedir. Sizler de böyle düşünüyorsanız, ben her şeyi yoluna korum. Sadrazam Paşa nezdinde tavassut eder, sizlere şerefli birer vazife de isterim. Ali Kemal Bey söze başlayarak,
- Ben kimseye karşı bir kin beslemiyorum: Her devir kendi kaderine razı olmalıdır, şayet bana Avrupaya gitmek fırsatını vererseniz memnun olurum. Daha sonra Dr. Rıza Nur dedi ki,
- Ben de tetkikat için Avrupa'ya gitmek arzusundayım. Böyle bir imkâna minnetdar olurum. Gümûlci-neli İsmail Hakkı ise, söz veriyor temin ediyordu.

186

İTTİHÂD ve TERAKKÎ İÇİNDE DÖNENLER

Cemal Bey ertesi günü Ali Kemal ve Rıza Nur Beylerin pasaportlarını yaptırmış, harc-ı râhlarını temin ederek onları Avrupaya göndermiş, diğerini de serbest bırakmıştı. Sakit hükümetin Nazırları, kendilerine gösterilen bu âlî-cenâblık karşısında gözleri yaşarmış bir hâlde sevinçten ne yapacaklarını şaşırılmışlardı. İttihâd ve Terakki onların hepsini affediyor, memlekette bir kan dâvasına yol açmıyordu. Nitekim birkaç gün sonra sadr-ı sabık Kâmil Paşa ile Şeyhülislâm Cemalettin Efendinin de Avrupaya gitmesine müsaade ediliyor, baskının ertesi günü şehit Harbiye Nâzırı Nâzım Paşaya parlak bir askerî merasimle cenaze töreni yapılıyordu. Siyâsî mevkuf olarak hiç kimse hapishanelerde, nezarethanelerde bırakılmıyordu. Yeni hükümetin bu siyâseti hiç şüphe yok (Gönül alma ve susturma siyâseti) idi. Buna İttihâd ve Terakki kendisini biraz da mecbur görüyor, gayr-i meşru' yollardan giderek yaptığı bir baskınla elde ettiği iktidarı, kendisine yakıştırmak, halk efkârında ona bir meşruiyet vermek istiyordu. İttihatçı gazetelerin hepsi, hareketin, milletin sinelerinden kopup geldiğini, harb felâketine, memleketin idaresinde görülen aksaklıklara artık tahammülün imkânsız olduğunu ve bu suretle milletin kıyam ettiğini anlatmaya gayret ediyordu. Yine hükümetten kuvvet alan matbuat, şimdi hedefin kaybedilmiş vatan topraklarının istirdadına girişilmesi yolunda umûmî bir seferberliğin hazırlanması olacağını yazıyordu. İttihâdçılardan bir çok kimseler, Edirnenin tekrar elde edileceğine Bulgarların Türk topraklarından, çıkarılacağına ihtimal veremiyordu. Fakat partinin genç zabitleri idealist insanları her imkânsızlı-

187

SAMÎH NAFİZ TANSU

ğı, cesaretle ve enerji ile göğüslemeye, hükümeti devirdikleri gibi, düşmanı da topraklarımızdan atacaklarına kani idiler. Denilebilir ki, Bâb-ı âlî baskını nasıl İttihad ve Terakkinin bazı elemanlarının komitacılıkta başardığı bir hareket ise, Edirne'nin istirdadı, Bulgarların sürülüp çıkarılması da ordunun genç zabitlerinin kahramanlıkları ve cesaretlerinin muvaffak olmuş bir hamlesi idi.

Hükümeti Muhafaza Edemeyen Muhafız Paşa

Bâb-ı âlî baskınını hazırlayan İttihâd ve Terakki merke-z-i umûmîsi, bu ihtilâli İnceden inceye bütün teferruatına kadar düşünmüş değildi. Diğer taraftan hükümetin de elinde herhangi bir hareketi tenkil etmeye muktedir kâfi bir kuvvet de mevcut değildi. Zira harp zamanı devlet merkezinde büyük bir kuvvet bulundurmaya fiilen imkân yoktu. Fazla olarak mevcut askerî birliklerdeki zâbitan, hep 1908 inkılabına fiilen karışmış gençlerden mürekkepti. İşin en mühim tarafı İstanbul'daki polis teşkilâtının noksanlığı ve kusurluluğu idi. Şehrin inzibatına vakıf olmayan birçok âcizler komiser ve merkez memuru olarak kayırlmıştı. Ne Ahmet Muhtar Paşa ne de Kâmil Paşa, polis teşkilâtını kendi emel ve emniyetlerine göre değiştirmiş, teşkilâtdırmış idiler. Bunun ne kadar mühim bir meslek olduğunu

bugünkü misalleriyle daha iyi anlamaktayız. Hattâ polis müdüriyeti kadrolarındaki memurların çoğu vaktiyle İttihâdcı-Iar tarafından tâyin edilmiş, hattâ Abdülhamîd devrin-
188

İTTİHÂD ve TERAKKÎ İÇİNDE DÖNENLER

de meşrûtiyet idaresine intikal etmiş kimselerden ibaretti. Fikir ve his itibariyle mütecanis olmayan bu teşkî-lâtm Kâmil Paşa hükûmetine ne dereceye kadar sadık kalacakları bidayette bile şüpheli bir hal almıştı. İttihâd ve Terakki umûmî merkezi, hükûmet elemanları içinde kazandığı kimselerden emin işe başlamıştı. Baskın sırasında zabitanın alâkasızlığı, devrimizde Madridi kuşatan kralcı kuvvetlerin başı General Franko'nun meşhur bir sözüne yer veriyordu. Diktatörün generalleri efendilerine şöyle sormuşlardı:

- Dört koldan Madrid kapılarına yürüyen birliklerimizden hangisi şehre evvel girecektir? Franko gülerek cevap vermişti¹

— Beşinci kolumuz çoktan Madrid'in içine girmiştir!

Evet, İttihâd ve Terakki adamları, çoktan Bâb-ı âlînin içine girmiş bulunuyordu. Merkez-i umûmî, ihtilal sırasında polis kuvvetlerinin başına Azmi Beyin geçmesini, muhafızlık işlerine Cemal Beyin el koymasını kararlaştırmıştı. Hiç şüphe yok ki, Bâb-ı âlîyi fiilen basmak fikri Enver'in ısrarıyla merkez-i umûmî tarafından kabul edilmişti. Fakat hareket muvaffak olamazsa, neticenin ne olabileceği asla düşünülmemişti. Hiç şüphe yok ki, İttihâdcılar, kabinedeki Nazırların arasında cereyan eden fikir ihtilâflarından ve sadrâzâmın ihtiyar ve çok hasta olmasından faydalanmıştı. Üstelik İstanbul'un Allahlık bir muhafızı Memduh Paşa, temiz bir ilim adamı olduğu hâlde işinin ehli olmayan polis müdürü vardır. (Sabık Beyoğlu İstinâf Müdde-î umûmîsi) hâdiseyi Dahiliye Nazırına muhtelif kanallardan daha
189

SAMÎH NAFİZ TANSU

evvel haber vermiş kimseler mevcuttu. Bâb-ı âlînin basılacağı haberi onbeş gün evvel Dahiliye Nâzırı Reşid Beye bir gece yarısı bildirilmişti. Bu tarihlerde İstanbul'da Şehremini bulunan Sayın Operatör Cemil Paşa da İttihâdcıların gizli faaliyetini Dahiliye Nazırına arzetmişti. Gece yarısı konağında Reşit Beye Bâb-ı âlînin hem de bir perşembe günü saat 10 da basılacağını haber veren muhbir, vazifesini yapmıştı. Ertesi sabah Dahiliye Nâzırı polis müdürü Cafer İlhami beyi makamına çağırmış.

- İttihâdcıların Bâb-ı âlîyi müsellesan basacaklarını öğrendim. Orada kâfi bir muhafaza kuvveti yoktur. Hemen İstanbul muhafızı Memduh Paşaya gidiniz, vaziyeti izah ediniz. Buraya bizce emin zabitlerin idaresinde asker göndersin, ancak İttihâdcıların dikkatini çekmemek için bu askerî birliği bir bölük halinde değil, askerleri teker teker veya birkaç kişilik gruplar halinde fasıla ile sevketsin! Polis müdürü Cafer İlhami bey bu emri muhafız paşaya tebliğ etmişti. Fakat Memduh Paşa gülerek:

- Dahiliye Nazırının emrini yerine getirelim amma askerın sevki kendilerinin söylediği gibi yapılmaz. Asker kaçakçı veya kolcu değildir. Her yerde tam bir birlik halinde sevk edilir, bu da bizim mesleğimize taallûk eder, demişti. Filhakika yarım saat sonra İstanbullu çocuklardan mürekkebe çevik bir bölük muntazam adımlarla Bâb-ı âlînin kapılarından içeri giriyordu. Bunu penceresinden gören Dahiliye Nâzırı muhafız paşaya fena hâlde kızarak doğruca Sadrâzam paşaya gitmiş ve teessürlerini arzetmişti. Reşit bey şöyle demişti:

191)

İTTİHÂD ve TERAKKÎ İÇİNDE DÖNENLER

- Paşa hazretleri, İttihâdcıların aleyhimizde bir harekete geçeceklerini haber aldım. Polis müdürünü çağırıp bâzı emirler vererek İstanbul muhafızına gönderdim. Bu bölük askeri, herkesin dikkatini çekecek şekilde muhafız paşa Bâb-ı âlîye yolladı. Nâzım Paşanın İtti-hâdcılara büyük bir müsamahakârlığı var, onun için ci-het-i askeriye söz dinletemiyoruz!

Sadrâzam Kâmil Paşanın yüzü kasıldı, canının çok sıkıldığı muhakkaktı. Fakat ihtiyar sadrâzam şunu düşünmüştü ki, komitacı olan İttihâdcılar, Bâb-ı âlîde bir kıt'a-i muntazıra bulundurulduğunu er ve geç öğreneceklerdi. Reşid beyi teselli etti ve yerine gönderdi. Diğer taraftan sadrâzam paşanın düşündüğü gibi İttihâdcılar, Bâb-ı âlîye gelen bu bölüğün mevcudiyetinden haberdar olmuşlar, derhal mukabil tertibata geçmişlerdi. İş cihet-i askeriyeden işlemek kabildi. Nâzım Paşanın geniş müsamahakârlığı ve İttihâdcılardan bir şey ümit etmesi işlerine yaradı. Enver Bey Hurşit Paşa kol ordusunun erkân-ı harb reîsi sıfatıyla İstanbul'daki birliklerin talim ve terbiyesiyle fiilen meşguldü Serasker paşaya arzettiği askerî kıt'a-i muntazıra olarak bir yerde âtıl bıraktırmak doğru değildi. Bu birlikleri münâvebe ile işe koymak daha uygundur. Bu sebeple müsâade ederlerse Bâb-ı âlîdeki bölüğü bir müddet sonra başka bir askerî kuvvetle değiştirebilmen idi. Nâzım Paşa buna muvafakat etmiş, Enver Bey de İstanbullu bölük yerine yaşlı ve ihtiyat erlerden mürekkebe Uşak taburunu getirmişti. Hem de bir bölük yerine bir

tabur koymuş. Zahirde sûret-i haktan gözükmüştü. Bölük Kâğıthane-de talim görürken, muhafız Memduh Paşa hiçbir şey-

191

SAMİH NAFİZ TANSU

den haberdar değildi. Hükümeti muhafaza etmekle mükellef muhafız paşa, bu vazifesini ifa edemediğinin farkında bile değildi. Dahiliye Nâzırı Reşid Bey, baskın gününe kadar bu değişiklikten malûmâtta edilmemişti. Hattâ Bâb-ı âlî koridorlarında silâh sesleri içtima halinde bulunan meclis-i vükelâda duyulup da salonu ilk terkeden Harbiye Nâzırı Paşanın biraz sonra şehid edildiği haberi Nazırlar arasında yayılınca herkes çil yavrusu gibi dağılmak, kaçmak istemiş, bunlardan en çok telâşlanan Evkaf Nâzırı Ziya Paşaya devrin Dahiliye Nâzırı şöyle demişti:

- Paşa, buradan kaçmak beyhudedir. Oturalım, bakalım kaderimiz ne ise onu görelim, esasen şimdi alt katta yerleştirdiğimiz asker yetişip gelir, bu çapulcuları, bu haydutları defeder!.. Fakat dakikalar geçtikçe hiç kimsenin gelmediğini gören Dahiliye Nâzırı avluya bakan pencere perdesini kaldırıp da askerin silâh çatmış emre muntazır bir hâlde durduğunu görünce dona kalmıştı. Hâdiseden sonra Bâb-ı âlîye kan ter içinde gelen Muhfız Paşa, muhafızlığın Erkân-ı harb reisi Yarbay Kazım Dirik'in (Paşa) İttihâdcılardan olduğunu ve Talât beyin tertibi ile elinde tabanca Paşanın yanında durduğunu şayet menfi bir emir verir, kımıldanır, askeri İt-tihâdcıların üzerine sevk etmeye çalışırsa ilk önce onun, kendisini vuracağını bile bilmiyordu. Bu gaflet içindeki muhafız paşa, merkez kumandan muavininin karşısına dikilerek ve selâm resmini ifa ederek,

- Devriyeleri tezyid edelim mi paşam!., demesine neden sonra hiddetlenmiş ve muhatabına ağır bir küfür

192

İTTİHÂD ve TERAKKİ İÇİNDE DÖNENLER

savurmuştu. Fakat İstanbul muhafızı son derece âciz, şayşkın, etrafında dönenlerden tamamıyla bihaber bir zavallı idi. Muhafızın zavallılığını, polis müdürü Cafer İlhami beyin saflığı tamamlıyordu. Polis müdüriyetini teslim almaya gelen Azmi, Hilmi, Nail Beylere karşı da polis müdürü:

- Peki öyle ise madem ki, bu işe tâyin edilmişsiniz, Allah muvaffak etsin diyerek makamından kalkmış, baston ve paltosunu alarak müdüriyetten uzaklaşmıştı Elbette ki, bu gafil ve saf insanların idare ettiği bir hükümette böyle bir baskın muvaffak olabilecekti. Bâb-ı âli baskını ordunun bir hareketi değil, birkaç komitacının hesaplılığı ve cesur tertibinden başka bir şey değildi.

Korkak Ve Muhteris İki Nazır Nasıl Elde Edildi

İttihâd ve Terakki rüesası, Kâmil Paşa kabinesinde çalışan iki Nazırdan faydalanmayı çoktandır akıllanna koymuşlardı Bunlardan biri korkaklığı ile tanınan Hâriciye Nâzırı Gabriyel Noradonkiyan efendi, diğeri de ihtirası ile meşhur olan merhum sadrazam Âli Paşanın damadı serasker Nâzım Paşa idi. Mahmut Şevket Paşanın henüz hatt-ı hümayûnu okunmadan Talât Bey, Bâb-ı âlîde mevkuf bulundurulmuş bütün bir kabine erkânından yalnız onunla başbaşa kalmış ve bir saat görüşmüştü. Talât Bey kısa bir zamanda kendisine Dahiliye Nâzırı pozunu vermiş olduğu seri tedbirler ve yaptığı ehemmiyetli tebliğler ile vaziyete hâkim olmuştu. Fakat korktu-

193

SAMİH NAFİZ TANSU

ğu ergeç başına gelecekti. O da kendisinin kurulması takarrür eden Mahmut Şevket Paşa kabinesinde yer alamayacağı keyfiyeti idi. Daha Bâb-ı âlî vakasının cereyan ettiği saatlerde Usküdardaki yalısında kendisini ziyaret eden ve sadâreti deruhte etmesi için İttihâd ve Terakki fırkasının teklifini kendisine getiren miralay İsmail Hakkı Beye, paşa:

- Şunu bilsinler ki, ben Talât ile bir kabinede çalışmam!., demiş, çıkmıştı. O hâlde Talât Beyin Noradonkiyan Efendi ile ne alıp vereceği vardı? Bunu böylece basit düşünenler aldanacaklardı. İttihat ve Terakkinin ruhu, uzun yıllar Büyük Efendi- lâkabı ile anılan Talât Bey (Paşa) idi. O kabinelere girsin, girmesin, fırkanın mukadderatını daima elinde tutmuştu. Partinin müstakbel hariç siyâsetini en esaslı kaynaklardan hazırlamak sevdasında idi. Bunun için de o tarihte Gabriyel Noradonkiyan Efendiden daha mükemmeli aramak beyhude idi. Fakat sakıt hükümetin Hâriciye Nazırını yekten iş başına getirmek kabil olamazdı. Bu imkânsız olunca onun fikirlerini, tecrübelerini iş başında bulundurmak gerekirdi. Kaldı ki, Gabriyel Noradonkiyan Efendi de korkaklığıyla tanınmıştı. İttihatçıların bir gün iktidara geleceklerini tahmin ediyor, onların şiddet si- . yâsetinden korkuyordu. Bu hükümet

değişmesinin kuvvetle, baskınla olacağını bile kurt diplomat anlıyordu. Hükümeti cebir kullanarak ele geçirenlerin idam sehpaları kurmakta zerrece tereddüt etmeyeceklerini bir takım fevkalâde mahkemelere hükümet azasını sevkede-rek devr-i sabıkın hesaplarını soracaklarını âdeta görüyor ve bunu düşündükçe de dehşetten kendini alamı-

194

İTTİHÂD ve TERAKKÎ İÇİNDE DÖNENLER

yordu. İşte bu sebeple Noradonkiyan Efendi gizlice Talât Beyle bir dostluk kurmuş, hükümet içinde olan bitenleri ona nakletmekle kendisini sigortalamıştı. Hoş Noradonkiyan Efendi, vücudundan daima istifâde edilen bir diplomattı. Hariçte ve dahilde siyâsete vukufu herkesçe kabul edilmiş nev'i şahsına münhasır bir adam olarak telâkki edilmişti. Hükümetin kurulmasından ve Nazırların ilân edilmesinden üç gün sonra sadrâzam Mahmut Şevket Paşanın bizzat onu Taksim'deki evinde ziyareti, yerli, yabancı bütün gazetelerde Noradonki-yan'ın yeni kabinede de yerini muhafaza edeceği kanaatini uyandırmış ve hâriciyeye şimdilik vekâlet eden büyük elçilerden Muhtar Beyin pek muvakkat olduğu hükmünü verdimişti. Noradonkiyan Efendi her şeyi hesaplayan bir adamdı. Kabinede daima İttihâdçıların hasmı canı olan Dahiliye Nâzırı Reşit Beyle nokta-i nazar ihtilâfına düşmüş bu suretle İttihatçıların teveccühünü kazanmaya çalışmıştı. Vakıa Kâmil Paşanın umumi siyâseti olan İngiliz politikasına taraftar görünmüş, belki bu suretle İttihatçıların hoşnutsuzluğunu celb etmişti. Çünkü gazeteler bilhassa Kâmil Paşayı alkışlarken aynen (Kâmil Paşanın gerdûne-i sadâreti Bâb-ı âlîden içeri girerken İngiliz siyâseti ve dostluğu da Bâb-ı âlînin içine dâhil olmuştur) şeklinde bir baş makale yazıyordu. Ne yazık ki, bunamış olan bu sadrazam, Osmanlı İmparatorluğunu parçalamaya karar vermiş bir İngiltereden hâlâ meded umuyordu. Fakat Noradonkiyan Efendi Alman siyâsetini de büsbütün ihmal etmiş değildi. Fakat Almanların günün birinde devleti bir maceraya sürüklemelerinden korkuyor, onun için onlara

195

SAMİH NAFİZ TANSU

pek yüz vermiyordu. Velhasıl Noradonkiyan Efendi, İttihatçıların içinde bulunmaz bir diplomattı. Talât Bey ondan çok faydalanmış fakat İttihat ve Terakki fırkası, bu Ermeniye hiçbir zaman nezârete getirmemişti.

Harbiye Nâzırı Nâzım Paşa ise, pohpohlanmaya çok gelebilen, saflığı, temizliği, vatanperverliği ve sevimliliği ile İttihatçıların mutlaka kazanmaları gereken bir kimse idi. Orduda pek çok sevilen bir kumandan. Halaskar zabitan grubunun en tabii lideri bulunan bir Harbiye Nâzırı, İttihatçıların gözüyle kazanılması şart olan bir kale idi. Prens Sait Halim Paşanın tesadüfi imiş gibi gösterdiği mülakat ve sarf ettiği okşayıcı sözler, Talât Beyin Yeniköydeki yalıda izhar eylediği aşırı hürmet, kendisinin vatanperverliği ileri sürülerek gösterilen göz kamaştırıcı mevkiler, paşayı içinden vurmuydu. Nâzım Paşa zaten pek hareketli, becerikli, atak bir zabıt olan Enver Beyi ve çok takdir ettiği bir asker olan Cemal Beyi (Paşa) pek severdi. Nitekim bu sevgi ile mıntıkası dahilinde İstanbul'da bulunan Hurşit Paşa kolordusu Erkân-ı Harbiye riyasetine Enver Beyi getirmiş, Cemal Beyi de İstanbul'da vazifelendirmişti. Hattâ İttihatçıların herhangi bir baskınına karşılık ihtiyatî bir tedbir olarak Dahiliye Nâzırı Reşit Beyin talebi ile Bâb-ı âlîye getirilmiş bir bölük askeri, talim ettirmek bahanesiyle Kâğıthane'ye çeken ve güya yerini boş bırakmamak maksadıyla daha ziyade acemi, ihtiyar ve ihtiyat askerden mürekkebb Uşak taburunu yerleştiren Enver Bey, bütün bu müsaadeleri Harbiye Nazırından sırf bu sevgi ve itimad sayesinde elde etmişti. Hattâ bir çok kaynaklar, Bâb-ı âlî baskını suretiyle hükümet devirme esasın-

İTTİHÂD ve TERAKKÎ İÇİNDE DÖNENLER

da İttihatçıların Harbiye Nâzırı Nâzım Paşa ile mutabık olduklarını yalnız takarrür eden günden 48 saat evvel İttihatçıların harekete geçtiklerini ve güya paşanın bu isticale hayret ettiğini hikâyeye ederler. Biz buna ihtimal vermemekle beraber Harbiye Nâzırı Nâzım Paşanın meşhûr-i âlem olan İttihatçıların böyle bir tehlike tasavvuru karşısında son derece alâkasız hareket ettiğini tahmin etmek için pek çok delillerin mevcûd olduğu kanâatindeyiz. Nâzım Paşa, memleketin sürüklendiği feci akıbetin mesuliyetini omuzlarından silkip atmak arzusu içinde kıvranıyordu. Kabinde arkadaşlarından bir çoklarıyla ihtilâfta idi. Harbin sevk ve idaresi pek fena gidiyordu. Orduda, millette büyük bir hoşnutsuzluk hüküm sürüyordu. Bu yürüyüşün sonu inhizamdı. O hâlde bir değişiklik olmalı, kendisi bu mesuliyetlerden sıyrılıp çıkmalı ve yeni iktidarın başına bir kurtarıcı olarak geçip, memleketi yepyeni ve şerefli bir devreye sokmalı idi. İşte Enver ve arkadaşları, işte Talât Bey ve merkez-i umûmî azaları, Nâzım Paşada keşfettikleri bu zaaftan azamî istifâde yollarını bulmuşlar. Bâb-ı âlî baskınına rahat rahat hazırlayabilmişler ve Nâzım Paşanın askerî tedbirler almaması için onu pohpohlamaktan, onu yarının şefi telâkki etmekten yorulmamışlardı. Yoksa, bir hükümet baskını, bizzat hükümetin içinde kavşak noktalarını ellerinde tutanların yardımı olmadan mevkii fiile konamaz, kolaylıkla tahakkuk edemezdi.

197

SAMİH NAFİZ TANSU

Komitacılıkta Tabya

İttihatçıların Kâmil Paşa kabinesi âzası içinde en çok çekindikleri insan, Dahiliye Nâzırı Reşid Bey idi. Hakikaten de elinden gelebilseydi, İttihâdçıların topunu darağacına göndermekte Reşid Beyin tereddüt edeceği tek birşey yoktu. O ittihadçılar aleyhine geniş bir tedhiş ve tenkil politikası takibine hazırды. Fakat kabinenin diğer azaları şiddette aleyhtar idiler. Büyük bir Komitacı olan Talat Bey, Bâb-ı âlî baskınından hemen sonra, daha hükümet erkânı mevkuf bulundukları odadan çıkmadan Noradonkiyan Efendiyi ayrı bir odaya çağırarak tam bir saat kendisiyle görüşmüştü. Noradonkiyan Efendiye bu teveccühün sebebi de boş değildi. Hattâ sadrâzam olduktan sonra da bir gün devrin hükümet başkanı Mahmut Şevket Paşa, efendiyi Taksim'deki evinde ziyaret etmiş onunla uzun uzun konuşmuştu. Bütün bu görüşmeler, bütün dostluklar, Noradonkiyan efendiyi bir tarafa bırakmamak, fikirlerinden, tecrübelerinden faydalanmak ve Avrupalılara da fırkanın dış politikasında mühim bir değişiklik olmayacağı hissini vermektir. Nitekim, Mahmut Şevket Paşa kabinesinde Hâriciye Nazırlığı bir müddet vekâleten sefir-i kebirlerden Muhtar beyin uhdesine bırakılmıştı. Bütün incelikler, hakikatte İttihat ve Terakki fırkasının bir tabyasından başka bir şey değildi. Bu tabya da muvaffak olmuştu. İkinci mühim plan, Harbiye Nâzırı Nâzım Paşa üzerinde tatbik edilmişti. Paşa, Ali Paşanın damadı olmanın verdiği gurur ve iftihar vesilesinden fazlasıyla nasibini almış, hele sadr-ı sabıkın ikide birde,

196

İTTİHÂD ve TERAKKİ İÇİNDE DÖNENLER

- Bir gün sadrâzam olacaksın Nâzım!., diye iltifatı, paşayı büyük hayallerin peşinde koşturmuştu. Nâzım Paşa, saf, temiz ve vatanperver fakat, haris bir insandı. İttihatçılar bu paşayı bidayette gücendirmişler, ona Harbiye Nazırlığı vermemişlerdi. Vaktâ ki Ahmet Muhtar Paşa kabinesini kurmuş paşayı Harbiye Nazırlığına getirmişti, büyük kabinenin sükûtundan sonra da Kâmil Paşa kendisine hem vazifeyi hem de Balkan harbinin en tehlikeli zamanında başkumandanlık vekilliğini yüklemişti. Nâzım Paşa, artık yıllarca rüyasında gördüğü mevkilere pek yaklaştığına hükmediyordu. Kâmil Paşadan sonra nasıl olsa sadrazamdı.

İşte bu ruh haletini pek güzel kestiren İttihâd ve Terakki, paşaya Sait Halim Paşayı memur etmişti. Her ikisi de senli benli görüşen bu iki dost, güya tesadüfen bir gün Veliahd Yusuf İzzettin efendinin köşkünde karşılaşmışlardı. Her ikisi şehzadeyi tebrike geliyorlardı. Birbirlerini samimî bir şekilde selâmlamış olan bu iki dosttan ilk konuşan Sait Halim Paşa olmuştu:

- Paşa hazretleri, şükür görüştüğümüze nasılsınız. Her hâlde çok meşgul olacaksınız, dedi. Nâzım Paşa bu tatlı hatır sormaya şu cevabı verdi:

- Elhamdüllah Paşam, eyi deyelim, iyi olalım. Sait Halim Paşa cevap vererek,

- Nedir bu haller paşam, memleket ne hale geldi? Hep kabahati bizde bulurdunuz. Halbuki şimdi başımıza gelenler görülmemiş felâketlerdir. Emin olun paşam, bu kabinede bulunmanız büyük bir şanssızlıktır. Siz çekilerseniz kabine sükût eder. Bu bir vatan vazifesidir. Sonra da sözüne devamla:

199

SAMİH NAFİZ TANSU

- Size şunu mahrem olarak söyleyeyim ki, Kâmil Paşa ile Reşid Beyin takip ettikleri sakîm ve garazkârâ-ne siyâset yüzünden bu felâketler başımıza gelmiştir. Bizim İttihadçıların buna katı inancı vardır. Şayet başımıza geçer, bir kabine kurarsanız, memleketi kurtarmış ve ebedî bir şeref kazanmış olursunuz!. Geliniz söz veriniz beraber çalışalım!.

Biran sustular. Nâzım Paşa yumuşamış, değişmiş, şimdi bir düşünceye dalmıştı. Yavaş yavaş söze başladı.

- Hakkınız var dostum, dedi, hakikaten ben bu kabinede vazife aldığıma üzülüyorum!. Fakat bir iştir oldu. Fakat şunu da ilâve edeyim ki Ben de İttihâd ve Terakkiden çok çektim. Meşrûtiyet başında Harbiye Nezâretinden ordu kumandanlığına oradan Bağdada sürüldüm. Ama bende bir kıymet buluyorsanız...

Paşa birden bire durdu, yutkundu. Nâzım Paşa değişmiş. Sait Halim Paşanın tuzağına düşmüştü. Onu daha fazla müşkül durumda bırakmamak için sözü yine Sait Halim Paşa aldı.

- Gösterdiğiniz itimada teşekkür ederim. Müsaade ederseniz daha iyi anlaşmak üzere Talât Beyin bulunacağı başka bir yerde toplantı yapalım! Nâzım Paşa bu teklife bir şeyler eklemek istedi. Fakat tam bu sırada:

- Buyurunuz Paşa hazretleri- Veliahd efendimiz, sizi bekliyorlar, denilmişti. Paşalar birbirinden ayrıldılar. Mülakat burada kaldı. Fakat günlerce Nâzım Paşa bu teklifi inceledi, bunda şaşacak ne vardı, İttihadçılar nihayet kendisine başvurmaya mecbur kalmışlar mezi-

200

İTTİHÂD ve TERAKKİ İÇİNDE DÖNENLER

yetlerini anlamışlardı. Onların başına geçerek memleketi düzeltmek neye kabil olmasındı. Talât beyle görüşerek vaziyeti hazırlamak hiç de fena olmayacaktı. Diğer taraftan. Prens Sait Halim Paşanın muvaffakiyeti İttihâd ve Terakki erkânı arasında büyük sevinç yaratmıştı. Bilhassa Talât Bey ordudaki dedikoduyu bertaraf etmek için Nâzım Paşanın kazanılmasına lüzum görüyordu. Efkâr-ı umûmîyede Balkan harbinin İlk safhasının muvaffakiyetsizliğinde İttihâdçılarının kötü propagandalarının, hükümetin aleyhinen hareketlerinin büyük tesiri bulunduğu kanaat vardı. Güyâ İttihâdçı zabitler, particilik gayretiyle masum ve kahraman Türk erlerini harp etmekten men ediyorlardı. Bütün bu kötü şayiaları silmek için Nâzım Paşa kazanılmalı idi. Talât Beyin gönüllü olarak cepheye gitmesi bile İttihâdçılar aleyhindeki şayiaları silememişti, hattâ bilâkis onun bu hareketinde askerinin arasına karışmak orada serbestçe konuşmak tasavvurunu bile ileri sürenler olmuştu. Bu anlaşma, derhal orduda tesirini gösterecekti. Zira halaskar grubuna mensûb zâbitan. Nâzım Paşayı kendilerine en tabî bir lider addediyorlardı. Veliahdın köşkündeki görüşmeden bir kaç gün sonra Prens Sait Halim Paşa, Harbiye Nazırını Yeniköydeki yalısına davet etti. Nâzım Paşa bu davete İttihâdçılarla anlaşmak ve kendisine müstakbel iktidarda büyük bir mevki temin etmek mülâhazasıyla icabet etti. Paşa salona girdiği zaman Talât Bey Nâzım Paşayı fevkalâde bir hürmetle karşıladı. Daha düne kadar birbirine düşman gözüyle bakan bu iki insanın bu musafahası göz yaşartacak bir manzarada cereyan etti. Kurnaz ve komitacı Talât, muhatabı-

201

SAMİH NAFİZ TANSU

nın gururunu okşamak ve itimadını kazanmak için Önünde küçük rütbeli bir zabıt gibi selâm durmuştu. Kısa bir hal ve hatırdan sonra Talât Bey,

- Zât-ı âlînin, Kâmil Paşa gibi âciz. Şeyhülislâm Cemalettin efendi gibi menfaatperest ve Reşid Bey gibi zalim insanlarla nasıl çalışabildiğinize hayret ediyoruz, Paşam dedi. Maatteessüf Kâmil Paşaya itimâd etmeyen milletin, bir gün sizden de itimâdi sarsılacaktır. İttihâd ve Terakki harbin yanlış idaresini Kâmil Paşa hükümetinin kötü siyâsetinde görmektedir. Paşa bu kadar tatlı, bu kadar inandırıcı konuşan Talât Beye hayran olmuş, bir anda onlarla beraber hareket etmeye temayül etmişti, fakat çekindiği bir şey de vardı. Bu görüşmeler, sadrâzam Paşanın kulağına gider, kabine arkadaşları duyarsa hiç de iyi olmazdı, daha ihtiyatkâr hareket etmeye karar verdi. Talât Beye ellerini uzatarak

- Hele bir sulh olsun, daha iyi görüşürüz, dedi, de-dî amma, bir daha görüşmek de nasib olmadı!.

Bir Baskından Duyulan İntikam Hisleri

Bir gün İttihâd ve Terakki Fırkasının tarihi tetkik edilirse, müverrihler, en mühim şahsiyeti, Mahmut Şevket Paşanın şahsında bulacaklardır. Merkez-i umûmî azası olmadığı, bidayette, meşrûtiyetin ilânında bir rol oynamadığı, hattâ 31 Mart irticainin tenkiline başlangıçta seyirci kaldığı hâlde, paşanın ön safa geçmesi, bütün iktidarı Bâb-ı âlî baskınından sonra ele alması, şaşılacak neticelerden biri olarak daima söylenecektir.

202

İTTİHÂD ve TERAKKİ İÇİNDE DÖNENLER

Selanik'ten İstanbul üzerine yürüyen ve Hüsnü Paşanın kumandasında bulunan hareket ordusuna o, bir telgraf darbesiyle müdâhale etmiş, bir ordunun Edirne civarına geldiğini işittiği zaman, ona katılmak arzusunı göstermiş ve Hüsnü Paşa'ya çektiği müstacel bir telgrafla hepsini yerlerinde durdurmuştu. Hareket ordusu kumandanı Hüsnü Paşa, telgrafı Kurmay Başkanı Kolağası Mustafa Kemal Beye vermiş, fakat bu telgraf, okuyanları hayrete düşürmüştü. Mahmut Şevket Paşa telgrafında aynen şöyle diyordu:

- Ben gelinceye kadar hareket ordusu yerinde durmalı ve hiç bir harekete teşebbüs etmemelidir! İster istemez ordu, Mahmut Şevket Paşayı beklemiş ve paşa rütbesinin verdiği imkân ve üstünlük sayesinde hareket ordusunun son dakikada başına geçerek İstanbul'a girmek şerefini kendi başına koydurmuştu. İstanbul sokaklarında rastlanan ehemmiyetsiz sayılacak mukavemet teşebbüslerini kıran, Bâb-ı âlîyi, Taşkıslayı ve Selimiye'yi ele geçiren ve yıldız sarayına 33 sene sonra beyaz bayrak çektiyen bu hareket ordusunun bütün muvaffakiyetleri, böylece kaderin yardımı ile ona kumandan olmuş Mahmut Şevket Paşaya mâl edilmişti. İşte Mahmut Şevket Paşanın memleket dahilinde büyük bir şöhrat ve nüfuz sahibi olması bu vak'adan doğmakta idi. Yoksa Paşa, Edirne kumandanı olmadan sarayın seramik imalâthanesinin alelade bir müdürü, daha sonra da padişahın teveccühünü kazanarak bu sanatı Avrupada daha iyi öğrenmeye giden bir heveskârı idi. Hiç bir hâdise onu birinci plana getiremezdi. Fakat

Paşanın şansı vardı. Bir de Paşanın hiss-i kabl-el-vukû'-ları kuvvetli idi. Ayağına kadar gelmiş olan hareket ordusunu, kendi rütbe ve kıdeminden daha geri bir paşanın idaresinde görünce, yarıda da olsa, bu fırsatı kaçırmamayı düşünmüş ve artık Abdülhamîd idâresinin nasıl olsa yıkılacağını anlamış, daha fazla seyirci kalmakta devam ederse, iş başına geçecek İttihâd ve Terakki nazarında Yıldız sarayının seramik imalâthanesi müdürü sıfatıyla muamele göreceğini de kestirmişti. Mağrur olan Bağdat'lı Mahmut Şevket Paşa, bu tenkil hareketi ile İttihâd ve Terakkinin birdenbire mümtaz bir şahsiyeti olmuş, devlet ricali arasında hudutsuz bir nüfuz sahibi sayılmıştı. Diğer taraftan Mahmut Şevket Paşanın yerine İttihâd ve Terakki içinde de konacak bu evsâfta kimse bulunamamıştı. Nitekim Paşanın mevkiinden ayrılması, İttihâd ve Terakkiye iktidarı kaybettirmiş, Balkan Harbinin kaybedilmiş meydan harpleri ve kötü idaresi de hep onun yokluğunun neticeleri addedilmişti. İstanbul civarına kadar yaklaşan Bulgar ordusunun tehdttkâr durumu, sadrazam bulunan Kâmil Paşayı garip teşebbüslere sevkemiş, sefirlere ültimatom verecek kadar kendinden geçirmişti. İşte efkâr-ı umû-miyenin gayr-i memnun bulunması, halkın heyecan ve teessürü, Enver, Talât ve arkadaşlarına Bâb-ı âli baskını yaptırmıştı. Bu baskının neticesi olarak iktidar sandalyasına oturan Mahmut Şevket Paşa, uhdesinde Sadâret ve Harbiye Nazırlığını birleştirmekle, harp esnasında en nüfuzlu bir insan olmuştu. Hiç şüphe yok ki, Bâb-ı âlî baskını, yalnız Türkiye tarihinde değil, dünya tarihinde de misli görülmemiş bir cesaret ve muvaffakı-

204

İTTİHÂD ve TERAKKÎ İÇİNDE DÖNENLER

yetin numunesi olarak her zaman gösterilecektir. Bunun icrasında rol almış olanlar, bunu muvaffâkiyetle başaranlar, kendi sinelerinden çıkmamış olan bu paşanın tahakkümünü asla hoş görmemişlerdi. O, hükümet reisi olarak ne kadar İttihâd ve Terakkinin mümessili diye kendisini saymış olursa olsun, partinin hey'et-i umûmiyesi hiçbir zaman ondan memnun olmamıştı. Üstelik Paşa, İttihâd ve Terakkinin en mühim elemanlarını da hakir görüyor, onları eli tabancalı bir takım cüretkâr komitacılar telâkki ediyordu. Mahmut Şevket Paşanın bu kimselere karşı duyduğu istihfaf hissi bu insanların Paşaya besledikleri adem-i memnuniyet ile karşılaşınca, Mahmut Şevket Paşanın nasıl her türlü mesnetten mahrum olduğunu izah edebiliyordu. Üstelik Paşa, İttihâd ve Terakkinin fedakâr uzuvlarını yani Talât ve arkadaşlarını kendisini tenkîd eden muzır şahsiyetler olarak telâkki ediyor, hem onların nüfuzunu, hem umûmî merkezin hükümet üzerindeki tazyikini ortadan kaldırmaya çalışıyordu. Mahmut Şevket Paşaya göre, hükümet parti genel merkezinin baskısı altında kalmamalı idi.

Umûmî merkezin sık sık hükümet işlerine müdâhalesi, dolayısıyla partizan bir hükümet tipini meydana getirecekti. Halbuki hükümet bir defa iktidara geçtikten sonra, artık mümkün olduğu kadar bî-araf, hattâ partiler üstünde bir şahsiyet iktisâb etmeli idi. Talât bey ve arkadaşları, umûmî merkezin her zaman hükümet üzerinde baskısı olmasına taraftardı, çünkü her ne suretle gelirse gelsin, iktidarı ele geçiren bir partinin, günün birinde hesabını vermek onun umûmî merkezi

205

SAMÎH NAFİZ TANSU

üyelerine düşecekti fikrinde idi. Binâenaleyh, zaten kabineye de alınmayan Talât Beyle onun sadık arkadaşları işlerine yaramış olmakla beraber, Paşanın tahakkümüne tahammül edemiyorlar, onun ortadan kalkması imkânlarını düşünüyorlardı. Bu düşünceye Hürriyet ve İtilâf Fırkasının gayr-ı memnun unsurlarını, ezcümle sukut eden saray mensûblarını, İttihâd ve Terakkiyi küçük gören orta sınıf Osmanlı aristokratlarını, tahsil ve yetiştirme tarzlarıyla kuru bir gurura kapılmış münevverlerini (Süferâ-yi saltanat-ı seniyyedendir) diye ikide birde imza atan bir takım şahsiyetlerini, vaktiyle saraylarda büyük bir mevki işgal etmiş Arnavut, Kürt menşeli zevatını, azınlıklara mensûb murabahacı, banker, sarraf tipindeki insanların, Avrupa'ya firar etmiş ve İttihâd ve Terakkinin iktidara gelmesinden çok zarar görmüş kimselerini katmak lâzımdı. Bütün bu insanların birleştikleri tek bir nokta vardı: o da Bâb-ı âlî baskını ile iktidara gelen Mahmut Şevket Paşa hükümetini devirmek, bunun için de en mühim taşı yerinden oynatmak icabediyordu. Bu taş şüphe yoktu ki, sadrazamın bizzat kendisi idi. Bâb-ı âlî baskının intikamını almak isteyenler de, bir takım cinayet yolları ile iktidara geçmek düşüncesinde idiler. Hakikaten fevkalâde bir tertîb sayılacak olan bu suikast, zannedildiği gibi Damat Salih Paşadan total Tevfik'e kadar, Beyazıt meydanında işe karışanların eseri değildi. Bunun içinde hiç işitilmemiş, hatıra gelmemiş kimselerin rolü vardı. Bu yalnız muhalefet saflarında olanların değil, belki de iktidara dahil bulunanların da nazari olarak iştirak ettiği bir cinayetti. Hâdise anlatıldıkça ve meselenin

206

İTTİHÂD ve TERAKKÎ İÇİNDE DÖNENLER

derinliklerine inildikçe görülecek idi ki, bu suikastın mürettebteri uzak, yakın memleketlerin, aralarındaki mesafelerin açtığı birçok bölgelerin çeşitli tiplerinin iştirak ettiği bir hâdise idi. Nitekim bu görünmeyen müretteb-lerin başında Kürt damat Şerif Paşa da bulunuyordu. Kim derdi ki, vaktiyle İttihâd ve

Terakkinin Pangaltı şubesinin başkanı olan bu zat, bilâhare bu partiden ayrılarak şiddetli bir muhalefete geçsin, karısıyla beraber büyük bir servete malik olan Paşa, Avrupaya kaçarak mecmualar, risaleler, gazetelerle eski partisini şiddetli bir bombardımana tutsun. Çok yakışıklı bir adam olan damat Şerif Paşa, sosyete de büyük bir mevki sahibi olmuş, göz kamaştırıcı güzelliğinden ötürü kendisine orada, Bon Şerif lakabı verilmiş ve kullanılan bu lakap da "Boş herife" inkılâb etmişti. Aslen Kürt idi. Bütün kuvvetiyle İttihâd ve Terakkinin yıkılması için her türlü fedakârlığı göze almıştı Tertib edilen suikastte bizzat ve yakından alâkası vardı. Prens Sabahaddin ile de münasebet ve muhâberâtta bulunuyordu. Eğer memleket hudutları içinde yakalansa idi, o da canım Beyazıt meydanındaki darağacında Azraile teslim etmiş olacaktı. Halbuki Paşa çok ihtiyatlı idi. Bu suikasde bir kuyruklu yıldız gibi uzaktan karışmış, arızımıza çok yaklaşmış fakat dokunmadan geçmiş gibi görünmeye çalışmıştı. Halbuki Beyazıttaki komployu derinleştirdi-ğimiz zaman bu damadın rolleri çok yakından herkesçe anlaşılacaktır.

207

SAMÎH NAFİZ TANSU

İki Düşman, Harp Ve Hastalık

Kâmil Paşanın sadrazam olduğu gün 16 Teşrinievvel 1328 (29 Teşrinievvel 1912) Kırklareli önünde iki büyük ordu, ölüm, dirim savaşına tutuşmuş bulunuyordu. Bu meydan muharebesi Türklerle Bulgarlar arasındaki harbin mukadderatını tayin edecek bir mahiyette görülüyor, o zamana kadar vâki muvaffakiyetsizlikleri temizleyecek zannediliyordu. Meydan savaşı başlayıp da mevziî bazı muvaffakiyetler elde edilince İstanbul gazeteleri sevinçli haberler neşretmiş, büyük puntolarla Türklerin muvaffakiyetini dünyaya ilân etmişlerdi. Sultan Reşat bile acele etmiş orduya selâmım ve mahûzi-yetini bildirmişti. Fakat tam 7 gün 7 gece devam eden bu boğuşma, Osmanlı ordusunun sağ kanadının ilerlemesine rağmen Bulgarların Türk sol cenahı ile merkezini ihata etmelerine ve büyük bir bozgunlukla savaş meydanını terk etmelerine müncer olmuştu. Bir kaç gün evvel büyük bir zaferden bahseden gazetelerin bu akıbet karşısında çenelerini bıçak bile açmıyordu. Osmanlı Başkumandan vekili ve Harbiye Nâzırı Nâzım Paşa, ilk günlerde verdiği parlak haberleri şimdi nasıl tevil edeceğini şaşırmıştı. Ama resmî tebliğ neşredilmiş, Osmanlı hezimetini kabul edilmişti. Yalnız Nâzım Paşa, resmî tebliğde, harplerde talihin de mühim rol oynadığını, askerinin cesaret ve kahramanlığından hiçbir şey eksilmediğini, bu birinci safhanın aleyhimizde bittiğini, fakat bir tek meydanı muharebesi ile bir harbin neticesine hüküm verilemeyeceğini, Türk ordusunun geri çekilmekle beraber, vatanı adım adım müdâfaa edeceğini belirtiyor, neticeden ümitvâr olduğunu tekrarlıyordu.

208

İTTİHÂD ve TERAKKİ İÇİNDE DÖNENLER

Paşanın sözlerinde bir hakikat mevcuttu. Çünkü Türk orduları geri çekilerek müstahkem bir mevki olan Çatalca'ya gelmiş ve durmuştu. Artık parlak bir müdâfaa harbi başlıyordu. 21 Teşrinievvel 1328 (3 Teşrinisani 1912) Bulgarlara harp ilân edildiğinin tam 17 nci günü, emsali görülmemiş bir hezimet vâki olmuştu. Şimdi Bulgarların her an Çatalca'daki müstahkem hatları yararak devlet merkezine girmeleri beklenebilirdi. Halk korku ve dehşet içinde bütün Rumeli ve Trakya'yı boşaltıyor, mevsimin sonbahar olması ile yağmurlardan bataklık ve çamur deryası haline gelen ovalara dökülmüş bulunuyordu, alelacele düzene konan kırık çıkık arabalar, öküzler ve mandalarla ağır ağır çekilirken merkebine, atına atlamış birçok muhacirler görülüyor, fakat halkın ekserisi çoluk, çocuk, kadın erkek yaya olarak yollara taşmış bir sel gibi İstanbul üzerine yürüyordu. Bu sapsarı benizlerde, bu çukurlarına çekilmiş gözlerde, bu aşıktan takati kesilmiş vücutlarda artık mukavemet imkânı kalmamış bir felâketin tahribatı okunuyordu. Bu insanlar nereye ve niçin gidiyorlardı? Analarının, atalarının hâtıralarıyla dolu vatan köşelerini, ecdâd kemikleriyle uzanıp giden kasaba mezarlıklarını şimdi kimlere bırakıyorlardı, hâtıralarını, mazilerini silip onları bir hiç yapan, tarlalarını, bahçelerini, sıcak ve mesûd yuvalarını ellerinden alan bu harp ne korkunç bir şey, ne tahripkâr bir afetti. Trakyanın soğuğu da hatırı sayılır bir şiddette hüküm sürüyor. Balkanlardan esip gelen şimal rüzgârları bu paçavralara sarılmış zavallıların iliklerine kadar geçiyordu. İşte açlık, sefalet, bakımsızlığın yarattığı bir hastalık denilebilir

209

SAMİH NAFİZ TANSU

ki, harpten daha müessir olmuş, daha büyük zayıata meydan vermişti. Bu insanlar bir meydan savaşına girmedikleri hâlde Kırklareli önünde savaşı kaybeden ordudan daha fazla zayıat vermiş bulunuyorlardı. Evvelâ, 18, 20 vak'adan başlayan hastalık 24 saatte elliye geçmiş, biraz sonra binleri bulmuştu. Gelen muhacirler şehre giriyor, SİRKECI'nin muhacirhaneleri, cami avluları, Sarayburnunun önleri binlerce hastanın feryadı ile inliyor, kış donduruyor, kolera bu insanları kavuruyor, sokaklar, avlular, kusan, ishale tutulup barsaklarını bastırmaya çalışan, envai ıztırâb ile kıvranan insanlarla dolmuş taşıyordu- Ne doktorlar, ne hastabakıcılar, tırpanını eline almış Azrailin önünü kestiremiyor, onun arkasında bıraktığı binlerce ölüyü, şehrin bütün vâsıtalrı sokaklardan kaldıramıyor, mezarlıklarda açılacak çukur bulunamıyordu. Bu kolera salgınında İstanbul'da ölenlerin miktarı 20 bini geçmişti. Bir ara hastalığın Anadolu'ya sirayetinden korkulmuştu. Atlayıp sıçrayan, çabuk bulaşabilen, müthiş bir yayılma kabiliyetine malik olan kolera, Diyarbakır'da bile birkaç kişiyi öldürmüştü. İşte İstanbul'un bu feci ve acıklı günlerinde ağızdan ağıza bir isimden bahsedilmiş, muhtarib anaların, kederli babaların gözlerinde bir nur parlamıştı. Şehrin gayretli çalışan, namuslu şehremini Sayın Operatör Cemil Paşa merhum, gecesini gündüzüne katarak çalışıyor, bizzat mahalleleri geziyor, emirler veriyor, her yere hızır gibi yetişiyor, her müşkülü çiğneyip eziyordu. Hastalık olan mahallelerin süratle tecridi, mikroplu sâhaların derhal kireçlenmesi, çöpçülerin, amelenin seferber edilerek sokakların geceli gündüzlü yıkan-

İTTİHÂD ve TERAKKİ İÇİNDE DÖNENLER

ması, çalışmaya muktedir muhacirlere yevmiye verilerek onların şehrin temizliğinde çalıştırılması, Cemil Paşanın, asla unutulmayacak hizmetlerinden ancak birkaçı sayılabilirdi. Diğer taraftan devlet merkezini düşündüren meselelerden biri de trenlerle, kamyonlarla mütemadiyen şehre yaralı ve hastaların gelmesi idi. Harp mecruhlarını derhal hastahânelere yatırmak bile kabil değildi. Hastahâneler, İstanbul'un bu cefakeş müesseseleri, tıklım tıklım ağzına kadar dolmuştu. Bir çok mektepler boşaltılmış, yaralılar oralara yerleştirilmişti. Fakat Türk milletini, işte bu sırada iki düşman birden kırıyor. Biri harp diğeri hastalıktı. Bu ikisinin elinden bu milleti ancak Allah kurtarabilirdi. Kâmil Paşa kabinesi, fevkalâde kararlar almak, Şehremini Cemil Paşayı yalnız bırakmamak için hey'et-i vükelâdan iki Nâzırı Dahiliye Nâzırı Reşit Beyle Evkaf Nâzırı Ziya Paşayı, harp mesaibi, hastalık felâketi ile re'sen meşgul olmak üzere vazifelendirmiş ti. Koleranın bu öldürücü tesirleri payitaht halkını endişelendirirken, Çatalca müstahkem hatlarına çekilmiş olan ordunun saatten saate yarılması ihtimali, orada atılan topların İstanbul evlerinin camlarını sarsan büyük gürleyişleri, milleti büyük bir korku içinde her an uyanık tutuyordu. Kâmil Paşa Bulgar ordusunun İstanbul'a girişinin doğuracağı tehlikeleri göze aldığı için bir taraftan alelacele ve her ne pahasına olursa olsun bir sulh yapmak teşebbüsüne girişmiş, diğer taraftan da bu neticenin istihsalı için büyük devletleri tehlide kalkışmıştı. Osmanlı İmparatorluğunun bu hakikaten şaşırmış ne yaptığını bilmez bir hale gelmiş fakat hırs-ı pîrî ile mevkiini de asla terk etmek isteme-

211

SAMİH NAFİZ TANSU

yen sadrazamı, bütün süferayı toplu bir hâlde nezdinde kabul ederek şöyle demişti:

- Efendiler, görüyorsunuz ki, pek felâketli, pek acı günler yaşıyoruz. İstanbul halkı son derece heyecan ve galeyandadır. Şayet bu şehre Bulgar ordusu girerse, ni-tecinin ne olacağı kestirelemez. Öyle zannediyorum ki, bu istilâyı bir katliâm takip eder, müslümanlarda hıristiyanları kırıp geçirirler. O zaman şahsen ve hükümetin reîsi sıfatıyla söylüyorum ki, benim kudretim böyle bir felâketi önlemeye muktedir olamaz!. Ahalinin galeyanı, heyecanı karşısında hiçbir şey yapılamaz!. Esasen bundan

sonrasını düşünmek bile istemem. Ben hâlen 80 yaşındayım. Daha fazla yaşamazsam büyük bir şey kaybetmem. Fakat sizlerin himayenizde kadınlar, çocuklar vardır. Bunlara bir şey olmasından üzülrüm. Bu mes'uliyet biraz da sizlerin omuzundadır. İsterseniz Bulgar ordusuna daha fazla müsamaha ediniz! Rumelî-de yapılan mezalime İstanbul'da mukabele edecek hem insan ve hem de silâh vardır. Çaresiz bir hâlde kalacak ve namuslarını müdâfaa edecek bu insanlardan korkmalısınız! Kâmil Paşa, her zamanki mutedil, soğukkanlı sadrazam değildi. Bütün sefirlere hitap etmekle beraber sanki Rus sefirini muhâtab edinmiş gibi hep ona bakarak konuşmuştu. Bu konuşmayı yaparken kabine arkadaşlarından hiçbirine danışmış değildi. Sefirler, sadrazamın huzurundan çıktıkları zaman hayret içinde idiler. Hepsi susmuş ve şaşırılmıştı. Hepsi onun çok ümitsiz bir vaziyette kaldığına hükmetmişlerdi. Balkanlardan esen soğuk şimal rüzgârları, İstanbul'u dondurur; sokaklara, avlulara, meydanlara dökülmüş muhacirleri

212

İTTİHÂD ve TERAKKÎ İÇİNDE DÖNENLER

kırıp geçirirken, kolera bir tırpan gibi İstanbul'dan Çatalcaya kadar bütün ovalarda ölümden başka bir şey saçmazken, harp, neticeleri ile sonunda kime hezimet, kime zafer dağılacağını bir türlü tâyin edemezken, İmparatorluğun koskoca sadrazamı, engin bir denizde dalgaların fırtınaların karşısında şaşırılmış kalmış bir gemi kaptanı gibi bocalarken, muhalefet partisi de hükümeti devirmek için gizliden gizliye her türlü tertibat ve teşebbüse girişmiş bulunuyordu.

İttihâdçıların Ele Geçirdiği Bir Padişah

İttihâdçılar bir taraftan gizliden gizliye Kâmil Paşa hükümetini âni bir baskınla devirip iktidara geçmeyi tertipliyor, diğer taraftan da kabine erkânını birbirine düşürüyordu. Halk arasında ısrarla dönen rivayetlere göre Dahiliye Nâzırı Reşit Bey, yeni bir kabineyi kurmak için bazı istişarelere geçmiş ve kendisine Sultan Reşad'ın sarayında da taraftarlar bulmuştu. Yeni kabinenin Dahiliye Nâzırı olarak tasarlanan Gümülcineli İsmail Hakkı Bey ve onun arkasında Halaskâran grubuna mensûb bazı zabitan da bulunduğu söyleniyor, Zeynelâbidin (Konya'lı) efendinin de ismi sık sık geçiyordu. İttihatçılar sadrazam Kâmil Paşanın da şüphelerini Reşit Bey üzerinde teksife muvaffak olmuşlardı. Bu şüpheyi yaratmakla İttihatçılar cidden şeytana rahmet okutacak bir plân hazırlamışlar ve bunu da muvaffakiyetle mevki-i tatbiki koymuşlardı. Planda en mühim mevkii bizzat Sultan Reşat oynamakta idi. Padişahın, esvapçı-başısı Sabit Beye büyük bir itimadı vardı. Sabit Bey ise İttihatçılara taraftar ve Kâmil Paşaya aleyhtar bir kimse

213

SAMÎH NAFİZ TANSU

idi. İşte şayet Sabit Bey kazanılırsa padişah üzerindeki nüfuzundan istifâde edilerek herşey yaptırılabilir, Kâmil Paşa ile Reşit Beyin arası açtırılabilirdi. Sabit Bey fırsat düştükçe Sultan Reşad'a hey'et-i vukela içinde en itibara lâyık ve dikkate değer kimsenin Dahiliye Nâzırı Reşit Bey olduğunu söyler ve sadârete getirilirse memlekete bambaşka bir şekil vereceğini ilâve ederdi. Nihayet Sultan Reşat, Dahiliye Nâzirıyla yakından tanışmak istemiş ve bu fikrini de Sadrazam Kâmil Paşaya açmıştı. İhtiyar fakat kurnaz sadrazam, padişahın bu isteğinin hedefini tayinde gecikmemişti. Fakat şüphelerini gözle görülür elle tutulur bir hale sokmak için bir gün Reşit Beye,

- Zât-ı Şâhâne bana her zaman sizden bahsederek şikâyet etmektedirler, saraya pek seyrek gittiğinizi, çekingen davrandığınızı söylüyorlar, niçin arzû-yi şahaneyi ihmal ediyorsunuz. Saraya sık sık gitmesiniz olmaz mı oğlum!.

Reşit bey hem sevinmiş hem de heyecana düşerek cevap vermişti:

- Aman efendimiz bu sıkışık zamanda padişahımızı ziyaret etmeye muktedir değilim!.

- Mademki böyle irade buyuruyorlar, mutlaka emirlerini yerine getiriniz!.

Kâmil Paşa, Reşit Beyi saraya sevk etmekle onu bir imtihandan geçiriyor, temayüllerinin, ihtiraslarının derecesini ölçüyordu. Reşit Bey ise hakikaten bunu anlamamış, sadrazamın bu hususta pek samimî ve babacan

214

İTTİHÂD ve TERAKKÎ İÇİNDE DÖNENLER

olduğuna kani bulunmuştu. Nihayet günlerden bir gün, padişahın istediği ve sadrazamın merak ettiği hâdise olmuş. Reşit Bey huzura alınmıştı. Sultan Reşat, müstakbel sadrazamını ona lâyık olabilecek bir ehemmiyette karşılamaya itina etmişti. Padişah Reşit Beyi büyük ve yaldızlı bir salona aldırıldı. Maksudı

Dahiliye Nazırından bazı şayiaların hakikat olup olmadığını öğrenmekti. Kulağına kadar akseden hâdiselerde İttihâd-çıların kendisini indirip Selânikten getirdikleri biraderi Abdülhamîd'i saltanata geçireceklerinin doğru olup olmadığını anlamak istiyordu. Bu havadisi de yine İttihâdçıların kurnazca idare ettikleri bir propaganda, Veliaht Yusuf İzzettin Efendinin ağızıyla Padişaha kadar ulaştırmıştı. Sultan Reşat, yıllarca hayatını menfada, kapalı kafesler arkasında, bir takım saray odalarında geçirmiş, her an öldürülmek korkusuyla titremişti. Şimdi biraderini 33 senelik saltanatından sonra tahtından indiren İttihatçıların isterlerse kendisini de birkaç saat içinde padişahlıktan alabilecekleri keyfiyeti idi. Acaba bütün duydukları hakikat mi idi? Padişah, Reşit Beyi ayakta bu muhteşem salonda bekliyordu. Dahiliye Nâzırı saray teşrifatının bütün icâblanna uyarak padişahı selâmladı. Hünkârın müsaadesi üzerine Reşit Bey padişahın karşısında bir koltuğun kenarına ilişmişti. İlk söze başlayan Sultan Reşad oldu. Reşid Beyin meziyet ve iktidarından emin olduğunu söyledi, sonra da birçok hükümdarların yaptığı gibi bilhassa Abdülhamîdin en muvaffak olduğu bir usule başvurdu. Sadrazamı ile Dahiliye Nazırının arasını açmaya kalktı ve dedi ki,

215

SAMİH NAFİZ TANSU

- Size Vezareti münasib görüyorum Reşid Bey, fakat bunu Sadrazam Paşa arzu etmediler. Kâmil Paşa müteaddit konuşmalarımızda bunun sulhten sonra mü-nasib olacağını söylediler.
- Zât-ı Hazret-i Pâdişâhîleri de takdir buyururlar ki böyle bir iltifat ve teveccüh memleketin içinde bulunduğu şartlar için henüz zamansızdır!. Sultan Reşad, sadrazamı ile Dahiliye Nazırının bu tertip ile de ayrılmayacağını hayretle görüyordu. Reşid Bey, bu vezaret tevcihine sadrazamın itiraz ettiğini yine Kâmil Paşanın dilinden daha iyi öğrenmişti. Bunda Sultan Reşad'ın dikkat ettiği husus, Kâmil Paşanın Reşit Beyden şüphe ettiği ve günün birinde bu tevcihe muhalefet ettiği Dahiliye Nâzırı tarafından duyulur da kendisi hakkında bir husûmet yaratmaya sebep olursa diye bunu vaktinde önlemek istemesi idi. Sultan Reşad, ihtiyar tecrübeli sadrazamın pek kurnaz olduğuna hiç şüphe etmiyordu. Sultan Reşad bundan sonra durup dururken Reşid Beye,
- Kaç çocuğunuz var? demişti.
- İki oğlum bir kızım efendimiz!.
- Kızınız kaç yaşında?
- 12 yaşında devletlûmuz!.
- Maşallah, demek benim torunum kadar!, ve biraz durduktan sonra şöyle bir teklifte bulunmuştu.
- Hareminizle kızınızı saraya davet etmek istiyorum?,
- Aman efendimiz, fazla iltifat buyuruyorsunuz. Bu yaptıklarımın üstünde bir taltiftir. Bu kadarı bile bizleri ihya eder efendimiz.

216

İTTİHÂD ve TERAKKİ İÇİNDE DÖNENLER

Fakat ne yapmış yapmış, Sultan Reşad, Dahiliye Nâzırı Reşit Beyi haremi ve kızıyla sarayına yemeğe davet etmiş ve onları iltifatlarına garketmişti. Bu davette birinci kadın efendi de sofrada bulunmuştu. Sultan Reşad bununla Reşit Beyi diğer Nazırlardan farklı tuttuğunu anlatmak istemişti. Bir gün de padişah Reşit Beye,

— Kâmil Paşa nasıl bir adamdır? diye sormuş. Reşit Bey bu suâli mânâsız bulmakla beraber derhal cevaplandırmıştı.

— Kâmil Paşa zamanımızda nadir yetişen müstesna meziyetlere mâlik olan, pek mükemmel evsafı haiz, metin bir ahlâka sahip pek kıymetli bir devlet adamıdır efendemiz!.

Beşinci Sultan Mehmet anlıyordu ki. Reşit Beye Kâmil Paşayı çekiştirmek kabul olmayacaktı. Sanki sadrazamı ile Dahiliye Nâzırı arasında su sızmiyordu. Fakat bütün bu görüşmeler, bu iltifatlar.

Sadrazam Kâmil Paşaya yine İttihâdçıların adamları tarafından günü gününe yetiştiriliyordu. Kâmil Paşa, dürüst cevaplarına rağmen Reşit Beyden kuşkuluyor. Sultan Reşad, Kâmil Paşadan şüphe ediyor velhâsıl İttihâdçıların arzuları Osmanlı sarayında hakikat oluyordu. İttihâdçılar bu saf, muhitinin tesiri altında kalan padişahı ellerine geçirmiş bulunuyordu. Nitekim yine bir gün, artık kendisiyle samimî olduğuna inandığı Reşit Beye, sarayın pencerelerinden görülen Beylerbeyi sarayını göstererek:

- Haber alıyorum ki, Reşit Bey demişti, biraderimin tekrar makâm-ı saltanata avdeti için Sadrazam Kâmil Paşanın husûsî bir teşebbüsü varmış, hattâ Yusuf

217

SAMİH NAFİZ TANSU

İzzettin Efendi geçenlerde bana -Kâmil Paşanın maksadı hâkan-ı sabıkı tekrar tahtına iclâs etmektir- demişti. Dahiliye Nâzırı o zaman dönmekte olan fırıldaklara biraz akli erer gibi olmuş, hemen cevap vererek

- Şunu arzedeğim ki efendimiz birâder-i hümayûnunuzun ömr-i siyâsîsi, artık tamamıyla bitmiştir. Yalnız ömr-i beşerî ve ömr-i husûsîsi kalmıştır. Onun da daha çok süreceğini tahmin etmem efendimiz!... Ne garipki Abdülhamîd, ekseriyetin zannı hilâfına Kâmil Paşayı asla sevmezdi. Zamânı saltanatında makâm-ı iktidara getirdiği rical arasında en uyuşmadığı Kâmil Paşa olmuştu. Reşit Bey ilâve etmişti: - Kâmil Paşa, zâ-tı şevketmeâblarına karşı derin bir hissî hürmet ve sadâkatla merbuttur, buna emin olunuz efendimiz!... Sultan Reşad artık susmuş ve yorulmuştu. Dahiliye Nâzırı Reşit Bey bir dağ gibi heybetli, bir kaya gibi sağlamdı. Fakat padişahın aklından çıkmayan Yusuf İzzettin Efendinin sözleri idi. İttihâdcılar, Bâb-ı âlî baskınına takaddüm eden günlerde pek mühim psikolojik bir baskın yapmışlar, padişahı Nazırlarından şüphe eder, sadrazamı ittihâdcıların en büyük hasmı Reşit Beyden kuşkulandır bir hale getirmişlerdi. Plan da bundan başka bir şey değildi.

Muhalefet Partisinin Şubelerini Kapatmak Teşebbüsü

Kâmil Paşa kabinesinin Dahiliye Nâzırı Reşit Bey, öteden beri İttihâdcılara karşı duyduğu derin kin ve gara-zıyla maruftu. Meclis-i vükelâda daima muhalefet par-

218

İTTİHÂD ve TERAKKÎ İÇİNDE DÖNENLER

tisinin gerek umûmî merkezini gerek şubelerini kapatmak fikrini müdafaaa ediyor fakat arkadaşlarından daima mukavemete maruz kalıyordu. Nazırlardan pek çoğu elde sarıh bir delil olmadan böyle bir harekete teşebbüs etmenin memleketin içinde ve dışında çeşitli kaynaşmalara yol açacağı mütalâasında idiler. Dahiliye Nâzırı Reşit Bey de bu mukavemet üzerine tabyasını değiştirmiş, vesika toplamak hevesine düşmüştü. Tam bu sırada Trabzon valisî Mehmet Ali Avni Bey İttihâd ve Terakkinin Rize şubesine mensûb bir kimsenin üzerinde bulduğu mühürlü bir tamimden bahseden bir telgraf göndermişti. Bu mahallî şubenin mühriyle resmiyet kesbetmiş olan tamim umûmî merkezin bir tamimine cevap teşkîl ediyor, halkı iktidarda bulunan hükümet aleyhine ihtilâle teşvik ediyordu. Reşit Bey derhal Valiye şu emri verdi,

- Bu adamı, emniyet edeceğiniz jandarmaların muhafazasında İstanbul'a gönderiniz. Ele geçirilen vesikayı da itimâda şâyân bir memurunuzla bize ulaştırınız! Trabzon valisi Mehmet Ali Avni Bey verilen emri derhal yerine getirmiş ve Dahiliye Nazırının günlerden beri beklediği vesika da kendisine tevdi edilmişti. Reşit Bey bu vesikayı ele geçirince son derece sevinmiş ve ertesi günü Meclis-i Vükelâda,

- İşte efendim evvelce arzettiğim İttihâd ve Terakkinin gizli faaliyetine dair mühim bir vesikayı huzuru-nuza getirdim. Bu muhalefet partisinin umûmî merkezinin bir tamimine cevaptır. Mühürlenmiş ve imza edilmiştir. Emir buyursanız okunsun...

219

SAMÎH NAFİZ TANSU

Kâmil Paşa vesikayı evvelâ kendisi gözden geçirmiş sonra da sadaret mektupçusuna vererek okutmuştu. Söze ilk başlayan Evkaf Nâzırı Ziya Paşa olmuştu.

- Yalnız böyle bir vesika bir adamı idam etmeye kâfidir!, demişti. Bu cevap Reşit Beyi son derece memnun etmişti. Şimdi Nazırlar heyeti muhalefet partisinin merkez ve şubelerini kapatacak karara gelecekti. Fakat iş böyle olmadı. Şeyhülislâm Cemalettin Efendi:

- Bu vesîka kâfi değildir, bir tek delil ile siyâsî bir teşekkülün mukadderatı hakkında nasıl karar verebilir, bir şahit ile adam asılır mı? demişti. Reşit Bey Şeyhülislâmın bu mütalâasını hiç beğenmemişti. Derhal ona mukabele etmişti:

- Şayet bu vesikayı İttihâd ve Terakki aleyhine kat'î bir karar verilmesi için musanna bir vesika telâkki ediyorsanız sizi temin ederim ki, bu sahte değildir.

Üstünde bunu yakaladığımız adam hâlen mevkuttur. Bu sözler meclis-i vükelâda uzun münakaşalara yol açmıştı. Azanın bir çoğu vesikayı kâfi görmüyorlardı Uzun tartışmalardan sonra muhalefet partisinin ancak taşradaki kulüpleri üzerinde şiddetli tedbirler alınmasına temayül edilmişti. Reşit Bey'e göre bu kulüpler derhal kapatılmalı, evrak ve dosyalarına hükümetçe el konulmalı, bütün bu kâğıtlar mühürlenerek İstanbul'a gönderilmeli, İttihâd ve Terakki mensûbları dağıtılmalı idi. Şayet bu şiddetli tedbirlere rağmen taşra kulüpleri gayr-i meşru' yollardan faaliyetlerine devam ederlerse, toplu hâlde kanuna muhalefet noktasından alâkadarlarının şiddetle cezalandırılması yollarına gidilmeli idi.

220

İTTİHÂD ve TERAKKÎ İÇİNDE DÖNENLER

Fakat meclis-i vükelâda bulunan Nazırlardan mühim bir kısmı, böyle kritik bir zamanda işi bu dereceye vardırmanın tehlikeli olacağına müttfikti. Meseleyi Nazırlar meclisinde halledemeyeceğini anlayan Dahiliye Nezâreti mektupçusu Nuri Beyi (daha sonra Halife Abdülmecit Efendinin kâtibi olmuştur) çağırarak mühim bir tamim kaleme aldirmıştı. Bu tamimi ile Reşit Bey, taşradaki bütün İttihâd ve Terakki kulüplerinin derhal kapatılmasını vali ve müstakil mutasarrıflara emrediyordu- Yalnız onlara

tavsiyesi için velveleye verilmeden sulh ve sükûn içinde başarılmaması idi. Tamimin tarihi 2 Kânunusani 1328 (15 Kânunusani 1913) idi. Halbuki meclis-i vükelâda böyle bir nihâî karara henüz varılmamıştı- Reşit Bey, arkadaşlarını bir emr-i vâki karşısında bırakıyordu. Nitekim tekrar içtima salonuna girdiği zaman arkadaşlarına:

- Muhterem arkadaşlarımın İttihâd ve Terakkinin taşra şubeleri hakkındaki kararını şimdi şifre ile valilere bildirdim, demişti. Nazırların bir çoğu hayret içinde birbirlerine bakmışlar, Dahiliye Nazırının bu hareketine şaşmışlardı. Meclis-i vükelâda herkes Reşit Beyin günlerden beri ısrarla takip ettiği siyâsetin ne olduğunu anlamış fakat emr-i vâkiye de ses çıkarmamıştı. Dahiliye Nazırının vilâyetlere yaptığı tebligat dairesinde bir zabıt tanzim edilip başta sadrazam olarak Nazırların hepsi tarafından imza edilmiş Reşit Beyin arzusu yerine getirilmişti. Fakat Dahiliye Nâzırı şuna kani idi ki, İttihâd ve Terakkinin taşradaki şubelerinin kapatılması ile iş bitmiyordu. İstanbul'daki şubeler ve hele merkezi umûmî kaldıkça, muhalefet partisi yine el al-

221

SAMİH NAFİZ TANSU

tından her türlü yıkıcı hareketlere geçebilecek ve belki de hükümeti de devirecekti.

Niçin meclis-i vükelâ İstanbul'daki kulüplere ilişe-miyordu!... Dahiliye Nazırının da anlamak istediği bu idi. Reşit Bey, merkez-İ umûmînin en büyük bir tehlike olduğunda ısrar ediyor, taşrada kapatılan kulüplerin azasının faaliyetlerini arttırmak için İstanbul'a geleceğini söylüyordu. Diğer taraftan bu emr-i vâkiye son derece üzölmüş olan Şeyhülsîlâm Cemalettin Efendi, o gün sadrazamın yanından ayrılmamış gecenin dokuzuna kadar kalarak meclis-i vükelâda tanzim edilen zabtı tâdil etmişti. Ertesi günü meclis-i vükelâda Dahiliye Nâzırı söze başlayarak:

- Meclis-i âlînin dünkü kararı noksandır, Bizim için asıl tehlike merkez-i umûmînin mevcûdiyetindedir. Muhalefet partisi ileri gelenlerinin de muhtelif Anadolu kasabalarına sürölmesi yerinde olacaktır. Sarih bir hakikattir ki, bunlar iktidarımız aleyhine bir komplo hazırlamaktadırlar.

Reşit Beyin ısrarlarına karşı Şeyhülsîlâm Cemalettin Efendi,

- Muhalefet partisinin gerek Merkez ve gerek Şubelerinin kapatılması için bendeniz kâfi şartlar elde mevcut olmadığına kaniim. Onların noksan ve kusurları olabilir. Ama unutmayalım ki bu parti bu memlekette meşrûtiyeti tesis etmiştir. Hem sonra şunu sizlere sorarım: Ya ele geçen bu vesika bizim taraftan uydurulmuş ise!.. Memleketin siyâsî Hürriyeti bu nevi oyunlara âlet olmamalıdır!.. Şeyhülsîlâm Cemalettin Efendinin

222

İTTİHÂD ve TERAKKİ İÇİNDE DÖNENLER

ikna edici sözleri Nazırlar heyetini derin derin düşöndürmüş, daha fazla ileri gitmemek fikri galebe etmişti. Meclis-i vükelâ dağıldıktan sonra Reşit Bey fevkalâde hiddetlenmiş olarak Nişantaşındaki konağına döndü, düşöndü, taşındı, kendi kendisine de söylendi:

- Bu korkak ve mütereddid arkadaşlarla bir hükümetin mesuliyetini beraberce taşımak kabil olamazdı. Katî surette istifaya karar verdi. Derhal sadrazam paşaya hitaben istifasını yazıp gönderdi. Reşit Bey istifanamede ahvâlin nezâketinden, İttihâd ve Terakkinin hummalı bir şekilde hükümeti devirmek için çalışmasından meclis-i vükelâdaki mesaî arkadaşlarıyla aynı fikirde bulunmadığından bahsediyor, ve bu arkadaşlarla çalışmanın imkânsızlığını Sadrazam Paşanın kabul buyurmasını ilâve ediyor istifasının tervicini de diliyordu. Sadrazam Kâmil Paşa istifayı alır almaz, beyninden vurulmuşa dönmüş, bu kadar çalışkan ve karakter sahibi bir mesâî arkadaşından mahrum kalmaya da razı olamamıştı. Oğlu Sait Paşayı çağırarak şu talimatı vermişti:

- Derhal Nişantaşındaki konağına giderek Reşit Beyi istifasından vazgeçeriniz. Muvaffak olamazsanız görüşmek üzere kendilerini Bâb-ı âlîde beklediğimi de söyleyiniz ve alıp geliniz!..

Makamını Bırakmayan Bir Sadrâzam

Dahiliye Nâzırı Reşit Bey Bâb-ı âlîde sadrazam Kâmil Paşayı ziyaret ettiği zaman şaşırmış kalmıştı.

Osmanlı İmparatorluğunun bu yaşlı ve tecrübeli veziri, harbin felâketlerinden, dahilî ve haricî siyâsetin ıztırâblann-

223

SAMİH NAFİZ TANSU

dan ezilmiş, yıpranmış, âdeta büzülmüş bir hâlde makamında oturuyordu. Oğlu ile istifa eden Dahiliye Nazırını görünce ayağa kalkarak hürmetkârane yer göstermiş ve:

- Reşit Beyefendi oğlum, gönderdiğiniz istifayı büyük bir hayret ve üzüntü ile karşıladım. Böyle bir zamanda beni bırakıp nasıl ayrılabilirsiniz? Rica ederim bunu geri alınız! Bu yumuşak sözleri üzerine Reşid Bey dedî ki:

- Zatî devletlerine şunu arz edeyim kî sizinle çalışmaktan iftihar duyuyorum, ancak arkadaşlarımız içinde tesânüd yok. Hattâ af buyurun muhalefete hizmet edenler var.

Sadrazamın biraz da hayret ve şaşkınlık izhar eden nazarlarına bakarak Reşit Bey sözlerine devam etmişti.

- Meselâ Harbiye Nâzırı Nâzım Paşa, halen İttihâd ve Terakki Cemiyetine mensûb zabitleri ordunun en mühim mevkilerinde tutmaktadır. Prens Sait Halim Paşa ve arkadaşlarıyla sıkı fıkı bir dostluk idame etmekte, hattâ Paşanın Yeniköy'deki yalısında koyu İttihatçılarla müdâvele-i efkâr eylemektedir. Adliye Nâzırı Arif Hikmet Paşa, pederleri merhum Abdurrahman Paşanın zamanından beri konaklarına devam eden İttihatçıların ileri gelenleri ile dostluklarını sürüp götürmektedir. Hâriciye Nazırınız Noradonkiyan Efendi, mecliste olup bitenleri hemen dostu Emanuel Karasu'ya yetiştirmekte, en mahrem kararlarımızı bildirmekte o da kalkıp İttihâd ve Terakkinin en mühim elemanı Talât Beye ve merkez-i umûmî azalarına sırlarımızı fâş etmektedir.

224

İTTİHÂD ve TERAKKÎ İÇİNDE DÖNENLER

Bu zevat ne taraftan iseler bilmeliyiz- Biz elimizdeki kâğıtları onlara gösteriyor açık oynuyoruz. Onlar süret-i haktan gözükerek iki tarafı idare ediyorlar. Şayet bendenizin istifasını kabul buyurmamakta ısrar ediyorsanız bu zevatı tasfiye etmelisiniz. Ancak o zaman riyasetinizde mütesânid bir kabine dahilinde çalışmak mümkün olur. İhtiyar Sadrazam bütün bu sözleri dikkatle dinlemiş ve Reşit Beye hak vermişti. İstifa edecekti. Tekrar kabineyi kurarken de bunları almayacaktı.

Dahiliye Nâzırı sadrazama teşekkür etti. İstifasını yırtarak makamına gidip oturdu. Yalnız sadrazamı korkutan, tereddüde sevkeden mühim bir nokta vardı Ya istifa eder de padişah tekrar kendisini seçmezse, o zaman da bizzat kendisi atlamış olmaz mıydı? Bunun için Sultan Reşad'ın ikinci mabeyincisi diğer bir Reşit Beyle görüşmek istemiş onu makamına çağırtmıştı.

- Oğlum dedi, ben heyet-i vükelâda bir tasfiye yapmak arzusundayım. Bunun için de İstifa etmeye mecburum. Ancak sadareten çekildiğim zaman tekrar lasbedilip edilmeyeceğimi bilmek isterim. Zât-ı şahaneye bu keyfiyeti arzetseniz de fikr-i şahanelerini istimzaç eyle-seniz nasıl olur? Şahsına hürmetkar bulunduğu sadrazamın bu arzusunu öğrenir öğrenmez ikinci mabeyinci saraya giderek padişahın huzuruna çıkmış vaziyeti kendilerine etraflıca arzylemişti. Sultan Reşad:

- Benim tecrübeli ve dirayetli vezirim, sadık adamımdır, ondan başkasına emniyetim yok diye buyurmuştu. İkinci mabeyinci derhal Bâb-ı âlîye koşarak zât-ı şahanenin itimadlarını Kâmil Paşaya bildirmişti. Dahi-

225

SAMİH NAFİZ TANSU

liye Nâzırı Reşit Bey çok çalışkan bir insandı. Nezârete pek erken gelir, hattâ bazı geceler de dâirede yatardı. Gece yarılarına kadar çalışır, her sabah dokuzda sadrazamı ziyaret ederek günlük meseleleri birer birer arze-derdi. O sabah da Kâmil Paşanın huzuruna girdiği zaman ihtiyar sadrazam:

- Reşit Bey oğlum demişti. Dün zât-ı şahanenin fikirlerini istimzaç ettim. Mabeyinci bey sadaretin tekrar uhdeme tevcih buyrulacağını müjdeledi, padişahımızın teveccühleri el'an devam etmektedir. Bunun üzerini dün akşam telgrafla Londra sefirimiz Tevfik Paşaya Hariciye Nezâretini teklif ettim. Muvafakat ettiklerine dair cevap geldi. Harbiye Nezâretine Edirne müdafiiiniz Şükrü Paşayı getireceğim. Orduda onun büyük bir şöhret ve sevgisi yaşamaktadır.

Dahiliye Nâzırı şimdilik bu iki tâyinden memnundu. Yalnız Harbiye Nâzırı Şükrü Paşa için şöyle bir mü-tâlâa ileri sürdü.

- Efendimiz dedi, Şükrü Paşa şimdi Edirne'de mahsurdur. Bugün için kendisinden istifâde edemeyiz, ileride muhasara ref edilirse Şükrü Paşa da fiilen Nazırlığını yapabilir. Bunun yerine bir münasibini muvakkaten koyabilirsiniz. Sadrazam, Reşit Beye hak verdi ve meclis-i vükelâyı haberdar edeceğini bildirdi. Filhakika o gün toplanan Nazırlar meclisinde sadâret mektupçusu, sadrazamın istifaya karar verdiğini okudu. İstifanamede şöyle deniliyordu:

- Ahvâl-i haziranın ciddiyeti, bu mes'uliyeti deruh-de etmiş fakat fikir muhalefetine düşmüş arkadaşlarla

226

İTTİHÂD ve TERAKKÎ İÇİNDE DÖNENLER

işin yürütülmesine imkân vermediğinden daha mütesâ-nid bir hükümet kurabilmek için istifaya mecbur kaldığımı arz ederim.

Hepsinin hayret ve şaşkınlığı devam ederken de bizzat Sadrazam ilâve etmişti:

- Esasen zât-ı şahanenin sadareti tekrar uhdeme tevcih buyuracağına dair irâde-i hümayûnları mevcûd-dur.

Gariptir, Nazırlardan hiçbirisi:

- İstifa etmeyiniz!... dememişti. Belki de bunu demeyi kendi gururlarına yedirememişlerdir. Şimdi Dahiliye Nâzırı rahat bir nefes alıyor, siyâsî rakiplerini bir kalemde iktidardan uzaklaştırıyordu. Fakat ne olmuşsa olmuştu, günler geçtiği hâlde sadrazamın istifası bir türlü saraya gidememiş. Gazetelere aksetmemişti. Günler ilerleyince bir gün Reşit Bey, Kâmil Paşaya:

- Efendimiz demişti, istifanız bir türlü izhâr edilmedi. Acaba vazmı geçtiniz?

Sadrazam tebessüm ederek cevap vermişti:

- İstifamı sırf zemini yoklamak için okutmuştum!

Reşit Bey, yine bir şey anlayamamıştı. Fakat daha fazla bir şey de soramamıştı. Meclis-i vükelâ, istifadan sonraki günler muntazaman toplandı. Nazırlar hem toplantıya hem makamlarına devam ettiler. Fakat hiç kimse, sadrazama bir şey soramadı. İstifa sanki bir rüya idi, hele sadrazamın bu hususa dair tek bir kelime söylememesi, Nazırları çileden çıkarıyordu. Bir gün sadrazam nihayet Reşit Beye şöyle söyledi:

227

SAMİH NAFİZ TANSU

- Reşid Bey oğlum. Benim bu yaştan sonra Sadaret-de çalışmama sıhhatim bakımından imkânım yok. Sulh olur olmaz bu makamı Size bırakacağım.

Reşit Bey hemen cevap vererek:

- Bize büyük iltifatınız. Ancak biz Sizden daha çok şeyler öğrenmek zorundayız efendimiz!

Aradan zaman geçtikten ve Kâmil Paşa Bâb-ı âlî baskını ile cebren sadâretten düştükten ve memleketi terk ederek Mısır'a yerleştikten sonra yine oraya iltica etmiş bulunan Reşit Beye bir gün şöyle demişti:

- Evet, istifaya karar vermiştim. Hattâ o günün akşamı saraya gitmeye karar vermiştim. Fakat oğlum Abdullah bana dedi ki:

- Baba katiyen istifa etmeyiniz. Aleyhinizde tertîb edilmiş bir oyun vardır. İstifa ederseniz padişah size tekrar sadâreti tevcih etmeyecektir. Reşit Bey sadrazam olmak istiyor. Taraf-ı şahaneden kendisine bilvasıta sadaret teklif edilmiştir, hattâ Reşit Bey kabine arkadaşlarıyla gizlice görüşmüştür.

Reşit Bey hayretler içinde sabık Sadrazamı dinlemiş ve:

- Paşam demişti, görüyorum ki, İttihâdçılar yaman adamlar. Hepimizi birbirimize düşürmüş, sizi bendenizden şüpheye bile sevk etmişlerdi. İşte Kâmil Paşa bütün aczine ve zavallılığına rağmen iktidarı bir türlü terkedememiş, tarihte makamını bırakmayan bir sadrazam olmuştu.

228

İTTİHÂD ve TERAKKİ İÇİNDE DÖNENLER

Mahmut Şevket Paşayı Nasıl Vurdular?

Günlerden 29 Mayıs 1329 (11 Haziran 1913) Perşembe, İstanbul ılık bir bahar havası içinde parlıyordu. Öğle vakti, Beyazıt meydanında atılan bir kaç silâh sesi, ortalığı birbirine katmış bulunuyor.

Dükkânlarının kepenklerini acele indirip yan sokaklara sıvışanların, şurada burada kümelenip alçak sesle vakayı birbirlerine nakledenlerin, sağda solda süvari askerleriyle arttırılmış olduğu aşikâr bulunan devriyelerin dolaştığını seyredenlerin sayısı belirsiz...

- Ne var, ne oluyor, diye birbirine vaziyeti soranların da sayısı gittikçe kabarıyor. Beyazıt, bir heyecan dalgası altında çırpınırken, Beyoğlundaki kahve ve gazinolarda, klüplerde de aynı hareket ve heyecan var. Hele bu kozmopolit muhitte ağızdan ağıza işitilen şu:

- Tıpkı 31 Mart irtâcı gibi bir hareket İstanbul'da başlamış. Fatih medreselerinden, Beyazıt ve Süleymaniyeden gelen mollalar ve hocalarla onları takip eden çıldırmış bir halk kitlesi. Galata yoluyla Beyoğluna geçerek gavurların dükkân ve evlerini yağma edecek, karılarına, kızlarına tecavüz edecekmiş!..

Konuşuldukça vehameti büyüyen ve garazkârane maksatlarla ileri sürülen bu yalan yanlış haberlerin aslı, hakikatte o gün saat 11.30 da Beyazıt meydanında herkesin gözü önünde işlenen muazzam bir cinayettir.

Sadrazam ve Harbiye Nâzırı bulunan Mahmut Şevket Paşa, Bâb-ı âlî baskını ile iş başına geldiğinin 4 üncü ayını idrâk etmektedir. Bir taraftan Balkan Harbi de-

229

SAMİH NAFİZ TANSU

vam etmekte, diğ er taraftan memleketin y z st   onu bekleyen meseleleri pa ayı  det a bunaltmı  bulunmaktadı . Biri B  b-ı   l f yoku unun başında, diğ eri Beyazıt meydanının gerisinde. Harbiye Nezâretinde bulunan iki vazifeye bakmasının ic  bl n, günün muhtelif saatlerinde bu iki makam arasında gidip gelmektedir. O gün de Harbiye Nezâretinden  ıkmı , B  b-ı   l fe gitmek üzere meydanı geçip  ar ıkapiya sapacak olan otomobilinin içindedir. Fakat tesadüf bu ya, meydanın altındaki bayırlardan birinden tam bu sırada bir cenaze alayı ortaya çıkmış ve pa anın  ar ıkapiya sapacak otomobilinin yolunu ister istemez kesmiştir.  şte ne olmuşsa bu sırada vuku bulmuş. Harbiye Nezâretinden biraz evvel resm   üniforması üzerinde, ni anları göğsünde, her zaman yana eğdiğı siyah kalpağı başında, ağırb  lı, siyah sakallı,  anlı, hareket ordusunun pa asını, meçhul katiller, sağıdan soldan attıkları müteaddid tabanca kur- unlarıyla delik deşik etmişlerdi. Yaverlerinin biri kanlar içinde pa anın ayakları altına yığılmış, diğ eri de otomobilden atlayarak:

- Pa ayı vuruyorlar, polis, inzibat yok mu?., diye bağırmaya ba lamı tı. Bu hareketi görenlerin hepsi hemen oldukları yerde dona kalmışlardı Katillerin oraya bu otomobille geldikleri ve yere inerek muhtelif istik metlere göre tert blendikleri anla ılmı tı. Fakat bunlar kimlerdi? Sonra nasıl olmuşsa olmuş, yine o ma'h d otomobile binerek savu mu lardı. Paşa ağır bir şekilde yaralanmı tı. Yalnız pa anın  of r  bu sırada yapılacak en makul hareketi ihtiyaç etmiş, otomobili döndürerek süratle Harbiye Nezâretine girmişti. Faciadan haberdar

230

 TT H D ve TERA  K  İÇİNDE DÖNENLER

olan Nezâret erkânı cümle kapısı önüne toplanmış bulunuyorlardı. Paşanın  akağından sızan kan h l a akmakta devam ediyor, sağını, sakalını, üstünü ba ını kanlara bulamı  bulunuyordu. Maiyet, pa ayı gayet ağır, arabadan alıp üst kata   r -yi Askerî Dairesine  ıkardılar. Burada Harbiye Nezâreti sıhhiye dairesi reîsi  smail Besim, Teftiş Komisyonu Re isi L mbeki pa alarla doktor Süleyman Numan Bey, derhal yapılması lâzım gelen m d v ta giri mi lerdi. Paşanın sırt üstü y tırılmı  olduğı, yaralarının pansuman edildiğı g r l yordu. Fakat ne yazık ki, Mahmut Şevket Paşa, be  kurşun isabeti almış ve bir tanesi de sağı yanağını delerek, gözünü çıkarmış ve beynine dayanmı tı. Paşa henüz  l-memi ti. Nefes aldığı görülüyor ve nabzı çalışmalarına devam ediyordu. Sağıdan, soldan çağırılan mütehassis doktorların bütün gayreti bo a gitmeye mahk mdu. Paşanın ağızı köpürüyor ve hafif mırıldanıyordu. Gözleri kapalı idi. Etrafında toplanan ve içlerinde riyakarlar da bulunan bu garip insan topluluğunu, hiç bir zaman görmek  stemiyor zannedilebilirdi. Ba  ucundakiler pa anın mütemadiyen

- Millet hainleri... Hürriyet katilleri!., gibi sözler sarfettiğini duymu lardı.

O ak am   veler çıkar mı  olan  stanbul gazeteleri bu ölümü bir azizin kahramanca ölümü gibi tasv r etmişler, pa ayı bütün mazisi ve icraatiyle göklere çıkar mı lardı. Paşanın yaveri  brahim Bey de  ehit olanlar meyanında id . Sadrazamın katli haberi polis Müdürü Azmi Beyi, Merkez Kumandanı Cemal Beyi harekete geçirmişti. Her ikisi Merkez Komutanlığına koşarak

231

SAM H NAF Z TANSU

müşterek tedbirler ve emirlerle vaziyete hâkim olmaya çalışıyorlardı. Atlı asker, polis, jandarma devriyeleri sokak ba larını tutmuş, bir çok yerlerde gelip geçmeyi menetmi ti. Bütün  stanbul kapılarına ve limana katillerin behemehal  l  veya diri tutulması için şiddetli emirler verilmişti. Yalnız efkâr-ı umûmiyenin anlamak istediğı  u idi:

- Mahmut Şevket Pa ayı kimler, ne için  ld rm  lerdi?..  şte kolay kolay bu suâlin cevabı alınamıyordu. Bu haber her tarafa yıldıırım süratiyle yayılırken ve pa a. Harbiye Nezâretinin   r -yi Askeri salonunda son nefesini verirken, ittihâd ve Terakkinin kırmızı k  k nde  ağaloğlundu, içtima halinde bulunan umûmî merkez azaları da bu haberi duydukları zaman hepsi sapsarı kesilmiş ve  aşırp kalmışlardı.

Çünkü içeri giren tel  lı bir partici şöyle bağırmı tı:

-  imde Beyazıt meydanında sadrazam pa ayı meçhul bir takım kimseler tabanca ile  ld rm  ler. Polis müdüriyeti telefon etti...

İçlerinde  aşırmayan, soğukkanlılığını   y n  hayret derecede muhafaza eden tek bir kimse genel merkezin başkanı Talât bey idi!  ri gövdesi, zeki gözleriyle etrafındakilere bakarak şöyle sormuştu:

- Mahmut Pa ayı kim ne için vurmu  olabilir? Paşa  ld m ?

- Tafsil t vermediler beyefendi!...

Talât Bey, ağır ağır yerinden kalkmış, telefona giderek M d riyetten ve Merkez Kumandanlığından vakayı bilindiğı kadar tafsilâtiyle öğrenmişti. Demek bir

 TT H D ve TERA  K  İÇİNDE DÖNENLER

komplu vardı. Bu  ttih d ve Terakki partisine karşı idi. Bunda herhalde çok mühim kimselerin adı geçecek ve i , bir h k met devirmesine kadar vardırılabilecekti.

Pa ayı Kim Vurdu?

Mahmut Şevket Paşanın katilleri denilebilirdi ki, Avru-padaki canileri, anarşistleri taklit etmişler, cinayet planı üzerinde mükemmelen çalışmışlardı.

Bu tip cinayet, İstanbulda ilk defa görülmüştü. O gün Mahmut Şevket Paşa, tam saat 11.30 da, Bâb-ı âlîye gitmek üzere, Harbiye Nezâretinden otomobille çıkmıştı Solunda Seryaveri Eşref, karşısında Bahriye Yaveri İbrahim Beyler, kendisine refakat ediyor, şoförünün yanında en sadık ve cesur adamı Kâzım ağa oturuyordu.

Otomobil, Beyazıt meydanını geçmiş, Çarşıkapıya sapacağı sırada, Fatma Sultan çeşmesinin sağında tamir edilmekte olduğu zannedilen diğer bir otomobil de, yol üstünde durmakta idi.

Bir kısım kira arabaları da, yol üstünde gidip geliyor ve geçitleri zaman zaman tıkiyordu. Bu esnada yolun önüne bir cenaze çıkmıştı. Paşanın otomobili bu cenazeye hürmeten durmuş, işte o zaman sağdan soldan atılan kurşunların sesleri de duyulmuş, dumanlı tabanca ağızları görülmüştü.

Seryaver Eşref bey derhal otomobilden atlayarak, vaziyeti görmeye çalışmış, fakat kurşunlardan birini yiyen genç Bahriye Yaveri İbrahim Bey, paşanın ayaklarına yuvarlanmıştı.

232

233

SAMİH NAFİZ TANSU Eşref Beyin gördüğü manzara şu idi:

Yıkık bir duvarın üstüne çıkmış bir adam, kendilerine doğru tabancasıyla ateş ediyor, tamir edilen otomobilin üstünde diğer biri, sarı pardesülü bir adam da, tıpkı duvar üstündeki kimse gibi, ayrı bir noktadan, tabancasıyla yine aynı yere. Paşanın otomobiline, ateş ediyordu.

Seryaver de tabancasına sarılmış bu canilere mukabele etmeye başlamıştı. Fakat bu sırada şoförün yanında, Paşanın sadık adamı Kâzım ağa da katillere ateş ediyordu.

Bir ara Kâzım, aldığı yara ile yıkılmış ve onun yıkıldığını gören sarı pardesülü adam, tabancasına bir kaç kurşun daha sürmüş ve tabancasıyla evvelâ Kâzım ağanın üstüne, sonra da otomobilin içine kurşunlarını boşaltmıştı.

Eşref Beyin farkına varmadığı diğer mühim bir nokta da, tamir edilen otomobilin içinde bulunan kim-selerin de, Paşanın otomobiline karşı ellerindeki taban-calarıyla cinayete iştirak etmeleri idi.

Atılan kurşunlardan beşi, Paşaya isabet etmiş, onu delik deşik etmişti. Yüzü, gözü, sakalı, bıyığı kanlar içinde, yana yıkılmıştı.

Otomobilin üstünde duran sarı pardesülü adam, katillerden Ziya idi. Yaralıları ve ölüleri kanlar içinde bırakan meçhul otomobil, katillerden Ziyâ'yı alarak, Topkapı istikâmetine firar etmişti. Yıkık duvarın üstündeki adam, sakat bacağıyla otomobile atlayamayan topal Tevfik idi. Gedikpaşaya doğru kaçmaya başlamış. Çakır ağa hanına girmiş, bir apdesthâneye saklanmıştı.

İTTİHÂD ve TERAKKİ İÇİNDE DÖNENLER

Fakat onu gören bir kadın, polisler habere vermiş, topal, apdesthânede, ininde yakalanmış tilki gibi, yakayı ele vermişti.

Merkez Kumandanlığına getirilmiş ve faciaya bizzat şahit olan Üsküdarlı Kâmile Hanımla karşılaştırılınca, cinayeti olduğu gibi itiraf etmiş ve arkadaşlarının hüviyetini açıklamıştı.

Cinayetin kimler tarafından tertib edildiği, bütün çıplaklığı ile anlaşılmıştı. Bu cinayet, Hürriyet ve İtilaf Fırkası tarafından tertib edilmiş olup, işin başında Prens Sabahaddin Bey, Gümölcüneli İsmail Hakkı (yüz elliliklerden), Damat Salih Paşa, Polis Müdürlerinden Muhip (sabık Kısım-ı Siyâsî Müdürü),

Gelenbevi Sultanisi mubassırlarından Abdullah Safa, Miralay Fuat Beyler başta olmak üzere, otomobilin içinde ve dışında tabanca ile ateşe iştirak edenlerden Çerkeş Ziya, Nazmi, bahriyeli Şevki, topal Tevfik ve genç bir delikanlı olan Abdurrahmanın bulunduğu, muazzam bir teşkilâtın eseri idi.

Bu sonrakiler, topal Tevfik müstesna, otomobille Aksaray, Taşkasap yolu ile Topkapı haricine çıkmışlar ve Kâğıthane-Şişli yolu ile tekrar başka bir taraftan şehire girmişlerdi.

Otomobili ertesi gün bulan zabıta şoför muavini Cevad'ı yakalamış, yaptığı bütün tazyiklere, rağmen otomobili idare eden Abdurrahman ile katiller hakkında malûmat almaya muvaffak olamamıştı.

Suikastin büyük müretteplerinden sayılan Prens Sabahaddin ve Gümölcüneli İsmail Hakkı da ortada yoktu. Cinayetin

234

235

SAMİH NAFİZ TANSU

başlıca mürettibi Kâzım da bir türlü bulunamamıştı. Fakat Paşanın katlinden bir kaç saat sonra polis, sabık Kısım-ı Siyâsî Müdürü Muhib'i, Gelenbevi Sultanisi mubassırlarından Abdullah Safa'yı ve Miralay Fuat Beyi tevkif etmiş ve boşta gezer takımından yüzlerce kimse nezâret altına alınmıştı. Fakat İstanbul Muhafızı Cemal Bey, Damat Salih Paşanın tevkifine ehemmiyet veriyordu. Onu endişeye düşüren keyfiyet, Paşanın bir taraftan damat oluşu ve Osmanlı Hanedanına mensûb bulunuşu, diğer taraftan

aslen Tunuslu olması ve Fransa'nın himayesine mazhar bulunması idi- Paşa, Tevkifi sırasında hiçbir şeyden şüphelenmemeli' idi.

İstanbul Muhafızı, Damat Salih Paşayı İhtilâl teşkilâtının başı olarak kabul ediyor, onun tevkifi ile geniş mikyasta hâdise mürettepleri hakkında malûmat alacağını umuyordu. Bu sebeple Muhafız, Münire Sultanının kocası Damat Salih Paşanın Nişantaşında, Teşvikiye camii karşısındaki sarayına (Işık lisesi) en kurnaz sivil memurlarından birini göndermiş Paşaya azamî surette nezâkette bulunmasını ve bir araba ile Muhafızlığa getirmesini tenbih etmişti. Hakikaten suikastin ertesi günü, konağın kapıcısına, biri şunu soruyordu:

"Damat Salih Paşa hazretleri burada mı ikâmet buyuruyor?"

Tam bu sırada Paşanın kapıcısı şaşırıldığı bir zamanda bir cam vurulmuş bizzat Paşa:

"Gönderin efendiyi!" demişti. Memur, Paşayı hürmetle selâmlayarak:

236

İTTİHÂD ve TERAKKÎ İÇİNDE DÖNENLER

"Paşa Hazretleri, İstanbul Muhafızı Cemal Bey, zat-ı âlînin bir kaç dakika için kendisini ziyaret etmenizi rica ediyorlar" demişti.

"Ne var, beni niçin istiyorlar?"

"Bendenize verilen emir, bundan ibarettir Paşam!"

"Peki, biraz bekleyiniz, şimdi gelirim."

Salih Paşa, memuru odada yalnız bırakmış, kâtibi Hüseyin Avni Beye:

"Arabayı hemen hazırlamalarını söyleyiniz!..." demişlerdi. Paşa, hareme girmiş, zevcesi Münire Sultana:

"Bendenizi yine Muhafız Cemal Bey istemiş..."

"Bu adam sizden ne istiyor Paşa? Gitmeyiniz, bu bir hile, bir tertîb olmasın. Sizi Mahmut Şevket Paşanın işine karıştırmassınlar Paşa!..." demişti.

"Bana kimse dokunamaz Sultanım, bhusus Sizler gibi bir Hamim varken!..." demişti. Demişti ama İttihâd ve Terakkînin ne olduğunu Paşa biraz sonra anlamış olacaktı.

Paşazade Abdurrahman

Mahmut Şevket Paşanın katilleri içinde genç ve yakışıklı bir delikanlı vardı ki, şimdiye kadar yazılan hatıraların hiçbirinde kendisinden bahsedilmemiş ve bir esrar perdesi bu suikastin bir çok sayfelerini örtmüştü. Henüz 18 yaşında bulunan ve arkadaşları gibi Beyazıt meydanında tamir edilen otomobilin arkasında yer tutan, tabanca atan ve isabetli kurşunlarından biri ve belki bir ka-

137

SAMÎH NAFİZ TANU

çı paşayı Öldüren bu genç, yüksek bir aileye mensûbtu, tahsilini Galatasaray sultanîsinde yapıyordu. Bu bir paşazade idi. Ve arkadaşları kendisine aynen: - Paşazade Abdurrahman! derlerdi. Katillerin otomobilini idare eden bu paşazade Abdurrahman idi. Şimdi merak edilecek nokta şu idi. İstanbul'da kâfi derecede otomobil bulunmadığı bir devirde, şoförlüğü mükemmelen yapacak derecede kabiliyetli ve henüz bir sultanî talebesi olan Abdurrahman'ı siyâsî cinayete sevkeden sebep ne olabilirdi? Bizim paşazademiz Hacı Nazmi Paşanın oğlu idi. Babası zeki, namuslu bir asker îdi. 313 Yunan harbinde büyük fedakârlığı görülmüş. Kaymakamlığa terfi ettirilmiş. Fakat Nazmi Bey, arkadaşlarının terfileri yapılmadan rütbe takamayacağını ileri sürmüştü.

- Bu muharebede fedakârlık yalnız bana düşmedi, arkadaşlarımla hakkını versinler!., diye tutturmuştu. İşte tam sekiz ay Çerkeş Hacı Nazmi, kaymakamlığa âid rütbe ve işaretleri takmamakta ısrar etmişti. Nazmi Beyin bu hareketi orduda iyi bir tesir bırakmış, herkese kendisini sevdirtmişti. Nihayet onun arzusunu yapmışlar, arkadaşlarını 8 ay sonra terfi ettirmişlerdi. O taburunun zabitlerini böyle korumuştur. Nazmi Bey, meşrûtiyetten evvel, Manastır'da ordu erzak komisyonu reîsi bulunuyordu. Alay müftüsü ile Manastır askerî idadisi müdürü Vehip Bey (Daha sonra paşa) de âza sıfatıyla bu komisyona dahil idiler, Bu sıralarda Vehip Beyle Hacı Nazmi Beyin arası, askerin levazımı yüzünden müthiş açıktı. Nazmi Bey, kanunsuz, usulsüz münâka-

238

İTTİHÂD ve TERAKKÎ İÇİNDE DÖNENLER

şaların şiddetle aleyhinde idi. Bu sıralarda meşrûtiyet ihtilâlinin ateşi Rumeliyi baştan başa tutuşturmuş, hükümet aleyhine yer yer kıyamlar başlamıştı. İttihâd ve Terakkînin gizli faaliyeti

hissedilir derecede artmış, yakında yeni hâdiselerin zuhur edeceği anlaşılmıştı. Bir gün alayın müftüsü komisyon reîsi Hacı Nazmi Bey:

- Beyefendi demişti, zât-ı şâhâne hakkında bazı muzı niyetlere vâkıf oldum. Berây-ı sadâkat sarây-ı hümâyûna bir telgraf çekmek istiyorum. Zât-ı âlînin de arzu buyurursanız hep beraber telgrafi imzalamış oluruz!

Hacı Nazmi Bey, alay müftüsünün bu sadâkatine iştirak etmek istememiş, hattâ bu talebi şiddetle reddetmişti. Müftü Efendi Yıldız'a bir telgraf çekmiş, sadâkatini böylece isbat etmişti. Rumelide dönen gizli işleri yakından öğrenmek isteyen padişah, yirmi dört saat içinde telgrafına cevap vererek, harc-ı râhı saraya âid olmak üzere bütün masraflarını yaparak İstanbul'a gelmesini müftü'ye emretmiş o da dostlarına veda ederek Manastır'dan ayrılmıştı. Hacı Nazmi Bey de padişahın, şayet huzuruna çıkarsa yardım vaadinde bulunmuştu. Nitekim müftü efendi muradına nail olmuş. Rumelideki harekâtı, İttihâd ve Terakkînin faaliyetlerini teferuatına kadar saray erkânına ve daha sonra da huzurda hünkârın bizzat kendisine anlatmış, büyük iltifatlara mazhar olarak taltif edilmiş ve bu meyanda da sitayişle bahsettiği alay kumandanı miralay Hacı Nazmi Bey de telgrafla İstanbul'a davet edilip mirlivânğa terfi ettirilmiş ve biraz sonra Rumelide dağa çıkmış olan Ni-

239

SAMİH NAFİZ TANSU

yâzi Beyin takibine memur edilmişti. Fakat Hacı Nazmi Paşa ile alay müftüsü, İstanbul'dan Rumeliye döndükleri sırada, İttihâd ve Terakkînin fedailerinden biri Müftü Efendiye Selânikte vurmuş, öldürmüştü. Hacı Nazmi Paşa, Manastır'a gelince çok müşkül bir durumda idî. Sarayı tutsa, genç zabitler behemehal hakkından gelecekler, onu vuracaklardı İttihâd ve Terakkîyi kutlasa, bu defa sarayın gazabı müthiş olacaktı. Günlerce tereddütte kalan paşaya genç zabitleri yardım ettiler. Ne de olsa Nazmi Paşa, dürüst, namuslu idi ve eğer üzerinde işlenirse meşrûtiyete taraftar bir insan olabilirdi. Nihayet maiyetindekiler:

- Vazifenize başlayınız ve Niyazi Beyi takibe çıkınız.', dediler. İttihâd ve Terakkîci zabitanın maksadı şu idi. Hacı Nazmi Paşadan onlara bir zarar gelmezdi. Bundan daha iyisi de can sağlığı idi. Paşayı yerinde tutmak için sarayın itimâdının devamı lâzımdı. Bunun için de Paşanın sûretâ Niyazi Beyi takip ediyor gibi gözükmesi elzemdi. Hacı Nazmi Paşa bu yola çabuk intibak etti. Yanında İttihâd ve Terakkînin genç zabitlerinden biri olan yüzbaşı Zinmın Beyle Resne'ye geldi. Burada kıfasiyla beraber hâdiselerin inkişâfını bekledi. Nazmi Paşa, Niyazi Beyi takip etmek şöyle dursun, yerinden bile kıpırdamadı. İttihâdçılar, paşanın bu hareketine çok memnundular. Bu kadar hizmetine rağmen Nazmi Paşa, meşrûtiyet ilânından sonra feci bir hakarete uğradı. Mir-livâlığı ref edildi, âdeta sürgün gibi Yemen'e gönderdiler. Bu vaziyet 31 Mart hâdisesine kadar devam etti. 31 Marttan sonra bir zamanlar Rumelide Levazım komisyonunda beraber bulundukları Vehip Bey

İTTİHÂD ve TERAKKÎ İÇİNDE DÖNENLER

(Paşa) aralarındaki ihtilâfî gözönüne alarak Nazmi Paşadan intikam almaya kalktı. Paşanın, meşrûtiyetten biraz evvel saraya davet edildiğini ve Niyazi Beyin takibine memur bulunduğunu ve dolayısıyla tam bir saray hafiyesi olduğunu iddia etti. Nazmi Paşa divân-ı harbe sevk edildi. Paşalık rütbesi kaldırıldığı gibi silk-i askeriden de tard olundu. Nazmi Paşa, hakkında yapılan muameleyi haksız bularak Ayan ve mebûsân meclislerine ve Harbiye Nâzırı Mahmut Şevket Paşaya baş vurdu. Vehip Beyle muvacehesini istedi. Senelerce uğraştı, derdini kimseye anlatamadı. Vehip Beyin İttihâd ve Terakkî Fırkasındaki nüfuzu da bu haksızlığın tamirine mâni oldu. İşte bu muamele küçük yaştanberi oğlu Ab-durrahman'ın ruhunda kuvvetli bir intikam hissi yaratmıştı. İntikamının hedefi, Mahmut Şevket Paşaya teveccüh ediyordu. Senelerce bir fırsat kovalamak için çırpınıyordu. Bir gün suikast müretteplerinden yüzbaşı Kâzım Efendi ile tanıştı. Yüzbaşı Kâzım, gencin bütün hayat romanını dinlemiş, paşa babasına yapılan haksızlığı, büyük bir suç olarak vasıflandırmış, bu gençten istifâdeyi düşünmüş, onu heyete sokmuştu. Sırf babasının intikamı için dahil olduğu bu suikaste iştirak eden paşazade Abdurrahman, cinayeti müteâkib arkadaşlarını doldurulup evvelâ Topkapıya sürdüğü otomobille, Kâ-ğıthaneden Şişli'ye geçmiş, arabayı orada bir garaja bırakarak, hiç kimsenin dikkatini çekmeden, rıhtımdan bindiği bir vapurla Değirmendereye gitmişti.

Fakat ertesi gün İstanbul'da intişar eden gazetelerin hepsi katilleri arasında onun da isminden bahsediyor ve şiddetle arandığını yazıyordu. Değirmendere'de

241

SAMİH NAFİZ TANSU

kalamadı. Derhal yola çıkarak, ıssız ve tenhâ bir istikâmetten, köyden köye nihayet Bandırma'ya varmış, oradan Ayvalığ'a geçmişti. Şimdi denizi geçmeye hazırlanıyordu, Çerkeş Ziya

Mahmut Şevket Paşanın genç katili paşazade Abdur-rahman, Ayvalık'tan sahibini kandırdığı bir Yunan balıkçısının yelkenlisi ile Yunan işgali altında bulunan Midilli'ye kaçarken, onun samimî arkadaşı Çerkeş Ziya da, bu cinayetin belli başlı simalarından olması dolayısıyla saklanacak yer arıyordu. Akli sevgili arkadaşı Ab-durrahman'da idi.

- Güzel çocuk diyordu. Allah vere de başına bir şey gelmeseydi!... Halbuki paşazade Midilli'de bir hayli para sıkıntısı çekmiş, nihayet nasıl siyâsî bir cürüm işlediğini palikaryalara anlatmıştı. O zaman, ona yardım yapmışlar. Abdurrahmanı millî bir kahraman gibi gemiye bindirip Pire'ye indirmişler. Atina'yı görmek fırsatını da paşazademize nasîb etmişlerdi. Fakat Abdur-rahman, Yunanistan'da da durucu değildi. Fransız mesajeri kumpanyasının Pire acentesinin ağzından girip, burnundan çıkmış, ona kendisini açındırarak meccanen temin edilen bir biletle Marsilya'ya kapağı atmış ve Türkiyedeki bu suikastlerin birinci mürettiblerinden Paris'te oturan Şerif Paşaya (Boşo) bir mektup yazarak himayesini rica etmişti. Paşa, Abdurrahman ile meşgul oldu. Onu Paris'e çağırdı, para gönderdi, mektebe verdi. Tahsilini ikmâl ettirip güzel paşazadeyi kıızıyla ev-

242

İTTİHÂD ve TERAKKÎ İÇİNCE DÖNENLER

lendirdi. Paşazade burada huzura kavuşurken onun en cür'etkâr arkadaşı Çerkeş Ziya ise müthiş bir tehlike karşısında idi. Polis, her deliği arıyor, katillerin meydana çıkarılması için insan gücünün üstünde bir gayret sarfediyordu. Paşazade Abdurrahman ile Çerkeş Ziya'yı birleştiren sebepler hemen hemen aynı idi. İkisi de mağdur ailelerin çocukları idi. İkisi de haksızlığa uğramış, ikisi de büyüklerinin hizmetlerine kıymet verilmediğini görmüşler, cemiyete ve başındakilere karşı intikam hissi duymuşlardı. Bu sebeple iyi iki arkadaş olmuşlar, dertleşmişler, nihayet fırsat zuhur edince, Beyazıt meydanında tertiplenen siyâsî cinayette ikisi de mühim rol almışlar, belki de paşayı tam isabetle vurmuşlardı. Paşazade Abdurrahman'ın intisâb ettiği Şerif Paşa, Abdülhamîd devrinde Hâriciye Nazırlığı ve şûrâ-yi devlet reisliği yapan Kürt Sait Paşanın oğlu idi. Şerif Paşa, askerden yetişme bir paşa idi. Meşrûtiyetten evvel Stokholm sefirliği yapmış, 1908 inkılabından sonra da İttihâd ve Terakkî Fırkasının Pangaltı şubesine riyaset eylemişti. Fakat 31 Marttan sonra istifa etmiş Mısır Prenselerinden biriyle evlenerek muazzam bir servetin üstüne oturmuştu. Çok yakışıklı olduğu için ona "Beaut Cherif" derlerdi. Avrupalıların bu tabirini siyâsî düşmanları (boş herife) çevirmişlerdi. Bu muazzam servetiyle o, birçok siyâsî entrikalara karışmıştı. Mahmut Şevket Paşa işi de bunlardan biri idi. Hacı Nazmi Paşanın oğlu Abdurrahman işte böyle bir zâtın damadı oluyor ve Avrupada rahata kavuşuyordu- Çerkeş Ziya'ya gelince o Çerkeş beylerinden birinin oğlu idi. Büyük kardeşi Arif Bey, Abdülhamîd devrinin en meşhur si-

243

SAMÎH NAFİZ TANSU

mâsı Fehim Paşanın adamlarından idi. Sultan Abdülhamîd, süt kardeşi ve esvapçıbaşısı İsmet Beyi en mu'te-med adamı sayar ve her şeyi onunla kararlaştırırdı.

Fehim Paşa, İsmet Beyin oğlu idi. İstanbul halkını haraca kesmiş, namuslu ailelere tecavüz etmiş, bütün hafiye teşkilâtını idare eylemiş ve kötülükle büyük bir şöhrete vasil olmuştu. Ama bir gün Alman tebaasından birine tecavüzü üzerine Alman sefirinin gerek sarayda gerek Bâb-ı âlîde ısrarla paşa aleyhinde hareketi üzerine zamanın sadrazamı Avlonyalı Ferid Paşanın teşvikiyle, padişah onu ister istemez Bursa'ya sürmüştü, orada ikâmete memur eylemişti. Meşrûtiyet ilân edilince Fehim Paşa, Bursa sokaklarında halkın sopalarla hücumu üzerine linç edilmişti. İşte Çerkeş Ziya'nın ağabeyi Arif Bey bu paşanın en itimâd ettiği adamı idi. Yalnız her Çerkeş gibi dürüst, namuslu ve erkek bir adamdı. Evvelce de anlattığımız gibi içkiye, gösterişe ve kabadayılığa zaafı vardı. Namuslu insanlara dokunmaz, çok defa zayıfları da himaye eylerdi, Fakat Abdülhamîd'in sarayında bir de tüfekçi Tahir Paşa vardı. Bu bir Arnavut idi. Saraya Arnavutluktan seçme adamlar getirmiş, kendisine kalabalık bir maiyet hazırlamış, sarayın muhafazasını da üzerine almıştı Bunlarla halka lüzumsuz tahakküm eder, kabadayılık dâvasında bulunurdu. Fehim Paşa ile tüfekçi Tahir Paşa, birbirleriyle düşmanca rekabet ederken, aynı his Fehim Paşanın emrindeki Çerkeş'lerle, Tahir Paşanın maiyetindeki Arnavutlar arasında hâkim olmuş, bunlar da birbirlerini düşman kitleler olarak telâkki etmişlerdi. Bu iki grup, her fırsattan istifâde ederek kapışmaya, çarpışmaya hazır bir

244

İTTİHÂD ve TERAKKÎ İÇİNDE DÖNENLER

hâlde yaşamakta idiler. Padişah da maiyetinde birleş-meyecek iki zümrenin bu vaziyette tetikte kalmasından memnun, her iki paşaya iltifat ediyor, onları daha fazla kıskandırmıyordu. Günlerden biri gün, tüfekçi Tahir Paşanın en yakın adamlarından tüfekçi Matlı Mustafa Bey, kafayı adam akıllı tütüledikren sonra, Beyoğlu'da Galatasaray sultanîsinin önünde şuna buna sarkıntılık etmeye kalkmış ve kendisini tutmaya gelen halka ve zabıtaya da belindeki parlak yüzlü palayı çekerek meydan

okumuştı. Hiç kimse bu iri yarı, palabıyıklı cesur Arnavudun hakkından gelemiyor, halk biriktikçe birikiyor, ortalık kalabalıktan geçilmiyordu. Çerkeş Arif Bey de saraydan izinli olduğu zaman arda vaktini ya Galata'da veya Beyoğlundaki meyhanelerde geçirirdi. Her zaman o da çakır keyifti. İşte bu kalabalığı yaran kabadayı Arnavut tüfekçinin elinden palayı alan bu Çerkeş Arif Bey olmuştu. Tüfekçi Matlı Mustafa, ağa düşmüş kurt gibi Galatasaray karakoluna getirilmiş ve hapis edilmişti. İşte bu hâdisе Çerkeş Arif Beyin şöhretini göklere çıkarmış fakat bütün tüfekçi Arnavutları kendisine düşman etmişti. Hepsı ondan intikam almak sevdasına düşmüşlerdi. Malûm ya meşhur bir ata sözü vardır: "Su uyur, düşman uyumaz!..."

Vâkıâ Sultan Abdülhamîd, Çerkeş'lerle Arnavut'ların muhtemel bir çarpışmasına mâni olmak için iki tarafta da iltifat etmiş, hediyeler, bahşişler dağıtmıştı ama, bütün bunların kabile intikamlarını dindireceğini zannetmek beyhude idi. Nitekim korkulan şey de başa gelmişti. Bir akşam Çerkeş Arif Bey, Galata meyhanelerinden birinde oturup içerken, içeriye bir kaç ay evvel

245

SAMİH NAFİZ TANSU

elinden bıçağını aldığı Matlı Mustafa girmiş. Arif Beyin karşısındaki masalardan birine geçmiş ve biraz sonra da şöyle seslenmişti:

- Arif Bey, bırak da bir tek de sana ben ısmarlayayım!., demişti. Bu söz atma, Çerkeş Arif Beyin namusuna dokunmuş evvelâ ağız kavgasıyla başlayan çatışma, çekilen tabancalar ve atılan kurşunlarla korkunç bir manzaraya varmıştı. İlk kurşunu Çerkeş atmış fakat garip bir tesadüfle kurşun Arnavudun sol cebindeki fakfon tabakaya çarpmış onu muhakkak bir ölümden kurtarmış, istikâmetini değiştirip duvara saplanmıştı. Fakat Tüfekçi Mustafa'nın attığı kurşun Arif Beyi kanlar içinde yere sermiş, meyhane bir anda karışmış, feryatlar, düdük sesleri polisin müdâhalesi, her şey bir panorama gibi geçmişti. Yakalanan ve cinayet mahkemesine sev-kedilen Mustafa Bey, aylarca devam eden uzun bir muhakemeden sonra son celsede beraat etmiş, müdâfaa-i nef mazeretiyle elini kolunu sallayarak mahkemeden çıkmak hakkını kazanmıştı. Bunda sarayın tesiri şüphe yok ki, büyüktü işte bu tam bu sırada patlayan bir tabanca ve atılan kurşunlar, jandarmaların arasında beraat kararını dinleyen Mustafa Beyi delik deşik etmişti. Mahkeme karışmış, hâkimler kürsünün arkasında siper almışlardı. Nihayet mahkeme salonuna giren zabıta, elinde tabanca ile 13 yaşında bir çocuğu tevkif etmişti. Bu küçük, Çerkeş Arif Beyin kardeşi, Çerkeş Ziya idi. Ağabeysinin intikamını almıştı.

246

İTTİHÂD ve TERAKKÎ İÇİNDE DÖNENLER

Yüzbaşı Kâzım

Mahmut Şevket Paşanın katilleri içinde en mühimi, en cesuru ve en iş bileni yüzbaşılıktan matrûd, Çerkeş Kâzım Efendi idi. Denilebilirdi ki, paşazade Abdurrahman ve Çerkeş Ziya hep onun nârına yanmışlar, onun yüzünden katil olmuşlardı. Onları bu yola Yüzbaşı Kâzım sevketmişti. Paşazade Abdurrahman hadd-i zatında fena bir delikanlı değildi. Biraz parası vardı, fevkalâde de yakışıklı idî. Sultanîde okuyordu, ne zaman istese iyi bir aileye intisâb edebilirdi. Fakat babası Hacı Nazmi Paşaya yapılan hakaret, onun ruhunda yüzbaşı Kâzım tarafından mükemmelen işlenmiş ve Mahmut Şevket Paşa suikastinde, Abdurrahman'a mühim bir rol verilmişti. Çerkeş Ziya'y³ gelince, 13 yaşında iken bir gün bir ağır ceza mahkemesinde ağabeyisinin fermanlı katilini vurmuş olmanın, küçük yaşta hapishanede yatmış bulunmanın onun ruhunda açtığı derin rahnelere rağmen, o, yine ıslah edilebilir bir tipti. Fakat Yüzbaşı Kâzım onun da önüne çıkmış bu cür'etkâr ve cesur genci, çok müh'm bir işe sevketmişti. Yoksa, meşrûtiyete kadar binbir sefalet içinde ömrünü geçiren Ziya, meşrûtiyetin ilânında umûmî aftan istifâde ederek İstanbul'a gelmiş, hattâ menfada iken idâdî tahsilini de bitirmişti. İstanbul'a dönünce, ağabeyisinin bir zamanlar, Beyoğlundaki yaşattığı kabadayılığı ihya etmek istemiş, kumarhanelere girip çıkmaya başlamıştı. Bir gün bir aile dostu ona,

- Ziya, bu kumardan vazgeç, tekrar hapishaneyi boylayacaksın!., demişti. Demişti ama, Ziya da ona.

247

SAMİH NAFİZ TANSU

- Peki vazgeçelim, yalnız bana bu civarda bir türün kolculuğu bulur musunuz?.. Bakın o zaman namuslu çalışırım, hattâ değil Beyoğluna geçtiğimi, Haydarpasha-ya bile indiğimi görmeyeceksiniz!., diye de teminat vermişti. Dostları Reji Başmüdüünden tâyin için bir vaad de almışlardı. Fakat Zıyanın hakkında yapılan tahkikat feci mazisini derhal meydana koymuş, bu suretle Baş Müdürlükçe tayinden vazgeçmişti. İşte bu ümitsiz hiddetli zamanında bir kumarhanede Çerkeş Ziya ile yüzbaşı Kâzım tanışmışlar, kısa bir zamanda ahabab olmuşlardı. Ziya, Reji Müdüüne duyduğu kini uzun müddet muhafaza etmiş, suikast günü ortadan kaybolan Ziya, ertesi günü rast geldiği bir arkadaşına şöyle demişti:

— Polisler beni arıyorlar biliyorum, nasıl olsa yakalayıp sallandıracaklar, ama Allahaşkına şu Reji Baş Müdüünün evini gösterin de gidip onu da temizleyeyim, zira başıma gelenlerin sebebi hep ondandır. Bana iş verseydi, böyle olmazdı!., diye de dert yanmıştı.

Yüzbaşı Kâzım'a gelince, onun İstanbul Muhafızı Cemal Beyle arası açıldı. Zira Bâb-ı âlî baskından sonra, yeniden harbe karar veren hükümet, bîr taraftan orduyu, İttihâd ve Terakkiye muhalif unsurlardan temizlemeye kalkmış, bir taraftan da bu gibi kimseleri İstanbuldan uzaklaştırarak, cepheye sevk etmeye çalışmıştı.

Maksadı, harp vesilesiyle bu muhalifleri harcamaktı, zâbitan ister istemez, cepheye gitmeye başlamışlardı. Bunlardan Çerkeş Yüzbaşı Kâzım Efendi, memleketi olan İzmit'in bir köyüne çekilmiş oturuyordu, tzmıt

246

İTTİHÂD ve TERAKKİ İÇİNDE DÖNENLER

Merkez Kumandanlığının müteaddid tebliğlerine verdiği cevapta, yakında Çatalca civarındaki orduya iltihak edeceğini ve kendi tabiriyle, vatan uğrunda şehit düşmeye karar verdiğini bildirmişti.

Fakat günler geçiyor, Yüzbaşı Kâzım'dan ses çıkmıyordu. Esasen İttihatçıların nazarında şüpheli bir vaziyette bulunan ve bir türlü vazifesi başına gitmeyen Yüzbaşı Kâzım, nihayet İstanbul Muhafızı Cemal Bey, Divân-ı Harbe vermiş ve mezkûr mahkeme de, mumaileyhi silk-i askerîden tardeylemişti.

İşte bütün bunlara son derece kızmış ve behemehal intikam almaya azmetmiş olan Yüzbaşı Kâzım, köyünde ve İzmit havalisinde devrin Harbiye Nâzırı Mahmut Şevket Paşayı ve İstanbul Muhafızı Cemal Beyi ve ileri gelen İttihâd ve Terakki erkânını temizlemeye yemin eylemiş ve ona göre kimseler tedarik etmeye başlamıştı.

Vâkiâ Yüzbaşı Kâzım, evvelce Meşrûtiyetin ilânı sıralarında inkılâp hareketlerine karışmış, inkılâp için hizmet etmiş bir zabıttı. Fakat daha sonra İttihatçılar tarafından himaye edilmemiş ve bu sebeple sukût-ı hayale uğramıştı. Ve her geçen gün onun ruhunda bu partiye karşı sarsılmaz bir kin yaratmıştı. Yüzbaşı Kâzım, maksadına erişmek için evvelâ İttihâd ve Terakki aleyhinde geniş maksatla bir propagandaya başlamış, bu sırada Bâb-ı âlî baskını olmuş, fakat Edirnenin istirdadına muvaffak olamayan hükümetin icraatı da onun menfî propagandasına güzel mevzu teşkil etmişti.

249

SAMİH NAFİZ TANSU

Hele o günlerde askerlikten tardı. Kâzımı tama-miyle çileden çıkarmış, İttihâd ve Terakkiyi devirmeye yemin etmişti.

Fikrini ilk açtığı kimse. Bahriye Yüzbaşılığından müstafi, Şevki Efendi olmuştu. Hiçbir iş tutmayan Şevki Efendi, Beyoğluna çıktığı zamanlar, Lüksemburg gazinosuna uğrar, orada bilardo oynayan gençleri seyrederdi. Yüzbaşı Kâzım da askerlikten tardedildikten sonra, bu gazinoya devamla başlamış ve nihayet bir gün, evvelce tanıdığı Şevki ile hararetle bir konuşmadan sonra, fikrini açmış ve büyük bir alâka görmüştü.

O gün, her ikisinin hayatında tarihî bir gün olmuş, ondan sonra iki kafadar, aynı yerde sık sık buluşmaya ve yapacakları ihtilâlin bütün teferruatını kararlaştırmaya koyulmuşlardı.

Yüzbaşı Kâzım, Bahriye Yüzbaşılığından müstafi Şevki Efendiye emniyet verebilmek için, kendi köyünden tedârik ettiği kimselerin ismini de vermişti. Fakat her ikisi, bir noktada ittifak etmişlerdi. İhtilâl

yapabilmek için bir çok hazırlıklara muhtaçtılar. Evvelâ mühim adamlar bulmak lâzımdı. Bu iş, aynı zamanda bir çok yerlerde yapılmalı idî.

Kâzım'ın tedârik edeceği Çerkesleri İstanbul'a getirmek, onları burada yatırıp kaldırmak, kendilerine silâh temin etmek zannedildiği gibi kolay değildi. Üstelik hatırı sayılır bir paraya ihtiyaç vardı. O hâlde bu para nereden bulunacak, bu masraf kimden çıkacaktı?

250

İTTİHÂD ve TERAKKÎ İÇİNDE DONENLER

Hakikaten Kâzım da, Şevki de, züğürt adamlardı. Yine günlerce düşündüler. Bu gayeye keselerini açacak zenginleri araştırdılar. Bir gün Yüzbaşı Kâzım, Lüksen-burg gazinosunda her zamanki gibi, kendisini bekleyen Yüzbaşı Şevki'ye, çok mühim bir müjde getirmişti. Onun elini sıkarken:

- Müjde dostum, dedi. Pertev Tevfik Bey burada.
- Pertev Tevfik Bey mi? Ben bu ismi tanımıyorum!
- Nasıl tanımazsın yahu!. Kürt Şerif paşanın husûsî kâtibi.
- Kürt Şerif Paşa mı dedin? Bu da kim?
- Hoppala, yahu sen Şevki, sahiden dünyaya kulaklarını tıkamışsın!... Kürt Şerif Paşa, şimdi Paris'tedir. Meşrûtiyetin ilk günlerinden beri İttihâd ve Terakkiyi düşürmek için çalışmıştır. Abdülhamîd'in en sadık adamlarından Kürt Şerif Paşa, para babası be!..
- Peki bundan ne çıkacak?
- Ne mi çıkacak! Gidip Pertev Tevfik Beyi bulacağız, onunla başbaşa vereceğiz, paralar ondan, adamlar bizden, bu işi bir hale yola koyacağız.
- Sonra?

- Sonra ne olacak, Mahmut Şevket'i Harbiye Nezâreti önünde, Talât'ı Kırmızı konağın kapısında, Cemal'i Muhafızlığın merdivenlerinde kuduz köpekler gibi yerlere sereceğiz. Anlamadın mı hâlâ!

251

SAMÎH NAFİZ TANSU

Tunus'lu Hayrettin Paşazadeler

İstanbul muhafızı Cemal Bey, Damat Salih Paşayı suikastin başlıca müsebbiblerinden biri sayıyordu. Fakat Paşanın Tunus'lu olması, Fransa'nın da bir nevi himayesini temin etmiş bulunması, ona karşı daha dikkatli davranmayı icab ettirmişti. Paşa, polis müdüriyetinden gönderilmiş en dirayetli bir memurun planı ile konağından alınmış, arabasına bindirilmiş, muhafızlığa gönderilmişti. Paşaya konağında mayietinin yaptığı ikazlar fayda vermemiş, kendi kendine şöyle düşünmüştü.

- Suikast vuku bulalı 24 saat oldu. Bu müddet zarfında birçok kimseler tevkif edildi. Benden şüphe etseler, derhal beni de yakalatırlardı. Bu herhalde bir şey sormak için olacak, yoksa Münire Sultanın kocası kolay, kolay tevkif edilemez!

Paşa belki normal düşünüyordu. Fakat İttihâdçıların gözünde ne Münire Sultan, ne de Padişah vardı. Hoş Münire Sultan, Sultan Mecid'in oğullarından Şehzade Kemallettin Efendinin kızı idi. Babası meşrûtiyetten çok evvel vefat etmişti. Sultan Reşad'ın küçüğü Vahdettin'in büyük kardeşi idi. Damat Paşanın arabası Teşvikiyeden, Harbiye yoluyla Beyoğlu istikâmetini almıştı. Memurun da bir korkusu vardı. Paşa sefarethanelerin bulunduğu Galatasaray'dan sonraki yolda Fransız sefarethanesine girilmesini arabacısına emrederse, iş alt üst olurdu. Nitekim, paşanın sâdik arabacısı, memurun hatırına gelen her şeyi düşünmüştü. Paşanın bir felâkete gittiğini tahmin ediyor, onu kurtarmak için bir emr-i vâki yapmaktan başka çare kalmadığını anlıyor-

252

İTTİHÂD ve TERAKKÎ İÇİNDE DONENLER

du. Nitekim Galatasaray'a geldikleri zaman Tünel'e doğru arabayı sürmeye kalkınca, Salih Paşa hiddetle bağırıyordu.

- Nereye gidiyoruz oğlum?.. İstanbula dön!..

Arabacı şaşırılmış kalmıştı. Paşa gerçekten ayağıyla felâkete doğru koşuyordu. O zaman ister istemez Tepebaşı istikâmetine döndü. Galata'ya geldiler, köprüyü geçtiler. Salih Paşanın solunda oturan memur şimdi ferahlamıştı. Eminönü'ne gelince o zamana kadar büyük bir hürmet ve nezâket gösteren sivil memur, arabacıya.

- Müdüriyete çekiniz!... emrini verdi. Paşa hayretler içinde sordu.
- Hani muhafızlığa gidiyorduk, müdüriyet nereden çıktı?..
- Sizi tevkif için ancak bu yoldan gidebilirdik paşam!..

Bu sırada araba da polis müdüriyeti kapısında durmuştu. Paşa arabadan inip, adamına bir şeyler söylemek istediği zaman da müsâade etmemişlerdi.

Böylece ayağıyla Polis Müdüriyetine kadar gelip tevkif edilen damat Paşa orta katta bir odaya sokuldu. Paşanın tevkifi derhal İstanbul Muhafızlığına bildirildi.

Paşanın tevkif edildiği günün akşamı, damadın biraderi Tahir Hayrettin Paşa çok telâşlı bir hâlde Münire Sultanın sarayına gelmiş ve biraderinin adamlarına şöyle sormuştu:

253

SAMİH NAFİZ TANSU - Birader ne oldu?... Nasıl götürdüler?... Damat Paşanın adamları vaziyeti bütün tafsilâtiyle hikâye ettiler. Bilhassa arabacı, kendi düşünceleri ile paşanın hareketlerini hülâsa etmişti. Tahir Hayrettin Paşa fena hâlde kızmıştı.

— Fransa yeryüzünde bir devlet iken kimse bu işe cesaret edemez diye söylendi. Tahir Hayrettin Paşa, ikinci meşrûtiyetin ilânı gününden beri İttihâd ve Terakkinin hasm-ı canı idi. Zira İttihâdçılar onun paşalık rütbesini refetmişler, koskoca Hayrettin Paşayı, Tahir Hayrettin Bey haline sokmuşlardı. Çünkü vaktiyle (İkdam) gazetesinde İttihâdçılar aleyhine bir çok yazılar yazmış bir aralık (Şehrâh) adlı bir gazeteyi de bizzat çıkarmıştı. Balkan Harbinden evvel, İttihâd ve Terakki hükûmeti tarafından Paris'e sefir tâyin edilen Hâriciye Nâzın Rifat Paşadan inhilâl eden İstanbul mebusluğu için yapılan intihâbâtta İttihâd ve Terakki Fırkası namzedi olan Adliye Nâzırı Memduh Beyi mağlûb ederek Hürriyet ve İtilâf Fırkasının namzedi olarak İstanbul Mebusu seçilmişti*. İşte şimdi Tunuslu Tahir Hayrettin Paşa, polis müdüriyetinde vaziyeti anlattıktan sonra Fransız sefaretine giderek Fransanın müdâhalesini talep edecekti. Münire Sultanın konağından bir araba ile Polis Müdüriyetine gelen Hayrettin Paşaya, - Sizi tevkife mecburuz demişler ve nezâret altına almışlardı. Biraz evvel üçüncü kardeşleri Mahmut Hay-

Paşanın istikbâli burada bitmemiş bilâhane mütâreke senelerinde istanbula gelen Hayrettin Paşaya. Damat Ferit Paşa kabinelerinde ticari:! ve ziraat nezâretleri tevcih edilmiştir (S.N. TANSU).

254

İTTİHÂD ve TERAKKİ İÇİNDE DÖNENLER

rettin Bey de tevkif edilmiş bulunuyordu. Böylece Polis Müdüriyeti damat Salih Paşa ile iki kardeşini, Tahir Hayrettin ve Mahmut Hayrettin beyleri nezâret altında tutuyordu. Bu hâdise İstanbulda bomba gibi patlamış, yerli ve yabancı muhitte bir sürü dedikodulara sebep olmuştu. Fransız gazetelerinin muhabirleri, verdikleri haberlerle Avrupada, Mahmut Şevket Paşanın katlinden daha mühim bir heyecan yaratmışlar ve gazeteler şu manşeti gazetelerine atmışlardı:

- Padişahın damadı, Münire Sultanın kocası Salih Paşa tevkif edildi!

Üstelik bu telgraflarda paşanın pek yakında kardeşleriyle beraber idam edileceği yazılıyor, bu meyanda Fransız tebaası olan Tunus'lu Salih Paşanın da dîvân-ı harb kararından kurtulamayacağı ilâve olunuyordu. Bütün bunlar Fransa'da akisler yapıyor, ortalığı karıştırıyordu. Bilhassa Fransız gazetelerinden hâdiseleri takip eden Münire Sultan müthiş bir telâşa düşmüştü. Bir kaç defa annesi, kızından habersiz Sultan Reşadın sarayına giderek damadı hakkında af ve himaye talebinde bulunmuştu. Sultan Reşad, hükümet erkânına sormadan hiç bir şey yapamazdı. Biraderinin karısına kat'î bir vaadde bulunamadı. Nihayet Münire Sultan bizzat padişaha başvurdu, yalvardı, yakardı. Sultan Reşad: - Merak etme kızım bir şey yapmaya çalışacağım!, diyebilirdi. Dedi ama, herkes de bilirdi ki, padişah çok âcizdi, o kadar âcizdi ki, hiçbir şey yapamaz, hükümet üzerinde zerre kadar tesirli olamazdı. Bu sırada yani 8 Haziran 1329 (23 Haziran 1913) Cumartesi akşamı, İs-

255

SAMİH NAFİZ TANSU

tanbul Fransız maslahatgüzarı Mösyö Bop Fransız Hâriciye Nâzırı Mösyö Pişon'dan şu telgrafi aldı:

- Fransa Hükümeti Sizi derhal Bâb-ı âlî ile temasa geçerek bir Fransız tebaası olan ve Tunusta çok Hürmetle sayılan Hayrettin Paşanın oğlu Damad Salih Paşanın tahliyesini temine memur eder. Paşanın Memleketi olan Tunusa gideceğini Fransa Hükümeti taahhüd eder. Bu hususu acele olarak istihsâl ediniz!...

Maslahatgüzar bu telgrafi alınca tereddüd etmişti. Sadrazam Sait Halim Paşayı görmek, resmî teşebbüste bulunmak, ısrar etmek belki de mevcûd İttihâd ve Terakki hükümetini kızdıracaktı. Fransız kolonisi dahilinde yaptığı tetkikte anlamıştı ki, bu suikast içinde Salih Paşanın maalesef dahilî vardı. Bu yoldan gitmek beyhude idi. Acaba Fransa hükümetinin izzet-i nefsinin korumak ve husûsî teşebbüslerle paşayı kurtarmak yoluna gitse daha iyi etmez miydi? Hemen telefona sarıldı.

Fransa Hükümetinin Müdâhalesi, Dîvân-ı Harbin Kararı

Fransız Sefareti maslahatgüzarı Mösyö Bop, İstanbul Muhafızı Cemal Bey'e telefon ederek:

- Muhterem Cemal Bey, Hâriciye Nazırımız Pişon'dan aldığım bir telgrafi size okumak istiyorum. Bizim Nazır Türk dostudur, buna emin olun, sizin de Fransa'nın dostu olduğunuzu pekâlâ takdir ederim. Mesele Damat Salih Paşaya aittir. Ne zaman sizi rahatsız edebilirim.

256

İTTİHÂD ve TERAKKİ İÇİNDE DÖNENLER

- Şimdi mümkünse zat-ı âlînizi bekliyorum!..

Mösyö Bop otomobiline atlayarak Cağaloğlundaki binada İstanbul Muhafızı Cemal Beyi makamında ziyaret ediyor ve gelen telgrafi kendisine okutuyordu. Cemal Bey, telgrafi okuduktan sonra sözüne ciddî bir edâ vererek:

- Memleketimizde Fransız dostluğu vardır. Fakat korkarım ki bu nevi hareketlerle bunu gölgelersiniz. Maamafih hemen şunu söyleyeyim ki, bu kabil teşebbüsleriniz asla fayda vermeyecektir. Salih paşa, katî deliller karşısında mahkûm olmuştur. Bu mahkûmiyet kararı da diğer suçlularla beraber zât-ı şahanenin tasdikine şu anda arz edilmiştir. Canilerin içtimâî mevkileri ne olursa olsun, bunları çok şiddetli bir şekilde cezalandıracağız. Yapacağınız müdâhale Tunuslu Salih Paşayı kurtaramaz. Lütfen Hâriciye Nazırınıza bu teşebbüsten vaz geçmeleri için hemen yazınız. Ancak o zaman isabetli bir harekette bulunmuş olurlar. Fransız maslahatgüzarı bu sözler üzerine hayli düşünmüş hattâ içinden Cemal Beye de hak vermişti. Fransanın menfaatleri de bu tarz hareket etmekte mündemiçti.

Maslahatgüzar bunun üzerine ayrılırken Cemal Beye:

- Teşekkür ederim dostum. Şimdi Paris'e cevap vereceğim, ricam bu konuşmanın aramızda kalmasıdır. Cemal Bey, bu ziyareti müteakib derhal arabasına binerek o günlerde geç vakite kadar makamında çalışan Talât Beyi görmek üzere Bâb-ı âliye gelmişti. Maslahatgüzarla aralarında geçen mükâlemeyi aynen anlatmış ve şöyle ilâve etmişti:

257

SAMİH NAFİZ TANSU

- Talât dedi. İşi kendi zekâmla hallettim. Mösyö Bobu da Sadrazama gitmekten alıkoydum.
- Şâyân-ı takdir Cemal, ben de zaten senden bunu ümit ederdim!., dedi. Bu görüşmeden sonra, idamın yapılacağı günü ve yeri konuşmak üzere ertesi günü buluşmaya karar vermişlerdi. Kabine azaları tarafından tasdik edilen Divân-ı Harb kararı 10 Haziran Pazartesi sabahı tasdik edilmek üzere sadaretin tezkeresiyle beraber mabeyin başkâtipliğine takdim kılınmıştı. Katiller ertesi günü, yani Salı sabahı Beyazıt meydanında asılacaklardı. Sadaret tezkeresiyle idam hükmü tasdik edilmek üzere saraya gönderildiği sırada, hükmün infazı için lüzumlu tertibat alınmıştı. Beyazıt meydanına açılan sokak başları silâhlı devriyelerle tutulacak, gece yarısından sonra hiçkimsenin buralardan geçmesine müsaade edilmeyecekti. Mahkûmlar, gün doğmadan evvel asılacaklar, güneş çıkana kadar sehpaların yanına kimse sokulamayacaktı. Hükmün ne günü infaz edileceğinin çok sıkı bir tarzda gizli tutulmasına itina edilmişti. İttihâd ve Terakkî hükûmetinin ileri gelen üç mühim adamı, Prens Sait Halim Paşa, Talât ve Cemal Beyler, Damat Salih Paşanın idam hükmünü Padişahın tasdik etmemesi halinde, zatı şahane üzerinde baskı yapmaya da karar vermişlerdi. Fakat Sultan Reşat, beklenen mukavemeti gösterememiş, bazı âyetler okuyarak ve bilhassa imza ederken,
- (El-cezâu min cinsi-1 amel) (ceza, suçun işlendiği cinstendir!) sözünü tekrarlamıştı, Mazbataların tasdiki biter bitmez, öğleden sonra mabeyin başkâtibi Ali Fuat

258

İTTİHÂD ve TERAKKÎ İÇİNDE DÖNENLER

Bey sadrazam ve Dahiliye Nazırına telefon ederek idam hükümlerinin iradeye iktiran ettiğini bildirmişti. Pazartesi akşamı ve Salıya çıkan gece gerek İstanbul Muhafızlığı ve gerek Polis Müdüriyeti kesîf bir faaliyet sahne olmuştu. Dîvân-ı harbin kararı ise şu şekilde tezahür etmişti:

"Hükûmeti devirmek üzere yapılacak ihtilâl ve suikast teşkilâtını kurdukları ve idare ettikleri iddiasıyla muharrik ve müşevvik olarak görülen Prens Sabahad-din, sabık Dahiliye Nâzırı Reşit, Gümölcüne'li İsmail Hakkı, Kemal Mithat, Pertev Tevfik, kaymakam Zeki Beylerle Kürt Şerif paşayı gıyaben, Miralay Fuat, yüzbaşı Çerkeş Kâzım, Muhîb Beylerle Damad Salih Paşayı vicahen idama mahkûm ediyordu. Mahmut Şevket Paşayı öldürenlerden Topal Tevfik, Çerkeş Ziya, Bahriyeli Şevki, Mehmet Ali, Abdullah Safa, Cevat vicahen ve hâl-i firarda bulunan Nazmi ile Paşazade Abdurrahman gıyaben ve Talât Beyi Öldürmeyi tasdim eden Kemal ile Karasu Efendinin katlini üzerine alan Hakkıyı da vicahen Cemal Beye suikasdi kabul eden; jandarma kumandanı Mehmet Ali ile Nesim Rosu Efendinin katlini deruhde eden Kavaklı Mustafa'yı da gıyaben ayrıca ölüm cezasına mahkûm etmiş oluyordu.

Kavaklı Mustafa ile Hakkı'nın maiyetinde çalışacak olan, Kara Ahmet, Çerkeş Ragıp ve firari Râif i on beşer sene küreğe, hâlen mevkuf bulunan maznunlardan gözlüklü Emin, hâdiseden sonra ortadan kaybolan Süleyman Paşazade Adil Beyleri müebbed kal'abentlik cezasına uğratiyordu.

259

SAMİH NAFİZ TANSU

Dîvân-ı Harb bu kararlardan başka Erkân-ı harb miralay Ali Kemal Beyle (Paşa) mekteb-i hukuk talebi-sinden İzzettin Efendi, yüzbaşı Adil, Şoför İsmail, Şoför Mehmet, jandarma eri Sadık, kasabın Fehmi Beylerle Şehlîli Mustafa hakkında beraat kararı vermişti.

Dîvân-ı Harbin bu kararından başka suikasdden evvel mahkemeleri yapılan ve neticede bir hükûmet darbesiyle alâkalı sayılan Prens Sabahaddin Beyin husûsî katibi Satvet Lütfi, ihtilâl beyânnamelerini

hazırlayan Serdar zade Sıtkı, Hasan Vasfı, Muş'lu Sait, Haliç şirketi müfettişi Sıtkı, Mülâzım Lûtfi Beyleri müebbed kal'ebentliğe, Tevfik ve Mahmut Salih efendileri onar sene hapse mahkûm etmişti. Rahmi, Fethi, Mustafa Vasfı efendilerden mürekkeb dört kişilik bir gizli cemiyet bu suikast teşebbüsüne girmiş, fakat sonradan ihtilâl hazırlıklarının safhalarını muhafızlığa. Paşanın katlinden biraz evvel bildirmişti. Yalnız onlar Mahmut Şevket Paşa suikastinin gününü ve nerede yapılacağını öğrenememişlerdi. Dîvân-ı harp bu muhbirleri de beraat ettirmemiş, ancak son dakikada haber vermelerini itimâda şâyân görmemiş ve zabitanın nezâreti altında muayyen bir yerde oturmaya mahkûm etmişti. Su-İkasdden evvel bir şüphe üzerine tevkif edilen Hüseyin Avni Bey isminde bir zat da beraat etmiş, Serdar zade Sıtkı Efendinin beyânnamelerini basan matbaacı Leonit Efendine 15 altın lira para cezası alınmakla iktifa olunmuştu. Bahr-i Cedid vapuruyla Sinop'a gönderilen muhalifler, Anadolu'nun muhtelif kasabalarına sürülmüşler ve bu vapurda bulunan meşihat evrak müdürü Cevdet Molla Beyle müebbed kalebentliğe mahkûm

260

İTTİHÂD ve TERAKKÎ İÇİNDE DÖNENLER

edilen Adil Beyin babası Süleyman Paşa, sabık polis taharri memuru Seyfettin Efendi, hâdisede bilâhare hiç alâkalari görölmediğinden aynı vapurla tekrar İstanbul'a iade edilmişlerdi.

Damat Salih Paşanın biraderleri Tahir Hayrettin ve Mahmut Hayrettin Beyler, paşanın idamına son derece sinirlenen Fransız Hariciye Nezâretinin şiddetli müdâhalesi üzerine Türkiye'yi terk etmeleri şartıyla serbest bırakılmışlardı. Bunların hakikaten suikastten haberleri yoktu. Fakat kardeşleri damat Salih Paşa tertibten haberdardı. Bu suretle Tunus'da yerleşen Hayrettin Paşanın oğullarından damat Salih Paşa idam edilmiş, diğer iki kardeşi İstanbul'dan uzaklaştırılmış oluyordu. Bütün bu isimlere müteallik dîvân-ı harbi örfinin günlerce devam etmiş muhakemelerinin neticesi, işbu kararlar hülâsa edilmiş ve Mahmut Şevket Paşa katillerinin insanı düşündüren ve büyük bir ders-i ibret teşkil eden idam hükümleri de şu suretle Beyazıt meydanında icra edilmişti.

Galavani Sokağı

Kürt Şerif Paşanın husûsî kâtibi Tevfik Pertev Bey, İs-tanbula Mahmut Şevket Paşa suikastini idare etmek, icabeden masrafları yapmak için gelmiş ve Beyoğlu'daki Galavani sokağındaki evine kapanmış bulunuyordu.

Yüzbaşı Kâzım'ı ve Bahriyeden müstafi Yüzbaşı Şevki'yi bu haber son derece sevindirmişti. Hoş Çerkeş Kâzım Efendi, her türlü ihtimali düşünmüş ve daha ön-

261

SAMÎH NAFİZ TANSU

ceden temasa geçmiş bir kimse idi. Şayet hükümeti devirmek kabul olursa, iş başına geçecekleri bile tasarlamıştı. Bunların başında İttihatçılara düşmanlığı ile maruf Prens Sabahaddin Bey vardı. İşte Yüzbaşı Kâzım, bir ara masrafin Prensten çıkması lâzım geldiğine karar vermiş ve prensin adamlarından Kemal Mithat Beyle görüşmüş ve onunla her noktada mutabık kalmıştı. Kemal Mithat Bey şartlarının başında:

- Sadâreta demişti, behemehal Kâmil Paşa getirilmelidir. O, tecrübeli, hamiyetli bir devlet adamıdır. Fakat yüzbaşı Kâzım, böyle bir ihtilâl hareketinin tek koldan yürümesine imkân görmüyor, onu iki taraflı idare etmek sevdasına düşmüş bulunuyordu. Muhalefette bulunan bütün şahısları ve zümreleri birleştirmek ve hakikatte bir güçbirliği meydana getirmek istiyordu. İşte Galavani sokağında, Pertev Tevfik Beyin evinde yapılan müteaddid toplantıların gayesi bu olmuş ve şu mühim zevat burada birleşmişlerdi. Ev sahibi Pertev Tevfik Bey, prens Sabahaddin'in mutemed adamı Kemal Mithat Bey, Polis Müdüriyeti eski kısm-ı siyâsî âmiri Muhib Bey, Rıza Paşazade Mehmet Ali ve Gü-mülcineli İsmail Hakkı beyler. Gözlüklü Emin, Yüzbaşı Kâzım, Bahriyeli Şevki Beyler, bu toplantının belli başlı simaları idi. Bu zevat tam bir hafta, her gün bu sokakta Pertev Tevfik Beyin evinde toplanarak, suikastin bütün esaslarını tesbit etmişler, teferruatına kadar yapılacak işleri gözden geçirmişlerdi. Pertev Tevfik Bey, Şerif paşa namına yedi yüz küsur lirayı ortaya koyarak hemen işe başlanmasını lüzumlu görmüştü. Bu para ile silâh, cephan ve adam tedarik edilecek, Yüzbaşı Kâzım

262

İTTİHÂD ve TERAKKÎ İÇİNDE DÖNENLER

Efendi, İzmit'ten Çerkeş'ler temin ederek bunların İstanbul'da iâşesi ve ibatesi kabil olacaktı. Bundan başka bu evde verilen kararların en mühimlerinden biri de gözlüklü Emin ve Muhib Beyler, damad Salih Paşa ile temasa geçerek, Paşanın teşkilâta iştirakini temin edeceklerdi.

Yine heyetin kararları meyanında Avrupadaki İttihatçı düşmanları olan mühim zevat ile istişare etmek üzere Muhib Beyle Yüzbaşı Kâzım, yurt dışına çıkıp tekrar döneceklerdi. Her iki arkadaş evvelâ Bükreş'e gitmişlerdi. Orada sabık Dahiliye Nâzırı Reşit Beyi bulacaklarını, ondan para temin edeceklerini ümit ediyorlardı. Fakat Bükreş'e gelince, Reşit Beyin Paris'de olduğunu öğrenmişler, işlerin daha fazla

gecikmemesi için Muhib Bey, daha sonra Romanya'dan gelen bir yabancı turist kıyafetiyle Kâzım Efendi, karaya çıkmışlardı. Bunlar İstanbul'a gelince şunu öğrenmişlerdi. Hükümet muhtemel bazı ayaklanmalardan şüphe ettiği için bazı zevatı göz hapsine almış bulunuyordu. Neticenin aleyhlerine inkişaf edeceğini tahmin eden ve daha doğrusu mesuliyetten korkan, Prens Sabahaddin, adamı Kemal Mithat, Gümölcüneli İsmail Hakkı ve Paşanın sadık bendesi Pertev Tevfik beyler, İstanbuldan uzaklaşmışlardı. Bir zamanlar hararetli müzakerelere sahne olan Galavani sokağındaki evin yerine şimdi Beyoğlu'nda Pire Mehmet sokağındaki 1 numaralı ev, bu toplantılara tahsis edilmişti. Bu yeni evin simaları bambaşka kimselerdi. Buradaki içtimalara hakikî ihtilâlciler, gözlerini budaktan sakınmayan, tabanca sesine alışmış, adam vurmaya alelade nişan almak sayan bir takım ce-

263

SAMİH NAFİZ TANSU

sur gençler katılmıştı. Bunların hemen hepsini Yüzbaşı Kâzım Bey bulmuş, seçmiş, getirmişti. Bunlar şu zevattan mürekkebtı. Topal Tevfik, Çerkeş Ziya, Nazmi, Hakkı, Ragıp Kemal ve Paşazade Abdurrahman idi. Bunlar fiilen suikaste iştirak edecek ve emir verildiği zaman silâh kullanacaklardı. Teşkilâta girerken kanlarının son damlasına kadar döğüşeceklerine yemin etmişlerdi. Yüzbaşı Şevki, bilfiil suikaste iştirak etmekle beraber, silâh ve cephane taşımaya ve bunları tedarik etmeyi de üzerine almış bulunuyordu. Bu toplantılar devam ederken Damat Salih Paşanın, eski rüsumat memurlarından Beyoğlunun meşhur siması gözlüklü Emin, Süleyman Paşazade, Adil beylerin ve bunların delaletiyle de Erkân-ı Harbiye Dâiresi Şube Müdürü muavinlerinden Miralay Fuat Beyin teşkilâta katıldığı haberi gelmişti. Miralay Fuat Bey, ihtilâl muvaffak olur da yerler taayyün ederse İstanbul muhafızı Cemal Beyin yerini derhal alacaktı. Kendisi samimî arkadaşı Miralay Ali Kemal Beye de bu fikri gizlice açmıştı. Mütareke senelerinin umum jandarma kumandanı olan Miralay Sarı Kemal Bey (Paşa) bu teklifi reddetmiş ve bu ihtilâlcilerin arasına katılmamıştı. Biraz sonra Miralay Ali Kemal Beyin kabul etmediği merkezi kumandanlığına Kaymakam Zeki Bey* talib olmuş, o da bu ihtilâlcilere katılmıştı. Pire Mehmet sokağının 1 numaralı evinin bu yeni sakinleri gayet realist, son derece pratik kimselerdi. İhtilâlin günü, saati ve yeri tespit edilmişti.

Kaymakam Zeki Bey, Sultan Vahidettinin kayınbiraderi Paşanın yaveridir.

ve Serasker Rıza

264

İTTİHÂD ve TERAKKİ İÇİNDE DÖNENLER

Suikast, Mayısın 29 uncu Çarşamba günü saat 11:* da başlayacak ve bu sıralarda Harbiye Nezâretinden otomobili ile çıkarak Bâb-ı âlîye gidecek Sadrazam, Beyazıt Meydanından Divanyoluna dönerken vurulacaktı. Bu mühim köşede uydurma bir otomobil tamiri ile meşgul olacak ve sağdan soldan tabancaları ile ateşe iştirak edecek kimseler şunlardı. Çerkeş Ziya, Topal Tevfik. Bahriyeli Şevki, Mehmet Ali, Abdullah Safa, Nazmi, Paşazade Abdurrahman, Cevat, bunlar, Mahmut Şevket Paşanın öldürülmesini üzerlerine almışlardı. Kavaklı Mustafa'nın idaresinde Kara Ahmet ve Raif Maliye Nezâreti sabık kalem-i mahsûs Müdürü Nesim Roso Efendiyi, tek başına Hakkı, sabit Selanik meb'ûsu Emanoel Karasu Efendiyi, Jandarma Kemal, Kâzım'ın kardeşi Hikmet ile İzmit'den gelen fedaî Çerkesler Talât Beyi, Jandarma Kumandanlığından Mütakait Mehmet Ali bey ile izmit'den Çerkeslerden bir kısmı, İstanbul muhafızı Cemal Beyi vurup öldüreceklerdi. Bu grupların hepsi birbirinden habersiz verilen yer ve yollarda hazırlanmışlardı. Mahmut Şevket Paşayı vuracak grup ilk önce işe başlayacak, bu suikast muvaffak olunca diğer gruplar harekete geçecekti. Yüzbaşı Kâzım ve arkadaşları bu plânın tahakkukuna o kadar inanmışlardı ki, Mahmut Şevket Paşanın katlinden bir saat evvel İstanbul'daki sefirlerin en kıdemlisi bulunan Avusturya sefirine bir takrir vererek İttihâd ve Terakkî aleyhindeki ihtilâlin başladığını, tebaalarının Boğazdaki yabancı harp gemilerinden çıkarılacak askerle himayesini istemişler, mesuliyet kabul edemeyeceklerini bildirmişlerdi.

265

SAMİH NAFİZ TANSU

Pire Mehmet Sokağındaki Müsademe

Mahmut Şevket Paşa'nın katlinden birkaç saat sonra İstanbul Muhafızı Cemal Bey ve polis Müdürü Azmi beyler aldıkları tertibat sayesinde polis müdürlüğü sabık kısm-ı siyâsî müdürü Muhib, Gelenbevî Sultanisi mubassırlarından Abdullah Safa, Miralay Fuat beyleri tevkif ettirdiği gibi, ayak takımından yüzlerce kimseyi de polis müdürlüğü tevkifhanesine tıktırmıştı. Diğer taraftan suikastin mürettebillerinden yüksek tabakadan Damat Salih Paşa'yı da konağından alarak muhafızlığa getirtmiş ve onu da nezâret altına almıştı. Fakat iş bunlarla bitmiyordu. Bu işin bizzat failleri henüz yakayı ele vermemişlerdi. Her tarafa haberler gönderilmiş, çok sıkı tedbirler alınmıştı. Polis, yüzbaşı Kâzım, Çerkeş Ziya, Bahriyeli Şevki, Mehmet AH ve Paşazade Abdurrah-man ile Topal Tevfik'in Türkiye dışına kaçacaklarını hesaplayarak yıldırım sür'atiyle bunların izine düşmüştü. Halbuki Paşazade Abdurrahman, Topal Tevfik'ten maada otomobiline doldurduğu arkadaşlarını Topkapı ve Kâğıthane yoluyla Şişli ve Beyoğlu'nun muhtelif yerlerine bırakmış, arabasını Osmanbey'dekî garaja teslim ederek ortadan sır olmuştur. Bir çoğu Beyoğlu'nda Pire Mehmet sokağındaki 1 numaralı eve sığınmışlardı. Bunların yakalanmasına ve evin zabıta kuvvetleri tarafından sarılmasına suikastçilerden Hakkı sebep olmuştur. Hakkı'ya düşen vazife sabık Selanik mebusu Ema-noel Karasu efendiye öldürmektir. Hakkı da sefahat hayatına atılmış, kumara düşkünlüğü ile tanınmış bir kimse idi. Hakkı, kimsenin kendisini tanıyacağına şüphe beslemiyordu. Bu sebeple pervasız ortada dolaşıyor

266

İTTİHÂD ve TERAKKÎ İÇİNDE DÖNENLER

ve gizlice arkadaşlarının saklandığı eve yiyecek, içecek taşıyordu. Paşa'nın katlinden tam 24 saat sonra Hakkı, Gala tadan geçerken polis tarafından yakalanmıştı. Hakkı o zaman tehlikeyi görmüş, işi arkadaşlarına haber vermeyi düşünmüştü. Memura,

- Beyoğlu'nda bir yerde yeni ayakkabılarım var. Böyle yırtık ayakkabı ile dolaşamam doğru değil, beraber gidelim ayakkabılarımı alayım! demişti. Memur da açığı gözün biri di. Bu fırsattan istifade ederek yeni bir iz bulacağına kani idi.

- Peki demişti, gidelim ayakkabılarını çabuk alırsın, fazla gecikmeye gelmez, merkezden bizi bekliyorlar! Hakkı ile sivil memur beraberce Beyoğlu'na çıkmışlar. Pire Mehmet sokağında 1 numaralı eve gelmişler. Hakkı kapıyı çalmış, içeri dalmış, arkadaşlarına tehlikeyi anlatmış, ayakkabılarını değiştirerek evden çıkmıştı Fakat merkeze gittikleri zaman 48 saatten beri zabitanın bulamadığı katillerin bu evde saklanmış olmaları ihtimali üzerinde durulmuş ve Cuma günü öğle vakti -Pire Mehmet sokağına- açılan bütün yolların köşeleri tutulmuş, ev zabıta kuvvetleri tarafından kuşatılmıştı. Bütün bu kuvvetlere Muhafızlık Yaveri Hilmi, Bâb-ı âlî Jandarma Muhafız zabıtlarından Resne'li Mehmet Ali beylerle, polis müdüriyeti merkez memurlarından Komiser Samoel efendi kumanda ediyordu. Pire Mehmet sokağının bu 1 numaralı evi hakikatte İngiliz tebaasından bir kadının işlettiği kumarhane idi. Evi muhasara edenler kapıyı kırmak eve girmek istemişler fakat şiddetli bir kurşun yağmuru ile mukabele görmüşlerdi. İlk kurşunları Yaver Hilmi Bey yemiş, kanlar içinde cansız

267

SAMİH NAFİZ TANSU

yere serilmişti. Bu sırada merkez memuru Samoel efendi de ağır surette bacağından yaralanmıştı. Bunun üzerine jandarma yüzbaşısı Resne'li Mehmet Ali bey, jandarmalara evin pencerelerine ateş etmelerini emretmişti. Karşılıklı müsademe tam bir saat sürmüştü. Pire Mehmet sokağı harp meydanına dönmüştü. Katiller hâlâ teslim olmuyorlardı. Bu sırada Beyoğlu'nda dükkânlar kapanıyor, halk sokakları dolduruyor, her kafadan bir ses çıkıyor, ortalık bir mahşer manzarası almış bulunuyordu. İstanbul Muhafızı Cemal Bey, bir taraftan devletin otoritesini sarsan bu mukavemetin sürüp gitmesine, diğer taraftan katillerin bir türlü teslim olmamalarına bakarak bunları hile ile elde etmeye karar vermiş ve kendilerini müdafaa edenlerin içinde elebaşı olarak bulunması muhtemel yüzbaşı Kâzım'ın ele geçmesi için arkadaşlarından İzmit'li Mümtaz (bilâhara Enver Paşanın yaveri olmuştur) Çerkeş Kuşçubaşızade Eşref ve kardeşi Sami Beylere müracaat edilmesini tensîb etmişti. Diğer taraftan meşhur İttihâdcılardan Topçu İhsan (Esbak Bahriye Vekili) ve Yakup Cemil Beylerin de bu işe karışmasını muvafık görmüştü. Bunları hemen muhafızlığa çağırtmış ve kendilerinden tavassutlarını rica etmişti. Kuşçubaşı Eşref bey Cemal Beye,

- Bu söylediklerinizi yapalım, yalnız adamlarınızda bizim işimize karışmamalı, demişti. Cemal Bey:

- Canım herifleri yakalayalım da ötesini sonra düşünelim!..

Cemal Beyle Kuşçubaşı Eşref Bey görüşürken kapının önünde kardeşi Sami, Topçu İhsan ve Yakup Cemil

268

İTTİHÂD ve TERAKKÎ İÇİNDE DÖNENLER

Beyler beklemekte idi. Nihayet bir otomobile bu cesur İttihâdcılar Pire Mehmet sokağına gelmişler, evin damına çıkmışlar, jandarmalara kazma ile evin damını birkaç yerinden deldirmişlerdi. Bu sırada kurşunlar içerden tavanlara sıkılıyordu. Nihayet damdan açılan bir oyuktan ilk atlayan Kuşçubaşı Eşref arkasından da İzmitli Mümtaz beyler olmuştu. İşin endişe edilecek noktası bu eve sığınanlar içinden Çerkeş Yüzbaşı Kâzım yoksa, vaziyet, içeri girenler için son derece tehlikeli olabilirdi. Maamafih ayak seslerinden ve asabi yürüyüşlerinden arkadaşı Kâzım'ı tanıyan Mümtaz bey hemen seslenmişti:

- Kâzım biz geldik ben Mümtaz'ım, yanımda Eşrefle Sami ve Topçu İhsan var. Gelin bize teslim olun, nasıl olsa bu mukadder!... Bu sese cevap geldi. Hem de Kâzım konuşuyordu.

- Eğer Siz iseniz, size teslim olurum!... Biraz sonra Kâzım, Bahriyeli Şevki ile Mehmet Ali mutavassıtların huzuruna çıkmış ve böylece teslim olmuşlardı. Fakat saatlerce müsademeye iştirak etmiş olan polis âmirleri, Hilmi beyin katline, komiser Samoel efendinin yaralanmasına çok kızdıkları için yüzbaşı Kâzım ile arkadaşlarına hakaret etmekten kendilerini alamamışlardı. Mümtaz bey bu hale çok sinirlenmiş Polis Müdürü Azmi beye,

- Bu adamlar bize teslim oldular. Onlara kim tecavüz ederse ve hakarete kalkarsa silâhlarımızı tereddütsüz onlara çeviririz!... demişti.

Bu tehdit ve ikaz karşısında polis müdürü Azmi Bey susmaya ve o yolda maiyetine emir vermeye mecb-

269

SAMİH NAFİZ TANSU

bûr kalmış, katiller bir otomobile doldurularak doğruca muhafızlığa götürülmüştü. Polis Müdürü Azmi Bey muhafızlığa gelince derhal Cemal Beyin yanına girmiş ve söylenenleri nakletmişti. Katillerin elleri kelepçeli değildi. Burada üstleri başları arandı. Yüzbaşı Kâzım-'da bir golt tabancası çıktı Cemal Bey, huzuruna çıkarılan katillerden yüzbaşı Kâzım'a bağırdı:

- Nasıl, hoşuna gitti mi?... Yaptıklarından utanmıyor musun? Şimdi cezanın ne olacağını göreceksin!...

Katiller huzurdan çıkarıldıktan sonra Mümtaz beyi yanına çağırarak:

- Hissiyatına hakim ol! Kâzım'ı, bu mel'unu himaye etmişsin, bunu senden beklemezdim!..

- Benim iradem kuvvetlidir. Fakat teslim olduktan sonra da bir adama hakaret edilmez zannederim, Cemal Bey, Mümtaz beyi kırmak istemedi. Elini sıkarak ayrıldı. Fakat Pire Mehmet sokağı muvaffakiyeti onun gururunu okşamış ve kendisini Dahiliye Nazırlığına namzed görmeye heveslendirmişti.

Mahmut Şevket Paşanın Katilleri Nasıl Asıldılar?

Haziran sıcaklarının boğucu, durgun ve sessiz gecelerinden biri, gökte sadece yıldızlar parlıyor, mehtâb yok, akşamdan beri işitilen çekiç darbeleri, testere sesleri de şimdi kesilmiş, sehpalar, bayram gecelerinde kurulan salıncıklar gibi, sabahı bekliyor. Fakat bunlarda neşeli ve saf yüzleri, parlayan temiz gözleriyle koşuşan çocuklar değil, yüzleri sapsarı, gözleri yuvalarına gömül-

270

İTTİHÂD ve TERAKKÎ İÇİNDE DÖNENLER

müş, çehrelerinden ölümün büyük korkusu görülen yaşlı İnsanlar sallanacak, küçükler gibi havalara kolan vurmuyacak, bir sandalyamn üzerinden, kırk, ellisan-timlik bir irtifadan kendilerini boşluğa bırakacaklar, yüzlerine birdenbire kan hücum edecek, hepsinin gözleri yuvalarından fırlayacak gibi olacak, boyunlarından sarkıtılan bu insanlar ebedî bir âlemin yolunu tutacaklar; arkalarında her şeyi, insan denilen mahlûku bütün bir ömür koşturan, çırpındıran, serveti, şöhreti, şehveti, sonsuz hırsları, tatmin edilmeyen arzuları ile bırakarak bu sonu gelmez, ötesi anlatılmaz diyarın yolculuğuna kendilerini koyverecekler; mevcudiyetlerini, şahsiyetlerini gelip geçenler, göğüslerindeki yaftadan, orada yazılı bir kaç satırdan öğrenecekler, nitekim bunların da göğsünde şu satırlar okunmuştu:

- Bir hükümet darbesine fiilen iştiraklerinden ve sadrazam Mahmut Şevket Paşayı katletmekten dolayı dîvân-ı harb-i örfî kararıyla ve zât-ı şahanenin iradesiyle idam edilmişlerdir.

Üstünde kim olduğunu gösteren kelimeler filân oğlu, şu doğumlu falan!...

Mahmut Şevket Paşanın ele geçen katilleri ve bu suikastin mürettebleri 8 Haziranı 9 Hazirana bağlayan Salı gecesı polis müdüriyetindeki yataklarından kaldırıldıkları zaman ve taharri dairesinin alt katına indirildikleri zaman hiçbirı hatırına idam edileceğini getirmemişti. Bir polis memuru yüksek sesle:

- Sizlere bazı şeyler soracaklar, dîvân-ı harpten istiyorlar; demişti, demişti de hepsi de hemen inanmış-

271

■J'J

SAMİH NAFİZ TANSU

lardı. Avluda üç otomobil bekliyordu. Birinci otomobile yüzbaşı Kâzım, bahriyeli Şevki, Abdullah Safa, sabık polis birinci şube müdürü Muhîb efendiler; ikinciye, topal Tevfik, Çerkeş Ziya, Kemal Hakkı, Mehmet Ali; üçüncü otomobile de Damat Salih Paşa ile Miralay Çerkeş Fuat Bey bindirilmişti. Mahkûmlar otomobile binerken ellerine kelepçe vurulmuştu. Bu feci akıbetin ilk işareti sayılmalı idi. Otomobiller Mercan kapısından Harbiye Nezâretine dahil olmuş ve merkez kumandanlığının Önüne gelmişti. Kelepçeler burada çözüldü. Dîvân-ı harp reîsi Miralay Remzi (sonra Paşa) Müddeî-i umûmî Bedri, Merkez kumandanı Rafet, polis müdürü Azmi Beyler, burada ayakta mahkûmları bekliyorlardı. İstanbul Muhafızı kaymakam Cemal Bey bitişik odada oturmayı tercih etmişti. Mahkûmlar getirildikten sonra dîvân-ı harp reîsi Remzi Bey, elindeki fermanı müddeî-i umûmî Bedri Bey'e vermişti. Ferman mahkûmiyet mazbatasının hülâsa edilmiş şekli idi. Bedri Bey, idam kararını okuduktan sonra mahkûmlara sormuştu:

- Bir vasiyetiniz varsa söyleyin veya yazınız!..

Damat Salih Paşa elini cebine soktu ve bir takım kâğıt çıkardı. Odadaki masanın üstüne fırlatıp attı. Bu paşanın evvelce yazdığı vasiyetnamesi idi.

Yüzbaşı Kâzım, Çerkeş Ziya, topal Tevfik susmuşlardı. Bir tek kelime söylemediler. Diğerleri mübhem ve boğuk seslerle bir şeyler mırıldandılar. Anlaşılamadı. Yalnız, soğukkanlı ve cesur hareket eden Miralay Fuat Bey eline verilen bir kurşun kalemle bir kâğıt üzerine

272

İTTİHÂD ve TERAKKÎ İÇİNDE DÖNENLER

birkaç satır karalayabildi. Mahkûmlardan yalnız Erkân-ı harp miralayı Fuat Beyin üstünde resmî üniforma vardı. İlâm okunduktan sonra Merkez Kumandanının emriyle bir subay, Fuat Beyin omuzumdaki apoletleri ve göğsündeki düğmeleri sökmek için elini uzatmıştı. Fuat Bey, asabî ve boğuk bir sesle bağırıldı:

- Dur!... Subay elini indirdi ve hayretle miralayın yüzüne baktı. Fuat Bey heyecanlı bir sesle ilâve etti:

- Ben bu üniformanın şerefini unuttum. Bir komitacı gibi maceralara atıldım. Şimdi benim akıbetimi görürün de ibret alın!. Fuat Bey mahkeme heyetinin huzurunda bile ihtilâl heyetine dahil olduğunu ilân ediyordu. Herkes derin bir teessür içinde düşündü. Subay tekrar yaklaştı. Apoletlerini söktü. Ve düğmeleri usûl-i veçhile kopardı. Hademeler, mahkûmlara beyaz gömlekleri geçirdiler. Herkesin göğsüne yaftaları kancalı iğnelerle tutturulmuştu. Dinî merasim başladı. İmam efendi mahkûmları birer, birer tövbe ve istiğfara davet etti. Fakat imam efendi, işi uzun tutmuş, mahkûmlara uzun dualar okutmuştu. Müddeî-i umûmî Bedri Bey fena hâlde sinirlenmişti. Hiddetle seslendi:

- İmam efendi, artık yeter, sabah oluyor, sonra geç kalacağız!..

Biraz sonra mahkûmlar odadan çıkarıldılar. Salih Paşa ile Abdullah Safa ve Mehmet Ali sürüklenir gibi merdivenlerden indiler. Hepsinin ayakları tutmuyor, vücutlarını kaldıramıyorlardı. İçlerinde en metini yüzbaşı Kâzım ve topal Tevfik idi. Birinci sehpanın altına Kâzım'ı getirdiler ve sordular,

273

SAMÎH NAFİZ TANSU

- Bir şey diyeceğin var mı?. Yüzbaşı Kâzım, ağıza alınmayacak küfürler savurdu. İttihâd ve Terakkiye onun erkânına saydı, sövdü. Fakat cellât elini çabuk tutmuş yağlı ipi onun boynuna geçirmişti. Ayağının altındaki sandalya çekildi. Biraz çırpındı. Sonra herşey bitti.

Topal Tevfik boynuna ip geçirilirken çingeneye söylendi:

- Ulan çingene, acele et işini çabuk bitir, canımı acıtma! Cehennemdeki babana selâm götürüyem mi? O da havada gitti geldi, ne de olsa en cesurları o idi. Diğerleri sapsarı idiler. En son asılan miralay Fuat Bey ile damat Salih Paşa idi. Miralay Fuat Bey'e sözü olup olmadığı sorulunca,

- Ben evvelce söyledim, daha benden ne istiyorsunuz? diye hiddetle bağırıyordu. Damat Salih Paşa ağzını açmış bir şeyler söylemek istemiş fakat muvaffak olamamıştı Belki de dili tutulmuştu. İp boynuna geçtiği zaman çoktan ölmüştü.

12 mahkûmun idamı bir saat kadar sürmüştü. Güneş doğmaya başlamış. Beyazıt meydanı ve bu meydana bakan çınarları yaldızlamıştı. 12 darağacı, üç ayağı ve ortalarında sallanan adamları ile hazin bir tablo teşkil ediyordu. Bu insanlar, günlerce, haftalarca bir hükümeti devirmek için başbaşa vermişler, konuşmuşlar, müzakere münaşaka etmişler, sonunda icraata geçmişler, yarı yarıya da muvaffak olmuşlar, fakat sonra şansları dönmüş, herşey altüst olmuş, zamanında hareket etmesini bilen hükümet, bunları birer birer yakalamıştı.

274

İTTİHÂD ve TERAKKÎ İÇİNDE DÖNENLER

Haklarındaki hükmü, günlerce süren bir mahkeme, uzun uzun tetkikten sonra vermiş, neticede onları dara-ğacına kadar göndermişti. Devlet kapısında Ölçüsüz hareketlerin sonu denildiği gibi (ya devlet başa, ya kuzgun leşe) tâbirine yer verdirecek kadar heyecanlı ve korkunçtu. Bir ihtilâl hareketi, şayet

muvaffak olursa, alkışlanıyor, tertib edenlerin heykelleri dikiliyor, yahut onları ölüme sevk ediyor, kimisi asılıyor, bazıları da kurşuna diziliyordu. Hiç bir şeyi önceden kestirmek, yüzde yüz neticelerini istihsal etmek kabil olmuyordu. Hayat herşeyden evvel tam bir şans, heyecanlı bir kumardan başka bir şey değildi.

Mahmut Şevket Paşa'sız Hükümet

Mahmut Şevket Paşa hâdisesinin ertesi günü, paşanın tabutu arkasından Hürriyet-i Ebediye tepesine doğru yürüyen İttihâd ve Terakki rüesası, derin derin düşünüyor, kafalarında mevcut vaziyete bir şekil vermeye çalışıyorlardı. Birbirlerine sokulmuş, hafif hafif konuşan bu mühim simalar, belli ki, fazla endişeli idiler. Bilhassa bir gün evvel umûmî merkez toplantısında Talât Beyin söylediği sözler tefsire tâbi tutulmuştu. Talât Bey bugün:

- Paşayı kim vurdu?.. Bu yalnız sadrazama müteveccih bir hareket olamaz!.. Bu bir hükümet darbesidir!.. demişti. Hâdiselerin sür'atli seyri, suikaste dahil olan kimselerin ehemmiyeti, çokluğu, çeşitli kademelere mensûb kimselerden olması da dikkatle düşünülecek meselelerdendi. Hâdiseyi takip eden günün gazeteleri,

275

SAMİH NAFİZ TANSU

Mahmut Şevket Paşaya yapılan suikastin tafsilatını verirken padişah, Sultan Beşinci Mehmet Reşad'm bir iradesini de ilân etmişlerdi:

- "Keyfiyet-i şehâdet arz-ı atabe-i ulyâ kılındığı zaman nezd-i şahanede fevkalhad mûcib-i teessür olmuş, sadaret kaymakamlığının Hâriciye Nâzın Sait Halim Paşaya tevcihi ferman buyurulmuştur" deniliyordu. Hâdisе günü Talât Bey, merkezi umûmîde arkadaşlarını teskin ettikten sonra mabeyin başkâtibi Alî Fuat Beye telefon etmiş, sadaret kaymakamlığına Hâriciye Nazırının tâyni lüzumunu bildirmişti. Hadd-i zatında itiraz ve münakaşa kabiliyetinden mahrum olan Sultan Reşad da, derhal bir hatt-ı hümayun kaleme aldirarak Bâb-ı âlîye göndermişti. O zamanlar gazeteler, Sait Halim Paşaya hitap eden bu hatt-ı hümayûnu şöylece neşretmiş-lerdi:

- Vezîr-i maâl-i simîrim Mehmet Sait Paşa,

Sadrazam ve Harbiye Nâzırı Mahmut Şevket Paşanın bu kere vukû-i şehâdeti nezdimizde teessür ve teessüfî mûcib olmuş ve sadâret kaymakamlığı rütbe-i sâ-miye-i vezâretle uhdenize tevcih kılınmış olduğundan vûkelâ-yi hazıramız ile bilittifâk umur ve mesâlih-i devletin hüsn-i tedbir ve temşiyetine sarf-ı mezid ve itina olunması hasîet ve hamiyetinizden muntazırdır. Cenâ-bı hak tevfikât-ı samedaniyesine mazhar buyursun âmin. 6 Recep 1331-29 Mayıs 1329-11 Haziran 1913", Bununla beraber Harbiye Nezâreti vekâletini de Bahriye Nâzırı Çürüksulu Mahmut Paşa deruhde ediyordu. Hâdisenin ertesi Perşembe günü, cenaze henüz defne-

276

İTTİHÂD ve TERAKKİ İÇİNDE DÖNENLER

dilmeden Mahmut Şevket Paşanın yerine yeni bir sadrazam tâyin etmek merhuma karşı bir hürmetsizlik addedilmişti. Onun için, Hürriyet-i Ebediye tepesinde yapılan cenaze merasiminden dönenler, Bâb-ı âlîye gelmişler, yeni sadrazamın sadaret alayında bulunmuşlar, sadaret fermanını dinlemişlerdi. Bu ikinci hatt-ı hümayun, şöyle idi:

- Vezîr-i maâl-i simîrim Mehmet Sait Paşa, Mesned-i sadaret bir kere asaleten uhde-i rü'yetini-ze tefviz kılınmış ve meşîhat-i islâmiyede dahi Mehmet Esat Efendi ibkâ edilmiş olmasıyla hey'et-i vûkelânın bitteşkil tasdikimize arzını irade ederim, nuhbe-i amalimiz, vatan ve milletimizin saadet ve selâmetinden ibaret olduğundan rabbimiz taâlâ ve tekaddes hazretleri bu maksadı temin edecek hidemâta camlemizî muvaffak buyursun âmin, bi-hürmet-i seyyidi-1 mürselin... "7 Recep 1331, 30 Mayıs 1329, 12 Haziran 1913" olup bitenlerden bütün müddet-i saltanatında zaten farkında bulunmayan Sultan Mehmet Reşad, bu hatt-ı hümayûnda da usulen kabinenin teşkilini istiyordu. Yoksa memleketteki siyâsî ihtiraslar, çeşitli cereyanlar korkunçtu, fakat saf ve bunak padişahın akli bu gibi inceliklere ermekten çok uzaktı. Bâb-ı âlîde Mısır'lı Prens Sait Halim Paşanın sadaret fermanı okunmuş fakat kabinenin hemen teşekkül edeceğine kimsenin akli ermemişti. Zira yeni sadrazam, arkadaşlarını bir türlü seçememişti. Meşrûtiyetin ilânından beri bu hal ilk defa görölüyordu. Ortada bir sadrazam vardı, fakat Nazırlarını intihâb edemedi hükümet mes'ûliyetini deruhde ediyordu.

277

SAMİH NAFİZ TANSU

Herkes bu sebeple Mahmut Şevket Paşasız hükümetin olamayacağına kani bulunuyordu. Bunun dahası vardı. Mahmut Şevket Paşanın öldürüldüğü gün, Prens Sait Halim Paşanın sadâret kaymakamlığına getirilmesi kâ-nûn-i esâsiye muhalifti. Fakat herkes maktul sadrazamın hâtırasına hürmeten bunu hoş görmüştü. Ancak cenaze merasiminden sonra sadaret alayı yapıldığı hâlde, yeni Nazırlar bir türlü seçilememişti. Herkes buna mâna veremiyordu. Parlamenter bir usul ile idare edilen bir memleket,

uzun müddet hükümete kalır, kanunî sıfat ve mes'uliyeti bulunmayan eski hükümet âzalarının eline bırakılır mı idi? Kânûn-i esâsiye sarîh bir surette aykırı olan ve hakikatte başlı başına bir suç teşkil eden bu vaziyete göz yumulur mu idi?... İşte herkesin birbirine sorduğu bu idi. Yalnız ortada sadrazam vardı. Nezâretlerin hepsi boş kalmıştı. Zaman nazikti, yeni tezahürler baş gösterebilir, için için kaynayan ihtiraslar, cesaret bulabilir, şahlanabilir ve memleketi bir felâkete sürükleyebilirdi. Müstakar bir hükümetin süratle iş başına gelmesi, dahilde asayişin temin etmesi ve hariçte devletin itibarını yerine getirmesi elzemdi. Ça-taka'da toplanan orduya büyük bir maneviyat aşılacak da zarurî idi. Eğer ciddî ve katî tedbirler alınmazsa düşmanın baskısı bu orduyu 1877-78 harbinde olduğu gibi Ayastafonos'a (Yeşilköy) e kadar geri atabilirdi. Vakıa Hâriciye Nâzırı Prens Sait Halim Paşanın sadrazam olmasına kimse itiraz etmemişti. Fakat yeni kabineye kimler girecekti? Mesele merkezi umûmî ile İttihâd ve Terakki Cemiyetinin reisleri arasında esaslı bir ihtilâf mevzuu olmuştu. Bu suretle bir ikilik ortaya çık-

İTTİHÂD ve TERAKKÎ İÇİNDE DÖNENLER

mişti. Bunlardan birinci kısım, yani merkez-i umûmî taraftarları, kabineye genç, enerjik, hiç bir tesire kapılmayacak kimselerin girmesini istiyor, cemiyetin ileri gelenleri ise fırka mensûblarının iştirakiyle yeni hükümetin kurulmasını istiyor ve bunun bir zaruret olduğundan bahsediyorlardı. İşte bu suretle sadrazamın asaleten tâyininden 4 gün geçtiği hâlde hâlâ Prens arkadaşları yerlerini alamamışlardı. Nihayet yeni kabinenin fırka programını tatbik edecek zevattan seçilmesini isteyen ve ekserisi İttihâd ve Terakki Cemiyetinin müfettişleri olan zevattan mürekkebe heyet içtima ettiler. Bunlar esasen nizâm-nâme mucibince kâtib-i mes'ûlleri tayin etmek, merkez-i umûmî âzâsıyla beraber müzâkerelere iştirak etmek, kongrelere tabîi âzâ olarak katılmak salâhiyetine mâlik idiler. Bu içtimada bulunanlar şu zevattan mürekkebtî:

Meşrûtiyetten bir kaç gün evvel Manastır Postaha-nesi Önünde Şemsi Paşayı vuran meşhur Atıf Bey (Kam-çıl), binbaşı Süleyman Askerî Bey (Umûmî Harpte Basra valisi ve kumandanı olarak vefat etmiştir), Hüsrev Sami (sabık Eskişehir mebusu). Topçu İhsan (sabık Bahriye Vekili), Abdülkadir (maslûb eski Ankara valisi), Yakup Cemil Bey (Kâğıthanede kurşuna dizilmiştir). Bu toplantıda uzun münakaşalar olmuş, herkes fikrini açıkça söylemiş, bir noktada ittifak edilmişti. Parti içinde diktatörlüğe meydan vermeyeceklerdi. Mevzu Talât Beyin vaziyeti idi. Çünkü Talât Bey, Yemen ıslahat lâyihasını bahane ederek 31 Marttan evvelki Hüseyin Hilmi Paşa kabinesindeki Dahiliye Nâzırı Avlunyalı Ferit Paşayı düşürerek onun yerine oturmuş, fakat bildiği gibi hare-

279

SAMİH NAFİZ TANSU

kete başlamıştı. Vakıa bu karara varanların hemen hepsi onun önünde yemin ederek partiye girmişlerdi, girmişlerdi ama, Talât Beyin tahakkümüne keyfî arzularına da dayanamaz olmuşlardı. Bunlar Talât Beyin kabineye girmesine kat'î surette mâni olmaya karar vermişler. Mahmut Şevket Paşasız hükümette bile ona yer vermeyi gaye edinmişlerdi.

Partinin yıkamadığı Tek Adam, Talât Bey Prens Sait Halim Paşa kabinesinde Talât Beye yer vermemek kararıyla bir araya gelen, İttihâd ve Terakkînin ileri gelenleri, Talât Beyin cemiyetin müessislerinden olduğunu, inkılâba en büyük hizmet ettiğini kabul etmekle beraber, meşrûtiyetin ilânından sonra ve iktidara geldiği günden beri gittikçe nüfuzunu arttıran tam bir diktatör haline geldiğini de büyük bir üzüntü ile tasdik ediyorlardı. Talât Bey Nazır olarak hükümette bulunursa, bütün kuvveti hükümette topluyor, şayet kabine dışında merkez-i umûmîde kalırsa bu defa da kudret ve kuvvet, merkez-i umûmîye geçiyordu. O zaman merkez-i umûmî hükümete direktif verir bir makam haline geliyordu. Bunun çaresi şu olmalı idi. Yeni kabinede Talât Bey bulunmamalı ve kabineye girecek kimseler de onun şahsî nüfuz ve tesiri altında kalmamalı idi. Bu karara varan idealistler, yeni kabineye girecek kimselerin isimleri üstünde de anlaşmışlardı. İçlerinden 4 kişiyi, İzmirli Mümtaz (Enver Paşanın yaveri olacaktır), Sapançalı Hakkı, Yakup Cemil, Atıf (Kamçıl) beyleri, merkez-i umûmîye bu kararı bildirmeye memur etmişlerdi.

281)

İTTİHÂD ve TERAKKÎ İÇİNDE DÖNENLER

Bu dört arkadaş aralarında şu şekilde anlaşmışlardı. Merkez-i umûmîye gitmeden evvel Bâb-ı âlîye uğrayalım. Sadrazam Sait Halim Paşayı ziyaret edelim. Kararımızı kendilerine anlatalım. Israrla da bunu isteyelim!.. Filhakika bu dört arkadaş kolaylıkla sadrazamın karşısına çıkmışlar ve büyük bir nezaketle karşılaşmışlardı. Lâfa ilk defa Sapançalı Hakkı Bey başlamıştı:

- Zât-ı devletinize bazı mâruzâtta bulunmayı ve bu hususta yardımınızı istemeyi münasib gördük. Ve böylece huzurunuzda geldik. Sizden, arkadaşlarına tahakküm ederek her istediğini yaptıran Talât Beyi, kabineye almamızı ricaya geldik. Bundan başka Talât Beye tamamen boyun eğen Hacı Adil, İbrahim ve Celâl Beye* kabinede yer vermemenizi de istemeye karar verdik. Biz bu kararımızla bütün İttihâd ve Terakkiye tercüman olduğumuza inanıyoruz. Eğer hükümetiniz memlekette iş görmek, tedbirlerinde kat'î, isabetli kararlar almak istiyorsa böyle yapmalıdır. Aksi taktirde zayıf kalacağınızı, hiçbirimizden müzaheret görmeyeceğinizi beyana mecbur olacağım. Esasen zamanın nezaketi, hallini bekleyen iç ve dış meselelerin azameti de şahsî endişelerle hareket etmeyen fikir ve rey sahibi zevatın hükümete girmesini âmir bulunmaktadır!

Talât Beye cephe almış olan İttihâd ve Terakkînin bu genç mümessillerini, sadâretteki makamında hayret ve dikkatle dinleyen Prens Sait Halim Paşayı, bu idealistler pek iyi tanıyorlardı. Prens Sait Halim Paşa, Av-

* Hacı Adil Bey: İttihâd ve Terakki devrinde birkaç defa dâhiliye nazırlığı yapmış, daha sonra Hukuk Fakültesi müderrisi olmuştu.

281

SAMÎH NAFİZ TANSU

rupa sosyetesine dahildi. Avrupa siyâsetadamlarından birçoğunu tanıyor, onlardan dostları bulunuyordu. Merkez-i Umûmî sırf bu nokta-i nazardan onu Hâriciye Vekilliğine münâsib görmüştü. Prens, hakikatte çok, kibirli ve pek nazik idi. Sapançalı Hakkı Beyin yarı tehdit, yarı ricayı ihtiva eden sözlerini dinlemiş aynen şu cevabı vermişti:

- Hacı Adil ve Celâl Beyleri kabineye almam, İbrahim Bey asîl bir aileye mensûbtur*. Bu cihetten onu alırım. Talât Beyi almam diyemem, gelmezse memnun olurum!

Prens bu cevabı üzerine muhâtabları fazla bir şey söyleyememiş, onu selâmlayarak huzurdan çıkmışlardı. Dört arkadaş merkez-i umûmîye giderek şu arkadaşlarla hemen bir toplantı yapmışlardı. Burada kâtib-i umûmî Mithat Şükrü, Ohrili Eyüp Sabri, Doktor Nâzım, Ziya Gökalp, Kara Kemal beyler vardı. İlk sözü bu defa Atıf Bey alarak arkadaşlarıyla verdikleri kararı, merkez-i umûmînin bu selâhiyetli mümessillerine tebliğ etti. Dört kişiyi kabinede görmek istemiyorlardı. O zaman Mithat Şükrü Bey şöyle sormuştu:

- Peki kabineye Talât Beyin girmesini istemiyorsunuz, böyle nazik bir zamanda Dâhiliyeye kim gelmelidir?

Sapançalı Hakkı Bey birdenbire cevap vermişti.

* İbrahim Bey: İttihad ve Terakki kabinelerinde Adliye nazırlığında bulunmuştur, Pirîzâde ailesine mensub *idi*. Sâib Mollazadedir. Celal Bey: İttihâdçılar zamanında muhtelif nezaretlerde bulunmuş daha sonra İstanbul şehreminiğini yapmıştır.

282

İTTİHÂD ve TERAKKÎ İÇİNDE DÖNENLER

- Muhafız Cemal Bey, bu arkadaşımız tuttuğunu koparır. Biraz da onu tecrübe edelim. Tam bu sırada toplantı salonunun kapısı açılarak içeriye Talât Bey girmişti. Sanki mükâlemeye şahit olmuş bir tavırla söze karışmıştı.

- Ben, kabineye girmek istemiyorum. Beni sadrazam istetmiş, gideceğim: ...

Muhakkak olan şu idi ki, Talât Beyi dört arkadaşının Bâb-ı âlîye gittiklerini, kendisi için sadrazamdan bazı taleplerde bulunduklarını, sonra da merkez-i umûmîye geldiklerini öğrenmiş ve salona bitişik odadan, münakaşaları dinlemiş ve böylece içeri girmişti. Sapançalı Hakkı Bey ona şöyle mukabele etmişti:

- Biz şimdi Sait Halim Paşayı gördük, kararımızı da kendilerine bildirdik. Sadrazam bize aynen şöyle dedi. Hacı Adil ve Celâl Beyleri kabineye almam, İbrahim Bey asildir onu alırım. Talât Beyi alman diyemem, gelmezse memnun olurum!.

Bu sözler üzerine Talât Bey, masa üstündeki telefonu eline almış, bir hayli uğraştıktan sonra sadrazam paşayı bulamamıştı. Sapançalı Hakkı Bey:

- Belki telâsla başka bir yere telefon ediyorsunuz, derhal giderseniz kendilerini görebilirsiniz. Nasıl bir istikbale gittiğimizi kimse tahmin edemiyor. Keyfi, şahsî emellerini yürütmek isteyenlerin, hükümet çerçevesinde yeri olamaz. Siz Talât Bey, diktatörlük ediyorsunuz. Biraz işlerden uzaklaşınız. Tâ ki, partimiz üzerinde toplanan hoşnutsuzluğu izâle edelim!...

SAMİH NAFİZ TANSU

Talât Bey büyük bir soğukkanlılıkla bu sözleri dinlemişti. Fakat Mithat Şükrü Beyin canı sıkıldı ve cevap verdi:

limL

- Teklifinizi münâkaşa edelim. Üzerinde düşü

ne-

Bütün ihtilâfları sulh yoluyla halletmek isteyen Umûmî Katibin teklifi üzerine dört arkadaş daha fazla ileriye gitmeyerek burada bırakmayı uygun görmüşler ve merkez-i umûmîyi terk etmişlerdi. Ancak bu hareket umûmî merkezde bir hiddet ve asabiyet uyandırmıştı. Başta Talât Bey olmak üzere bu teşvikin İstanbul Muhafızı Cemal Bey tarafından yapıldığına kani idiler. Hakikatte bütün bu hareketlerden Cemal Beyin hiçbir haberi yoktu. Cemal Beyi dahiliye Nâzırı olarak ileri sürmeleri, Talât Beyi Önlemek, ona meydanı bırakmamak için o sırada hatırlarına gelmişti. Cemal Bey son günlerde çok meşguldü. Mahmut Şevket Paşanın katillerinin yakalanmasında tahkikatın incelenmesinde büyük faaliyetleri görülmüştü. Geceleri muhafızlıkta yatıyor, yüzlerce kişinin tevkifi ile uğraşıyordu. Talât ve Mithat Şükrü Beyler, nihayet Cemal Beye giderek onun hakikî fikirlerini öğrenmek hevesine kapılmışlardı. Kalktılar ve muhafızlığa geldiler.

Muhafızlıkta Yapılan Gizli Toplantı

İttihâd ve Terakkinin en mühim iki elemanı büyük efendi Talât Bey ve Kâtib-i umûmî Mithat Şükrü Bey, dört günden beri kurulamayan kabineye girecek kimseler hakkında fikrini yoklamak için kalkıp geldikleri İs-

284

İTTİHÂD ve TERAKKİ İÇİNDE DÖNENLER

tanbul Muhafızlığında, Muhafız Cemal Beyinin odasında gizli tutulan bir toplantıya dahil olmuşlardı.

Talât

Bey odaya girerken:

- Şimdi İzmit'li Mümtaz, Atıf, Sapancalı Hakkı ve Yakup Cemil hep beraber Merkez-i umûmîye geldiler. Aralarında bazı şeyler kararlaştırmışlar, bize tebliğ ettiler. Bu gençler seni, Dahiliye Nezâretine getirmek istiyorlar. Pekâlâ, gel kardeşim, gel amma, bugünkü vaziyeti kim idare edecek; bizim muhafızlık için senden başka itimâd edeceğimiz tek adam yok, hiç kimseye emniyetimiz yok, bugünkü tehlikelerden partiyi, kurtaracak kim var? Ancak senin gayretin, senin himmetin bu tahkikatı istenilen bir maceraya sokmuş, bütün katilleri gözlerinin yaşına bakmadan zahire çıkarmıştır. Bugün kabul etmeliyiz ki, memleketin asayışı senin elinde durmaktadır. Sen işin başında oldukça biz rahat eder ve çalışabiliriz. Katillerin hepsi tutulur, cezalarını görür, o zaman da sen Dahiliye Nezâretine değil Harbiye Nezâretine gelir oturursun. Fakat bunun için de en aşağı bir iki aya ihtiyaç var!.. Talât Beyin böyle birşey konuşması boşuna değildi. Yalnız pek fazla istekli de görünmek doğru olmazdı, bu sebeple renk vermemeye karar verdi ve Talât Beye:

- Benim Nazırlığımı bir tarafa bırakınız amma, Fethi Beyin Nâfia Nâzırı olması lâzımdır!... dedi. Talât Bey bu teklif karşısında müsaîd görünmeyi Cemal Beyin Dahiliye Nazırlığını bertaraf edecek bir tavırla:

- Bak dedi, bu teklif yerindedir. Ancak Sen mutlaka Kabine dışında kalmalısın!.. Biz şimdi Cavit'in evine gidiyoruz, orada seni iyi haberlerle bekliyoruz!..

285

SAMİH NAFİZ TANSU

Her iki İttihatçı, muhafızın elini hararetle sıktılar ve ayrılarak Cavit Beyin evine gittiler. Selânikli Cavit Bey, o dakikaya kadar kabinenin teşkili etrafında dönen entrikalardan haberdar değildir. İttihâd ve Terakkinin en ileri gelen şahsiyetlerinden biri olduğu hâlde lson zamanlarda merkez-i umûmîye gitmiyor, daha ziyade fırkanın parlâmento saflarında rol oynamayı tercih ediyordu. Cavit Bey, fırkayı, meşrûtiyetten beri meclis-i meb'ûsânda muhaliflerin en şiddetli hücumlarına karşı müdâfaa etmiş kendisi dahil olsun olmasın, devrilecek zannedilen İttihâd ve Terakki kabinelerine itimad reyî sağlamıştı. Mükemmel bir hatib, fevkalâde bir parlâmento adamı idi. Maliye Nâzırı iken tanzim ettiği bütçelere hücum eden muarızlarına:

- Bütçe açığının fazilet-i terbiyetkârısı vardır!., meşhur sözüyle büyük bir şöhret temin etmişti. Cavit Bey mükemmel bir maliyeci olduğunu her zaman meclis huzurunda isbât etmiş 1908 de Mâliye Nâzırı bulunan Menemenli zade Rifat Beyin Nâzırlığında meşrûtiyetin ilk bütçesine şiddetli bir tenkid yaparak dikkati çekmişti. O zaman Maliye Nâzırı Rifat Bey, büyük bir takdir hissiyle yerini Cavit Beye terk ettiğini söyleyerek alkışlanmıştı. Cavit Bey, Talât ve Mithat Şükrü Beylerin bu vakitsiz ziyaretlerinin sebebini sormak isterken Talât Bey daha evvel davranıp:

- Cemal'i Dahiliye Nâzırı yapmak istiyorlar. Gençler geldiler. Bize ültimatom verdiler. Biz de Cemal Bey-le görüştük. Onu ikna ettik. Muhafızlıkta kalacak. Buraya da haber verecek.

286

İTTİHÂD ve TERAKKÎ İÇİNDE DÖNENLER

Bu sırada muhafızlıkta başka bir sahne hazırlanıyordu. Arkadaşları çıkınca zile basan Cemal Bey yaverine:

- Selâhattin, şimdi git, Sapançalı Hakkı'yı gör, bütün arkadaşlarıyla beraber bana gelsinler!..

Yaver Selâhattin Bey derhal muhafızlıktan bir vâsita ile ayrılarak Sapançalı Hakkı'yı buldu, emri tebliğ etti. Biraz sonra da dört arkadaş İstanbul Muhafızı Erkân-ı harp yarbayı Cemal Beyin karşısında sıralanmış bulunuyorlardı. Cemal Bey ayakta gezinerek ve biraz da mağrur ve memnun

- Sizler beni Dâhiliye Nezâretine getirmek istiyormuşsunuz?..

Bu söze İzmitli Mümtaz Bey cevap verdi:

- Evet, biz sizin Dahiliye Nâzırı olmanızı istiyoruz. Zira Talât Beye tahammül edemiyoruz. Çünkü Talât Bey kabineye girerse her meselede:

- Merkez-i umûmî böyle istiyor, merkez-i umûmînin kararı budur! şeklinde müdâhaleleri ile arkadaşlarının üzerinde baskı icra eden ve hakikatte diktatörlük

yapan bir adamdır. Biz zayıf hükümetlerin teşekkülüne taraftar değiliz... Biz bunu de açıkça anlattık!..

Bu sözler Cemal Beyin gururunu okşamış çok hoşuna gitmişti. Bir an için hakikaten Dâhiliyeye geçip oturmayı ve Talâtın üzerinde bu husus hakkında ısrar etmeyi düşündü. Fakat biraz sonra yine Talât'ın haklı sözlerini hatırladı. Öyle ya, muhafızlığı, dîvân-ı harbi, suikast işlerini kime bırakabilirdi. İstanbul Muhafızı şu-

287

SAMÎH NAFİZ TANSU

na kani olmuştu ki, kendisi olmasa Mahmut Şevket Paşanın öldürülmesiyle iş bitmeyecek büyük bir ihtilâl olacak, parti devrilecek, arkadaşlarının hepsinin hayatı tehlikeye girecekti. Talât Beyin hakkı vardı. Suikast tah-kîkâtı bitmeden, âsâyış takarrür etmeden o, bir yere ayrılamazdı.

Sapançalı Hakkı Bey,

- Talât Bey sizi buradan, hattâ İstanbul'dan atacaktır!.. Çünkü biliyorsunuz ki, vilâyet-i sitteye (şark vilâyetleri) Irak, Suriye ve Hicaz olmak üzere üç umûmî müfettişlik ihdas ediliyor. Talât Bey Sizi bunlardan birine tayin ettirecektir.

Cemal Bey bu sözler üzerine hiddetlenerek yumruğunu önündeki masaya vurmuş,

- Siz arkadaşlarım, Benimle birlikte olduktan sonra buradan bir yere ayrılmam buna kat'î surette emin olunuz!., demişti. Sonra sesini tatlılaştırarak,

- Sizden tekrar rica ediyorum, şimdi Cavit'in evine gidiniz. Orada bekliyorlar. Kabinenin biran evvel kurulmasını temin etmelerine sizin de taraftar olduğunuzu söyleyiniz. Benim muhafızlıktan ayrılmak istemediğimi, ortalığı eski nizâmına koyana kadar da bu vazifede kalmaya karar verdiğimi kendilerine bildiriniz!..

Sapançalı Hakkı ve arkadaşları muhafızın kat'î karan karşısında kalkıp Cavit Beyin evine gittiler. Kapıyı onlara Halil Bey açmıştı.

288

İTTİHÂD ve TERAKKÎ İÇİNDE DÖNENLER

Cavit Beyin Evindeki İçtima

İttihâd ve Terakkînin genç ve idealist bir avuç mensubu, Cavit Beyin kapısına vardılar. Onlara kapıyı Halil Bey (Menteş) açmıştı. Halil Bey İttihâd ve Terakkînin ileri gelen erkânından idi. Muhtelif zamanlarda Hariciye-Adliye, Dahiliye Nazırlıklarında, meclis-i meb'ûsân ve şûrâ-yi devlet reisliklerinde bulunmuştu. Son olarak İzmir mebusu seçilmişti. Fakat kapıya kadar gelenlerden biri de palabıyıkları, babacan tavırlarıyla tam bir komitacı olan Talât Bey idi. Gençleri görünce:

- Buyurunuz beyler, arzunuz nedir? diye sormuştu. Gençler onları selâmlayarak eve girmişler, üst kata çıkarılmışlardı. Merdiven başında kendilerini evin sahibi Cavit Bey bizzat karşılıyordu. Hakikatte Cavit Beyin evinde yapılan bu içtimada kabinenin teşkili için görüşülmesi zarurî prensipler gözden geçirilecekti. Fakat bu beklenilmeyen ziyaretçiler işi bozmuştu. Mamafih İstanbul Muhafızı Cemal Bey,

gençler muhafızlıktan çıkar çıkmaz, Cavit Beyin evinde Talât Bey'e telefonu açmış vaziyeti bildirmişti. Odaya girip oturunca söze İzmit'li Mümtaz Bey başlamıştı. Talât Bey'e dönerek:

- Uzun münakaşalarla vakit geçirmenin doğru olmadığına kanâat getirdik. Memleketin bu günkü nazik durumu karşısında daha fazla ısrar etmekten vaz geçtik. Yeni bir tehlike ile karşılaşabiliriz. Kabineye girecek münâsib kimseleri tespit ediniz, hattâ siz de arzu ediyorsanız kabineye giriniz, biz arkadaşlar gelirken son defa bu karara vardık!.. Arada hiç bir mesele kalmamıştır. Talât Bey, gençlerin ric'ati karşısında parlayan gözleri ve müstehzi tavrıyla Mümtaz Bey'e cevap vermişti:

289

SAMİH NAFİZ TANSU

- Şunun bunun müdâhalesi ile kabine teşkil edilmez. Sadrazam ne yapacağını düşünmüştür- Gençler bir kere daha İttihâd ve Terakkinin bu en kurnaz ve komitacı adamının Önünde mağlup olduklarını kabul ediyor ve onunla mücadele etmenin kolay olmayacağını tasdik ediyordu. Esasen uzun münakaşalar da henüz yersiz sayılabilirdi. Hepsini ayağa kalkarak, odadakileri başarıyla selâmlayıp Cavit Beyin evini terk etmişlerdi. Ertesi sabahki gazeteler, Cavit Beyin evindeki toplantıda kabine üyelerinin tespit edildiğini ve İrâde-i seniye-ye iktiran etmek üzere olduğunu yazıyordu. Nihayet herşey bir kaç gün sonra ma'lûm olmuştu. Bu kabine eski heyetten çok az farklı idi. Yalnız şehit edilen sadrazam Mahmut Şevket Paşanın yerine Prens Sait Halim Paşa geliyor, Talât Bey Dahiliye Nezâretine getiriliyor, merhum Mahmut Şevket Paşa tarafından aynı zamanda deruhde edilen Harbiye Nezâretine Ahmet İzzet Paşa, Mâlîye Nezâretine Rıfat Bey tayin edilmiş bulunuyordu. İstanbul muhafızı Cemal Beyin kabineye ithalini istediği Fethi Bey kabineye alınmamış, bu vazifeye Osman Nizamî Paşa münâsib görülmüş, şûrâ-yi devlet riyasetine Halil Bey, münhal bulunan meclis-i âyân riyasetine eski sadrazamlardan Sait Paşa tayin edilmişti. Kabineye Celâl ve Hacı Adil Beyler alınmamış, Cavit Bey de bir müddet kabine dışında kalmayı tercih etmişti. Yeni İttihâd ve Terakki kabinesinin esas gayesi, Mahmut Şevket Paşa katillerinin tamamen tecziyesi, İttihâd ve Terakki aleyhindeki grupların dağıtılması, düşmanların teker teker imhası idi. Şimdiye kadar partinin içinde dönen bir çok ihtilâflar bir sır halinde muhafaza

290

İTTİHÂD ve TERAKKİ İÇİNDE DÖNENLER

edilmiş, aile meselesi addedilerek harice sızdırılmamıştı. Zira İttihâd ve Terakki içindeki hizipleşmeler, çeşitli çekememezlikler, matbuatın ve düşmanların işine yaramakta, iktidarda bulunan İttihâd ve Terakkiyi yıpratmak ve yıkmak için mükemmel kozlar telakki edilmekte idi. Talât Bey Makyavel'in şu sözünü arkadaşlarına tekrar etmişti:

- Herhangi bir suikast, iktidarda bulunanlara muhaliflerini ezmek için bahşedilmiş mükemmel bir fırsattır. Biz Mahmut Şevket Paşanın katlinden bu suretle faydalanacağız. Muhaliflerimizi tamamen ezeceğiz. Öyle ezeceğiz, öyle ezeceğiz ki, bir daha sırtlarını yerden kaldıramasınlar!..

Bu sebeple bütün gözler İstanbul muhafızı Cemal Bey'e (Cemal Paşa) dikilmişti. İttihâd ve Terakki fırkası onun şahsiyetine, icraatına tamamıyla itimâd ediyordu. Esasen tabiat itibarıyla son derece mağrur ve sert bir adam olan Cemal Bey, bu fevkalâde günlerin kahramanı idi. İttihâd ve Terakki için onun katlanamayacağı müşkilât yoktu. Merhamet ve zaaf gösterecek karakterde bir kimse değildi. İttihâdçılar da bu sebeple kendisini seviyor, icraatını alkışlıyorlardı. O koskoca Fransa hükümetinin müdâhalesini bertaraf etmiş, padişahın tereddütlerine aldırış etmemiş koskoca damat Salih Paşayı sallandırmıştı. İttihâd ve Terakki harıl harıl düşmanlarını tesbit etmekle meşguldü. Bir zamanlar Abdülhamîd devrinin Fizan'ı yerine simde de İttihâd ve Terakkinin Sinop'u yer almıştı. Vapurlar dolusu insan bu kuş konmaz, kervan geçmez memlekete sürülmüş, Sinop kalelerinin küf kokulu, karanlık zindanlarına atılmıştı.

291

SAMİH NAFİZ TANSU

Payitahttan ayrılan Bahr-i Cedit vapuru, nice gençleri buraya taşımıştı. Bunların mühim bir kısmı, hür fikirli, açık sözlü, medenî cesaret sahibi insanlardı. Bir taraftan dîvân-ı harp, diğer taraftan idâre-i örfiye âmiri olan İstanbul muhafızı, sürdüğü insanlar arasında bir tefrik yapmayı da düşünmemişti. Onun nazarında mühim olan yalnız İttihâd ve Terakkinin muhalifi olmaktı. Bu başlı başına bir suç teşkil ediyordu. Maznunların mahkemeleri dört duvar arasında yapılıyor, mahkemelerin aleniyeti prensibi esasen ihlâl edilmiş bulunuyordu. Dîvân-ı harpte cereyan eden muhakeme ve tahkikat safhalarının hülâseten dahi gazetelere verilmemesi, halkın nazarında iktidar partisi ve onun şahsiyetleri için pek ağır dedikoduların şayi olmasına sebep oluyordu. Mahmut Şevket Paşanın şahsında İttihâd ve Terakki, kendi partisine karşı hissedilen memnuniyetsizliği mükem-melen istismar ederek düşmanlarını bu suretle ezmişti. İstanbul Muhafızı Cemal Bey'e, polis Müdürü Azmi Beyin çok seri kararları, bu cinayet etrafındaki esrar perdesini tamamıyla çözmüş ve filhakika Mahmut Şevket Paşanın yalnız şahsına karşı

değil, hakikatte hükümet ve iktidar partisi aleyhine geniş mikyasta planlanmış bir hükümet darbesi hazırlığını da meydana çıkarmıştı. Bir hükümet darbesi teşebbüsünde Prens Sabahad-din'in de rolü büyüktü. Fakat o tehlikeyi vaktinde sezerek yurt dışına kendisini atmış, husûsî kâtibi Satvet Lütî bey ise Avusturya sefaretî tercümanlarından Mösyö Lazar'ın evinde tevkif edilmiş, dîvân-ı harbe sevkedilerek mahkûm ettirilmişti. Suikaste iştirak etmemekle beraber Prens Sabahaddin beyle fikir birliğinde bulu-

292

İTTİHÂD ve TERAKKÎ İÇİNDE DÖNENLER

nan doktor Nihat Reşat Beyin de vaziyeti muhafızlıkça anlaşılmıştı. Nitekim doktorun adamlarından bazıları da tevkif edilmişti. Yalnız yine gizli kalmış hâdiselerden biri. Prens Sabahaddin beyle doktor Reşat Beyin tevkif edileceğini öğrenen Talât Bey, her nedense her ikisine tehlikeyi vaktinde haber vermiş ve kaçmalarını kolaylaştırmıştı. Bu hareket, İttihâd ve Terakki erkânı arasında çeşitli fikir ve hislerin hâkim bulunduğunu gösteren müstesna misallerden biri olarak tarihe geçmelidir. Velhasıl, Cavit Beyin evinde vâki içtima, İttihâd ve Terakkinin en mühim şahsiyetlerinin arasında cereyan etmiş ve gelişmeleri itibariyle son derece dikkati çekmiş bir toplantı olarak en gizli kararlarıyla partinin tarihine gömülmüştür.

Bir Avuç Genç

İttihâd ve Terakkinin içyüzü iyice tetkik edilirse, en mühim hâdiselerde bu partiye bir avuç gencin hâkim olduğu görülecek, gerek partinin umûmî merkezi üzerinde ve gerek partiye dayanan hükümetin ileri gelenlerinin şahsiyeti üzerinde bu bir avuç gencin müessir olduğu hakikatine varılacaktır. Bunlar cidden idealist, hür fikirli, her türlü mesuliyeti her zaman yüklenmeye hazır gençlerdi. Bu gençleri şöyle sıralayabiliriz: Sapan-calı Hakkı, Yakup Cemil, Hüsrev Sami, Eyüp Sabri, İzmitli Mümtaz, Süleyman Askeri, Topçu İhsan ve mülâ-zim Atıf... Bunlar İttihâd ve Terakkinin fedaileri idiler. Hayatlarını daha istibdâd yıllarının ağır bir baskı altında yaşanan devirlerinde istihkar etmişler, çeşitli hare-

293

SAMÎH NAFİZ TANSU

ketlere teşebbüs etmişlerdi. Manastır postahanesi önünde Abdülhamîd devrinin en zorlu paşasını, vuran Atıf" (Kamçıl), İstanbul'a yürüyüş hareketinde rol almış Süleyman Askerî, İzmitli Mümtaz, Bâb-ı âlî baskınında ölümü hiçe sayarak Harbiye Nazırını tabancasındaki kurşunlarıyla yere seren Yakup Cemil, bu gençlerin nelere muktedir olabileceğini göstermişlerdi. Bunlar Prens Sait Halim Paşa kabinesinin kurulduğundan sonra nice günler geçmiş olmasına rağmen Edirne'nin istirdadı hakkında hükümette en ufak bir hareket görmemiş olmaktan mütevellit bir tesir içinde kıvranıyor, bu atâletin memlekete büyük şeyler kaybettireceğini iddia ediyorlardı. Yalan da değildi. Rumeli tamamen kaybedilmişti. Bunun mes'ûliyetini Hürriyet ve İttihâdçıların Hakkı Paşa kabinesinin gafletinden doğduğunu iddia ediyorlardı. Bu gaflet o hale varmıştı ki, Sırbistan hükümetine giden topraklar Selanik limanından çıkarılarak Belgrad'a gönderilmiş ve buna müsâade edilmek suretiyle, Balkan harbinin hazırlanmasında mühim bir safha meydana getirilmişti. İtilâfçılar bütün bunlardan İttihâd ve Terakki kabinesini mesul addediyorlardı. İttihatçılar da mukabil bir itham olmak üzere, Rumeli meselelerinin Abdülhamîd devrinde başladığını, meşum Ayastefanos muahedesi ve onu tadil eden Berlin konferansının Bosna Hersek'i Avusturya'ya peşkeş çekmesi, Sırbistan, Karadağ'ın istiklâl kavuşması, Arnavutluğun muhtar bir hale getirilmesi ve Bulgaristan'ın da her zaman müstakil bir hale gelebilecek imtiyazlarla parça-

lanmasını, Rumeliye vedânın başlangıcı addediyor, bunda bilâhare Hürriyet ve İtilâfî teşkil edecek olan ve

294

İTTİHÂD ve TERAKKÎ İÇİNDE DÖNENLER

Abdülhamîd'in mutlak saltanatını devam ettirmek isteyen ricalin ne büyük hissesi olduğunu anlatıyorlardı.

Bu münâkaşalar devam ederken, yeni kurulan kabinenin hiç olmazsa Edirne'nin istirdadına dair en basit bir tedbire başvurmaması, Bâb-ı âlî baskını ile Kâmil Paşa kabinesini devirmiş ve büyük bir ümitle Mahmut Şevket Paşa hükûmetine bağlanmış idealist gençleri, son derece üzüyordu. İşte her zaman olduğu gibi bu gençler yine fiilî bir harekete teşebbüs etmişler. Yeşilköy'de Kalikıratya'da Osmanlı ordularının sol cenahının Erkân-ı Harbiye Reîsi bulunan Enver Beyle temasa geçmişlerdi. Enver Bey, Abdülhamîd idaresine bayrak açmış bu cesur ve enerjik Erkân-ı harb zabiti, gençlerle aynı fikirde idi. Emir zabiti izmitli Mümtaz Beyi derhal İstanbul muhafızı Cemal Beye göndererek şöyle söylet-mişti: - Şayet Prens Sait Halim Paşa hükûmeti biraz daha tereddüt ederse, netice ne olursa olsun ben kolordumla harekete geçecek ve fırsattan istifâde ederek Edirne'ye gireceğim. İstanbul muhafızı Cemal Bey de bu fikirde idi. Enver Beyi telefonla İstanbul'a çağırdı. Filhakika bu telefonu alır almaz Enver Bey İstanbul'a gelmiş muhafızlıkta Cemal Beyle başbaşa kalarak her noktada mutabık bulunmuşlardı Enver Bey, Cemal Bey üzerinde nüfuzunu kullanarak, istirdat için ayağa kalkmış gençlerin himayesini, desteklenmesini kendisinden istemişti.

Şayet umûmî merkez ve onun hükûmeti, Edirnenin istirdadı için yine tereddütlere düşerse, bu gençlerin Kâmil Paşa kabinesinde olduğu gibi hükûmeti devir-

295

SAMÎH NAFİZ TANSU

meleri de aralarında kararlaştırılmıştı. İşte Enver ve Cemal Beylerin anlaşması üzerine bu bir avuç genç, (Sapancalı Hakkı, İzmitli Mümtaz, Hüsrev Sami, Yakup Cemil, Topçu İhsan, Süleyman Askerî ve mülâzım Atıf) umûmî merkezin toplandığı kırmızı boyalı konağa (şimdiki Cumhuriyet gazetesi idarehanesi) gittiler. Â'zâyı içtima halinde buldular. Sözü Sapancalı Hakkı Beye bıraktılar, sert bir lisan ve ciddî bir tavırla söze başlayan Sapancalı:

- Efendiler dedi, yeni kabinenin teşekkülü biteli epey zaman oldu. Bu kabine hayatî bir mesele olan Edirne'nin istirdadında hâlâ mütereddittir. Ve ona direktif verecek olan siz umûmî merkez azaları da hâlâ kararsızdır. Bizler, memleketi şerefsiz bir sulh ile acı bir akıbete sürükledikleri için Kâmil Paşa kabinesini devirmiş, Bâb-ı âlîyi hepinizin malûmu olduğu üzere basmıştık. O zaman kaleme alınan beyannamelerde, Edir-ne'siz sulhu tanımadığımızı beyan etmiş ve millete karşı Edirne'nin istirdadına da taahhüt eylemiştik. Böyle iken günler geçmiş en ufak bir hareket görülmemiştir. Biz gençlerin tutacağı iki yol vardır: Ya bu kabineyi de devirmek, yahut bu memlekettten kaçıp gitmek. Millî hislerimiz, şahsî şereflerimiz bu memleketi böyle bırakıp gitmeye bizi asla sevkedemez. O hâlde dövüşeceğiz. Bunu sizlere haber vermeye geldik!.. Bir kaç dakika salonda bir sükût hasıl oldu. Sonra merkez-i umûmî âzasından Ohrîli Eyüp Sabri Bey:

- Genç arkadaşlar, dedi. Biz de sizinle aynı fikirdeyiz. Edirne'nin istirdadının şart olduğuna inanıyoruz. Bu hususta aramızda tam bir mutabakat mevcuttur.

296

İTTİHÂD ve TERAKKÎ İÇİNDE DÖNENLER

Dün akşama kadar hükûmete verdiğimiz mühlet bitmişti. Bu sabah Talât Bey geldi. Büyük devletlerin ileri harekete geçmemizi tasvîb etmediğini, bunun doğuracağı fena neticelerden devleti mesul tutacaklarını bildirdiklerini söyledi. Bunun üzerine susmaya mecbur olduk. Şayet sizler Bâb-ı âlîye gider, meclis-i vükelâya lâf anlatırsanız, bizim de sizinle beraber olduğumuzu söylersiniz!.. Bu bir avuç genç, umûmî merkezde kaybedilecek zaman olmadığı hükmüne vardılar. Oradan toplu bir hâlde Bâb-ı âlîye geldiler. Tam bu sırada İstanbul muhafızı Cemal Bey de oraya gelmiş bulunuyordu. Gençlerle konuştu. Onları teskin etmek lâzımdı. Dedi ki:

- Arkadaşlar, meclis-i vükelânın toplandığı salonun yanındaki odada intizar ediniz. Ben de gerek halkta, gerek orduda uyanan infiali ve sizin hareketinizi onlara anlatacağım. Katî bir karar almak için bizzat geldim!..

Bu bir avuç genç, meclis-i vükelânın toplandığı salonun sağındaki odada beklediler. Meclis-i vükelâ o sırada içtimâ hâlinde olmakla beraber Çatalcaya gitmiş olan Başkumandan vekili ve Harbiye Nâzin Ferik İzzet Paşanın avdetini bekliyordu. Esasen 24 Haziran 1913 de meclis-i vükelâ Bulgarlara bir nota vermiş ve onun cevabı için beklenen mühlet de o gün bitmişti. Bu notada Bulgarlardan Midya-înoz hattına kadar Türk topraklarının derhal tahliyesi istenmişti. Bununla hükûmet hiç olmazsa zevahiri

kurtarmaya çalışıyordu. Talât Bey genç arkadaşlarına biraz beklemelerini rica etmişti. Bu sırada meclis-i vükelâya Hacı Adil Bey geldi. Kapıda

297

SAMİH NAFİZ TANSU

Cemal Bey onu da doldurmuştu. Hele Hurşit Paşa kolordusunun Erkân-ı Harbiye Reîsi Enver Beyin telgrafı, içtima halinde bulunan meclis-i vükelâyı düşündürmüştü Enver Bey, ordunun sabrının tükendiğini bildiriyordu. Nihayet İzzet Paşa Çatalca'dan çıkageldi. Meclis-i vükelâya tecavüzî bir harekette bulunabileceğimizi bildirdi.

Aylardanberi alınamayan karar yarım saat içinde tamamlandı. Bulgarlara karşı taarruza geçildi. (30 Haziran 1913) ve bu meclis-i vükelâ kararını bu bir avuç gence ilk müjdeleyen Talât Bey oldu. Hepsinin ellerini sıktı ve onları sevindirerek teşyî etti. Bu sırada sefirlerimiz aldıkları talimat gereğince bu hareketin Edirne'nin istirdadı ile sona ereceğini büyük devletlere temin ettiler.

Enver Beyden Enver Paşaya

Türk tarihinde Enver Paşa kadar lehinde ve aleyhinde söz söylenmiş bir başka kumandan göstermek mümkün . değildir. 42 yıllık bir Ömre sokulması âdetâ muctee addedilen bir çok sergüzeşt ve maceraların kahramanı olan bu dinamik ve son derece enerjik insan, yarınki tarihimizin titiz nazarları Önünde muhakkak ki, büyük bir milliyetçi, idealist bir vatanperver olarak vasıflandırılacaktır. Enver Paşa, şüphe yok, Türk vatanına elinden gelen hizmeti ifaya çalışmış, istibdat idâresinin yıkılmasında, Trablusgarp harbinde düşmana karşı yapılan savaşlarda ve kötü bir muahedeyi imzaya hazırlanan bir hükümeti devirmekte, Edirne'nin istirdadında sarfettiği

298

İTTİHÂD ve TERAKKÎ İÇİNDE DÖNENLER

gayretleri ile her hâlde küçümsenmeyecek bir kimse olarak telâkki edilecektir. Yalnız bunların yanında her fâni gibi onun da hataları vardır. Nizamlara, kanunlara uymayan, ferdî hareketleri seven onu, iyi bir örnek olarak da göstermeye imkân yoktur. Hele hanedana intisâb ederek damatlık sıfatıyla ileride Osmanlı İmparatorluğu mukadderatında daha fazla rol oynamaya hazırlanması, körükörüne Alman'ların sihrü füsünuna kapılarak koskoca devleti, hemen hiç bir teminata bağlamadan 1. Cihan harbine sokması, Sarıkamış'da 90 bin kişilik bir orduyu, sırf cehalet ve inadı uğruna harcaması, bütün harp senelerinde yalnız Alman Erkân-ı Harbiyesinin, İmparatorun tesiri altında kalarak açtığı harp cephele- rinde her şeyden evvel Alman İmparatorluğunun ve onun müttefiklerinin menfaatine hizmet etmesi, mütârekenin yaklaştığını gördüğü zaman da memleketini yüzüstü bırakarak firar etmesi, tarihin haklı tenkidlerin-den sayılacaktır. Bu sebeple Enver Paşayı nasıl bir hükme rabt etmek meselesi, son devir tarihini yazanları çok müşkül bir durumda bırakmıştır. Süleyman Nazif merhumun bir sözü hakikaten yerindedir:

- Enver Paşa, maalesef Enver beyi katletmiştir!.. Tıpkı Viyana'ya giren Birinci Napolyon için bestelediği senfoniye cenaze marşıyla bitiren Bethofen gibi, hürriyet mücâhidi Enver'i, İmparatorluğun Başkumandan vekili ve Harbiye Nâzırı Enver Paşa öldürmüştür demek Süleyman Nazif merhum, yerden göğe kadar haklıdır. Fakat biz Enver Paşanın bu mevkie nasıl geldiğini söylersek, okurlarımızı daha fazla meraklandırmış olacağız. İstanbul'da Divanyolunda mütevazî bir

299

SAMİH NAFİZ TANSU

aile ocağ'nda 1881 senesinde dünyaya gözlerini açan Enver Bey, Ahmet Beyle Ayşe hanımın izdivacından dünyaya gelmiş a İd'ad e mutavassıt bir halk çocuğudur.

Babası, günlük kazancını teminde müşkülât çeken bir insan, annesi her Türk kadını gibi ev işlerinden başını kaldıramayan bir kimse idi. İlk tahsilini semtinde, orta tahsilini Soğuk çeşme askerî rüşdiyesinde ve Kuleli idadisinde yapan Enver Bey, buradan Harbiyeye girmiş ve Erkân-ı harb kısmından birincilikle 1903 de mezun olmuştur. Mektebi ikmâl edince o zamanlar âdet olduğu veçhile 3 üncü Ordu merkezi Manastır vilâyetinde hizmete girmiş ve eşkıya takibine memur edilmiştir. İkinci Meşrûtiyete tekaddüm eden bu yıllar Balkanlar, Bulgar, Sırp ve Yunan eşkiyasının çeşitli baskınları ile Birinci derecede mühim mıntıkalar addedilmekte ve genç subaylar için burada bir sürü macera onları beklemekte idi. Ruhen çok ateşli, cesur ve atılgan bir insan olan Enver Bey Erkân-ı harb yüzbaşısı olarak bu komitacıların takibinde parlak başarılar göstermiş ve müteaddit takdirnameler ve kıdem zamlarıyla uzun bir devir sayılan yüzbaşılık müddetini en kestirme yollardan arkasında bırakarak binbaşı olmuştu. Çok yakışıklı bir genç olan Enver Bey, çapkınlıkları için izinli gittiği o zamanki Selânik'İ seçer. Yahudi mahallelerinde ve genç kızlar arasında kendisine hayranlar toplardı. Sık sık ve fırsat buldukça gittiği bu güzel, büyük ve canlı şehirde, devam ettiği gazinoların husûsî köşelerinde söylenen şeyler hep Abdülhamîd aleyhdarhğı, medhedilen teşekkül de İttihâd ve Terakkî idi. İşte ilgililer onu da bu giz-

300

İTTİHÂD ve TERAKKÎ İÇİNDE DÖNENLER

li cemiyete sokmakta gecikmemişler, o burada Talât Beyle, Eyüp Sabri ile tanışmaya muvaffak olmuştu. 1908 de hürriyet mücahidi yüzbaşı Niyazi Beyi Takip etmiş, o da Tikveş'de dağa çıkmış ve emrindeki askerle Abdülhamîd'e meydan okumuştur. Eğer İttihâd ve Terakkiye mensûb bir mülâzım olan Atıf Bey, Manastır'da bir alayla bu iki hürriyet mücahidinin ya dirisini veya ölüsünü getirmek üzere hareketinden bir kaç dakika evvel. Ferik Şemsi Paşayı postahane önünde tabancasıyla katletmemiş olsaydı, Enver Beyin mukadderatı daha o zaman taayyün etmiş olacaktı. Fakat Manastır'da atılan kurşunlar, hem bu iki hürriyet kahramanını kurtarmış, hem İkinci Meşrûtiyeti sağlamıştı. 1909 da lisan bilmesi ve Erkân-ı Harbiyeyi pek mükemmel bir derece ile bitirmiş olması sayesinde Berlin Ataşemiliterliğine tâyin edilmiş bulunan yakışıklı ve iyi bir asker Enver Beyi, manevralarda Alman İmparatoru İkinci Vilhehn'in husûsî iltifatlarına mazhar görüyoruz. Bu yakınlık ikisi arasında hakikî bir dostluğun kurulmasına hizmet etmiş ve iki sene sonra İtalyanların kahbece saldırdıkları Trablusgarp topraklarına gönüllü olarak koşup giden Enver Bey orada Derne zaferini kazanarak şöhret yapmıştı. Mustafa Kemal Bey'e karşı bu İmparatorluk müstemlekesinde ilk rekabet hislerini duyan Enver Bey, daha sonra bu hissin tesiri altında kalmış, Mustafa Kemal'i kendisine en tehlikeli rakip addetmişti. Trablus macerasını Uşi sulhu üzerinde yarıda bırakarak Balkan Harbine koşan Enver Bey, Bulgarlarla mütareke yapılmasından bilistifade İzinli geldiği İstanbul'da partici arkadaşlarıyla hayatının en müstesna hareketi

301 SAMİH NAFİZ TANSU

sayılan Bâb-ı âlî baskını yapar ve Harbiye Nazırının katline şahit olarak Kâmil paşa hükümetini devirmişti. Cür'eti, cesareti yakışıklılığı padişahın ve sarayın dikkatini çeken Enver Beyi emsalinden daha sür'atli bir terfiye tâbi tutarak miralaylığa yükselten hükümet, daha sonra onun arkadaşları içindeki nüfuzunu göz önüne getirerek paşa yapmış ve Harbiye Nazırlığına getirmiştir. Fakat bu mevkie oturmak Enver'e kolay müyesser olmamış, bu hususta dost ve düşmanlarının çeşitli gayretlerinin sarfedildiği de öğrenilmişti. Çocukluğundan beri bütün emelini Osmanlı ordusunun Baş Kumandanlığında toplayan Enver Beyi, talih bir gün bu mevkie mutlak bir selâhiyetle getirmiştir. Bir taraftan Sultan Reşad'ın biraderi şehzade Süleyman Efendinin kerimeleri Naciye Sultanın kocası ve Osmanlı hanedanının en gözde damadı olarak yoluna devam eden Harbiye Nâzırı Enver Paşa, daha sonra Birinci Cihan Harbi başladığı zaman, Osmanlı hükümdarının arkasında toplanan Baş Kumandanlık selâhiyetini de bilfiil eline almış, başkumandan vekili diye imzaladığı bütün emirnamelerle, Osmanlı târih-i askerisinin bütün mes'uliyetini üzerine almıştır. Mekteb-i harbiyenin Erkân-ı harb yüzbaşı Enver Bey, İmparatorluğun Baş Kumandan Vekili Birinci Ferik Enver Paşa'ya kadar baş döndürücü bir sür'atle yükseldikten sonra bir çok hataları ve ihtirasları neticesinde yalnız kendine değil, bütün İmparatorluğa ve Türk milletine çok zararlı bir savaş olan Birinci Cihan Harbini ilân etmiş, bunun da feci bir mütareke ile biteceğini anlayınca kaçarak gittiği Moskova'dan, Kızıl Reislerin yakın ahbablarından Türkler

302

İTTİHÂD ve TERAKKÎ İÇİNDE DÖNENLER

İçin bir fayda çıkamayacağını kestirince müstakil bir Türk devletinin başına geçmek hevesine kapılmıştı. Mustafa Kemal'in Anadolu yollarını ona kapaması üzerine, Doğu Türk ellerinde, bu gayesine erişmek için gittiği diyarda kızıl Ruslara karşı giriştiği savaşlardan birinde şehid düşmüştür. Fakat ne o başlangıç, ne bu netice, Enver'i Harbiye Nezâretine getirilmesindeki gayretler kadar yormamıştır.

Harbiye Nâzırı Enver Paşa

Ferik Ahmet İzzet Paşanın meclis-i vükelâya gelerek ordunun herhangi bir taarruzi harekete muktedir olduğuna dair verdiği haber üzerine hükümet erkânı günlerden beri taşıdıkları mütereddit hali terkederek derhal Bulgarlara karşı harbe karar vermişlerdi. Harbiye Nazırının ordu kumandanlarına telgrafla emri üzerine ilk defa harekete Hürşit Paşa kolordusu geçmiş ve bu kolordunun Erkân-ı harb reîsi ve Erkân-ı harb kaymakamı Enver Bey de süvârî kuvvetlerinin başında Edirne üzerine yürümüşü. Bulgarlar bu sırada dünkü müttefikleri Yunanlılarla, Sırplarla harp etmekte idiler. Bu sebeple bütün kuvvetlerini Türk cephesinden çekmiş, tektük birliklerle işi idare etmekte bulunmuşlardı. Ça-talça'da toplanmış olan Türk kuvâ-yi milliyesinin harekete geçmesi, onları şaşırtmakla beraber bekledikleri bir netice olmak sebebiyle telâşa düşürmemişti. Boşaltılmış harp sahalarından kolaylıkla geçen Türk süvârî birlikleri, ehemmiyetsiz müsademelerden sonra 12 Temmuz 1913 de Edirne'ye girmişlerdi. Edirne'nin işga-

303

SAMİH NAFİZ TANSU

li üzerine Bulgarlar derhal sulhe tâlib olmuşlar ve İs-tanbula gönderdikleri fevkalâde murahhasları Naçoviç'in temasları neticesi bir aylık bir müzakereden sonra Prens Sait Halim Paşa hükûmetiyle 16 Eylülde İstanbul'da bir anlaşmaya varmışlardı. Bu anlaşma ile Edirne dahil. Karaağaç hariç olmak üzere Türk ordularının işgal ettiği Şarkî Trakya Türklere bırakılıyor. Garbî Trakya'da Türk çoğunluğuna bazı haklar tanınıyordu. Sulhun imzası ile yeniden kuvvet bulan İttihâd ve Terakki hükûmeti, şimdi diğer Balkanlı devletlerle bir takım temaslar temin etmeye ve Rumeli'yi terk ederek biran evvel barışa kavuşmaya çalışıyordu.

Edrine'ye ilk giren kuvvetlerin başında Enver Beyin ismi ağızdan ağıza dolaşıyor, herkes hürriyet kahramanı, Deme zaferinin galibini, bir de Edirne'nin kurtarıcısı olarak alkışlıyordu. Fakat Enver Bey hasta idi. Bağırsaklarında devamlı sancılar hissediyor, birkaç ay evvel İstanbul'da yapılan bir apandist ameliyatının iyi olmadığından şikâyet ediyordu. Bu sebeple Beşiktaş'ta Akaretlerdeki evinde istirahat çekilmiş bulunuyordu. Onu zaman zaman ziyaret eden hakkiki arkadaşları vardı. Bunların en mühimi Süleyman Askerî bey idi. Daha sonra kendisiyle Teşkilât-ı Mahsûsa adlı ve bütün İslâm âlemini tıpkı Yavuz Sultan Selim'in 16 inci asırda düşündüğü gibi bir bayrak altında toplamayı hedef edinen bir teşkilâtta çalışacak olan Enver Bey, bu eski ve idealist arkadaşından çok hoşlanıyordu. O da her ziyaretinde Enver Beye:

- Kuzum Enver diyordu. Böyle bir zamanda Türk ordularının başına geçmen elzemdir. Ahmet İzzet Paşa 304

İTTİHÂD ve TERAKKİ İÇİNDE DÖNENLER

gibi içi geçmiş bir adamın, Osmanlı ordularına istenilen ruhu vermesi mümkün değildir. Bu makama vakia İstanbul muhafızı Cemal Beyin de çok şiddetli arzusu vardır. Fakat kim ne derse desin, Edirne kurtarıcısına Harbiye Nazırlığı çok görülmemelidir.

Enver Bey, çok samimî bir hisle söylenen bu sözlerden memnun oluyor fakat arkadaşlarını herhangi bir sergüzeşte sevk etmek de istemiyordu. İdealist İttihâd ve Terakkîci gençler, Enver'in şahsında kendilerini büyük bir hayale kaptırmışlardı. Bunlar İttihâd-ı İslâmı pekâlâ mümkün görüyorlardı. Bâb-ı âlî baskınından sonra bunlara Eşref Kuşçubaşı, kardeşi Sami Kuşçubaşı da katılmıştı. Hattâ bu gençler, şehirde konuşulan bir şayiayı da Enver Beye kadar getirmişlerdi. O sırada Selânik'in işgalinden biraz evvel Alman İmparatorunun tavassutiyle gönderdiği Lorelay adlı yatla ALATİNİ köşkünden ailesi efradı ve maiyetiyle İstanbul'a getirilen sakıt hükümdar Abdülhamîd'i nakleden geminin Alman süvarisi, Almanya'da Enver Beyin Harbiye Nazırlığına getirileceğine dâir umûmî kanaati yaymış idi. İmparator Vilhelm de güya, bunu böyle istiyormuş ve şayet diyormuş,

- Türkler, eğer Enver'i Harbiye Nâzırı yaparlarsa, onlara geniş mikyasta yardım ederim. Harp malzemesi gönderir, borç para verir ve bir alman askerî heyetini de Türk ordusunun talim ve terbiyesi için uzun müddet vazifeli kılarım. Benim Enver'e itimadım vardır!..

Enver Bey, bunları işittikçe heyecana düşüyor, memleketini içinde bulunduğu müşküllerden kurtar- 305

SAMİH NAFİZ TANSU

mak, Alman imparatoru gibi o devrin en muazzam ve muhteşem bir şahsiyetinin yardımını temin etmek heveslerine kapılıyordu. Dedikodulardan, arkadaşlarından gördüğü teşviklerden kuvvet alan Enver bey, o sırada rütbesinin miralaylığa yükseltilmesine ve hattâ Harbiye Nâzırı İzzet Paşa tarafından kendisine Harbiye mektebi müdürlüğü tevcih edilmesine rağmen bir gün kalkıp Bâb-ı âlîye gelmiş ve Prens Sait Halim Paşanın karşısına çıkmıştı. Mısırlı bir aileye mensûb olan, çok zengin ve asıl bir kimse olan Prens, İttihâd ve Terakki komitacılarından fazla korkuyordu. Hayatında en çekindiği adam Talât Bey idi, fakat Enver'i de atak, teh-didlerini yerine getirmesini bilir bir kimse olarak tanıyordu. Meclis-İ vükelâyâ girmek üzere iken gelen Enver'i bu sebeple reddedememiş, odasına almıştı. Enver Bey onu askerce selâmlamış ve resmî üniformasıyla karşısına geçip oturmuştu. Hali çok heyecanlı, sesi sert vetehditkârı.

-Paşa hazretleri dedi, sizi vakitsiz rahatsız ettiğim için affınızı rica ederim. Fakat pek mühim ve hayatî bir mesele için huzurunuzda bulunuyorum. Edirnenin istirdadı sırasında ordunun içinde, başında bulunduğum sıralarda Öğrendiğim bir ruh haleti vardır. Baştakilerin ihmalini, kendi menfaatlerine düşkünlüğünü ordudaki küçük rütbeli zâbitan hiç de iyi karşılamıyor. Bu memlekette malûm devletinizdir ki, her türlü hareket ordudan başlar. Osmanlı tarihi buna benzer bir çok vakalarla doludur. Ordu, başta sevilen, sayılan, ateşli ve hareketli insanlar ister. Böyle yaşını başını almış, her türlü hareketinden âciz kimselerle bu iş idare edilemez!..

306

İTTİHÂD ve TERAKKÎ İÇİNDE DÖNENLER

Prens Sait Halim Paşa, Enver Beyin sözü nereye doğru götürmek istediğini bir türlü kestirememekle beraber, lakırdının sonunda kendisini iler süreceğini de aklına getirememişti. Sabırlı olarak onu dinliyordu.

- Bu sebeple paşa hazretleri dedi, Harbiye Nazırlığını bizzat bendeniz deruhde etmek, memleketime çalışmak hizmet etmek istiyorum. Hem bu olursa Alman imparatorunun en samimî dostu sıfatıyla da devletime emsalsiz faydalar temin edeceğime kani bulunmalısınız!..

Prens Sait Halim Paşanın kan yüzüne sıçramıştı. Kıpırmızı olmuş, ne diyeceğini hakikaten şaşırılmıştı. Enver Bey, bunu kendisine nasıl teklif edebiliyordu. Onu biraz teskin etmek lâzımdı.

- Güzel söylüyorsunuz Miralayım dedi, yalnız unutmayınız ki, çok gençsiniz, maiyetinizde pek çok yaşlı ve sizden çok daha kıdemli ve yüksek rütbeli Paşalar bulunacaktır. Bu orduda gözetilmesi zarurî Hiyyararşıye karşı lâubalilik sayılmaz mı?.. Biraz sabırlı olursanız, inşallah bir gün o fırsatı da elde etmeniz mümkün olacaktır.

Prens Sait Halim Paşanın mukabelesi, Enver Bey üzerinde soğuk bir duş tesiri yapmıştı. Enver Bey, anlamıştı ki, devrin sadrazamını yola getirmek için daha başka türlü konuşmak icâbediyordu.

307

SAMÎH NAFİZ TANSU

Enver'in Ameliyatı

Miralay Enver Bey, devrin sadrazamı Prens Sait Halim Paşaya derhal mukabele etmekte gecikmemişti.

- Paşa dedi, Osmanlı ordusunun esastan tensike ve yeni sistemde talim ve terbiyeye ihtiyacı vardır. Bunu ne kadar geciktirirseniz, o kadar korkunç bir suç işlemiş olursunuz. Yarın sizi hiyyânet-i vataniye ile itham ederlerse hayret etmeyiniz, ordunun, bugün en mükemmel bir ordu olan Alman sisteminde tanzimi şarttır. Ve bu vaziyeti de tahakkuk ettirecek yegâne adam, müsâadenizle benim. Amma, siz etrafınızdakilerin telkini altında kalabilir, tereddüt eyleyebilirsiniz. Fakat bir gün benim Harbiye Nâzırı olmama asla mâni olamayacaksınız; bunu da böyle bilmenizi isterim. Şimdilik müsâadenizle sizi hysteriniz ve fikirlerinizle başbaşa bırakayım.

Miralay Enver Bey, asker gibi girdiği bu adadan asker gibi çıkmış, sadrazamı mahmuzlarını şakırdatarak ve topuklarını birbirine vurarak selâmlamış ve gitmişti.

Bir müddet yerinde sessiz kalan Osmanlı sadrazamı kendisini toparladıktan sonra telefona sarılarak Dahiliye Nâzırı Talât Beyi bulmuş ve kendisiyle acele görüşmek istediğini ve teşrifini rica etmişti. Barkaç dakika sonra Dahiliye Nâzırı Talât Bey, Prens Sait Halim Paşanın karşısında idi. Kurnaz komitacı, fevkalâde hallerin cereyan ettiğini derhal anlamış, hattâ bu hareketin bizzat Enver'den geldiğini kestirmişti. Sadrazam Talât Beye ayağa kalkarak yer gösterdikten sonra:

308

İTTİHÂD ve TERAKKÎ İÇİNDE DÖNENLER

- Beyefendi demişti, şimdi miralay Enver Bey burada idi. Bana orduda hoşnutsuzluktan bahsederek kendisinin Harbiye Nezâretine getirilmesini teklif etti. Ordunun Alman sistemi tensîki şarttır. Daha fazla gecikirseniz hiyyânet-i vataniyede bulunmuş olursunuz dedi. Ben de kendilerine belki buna lüzum vardır. Fakat sizhenüz gençsiniz, tecrübeniz azdır. Kaldı ki, orduda yaşını başını almış kumandanlar, paşalar vardır- Bunların başına geçirilirseneiz, gözettığımız Hiyyararşıye bizzat hiyyanet etmiş oluruz, dedim. Bana fena hâlde kızdılar. Üstelik beni tehdit de ettiler. Benim Harbiye Nazırlığıma mâni olamayacaksınız da dediler. Bu vaziyet karşısında ne yapacağımı şaşırdım. Ne dersiniz?..

Talât Bey, daima ihtiyatlı konuşmaya alışmıştı. Sadrazama:

- Çok yerinde buyurmuşsunuz Prens Hazretleri dedi. Enver Bey henüz çok genç ve çok da tecrübesizdir. Cesur olmak, vatanperver olmak kâfi değildir. Ordu, şimdi değerli bir baş bulmuştur. Ferik Ahmet İzzet Paşanın şahsiyetinde bilgili, dürüst bir insana kavuşmuştur. Bundan başka türlü bahsedilemez.

Nihayet Sadrazam ile Dahiliye Nâzırı Enver Bey ve arkadaşlarını şimdilik idare etmeye karar vermişlerdi. Diğer taraftan Talât Bey de Cemal Beyle meclis-i vükelâdan sonra buluşarak Enver'in bu hareketinin önlenmesi hususunda mutabık kalmışlardı. Cemal Bey, o sırada evinden çıkmayan ve

rahatsız olan Enver Beyi hükümetin Almanya'ya tedaviye ve hattâ icabederse ameliyatının tekrar yapılması için zarurî muayeneye gön-

309

SAMİH NAFİZ TANSU

dermeye hazır olduğunu beyana memur etmişti. Filhakika ertesi günü Cemal Bey, Beşiktaş'taki evinde Edirne'nin kurtarıcısını ziyaret etmiş ve onu Almanya'ya gitmeye iknaya çalışmıştı. Fakat Enver Beyin cevabı bambaşka olmuştu.

- Cemal Bey demişti. Burada hekimlerin, operatörlerin suyu çıkmadı ya!.. Geçen seferki ameliyatımı Cemil Paşa ve Orhan Bey yapmışlardı. Yine onlar yaparlar vesselam. Bugün apandist gibi basit bir ameliyat için Almanyaya gitmeye ne lüzum var?.. Ben yarın Alman hastahânesine yatarım. Ameliyatımı da orada yaptırırım. Cemal Bey, Enver Beyi Almanya'ya gitmeye ikna edemeyince iznini alarak yanından ayrılmış ve bu ağırlara da son vermek isteyen Enver Bey daha o gece Alman hastahânesine giderek yatmıştı. Birkaç ay sonra padişahın damadı olacak Erkân-ı harb miralayını Enver Beyin bu âni karan sarayı da telâşa düşürmüştü.

Sultan Reşat Operatör Cemil Paşayı ertesi günü derhal huzuruna çağırarak:

- Paşa demişti, oğlumuz Enver Beyin ameliyatına bizzat siz nezâret ediniz!

Fakat Cemil Paşa, İttihâdcılardan çekindiği için bu ameliyata elini sürmek istemiyordu. Enver Beyin ameliyatının yapılacağı gün, baş ucunda operatör Cemil Paşa, Orhan Bey, Akil Muhtar Bey, Sultan Reşad'ın husûsî doktoru Hayri Paşa, Süleyman Numan Paşa, doktor Adnan Bey (Adivar) ve Alman hastahânesinin başhekimini bulunmuşlardı. Aynı bir odada ameliyatın neticesini bizzat Talât Bey beklemekte idi. Fakat operatör Cemil

3to

İTTİHÂD ve TERAKKİ İÇİNDE DÖNENLER

Paşanın ameliyatı yapamayacağını haber alınca, onu bulunduğu odaya çağıran Talât Bey:

- Paşa demişti, niçin bu işi siz yapmıyorsunuz, bizim başkalarına itimadımız yok, eğer tehlikeli buluyorsanız ve Enver Beyin bu ameliyat sonunda ölmesi muhtemel ise sizin elinizde olmalıdır. Başkasında olursa partimiz ve hükümetimiz hakkında türlü dedikodular çıkarırlar. Herkes şahsınızın bilgi ve dürüstlüğüne mütefiktir. Nihayet Talât Beyin ısrarı üzerine ellerini yıkayarak ameliyat masasına geçen operatör Cemil Paşa, bu apandist ameliyatını fevkalâde muvaffakiyetle sona erdirmiş ve hastayı kurtarmıştı. Enver Bey Alman hastahânesinde bir hafta yattı. Sonra çıkıp evine gitti. Arkadaşları onu ziyarete gittiler. Hepsisi yeniden onu Harbîye Nazırlığına teşvik ettiler. Fakat o da bunu istemekle beraber yeni bir hareket yapmaktan çekiniyordu. Nihayet arkadaşlarına açıldı.

- Sizler dedi, fırkanın her hareketinde ortaya çıkmış insanlarsınız. KâbiUe Talât Beyi görün, görüşlerinizi söyleyin onu ikna ederseniz bu kolaylıkla olur. Şayet o, muhalefet ederse o zaman ciddî şekilde mücadeleyle mecbur olacağız!..

Nihayet Sapançalı Hakkı, Yakup Cemil, Süleyman Askerî, topçu İhsan, İzmitli Mümtaz, Atıf, Talât Beye gitmeye karar verdiler. Ve Dahiliye Nazırını makamında ziyaret ettiler. Talât Bey bu parti arkadaşlarını gayet nazik bir tavırla karşıladı, hepsinin ellerini sıktı. Yer gösterdi. Onları dinlemeye koyuldu. Atıf Bey söze başladı.

311

SAMİH NAFİZ TANSU

- Sizi dedi, partinin en sadık ve vefakar reisi tanıyoruz. Biz gençler, ordu mensûbları Enver Beyi Harbiye Nâzırı görmek istiyoruz. Ordunun ıslahı buna bağlıdır. Ne dersiniz?

Talât Bey gayet soğukkanlı ve biraz da müstehzi bir ifâde ile:

- Biz dedi, hükümet olarak İzzet Paşadan çok memnunuz. Bugün için onun makamından ayrılması doğru olamaz. Yalnız Enver Bey için de ileride daha güzel fırsatlar zuhur edecektir.

Yakup Cemil Bey dayanamayarak ağzını açmıştı:

- Bak Talât dedi, lâfın kisası biz karar verdik. Enver Harbiye Nâzırı olacak o kadar!.. Unutma ki, bu makamı sizlere temin eden bizleriz. Biz kelleyi koltuğa alarak Bâb-ı âlîye yürümeseydik, sen halâ merkez-i umûmîde çene çalıyordun.

Talât Beyin kaşları çatılmıştı. Bu kadarı da fazla idi. Ayağa kalkmıştı.

- Ne isterseniz yapınız!.. Bizim fikrimizi Öğrendiniz dedi, bu sırada Avusturya sefirinin Talât Beyi ziyaret etmek üzere olduğu haber verildi. Enver'in arkadaşları da kalkmışlardı Selâm vermeden odadan çıktılar. Vakıa biraz sonra Talât Bey odacıyı göndererek biraz beklemlerini rica etmiş ise de onlar beklememişlerdi. Talât Beyle Enver'in arkadaşları arasında şimdi hakikî bir savaş başlamış oluyordu.

312

İTTİHÂD ve TERAKKÎ İÇİNDE DÖNENLER

Cemal Beyin Emeli

İstanbul Muhafızı Cemal beyin en büyük emeli Harbiye Nâzırı olmaktı. Buna da kendisini yerden göğe kadar haklı görüyordu. Eğer o, Mahmut Şevket Paşayı hedef tutan fakat hakikatte bir hükümet darbesine kıyam eden muhalefetin gerek yüksek kademelerdeki gerek seviyesi daha alçak şahsiyetlerini, kısıkrak yakalamamış olsaydı, hâdiseler böyle mi cereyan ederdi? Allah göstermesin, İttihâd ve Terakkinin iktidar sandalyesinden düşmesi işden bile değildi. Amma, o Cemal Bey, başta padişaha, sonra da nüfuzlu Fransız sefaret erkânına, daha sonra da suikastin müretteplerinden ileri gelenlerin hemen hepsine karşı, ısrarla ve inatla açtığı büyük mücadele sayesinde bu işleri başarmış, ele geçirdiği suçluları, ne damatlıklarına, ne paşa ve miralaylıklarına, ne de şunun bunun adamı olmalarına bakmadan, hiçbirine acımadan, cümlesini Beyazıt'da sallandırmıştı. Cemal Bey bu hareketiyle hükümeti kurtardığına tamamen kâniydi.

- Bu az iş midir sanki? diyordu, yerine göre bunun da bir Edirne istirdadı kadar kıymeti vardır! Ve bu hükme varınca Harbiye Nazırlığını da tabîi görüyordu. İşte bütün bu mütâlâalar Cemal Beyi, Enver Beyin ameliyatından bir gün evvel Talât Beye koşturmuştu.

- Talât Bey dedi, Enver'in Almanya'ya gitmeyeceği anlaşıldı. İnat ediyor, burada ameliyat olacağım diyor. Elbette ameliyattan sonra Harbiye Nazırlığında ısrar edecek. O, hastahâneye yatınca biz de bu meseleyi halledelim. Bir emr-i vâki yapalım, hastahânededen çıkınca

313

SAMÎH NAFİZ TANSU

şasırsın, kalsın. Rütbesini yükseltiriz. Paşa olur, bir kolordu kumandanlığı alır, çıkar gider. Talât Bey bu ihtiraslı arkadaşına gayet soğukkanlılıkla cevap vermişti.

- Dostum Cemal Bey dedi, ben de senin fikrindeyim, fakat gel gelelim efkâr-ı umûmîyeye, onlar senin de Harbiye Nazırlığına muvafakat etmezler, bu iş tedrici olur. Sen beni dinlersen şöyle hareket edeîm. Ben Nâfia Nâzırı Osman Nizamî paşadan hiç memnun değilim. Edirne'nin istirdadına bile taraftar olmayan bu ukalâ adamdan kurtuluruz. Yapılacak çok iş var. Hem senin Fransızlarla da aran iyidir. Evvelâ bu Nezârete vekâleten gelirsın, sonra asaletin çıkar ve bir ara sonra da Bahriye Nezâretine getirilirsin. Nisbeten o, göze batmayan bir nezârettir ve bir gün de Harbiye Nazır vekili filân derken oraya asil olursun. Amma, bidayette bu makam bence senin için fazla dedikodulu olur.

Cemal Beyin bu izahattan canı sıkıldığı belli idi hemen cevap verdi.

- O zaman da Enver'in Harbiye Nazırlığına geçmesi için meydan bırakmış olmayacak mıyız?

- Bilâkis, Nâfia Nezâretine gelmen, onu tahrik etmez. Ama başka türlü yaparsak ilk çatışacağın o olacaktır. Bunu da böyle bil!.. Esasen şimdilik İzzet Paşayı da yerinde bırakacağız. Benim düşüncem şu: sen Nâfi-aya oturduktan sonra Çürüksulu Mahmut Muhtar ile yer değiştirir, Bahriye Nezâretine gelirsın!..

Nihayet iki eski arkadaş anlaşmışlardı. Cemal Bey, bu yolun biraz uzun fakat emin olduğunu nihayet anlayabilmişti. Vekâleten de olsa, Nâfia Nezâretine de mü-

314

İTTİHÂD ve TERAKKÎ İÇİNDE DÖNENLER

nasîb görülse behemehal kabineye girmek kararı onda önüne geçilmez bir emel, bulunuyordu. Talât Bey de diğer taraftan bu konuşmalarında samimi olduğunu göstermiş, hem o gün, Osman Nizâmî Paşayı makamında ziyaret ederek, Amerikalılarla başlayan yeni münâsebetlerin mahallinde tanzimi için, itimâd edilir, bir devlet adamının Amerikada büyük elçi olarak çalışması lüzumundan bahsetmiş ve bu

muhik işe de hükümetin kendisinden başka hiç kimseyi görmediğini de ilâve etmişti. Çok tatlı bir sohbet halinde geçen bu görüşmede Osman Nizâmî Paşa, Nâfiadan istifa ederek Vaşingtona gitmeye muvafakat etmişti. Bütün bunları hazırlayan Talât Bey sadrazamı ziyaret ederek fikirlerini çok iyi anlatmış, Enverin ihtiraslarına mâni olmak için bundan başka da çare bulunmadığını söylemişti. Prens Sait Halim Paşa kendisine:

- Acaba demişti, Osman Nizamî Paşa, Nâfiadan istifaya razı olacak mı?..

- Razi da oldu, istifa da etti pašam, işte istifanamesi!..

Ve filhakika Talât Bey, Osman Nizamî Paşadan usulen aldığı istifayı da sadrazama takdim fırsatını bulmuştu. Prens Sait Halim Paşa, muhatabının zekâsına, iş becermesine hayret etmiş, Talât Beyden ne kadar kor-kulsa yeri olduğunu anlamıştı.

Sadrazam ve Dahiliye Nâzın hemen kararnameleri hazırlatmışlar, o gün saraya gönderilen ve baş mabeyinciye telefonla takibi rica edilen kararnameler, irâde-i seniyeeye iktiran etmişti. Ertesi gün Enver Bey, hastahâ-

315

SAMİH NAFİZ TANSU

nede ameliyat masasına yatacağı sırada, Cemal Beyi Nâfia Nezâreti vekâletine tâyin edildiğini öğrenmişti.

Bir hafta sonra hastahânededen çıkınca, o da Harbiy Nezâreti meselesini kat'î surette halletmeye karar vermişti. Nitekim, o günün akşamı, Beşiktaş'ta, Akaretler-deki evi, ona sadık şu arkadaşlarıyla dolmuştu. Yakup Cemil, Sapançalı Hakkı, Süleyman Askerî, İzmitli Mümtaz, Topçu İhsan, Atıf Beyler... Hepsi etrafına toplanmışlar, hem geçirdiği ameliyattan dolayı onu tebrik ediyor, hem de parlayan ümitlerini tekrarlıyorlardı. Nihayet o gecenen geç saatlerinde bu arkadaşlar şu karar varmışlardı.

- Enver Bey behemehal Harbiye Nâzırı olacaktı. Buna kim muhalefet ederse, mevkii, kıymeti ne olursa olsun, ortadan kaldırılacaktı.

Ve yine arkadaşlar şuna kani idiler ki, Enver Beyin kabineye gelmesine birinci derecede mâni olan insan Talât Beyin bizzat kendisi, ikincisi de İstanbul'un sabık muhafızı Cemal Bey idi. İttihâd ve Terakki Fırkasında rolleri ve hizmetleri ne olursa olsun, icabederse bu iki insanı da harcamaktan çekinmeyeceklerdi.

Bu kararı Talât Beye kat'î olarak tebliğ lâzım geliyordu. Bunu da Yakup Cemil, Sapançalı Hakkı, Atıf ve Topçu İhsan üzerlerine almışlardı. Ertesi günü bu dört arkadaş Talât Beyin huzuruna çıktılar. Talât Bey, gelenlerin maksadını daha onlar içeri girerken anlamıştı. Taleplerine asla muvafakat etmedi.

- Mûteaddid defalar söyledim, henüz Enver Bey için bu makam doğru değildir, dedi. Dört arkadaş son

316

İTTİHÂD ve TERAKKİ İÇİNDE DÖNENLER

derece hiddetlenmişlerdi. Arzularını tekrarladılar. Fakat bir netice alamadılar. O zaman Talât Bey için hiç de hoş olmayan düşüncelere daldılar.

Talât İle Enver Karşı Karşıya

İttihâd ve Terakkinin genç elemanları Talât Beye karşı açtıkları mücadelede inat ve ısrarla yollarına devam ediyorlardı. Enver Bey ile Cemal Bey arasındaki rekabet ikisinin de asker olması, hemen hemen aynı rütbelerde bulunması ile âdeta muvazi bir seyir takip etmişti. Nitekim birisinin miralaylığa, daha sonra mirlivalığa terfii, diğerini de harekete getirmiş, her ikisi Paşa olmuşlar, her ikisi Nazır olmuşlar. Birinci Cihan Harbine her ikisi aynı kabinede girmişler, aynı kararlara beraberce imza etmişler, her ikisi birer ordu kumandanlığını deruhde etmişler ve günün birinde Enver Paşa birinci ferikliğini kendi kendine ilân edince o zamanlar herkesin anlattığı meşhur vak'a gereğince Sultan Reşad hareme koşarak:

- Çocuklar müjdeler olsun, bizim damad Ferik olmuş diye haber vermişti. Hem feriklik irâdeye iktiran etmeli ve herkesten evvel kendisinin haberi olmalı idi; işin daha garibi Cemal Paşa'nın da Suriye'de bu haberi alır almaz, omuzlarındaki apoletlere birer yıldız ilâve etmesi ve Baş Kumandan vekili Ferik Enver Paşaya yazdığı tahrirâta -Ferik Cemal- diye imza etmesi olmuştu. Bu suretle artık Enver ile Cemalin muvazi yürüyüşünü kimsenin geri bırakmasına imkân kalmamıştı Enver Bey, henüz Harbiye Nâzırı olmadan, gençlerin Talât Bey nezdindeki ısrarları boşa gidince, bunlar m-

şım ile geri dönmüşlerdi. Bunların içinde Talât Bey'e en çok kızanlardan biri de Yakup Cemil Bey idi. Onun Enver'e bağlılığı çok kuvvetli idi Fakat Avusturya sefiri Marki Pallaviçni'den ayrıldıktan sonra bir otomobile atlayan Talât Bey de soluğu Beşiktaş'ta almış ve hastalıktan sonra nekâhat devrini evinde geçiren Enver Beyin karşısına çıkmıştı. İki eski arkadaşın karşılaşması oldukça soğuk cereyan etmiş, Selânikte kurulan dostluğun gevşediği gözden kaçmamıştı. Maamafih Talât Bey kurnazdı. İdare ettiği insanlar içinde oldukça zahmet çektiği kimselerin başında Enver geliyordu. Hiç bir bozuntu vermek istemeyen Talât Bey, gayet dostane ve samimî bir eda ile söze başlayarak:

- Arkadaşların geldiler. Senin Harbiye Nazırlığını ileri sürdüler ve âdeti bizlere ultiatom verdiler. Konuşmak istedim durmadılar. Kötü bir tesadüf Avusturya sefirinin de ziyareti araya girdi, konuşmadan kalkıp gittiler. Şunu çok iyi bilmeni isterdim Enver ki, senin Harbiye Nazırlığına ben de taraftarım. Ancak senin bilmediğin başka işler var. Bunların başında Cemal'in Harbiye Nazırlığına gelmek hususundaki ısrarları vardır. Ben ona Nâfia Nezâretini hazırlamıştım. İstemiyor; Fethi Bey de Nâfiaya gelmek istemiyor. Benim düşüncem şu, Cemal'i Bağdat müfettişliğine ikna edelim. Fethi Bey de çok geçimsizdir. Hâlen kâtib-i umûmî olarak kimse ile anlaşmıyor. Heyet-i vükelâda da olacağı bu, onu da Sofya'ya sefir yapalım. Bu suretle vakit kazanmış oluruz. Sonra da suya sabuna dokunmadan İzzet Paşanın istifası gelmeli ve bunlardan sonra sen Harbiye Nezâretine getirilmelisin, hele benden sana kardeş na-

İTTİHÂD ve TERAKKÎ İÇİNDE DÖNENLER

sihâti, bu gençlerle de pek sıkı fıkı olma. Bunlar her harekette ellerine tabanca alıp ortaya çıkmışlar, bir nevi fırkanın fedailerini kesilmişlerdir. Bunlar adamın başına dert getirir Enver. Sen çok temiz, saf, mert bir adamsın. Bu çocuklara çabuk kapılıyorsun- Bunlar sana açık söyleyeyim, devlet içinde devlet olmak istiyorlar. Bu kadar fazla!.. Yakup Cemil'in makamımda bana bir ultiatom veriş, bir meydan okuyuşu var bir görmeli idin. Bu kadar patavatsızlık olur mu? Kaldı ki, daha yapılacak çok işler var. Şu kâğıda bir göz gezdir. Burada partimizin selâmeti nâmına derhal tekaüde sevkleri icabe-den kimseler var.

Bunlardan biri Mustafa Kemal'dir. Ben bu adamı hiç beğenmiyorum. Fırkanın her şeyine itiraz ediyor. Sonra İsmet Bey (Paşa), Mahmut Kâmil (Umûmî harpte Harbiye Nezâreti müsteşarı). Galip paşa (hareket ordusunun şehre girmesinden sonra emni-yet-i umûmîye müdürü olan zat) bunlar kaldıkça, ne sen ne de biz hiçbir şey yapamayız. Bütün bu tasfiyeler yapılmalı ki, sen Harbiye Nâzırı ve ben Dahiliye Nâzırı olarak çalışabilelim!

Talât Beyin fikirleri vaziyeti aydınlatıyordu. Anlaşıyordu ki, Talât Bey, Cemal Paşanın ve Fethi Beyin Enver Beyle aynı kabinde bulunmasını istemiyordu. Çünkü bu üç zorlu insan ve üç kuvvetli İttihâd ve Terakkîci, kendisine karşı birleşebilirler, mesele çıkarırlardı. Talât Beyin meşhûr-i âlem olan nüfuzu ve otoritesi bu sebeple sarsılırdı. Bunlardan Cemal beyi Bağdad'a umûmî müfettişliğe göndereceğine emindi. Zira Cemal Bey, şöhet ve servete karşı zayıftı. Hele devletin Arap tebaasını ıslah etmeyi de çok istiyordu-

Fakat çıbanın başı Fethi Bey idi. Partinin umûmî kâtibi olur olmaz sıkı bir disiplin kuran Fethi Bey, partideki lâubaliliklere son vermiş, gelişi güzel her kafadan bir ses çıkmasına mâni olmuştu. Bu da kimsenin, başta Talât Beyin işine gelmemişti. Talât Bey bütün bu düşünceleri ile şöyle bir plân tertip etmişti. Enver Bey kabineye hizip yapamayacak bir şekilde girer ve orduda bir takım tasfiyelere de girişirse kendi kendini yıpratmış, umûmun husûmetini kazanmış olacak ve yıkılması da pek kolay bir hale gelecektir. Fakat Enver Bey de aptal değildi. Talât'ın zahiren çok dostane, hakikatte tertipte tekliflerini anlamıştı. Fakat Enver Beyin çok iyi anladığı şey, Talât'ın artık onun Harbiye Nazırlığına karşı ciddî bir itirazda bulunamayacağı idi.

- Dostum dedi, ben herşeye rağmen Cemal'i de, Fethi'yi de, diğer arkadaşları da severim. Bunlarla müteaddid vesilelerle karşı karşıya geçmiş bir çok meselelerde münakaşa etmişizdir. Yine de ederiz. Bu çekişmeler fikir uğrunadır. Birbirimizi kırsak da zararı olmaz. Hakikatte bu arkadaşların hepsi değerlidirler. Ne Cemalin uzaklaştırılmasına, ne Fethi'nin sefir olarak gönderilmesine, ne de diğerlerinin tekaüde sevkine taraftarım. Biz bir arada pekâlâ çalışabiliriz.

Talât Bey, Enver'in kolay kolay kandırılmayacağını anlamış, belki de müsbet cevap verirse, konuşmanın şayi olacağından çekindiğine hükmetmişti. Kurnaz ve komitacı Talât da aşağı kalamazdı.

- Yanlış anlaşıldı, ben bu arkadaşlar değersizdir demedim Enver, yalnız, serbestçe çalışmana mâni olurlar

İTTİHÂD ve TERAKKÎ İÇİNDE DÖNENLER

diye düşündüm, madem kî, mahzur yok, o hâlde Cemal de kabineye girer, hem beraber bu işi yürütürüz. Talât Bey ayağa kalkarak Enver'in elini hararetle sıkı,

- Şimdi sadrazama gidiyorum. İzzet Paşanın istifasını temin edelim. Senin tayinini iradeye sevk edelim... Enver Bey kapıya kadar arkadaşını teşyi etti, içinde büyük bir sevinç vardı, artık hayal hakikat olmuştu. Diğer taraftan hemen daha o gün Prens Sait Halim Paşanın huzuruna çıkan Talât Bey:

- Paşam demişti, Enver Beyin Harbiye Nâzırı olmasına zaruret vardır. Parti arkadaşları, ordu bunu böyle istiyor!.. Ben de kani oldum. Orduyu, ondan başkası idare edemez!.. Hele Edirne'nin istirdadından sonra, Enver Bey, bu makamı hak etmiştir Prens hazretleri! Bütün bu dönen şeylerden bir şey anlamamakla beraber, Talât'dan da çok çekinen sadrazam:

- Hayırlısı olsun beyim, dedi, ya İzzet Paşa ne olacak?.. Talât Bey soğukkanlılıkla sadrazama cevap verdi:

- Onu bana bırakınız, ben hallederim!..

İzzet Paşa Nasıl İstifa Etti

İster istemez hürriyet kahramanı Enver'i Harbiye Nezâretine getirmeye karar veren Büyük efendi (Talât Bey), sadrazam Prens Sait Halim Paşaya verdiği söz gereğince bu işi bizzat yapmayı tasarlamıştı. Bunun için Ferik İzzet Paşanın kabineden istifa etmesi gerekiyordu. Bu nasıl olacaktı. İttihâd ve Terakkinin bir numaralı şahsiyeti, bu iş için vaktiyle paşanın bir teklifinden fay-

321

SAMÎH NAFİZ TANSU

dalanmayı düşünmüştü. O zamanlar, kabineye girmeden evvel Ahmet İzzet Paşa, Talât Bey:

- Beyim demişti, ordunun devamlı surette tanzim ve tensiki lâzımdır. Bunun için de sırf bu mesele ile uğraşacak, kabinenin günlük siyâseti ile başı dertte olmayan müstakil bir makama ihtiyaç vardır. Fikrimce bir başkumandanlık ihdas edilmeli, buraya da ordunun hürmet ve muhabbetini kazanmış memleketin tanıdığı ve sevimli bir asker getirilmelidir. Yalnız başkumandanın geniş bir selâhiyeti olmalı, tabî ki, onun da hüsn-i niyetinden asla şüphe edilmemelidir. Talât Bey, o zaman Paşanın bu fikirlerini şüpheli karşılamış, hele bir harp izâle edilsin, sonra bunu düşünürüz, şeklinde bir mütâlâa ile teklifi yapan İzzet Paşanın ağzını kapamıştı. Hattâ Büyük Efendi mahremi olan kimselere:

- Duydunuz mu, İzzet Paşa, diktatörlük kurmak istiyor diye de alay etmişti. Şimdi Talât Bey, aynı fikri hem de sahibine teklife gidiyordu. Böyle zamanlarda Talât Beyi yakından tanıyanlar bilirler ki, o, teşebbüslerinde yalnız olmayı sevmezdi. Onun için yanına Şûrayı devlet reisi Halil Beyi (Halil Montes) almıştı. Paşanın Nişantaşındaki konağına gitmişler ve Harbiye Nâzırı Ferik İzzet Paşayı ziyaret etmişlerdi. Paşa, hiç beklenilmeyen bir zamanda bu ziyaretten telâşlanmış fakat hiçbir şeyi belli etmemeye karar vermişti. Söze Talât Bey başlamıştı.

- Paşam dedi, cidden bu son hâdiselerde oynadığınız rol çok büyüktür. Edirne sayenizde istirdat edilmiş, bu şerefli ve tarihî hareket ancak başarılabilmisti. Esa-

322

İTTİHÂD ve TERAKKÎ İÇİNDE DÖNENLER

sen ötedenberi biz ve bütün arkadaşlar zât-ı âlînin kıymetli bir kumundan olduğunuzda müttetikiz.

Evvelce çok yerinde buyurduğunuz gibi bu çalışmalar devamlı ve selâhiyetli olmalıdır. Bir başkumandanlık fikrine geç de olsa gelmiş bulunuyoruz. Bunun için de bütün ordunun gözbebeği olan zât-ı devletinizi seçmiş oluyoruz. Bunun kabulünü arkadaşlar nâmına istirhama geldik!

İzzet Paşa, bu garip teklif karşısında şaşırılmış olmakla beraber, Edirne dönüşü aleyhindeki tertipleri duymuş, Enver'in Cemal'in Harbiye Nazırlığı için çalışmalarını da haber almıştı. Bu bal gibi nazikâne Harbiye Nezâretinden istifa teklifi idi. Paşa, anlıyordu ki, İtti-hâd ve Terakki, Harbiye Nezâretini kendisinden başka birine vermek arzusunda idi. Partinin İstemediği bir adam olarak kalmak, bugün ihdas edilen, yarın lâğvedilen makam ve selâhiyetleri nefsinde toplamak, hayatı muntazam bir seyir takip etmiş olan paşanın işine gelemezdi. İzzet Paşa bu fikri, Edirne İstirdat edilmeden evvel, Hadımköyündeki karargâhından bir lâyiha ile mec-lis-i vükelâya sunmuştu. Hattâ bu lâyihada İzzet Paşa, Harbiye Nezâreti ile başkumandanlığın aynı şahsın uhdesine verilmemesini de müdafaa ediyordu. İzzet Paşa ordunun bu en yüksek kademesini, parti politikalarından, günlük siyâsetten uzak tutmak istiyordu. Talât Bey ise yaptığı bu teklifte başkumandanlığın kayd-ı hayat şartıyla olmasında ısrar ediyordu. Bu vaziyette İzzet Paşa, ister istemez Harbiye Nezâretini bırakmaya mecbur kalıyordu. İzzet Paşa işi kesip atmaya karar vermiş biraz da sert bir lisanla:

323

SAMÎH NAFİZ TANSU

- Beyim demişti, Mahmut Şevket Paşanın katli, Edirnenin İstirdadı gibi hâdiseler asabımı çok yormuş ve moralimi bozmuştur. Dinlenmeye, çok ihtiyacım var. Beni lütfen bütün vazifelerimden affediniz.

Esasen Harbiye Nazırlığını zorla kabul etmiştim. Şimdi istifaya hazırım. Ve bu makamdan ayrıldıktan sonra da hiç bir iş yapacak hâlde değilim. Ben lâyihamda bütün bunları bir memleket dâvası olarak arzetmiştim. Yoksa kendimi düşünerek asla böyle bir teklifte bulunmuş değilim!..

Talât Bey, bir hamlede maksadına vâsıl olmuş bulunuyordu. Yalnız İzzet Paşa sözüne devamlı:

- Ancak beyim dedi, sizlere şunu mahrem olarak söyleyeyim, tahmin ettiğim gibi benim yerime Enver Beyi getirmek fikrinde iseniz, bu gerek ordu, gerek memleket için hayırlı olmayacaktır. Enver, atak, emr-i vâkici, genç ve çok heyecanlı bir arkadaştır. Devletin ve ordunun başında da bilâkis tecrübeli, durediş adamlara ihtiyaç vardır. Hafazanallah bir emr-i vâki yapılır, memleket bir badireye sokulur, sonra bunu hepimiz çalışsak düzeltemeyiz!., demişti. Talât ve Halil Beyler, İzzet Paşaya, yerden göğe kadar hak vermekle beraber, partinin gizli kararlarını açıklamayı da muvafık görmemişlerdi. Onlar da Enver'e taraftar değildirler. Fakat ne yapsınlar ki, İttihâd ve Terakkinin genç fedailerini bunu böyle istiyorlardı. Onlarla derde girmektense, Enver'i bütün tehlikesine rağmen getirmekten başka çare bula-mamışlardı. Bütün ümitleri onu frenlemek, müfrit isteklerinin önüne geçmekti. Acaba kabine olarak, yahut

324

İTTİHÂD ve TERAKKİ İÇİNDE DÖNENLER

genel merkez olarak Enver'i frenleyebilecekler mi idi? Talâtın bütün dikkati ve merakı bu suâlin cevabında toplanmış bulunuyordu. Bu konuşmanın ertesi günü İzzet Paşa, Harbiye Nezâretinden istifasını yazarak Sadrazama gönderdi. Bu istifa yorgunluğundan bahsediyordu. Yalnız sadrazam Prens Sait Halim Paşa ve Talât Bey, paşanın başkumandanlık vekilliğini behemehâl temine çalıştılar. Zira, Enver'i frenlemek ancak bu suretle kabil olacaktı. Gazeteler Harbiye Nazırının hastalığından bahsetti, İstifa matbuata verilmedi. Sadrazam ve Talât Bey, Paşayı Nişantaşındaki konağında tekrar ziyaret ederek ilk fikirlerinde ısrar ettiler. Fakat İzzet Paşa, dürüst ve muayyen prensiplerin sahibi idi. Bütün teklifleri reddetti. Asla bir vazife kabul etmedi. Nihayet istifa ajanslara ve gazetelere bildirildi. ertesi günü de Enver Beyin Harbiye Nâzırı olacağı her tarafta öğrenildi. Talât Bey telefonla vaziyeti Enver Bey'e bildirdi.

- Yarın irâdeye iktiran ediyor, makamına oturacaksın, tebrik ederim kardeşim dedi. Otedenberi Harbiye Nâzırı olan kimselerin rütbesi en aşağı mirliva idi, Enver Bey ise henüz miralaylığa terfi etmişti. Önünde bir takım seneler vardı. Buna da güzel bir kulp bulundu. Bingazi'deki ve Balkan harbindeki hizmetleri kıdem zammını icabettirmişti. Bütün bunlardan dolayı Enver Bey Mirlivalığa terfi etti. Enver Paşa oldu ve Harbiye Nezâretine geçti oturdu. 3 Kânunisani 1914.

325

SAMİH NAFİZ TANSU

Orduda Yapılan Tasfiye

Enver Paşanın Harbiye Nezâretine getirilmesi, halk ve muhalifler arasında şöyle bir dedikoduya yer vermişti.

- Ordu içinde vücu^Adlarından hizmet umulmayan kimselerle hükümetin hoşuna gitmeyen erkân ve üme-râ-yı askeriye'nin tekaüde şevkini İttihâd ve Terakki Fırkası kararlaştırmış bunu Ferit Ahmet İzzet Paşaya teklif etmiş, fakat Paşa bunlara taraftar olmadığından istifa etmiş ve bu sebeple bu işleri yapacak olan Enver Bey, Mirlivalığa yükseltilerek makama getirilmiştir. Hakikatte İzzet Paşaya böyle bir teklif yapılmamıştı. Bilâkis orduda böyle bir tensikat icrasına, ordunun terhisinden sonra hemen başlanmıştı. İzzet Paşa, Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Reisi Hadi Paşanın (150 İlklerden) riyasetinde bir komisyon teşkil etmiş, bu komisyon da Balkan harbinde derihde ettikleri vazifeleri başaramayan, gerek yaşları, gerek bilgileri itibariyle kendilerinden bir şey beklenilmeyen kimseleri tekaüde sevk etmek üzere tetkikata girişmişti. Bu komisyon yalnız paşalarla miralaylardan üç yüz kişinin ismini tesbit etmişti. Fakat Harbiye Nâzırı İzzet Paşa, bu listeyi ihtiva eden defteri imzalayamadan makamından ayrılmış, bu iş de Harbiye Nezâretine yeni gelen Enver Paşaya düşmüştü. Yalnız Paşa, tasfiyeyi biraz daha

şumullendirmiş ve buna komisyon reîsi Hadi Paşa ile müşirlerden Zeki (4. Ordu Müşiri) ve İbrahim Paşaları da idhâl etmişti. Söylentiler içinde İttihatçılara yüz vermeyen Mustafa Kemal'den (Paşa), Hareket Ordularıyla İstanbul'a girdikten sonra bir ara Emniyet-i Umûmiye Müdürlüğünde ve Erkân-ı

' İTTİHÂD ve TERAKKÎ İÇİNDE DÖNENLER

Dîvân-ı harb Reisliğinde bulunan Galip Paşadan, Erkân-ı harb Miralayı Mahmut Kâmil, İsmet (İnönü) ve Miralay Kerim Beylerden de bahsediliyordu. Fakat Enver Paşa, Mustafa Kemal ile diğer üç miralaya dokunmayı reddetmişti. Enver Paşa, kısa zamanda hakikî listeyi hazırlamış Ferik İzzet Paşa zamanında hazırlanan tasfiye cetveline kendi ilaveleriyle 1500 kimsenin ismini geçirmişti. Burada küçük rütbeli zabitan da mevcuttu. Bu listenin içindekilerden pek çoğu hakikaten yaşını başını almış, orduda vücûdlarından cidden istifâde edilemeyecek kimseler olduğu kadar, genç yaşında tekaüde sevk edilen, gadre uğrayan, baş eğmediği için beğenilmeyen zevat da mevcuttu. Tâbir caizse:

- Kurunun yanında yaş da yanmakta idi!.. Enver Paşanın bu sahadaki gayretleri orduyu gençleştirmek azminden başka birşey değildi. Zira 1908 senesi 22 Kâ-nûn-i evvelinde bir gece ataşemiliter olduğu Berlin'de Alman İmparatoru İkinci Vilhelm'in Enver bey şerefine verdiği akşam yemeğine iştirak etmiş olan genç ve yakışıklı Erkân-ı harb Binbaşısı Enver Beye bütün Alman generallerinin huzurunda Alman İmparatoru son derece iltifat etmiş onu göstererek:

- İşte müstakbel Türk ordularının Başkumandanı!.. Manevralarda gösterdiği anlayıştan dolayı kendilerini huzurunuzda tebrik ederim, demiş ve yanına davet etmişti. Yemek esnasında da Enver Beye:

- Aziz binbaşım demişti, Türk ordusunu yaşlı paşalardan, vaktini geçirmiş kimselerden kurtarmanız lâzım. Orduya yepyeni bir ruh aşılama lâzım, bunu si-

327

SAMÎH NAFİZ TANSU

zin gibi gençlerden bekliyoruz. Eğer isterseniz (solunda oturan Fondergolç Paşayı kastederek) size generalimi ordularınızın ıslah ve tensiki için mümtaz bir heyetle gönderir, emirlerinize de en modern Alman harp levazımını tahsis ederim. Türkiyede senelerce kalır ve çalışırlar. Zira istikbalde yapacağımız bir harpte müşterek bir tek düşmanımız varsa o da Rusya olacaktır. Bütün bir tarih boyunca kaderimiz hep aynı düşmanın önünde birleşmek olmuştur. Vaktiyle İsveç, Prusya ne düşünmüşse bugünkü Almanya ve Osmanlı İmparatorluğu onu yapacaktır, ne dersiniz?..

İmparator Vilhelm'in yalnız Enver Bey ve yanındaki mahdûd Alman generallerinin önünde söylediği bu sözler, genç Erkân-ı harb zabitanın asla hatırlıdan çıkmamıştı Nitekim Enver Paşanın Harbiye Nezâretine geçtiğini ilk tebrikeden ve telgrafla vaadlerini hatırlatan da Alman İmparatoru İkinci Vilhelm olmuştu. Enver'i gurura sevkeden de bu ruh haleti İdi. Öyle ya Türkiyede bu iltifat ve bu emsalsiz talih kime müyesser olmuştu. O, şimdiden Avrupanın tirtir titrediği bir adamı, onun kara, deniz, hava kuvvetlerini ve onun bütün kaynaklarını arkasında görüyordu. O hâlde vaktiyle İmparatora hak verdiği gibi:

- Osmanlı ordusu gençleşmelidir! Kararını vermiş ve zaten hazırlanmış olan listeye aklına gelen ve gelmeyen bir çok kimseleri de sokmuştu. Enver Paşa, etrafta yapılan dedikodulara da aldırmaz edecek bir karakterde değildi. Ordu kadrosu dışında kalanların yerine derhal yeni tâyinler başlamıştı. Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye İkinci Reisliğine Damat Hafız İsmail Hakkı Paşa getiril-

328

İTTİHÂD ve TERAKKÎ İÇİNDE DÖNENLER

mişti. Fakat halk arasında birinci reisliğin ilelebed münhal kalamayacağı, buraya da bir Alman Generalinin muhakkak surette getirileceği ısrarla söyleniyordu. Bütün bu tasfiye ve tâyinler ecnebi matbuatında azim, telâş ve endişe uyandırmıştı. Osmanlı İmparatorluğunun olduğu gibi Almanların tarafına geçeceği ve müstakbel bir harpte, İmparator Vilhelm'in bu geniş kaynaklardan ve bu stratejik bölgelerden faydalanacağı söyleniyordu. Bu dedikoduları önlemek ve yabancı matbuatın tahminlerini çürütmek

maksadıyla Bahriye Nâzırı Cemal Paşa da. Harbiye Nazırına paralel fakat tamamen aksi bir istikâmette çalışmalarına başlamış bir İngiliz heyetine vâsi salâhiyet verdirerek İstanbul'da işe başlamalarına imkân verdimiş, yeni bir tersanenin inşasına ve Sultan Osman, Sultan Fatih direktörlüklerinin siparişine de girişilmişti. Bu suretle İttihâd ve Terakki Fırkası ve onun İki mühim Nâzırı, iki başlı bir siyâsetin başında işe başlamışlardı.

Enver Paşa, her şeyden evvel memleket hakkında Alman siyâsetinin lüzumuna kani bulunuyor, İmparatorun dostluğunu temin etmekle Rusların ihtiraslarına mâni olacağını zannediyordu. Cemal Paşa ise an'anevî İngiliz dostluğuna daha fazla kıymet veriyor, İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğuna lüzumlu bir dost olacağını iddia ediyordu. Talât Bey, her iki İmparatorluğu şimdilik idare etmeyi, onlarla beraber, her iki arkadaşını, Enver'le, Cemal'i birbirine karşı aynı hizada durdurmayı düşünüyordu. Fakat muhakkak olan bir şey varsa Enver'in aleyhindeki dedikodular, memnuniyetsizlikler bir çığ gibi gittikçe büyüyordu. Bir gün İzmir'deki ko-

329

SAMİH NAFİZ TANSU

İrduunun Erkân-ı harb Reîsi olan Miralay Mahmut Kâmil Bey, Harbiye Nezâretinde rastgeldiği Sapançalı Hakkı Beye:

- Simde mevsuk bir yerden haber aldığımıza göre, Enver Paşa, bazı kıymetli arkadaşlarımızı tekaüde sevk ediyormuş. Hattâ bunların içinde benim de olduğumu söylüyorlar. Eğer bu böyle ise, Paşa ihtiraslarına mağ-lûb oluyor demektir, bu memleket için hiç de iyi olmaz.

Sapançalı Hakkı, Miralay Mahmut Kâmil Beye dönerek:

- Canım ne telâş ediyorsun, ben böyle bir şey olacağını katıyyen zannetmem. Fakat ben onu Enver'e sorarım. Her şeyi Öğreniriz. Merak etme!., demiş ve filhakika sözünde durarak Harbiye Nâzırı Enver Paşanın yanına gitmişti.

Bahriye Nâzırı Cemal Paşa

Hayatlarını sergüzeştler yaratmak büyük ve tahakkuku imkânsız hayaller peşinde koşmak, fakat buna rağmen bir vatan sevgisi, bir memleket endişesi ile hayatlarını Türk milliyetçiliği uğrunda feda etmek kaderini paylaşmak bakımından birbirine benzeyen başka bir çift insan bulmak tarihte pek güçtür. Enver ve Cemal beylerin bu birbirine benzeyen maceralarını ibretle mütâlâa etmek yerinde olur. İkisi de İstanbulda doğmuş, ikisi de Harbiyede okumuş, ikisi de İrduunun güzide zabitanı sayılan Erkân-ı Harbiyeden mezun olmuş, ikisi de ilk vazifelerini Rumelide, eşkiya takiplerinde geçirmiş, ikisi de hareket ordusuyla İstanbula gelmiş, ikisi de Balkan

330

İTTİHÂD ve TERAKKÎ İÇİNDE DÖNENLER

Harbine iştirak etmiş ve nihayet İttihâd ve Terakki Fırkası iş başına gelince gayet önemli vazifeler deruhde etmiş olan bu iki arkadaş; en sonunda Prens Sait Halim Paşanın kabinesinde birbirine iki muvazi kuvvetin başında bulunmuşlardır. Enver'in kıdem zamlarıyla alelacele rütbeleri atlayarak paşa oluşu. Harbiye Nezâretini deruhde edişi tarihlerimizde büyük Cemal Paşa adını alan İstanbul muhafızı erkânı harp miralay Cemal beyi, büyük bir sukutu hayale düşürmüştü. Cemal Paşa, o zamana kadar gerek idari, gerek askeri vazifelerinin hepsinde büyük bir muvaffakiyet göstermiş olan kendisinin böylece ihmal edilmesini hiç de iyi karşılamamıştı Bu ne demektir?.. Filhakika, 31 Mart'tan sonra kurulan idâre-i örfiye âzâlığında, daha sonra Üsküdar mutasarrıflığında, Adana ve Bağdat valiliklerinde muvaffakiyetli hizmetler görmüş olan Cemal bey, Balkan Harbinin başlaması üzerine kendi isteğiyle tekrar askerliğe dönmüş, Konya redif fırkasının başında harplere girmiş, umûmî menzil müfettişliğinden sonra İttihâd ve Terakki'nin iş başına gelmesiyle merkez kumandanlığı vazifesini çok titiz ve dürüst bir şekilde ifa etmiştir. Mahmut Şevket paşanın katli hâdisesinde geceli gündüzlü çalışmaları ve hiç bir tesire kulak asmadan bütün katilleri en kısa zamanda meydana çıkararak bir kısmının idamını sağlaması, hakikatte bir hükümet darbesi teşkil eden ve bir ucu saraya kadar dayanan çok mühim bir hareketin önüne geçmek şeklinde izah olunabilirdi. Muhakkak ki, Cemal Beyin bu hayatî hizmetleri, partiyi iktidardan düşmekten, hattâ ortadan kalkmaktan korumuştur. Bunlar az hizmet mi idi? Talât bey ni-

331

SAMİH NAFİZ TANSU

çin tereddüd ediyordu? Neden kendisine çok istediği Harbiye Nezâretini, hattâ Bahriye Nazır vekilliğini aynı zamanda münasip görmüyordu. Cemal beyin aklının alamadığı nokta bu idi. Nihayet bu ısrarları üzerine gele gele Nâfia Nezâreti vekâletine getirilmişti. Koskoca miralay, birkaç mühendisle, yol tamircisiyle meşgul olacaktı Öyle mi? Cemal bey, derhal Talât bey nezdinde vaziyeti protesto etti. Cemal beyin Enver'le bir olma-ndan korkan Talât bey, keyfiyeti Sadrazama açtı, derhal tezkereler yazıldı, kıdemler yürütüldü. Aynı günde Cemal bey de Mirlivalığa terfi ettirildi. Fakat iş bununla

bitmiyordu. Cemal paşa henüz tatmin edilmemişti. Hattâ günlerden beri makamına dahi ne gelmiş, ne oturmuş, ne de herhangi bir kimseye kendisinin Nafia Nazır vekili olduğunu söylemişti. Öylesine hiddetli idi ki, karşısına kim çıksa, haşlanacaktı. Şayet paşaya sorulsaydı, bilâ-tereddüd Harbiye Nazırlığını isteyeceği muhakkaktı. Çocukluğundan beri rüyalarına giren, Osmanlı ordularına istediği gibi kumanda etmekte. Hoş, kader ve talih bunu da ona nasib etti. Harbiye Nazırı asla olamadı. Ama Bahriye Nâzırı olarak bütün Osmanlı donanmasını elinde tuttuğu gibi, Birinci Cihan Harbinde bu donanmanın istediği gibi bir iş yapamacağını bildiği için yine kara ordularına kumanda etmek hevesinden kendisini alamadı. Mısır hey'et-i sefiriyesinin başına geçti. Ne garip talih, ne hayret edilecek müşabehetti. Harbiye Nâzırı Enver paşa, Sarıkamış'ta 90 bin kişilik bir orduyu Allahüekber dağlarının ucu bucağı bulunmaz ormanlarında açlık ve soğuktan dağıtıp harcadığı sırada, Cemal paşa da bir başka ordunun başında

332

İTTİHÂD ve TERAKKÎ İÇİNDE DÖNENLER

Sina'nın kızgın çöllerinde onları Mısır'ı işgal etmek gibi bir hayal peşinde sürüp mahvediyordu. Enver Kafkasya fatihi olacak, Cemal, Mısır fatihi sayılacaktı. Her ikisi büyük hayallerin kahramanı idiler. Fakat imkânsızlıklar her ikisini müşkül bir duruma soktu. Sarıkamış, Osmanlı tarihinin feci bir felâketi sayıldı. Sina çöllerinde-deki savaşlar da bir sergüzeştten ileri gidemedi, Çünkü kanalı bu vâsıtalarla geçmek gülünçtü, İngiliz donanması, İngiliz hava kuvvetleri, İngiliz ağır topçu bataryaları cehennemi bir ateş saçarak, bir avuç Türk askerini bütün cesaret ve şehametine rağmen yerinde çiviledi. Her iki kumandanın da emirleri yerine gelmişti. Bir bölük asker Sarıkamış'a girdi. Fakat birkaç saat kalabildi. Üstün Rus kuvvetleri karşısında eridi. Cemal paşanın kanalı geçme emri de ifa edildi. Tam 600 Türk askeri mermi ve şarapnel yağmuru altında hem de kayıklarla Mısır topraklarına ayak bastı. Fakat bu sadece cinnet idi. Bu asker orada kısmen imha, kısmen esir edildi. Kıymeti bilinmeyen Türk askeri cahil kumandanların elinde, zengin mirasyediler gibi harcanmıştı. Fakat Türk askerinin tarihte yapamadığı hiç bir emir gösterilemezdi. O, tam bir mutavaatla kendisine verilen emri, hem de son noktasına kadar, her şeye rağmen yerine getirmişti. İki kumandanın akıbetleri de birbirine ne kadar benzedi. Harp bitince ikisi de kaçtılar. Rusya'ya gittiler. Biraz da Avrupayı dolaştılar. Biri Afganistan ordusunu tanzime memur oldu. Enver de Doğu Türkistan'a giderek ordular hazırladı. Her ikisinde her idealist Türk gibi, atalarından yadigâr kalan Moskof düşmanlığı barizdi.

333

SAMİH NAFİZ TANSU

Bu sebeple her nerede olursa olsun, bu hazırlıkların hedefi Bolşevik Ruslarla çarpışmaktı. Her ikisi hâlâ, İttihâd ve Terakki Cemiyetinin gayelerine sâdıktılar.

Birinci Cihan Harbinin intikamını almak sevdasında idiler. Bu işi Osmanlı imparatorluğunda yapamamışlar ise, ne zararı vardı. Arkalarından onları takip edebilecek yine Türk kanından millet ve memleketler bulmuşlardı. Netice ne oldu? Cemal Paşayı bir ara geldiği Tiflis'de bir Ermeni kurşunu şehîd etti.

Elbette ki, bu Ermeni, Rus gizli teşkilâtına mensûb-tu. Paşanın ne zamandan beri peşinde idi. Diğerini savaşa kalktığı Ruslar, bir meydan muharebesinde, bir Kurban Bayramı Arifesinde, bir öğle zamanında şehit ettiler. Her ikisi, sonunda şehâdet şerbetini içtiler.

Bütün maceralarına rağmen, bu memlekette hararetli ve yüksek bir milliyet heyecanını temsil ettiler.

Bütün hatalarına ve ihtiraslarına rağmen memleket sevgisinde birbirleriyle yarış ettiler.

İki dost, her zaman birbirlerinin rakibi oldular. Fakat itiraf edelim ki, zapturapt edilmez heyecan ve sergüzeşt de Osmanlı İmparatorluğunu yıkmış oldu.

Sofya Sefiri Fethi Bey

İzmir'deki kolordunun Erkân-ı harb Reîsi Miralay Mahmut Kâmil Beyi tatmin etmek maksadıyla Harbiye Nâzırı Enver Paşayı makamında ziyaret eden Sapançalı Hakkı Bey:

— Enver demişti, senin için işittiklerim cidden feci, sen orduyu gençleştirmek bahanesiyle önüne gelenleri

334

İTTİHÂD ve TERAKKÎ İÇİNDE DÖNENLER

tekaüde sevk ediyormuşsun. Bu meyanda çok değerli erkân-ı askeriye'nin isimlerinden bahsediliyor, Mustafa Kemal'i, Galip Paşayı, Miralay Mahmut Kâmil'i, Erkân-ı harb kaymakamı İsmet Beyi ilk hamlede sayıyorlar, kuzum bütün bu duyduklarımız doğru mu?..

Enver Paşa, yerinden kalkarak ve hiddetli bir tonla:

- Hepsi yalan, hepsi uydurma!.. Vakıa ben Mustafa Kemal'i sevmem, fakat değerli bir asker olduğuna da inanırım. Diğerleri de yerleri kolay kolay doldurulamayacak kimselerdir. Mesele şu, bak sana anlatayım da dinle! Talât Bey, bana Harbiye Nazırlığı teklif ederken elinde bir liste ile geldi. Bu isimler

orada vardı. Bunlarla çalışamazsın. Bunlar her şeye itiraz ederler. Rahat ol* mak istiyorsan, bunları ordu kadrolarından uzaklaştır, tekaüde sevket!., dedi.

Hakkı Bey o zaman gülerek Enver Paşanın sözünü kesti:

- Desene bu zat bir taşla iki kuş vuracak, hem işi sana yaptırarak, hem-de senin hakkında efkâr-ı umûmî-yede kötü bir intiba bıraktıracak, seni yıpratracak ve bir gün de düşürecek!..

- Belki, amma, muvaffak olamayacak, zira bu zevatın hiç birine dokunulmayacak!..

- Allah razı olsun Enver, şimdi hem senin hesabına, hem de partimiz hesabına ferahlandım.

Sapancalı Hakkı bu en sevdiği arkadaşının elini sıkarak Harbiye Nezâreti makamından ayrılmış ve meseleyi Erkân-ı harb miralayı Mahmut Kâmil beye müjdelemişti.

335

SAMÎH NAFİZ TANSU

ETTİHÂD ve TERAKKÎ İÇİNDE DÖNENLER

Bu sıralarda Bulgarlarla sulh yapılmış ve Sofya'ya bir sefir tayini lâzım gelmişti. Talât Bey buna da Fethi Beyi münasib görüyordu. Zira Talât Bey kabinede oldukça mühim bîr âza idi. Sadrazam Prens Sait Halim Paşa, hep ona danışıyor, toplantılarda onun ağzına bakıyordu. Vakıa, gençler Enver ve Cemal Paşaları kabineye sokturmakla, Talât'ın tamamen ortalığı istediği gibi idaresine kısmen mâni olmuşlardı. Fakat Talât Bey, merkez-i umûmîde Fethi Beyin otoritesi yüzünden eski nüfuzunu kaybetmişti. Kâtib-İ umûmî sıfatıyla Fethi Bey, bütün parti kademelerine hükmediyor ve sert bir disiplin tesis etmiş bulunuyordu.

Halbuki ötedenberi Talât Beyin gayesi hem merkez-i umûmîye, hem kabineye hâkim olmaktı. Evvelâ merkez-i umûmî işini ele almıştı. Partinin bu en yüksek kademesinde selâhiyet ve nüfuzu olması bir gün işine yarayabilir, hükümet riyasetini de eline geçirebilirdi. Zaten Prens Sait Halim Paşa, güçlükle mevkiinde oturuyordu. En ufak bir hâdisi onu buradan uzaklaştırabilirdi. Talât Beyin en son gayesi şu idi. Hem sadrazam olmak, hem İttihâd ve Terakki merkez-i umûmîsinin başkanı bulunmak. Böyle olunca şahsında hükümet ve parti riyaseti birleşmiş ve çok nüfuzlu bir insan olmuş bulunacaktı. Saltanatı devirmek aklından geçmediği için, Osmanlı İmparatorluğunda en nüfuzlu, en salâhiyetli adam, hiç şüphesiz hükümet ve partiyi bir şahısta birleştiren ancak bu şekil tasavvur olunabilirdi. Buna partide engel Fethi bey idi. Filvaki, Kâtib-i Umûmî sıfatıyla Fethi Bey, parti içinde çok çalışmış, partinin nüfuzunu kuvvetlendirmişti. Evvelce İttihâd ve Terakkinin

taşra teşekküllerinde çalışan murahhaslarıyla Cemiyetin müfettişleri, umûmî merkezin çalışma tarzından kafiye memnun değildiler. Fethi Bey kâtib-İ umûmî olunca, bu zevat onun icraatından çok memnun kalmıştı. Fethi Beyin tezi şu idi:

- Umûmî merkez, hükümeti murakabe etmelidir. Zira sonunda mesuliyet partiye teveccüh edecektir.

Hükümet bir fırkanın ancak icra organıdır-

Halbuki Talât Bey bu fikri şayet kendi umûmî merkezde bulunursa muvafık görüyor, kendi hükümet içinde kalırsa bu murakabeyi bir müdâhale olarak telâkki ediyordu. Talât Beye göre, hükümetin başındaki kimse genel merkezin de başında bulunmalı, bu suretle hükümetle, umûmî merkez ihtilafına meydan verilmemeli idi. İşte bu sebeple Talât Bey, Fethi Beyin Sofya sefirliğini ileri sürmüştü. Kabine toplantısında dedi ki,

- Bugünlerde Sofyaya tayin edeceğimiz sefir meselesi fevkalâde mühim bir mesele halini almıştır.

Bulgarlar harbin birinci safhasını kazanmışlardır. Fakat ikinci devresinde müttefiklerin ihanetine uğradılar. Biz de bu sayede Edirne'yi istirdad ettik. Ancak barıştan sonra Bulgarların bize karşı besleyeceği his mühimdir. Ben Bulgarları yakından tanırım. Fırsat bulurlarsa intikam alırlar. Sofya sefirliğine Fethi Beyi namzet gösterirken, en çok sevdiğimiz, itimadımız bulunan bir zatı sizlere göstermiş oluyoruz. Esasen evvelce de bunu düşünmüş ve bu hususta konuşmuştuk...

Sadrazam, Dahiliye Nazırının teklifini muvafık buldu, Enver ve Cemal Paşalar da Talât Beyi bu husûs-

336

ta kırmak istemediler. Çünkü Cemal Paşa, henüz Nâfia Nâzın idi, gözü Bahriye Nazırlığında takılmış duruyor ve bunun için de Talât Beyin yardımına muhtaç bulunuyordu. Diğer nazırlar da derhal teklifi kabul ettiler. Hakikatte Fethi Bey (Okyar) merkez-i umûmîdeki çok selâhiyetli vazifesinden atlatılıyordu. Tam bu sırada Enver Paşanın da aklına cidden enteresan bir fikir gelmişti. Sofya'ya bir de ateşemiliter lâzımdı. Hem güzide bir Erkân-ı harb zabıtine ihtiyaç vardı. Bu da Erkân-ı harb kaymakamı Mustafa Kemal Bey olabilirdi. Hemen söze girişti:

- Biz dedi Harbiye Nezâreti gözünden Sofya'ya gü-zîde bir Erkân-ı harb zabitini ateşemiliter göndermek isteriz. Bulgarların hakikî maksadını sefirden ziyade o bize bildirecektir. Arkadaşlarım muvafık görürlerse buraya hareket ordusunun kurmay başkanını, Tobruk galibi, Erkân-ı harb kaymakamı Mustafa Kemal Beyi mü-nasib görüyoruz.

Şimdi nazarlar, Talât Bey'e çevrilmişti. Acaba o, bu teklife ne diyecekti? Talât Bey tebessüm etmiş, Enver Paşanın tekaüde sevkine razı olmadığı bu değerli zabitin Sofyaya tayininden ne kastedildiğini anlamıştı. Enver Paşa, Mustafa Kemal Beyden çekiniyor, onu bu suretle uzaklaştırıyordu. Fethi Beyin Sofya sefirliği teklifinde Enver'in kendisine gösterdiği anlayışı, Talât Bey de bu defa Mustafa Kemal meselesinde göstermiş, hemen sözü tamamlayarak:

- Fevkalâde bir tayin demişti. Lisan bilir, zeki, kabiliyetli mükemmel bir askerdir. Bundan daha iyisi can

İTTİHÂD ve TERAKKÎ İÇİNDE DÖNENLER

sağlığıdır. Fethi Beyle de çok eskiden beri arkadaştırlar. Gayet muvafıktır.

Bütün nazırlar âdeti ittifakla her iki tâyini muvafık görmüşlerdi. Gerek Talât Bey, gerek Enver Paşa, şimdi rahat bir nefes alıyorlardı. Bir Fethi Beyi umûmî merkezden uzaklaştırmakla ortalığı serbest buluyor, diğeri Mustafa Kemal Harbiye Nezâreti dışına göndermekle, orduda yapacağı islâhatta itiraz edecek kimse bırakmıyordu. Zira, Mustafa Kemal'in kendisine has, sert ten-kidleri, müdâhaleleri vardı. Enver bir müddet bunlardan uzak kalacaktı. Şimdi Talât Beyle, Enver Paşa biri-birlerine daha yaklaşmışlardı.

Merkez-i Umûmîyi İskât Teşebbüsü

Enver'i ve Cemal'i kabineye alan ve birini Harbiye Nezâretine, diğeri Bahriye Nezâretine getiren, Fethi Beyi Sofya'ya sefir olarak süren Talât Bey, gerek kabinede ve gerek fırkanın Genel merkezinde kuvvetli ve nüfuzlu bir şef haline gelmişti. Herkes her şeyi ona soruyor, herkes her meseleyi onunla görüşüyordu. Genç ve idealist İttihatçıların en korktuğu vaziyet hâsıl olmuş, Talât Bey gerek hükümet içinde gerek parti dahilinde diktatör vaziyetine gelmişti. Bunun ilk reaksiyonu, İttihâd ve Terakkîyi ilk teşkil eden ve ekserisi asker olan gençler arasında görülmüştü. Öyle ya, bunca seneler, hayatları pahasına elde ettikleri neticeler, bir kimsenin tahakkümü, bir kimsenin gelişi güzel, keyfî istibdadına mı müncer olacaktı? Bu hakikaten hazindi. Gençler, buna kat'î bir çare bulmak üzere aralarında konuş-

muş, vakti halt yerinde tüccardan bir arkadaşın evinde Kemal Beyin Beşiktaş'taki hanesinde toplanmışlardı. O gün, günlerden Pazardı. Bu toplantıya Sapançalı Hakkı*, İzmitli Mümtaz, Atıf, Ali (sonra Afyon mebusu ve İstiklâl "mahkemesi reîsi), Süleyman Askerî (sonradan teşkilât-ı mahsûsanın reîsi), Topçu İhsan, meşhur Ya-kup Cemil. Hüsrev Sami, Reşit ve Eşref Beyler iştirak etmişlerdi. O gün toplantının mevzuu pek hararetli olmuş ve görüşmeler uzun münakaşalarla devam etmişti. Niha-yet sonunda vaziyet takarrür etmiş, şu karara varılmıştı:

- Umûmî vaziyet, fevkalâde tedbirlerin alınmasının icab ettirmektedir. Halbuki İttihâd ve Terakkinin umûmî merkezi bu tarihî zamanda bu mühim kararı almaktan pek uzaktır. Talât Beyin tesiri hepsinin üstünde derin ve şümullüdür. Bu hal, fırkanın istikbalini tehlikeye götürmektedir. O hâlde Umûmî merkez azaları derhal İstifa etmeli ve taşra mümessilleri ile kâtib-i mes'ûller toplanarak yeni bir genel merkez heyeti seçmelidir. Gençler bu neticeye vasil olduktan sonra iki pratik yol da düşünmüşlerdi. Bunlardan biri tazyiki Talât Bey üzerinde yapmak onun vasıtasıyla merkez-i umûmînin istifasını temin etmek. Çünkü o, arkadaşları üzerinde müessirdi. Hattâ Sapançalı Hakkı Bey arkadaşlarına: Hatıralarımızın büyük bir kısmını onun yardımına bağlanarak naklettiğimizi Sapançalı Hakkı Bey'e ve halen hayatta bulunan mahdumu Erdoğan'a bu cihetten minnetleri m izi tekrarlamayı vazife bilirim (Galip Vardır).

İTTİHÂD ve TERAKKÎ İÇİNDE DÖNENLER

- Tesbihin imamesi odur, onu çıkardık mı, hepsi sökülür demişti.

İkinci yolu Yakup Cemil ortaya atmıştı.

- Nasıl Bâb-ı âlîyi bastık. Kâmil Paşa kabinesini dağıttık. Bu sefer de Öyle yaparız. Hepimiz gideriz, onlar Çarşamba günü toplanırlar. İçtima salonuna girer, tabancalarımızı çeker, istifalarını alırlar. İzmitli Mümtaz, şekli kabul etmekle beraber bir itirazda bulunmuştu.

- Yalnız demişti, bizim mücâdele arkadaşımız Oh-rili Eyüp Sabri'ye karşı bu yapılmaz, onu müsadenezle ben dışarı çağırır, biraz konuşarak oyalanın. Siz içerde yapacağınızı yaparsınız.

Topçu İhsan bey de bir noktaya ilişmişti.

- Çocuklar demişti, yalnız kan dökmeyelim, adımız eşkiyaya, komitacıya çıkmış esasen merkez-i umûmî azaları, hepsi halim, selim adamlardır. Daha ilk sözde yelkenleri suya indireceklerdir! Uzun münâkaşalardan sonra Talât Beyi tazyikten ziyade merkez-i umûmî azalan üzerinde bizzat müessir olmak yolu tutulmuştu. Zira Talât Bey, kolay kolay yumuşayacak adam değildi. Sonra işlerini de bozabilir, mukabil tedbirler alabilirdi. Ne de olsa asıl hedef kendisi idi. Bütün bu genç arkadaşlar, Çarşamba günü muayyen bir saatte buluşmak üzere mutabık kalmışlar, o Pazar akşamı Beşiktaş'ta Tüccar Kemal Beyin evinden ayrılmışlardı. Ertesi gün Pazartesi idi. Henüz daha sabah olmamıştı, etrafta derin bir sükûnet mevcuttu. Sapançalı Hakkı Bey, sabahın

341

SAMİH NAFİZ TANSU

bu erken saatinde evinde uyuyordu. Birden telefon acı acı çalmıştı. Hakkı Bey karşısında İzmitli Mümtaz'ı bulunca biraz da şaşırmıştı.

- Hayırdır inşallah Mümtaz dedi, gece rüyanda mı gördün? Telefonda boğuk bîr ses cevap verdi:

- Ben görmedim, her ikimizi Enver Paşa görmüş olacak... Acele buraya Kuruçeşmedeki yaliya gel, ikimizle mühim bir şey konuşacak!..

- Peki şimdi geliyorum!.. Ve Sapançalı Hakkı Bey alelacele giyinerek yola çıkmış Nişantaşından bir otomobile atlayarak Kuruçeşmeye varmıştı.

Yalının selâmlık kısmında filhakika İzmitli Mümtaz onu bekliyordu.

- Nedir Allah'aşkına, ne oluyor?

- Bilmem bana bir şey söylemedi/ yalnız her ikimizle konuşmak istediğini söylemiş. Geldim bekliyorum ve filhakika her ikisi biraz sonra çok sevdikleri arkadaşları yakışıklı ve sevimli Enver Paşayı resmî kıyafeti ile karşılarında görmüşlerdi. Söze Enver Paşa başlamıştı.

- Yahu dedi. Sizler çok patavatsızsınız canım. Bu ne biçim iştir. Sizler dün Beşiktaşta içtimâ etmişsiniz, orada partinin umûmî merkezini İskata karar vermişsiniz. Çarşamba günü de fırka merkezini tabancalı olarak basacak missiniz!..

Sapançalı Hakkı ile izmitli Mümtaz, bembeyaz kesilmişler, bu işin daha yirmi dört saat geçmeden nasıl duyulduğuna şaşırmışlardı. Bu istihbarat ise cidden müthişti. Sapançalı Hakkı sormuştu.

342

İTTİHÂD ve TERAKKÎ İÇİNDE DÖNENLER

- Bunu da kim söyledi, nereden öğrendiniz?.

- Nereden Öğreneceğim, dün gece Talât, buraya geldi, kendisine bu işi haber verenler yine içinizden iki arkadaş imiş, kim biliyor musun?..

Sapançalı Hakkı ile İzmitli Mümtaz'ın ağızları bir karış açık kalmıştı. Acaba bunlar kimdi? Fakat Enver Paşa onların daha fazla merak etmesine mahal bırakmamıştı.

- Bunlar dedi, Süleyman Askeri ile Yakup Cemil!..

Sapançalı Hakkı ve İzmitli Mümtaz donakalmışlar-dı. Haydi Süleyman Askerî biraz haris bir adamdı. Çok muhtemel ki, bu ihtiras onu bu haberi vermeye sevk-etmiş olabilirdi. Fakat Yakup Cemil'den hiç ummamışlardı. Bu sebeple Sapançalı Hakkı Enver Paşaya dönerek:

- Asla dedi, Yakup Cemil olamaz!..

Enver Paşa gülererek ve sözlerini teyid ederek:

- Ben sana Talât'ın bizzat gelip bana şikâyetle bulunduğunu söylüyorum. İnan, hattâ dedi ki, demedim mi, bu çocukların istediği bitmez, senin Harbiye Nazırlığını, Cemal'in Bahriye Nazırlığını isterler. Beni kabineden ve merkez-i umûmîden atmayı isterler. Genel merkezi değiştirmeyi, hükümetin icraatının durdurulmasını isterler daha sonra da devletin siyâsetine burunlarını sokarlar. Bunlara ne yapacağız? Bunları çağır, kulaklarını biraz çek, yoksa onlara başka türlü harekete mecbur kalacağım, dedi.

343

SAMİH NAFİZ TANSU

Teşkilât-ı Mahsûsa Reîsi Süleyman Askerî Bey

İttihâd ve Terakkinin bir numaralı adamı Talât Bey, En-vere bağlı zabıt arkadaşların birliğini içinden yıkmak için, bunlardan bazılarını kendi tarafına kazanmaya ahdetmiş ve ilk hatırına gelen de Süleyman Askerî Bey olmuştu. Harbiyeden Erkân-ı harb yüzbaşısı olarak çıkmış bulunan ve meşrûtiyetten evvel

Rumeli'de eşkiya takibine memur edilen ve 1908'de İttihâd ve Terakkinin kuruluşunda hazır bulunan Süleyman Askerî Bey, Manastır "da bulunduğu senelerde daha ziyade Enver beyin yakın arkadaşı idi. Fakat cemiyetin teşkilâtında vazife almış olması onu Talât Beyle de dost yapmıştı. Hareket ordusu ile İstanbul'a gelen yürüyüşü müteâkib bir ara Bağdâd'a Jandarmanın tensikine memur edilmiş ve Ko-lağası rütbesine yükselmişti. Oradan Bingazi'ye Erkân-ı harb reîsi olarak giden Süleyman Askerî Bey, Enver Beyle daha iyi bir arkadaşlık kurmuş ve binbaşılığa terfi etmişti. Mücadele arkadaşı Enver'i çok seviyor, ona bağlı bulunuyordu. Balkan harbinden biraz evvel de Kûmelide başlayarak bütün Osmanlı İmparatorluğunda kurulan ve adına Teşkilât-ı Mahsûsa denilen işin başına getirilmiş ve âlem-i islâmı bir araya toplamak hedefini güden bir dairenin reîsi olmuştu. Enver'in Harbiye Nâzırı olarak kabineye girmesinde azamî hizmeti olanlardan biri idi. Fakat Cemal Beyi (paşa) da gizlice ziyaret ederek kıskırtmış, her ikisini harekete getirmiş, heveslendirmiş ve ikisi arasında bir rekabet yaratmıştı. Bu defa da Beşiktaş'ta yapılan içtimâî Talât Beye haber vermeyi faydalı bulmuştu- Talât Bey ancak onun sayesinde

344

İTTİHÂD ve TERAKKİ İÇİNDE DÖNENLER

Cemal Paşanın fikirlerini öğrenmiş onun Nâfia Nezâretini beğenmediğini ve Bahriye Nezâretine geçmek istediğini haber almıştı. Hakikatte Cemal Paşaya, — Sizi birkaç mühendisle meşgul etmeleri doğru mu?.. Sizin yeriniz bana kalırsa Harbiye Nezâretidir!.. diyen de o idi. Harb-i umûmîye tekaddüm eden bu senede merkez-i umûmîde esasları hazırlanan teşkilât-ı mahsûsâsının başına Süleyman Askerî Beyi getirmek, onu böylece kazanmak Talât Beyin dahiyane buluşlarından biri olmuştu. Zira buna asla Enver Paşa itiraz edemeyecekti. Nitekim, Talât Beyin desteklenmesi sayesinde Süleyman Askerî Bey, Cihan harbinin başında bu teşkilâtın riyasetinde arzu ettiği kadar paraya ve istediği kimseleri kullanmak selâhiyetine malik olmuş ve cidden büyük hizmetler ifâ etmiş, sonunda da şehid olmuştur. Süleyman Askerî Bey, Talât Beyin iltifatlarına mukabele etmek mecburiyetini duyuyor, genç arkadaşların merkez-i umûmîyi tabanca ile tehdit ederek istifaya sevketmelerine gönlü razı olmuyordu. Yalnız ne vardı? Bu işi tek başına yapsa, belki şüphe uyandırabilirdi. Bir arkadaşını bulmalı idi. Bu kim olabilirdi?.. Bu gençlerin içinde Yakup Cemil'i kendisine yakın buluyordu. Fevkalâde cesur, son derece atılgan, sergüzeşti seven ve aklına geleni söylemekten çekinmeyen bu zabıt işine yarayacak en mühim elemandı. Onu Teşkilât-ı mahsûsada da kullanacaktı. Beşiktaş toplantısından her ikisi zaten beraber çıkmışlardı. Yolda son derece samimî bir lisanla,

- Yakup Cemil demişti, ben bu kararları doğru bulmuyorum, başımıza yeni dertler çıkacak!.. Sanki istifa-

345

SAMİH NAFİZ TANSU

ya sevkedeceklerimizden daha iyisini mi getireceğiz. Allahtan daha ne istiyoruz. Aşağı yukarı bütün arzularımız oldu. Kabine devrildi, parti iktidara geldi. Sonunda da en sevdiğimiz iki arkadaş, Enver'le Cemal kabineye girdi. Daha ne olsun, memleketin bu nâzik zamanında bu nevi zorbalıklara benim aklım ermez. Yeni bir karışıklık, muhaliflerimizin son derece işine yarayacaktır. İkide birde baskın yapmak, adam vurmak herhalde hoş görülmez zannederim. Yakup Cemil ona sormuştu.

- Peki ne yapmamızı istiyorsun?..

- Şayet sen benim fikrimde isen, yapılacak şeyler pek çoktur.

- Ne gibi, benim senden ayrılamayacağımı bilirsin, hele bir teşkilâtta çalıştıktan sonra...

Süleyman Askerî, Yakup Cemil'in ruh haletini iyice denedikten sonra açılmıştı.

- Hiç kimseye bir şey söylemezsen, bu vaziyeti, gidelim Talât Beye anlatalım. Hoş, o nasıl olsa her şeyi öğrenecektir ama, bizden duyarsa daha başka türlü olur. Bize itimâdı artar. Esasen merkez-i umûmîyi yık-sakta Talât'ı deviremeyiz. O kaldıkça, yine istediğini yapar. İyisi mi onu kazanalım. Ona her şeyi anlatalım, o tedbirlerini alsın...

Yakup Cemil bu söylenenleri muvafık bulmuştu. O da, ikide birde bu nevi hareketlerin hoş olmayacağını ve günün birinde yaptıklarının yanlarına kâr kalmayacağını anlıyordu.

- Peki dedi, seninle beraberim, hemen gidelim!..

346

İTTİHÂD ve TERAKKİ İÇİNDE DÖNENLER

İkisi bir arabaya atladılar. Bâb-ı âlîye geldiler ve Talât Beyle husûsî görüşmek istediklerini söylediler. Dahiliye Nâzırı onları makam odasının yanındaki husûsî odasına aldı. Son derece memnun ve mültefit ellerini sıkı, her ikisine yer gösterdi ve odacıya hiç kimsenin içeri alınmamasını emretti. Sonra da onlara dönerek ve gülerek:

- Hayır ola dedi, yine bir ültimatım vermeye mi geldiniz, biz buna alıştık!..

Süleyman Askeri Bey de gülerек:

- Estağfurullah beyim dedi, bu defa size mühim bir haber vermeye geldik. Dün biz, İzmitli Mümtaz, Topçu İhsan, Atıf, Sapancalı Hakkı, Çerkez Reşit (Ethem'in kardeşi), Kuşçubaşı Eşref, Kel Ali, Hüsrev Sami ve benimle Yakup Cemil, Beşiktaş'ta Kemal Beyin evinde toplanarak merkez-i umûmîyi ıskata karar verdik. Şayet mukavemet ederlerse onları da vurmaya uygun bulduk!.. Önümüzdeki Çarşamba günü bu karar tatbik edilecek. Fakat biz ikimiz işi doğru bulmadık, arkadaşlara da meram anlatamadık. Partinin en mühim şahsiyeti olan sizi haberdar etmeyi yine bir parti vazifesi telâkki ettik ve bu sebeple sizi rahatsız ettik!..

Talât Bey, bu bir hamlede kendisine bildirilen karardan şaşırılmış kalmıştı. Evvelâ kızdı, fakat hiddetini belli de etmek istemedi. Üstelik bu haberden dolayı gelenlere minnettarlık duyduğunu da hissettirmek istemiyordu. Soğukkanlılıkla cevap verdi.

- Sizin ne kadar temiz, dürüst adamlar olduğunuzu bilirim. Esasen bundan dolayı da merkez-i umûmîde

347

SAMİH NAFİZ TANSU

esasları kararlaştırılan Teşkilât-ı mahsûsada son derece ehemmiyetli işlerin başına sizleri getirmeyi uygun buldum. Bu haberinize de hassaten teşekkür ederim. Fakat kani olunuz ki, ben hayatta kaldıkça bu gibi teşebbüslere imkân vermem. Benim muvafakatim olmadan merkez-i umûmîyi devirecek bir kuvvet de tasavvur etmem, siz müsterih olunuz. Yalnız kimseye de bir şeyden bahsetmeyiniz!., dedi. Her iki arkadaşın ellerini hararetle sıktı. Onlar gittikten sonra da otomobiline atlayarak doğru Kuruçeşmede Enver Paşanın yalisına gitti. Ona son derece asabî bir tavırla arkadaşlarından şikâyet etti. Ve buna evvelâ inanmayan Enver'i ikna için muhbirlerin ismini vermekten çekinmedi. O zaman Enver Paşa, Talât Beyi teskine çalıştı.

- İş bana bırak Talât dedi. Ben bu gençleri yola getiririm. Böyle şeyler bir daha olmaz!

Talât Bey daha fazla ileri gitmedi bununla iktifa etti. Enver'in kulaklarını çektiği arkadaşları İzmitli Mümtaz da Harbiye Nezâretinde bir gün Süleyman Aske-rî'ye çattı. Fakat Süleyman Askeri bir çok sebepler iler sürerek esasen onların hareketlerinin doğru olmadığını bildirdi. İlk soğukluk böylece bu idealist gençlerin arasma düşmüş oldu.

Operatör Cemil Paşa

İstanbul'un tarihinde az insana nasip olan hizmet ve muvaffakiyet şöhreti, Operatör Cemil Paşanın da başına konmuş bir devlet kuşudur. Hürriyet kahramanı Er-kân-ı harb kaymakamı Enver Beye yaptığı muvaffaki-

348

İTTİHÂD ve TERAKKİ İÇİNDE DÖNENLER

yetli ameliyatla operatörlük şöhretini kuran Cemil Paşa, Balkan harbi sırasında İstanbul'da Şehremini olarak çalıştığı zamanlarda da şehri sârî olan kolera afetinden kurtarmış olmakla da büyük bir nâm kazanmıştır. Bütün bunlardan başka imar sahasında ve şehircilikte İstanbul'a bugünkü çehresini verdirmiş, memleketimizin gelişmesinde de ayrıca hissesi büyük olmuştur. Kendisi Topuzluoğlu Ziya Paşanın oğludur, Üsküdar'da Sala-cık'ta doğmuş, Üsküdar'a hayranlığını her zaman ifâde etmiştir. Orta tahsilini Galatasaray lisesinde yapmış olan Cemil Paşa, Askerî tıbbiyeden mezun olduktan sonra Fransa'ya gitmiş ve üç sene Paris'te tıp cerrahisini tahsil ederek memleketine dönmüştür. İlk vazifesi de askeri tıbbiyede haricî serîriyyât muallimliğidir. Meşrûtiyetten sonra Tıp fakültesi riyasetine getirilmiş ve daha sonra da Enver Paşaya iki defa muvaffakiyetli apandisit ameliyatı yapmıştır. Hattâ ameliyattan evvel devrin padişahı Sultan Reşad'ın kendisini çağırarak bu ameliyata ehemmiyet vermesini tavsiye etmesi de meşhurdur. İttihâdçılar kendisinden başkasına itimâd etmediklerinden Enver Paşanın ameliyatı kritik bir mesele halî-ni almıştır. Cemil Paşa, ne de olsa bu kadar mühim bir kimsenin ameliyatını yapmak istemiyordu. Fakat etraftan vâki ısrarlar üzerine ameliyata girmiş ve pek muvaffakiyetli bir netice almıştır. Bu suretle Enver Paşanın teveccühünü kazanan Cemil Paşa, daha sonra da Şehre-minliğine getirilmiş, orada da meşhur hizmetleri görülmüştür. Sultanahmet ve Gülhane bahçeleri, Taksim'den Harbiye'ye giden Macar kardeşler caddesi ve Taksim bahçesi onun unutulmaz eserleridir. Fakat Kara Ke-

349

SAMİH NAFİZ TANSU

mal'in başına geçtiği iase teşkilâtı ile Şehreminliğinde bir türlü bağdaşamayan, keyfî emirlere boyun eğmeyen, operatör Cemil Paşa, nihayet bu mevkiden ayrılmış ve hastaları, dersleri ile meşgul olmaya başlamıştır. Enver Paşa, Harbiye Nâzırı, daha sonra da başkumandan vekili sıfatıyla Cemil Paşayı behemehal iyi bir mevkide çalıştırmak istiyordu. Paşanın tecrübesinden, bilgisinden orduda, sıhiye sahasında faydalanmaya kalkmış, onu Harbiye Nezâretine davet etmişti. Operatör Cemil Paşa, Harbiye

Nazırının yanına girdiği zaman odada ordu sıhhiye dairesi reisi Süleyman Numan Paşayı da bulmuştu. Enver Paşa, operatörün elini hararetle sıkıp yer gösterdikten sonra:

- Paşa dedi, sizin Şehreminliğinden ayrılmanızı teessürle karşıladım. Hizmetleriniz, şehirde herkesin kolaylıkla görebileceği bir sarahattedir. Şahsen size minnettarım da, acaba, orduda, sizinle çalışmak bahtıyarlığını bize lütfeder misiniz?.. Sizi bugün hâiz olduğunuz rütbenin üstüne çıkararak Ferikliğe iradenizi alalım. Ve ordu sıhhiye dairesi riyasetine sizi getirelim!..*

Operatör Cemil Paşa, Süleyman Numan Paşaya bakarak hayret ve tereddüd edince, Ordu Sıhhiye Dâiresi reisi de gülerek:

- Çok iyi olur efendim, ben de Paşa hazretlerinin maiyetinde çalışmaktan büyük bir iftihar duyarım de- Cemil Paşa, vaktiyle Abdülhamid'in oğluna yaptığı bir ameliyat ile büyük muvaffakiyet kazanmış ve rütbesi Müşirliğe yükselmişti. Fakat mesuliyetten sonra, İttihâdçılar umûm! tasfiyede Paşanın müşirliğini alarak kendisini padişahlıktan daha aşağı bir rütbeye indirmişler, fakat Tıp Fakültesi riyasetine getirilince Mülkî rütbelere MİSr-i Mîrân]]k vererek (ekrar onu Paşa yapmışlardı (SN. TANSU).

350

İTTİHÂD ve TERAKKÎ İÇİNDE DÖNENLER

misti. Bir taraftan Enver Paşanın teklifi diğer taraftan eski talebesi Süleyman Numan Paşanın yerini terk edecek derece hürmet göstermesi, operatör Cemil Paşayı, bu vazifeyi kabule mecbur bırakmış, o da:

- Peki, madem ki, emir buyuruyorsunuz, kabul ediyorum demişti. Fakat hâdiseler hiç de istenildiği ya* hut da beklenildiği gibi cereyan etmedi- Evinde Feriklik rütbesiyle Ordu Sıhhiye Reisliğini bekleyen Cemil Paşa, biraz sonra başkumandan vekilinin Kafkasya cephesine gittiğini işitmiş, üzülmüştü. Tam bu sırada kendisine Bağdat cephesi askerî sıhhiye müfettişliğine tayin edilmek üzere olduğunu haber verdiler. O zaman paşa, İtti-hâd ve Terakkinin kendisini buradan uzaklaştırmak istediğini ve Cemal Paşa ile dostluk kurmasına mâni olmayı arzu ettiklerine kani olmuş ve buna canı sıkılarak pasaportunu yaptırıp İsviçre'ye gitmişti. Diğer taraftan Kafkasya cephesinden yorgun, üzgün dönen Sarıkamış faciasının kahramanı Enver Paşa, Operatör Cemil Paşanın kendisinden esaslı hizmet beklenildiği bir sırada birdenbire Avrupa'ya gitmesine mâna verememiş hattâ onun hakkında menfî düşünmeye başlamıştı. Cemil Paşa, birinci Cihan Harbinin ilk iki senesini bu suretle İsviçre'de geçirmişti. Tam Türkiye'ye döneceği sırada tesadüfen Paris'ten Cenevre'ye gelmiş maruf bir Fransız diplomatı, operatörün arkadaşlarından birinin tavassu-tiyle paşa ile tanışmaya muvaffak olmuş ve pek enteresan bir teklifte bulunmuştu. Cemil Paşayı evvelâ heyecana sonra da düşünceye sevkeden teklif şu idi:

- Fransa hükümeti, Türkiye ile bir sulhu münferit imzalamaya hazır. Bu hayırlı teşebbüse girişmek ve

351

SAMİH NAFİZ TANSU

imparatorluğu sürükleneceği korkunç inhidamdan kurtarmak her hâlde şerefli ve lüzumlu bir vazifedir. Acaba, paşa hazretleri bu hayırlı ve şerefli işe tavassut buyururlar mı?..

Diplomat ilâve etmişti:

- Bizim Türklerle alıp vereceğimiz bir iş de yoktur. Türklerle harp etmeyi hiçbir Fransız arzu etmemiştir. An'anevî bir dostluk. Kanunî devrinden beri sürüp gitmektedir. Fransa Osmanlı devletine her fırsatta hizmet etmiştir, Kırım harbi bunun en güzel misalidir. Türklerin, Almanların ihtirasları uğruna feda edilmelerini görmek bile, bize büyük bir teessür vermektedir! Türkiye'den ayrıca bir fedakârlık istemediğimiz gibi, Fransa bu sulh takarrür eder etmez, teb'asına verilmiş olan kapitülâsyonlardan da vazgececektir! İşin enterasan tarafı bu teklifin yapıldığı sene 1916 senesi ay da Mart ayı idi. Henüz ne Amerika harbe girmiş, ne de Almanlar esaslı bir mağlûbiyete uğramış bulunuyorlardı Yalnız Marn da kaybedilmiş bir meydan muharebesi vardı işte o kadar, bilâkis Bulgaristan Almanya lehine harbe girmiş, Mareşal Makenzen orduları da Belgrad'ı alarak, Berlin-Bağdâd şimendifer yolunu emniyet altına sokmuştu. Üstelik Çanakkalede Türkler, şöhretli İngiliz ve Fransız donanmasına boşazdan bir adım attırmamışlar, çıkardıkları askeri de Conk Bayırı, Anafartalarda denize dökmüşlerdi. Türkiye'nin bütün hizmetleri geçmiş, büyük ümitleri doğmuş olan bir devirde münferit sulh teklifi, kolay kolay kabul edilebilecek bir mesele değildi. Operatör Cemil Paşayı düşündüren bu meseleler

352

İTTİHÂD ve TERAKKÎ İÇİNDE DÖNENLER

idi. Mamafih vatanperver bir zat olan Paşa bu ayın sonunda İstanbul'a dönmüş ve bir gün de devlet ricalinin çok defa devam ettiği Serkildoryan da, Talât Beyle yalnız kalarak bu teklifi kendisine söylemişti. Üstelik şöyle de teminat vermişti:

- Fransızlar İttihâd ve Terakkinin yine memleketin başında, iktidarda kalmasına hiçbir suretle engel olmayacaklarını ve onların Osmanlı devletini dünkü dostları aleyhine harbe sokmuş olmaktan

mütevellid suçlarını da affedeceklerini bu zat bana ilâve etti. Talât Bey gayet soğukkanlılıkla Paşaya cevap vermişti.

- Bizim dedi, münferit sulhe hiçbir zaman ihtiyacımız yok. Çünkü biz zaferden eminiz. Eğer onlar istiyorsa resmen müracaat etmelidirler. Şayet bu diplomata cevap verecekseniz böyle yazarsınız. Cemil Paşa, son ümidin de böylece boşa gittiğini görmüştü. Fakat işin fenası ondan sonra Çiftehavuzlar-daki köşkün devamlı bir göz hapsine alınması ve etrafta sivil polislerin dolaşması, paşanın canını sıkıyordu. Bunu devrin sadrazamı Talât Paşaya anlattı ve biraz sonra da bu lüzumsuz tedbirler kaldırıldı. Fakat Operatör Cemil Paşa, tavassuttan kurtulamadı. Neden sonra bunun sebebi anlaşıldı. Zira o günlerde köşke sık sık, iktidara muhalefet eden fakat İttihâd ve Terakkinin kurucularından olan Ahmet Rıza Beyin gelişinden doğduğu öğrenildi.

353

SAMİH NAFİZ TANSU

Cemil Paşanın Geçirdiği Tehlike

İstanbul'a yaptığı bunca hizmetlere mukabil günün birinde Çiftehavuzlardaki köşkü ve şahsı tarassut altına alınan Operatör Cemil Paşanın, eski bir İttihâd ve Te-rakkî kurucusu, meclis-i meb'ûsân reisliği yapmış Ahmet Rıza Beyle sık sık görüşmesi suç sayılmıştı. Nihayet yine İstanbul'da kalamayacağını anlayan Paşa, Talât Paşaya müracaat ederek tekrar İsviçre'ye gitmek arzusunu izhar etmişti. O zamanlar bitaraf memleketlere gitmek son derece sıkı kayıtlara tâbiydi. Fakat Talât paşa, buna rağmen Operatör Cemil Paşaya bu müsâadeyi vermiş, fakat paşanın Viyana yoluyla İsviçre'ye geçmesi muvafık görülmüştü. Elindeki parayı İsviçre Frangına tahvil eden ve isviçre bankalarına havale gönderen paşa, filhakika 1917 Temmuzunda Viyana'ya gitmiş ve orada bir kaç gün kalmıştı. Bu tarihte Viyana'da Osmanlı İmparatorluğunu Hüseyin Hilmi Paşa temsil etmekte idi. Her iki zât ötedenberi tanışmakta ve birbirlerine karşı derin bir muhabbet ve hürmet duymakta idiler. Viyana'dan İsviçre'ye geçecek olan Cemil Paşanın pasaportu vize edilmiş ve Viyana Büyük Elçimize tam veda edeceği sırada İstanbul'dan gelen bir şifreli telfraf, operatör Cemil Paşanın seyahatine mâni olmuştu.

Telgraf şöyle idi:

— (Viyana'da bulunan sabık İstanbul Şehremini Operatör Cemil Paşanın isviçre'ye geçmesine görülen lüzum üzerine müsâade edilmemesi karârgâr olmuştur. Askeri vazifesini îfâ etmek üzere İstanbul'a iadesinin teminini rica ederim. Harbiye Nâzırı ve başkumandan vekili Enver.) Paşa bunun üzerine donakalmış ne diye-

354

İTTİHAD ve TERAKKÎ İÇİNDE DONENLER

ceğini şaşırılmıştı. Fakat dostu Viyana sefir-i kebir Hüseyin Hilmi Paşa:

- Paşam üzülmeyiniz, İsviçre'ye gitmenize imkân kalmıyor ama, Almanya dahilinde ikâmetinizi temine çalışırım. Bunu da size söz veriyorum demişti.

O zaman Operatör Cemil Paşa, şunu anlamıştı ki, kendisinin İsviçre'ye geçmesine hükümet taraftar değildir. Münferit sulh hareketine teşebbüs ihtimali, devlet ricalini ürkütmüştür. Ahmet Rıza Beyle de sık sık görüşmek ve bu vaziyetin padişaha arzını ve belki de muvafakatinin istihsâlini mûcib olur düşüncesiyle daha da ehemmiyet kesbetmiştir. Ama, Almanya veya Avusturya dahilinde ikâmet ederse bu teşebbüslerden uzak kalacaktır. Sefir-i kebir Hüseyin Hilmi Paşanın da elbet bir bildiği vardır. Yoksa İstanbul'a iade ediniz denilen bir kimseyi daha fazla oralarda nasıl tutabilirler. Cemil Paşa, şimdilik İstanbul'a gitmemeye ve Almanya'da kalmaya karar vermiş ve Karlsbad şehrinde bir müddet dinlenmeyi muvafık bulmuştur. Viyanadan ayrılan paşanın, Karlsbad'da yerleştiği Emperial otelinde, İttihâd-ı cıların meşhur Tanin gazetesi başmuharriri Hüseyin Cahit Beye rastgeldiğini ve onunla başbaşa dertleştiğini görüyoruz.

Operatör Cemil Paşa, başından geçenleri bütün tafsilatıyla Tanin'in başmuharririne anlatması üzerine, Hüseyin Cahit Bey de gülerek:

- Paşam, başınızdan geçen bütün bu hâdiseler bir şey mi? Asıl benim bildiğim bir tanesi fevkalâde mühimdir. Siz bir müddet evvel ölüm tehlikesi geçirmiş ti-

355

SAMİH NAFİZ TANSU

niz demişti. Nihayet operatör Cemil Paşanın ısrarı üze rine Tanin başmuharriri herkesçe bir sır kalmış şu vak'ayı anlatmıştı:

- Enver Paşa'ya ameliyat yapacağınız gün ben de Talât Beyle beraber hastahâneye gelmiştim. Hepimiz yukarı çıkmıştık. Ameliyatın neticesini merak ve heyecanla bekliyorduk. Çünkü bizim kulağımıza gelen Enver Beyin apandist ameliyatı müddetini geçirmiş olduğu ve işin bir peritonit halini aldığı şeklinde idi. müdâhalenin selâmetle neticeleneceğinden çoğumuzun ümidi yoktu. Biz aramızda bu endişeleri

görüşürken hiç unutmam, odanın kapısı birdenbire açılmış, büyük başlı, geniş omuzlu, çok sert bir zabıt elindeki tabanca ile içeri girmiş ve hepimize hitâb etmişti:

- "Hayatımı onun uğrunda her zaman fedaya hazır olduğumu biliniz. Enver'i, şimdi ameliyat yaptırıyor-muşsunuz, eğer ona bir şey olursa, ameliyatı her kim yapıyorsa kendisini ölmüş bilsin. Şu tabanca ile ruhunu öbür dünyaya göndereceğim!.."

O zaman Talât Beyin bu zabite teminat verdiğini ve tehlike olmadığını söylediğini gördük. Ama ne yalan söyleyeyim, ben korkmuş ve içimden sizin için çok üzül müştüm. O zaman Operatör Cemil Paşa, Hüseyin Cahit Beye sormuştu:

- Bu zabıt kimdi Allahaşkına?..

- Talât Bey onu, Yakup Cemil Bey diye tanıtmıştı. İttihâd ve Terakkinin murahhaslarından imiş!.. Paşa, yeni bir heyecan geçirmişti. Bilmediği, haberi olmadığı hâlde neler başından geçmişti.

356

İTTİHÂD ve TERAKKİ İÇİNDE DÖNENLER

Hüseyin Cahit Bey ilâve ederek:

- Paşam demişti, asıl tehlike sizin için o Yakup Cemil Bey idi. Eğer ameliyat müsbet neticelenmese idi kendinizi yok bilecektiniz... Onun için hiç üzülmeyiniz...

Operatör Cemil Paşa bir müddet sonra İstanbul'a dönmüştü. Münferit sulh teşebbüsü, Operatör Cemil Paşa ile başlamış olmakla beraber, İttihâd ve Terakkinin içinde buna lüzum görenler de bulunmuştu. Bunların başında Cemil Paşayı şayet muvafakiyetli bir ameliyat yapmamış olsaydı tabancasıyla vuracak olan Yakup Cemil'i göstermek kabildi. Yakup Cemil, baştan başa macera ile dolu bir hayatın henüz ortasında Osmanlı imparatorluğunu bu alelacele girişilmiş, hiç de isabet edilmemiş bir cihan harbinden çıkarmaya kalkmış, bunun için de etrafına bir takım adamlar ve arkadaşlar toplamıştı. Ama hiç kimse bu davayı onun kadar hararetle ele almamış, hiç kimse bu uğurda ölümü gözüne yedirememiştir. Yakup Cemil'in kat'î ve ısrarlı hareketi önünde evvelâ hayret, sonra da ibrete düşen yakın arkadaşları Enver ve Talât Paşalar, artık bu ele avuca sığmaz elemanı, harcamaya karar vermişlerdi. Yalnız bu harcanışta Enver Paşa çok mütereddit kalmış, fakat Talât Bey kat'î karara varmıştı. Hattâ Talât Bey, işi Almanların ileri gelenlerine de duyurarak silâhlı bir hükümet devirme teşebbüsünde bulunan Yakup Cemil'in devlet içinde başlı başına bir hükümet olabileceğini anlatmış olması üzerine mevkuf bulunduğu günlerde âni olarak Alman Erkân-ı harbiyesine çağırılan Talât Paşa, bu eski İttihatçının derhal kurşuna dizilmesi emrini vermiştir.

357

SAMİH NAFİZ TANSU

Vakia bir mahkeme kararma iktiran eden bu hüküm, infaz edilmek için kati bir karar beklemekte idi. Ve Enver Paşa bu çok yakın dostunu her türlü tehlikesine rağmen kurtarmayı da düşünmüyor değildi, değildi ama, Talât Paşa, artık bıkmış usanmış ve son hükme varmıştı. Bu mühim sahayı başka yazılarımızda aydınlatacağız. O zaman Operatör Cemil Paşanın geçirdiği tehlikenin azameti daha iyi anlaşılmış olacaktır.

Birinci Cihan Harbine Nasıl Girildi

Tarih karşısında İttihâd ve Terakkinin en çok cevaplandırmakta müşkilât çekileceği suâl şu olacaktır:

- Birinci Cihan Harbine Türkiye niçin girdi?

Herkes bu savaşa Osmanlı İmparatorluğunun iktidarda bulunan İttihatçı kabinesinin tasvibiyle girildiğini söylemekte müttefiktir. Hattâ bir çok kimseler bunda Talât, Enver ve Cemal Paşaların tesirinin daha büyük olduğunu iddia etmektedir. Yine bu vaziyeti dikkatle tetkik edenler, neticeden en evvel bir kişiyi mesul saymaktadırlar. O da Harbiye Nâzırı Enver Paşadır. Diyorlar ki:

- Enver Paşa, Alman İmparatoru İkinci Vilhelm'in

şahsî dostudur. Berlin'de Ataşemiliterliği zamanında onun itimâd ve teveccühünü kazanmış, bir gün Türkiye'de mühim bir mevkiin başına gelirse azamî müzaheret göreceği kendisine vaadedilmiştir. Enver Paşa bir taraftan Harbiye Nâzırı olması, diğer taraftan hanedana mensûb bir damat bulunması. Sultan Reşad'ın kendisini evlât gibi sevmesi ve İttihatçıların gençler grubuna

İTTİHÂD ve TERAKKİ İÇİNDE DÖNENLER

tamamen hâkim addedilmesi sayesinde her türlü emr-i vâkii yapabilecek bir kudrette idi. Akdenizde çok müşkül bir durumda kalan iki Alman harp gemisinin Gö-ben ve Breslav, sığındıkları Çanakkale'de mayın tarlaları arasından geçerek İstanbul'a gelmelerine o müsaade etmiş, gemilerin amirali Soşon'u İmparatorluk hizmetine o almış ve amiralin Türk donanmasını çalıştıracağı bahanesiyle bir müddet sonra Karadenize çıkmasına o muvafakat etmişti. O hâlde İmparatorluğu savaşa bizzat Enver Paşa sokmuştur hükmüne varanlar da çok olmuştu. Bu bir hakikat değildir. Hakikat, İttihâd ve Terakki

erkânın his itibariyle Almanlara taraftar olmalarında, Balkan harbinin hazin facialarının tesiri altında kalmalarında Rusyadan korkmalarında, İngiltere ve Fransaya asla güvenememelerinde, para bulmak zorunda bulunmalarında ve nihayet bazı hâdiselerin akıntısına kapılarak, onların da mütereddid kaldıkları Cihan Savaşına sürüklenmiş olmalarındandır. Talât Paşanın, harbin üçüncü senesinde Mustafa Kemal ile yaptığı bir münakaşada aynen şöyle dediği sabit olmuştur:

- Biz öyle kararlara varmış bulunuyoruz ki, sen de, memleket, bütün dünyada muazzam neticeleri gördüğü zaman bize hayran kalacak ve inkişâf edecek istikbalimiz karşısında gözleri kamaşaçaktır.

Yine Cemal Paşa hatıralarında şöyle diyor:

- Umûmî harbe girişimiz kararını Çamlıca tepelerinde bir manevra sırasında kendilerine tebliğ ettiğimiz birliklerin zabitanı ve neferleri başlarındaki kabalakları havaya atarak sevinç eseri göstermiş ve birbirleriyle

35H

359

SAMİH NAFİZ TANSU

kucaklaşmışlardı. Demek ki böyle bir harbi ordu da istiyordu.

Diğer taraftan Ötedenberi İttihâd ve Terakkî cemiyetinin ideolojisini çizmiş olan müfrit Türkçü Ziya Gökalp:

- Kızıl elmaya!.. İşaretini vererek Türkleri, Moskof çarlığının işgali altındaki Türk topraklarına yürütmek istiyordu. Bir şiirinde Türkçü muharrir şöyle diyor:

— Vatan, ne Türkiyedir Türklerle, ne Türkistan! Vatan, büyük ve müebbed bir ülkedir, turan!.. Turan neresi idi, Altayların etekleri mi? Tanrı dağlarının yamaçları mı, yoksa Mâverâ ün-nehrin ötesi mi idi? Turan Kafkasların arkası mı idi?.. Volga kıyıları mı, Kırım mı?.. Özbeklerin vatanı mı idi? Burası müphemdi. Fakat herhalde Osmanî İmparatorluğu sınırları da değildi. Balkan harbinin bütün ızdıraplarını iliklerinde hissetmiş olan İttihatçılar, Bulgar'a, Yunan'a, Sırp'a ve Karadağlılara pek pisi pisine yenilmiş olmanın acısını bir türlü hazmedemiyorlardı. İlk fırsatta Rumelinin intikamını almak sevdasında idiler. İttihatçıların mühim bir kısmı Rumelili idiler veya Rumelide vazife almış, oranın havasını teneffüs etmiş kimselerdi. Selanik, Manastır, Üsküp, İşkodra, Yanya, Kosova hepsinin gözünde tütüyor, bir kumar masasında meteliğine kadar kaybetmiş bir kimsenin duyduğu şaşkınlık ve hiddete kendilerini kaptırmış bulunuyorlardı. İşte bu sebeple, Rus-yanın Boğazlar üzerinde bitip tükenmeyen arzuları, İngiltere ve Fransa'nın Balkanlı milletlere karşı ötedenberi besledikleri muhabbet ve onlara güvenmenin saflık olduğu kanaatini uyandırmıştı.

360

İTTİHÂD ve TERAKKÎ İÇİNDE DÖNENLER

Türkler, Almanları lâîkiyle tanımıyorlar, İmparatorun gayelerini tamamen kavrayamamış bulunuyorlardı. Berlin-Bağdâd formülü bile İttihâdçıları endişeye düşürmemişti. Zaten mühim bir kısmı Almanya'da bulunmuş zabıtlar, askerliği benimsemiş bir millet sayılan Almanları üstelik sevmişlerdi. Ordunun Almanlar tarafından yeni baştan teşkili, Alman talimnamelerinin orduda kabulü, Alman silâh ve teçhizatının geniş mikyasta orduya tevzii. Alman talim ve terbiyesinin, mütehassıslarının ordunun içine girmesi, yüksek kumanda heyetine Almanların sokulması ve nihayet harpten evvel Almanlarla yapılan siyâsî muahede, Türklerin Almanlar tarafını iltizam etmesine çok büyük bir âmil olmuştu. Elbette ki, hâdiseler bir bahaneye intizar ediyordu. Bunu 1914 Ağustosunda Alman harp gemilerinin kara sularımıza sığınması teşkil etmiş, itilâf devletlerinin müşterek protestoları üzerine İstanbula gelen harp gemilerinin devletler hukuku gereğince silâhlarından tecrîd edilmemesi, Talât Beyin bulduğu son çareyi kabule hükümeti mecbur etmişti. O da Alman gemilerindeki zâbitan ve neferlerin Türk donanmasında mütehassıs ve muallim olarak hizmete girmeleri ve bu gemilerin muvakkaten kiralanmış olması idi. Fakat bu hakikatte ateşle oynamak demekti. Nitekim ordularımızı talim ve terbiye ettiren Alman Liman fon Sanders paşanın, Boğazlar Umûm Kumandanı fon Özedom paşanın, Irak kuvvetlerimize mütehassıs kumandan seçilen Fon Der-golç paşanın yanında bir de donanmamızı ıslah edecek Gobe'nin süvarisi Soşon paşa ortaya çıkmıştı.. Amiral hatıralarında:

361

SAMİH NAFİZ TANSU

- Nasıl olurdu diyor, arkadaşlarım, vatandaşlarım, kardeşlerim garp, şark cephelerinde çeşitli düşmanlarla harp ederken biz Bosforun mavi gökleri altında ve mavi denizleri üstünde huzur ve sükûn ile keyfimize bakacaktık. Buna benim gönlüm razı olmadı. Hepimiz bulunduğumuz memleketi, Almanyam lehinde harbe sokmak için fırsat aramış, Rus limanlarını topa tutmuştuk.

O hâlde Osmanlı İmparatorluğunun harbe katılmasını yalnız bir sebepte, yalnız bir şahısta görmek cidden yanlış bir zihniyetin ifâdesi olacaktır. Birinci Cihan Harbi, coğrafi mevkii, stratejik vaziyeti

dolayısıyla Türkiye için kaçınılmaz bir felâketti. Biraz daha beklemek kabil değil mi idi?.. Bu da münâkaşa konusu olmaktadır. Biraz daha gecikseydi, neticeyi değiştirebilecek mi idik? Bu da sorulmaya değer bir mesele idi. Kaldı ki, iki taraf için de hayatî bir mevzu olan Boğazlar, taraflardan birini behemehal İmparatorluğa karşı tecavüze geçertecekti. Bunu Rusya mı Kafkasyadan, Almanya mı Balkanlardan, yoksa İngiliz ve Fransızlar mı Boğazlardan yapmalı idi? Şüphe yok ki, kim daha evvel davranırsa o bu işi yapabilecekti. Almanlar bu hususta daha planlı, hesaplı hareket etmişlerdi. Fakat harbin Almanlar tarafından kazanılmasına imkân yoktu. Çünkü harp uzadıkça Almanya ve müttefiklerinin aleyhine çalışmıştı. Rusya'da ihtilâlin çıkması, onun saff-ı harp haricinde kalması bile bu neticeyi değiştirememişti. Çünkü İtilâf devletleri zengin kaynaklara, muazzam nüfus topluluklarına, büyük bir servete mâlik idiler. Üstelik Alman siyâsetinin yanlış tatbiki, Amerikanın da son senede harbe katılma-

362

İTTİHÂD ve TERAKKÎ İÇİNDE DÖNENLER

sını intaç etmiş, bu hem manevî hem maddî noktadan, Almanyanın düşmanlarının işine yaramıştı.

Mâliye Nâzırı Cavit Bey

Talât Bey henüz sadrazam olmadığı hâlde artık benimsediği kabineyi, hep İttihâd ve Terakkinin ileri gelen erkânı ile eski Rumeli arkadaşlarıyla tamamlamayı kendisine gaye edinmişti. Uzun tereddütlerden sonra fakat gençlerin ağır basması üzerine Harbiye Nezâretine getirdiği Enver Paşa karşısında bir muvâzene unsuru olur ümidiyle Nâfia Nazır Vekilliğinden Bahriye Nezâretine asaleten naklettiği Cemal Paşa ile ordu ve donanma işini ehil ellere verdiği kani idi. Buraya gelmesini elzem saydığı sabık Mâliye Nazırlarından Cavit Beyi de çok arzu ediyordu. Selânikli Cavit Beyle çok eskiden tanışır ve sevişirlerdi. Selânik'de İttihâd ve Terakkiyi kurdukları sırada Yonyo gazinosunda buluşur, konuşurlardı. Cavit Bey, malûmatlı, çok zeki ve efendi bir adamdı. Talât Beye karşı ayrı bir hürmet ve sevgisi de vardı. İttihâd ve Terakkinin bu bir numaralı siması, Cavit Beyin kabinede kendisine büyük bir kuvvet olacağına inanmıştı. Nihayet Sadrazam Prens Sait Halim Paşayı ikna etmek, pek güç olmadı ve Cavit Bey, birinci Cihan Harbine takaddüm eden günlerde İttihâd ve Terakkinin bu en kuvvetli kabinesine hem de Maliye Nâzırı olarak girdi. Maliye Nâzırı olan Menemenli Rıfat Bey esasen Cavit Bey kadar malî işlere vukufu olmadığını samimî olarak itiraf etmiş, hele devletler nezdinde bir istikraz teşebbüsüne girişildiği şu günlerde Avrupa hükümet

363

SAM1H NAFİZ TANSU

merkezlerinde onun kadar tesir yapamayacağını da kabul etmişti. İstifa etti ve tâyin yapıldı. (25 Şubat 1329, 10 Mart 1914), Cavit Bey, istikraz işlerini ciddî bir şekilde ele almak üzere Avrupaya hareket etti ve Dahiliye Nâzırı Talât Bey de Maliye Nazır Vekili oldu. Talât Bey, kabinede bir değişiklik daha yapmak arzusunda idi. Öteden beri bitarafılığı ile tanınan sakın ve son derece iyi kalpli olan Şeyhülislâm Esat Efendi gibi renksiz bir zatı kabinede tutmak istemiyordu. Talât Beye göre:

- Kabineye girecek parti mensûbları renkleri belli olmuş, fikirleri anlaşılmış partinin bütün gayelerini gözönünde tutan taraflı kimseler olmalıdır diyor, hükümet erkânının partizan olmasında fayda buluyordu. Etrafindakilere:

- Memurlar için bir şey diyemem, memur partilerin dışında kalmalı, selâmet-i umûmîyeyi bu suretle temin etmelidir. Fakat Nazırlar, böyle olamaz. Bunların siyâsî hüviyetleri üstündür. Bunların tutumu, iktidar partisinin muvaffakiyet veya adem-i muvaffakiyetini temin edecektir. Diye de ilâve ediyordu. Bu sebeple Şeyhülislâm Esat Efendi, Talât Beyin işine gelmiyordu. İttihâd ve Terakkinin faal unsurlarından biri de o zamanki Evkaf Nâzırı Hayri Efendi idi. (Ürgüplü). İşte Talât Bey bunun üzerinde duruyor.

Sadrazam Sait Halim Paşaya, ikide bir de:

- Hükümeti kuvvetlendirmeliyiz, dünyada fevkalâde hâdiseler cereyan ediyor, dünya siyâsetini tam mânâsıyla ve İttihâd ve Terakkinin anladığı yolda benimsemiş arkadaşlara ihtiyacımız aşikârdır, diyordu.

364

İTTİHÂD ve TERAKKİ İÇİNDE DÖNENLER

Talât Bey, her zaman tuttuğunu koparırdı. Nihayet Evkaf Nâzırı Ürgüplü Hayri Efendi, Şeyhülislâmîliğe getirildi (3 Mart 1330 - 16 Mart 1914). O zamana kadar fesli gezen Hayri Efendiden, partinin genç unsurları, yine Hayri Efendinin bu serpuşla Şeyhülislâmîliğe devam edeceğini ve böylece bir kıyafet reformu yapacağını boş yere ummuşlardı.

Fakat Şeyhülislâmlık merasiminde, saray arabasının içinde yeni Şeyhülislâm, eski ananeyi bozmamış, sarık sarmış, beyaz lata denilen cübbeyi giymiş olarak görünmüştü.

Talât Beyin gençleştirdiği, kuvvetlendirdiği partinin Hükümeti, şimdi mühim bir mesele karşısında bo-calıyordu. Devletin mâlî vaziyeti son derece fena ve pek müşkül bir safhaya girmişti. Trablusgarp ve Balkan harpleri, bütçede para bırakmadığı gibi, o zaman kadar yapılan istikrazların faizleri dahi muntazam bir şekilde ödenememişti.

Filvaki bu kabine, bir çok hizmetler yapmıştı. Edirne istirdâd edilmiş, Balkanlı komşularla sulh akdedilmişti.

Hükümet ve onun partisi, kuvvete dayanarak ayakta duruyordu. Baskı her şekliyle ortada idi. Şimdi bir de parasızlığın verdiği huzursuzluk ve Hükümet icraatını tahakkuk ettirecek en mühim unsur da meydanda yoktu.

Sait Halim Paşa Hükümeti, her ay ordunun ve memurunin maaşını, ücretlerini ödemekte büyük müşkülâta uğruyordu. Çünkü asırlardan beri devam eden kapitülasyonlar, rasyonel tedbirlere baş vurulmasına mâni oluyordu.

365

SAMİH NAFİZ TANSU

Hükümetin alacağı her yeni karar, yapacağı her hayırlı iş, paraya dayanıyordu. İki yol, malî müşkülâtı hafifletebilirdi. Hükümet, ya mevcûd vergileri arttıracak, bir çok maddelere zam yapacaktı, yahut da hariçten müsait şartlar ve faizlerle uzun vadeli ödemelerle istikraz akdedecekti, yahut her iki tedbire birden baş vuracaktı.

Ufuklarda bulutlar kararıyor, Avrupa, büyük bir savaşa doğru sürükleniyordu. Birdenbire patlayacak bir harp karşısında dayanabilmek, hele bîtaraf kalmak için mutlak surette paraya ihtiyaç vardı. İşte bu sebeple Cavit Bey Paris'de bulunuyor ve kendisinden gelen haberler de, iyimser olabilecek tafsilâtı ihtiva etmekteydi. Cavit Bey, daha Mahmut Şevket Paşa hayatta iken Paris'teki bu görüşmelere memur edilmiş, iyi şartları haiz-bir istikraz ile kapitülâsyonların hafifletilmesi yolunda çalışmalara başlamıştı. Yeni istikraz, Balkan Harbinin borçlarını derhal Ödemiş olacaktı. Osmanlı maliyesinin ıslahı için daha evvel getirilmiş olan Mösyö Loran'ın yardımıyla ve Fransız Hâriciye Nâzırı Pîşon'un gayretiyle Cavit Bey, 35 milyon liralık istikrazın Osmanlı Bankasından teminine muvaffak olmuştu.

15 Nisan 1914, Cavit Bey, cidden böyle bir zamanda büyük bir muvaffakiyet kazanmış ve İstanbul'a dönmüştü. Fransız Hükümeti ile aramız son derece iyi idi. O sırada Fransız filosunun Akdeniz manevralarına da, Bahriye Nâzırı Cemal Paşa davet edilmişti. Cavit Bey, Mösyö Pişon'a şunu temin etmişti:

366

İTTİHÂD ve TERAKKİ İÇİNDE DÖNENLER

- Bu para, demişti, hiç bir zaman Fransa Devleti aleyhine istimal edilmeyecektir. Bundan emin olabilir-

siniz!

Diğer taraftan İngiliz Armistrong tezgâhlarına sipariş edilen Reşadiye ve satın alınan Sultan Osman direnotları ve iki seneye kadar ikmâlî vadeden Fatih Sultan direnotları, Osmanlı donanmasını, Karadeniz ve Akdenizin doğusunda hatırı sayılır bir deniz kuvveti haline getiriyordu.

Cavit Bey, Talât Bey:

- Ah, demişti, daha bir sene harp olmasa, bütün noksanlarımızı tamamlamış olabileceğiz.

Fakat ne yazık ki. Mâlîye Nazırının yaptığı istikrazın ancak 13 milyonu alınabilmiş, mütebakisi Umûmî Harbin başlamasıyla tahsil edilememiş ve İngiltere, iki direnotu almaya giden bahriyelilerimizi de bir kaç ay oyaladıktan sonra, elleri boş yurda göndermişti. Cavit Beyin ümitleri hakikat olamamıştı.

Âlem Gider Mersin'e Biz Gideriz Tersine

Bâb-ı âlî baskını ile iktidara gelmiş Mahmut Şevket Paşaya karşı yapılmış olan suikasti, hasımlarını temizlemek için mükemmel bir fırsat saymış olan İttihâd ve Terakki hükümeti, Birinci cihan harbine takaddüm eden aylarda dünya vaziyetini, devletler arası politikasını hiç anlamamış bir ruh haletinde, ne

yaptığını bilmez bir bocalama içinde idi. Muharip komşularla akte-dilen muahedeler dışında bırakılan adalar meselesi

367

SAMİH NAFİZ TANSU

hakkında Bâb-ı âlîye, büyük devletlerin verdikleri müşterek notada, 12 ada müstesna diğer bütün adaların Yunanistan'a bırakıldığı bildiriliyordu. Bâb-ı âlî, bu kararı kabul edemeyeceğini, ilgili devletlere bildirmişti. Fakat bu red neye yarardı. Devletler, çoktan bu mesele üzerinde anlaşmışlardı. Üstelik Yunan donanmasının üstünlüğünden ötürü, yangından mal kaçırır gibi Yunanlılara kapırlılmaktan korkulan Rodos ve etrafındaki 11 adası, muvakkaten ve sulhun akdine kadar bu işte bitaraf kalacağını vadeden İtalya'ya verilmiştir. İtalya ise, Almanyanın müzaheretini ile 12 adaya sahip çıkıyordu.

- Madem ki, adalar Türkiye'ye iade edilmiyor, tarafımdan işgal edilen bu 12 adanın da Yunanistan'a verilmesi, bizim için mevzû-i bahs olamaz, deyip orada yerleşiyordu. Bâb-ı âlî, düvel-i muazzamaya aynı zamanda cevabî notasında bir de tehdit savurmuştu.

- Eğer, adalar meselesi sulh yoluyla halledilmezse, Devlet-i Osmaniye'nin bu sebeple silâha sarılmaya ve Yunanistan'la bir harbi göze alacağına kimsenin şüphesi bulunmasın, şeklinde bir ifâde de bulunmayı lüzumlu görmüştü. Sait Halim Paşa, bir gün arkadaşlarına:

- Kanaatim şu merkezdedir ki, Bulgarlar müstesna biz kısa bir zaman sonra Yunanlılar, hattâ diğer Balkanlı devletlerle yeni bir harbe mutlaka sürükleneceğiz demişti.

Bu yetmiyormuş gibi Bahriye Nâzırı Cemal Paşanın Fatih camii önünde yapılan bir ihtifalde söylediği şu sözler manidar idi:

- Aziz vatandaşlarım, Balkan harbinin intikamı er ve geç alınacaktır, bu kimsenin yanına kâr kalmayacak-

368

İTTİHÂD ve TERAKKİ İÇİNDE DÖNENLER

tır. Bunu bir hükümet adamı olarak sizlere temin ediyorum!..

Ve bu Cemal Paşa, Fransa'nın Akdenizde yapacağı donanmanın manevralarına davetli olmasını fırsat bilerek derhal Paris'e koşmuş ve Fransa ile Osmanlı İmparatorluğu arasında sıkı bir ittifak akdine çalışmıştı. Fakat meşhur bir söz vardı:

Âlem gider Mersin'e; biz gideriz tersine!.. Bu söz, o zamanki hükümetin dış politikasına pek uygun düşmüştü. Çünkü Bahriye Nâzırı Cemal Paşanın Paris'e vardığının üçüncü günü Fransa Reîs-i cumhuri Mösyö Puancare ve Hâriciye Nâzırı Mösyö Viviani Çarlık Rusya ile son vaziyeti bir daha gözden geçirmek üzere davetli oldukları Petersburg'a hareket etmişlerdi. Cemal Paşaya da sadre şifa verir bir cevap hattâ bir ümit bile verememişlerdi.

Avrupa ufukları simsiyah bulutlarla kararmış, umûmî bir harbin Arifesinde yaşandığı herkes tarafından anlaşılmıştı. Fakat İttihâd ve Terakki hükümeti hâlâ iyimser, hâlâ zengin hayaller içinde yüzmekte idi. Diğer taraftan Osmanlı hükümetini düşündüren uğraştıran mühim bir mesele daha ortada idi. Bu da muhacir meselesi idi. Balkanlı devletlere bırakılan topraklar üzerinde eski hak ve hürriyetlerinden mahrum kaldıklarını gören Türkler, sonu gelmez görünen kabileler halinde, ana vatana göç etmekte idiler. Diğer taraftan kendilerine pek ağır gelecek yeni şartlarla yaşayamayacaklarını anlamış olan Anadolu'daki Rum'lar da Türkiye'yi terk etmek üzere hazırlanmaya başlamışlardı. Bu zaruri

369

SAMİH NAFİZ TANSU

mübadele karşısında hükümetin alacağı müstacel tedbirler mevcuttu. İşin ehemmiyetine binaen Meclis-i vükelâ kararıyla muhacirinin iskânı işi, Dahiliye Nezâretine terk edilmiş ve Talât Bey, ağır bir mesuliyet altına girmişti. Derhal İzmir'e hareket eden Talât Bey, Rumların mütekâsif bulunduğu mıntıkaları bizzat dolaşmış, mahallinde bir çok emirler vererek müşkülli halletmeye çalışmıştı. Memleketin asayışı de bu cihetle muhtel olmuştu. Avrupa da bizim bu hususta tutacağımız yolu merakla takip ediyordu. Rumlar da kabileler halinde hudutlarımızdan geçerek, Yunanistan'a iltica ediyordu. Bâb-ı âlî bir harbin pek yakında patlayacağını anlamıştı. Fakat daha yeni iktidara gelmiş olmanın, hazırlıksız bulunmanın ve Balkan harbinin çeşitli meselelerini tasfiyeye mecbur olmanın verdiği ağır yükler altında, her tarafa baş vuruyor, nereden para yardımı çıkar, nereden esliha noksanı tamamlanır, ne taraftan dostlar tedârik edilir diye çırpınıyordu. Muhakkak olan bir şey varsa İttihâd ve Terakki hükümetine zaman lâzım idi.

Prens Sait Halim Paşa da arkadaşlarına:

- Ah, bu zaman demişti, ne olur Yârabbi, daha bir sene bize müsaade et!..

Anlaşılan eşref saatini bulmayan bu duadan pek az bir zaman sonra, belki bir hafta sonra payitahtın bütün gazeteleri bir sabah şu havadisi iri puntolarla bütün memlekete yaymışlardı:

- "Vienna 28 Haziran- müstaceldir. Veliahd Arşidük Fransuva Ferdinand ve zevcesi Düşes Dö Hohenberg, bir suikast neticesinde vefat etmişlerdir".

370

İTTİHÂD ve TERAKKÎ İÇİNDE DÖNENLER

Hâdiseler şu idi, mutat senelik manevralarda bulunmak üzere zevcesi ile beraber Saray Bosna'ya gelmiş olan Avusturya-Macar veliahdı Frunsuva Ferdinand, ekseriyeti Sırp larla meskûn olan bir bölgede, manevraları müteâkib bir kaç gün kalmak üzere geldiği Bosna'nın merkezinde, otomobillerle ve maiyeti ile şehre girerken evvelâ yaverlerine isabet eden bombalı bir taarruza uğramış, daha sonra onları hastahânedeki ziyarete giderken otomobiline sığrayan bir Sırp lı talebe tarafından tabanca ile kendisi ve karısı ruhsuz, arabanın içine serilmişti. Katil Avusturya tab'asından 19 yaşında bir Sırp lı talebe olan "Gabriel Perinrip" idi. Büyük tarihçi Emil Ludvig (14 Temmuz) adlı eserinde şöyle diyordu:

- Gabriel Perencip, prensip müjdecisi demekti, bu

genç acaba, dünyaya hangi prensibi müjdeliyordu? Evet bu genç dünyaya 10 milyon insanın hayatına, 15 milyon insanın sakatlığına ve bir o kadar insanın yetim ve öksüz kalmasına, binlerce şehrin harap olmasına ve medeniyetimizin birkaç asır geri gitmesine sebep olan bir felâketi, bir muazzam mücadeleyi müjdeliyordu. Eğer bunun müjdelenecek tarafı var idiyse!.. Ama su-ikastten sonra yakalanmış ve mahkeme huzuruna çıkarılmış olan bu genç,

- Onu ben vurdum, çünkü o, Cenûb Slavlarının birleşmesine yegâne mâni olan adamdı! demişti.

İstanbul heyecan içinde, gazetelerin ilâve nüshalarında hâdiseyi bütün tafsilâtı ile canlandıran Saray Bosna su-ikastini okuyordu. İttihâdcılar aralarında, yalnız Mahmut Şevket Paşaya olacak değil ya, her yerde böyle şeyler olabilir diyorlardı. Ama bir farkla, bizdeki suikast

371

SAMİH NAFİZ TANSU

bir hükümet devirmeye matuftu. Saray Bosna faciası ise, dünyada bir zihniyet, bir rejim, hattâ bir devir değiştirecekti.

Harb-i Umûmîyi Doğuran Suikast

Günlerdenberi Bosna-Hersek de hummalı bir faaliyet cereyan ediyor, askerî birlikler yer değiştiriyor, bir kısmı manevra sahasına geliyor, bir kısmı buradan ayrılarak garnizonlarına dönüyordu. Avusturya-Macar İmparatorluğu bu bölgede büyük askerî harekâta girişmiş bulunuyordu. Bu tarihte Avusturya-Macar İmparatorluğu tahtında, Habsburg'ların müddet-i saltanatı en uzun ve ömrü bir çok hâdiselerle dolu geçmiş yaşlı mümessili Fransova Josef oturuyordu. Mayerling faciasında genç ve güzel oğlu Rodolf'u kaybetmiş olan, bir kaç defa ilân ettirdiği seferberliği geri almaya mecbur bırakılmış bulunan Fransova Josef'in aczi dünyaca bilinen bir şey idi, Bütün nazarlar şimdi Veliahdı bulunan 46 yaşlarında Frunsuva Ferdîinand'a çevrilmişti. O tam bir askerdi, enerjik idi, o her şeyi yapmaya, yaratmaya muktedirdi. Üstelik Alman İmparatoru ikinci Vilhelm'in de en yakın dostu idi. Daha bir ay evvel onun misafiri olarak yanında kalmış, müstakbelin Avusturya-Macar imparatoru ile dünyanın daha ismini söylerken korkular duyduğu Vilhelm ile, çok mühim meseleleri beraberce gözden geçirmişlerdi. İşte veliaht şimdi bu manevralarda bulunuyor, Alman ordularından geri kalmamasını istediği Avusturya-Macar birliklerinin harekâtını dikkatle takip ediyordu. Yalnız iki şeyi iyi seçe-

İTTİHÂD ve TERAKKÎ İÇİNDE DÖNENLER

memişti. Bunlardan biri, manevraların yapıldığı saha idi. Zira ekseriyeti Slav ve Bosnalı olan burada, Avusturya ve Macaristan İçin dost bir kimse bulmak müşküldü. Kaldı ki, halk, için için bu katolik ve cermen idareden yaka silkiyordu. Veliahdın ikinci isabetsizliği karısı Düşes Hohenberg ile buralara gelişi idi. Esasen hanedana mensûb bir kadın olmadığı için bütün imparatorlukta kendisini sevdirememiş bulunan bu kadın, kocasının yanında ve bu askerî harekât sırasında ne arıyordu? Bir hafta süren manevralardan sonra karı-koca biraz dinlenmek için, kıtanın merkezi olan Saray Bosna'ya gelmişler ve Sırp ların millî bir gününe rastlayan ertesi günü 28 Haziran Salı 1914- şehre girmeyi ve belediyeye verilecek Öğle ziyafetinde bulunmayı da kabul etmişlerdi. Kasabanın dışında istasyona yakın temiz bir otelde geceyi geçiren veliahd ve zevcesi o gün pek zinde yataklarından kalkmışlar, yıkanıp, giyinip kahvealtı-larını da yaptıktan sonra 4 otomobil halinde tam saat 10 da yola çıkmışlardı. İstasyonla şehrin arasındaki yol iki taraflı, köylerden, kasabalardan bir kaç gün evvel gelen ve pazar günlerine mahsûs fistanlarını giymiş kadınlı erkekli bir kalabalıkla çoktan dolmuştu. Şehrin bütün caddeleri de tıklım tıklım insan dolu idi. Polis, jandarma, askeri birlikler her türlü inzibatî tedbirleri almış bulunuyorlardı. Yalnız bir haftadanberi şehrin tenhâ bir mahallesinde basit bir meyhanenin arka tarafından bir avuç Sırp lı muazzam bir suikastin bütün plânlarını müzakere etmiş ve bir çok şeyler kararlaştırmıştı. Çete, millî hisler ve kinlerle ağzına kadar dolmuş, taşmış gençlerden mürekkepti. Bunlar, Bosna-Hersek'ten

372

373

SAMİH NAFİZ TANSU

Avusturya idaresini atmaya yemin etmişlerdir. 1878 Berlin kongresiyle Avusturya-Macaristan'ın muvakkaten işgaline haksız olarak bırakılmış olan bu geniş bölgenin, her şeyden evvel Sırbistan'a ait olduğunu iddia ediyorlardı, Avusturya-Macaristan veliahdı için, vaktiyle 1389 senesi Haziranının 28. günü birinci Kosova meydan muharebesinde Miloş Kabilović adındaki bir Sırp asilzadenin Türk hükümdarı Murad Hüdavendi-gar'ı şehit ettiği günü, arzularının tahakkukuna uygun görmüşlerdi. Onlar da bu defa Avusturya-Macar İmparatorluğunun veliahdını aynı gün ve belki aynı saatlerde öldüreceklerdi. Çetenin reisi Danilo İliç ve komitacıların en genci bir Sırp lise talebesi olan 19 yaşındaki Gabriyel Perençip idi. Suikaste çeşitli silâhlarla iştirak eden bu komita, bir numaralı şahsa bomba ile taarruzu ve iki numaralı gence de tabanca ile hücumu muvafık görmüştü. Bundan sonra muhtelif yerlerde, Kavşak noktalarında diğer suikastçiler, tabancalar, bıçaklarla bekleyeceklerdi. 7 kişi, 7 noktada veliahdı vurmaya yeminli idi. Bakalım hangisi muvaffak olacaktı? Otomobiller şimdi rıhtım caddesine sapmış bulunuyordu. Şehrin ortasından bir ırmak, geçiyor, iki tarafında rıhtımlar uzanıyordu. Birinci otomobilde Veliahd ve karısı, Bosna'nın askerî valisi vardı. Otomobilin üstü açık, çamurlukları ve kenarlıkları da pek eski tipte idi. Nişanlarını takmış ve büyük üniformasını giymiş olan Fransova-Ferdinand neşeli ve mağrur halkı selâmlıyor, her taraftan, yaşasın sesleri işitiliyordu. İkinci açık otomobilde üç yaveri geliyor, üçüncü ve dördüncü otomobiller şehrin ileri gelenlerini, veliahdın maiyetini taşıyordu. Tam

374

İTTİHÂD ve TERAKKÎ İÇİNDE DÖNENLER

bu sırada, halkı yarıp ve asker kordonunu geçip ileri atılan uzun boylu bir adam görülmüştü. Elindeki bir şeyi fırlatmış, bu küçük bomba, Veliahdın otomobilinin karoserine çarparak, geriye doğru parçalanmış, ikinci otomobildeki yaverlerin hepsini yaralamıştı. Arabalar durmuş, jandarmalar koşmuş, bombayı atan Danilo İliç çete reisi, kendini dereye atmak isterken elindeki siyanür tüpü ile yakalanmıştı. İntihar etmek istiyordu ama, buna fırsat bulamamıştı. Fakat bu hengâmede veliahd ve karısına bir şey olmamıştı. Yalnız Veliahdın yere indiği, valiye bağırıp çağırdığı görülmüştü. Yaverlerin otomobili kafileyi bırakarak acele acele hastahânenin yolunu tutmuş, katile tekrar yola koyulmuştu. Veliahd çok asabı, karısı endişeli, vali korku içinde belediyenin önüne gelmişlerdi. Burası bir mahşerdi. Mermer merdivenlere yol halıları serilmiş, başındaki sarığı ile müftü efendi bile veliahdı karşılayıp hoş geldiniz diye nutuk çeceklerin arasında yer almıştı. Sofralar, her şey hazır. Fakat asabiyetten yerinde duramayan veliahd da kimse tutmaya muktedir değildi. O, emretmişti. Burada hiç durulmadan hastahâneye gidilecek ve yaverler ziyaret edilecekti. İster istemez, otomobillere binilmiş, katile tekrar üç otomobil olarak yola koyulmuştu. Diğer caddedeki hâdiseden haberdar olmayan halk veliahdı ve karısını çılgınca alkışlıyor, yaşa diye bağırıyor, o da ister istemez, halka tebessüm ediyordu. Tam bir köşe başına gelmişlerdi. Şoför hata etmiş, sola sapmaya kalkmış askerî vali onu ikâz etmiş, hastahânenin sağda olduğunu söylemişti. İşte bu manevra sırasında ne olmuşsa olmuştu. İki numaralı su-

375

SAMİH NAFİZ TANSU

ikastçi talebe Gabriyel Preençip idi. Çok soğukkanlı bir genç olan Perençip iki kız arkadaşı ile konuşuyordu. Birden otomobillerin geldiğini görmüş, veliahdın çete reisinin bombasından sağ salim kurtulduğunu anlamıştı. Kızları bırakarak ve halkı yarararak ve bilhassa otomobilin manevrasından faydalanarak o zamanki arabaların basamağına fırlamış, elindeki parabellum tabancayı, veliahd çevirerek üç el ona, iki el karısına ve son kuruşunu da valiye atmıştı, hepsinde de isabet vardı. Perençipi jandarmalar, nihayet bileklerinden yakalamışlar, sürüklemeye başlamışlardı. Ortalık karışmış, halk panik yapmış, veliaht, o mağrur, iri yarı adam o asker kanlar içinde otomobilin içine yığılmış, karısı da ruhunu teslim etmiş, yalnız vali ufak bir yara ile sırasını savmıştı. Saatler 11 i vuruyordu. Saray Bosnada işlenen bu cinayetin o dakikalarında hiç kimse bu işin umûmî bir harbe sebep olacağını ve milyonlarca insanın öleceğini, medeniyetimizin bununla çok şey kaybedeceğini tahmin edemezdi.

Harp İlan Edilmeden Evvel Avrupa Merkezlerinin Hayatı

Saray Bosna suikastinin ilk akisleri bütün şiddetini Viyana ve Belgrad'da gösterdi. Viyana Üniversitesine mensûb gençler, kendilerine halktan da katılanlarla beraber Şönbrun sarayına doğru yürüdüler ve sonunda saltanatının 68 nci ve yaşının 88 inci yılını yaşayan Fransova Jozefi balkona çıkarttılar. Vakıa o

tahta geçtiği yıl olan 1848 de de böyle bir güneşli günde bu balkondan halka ilk defa görünmüştü. O zaman gençti, ha-
376

İTTİHÂD ve TERAKKÎ İÇİNDE DÖNENLER

reketli idi ve tab'ası onu çılgınca alkışlar ve deli gibi severdi. O bıyıkları ve çatal sakalı İle Avrupanın en tipik bir hükümdarı idi. Prens Meternih gibi zâlim bir Başvekilden sonra iradeyi ele almak, memleketi feraha, huzura ve hürriyete kavuşturmak, az hizmet sayılmazdı. Ama, şimdi titreyen elleri, feri kaçmış gözleriyle bu kendini tehdit eden, yumruklarını sıkın gençlere ne diyecekti, onlar hep bir ağızdan bağırıyorlardı:

- Bu domuz çobanlarına karşı harp istiyoruz, derhal Avusturya-Macaristan harbe girmeli ve Sırbistan'ı baştan başa işgal etmelidir, artık yeter!..

Her kafadan bir ses çıkıyor, imparator halkı teskin edemiyordu. Yanındaki selâhiyetli nazırlar va'dediyorlardı, hükümet bu işin bir çaresine bakacak, millî şerefi iade edecekti. İşin Belgrad'daki heyecanı daha fazla idi. Zaten seçimlere rastlayan o günlerde Sırbistan'ın her tarafı altüst olmuştu. Memleketin kendisine büyük bir iti-mâd beslediği ihtiyar Başbakan Paşic yurdu dolaşmakta, nutuklar çekmekte, millî birlikten bahsetmekte, haricî tehlikeleri sayıp dökmekte ve ezcümle Bosna Her-sek'in bu cenûb Slâvlarının mütekâsif bulunduğu bölgenin er ve geç Sırbistan'a bırakılacağını anlatmakta idi. Başvekil Saray Bosna suikastini haber alır almaz, her şeyi yarıda bırakarak Belgrad'a dönmüş ve Sırp kabinesi ile aralıksız içtimâlarına devam ederek bir kaç gece sabahlamıştı. Zira Avusturya-Macaristan'a verilecek cevâb pek mühimdi. Bundan harp her zaman çıkabilirdi. Kaldı ki, Belgrad'daki büyük devletlerin sefirleri, bilhassa İngiltere ve Fransa Sırbistan'a mutlak bir ihtiyat tavsiye etmekte idiler.

377

SAMÎH NAFİZ TANSU

Suikastin vuku bulduğu gün öğleye doğru Berlin'den Kiel liman muhafızlığına gelen mahrem ve şifreli bir telgrafın muhteviyatı derhal bir subayla, deniz motoru tahrik edilerek imparator ikinci Vilhelm'in deniz ortasındaki yatına ulaştırılmıştı. İmparator liman dışında her sene mutâd olduğu veçhile yapılmakta olan milletlerarası kotra yarışlarının yüksek hakem heyetine başkanlık etmek vazifesiyle orada bulunuyor, elindeki dürbünle denizin üzerinde süzülen yelkenlileri seyrediyordu. Hattâ İngiliz devlet adamlarından Çörçil de kotrası ile bu yarışa iştirak etmiş bulunuyordu. Fakat bu telgraf her şeyi altüst etmiş ve bütün müsabakaları tehir ettirmişti. Matem ilân edilmiş, her türlü eğlenceler geri kalmıştı. Yalnız imparatorun çok hiddetli bir hâlde yatından ayrılıp Berlin'e döndüğünü görenler olmuştu. Yine o gün o saatte Petersburg sokakları bir mahşeri andırıyordu. Çünkü Çar İkinci Nikola, aziz dostu Fransa Reîs-i cumhuri Mösyö Poankare'yi Çarlığın bu tarihî merkezinde ağırılıyor, günlerden beri kurulmuş, hazırlanmış olan tribünlerin önünden müstakbel harbin Rus ordularında çarpışacak erleri ve subayları, bando mızıkaların lâtif havaları ile âdeta kanatlanmış gibi halkın ve davetlilerin önünden geçiyor, caddeleri katedip gidiyordu. Bu sırada Çar'ın kulağına söylenen iki çift lâf, onun da Poankare'ye eğilerek bir şeyler fısıldaması her şeyi yerinde dondurmuş ve resmî geçidin durdurulduğunu ve Avusturya-Macar Veliahdının vurulduğu haber verildiği zaman, kalabalığın içinde bayılanlar olmuştu. Bu insanlar istikbâlin korkunç manzarasını çok iyi görenler idi. Aynı heyecan ve neşeyi Londra da yaşı-

378

İTTİHÂD ve TERAKKÎ İÇİNDE DÖNENLER

yordu. Bir kaç günden beri Alman İmparatoru'nun kardeşi, İngiliz kralının resmî misafiri idi. O devir Avrupasının en korkulu hükümdarı olan İkinci Vilhelm'in muhabbetini kazanmak ve onu bir müddet ataklarından vazgeçirmek için, İngilizlerce düşünülmüş bir ziyaret ve davet teklifine mazeretlerini sıralayan Wilhelm, kendisini temsilen kardeşini Londraya göndermiş bulunuyordu. O gün de Londra'nın Hay d Park'in d a verilecek bir garden-parti, öğleden evvel balerinlerin danslarıyla açılmış bulunuyordu. Fakat Saray Bosna faciasının meş'ûm havadisini dünyanın en uzak köşelerine yayan ajanlar, telgraflar, âdeta bütün bir arzın nabzını bir anda durdurmuş gibi idi. Paris'in bütün hovardalığına, Roma'nın muhteşem dindarlığına rağmen bu facianın akisleri orada da izler bırakmıştı, her hâlde bu iş, Sırpların yanına kâr kalmayacaktı, bundan çok şeyler çıkacaktı Avrupa merkezlerinin bu haklı ve yerinde telâşı yanında İstanbul'da bu suikastin yegâne tepkisi, gazetelerin ilâveler çıkarması, büyük manşetlerle bu havadisi vermesi olmuştu. Hattâ bir çok gazeteler meselenin alelade bir anarşist vak'asından ibaret olduğu mütâlâasını ortaya atıyordu.

İşin garibi devletin Bahriye Nâzırı Cemal Paşa, Fransa seyahatini asla tehire uğratmadan, Saray Bosna faciasından üç .gün sonra İstanbul'dan Paris'e hareket etmişti. 1 Temmuz 1914.

İstanbul mutad hayatını yaşıyor, konaklardan, yalılara göç devam ediyor, Boğaz'ın latif ve serin havasına teşne Şişli, Nişantaş, Maçka'nın aristokrattan geçirecek-

leri güzel yaz günlerini düşünüyor, bir kısım kibarlar da Erenköy, Suadiye, Bostancı'da çamlara gömülü, toprak kokan köşklere geçmek için sabırsızlanıyorlardı. Gayr-i müslimlerden Yahudiler Büyüka'da, Rumlar Burgaz'a, Ermeniler Kınalı'ya ve Türkler de Heybeli-ada'ya biraz daha ılık bir yaz bulmak ve bu adaların kumsallarında denize girmek için yolculuğa başlamış bulunuyordu. Sultan Reşat esasen yazı Dolmabahçe sarayında geçiriyor, biraderi Abdülhamîd, 33 senelik saltanatından sonra bu son günlerini menkûb olarak Beylerbeyi sarayının manolya kokan bahçelerinde veya masmavi bir denizi kucaklayan rıhtımlarında hava alarak dolduruyordu. Sultan kadın efendilerden bazıları da romatizmaya pek faydalı gelen Bursa kaplıcalarına devam etmek üzere, Çekirge'deki veya Temenye'deki köşklere göç etmiş bulunuyorlardı. Enver Paşa Kuru-çeşmedeki yalisından, Talât Bey Alemdar caddesindeki konağından, İstanbul'a doya doya bakıyorlardı. Halk günlük hayatına devam ediyor. Cuma günleri İstanbul'un mesireleri, Fırıldak suları. Çamlıca tepeleri, Alemdağ ve Kayışdağ su başları dolup dolup taşıyordu. Fakat hâdiseler hiç de beklenildiği gibi cereyan etmemişti. Poankare'nin Petersburg'dan ayrılmasını bekleyen Avusturya-Macaristan, Alman İmparatoru Vil-helm'le tam bir anlaşmaya vararak Sırbistan'a müddeti 48 saat süren bir ültimatı 23 Temmuz 1914'te vermişti. Belgrad'daki Avusturya sefiri pasaportlarını isteyerek 26 Temmuz 1914 te şehri terketmişti. Sırbistan'ın İngiltere ve Fransa'nın bütün ihtiyat tavsiyeleri üzerine

İTTİHÂD ve TERAKKÎ İÇİNDE DÖNENLER

verdiği cevap çok makuldü. Resmî tarziye verilecek, istenilen tazminat ödenecek, mes'ûller bulunup cezalandırılacak fakat gerek tahkikatın ve gerek muhakemenin Avusturyalı memurlar ve hâkimler tarafından yapılması istiklâl'e uygun görülemeyişi için kabul edilmeyecekti. İşte bu küçücük ve haklı itiraz Avusturya-Macaristan'ı deli etmiş 28 Temmuz 1914 Salı günü sabahı 9 kolordu küçük Sırbistan'ın hududlarını çiğnemişti. 29 Temmuz sabahı Rusya seferberliğini ilân etmiş ve Almanya'nın, seferberliğin durdurulmasını isteyen notasına red cevabı vermişti. O zaman 2 Ağustosta Almanya Rusya'ya harp ilân etmiş, onu korumak zorunda kalan müttefikleri Fransa 3 Ağustosta, İngiltere 4 Ağustosta Almanya ve Avusturya'ya karşı harbe girmişlerdi. 5 Ağustosta Avusturya Rusya ve müttefiklerine karşı harp ilân etmiş ve Alman plânı gereğince Belçika toprakları çiğnenmişti. 7 gün içinde 7 devlet Savaşa katılmış bulunuyordu-

İttihâd ve Terakkinin Dış Siyâseti

23 Temmuz 1914 günü Fransız donanmasının Akdeniz-de yaptığı manevralardan İstanbul'a dönen Bahriye Nâzırı Cemal Paşa, Fransa ile Osmanlı İmparatorluğu arasında bir ittifak yapmanın imkânsızlığına nihayet inanmış bulunuyordu. Bir hafta sonra, Avusturya'nın Sırbistan'a ve birkaç gün sonra da Rusya, Fransa, İngil-terenin merkezî devletlerle savaşa girmeleri, İttihâd ve Terakki umûmî merkezini ve onun hükümetini adamakıllı şaşırtmış bulunuyordu. İttihâd ve Terakki, iktidara

geldiği günden beri, Avrupada bir baskül siyâseti vücuda getirmiş olan ve üçer üçer sıralanmış bulunan iki zümreden hangisini tutacağını bir türlü kestirememişti. Üçlü itilâf devletlerinden Çarlık Rusyanın bulunması, midesini bulandırıyor, üçlü ittifakla Trablusgarbı, haksız ve yersiz, istilâ ile ele geçiren İtalya'ya karşı da husumetine devam ediyordu.

Talât Bey bir gün arkadaşlarına:

- Değneğin o ucu da b..lu bu ucu da, neresinden tutmalı!., diye dert yanıyordu. Amma, kabinde Enver ve Cemal paşaların her ikisi Alman ittifakını bir kurtuluş ümidi olarak görüyorlardı. Prens Sait Halim Paşaya gelince o, Hâriciye Nâzırı Halil (Menteş) Beyle beraber, İngiltere tarafının her zaman olduğunu gibi sonunda muvaffak olacağına kani' idî. Bu sebeple İngiltere'den ayrılmak doğru olmaz kanâatinde idiler. Merkez-i umûmîdekilerin endişesi ise:

- Er ve geç harbe gireceğimiz muhakkaktır, hiç olmazsa biraz geç girmeye ve zamanını iyi seçmeye baksak diyorlardı. Bî-taraf kalmayı ne aklına getiren vardı, ne de bunun mümkün olacağını kabul eden bulunuyordu. Fransa'dan yapılan son istikrazın bile bütün teminatına rağmen itilâf devletleri tarafında madem ki, Rusya vardır, bu bizim işimize gelmez diyenler de çoktu. Nihayet İttihâd ve Terakki kabinesi umûmî seferberliği ilâna mecbur kaldı. (21 Temmuz 1330-3 Ağustos 1914).

Kırmızı zemin üzerine yeşil bayraklı ve Tuğralı beyannamelerde iri harflerle şu kelimeler okunmakta idi:

İTTİHÂD ve TERAKKÎ İÇİNDE DÖNENLER - Seferberlik var, asker olanlar silâh başına!

Bütün vatandaşlar yaşları 20 ilâ 45 arasında olmak şartıyla derhal askerlik şubelerine baş vurmakla mükellef idiler. Fakat bu seferberlik ilânından bir gün evvel, 2 Ağustos 1914 de, Almanyanın İstanbul

sefiri Baron Vangen Heim ile sadrazam Prens Sait Halim Paşa şimdilik itina ile gizledikleri Alman-Osmanlı ittifak muahedesini de imza etmiş bulunuyorlardı. Bu imza merasiminde yalnız her iki devletin bu iki mümessili bulunmuştu. Osmanlı kabinesinde bu gizli ittifakı bilen dört Nazırdı. Bunlar Talât Bey, Enver Paşa, Cemal Paşa ve Halil Bey idi. Bilâhare bunu öğrenmiş olan Maliye Nâzırı Cavit Bey Fransızlara vermiş olduğu sözü tutamadığı için istifa etmiş ve bu suretle zevahirin kurtarılmasına dikkat edilmişti. Muahedenin bilhassa ikinci maddesi pek dikkate değer bir mahiyette idi.

- Şayet Rusya, Avusturya-Macaristan aleyhine fiilî bir müdâhaleye kalkarsa ve neticede bu hareket Almanyanın da harbe girmesini intaç eylerse, bu taktirde Osmanlı devletinin de harbe girmesine sebep olmuş bulunacaktır. İttihatçılar, bu madde ile ellerindeki kâğıdı ortaya koymuş bulunuyorlardı. Koskoca İmparatorluğun dış siyâseti, Almanya ve müttefiklerinin kaderine bağlanmış oluyordu. Bu anlaşmayı, hükümet erkânının diğerlerinden gizlemek suretiyle girişilen emr-i vâ-kî de, İttihatçıların, hemen her yerde gösterdikleri komitacılıktan başka bir şekilde tefsir edilemezdi. İşte bu suretle bidayette gizli kalmış, sonra bütün mahiyeti ile ortaya çıkmış olan bu muahedenin devleti, kırk yıllık

3R3

SAMİH NAFİZ TANSU

dostlarından nasıl ayırdığını, cihan harbine nasıl acele girildiğini, bunun neye mal olduğunu tarih göstermiştir. Bunda İttihâd ve Terakki erkânının çok acele ettikleri muhakkaktı. Mütarekeden evvel, Talât Paşa ile Mustafa Kemal Paşa arasında geçmiş bir münâkaşa çok dikkate değerdi. O zaman Talât, Sadrazam bulunuyor ve harp, ikinci yılını arkasında bırakmış, yoluna devam ediyordu. Mustafa Kemal, birinci cihan harbine acele girilmiş taraf seçmekte isabet edilmemiş olduğuna kani' idi. Fikirlerini açıkça devrin sadrazamına söylemişti. Anafartalar kahramanına karşı söyleyeceği sözlerde biraz da çekingen ve dikkatli olan Talât Paşa,

- Kemal demişti, dediğin bir dereceye kadar hakikat sayılabilir, yalnız bizim er ve geç girmek zorunda olduğumuzu kabul et, bu Boğazlar bizim elimizde kaldıkça bizi boş bırakırlar mı zannediyorsun!.. Kim ağır basarsa, kim evvel davranırsa, kim daha ziyade menfaat temin ederse, bizi kendi tarafına çekecektir. Hem malî ve iktisadî vaziyeti bozuk olan devletlerin müstakil siyâseti olacağına inanıyor musun? Ben buna asla imkân göremiyorum, ve sorarım sana, kırk yıllık düşmanımız Rusya'nın bulunduğu tarafa mı geçse idik daha iyi olurdu? hoş bunu da düşünmedik değil, düşündük, hattâ bazı temaslara da giriştik olmadı, göz kör olsun, paraya muhtaçtık, Cavid'i biliyorsun Avrupa gönderdik, bize şu an'anevî dostumuz Fransızlar bile para vermekte yüz defa düşündüler, sonra da ne verdiler, dağ doğura doğura fare doğurdu, bu para ile bir imparatorluk uzun müddet bitaraf kalabilir mi?.. Zamanına gelince bundan daha iyisini bulamazdık, harbe

384

İTTİHÂD ve TERAKKİ İÇİNDE DÖNENLER

girecek idiysek, bir iş yapacağımız zamanda girmek gerekti, işte Çanakkale zaferimizle Rusya'yı tâ kalbin-den vurduk, herifler aşıldıktan, cephanesizlikten kırılıyorlar, yakında görürsün bu koskoca memleket çatır çatır çökecektir.

Mustafa Kemal, Talât Paşanın vatanperverliğinden şüphe etmiyordu, fakat mağlûb olacağımızı da muhakkak görüyordu. Cevaben:

- Çok şeyler yapacaksınız, bunu ben de anlıyorum, fakat korkarım ki bütün bunlar, memleketi İçinden çıkılmaz bir hale sokmasın, eğer ben ve benim gibiler o zaman hayatta bulunursak, sizin bu sözlerinizi her hâlde taktir etmeyeceğiz, temenni ederim ki, biz görüşlerimizde yanılmış çıkalım!..

Talât Paşanın, anafartalar kahramanına son sözü şu olmuştu:

- Merak etme kardeşim!

Atatürk daha sonra hatıralarını anlattığı Sayın Ruşen Eşrefe şöyle demişti:

- Zavallı Talât Paşa, kendisinin bir çapkın Ermeni kurşunuyla Berlin sokaklarında yere serildiğini işittiğim zaman ne kadar müteessir olmuşum!.. Evet, Talât Paşa büyük adamdı. Bir memlekete uzun yıllar bu tip insanların gelmesini beklemek lâzımdı. Fakat milliyetperverliği, heyecanı, kafasına koyduğu şeyi behemehal yapmak arzusu, onu acele kararlar almaktan da alıkoymamıştı. Aynı hüsn-i niyet ve aynı heyecan, İttihâd ve Terakkinin diğer erkânında da vardı. Enver Paşa, Ce-

385

SAMİH NAFİZ TANSU

mal Paşa, Halil Bey, Cavit Bey, tek tek birer kıymet idiler. Fakat hepsi hayalperest idiler, realitelerden daima uzak kalmayı sevmişlerdi. Bu sebeple daha istikrarlı, daha olgun bir dış siyâset takibine muvaffak olamadılar, bu devlet adamlarının, hayallerin peşinde koşan ideolojilerini biraz da yine İttihâd ve Terakkinin meşhur mütefekki Ziya Gökalp Bey körüklüyordu.

Teşkilât-ı Mahsûsa

İttihâd ve Terakki erkânının ne kadar hayalperest olduğunu şuradan anlamak kabildi. Düşüncelerinde bütün dünyayı ve İslâm âlemini hedef tutmuşlardı. Yavuz Sultan Selim'e taş çıkartacak fikirlerin sahibi idiler.

- İngiltere'yi diyorlardı, can alacak yerinden vuracağız, bütün İslâm âlemini ayaklandıracacağız, her tarafa itimâd edilir, becerikli adamlarımızı göndereceğiz, bunlar Cizvit papazları gibi orada inadla, ısrarla çalışacaklar ve Hindistan'ı, Belûcîstan'ı, Afganistan'ı, İran'ı, Afrikadaki Müslüman memleketleri ayaklandıracacağız. Asyada, Afrikada, İngiltere ve Fransa'yı müşkül vaziyete sokacağız. Alem-i İslâm halifenin emri altına girecek, bu ihtilâller, cihan harbinin kısa sürmesinde, itilâf devletlerinin yıkılmasında en büyük rolü oynayacak, aynı şekilde Rusya dahilinde de çalışacağız. Doğu, Batı Türkistan, bütün Kafkasya, Kırım, Rusyanın Bozkırlarındaki Türk kabileleri hepsi işaretimize bakacaklar!.. İşte teşkilât-ı mahsûsa adı verilen teşekkül bu fikirler ve gayelerle meydana getirilmişti. Balkan Harbi

386

İTTİHÂD ve TERAKKÎ İÇİNDE DÖNENLER

ralarında düşünülen ve Umûmi Harpten biraz evvel kurulan ve bütün harp yıllarında var kuvvetiyle çalışan, uğrunda milyonlar sarfedilen, güzide insanları bir araya toplayan ve İslâm dünyasına gönderen teşkilât, Talât Paşa ile Enver Paşanın karihasından doğmuş ve ortaya konmuştu. Her ikisinin dostu Süleyman Askeri Bey bu teşkilâtın başına seçilmiş, onun şehadeti ile tarihte İslâm bayraktarları gibi elden ele bu mukaddes emanet geçirilerek asla terk edilmemişti. O kadar edilmemişti ki, harp dört sene sonra, her tarafta tam bir iflâsla neticelendiği ve İttihâd ve Terakkî erkânı da birer birer memlekettten kaçmaya hazırlandıkları sırasında Kuruçeşmedeki yalısında Harbiye Nâzırı Enver Paşa, Sayın başkanım süvârî yarbayı Hüsamettin Ertürk'ü huzuruna davet ederek ona,

- Hüsamettin Bey, Teşkilât-ı mahsusaya âid bütün evrak ve defterleri muhafaza edecek ve bizimle devamlı muhabere eyleyeceksin, sana Ahmet İzzet Paşa lâzım-gelen nakdî yardımı yapacak, adamlarımız, çizdiğimiz yolda yürüyecek, birbirimizi haberdar edeceğiz!., diye de vasiyette bulunmuştu. Esasen Enver Paşanın hayallerine kimse erişemezdi. Onun düşündüklerini hatırıma getirmek boş gayretti. O, göklerde uçar, bir türlü yerlere inemezdi. Teşkilât-ı Mahsûsa, çok geniş tutulmuş bir teşkilâtı. Dahilî ve haricî siyâsete, harbin bütün icâblarına göre ayarlanacaktı. Kadrosu o kadar genişti ki, buraya bağlı çeteler, çeteciler temin edilmişti. Bütün bu insanlar, ordunun vazifesini kolaylaştıracak yolları açacak, düşmanı içinden, gerisinden vuracak ve birçok bilgiler toplaya-

387

SAMÎH NAFİZ TANSU

çaktı. Burada hakim olan ruh, bir zamanlar Balkanlarda eşkiya takibinde hâsıl olan ruhun tamamen aynı idi. İt-tihâd ve Terakkî erkânı, bütün Ömürleri boyunca o havaya sadık kalmışlardı. Yalnız bu mühim teşkilât asıl kimin idaresi altında bulunacaktı. Buna Harbiye Nâzırı mı yoksa Dahiliye Nâzırı mı karışacaktı Bir müddet bu, münâkaşa mevzuu olmuştu. Fakat her iki arkadaş, Enver'le Talât, işi merkez-i umûmîde toplamakla, birbirlerini kırmamak yolunu bulmuşlardı. Fakat merkez-i umûmî de şu noktayı kabul etmişti ki, Teşkilât-ı Mah-susanın faaliyet programını ve çalışma esasını Harbiye Nâzırı çizmeliydi.

Harbiye Nezâretinde de bu plânları çizecek Ecnebi müşavirler mevcuttu. Umûmî Harpten bir sene evvel, Osmanlı ordusunu islâh için getirilmiş olan Alman askerî heyetinin reîsi bulunan Liman fon Sanders Paşa, harbe başlayınca. Harbiye Nâzırının askerî müşaviri olmuştu. Ve bu heyette bulunan Miralay Bronzart Şlen-dorf da Osmanlı orduları erkânı harbiye-i umûmîye riyasetine getirilmiş ve Generalliğe terfi ettirilerek Bronzart Paşa olmuştu. Yalnız bir tezat göze çarpıyordu. Harp başladığı sırada Osmanlı donanmasının başında bir İngiliz heyeti ve ona da riyaset eden bir İngiliz Amiral, Amiral Limbos durmakta idi. Vaktiyle Osmanlı İmparatorluğunun Almanya ve İngiltere'yi aynı hizada tutmaktan doğan bir politikasının eseri olan bu paralel çalışmalar hoş görülebilirdi. İttihatçılar, belki de bu nevi çalışmayı 33 senelik bir saltanattan sonra yıktıkları Abdülhamîdin siyâsetinden almışlardı.

Abdülhamîd'in

388

İTTİHÂD ve TERAKKÎ İÇİNDE DÖNENLER

Enver Paşaya, Beylerbeyinde verdiği nasihat,* göstermişti ki, hanedanın bu genç damadına karşı Hâkân-ı Mahlûun ayrı bir teveccühü vardı. Hele Talât Paşanın, Abdülhamîd'in cenazesinde gözlerinden yaş gelecek derecede ağlaması da göstermişti ki, İttihâd ve Terakkî-ciler, her şeye rağmen Sultan Abdülhamîd'in büyük bir devlet adamı olduğunu kabul etmişlerdi. Onu bu hale getirenlerin etrafı olduğunda müttetiktiler. O hâlde, İt-tihâd-ı İslâm fikirleri ile büyük devletleri bir hizada tutmak düşüncesini, Sultan Abdülhamîd'in icraatından almışlardı Fakat kara ve deniz kuvvetlerimizde görülen bu tezâd, Alman harp gemilerinin sularımıza sığındığı tarihten sonra bertaraf edilmiş İngiliz heyeti

memleketimizden ayrılarak sahayı Almanlara tamamen bırakmıştı. İttihâd ve Terakkî, her hâlde yine büyük mefkûreci Ziya Gökalp ve onun arkadaşları Ömer Naci, Mehmet Emin, Hamdullah Suphi Beylere uyarak (Tür-kocakları)nı da kurmuştu. Osmanlı camiasına dahil, Türk'ten gayri unsurların (Türk milliyetçiliğine) intibak ettirilmeleri gayretiyle hareket geçmiş olan bu ocaklar, cidden o tarihlerde büyük hizmetler görmüşlerdi. Teşkilât-ı Mahsûsaya verilen direktif de İttihâd ve Terakkî-nin meşhûr-i âlem olan üç başlı politikasını beraber yürütmekten ibaretti.

Ziya' Gökalp'e göre Türkiye'nin hedefi Türkçülük; yine koyu bir İttihatçı olan Emirî efendiye göre - İslamcılık; Talât Paşanın nokta-i nazarına göre ise -Osmanlıcılık- ile ifâde olunmakta idi. Amma bu üç hedef bir

* Muharririn -iki Devrin Perde Arkası- eserine bakını/.

389

SAMİH NAFİZ TANSU

arabaya çekilmiş ayrı cinsten üç ayrı binek atına benzetilebilirdi. Kimin ağır basacağını tahmin etmek kolay değildi. İslamcılık gayesi, İttihâd ve Terakkiyi birtakım Arap şeyhler, bir takım Türk ve Tatar hocalar tedarikine mecbur etmişti. Teşkilât-ı Mahsûsada bu kabil kimseler istihdam edilmiş, hattâ bunlar harbin son senesinde İstanbul'a getirilerek kendilerine yeni yeni vazifeler verilmek üzere iken mütareke imzalanmış, bu zavallılar da yüzüstü bırakılmıştı. Diğer taraftan hatib Ömer Naci, İran içerlerinde Teşkilât-ı Mahsûsaya ait vazifeleri yaparken gözlerini dünyaya kapamıştı. Yine bir çokları çeşitli İslâm memleketlerine dağılmıştı. Bunlardan Eşref Kuşçubaşı, Mısır'da çok mühim hizmetler ifâ etmiş, hakikatte Mısır'ın istiklâli için çalışmıştı. Onun İngiltere'ye ne kadar tehlikeli bir adam olduğunu, İngiliz harp hatıraları yazmakta idi. Merkez-i umûmî fikirlerini yaydığı (Türk yurdu), (Yeni mecmua) gibi dergilerle Türkçülük yolundaki neşriyatını bütün hızıyla yürütmekte idi. Teşkilât-ı Mahsûsanın giriştiği muazzam propaganda, denizaltılarla uzak Müslüman müstemleke memleketlerine gönderilen harp malzemesi, sandıklar dolusu altınlar, hesabı sorulamamış hamleler olarak tarihe geçmiştir. Harp senelerinde Şeyh Sünûsî'nin aynı maksatla İstanbul'a getirilişi. Sultan Reşad'ın vefatıyla karşılaşan Şeyhin Vahidettin'in Eyüp Sultan'da kılıç kuşanma merasiminde hazır bulunuşu, sonra mütârekenin imzası kat'î bir hale gelince bir Alman denizalhsı ile kaçırılışı, hep Teşkilât-ı Mahsûsanın maceralarından başka bir şey sayılamazdı. Süleyman Askerî Bey teşkî-Iâtın başına geçtikten sonra, Karadeniz sahillerindeki Rumların faaliyetlerine mani olmak üzere Hüsrev Sami

390

İTTİHÂD ve TERAKKÎ İÇİNDE DÖNENLER

Bey, Arnavutluk işlerine yakından vukufu dolayısıyla bu havaliye Eyüp Sabri Bey, hitabeti ve teşkilâtçılığı ile meşhur Ömer Naci Bey de Kafkasya'ya, Bahattin Şakir ve Ruşeni Beyler de Erzurum'a gönderildiği gibi doğudaki çetelerin idaresi işi de (İttihâd ve Terakkî İçinde) adlı serimizin en dikkate değer simalarından biri olan Yakup Cemil Beye verilmiş oluyordu. Teşkilât-ı Mahsûsanın nasıl bir teşekkül olduğu ve neler yapmaya hazırlandığını Yakup Cemil Beyin hayatını safha safha açtığımız zaman herkes daha iyi öğrenmiş olacaktır.

Yakup Cemil Kimdir?

İttihâd ve Terakkinin tarihinde başlı başına rol oynamış muhitine korku ve dehşet salmış, tek bir adam olarak Yakup Cemil Beyi göstermek mümkündür. Hudutsuz cesareti, müthiş ataklığı ile tanınmış olan bu zatı ne âmirleri, ne kumandanları, ne de bir memleketin mukadderatını elinde tutan hükümet erkânı frenleyebilmiş, o sanki devlet içinde ayrı bir devlet olarak kendisini her türlü sorgu ve suâlden uzak tutmuştur. Yalnız bütün bunlara rağmen onun vatanperverliğinden, müfrit derecede Türkçülüğünden, hamiyet ve namuskârlığımdan şüphe etmeye kimsenin asla hakkı yoktur. Yakup Cemil, bir dâvaya inanmanın, bu uğurda boşuşmanın sonunda da en ufak bir korku duymadan, hattâ gözlerini bağlamaya gelenlere:

- "İstemez, ben sizleri seyrederek ölmesini bilirim" diyecek kadar soğukkanlılık göstermenin canlı sembolüdür, onun içindir ki, bir manga askerin karşısında kurşuna dizilmiştir. Onun bütün hayatı dikkat ve

391

SAMİH NAFİZ TANSU

ibretle mütâlâa edilmeye değer. Bundan dolayıdır ki, hakkındaki hükmü, ancak bütün bir Ömrün sonunda vermeye kendimizi zorlamalıyız. Son devrin tarihinde cidden pek az anlaşılmış kimselerden biri de hiç şüphe yok ki odur. Onu eli tabancalı, her önüne çıkını tehdit eden, gangster taslağı saymak da çok büyük haksızlık olmuştur. O bir vatanperver olarak doğmuş, inanıyoruz ki, yine bir vatanperver olarak ölmüştür. İdama mahkûm edilmesi, kurşuna dizilmesi, hakkında verdiğimiz kıymetlere fikrimizce hiçbir zarar getirmeyecektir.

Yakup Cemil, İstanbul'da Yenibahçe'de doğmuş fakir bir ailenin çocuğu idi. Semtindeki ilk mektebi bitirmiş, Askerî Rüştiyesinden, Kuleli Askeri Lisesinden sonra Harbiyeye geçmiş ve oradan Mülâzım çıkarak Kümeli'deki eşkiya takibine memur edilmişti. Mektepte de haşarılığı, kavgacılığı ile etrafını yıldırıyordu. Gözünü budaktan sakınmayan, tabancasıyla pireyi gözünden vuracak derecede nişancı olan Yakup Cemil'in hayatı baştan başa maceralarla doludur. Silâhlar üzerine yemin edilerek çıkılan Harbiyeden, silâhların karşısında delik deşik olarak can verdiği Kâğıthane sırtlarına kadar, 42 yıla sığdırılan bu birbirinden daha dehşet maceraları anlatmak, dünyanın en heyecanlı bir romanını hikâye etmekten farksızdır. Fakat arkasında ne bir servet, ne de heves edilir bir şöhrat bırakmamış olan Yakup Cemil, dürüst ve temiz bir vatan çocuğu olarak zikredilmelidir. Tefik Fikret'in dediği gibi o:
- "Hak bellediğin bir yola, yalnız gideceksin!.." Misrâmın tam kahramanı olmuş, cidden inandığı yola yalnız gitmekten de çekinmemiştir. İnandığı yol şu idi:

392

İTTİHÂD ve TERAKKÎ İÇİNDE DÖNENLER

- Osmanlı İmparatorluğu, Birinci Cihan Harbine âdeta heveslenmiş, Balkan Harbinin acılarını çıkarmak için, alelacele girmiştir. Burada yaptığı bütün fedakârlıklar, Almanya ve müttefiklerinin işine yaramış, evlâtlarını boşu boşuna harcamıştır. 1916 dan itibaren artık harbin sonu görünmüştür. Bu Türkler için intihardan başka bir şey değildir. Almanya ve müttefikleri er ve geç yenilecekler, büyük kayıplara uğrayacaklardır. O hâlde memleketi kurtarmak için, inattan vazgeçmeli söz dinlemelidir. Almanlara verilmiş söz, yine büyük bir Alman hükümdarının, şu sözleriyle pek güzel iptal edilebilecektir. Prusya Kralı Büyük Frederik:

- Siyâsette sadâkat, hamakattır! sözünü söylemekle şöhrat bulmuştur. Hayatı da bir çok kaypaklıklarla geçmiş, ancak bu sayede 7 sene harplerini kazanmış ve Si-lizya'yı memleketine katabilmiştir. O hâlde bizzat Almanlar, hangi sadakatten bahsedebileceklerdir. Türkler hüsn-i niyetlerini göstermiş, Çanakkale'de, Kanal'da, Kafkasya'da, Galicya'da, Balkanlar'da, her tarafta harbe girerek, yüzbinlerce Türk gencini, sırf bir söz uğruna feda etmişlerdir. Fakat içinde bulunduğumuz gemiyi de batırmaya kimsenin hakkı yoktur, diyerek bar bar bağırın Yakup Cemil yine şöyle ilâve ediyordu:

- O hâlde şimdi yapılacak şey, hemen münferid bir sulhe girişmektir. Bunun için Fransa'da, İngiltere'de temasa hazır kimseler vardır. Bundan istifâde edilmeli, Osmanlı İmparatorluğu harpten çıkarılmalıdır. Çünkü meşhur bir Türk darb-ı meseli vardır:

- Zararın neresinden dönülse kârdır! Evvelâ İttihâd ve Terakki umûmî merkezini, sonra fırkanın hükûmeti-

I

393

SAMİH NAFİZ TANSU

İTTİHÂD ve TERAKKÎ İÇİNDE DÖNENLER

ni münferit sulhe İcbar etmeli, bu işi başarmalıdır!.. Şayet baştakiler bu doğru yola ayaklarıyla tıpış tıpış yürüyüp gitmezlerse, onları bu çınarın dallarına konmuş işe yaramayan kargalar gibi vurmak bu gençlere, vatanperver insanlara düşmektedir, diyordu. Fakat ne yazık ki, Yakup Cemil, bütün çırpınmalarına, bağırıp çağırımlarına rağmen kendisine taraftar bulamamıştı. O, yoksa her şeyi göze almıştı. Zaten de alışmıştı. Ona şimdi çok kolay geliyordu. Üç, beş arkadaş Bâb-ı âlî'yi basıp hükûmeti pekâla devirebilirlerdi. Hükümet denilen şey de ne idi?.. Bir kaç zorlu adamdan ibaret değil mi?.. Bir kaç el tabancanın halledemeyeceği sanki ne vardı?.. Zaten de kimseye, hiçbir devirde hesap sorulduğu da görülmemişti. Yakup Cemil, bizzat yere serdiği Harbiye Nâzırı Nâzım Paşanın katlinden bir sorgu suâle tâbi tutulmuş mu idi?.. Arkadaşları bu işe kaza demiş çıkmışlardı. Bu gibi işlerde kaza olup giderdi. Onun sanki bu ilk işi mi idi. Trablusgarp'da casus olduğuna inanıp onu uykuda vurduğu birinci mülâzım Şükrü Beyin hesabı,, şark'da kurşuna dizdirdiği 16 kişi, bütün bunlar ne olmuştu. Bunların yanına icâb ederse Talât', Enver'i de gönderebilirdi. Bunlar onun can ciğer arkadaşları idi ama, Yakup Cemil için her şeyin üstünde vatan vardı, her yerde, her zaman bağırırdı:

- Vatanın menfaatleri uğruna babamı da öldürmez -sem, bana Yakup Cemil demesinler!.. İşte biraz sonra bütün şahsiyet ve maceralarını anlatacağımız Yakup Cemil bu adamdı. Kurşuna dizilmesine sebep olan suçu da -Münferit sulh teşebbüsü- olarak vasıflandırılabilirdi.

394

Umûm-î Harbe Nasıl Girdik

İttihâd ve Terakki Fırkası, İngiltere'den alacağını umduğu Sultan Osman ve Residiye direktörleri ile takviye edeceği donanma sayesinde Yunanistan'ın işgalinde kalan Ege denizindeki adaları, geri alacağını hesaplıyor ve Yunanistanla bir harp vesilesi arıyordu. Hele donanmaya biraz sonra katılacak olan Fâtih direktörü de gelirse artık Türk denizcilerini hiçbir kuvvetin durduramayacağını iddia ediyordu. Fakat 28 Temmuz 1914 sabahı şafakla beraber Sırbistan hudutlarını geçen Avusturya-Macar kolorduları bütün

dünyayı hayret ve dehşete sürüklediği gibi, İttihâd ve Terakkinin de hesaplarını alt üst etmişti. Hele Sir Edvar Grey'ın ilgi devletleri bir sulh konferansında birleştirmek arzusu ve ilân-ı harbe takaddüm eden günlerdeki hummalı gayretleri de bu taarruz ile neticesiz kalmasına rağmen bütün dünya, yine ihtilâfın mevzî kalacağından ümit vardı. Fakat Çarlık Rusya'nın seferberliği bu ümidleri de mahvetmişti. Halbuki Çarlık Rusya'nın seferberliğini ilân ettiği 29 Temmuz günü vaziyeti haber alan Alman İmparatoru, halasının oğlu olan İkinci Nikola'dan bu seferberliğin durdurulmasını istemiş ve büyük babalarının ölüm döşeğinde onlara söylediği sözleri hatırlatmıştı. Büyük baba her ikisine şöyle demişti:

- En korktuğum şey, memleketlerinizin karşılıklı bir harbe girmesidir. Bu taktirde ikiniz de hanedanınızı kaybetmek felâketine uğrayacaksınız!.. Bu telgrafın tesiri görülmüş. Çar ertesi günü seferberliğin durdurulması emrini vermiş ise de Başvekil ve Hâriciye Nâzırı

395

SAMİH NAFİZ TANSU

Mösyö Sazanof buna şiddetle muhalefet etmiş ve seferberliği durdurmadığı gibi o gece saraya gitmiş, yatmadan evvel ziyaret ettiği Çar'a, Çariçenin önünde,

- Haşmetpenâh unutmayınız ki, siz Kayser Vil-helm'in akrabası değil, Rusların Çarısınız, bu seferberliği durduğunuz gün, vatana hıyanet etmiş olursunuz, diyebilmişti.

Çar İkinci Mkola karısına bakmış. Çariçe de Çar'a dönerek:

- "Mösyö Sazanof'un hakkı var, bu seferberliği kimse durduramaz" demişti.

İşte Birinci Cihan Harbini umûmî bir hale sokan da bu seferberliğin durdurulması olmuştu. Bir defa harp başlayınca ve Londra'ya giden Bahriyelilerimize de gemilerin şimdilik verilemeyeceği bildirilince, İngiltere'ye karşı İttihâd ve Terakki erkânında müthiş bir hiddet hasıl olmuştu. İngiltere'ye bu hareketinin yanına kâr kalmayacağını anlatmak lâzımdı. O sırada harbe takaddüm eden aylarda Alman Erkân-ı Harbiyesi, müstakbel bir savaşta Fransa'nın garp cephesine yığacağı cesur Şimalî Afrika birliklerinin, Tunus, Cezayir, Fas sahillerinden ana vatana naklini güçleştirmek, icâb ederse bu nakliye gemilerini batırmak üzere iki korsan gemisini, zahirde müttefiki İtalya limanlarını ziyaret; hakikatte Garp cephesine gelecek kuvvetleri imha etmek gayesiyle vazifelendirmiş ti. Adlarına Geben (Yavuz), Breslav (Midilli) denilen bu harp gemilerinden birincisi 1912'de Bremen tezgâhlarında denize indirilmiş 28 buçukluk topları ve 28 mil sürati ve birçok kısımlarındaki bölme-

396

İTTİHÂD ve TERAKKİ İÇİNDE DÖNENLER

leri ile o devre göre fevkalâde modern bir harp kruvazörü idi. Midilli ise ona yardım edecek, ikmâl işlerinde hizmeti dokunacaktı Nitekim bu korsan gemileri, harp ilânını İtalyan limanlarında öğrenir öğrenmez denize açılarak. Alman Erkân-ı Harbiyesinin çizdiği plânı tahakkuk ettirmişler, asker yüklü gemilerini batırdıkları gibi Korsika adası limanlarını da şiddetli bir şekilde bombardıman etmişlerdi. Evvelâ Fransız donanmasının ve 4 Ağustos gece yarısından itibaren Akdeniz İngiliz donanmasının şiddetli takibine uğrayan korsan gemiler Mataban burnunu dönerek Adalar Denizine sapmışlar, Sakız Adası limanında bu gemileri yine Alman harp planı gereğince bekleyen ve kömür yüklü bulunan Kor-kovado (Sulh) Alman şilebini de arkalarına takarak Çanakkale Boğazı önlerine gelmişlerdi. Boğazlar Kumandanı emrimizde bulunan Amiral Fon Özedom Paşa (Alman), vaziyeti Enver Paşaya bildirmişti. Bu meseleden üç kişinin haberi olmuştu: Harbiye Nâzırı Enver Paşa, Bahriye Nâzırı Cemal Paşa, Dâhiliye Nâzırı Talât Bey. Ve üçü de mûcib sebepleri sıralayarak Sadrazam Prens Sait Halim Paşayı ikna etmişler, gemilerin mayın tarlaları içinden geçirilerek İstanbul'a getireleceğini ve silâhlarından tecrîd edileceğini de temin etmişlerdi. Alman korsan gemilerinin Amiralî Soşon da devletler hukukuna uyacağını telsizle bildirmiş bulunuyordu. Kabinenin ancak dört salâhiyetli şahsının bildiği bir emr-i vâki' ile Çanakkale Boğazına dökülmüş torpil tarlalarının arasından Türk kılavuz römorkörlerinin delaletiyle Marmaraya giren bu üç gemi, biraz sonra İstanbul Önüne gelerek demirlemişlerdi. Fransız ve İngiliz donan-

397

SAMİH NAFİZ TANSU

masına mensûb harp gemilerinin takibi Çanakkale Boğazı medhalinde sona ermiş, ilgili devletler müşterek bir nota vererek gemilerin derhal silâhtan ve askerden tecridini istemişlerdi. O sırada sık sık toplanan Meclis-i Vükelâ keyfiyeti Amiral Soşon'a bildirmiş ise de Amiral, kendisinin bir asker olduğunu ve devletler hukukuna emir almadan uyamayacağını, harp sırasında baş kumandanlık vazifesinin İmparatorunda bulunduğunu, ancak İmparator Kayser Vilhelm'den gelecek bir emre göre hareket edebileceğini kati bir şekilde Bâb-ı âlîye anlatmıştı. Bizzat, Enver Paşanın Berlin'le telsizle görüşmeleri ve İmparator'dan gelen cevaplar, menfi idi. O zaman yine İttihâd ve Terakkinin 1 numaralı adamına iş düşmüş devleti, içinde çırpındığı müşkülünden o kurtarmıştı.

Nazırlar heyetinin ALman İmparatoruna teklifi şu olmuştu:

- Gemiler, Devlet-i Osmaniyyeye satılamaz mı idi?..

İmparatorun cevabı şu şekilde vâki oldu. Harp esnasında gemi satmaya İmparator dahi salâhiyetli değildir. Bu bir Anayasa, meselesi ve yapılması gereken Referandum dâvası idi. Ancak İmparator bu harp gemilerini,

- Muvakatten satar, fakat Alman zabitan ve erlerinin gemilerde mütehassıs sıfatıyla ve Osmanlı Devleti emrinde kalmasına müsaade edebilir!..

Nihayet 5 milyon altın Mark borçlarımıza ilâve edilmek şartıyla üç gemi Osmanlı Devletine muvakkâ-398

İTTİHÂD ve TERAKKÎ İÇİNDE DÖNENLER

ten satılmış ve Amiral Soşon, paşalığa terfi ettirilerek maiyetindeki zâbitan ve neferât ile Devlet-i Aliyye emrine alınmıştı. Harp başlar başlamaz bitarafılığı bir taraftan ilan eden, diğer taraftan Almanlarla gizlice ittifâ-k yapan Devlet-i Osmaniye, kendisine sığınan bu harp gemileri tehlikesini de Talât Beyin tertibi ile böylece atlattıktan sonra. Bahriye Nâzırı Cemal Paşa'nın tensibi ile Türk donanmasının faal bir hale gelmesine lüzum görmüştü. Almanya'dan getirtilen mütehassıslar ve yedek parçalarla Haliç'de muattal yatan donanma-yı hümayûn, yeni baştan bir revizyona tâbi kılınmış, kısa zamanda işe yarar bir hale getirilmişti. Donanma mütehassısı Soşon paşa, harp gemilerimizin iştirak edeceği büyük bir manevra hazırlamıştı. Fakat bu manevranın Marmarada değil, Karadenizde olmasını, açık deniz tecrübelerinin noksanlığını ileri sürerek ısrar ediyordu. •Nihayet bu manevraların Karadenizde olmasına da muvafakat eden kabinenin bu dört şahsiyeti olmuştu. Soşon paşa, bu müsadeyi alır almaz, Karadenize açılmış, sancak direklerinde dalgalanan Türk bayrağını, yeni bir maceraya sokmuştu. Ereğli önlerinden Boğaza doğru seyretmekte bulunan bir Rus şilebinin ihtara rağmen durmaması batırılmasıyla neticelenmiş, meseleyi protesto için Sivastopol limanından ayrılan Rus torpidolarına Soşon Paşa mukabele ederek Osmanlı deniz manevralarını ihlâl ile onları suçlandırmış ve Sivastopol limanını bombardıman ederek, hatıralarında da gizlemediği emr-i vâki' yapıp Osmanlı İmparatorluğunu 29 Ekim 1914 te Rusya ile harbe sokmuştu.

399

SAMİH NAFİZ TANSU

Her Tarafta Teşkilât-ı Mahsûsa

Harb başlar başlamaz, Osmanlı Harbiye Nezâretine bağlı bulunan ve Süleyman Askerî Beyin riyasetinde çalışan Teşkilâtı mahsûsa derhal harekete geçmiş, iti-mâd ettiği Ajanlarını ve tertiplediği çeteleri islâm memleketlerine göndermişti.

Bunların içinde kendisinden bir çok şeyler beklenen Yakup Cemil Bey de vardı. Aslen yüzbaşılığa kadar yükselmiş ve bir ara ordudan ayrılmış olan Yakup Cemil Bey bu çetelerde sivil olarak vazifelendirilmişti. Maiyetine İki bin kişilik bir çete verilmişti. Bu çete Kafkasya'ya gönderiliyor ve gerek Gürcistan, gerek Ermenistan ve gerek Azerbaycan'da çeşitli sabotajlara memur ediliyordu. Çete efradı arasında şu zevat göze çarpıyordu. Binbaşı Asım, yüzbaşı Halit, Lâzistan mebusu Sudi, sabık İktisat vekili Şakir (Kesebir), yüzbaşı Ethem (Çerkeş) ve Abdülhamîd Beyler. Teşkilâtı mahsûsanın bu en kalabalık ve en mühim çetesi, denizden yola çıkmış ve İstanbul'dan Trabzona kadar bir gemi ile seya-hatlarına devam etmişlerdi. Trabzon'da bu çeteyi Rıza Bey isminde bir zât ile ona bağlı küçük bir birlik bekliyordu; Yakup Cemil Bey, karaya çıkar çıkmaz Osmanlı ordusunun Batum üzerine yaptığı harekâtı kolaylaştırmış ve Batum'u Ruslardan alan kuvvetlerin içinde Yakup Cemil'in çetesi de bulunmuştu; Batum'a girdikten sonra bu şehrin fatihliği sıfatını da kimseye bırakmayan Yakup Cemil, uzun müddet bu zaferiyle öğünmüş, zaman zaman da kendisine karşı gösterilen anlayışsızlıktan, nankörlükten şikâyet etmişti. Teşkilât-ı mahsûsa,

400

İTTİHÂD ve TERAKKÎ İÇİNDE DÖNENLER

bir taraftan Kafkasya içerlerinde Rusya aleyhine komitacılık yaparken, diğer taraftan İngiltere'yi de işgali altında bulundurduğu İslâm memleketlerinde müşkül duruma düşürmek gayesini güdüyor, bilhassa Mısır'da çıkaracağı bir isyanın, İngiliz İmparatorluğunu çabuk sarsacağını hesaplıyordu. O hâlde bunun için de bir Arap birliği kurmak gerekiyordu. Ama, İttihâd ve Terakki erkânı şunu düşünemiyordu ki, bu Arap birliği, bir gün Osmanlı İmparatorluğunu da karşı karşıya koyabilir. Ekseriyeti Araplarla meskûn olan bölgeleri, İmparatorluktan ayırabilirdi. Karargâhını Suriye'de kurmuş ve 4 üncü orduyu idaresi altına almış Ferik Cemal Paşa, Şam'dan idare ettiği bir teşkilât ile Arap şeyhlerine, ileri gelen Arap rüesâsma para dağıtmak suretiyle bunları çalıştıracağını ümit ediyordu. Osmanlı padişahı ve İslamların halifesi beşinci Mehmed Reşad'ın selâm ve iltifatları ile Arap rüesâsma dağıtılan Osmanlı altınlarının hakikatte boşa gittiğinin farkında değildi, İngiltere de bu sıralarda İslâm memleketlerine vazifelendirdiği casusları ve bunların başında itiraf edelim ki, çok muvaffak olmuş biri bulunan miralay Lavrens sayesinde, daha fazla altın dökerek, bu iki yüzlü menfaatperest Arap

şeyhlerini ikinci defa satın alıyordu. Cemal Paşanın Şam'daki karargâhından hareket eden ve ilk ilkisi teşkilât-ı mahsûsa resmen dahil bulunmayan ayandan Abdurrahman Paşa ve eski mebuslardan Esat Şu-kayr Efendi ile son ikisi bu teşkilâtın, aslî üyesi bulunan İzmitli Mümtaz (daha sonra Enver Paşanın yaveri) ve Sapancalı Hakkı, bu mühim vazifeyi üzerlerine almışlar, Arap rüesasıyla temasa geçmişlerdi. Yine teşkilât-ı

SAMİH NAFİZ TANSU

mahsûsa Osmanlı İmparatorluğu ile alâkasını tamamen kesmiş bir bölgede, Arnavutluktan da harbin alacağı çeşitli değişmelerden her zaman faydalanmak için ihtiyatlı davranmayı gaye edinmiş, buraya da yaman bir komitacı ve koyu bir İttihatçıyı, Ohrili Eyüp Sabri Beyi göndermişti; fakat Eyüp Sabri Bey Arnavut bir arkadaşını da beraber alıp oraya götürmüştü. Bu, Abdülha-mîd'i Selanik'te Alâtini köşkünde muhafaza etmiş olan zabitlerden biri yüzbaşı Zînnûn Bey idi. Bunlar gizlice Arnavutluk'a gitmişlerdi. Çünkü bir grupta İttihâd ve Terakkinin meşhur hatiplerinden Manastır askeri idadisinde Mustafa Kemal ile sınıf arkadaşlığı yapmış, ona Namık Kemal'in ateşli şiirlerini okumuş, daha sonra da Harbiyeden mezun olmuş ve Bâb-ı âlî baskınlarında sadaretin önünde halka nutuklar çekmiş olan Ömer Naci bulunuyordu. Fırka içinde Ömer Naci Beyin lâkabı -Konferansçı Naci- idi. Onun bu hususta sıkıntısı yoktu; hemen her mevzua âid çekeceği nutuklar kafasında hazırdı. Ateşli, hareketli, vatanperverdi. Merkez-i umûmînin başı sayılan Talât Bey, bu çok yakın arkadaşını da İstanbul'da tehlikeli görüyordu. Onu da bir maceraya sevk etmek yerinde olacaktı. Ömer Naci Bey'e de bir çete verilmiş, İran içlerinde harekete geçmesi bildirilmişti. Plân, pek de basit addedilemezdi. İran'ı ayağa kaldıracak olan bu çetenin asıl maksadı, Hindistana geçmek, Hind İslâm cemiyeti ile temasa geçerek, İngiltere aleyhinde isyanlar tertib eylemekti. Teşkilât-ı mahsûsa ve bunun başı sayılan Enver Paşaya, Alman Genelkurmayı ilham vermekte idi. Avrupa cephelerinde çok yüklü vazifeler almış bulunan Alman ordusu, savaşa girmiş bu-

402

İTTİHÂD ve TERAKKİ İÇİNDE DONENLER

lunan 4 müttefikin yükünü de üzerine almış oluyordu. Müttefiklere düşen vazife Alman ordularının omuzlarına binen bu ağırlığı hafifletmek, müşterek düşmanları dünyanın muhtelif bölgelerinde, kıtalarında meşgul ederek dağıtmaktı. O hâlde, Mısır'da, Hindistan'da, İran'da, Kafkasya'da, Romanya'da, Galıçya'da, İzon-zo'da, Balkanlar'da, Libya'da, Tunus, Cezayir, Fas'da, düşmanlar meşgul edilecek, müşkül vaziyetlere düşürülecek ve ister istemez İngiltere, Fransa bir çok askerî birliklerini o sahalara kaydıracaktı. İşte Ömer Naci Bey'e ve çetesine de hatırı sayılır bir vazife verilmişti. İran ve Hindistan'daki kıyamlar hep ondan beklenmekte idi. Ömer Naci Bey işe Kafkasyadan başlayıp doğuya ve daha sonra Hindistan'a inecekti. İttihâd ve Terakki, Kafkasyadan çok şey bekliyordu. Zira Çarlık Rusyaya ilk bayrak açacak unsurlar burada idi. Yalnız müşkülât Ermenilerde toplanıyordu. Taşnak ve Hınçak adlı Ermeni komitaları İttihâd ve Terakki fırkasının en büyük düşmanı idi. Onlar Ruslara öncülük yaparak, Çarlık Rusyanın zaferini tahakkuk ettirmek ve ileride Doğu Anadolu'yu da kucaklayan büyük bir Ermenistan'ı kurmayı kolaylaştırmak fikrinde idiler. Ömer Naci Bey burada yalnız kalmamalı idi. Kendisine partinin en çok itimâd ettiği zevattan biri olan doktor Bahattin Şakir ve Ruşenî Beyler de yardım edeceklerdi. Bu İki arkadaş Erzurum'a hareket etmişlerdi. İttihâd ve Terakki işi son derece ciddi tutmuş -Cihâd-ı mukaddes- ilân ederek bütün İslâmlara, Halife ordularına katılmalarının dinî bir vazife bulunduğunu da ihtar etmişti. Esasen harbin ilân edildiği ilk aylarda Almanların baş döndürücü mu-

403

SAMİH NAFİZ TANSU

vaffakiyetleri birbirini takip etmişti. Yıllarca dayanacağı evvelce ilân edilen Belçikanın müstahkem şehirleri, Liyej, Namür General Ludendorf orduları önünde mukavvadan şatolar gibi birer birer yıkılmıştı. General Hindenburg Ağustos sonlarında Rus ordularını Mazori bataklıklarında kısmen imha kısmen de esir etmiş ve Tannenberg zaferini kazanmıştı. Fakat Eylül savaşları Marn ırmağı kenarında Fransız Generali Jofr'un tahripkâr darbesiyle Almanların aleyhine gözükmüştü. Fakat Enver Paşa, bunun mevzîi olduğunu iddia ediyordu. İşte İttihâd ve Terakki hükümeti dahilinde, umûmî merkezi içinde harbe girip girmemek fikri münakaşa edilirken. Amiral Soşon şahane bir emr-i vâki' ile Osmanlı İmparatorluğunu savaşa sokmuş, Teşkilât-ı mahsûsa da engin bir hayal mahsûlü planlarını tahakkuk ettirmek için harekete geçmişti.

Nişantaşındaki Konağın Ziyafet Sofrası

Osmanlı İmparatorluğu harbe girip bir çok cephelerde müttefiklerinin üzerindeki yükü hafifletmeye çalıştığı sıralarda, İttihâd ve Terakkinin dikkati, Çanakkale boğazları üzerine çevrilmiş bulunuyordu. Devletin payitahtı hakiki bir tehlike arz ediyor, İngiliz ve Fransız donanmasının zorladığı Boğazlar, şayet bir gün düşman eline geçerse, bu işin sonunun nereye varacağını düşünenler çoğalıyordu. Bu çetin

savaşların devam ettiği 1915 senesi yaz aylarında zaman zaman da bazı şayialar, payitaht halkını, korku ve heyecana düşürüyordu.

404

İTTİHÂD ve TERAKKÎ İÇİNDE DÖNENLER

- Düşman donanması bugün Boğazlardan geçmiş nerede ise İstanbul önünde gözükecek!.. Kabilinden uydurulan yalanlar, herkesi şaşırtıyor, hiç kimse ne yapacağını, hangi işi tutacağını bir türlü kestiremiyordu. Halk arasında yaşayan bu endişe, hükümet erkânına hattâ padişaha kadar sirayet etmişti. Haftalardan beri Eskişehirde Sultan Reşat için bir konak hazırlanmış, padişahın en sıkışık günlerde oraya nakledeceği kulaktan kulağa yayılmaya başlamıştı. Asıl faaliyet, Topkapı sarayında görölüyordu. Bilhassa Hırka-i Şerife dairesindeki emânât-ı mukaddese ve sarayın kıymetli eşyasının Konya'ya sevk edilmesi takarrür etmişti. İstanbul'a mütemadiyen Çanakkale'den yaralı gelmekte, hastahâneler tıklım tıklım bu yaralılarla dolmakta idi. Fakat hastahâne de kâfi gelmemiş, mekteplere el konmuş, bazıları da muvakkaten tatil edilmişti. İstanbul yavaş yavaş boşalıyor, vakti hali yerinde aileler, Anadolu'ya göç ediyordu. Binlerce, on binlerce vatan evlâdı mütemadiyen Çanakkale'ye sevk ediliyor, bu tarihî Boğaz, bu gazi tepeler, Türk evlâtlarının altın kalemle yazılması gereken tarihe hediye ettiği sahifelerle doluyor, kahramanlık destanları birbirini takip ediyordu. Aylardan beri yeis ve ızdırâb içinde bir bekleme geçmişti. 18 Mart'ın parlak zaferi Türk milletin yüzünü güldürmüş, düşman harp gemilerinin, karada mevzilenmiş, toprak tabyalar arkasına konmuş, Türk topçusu tarafından batırılmış, hattâ harp hârici bırakılmış olması, umûmî bir sevinç yaratmıştı. Düşmana da aynı zamanda denizden bu Boğazın geçilemeyeceği hakikatini öğretmişti. Şimdi İngiliz ve Fransızlar, Dominyon ve müstemlekelerinden ge-

405

SAMÎH NAFİZ TANSU

tirdikleri kıt'alarla karadan Çanakkale'yi almak hevesine düşmüşlerdi., bir denizaltı hücumuyla Şimal denizinde batan bir harp gemisinde bulunan ve ölen İngiliz Harbiye Nâzırı Lord Gıçner'in de tavsiyesi bu idi:

- O Boğazlar, ancak kara harbi ile ele geçirilebilir!., demişti, demişti ama, işte aylardan beri korkunç kara harbi düşmanı tutunduğu siperlerden bir adım ileri gö-türememişti. Çünkü bu siperleri, Türk topçusu döğüyor, Türk süngüsü yıpratıyordu. Savaşa ben ve babam da iştirak etmiştik. Ben Rabe'nin talimgahından oraya gönderilmiştim. Mustafa Kemal'in tümeninde vazife almış ve bu harekâta katılarak yaralanmış ve geriye alınmışım. Çanakkale'ye giderken bir tepede babama veda ettiğim ânı hiç unutamam. Onun da benim de gözlerimizde yaş vardı. Fakat mukadderat böyle idi ve öylece geçmişti. Nihayet 1915 senesi 6-7-8 Ağustos günlerinin kahramanlık destanları, 19. tümen komutanı Mustafa Kemal'in Conk bayırında, Anafartalarda, Seddülba-hir'de kazandığı sürekli ve birbirini tamamlayıcı zaferlerini dünyaya ilân etmişti. Düşmanın Anzak birlikleri işte buralardan denize dökülmüş, Türk askerinin,

- Allah Allah sesleri, uzak dağlardan denizlere doğru akisler bırakmıştı.

Mehmetçik süngü hücumuna kalkınca Allah Allah demek bizden ziyâde onlara düşmüştü. Çünkü bundan kurtuluş yoktu. İşte bu sevincin payitaht halkını çılgına döndürdüğü ve Mustafa Kemal'e de Miralaylık rütbesi tevcih edildiği günlerde dillerde dolaşan hep onun ismi idi. Çanakkale müdâfaası, dünya tarihinin harika sayıla-

406

İTTİHÂD ve TERAKKÎ İÇİNDE DÖNENLER

cak bir mukavemeti, Türk zaferlerinin en parlağı idi Bu müdâfaanın arkasında yalnız Osmanlı İmparatorluğu ve onun hükümet merkezi kurtulmuş sayılmazdı. Türkler, tarihî bir düşmanlarını, Moskof Çarlığını da tarihe gömüyorlardı. Zira, açlık ve sefalet, silâhsız ve cephanesiz döğüşmek zoru, Rus ordularını müşkül bir duruma sokmuştu. Zorlanan ve açılmayan bu yolun üç yüz bin Türk gencinin mübarek cesetleri ile ebediyen kapanmış olması ile, Çarlık Rusya son ümidini de kaybetmiş ve ister istemez Bolşevik ihtilâlinin kucağına atılmıştı. Şöhreti dillere destan olan Mustafa Kemal'den İttihâd ve Terakki partisi ciddî bir endişe duyuyor. Bilhassa Enver Paşa, bu arkasında Anafartalar zaferini bırakmış rakipten hiç hoşlanmıyordu. Harbiye Nezâretinin bu titizliği matbuata verilen direktiflerle tamamlanıyordu. Mustafa Kemal Beyin ne doğru dürüst bir resmî gazetelere konmuş, ne de kendisinden bahsedilmişti. Enver Paşa Selanik'ten, Libya'dan, Balkan harbinden beri çok yakından tanışığı Mustafa Kemal'den her zaman çekinmişti. Talât Bey ise, sert ve dik sözlerinden, ciddî tenkidlerinden dolayı, Mustafa Kemal'le temasa taraftar değildi. Onda daha ziyade kânunlara, nizâmlara riayet eden, hesap soran bir ruh haleti görüyor, Talât Bey'in alıştığı atak hareketleri hoş görmediği seziliyordu.

İşte bu zaferi müteâkib Nişantaşında sakallı Tefvik Beyin konağında verilen bir ziyafet ve bu ziyafetin gazetelere aksi, ittihâd ve Terakki erkânını hayli kuşkulandırmıştı. Lakabı ACENTA Tefvik Bey olan bu zat, daha Balkan harbinden evvel, Mahmut Şevket Paşanın Arnavutluk'a memur edildiği sıralarda gazete muhabiri

407

SAMİH NAFİZ TANSU

olarak Paşa ile Arnavutluk'a gitmiş ve bu birliklerin er-kân-ı harb reîsi Mustafa Kemal bey ile tanışmıştı. Hattâ rivayet edildiğine göre Sakallı Tefvik Bey, bir çok meselelerde Mustafa Kemal'den ilham almış, bazı yazılarını da bu değerli zabitin kaleminden geçirmişti. İşte Ana-fartalar zaferinden sonra bu eski dost Mustafa Kemal Bey şerefine Nişantaşındaki konağında muazzam bir ziyafet çekmekte idi. Ziyafette bizim de hâtıralarımızda kendisinden çok faydalandığımız merhum Sapancalı Hakkı Bey ve daha birçok kıymetli zevat bulunmakta idi. Mustafa Kemal Bey bu ziyafette de fikirlerini serbestçe söylemişti.

- Memleket demişti, çok fena idare edilmektedir. Yolumuz Çanakkale zaferine rağmen tehlikelidir. Bir uçuruma doğru sürükleniyoruz. Bu harbin bizim ve müttefiklerimiz tarafından kazanılacağına katiyen ihtimal vermiyorum. Türk ordusu, üzerine düşen vazifeyi son dakikaya kadar yapacaktır, fakat bu uğurda feda edeceğimiz gençlere, sarfedeceğimiz paraya şimdiden acıyorum. Maalesef şunu ilâve etmeliyim ki, İttihâd ve Terakki umûmî merkezi ve partinin ileri gelen erkânı, gözü bağlı yürümektedirler. Almanların göz boyayıcı zaferlerine aldanmış bulunuyorlar, harp uzadıkça aleyhimize inkişaf edecek, hiçbir şey, sonunda mağlûb olmamıza maalesef mâni olamayacaktır.

Bu konuşmalar, o gecenin ilerlemiş saatlerine kadar devam etmiş, Anafartalar kahramanı, etrafındaki bütün hakikatlerle iknâa muvaffak olmuştu. Fakat ertesi sabah da Talât Bey bu ziyafetteki görüşülenleri bü-

İTTİHÂD ve TERAKKİ İÇİNDE DÖNENLER

tün tafsilâtiyle öğrenmişti. O zaman Talât Bey, Enver Paşaya bizzat kalkıp gitmiş,

- Mustafa Kemal, bu zaferden sonra orduda çok kuvvetli bir mevki sahibi olmuştur. Bizi sevmediği ve hepimizi tenkid ettiği en yeni misalleriyle vâkidir. Bu zatın bir gün halkın ve ordunun başında saltanata, hükümete karşı hareket edeceğini tahmin ediyorum. Buna meydan vermeyelim, kendisini oldukça uzak ve zor bir vazifeye tayin edelim.

- Onu münhal bulunan 2. ordu kumandan vekilliğine gönderdim, gitti. Ruslarla harb etsin bakalım ne yapar?..

Bu ziyafet, Mustafa Kemal'i 2. ordu kumandan vekilliğine göndermiş fakat orada da, O, Rusları yenerek Bitlis, Muş'u Ruslardan almış ve paşa olmuştu.

Mustafa Kemal - Enver Paşalar

Tarihimizin bu iki mümtaz Erkân-ı harb zabiti, tanıştıkları günden beri birbirlerini sevememişler, bir türlü birbirlerine ısınamamışlardı. Harbiyeden ve Erkân-ı harbi-yeden çıkan genç zabitleri istibdâd idaresi ya Makedonya gibi Balkanlı milletlerin çetecileriyle kaynaşan tehlikeli bir mıntıkaya sürer ya Arabistan'ın iklimi tahammül edilmez bir bölgesine yahut bizden uzak kalmış, dilimizden hoşlanmaz bir yurt parçası olan Hicaz, Yemen, Havran gibi yerlerine gönderirdi. Bunlardan birincisine, Makedonya'ya tâyin edilmek şansı Enver Beye, ikinci kısıma, Arabistana, Havran'a gönderilmek kaderi de

408

409

/ııııfrT"!ı

SAMİH NAFİZ TANSU

Mustafa Kemal Beye düşmüştü. Fakat her iki asker, ruhlarında duydukları engin vatanperverlik ateşi, bu memlekete samimî olarak hizmet etmek gayesiyle asla sarsılmamışlar, tayin edildikleri yerlerde vazifeye başlamışlardı. Fakat hâdiseler. Kolağası Enver Beyi Tikveş'te dağa çıkarmış, Abdülhamîd'e Niyazi Beyden sonra bayrak açmak talihine mazhar kılmıştı. Mustafa Kemal de Hav-ra'da Dürzüler arasında geçen üç mahrumiyet yılının ruhunda uyandırdığı sonsuz isyan hissiyle -Vatan ve Hürriyet-adlı gizli bir cemiyeti kurarak buna kafasına uygun asker, sivil arkadaşları katmaya muvaffak olmuştu. Daha başlangıçta görünen şu idi. Enver bey atak, cesur, kânun nizâm tanımaz, kafasına koyduğu fikirleri hayatı pahasına da olsa tahakkuk ettirmek isteyen bir insan olarak tanınmıştı. Mustafa Kemal, daha ileriye gören, hareketlerinde son derece frenli, mantık ve akl-ı selimi daima hâkim kılan, cesarettten ziyade tedbire kıymet veren, meşru, yollardan giderek fikirlerini hakikat **sahasına** sokan bir askerdi. İşte bu iki zıt karakter, ne garip ki, onları çok yerlerde karşı karşıya getirmiş, ba-zan birini diğerine, bazan ötekini arkadaşına tâbi kılmıştı Bütün İmparatorluk devirlerinde Enver Bey, Baş-kumandan sıfatıyla Mustafa Kemal'e emretmiş, mütareke senelerinde, millî mücadele yıllarında ise hakim mevki Mustafa Kemal'in eline geçmiş, o da, karakterini bildiği, maceralarından hoşlanmadığı Enver'e müsâade etmemiş, Anadolu'ya gelmesine İmkân vermemişti. İlk tanıştıkları yer, Makedonya

olmuştu. Selanik, Manastır o devrin bütün zabitlerini karıştırıp, kaynaştıran hamur yapan idealist insanların toplandığı bir bölge idi.

410

İTTİHÂD ve TERAKKÎ İÇİNDE DÖNENLER

Her ikisi de -İttihâd ve Terakki- cemiyetinin üyeleri idi. Fakat Mustafa Kemal'den, dağa çıkmak, bayrak açmak beklenemezdi. O ancak -hareket ordusu- nun er-kân-ı harbiye reîsi sıfatıyla İstanbul üzerine yürür, saltanatı bu meşru yürüyüşle yıkardı. Meşrûtiyetin ilânından sonra Enver, Berlin'e ateşemiliter gittiği zaman, Mustafa Kemal, Mahmut Şevket Paşanın maiyetinde Arnavutluk isyanını bastırmakla meşguldü. Fakat İtalyanların Trablusgarb'a kahbece baskınları, her iki vatanperveri, bulundukları vazife ne olursa olsun, imparatorluğun bu uzak, bu sıcak müstemlekesine koşturmuştu. Talih, birine, Mustafa Kemal'e Tobruk'da, Enver'e Derne'de birer zafer hediye etmiş. Enver kaymakamlığa (yarbay) Mustafa Kemal, ondan daha sonra mektepten mezun olmanın tabîi neticesi olarak binbaşılığa terfi etmişti. İmparatorluğun bu uzak müstemlekesinde de her iki arkadaş, birbirlerini sevememiş, birbirlerine yaklaşmamışlardı. Belki de birbirlerini çekemedikleri taraflar da vardı. Hâdiseler bu iki askeri biraz sonra Balkan Harbinin saflarında birleştirmişti. Fakat Enver'in memlekete dönüşü daha evvel olmuş, Mustafa Kemal, Bâb-ı âlî baskınından sonra, Balkan harbinin ikinci safhasına katılmıştı. Mustafa Kemal, İstanbul'da da olsaydı, Bâb-ı âlî baskınına iştirak etmek, gayr-ı meşru ve gayr-ı kânûnî yollardan hükûmeti ele geçirmeye çalışmazdı. Edirne'ye girmek şerefinde her iki askerin de hissesi aynı idi. Hurşit Paşa kolordusunda Er-kân-ı harb kaymakamı olan Enver Bey ile Bolayır müstakil tümeninin Erkân-ı harb reîsi olan binbaşı Mustafa Kemal Bey, güzel ve tarihî Edirne'nin Bulgarlardan is-

411

SAMİH NAFİZ TANSU

tirdadında aynı heyecan ve gayreti göstermişlerdi. İtti-hâd ve Terakki erkânı arasında bulunamanın, Talât Beyin yakın arkadaşı olmanın ve genç bir zümre tarafından tutulmanın neticesi, Enver Beyi miralaylığa ve apandist ameliyatından sonra da Harbiye Nazırlığına ve ister istemez mirlivalığa yükseltmiş. Prens Sait Halim Paşanın kabinesinde Harbiye Nâzırı olan Enver Paşa, bir müddet sonra Osmanlı hanedanına intisâb ederek damad da olunca, Cihan Harbinin başlaması üzerine yaşlı ve âciz padişahın uhdesinde bulunan Başkumandanlığı da vekâleten deruhde ederek, Türk silâhlı kuvvetlerinin başına geçmişti. Mustafa Kemal ise Balkan harbinden sonra ordudan tasfiyesine bir türlü cesaret edilemeyen ve askerlik değeri düşmanları tarafından dahi tasdik olunan bir asker olduğu için gözden uzak tutulmak maksadıyla ve kaymakamlık rütbesiyle Sofya Ateşemili terliğine gönderilmişti. Tam iki sene Sofya'da geçen faal çalışmaları, Mustafa Kemali bir müddet İttihâdçılarının gözünden uzak tutmuştu. Fakat harp başlar başlamaz talihini biraz da kendi zorlamaya kalkan Mustafa Kemal, nihayet Harbiye Nâzırı Enver Paşadan 19uncu tümen komutanlığını biraz da çekişerek almış ve talih ona Anafartalar, Conk Bayın, Seddül-bahir'de emsalsiz bir hizmet ifa etmek rolünü vermişti. Hâdiseler yine Mustafa Kemal'i birinci plana getirmişti. Hattâ geciken terfii için Bahaddin Şakir ve Doktor Nâzım Beyler bizzat Talât Paşaya başvurmuşlar o da Envere Mustafa Kemal için:

- Terfiini daha fazla geciktirmek doğru olmaz demişti. Fakat Harbiye Nâzın:

412

İTTİHÂD ve TERAKKÎ İÇİNDE DÖNENLER

- imzaladık, irâde-i seniyeyle iktiran etti. Miralay oldu. Bundan sonra da onu ikinci ordu kumandanı ve-killiğine şarka tayin ediyorum demişti. Bununla Talât'ı da memnun eylediğine kâniydi. Erkân-ı harb miralay Mustafa Kemal'e bu defa da talih güler yüz göstermişti. Çünkü orada da, Rusları yenmiş, Bitlis ve Muş'un geri alınmasında hizmeti görülmüştü. İster istemez Mustafa Kemal de Mirlivalığa terfi ediyor ve 7 nci ordu kumandanlığına getiriliyordu. Fakat burada Enver'den ayrıldığı bir tarafı vardı. Enver Paşa, her hâlde Ateşemiliter-liğinden kalma bir itiyadın zebûnu idi. Belki de bunu İmparatorun muhitinde fazla kalmış olmaktan hâsıl etmişti. Almanlara hayran idi. Onların askerlikte yanılmayacaklarına katiyyen kani' idi. Mustafa Kemal ise şüpheci bir karaktere sahipti. Sert Alman kumandasını hiç de sevmiyordu. Hele Almanların Osmanlı İmparatorluğunun dahilî işlerine karışmasını asla hoş görmüyordu. Ordular grubu kumandanı General Falkenhaym ile arasının açılması bundan doğuyordu. Suriye'de Arap kabile reislerine doğrudan doğruya bu Alman kumandanının emir vermesini iyi bulmuyordu- Ve bu yüzden generalle münakaşa etmişti. Bir gün Başkumandan vekili Enver Paşa Suriye'ye, Şam'a çıkageldi. Her ikisi arasında hakem oldu. Alman generalini haklı buldu. Hattâ Mustafa Kemal Paşaya:

- Siyâsetle meşgul olmasanız da askerlikle uğraşsa-nız daha iyi olacak!., dedi.

Bu kadarı Mustafa Kemal için kâfi idi. Derhal istifasını Başkumandan vekiline verdi ve İstanbul'a geldi.

413

SAMİH NAFİZ TANSU

Harbin sonu yaklaşıyor, cephelerde, harekât aleyhimize neticeleniyordu.

Padişahın yaşlılığı, hastalığı Almanya seyahatine imkân vermiyordu. Bu sebeple veliahd bulunan Vahidettin bu ziyareti yapacaktı. Enver Paşa, vücudundan her zaman endişe duyduğu Mustafa Kemal'i, bu vesile ile bu seyahata gitmeye memur etmiş, hem de gönlünü almak yolunu tutmuştu. Vahidettin, yaveri bulunan Naci Paşa (Eldeniz) ile müşaviri Mustafa Kemal Paşaları alarak Almanya'ya gitmişti. İleri hatlara kadar uzayan bu ziyaretten Mustafa Kemal çok şey öğrenmişti. Almanların her şeyi kaybettiğini görmüş ve bu görüşünü. İmparatorun ziyafetinde Erkân-ı harbiye ikinci reîsi General Ludendorff'a açıkça söylemişti. Münakaşaya Mareşal Hindenburg da karışmış fakat Mustafa Kemal'i teyid etmişti. Nihayet İmparatorun dikkatini çeken Mustafa Kemal Paşaya ayrılırken İmparatorun sözü şu olmuştu: — 19 uncu tümen komutanı, Anafartalar muzaffer Generalini tanımaktan büyük bir şeref duydum.

İki Arkadaşın Sonu

Osmanlı İmparatorluğunun baş kumandan vekili Enver Paşa ile Çanakkale'nin, Anafartalar kahramanı Mustafa Kemal Paşanın gerek hayat ve gerek meslek hikâyesi bununla bitmiyordu. Almanya ziyaretinden avdetini müteâkib Mustafa Kemal'i mutlaka bir yere tayin lâ-zımgeliyordu. Zira 1918 senesi Temmuzunda Sultan Reşad, bu saf ve zavallı hükümdar, gözlerini dünyaya yumunca, yerine gelen padişah sultan Vahidettin ol-

414

İTTİHÂD ve TERAKKÎ İÇİNDE DÖNENLER

muştı. Öteden beri İttihâdçılardan hoşlanmayan, hattâ onlardan nefret duyan ve çok sevdiği Abdülhamîd'e yaptıkları hakareti hiç unutmayan bu hükümdar, İtti-hâd ve Terakkiyi nasıl iktidardan uzaklaştıracakını düşünmeye başlamıştı. Harp devam etmese bunları iş başından atmak işten bile değildi. Fakat Cihan Harbinin devam ettiği bir sırada ne yeni bir seçime gidebilir, ne de iktidarda bulunan Talât Paşa hükümetini değiştirebilirdi. Vahidettin'in kafasında bir ümit vardı. Bu acı da olsa İttihâdçıların iktidardan uzaklaşması bahasına çekilebilirdi. O da harp sonuna gelmiş ve suyun dibi görünmüştü. Osmanlı İmparatorluğu harp yıllarında yapılan çeşitli teşebbüslere, atılan muteaddid hamlelere rağmen münferid bir sulh yapamamış, müttefikleri ile beraber, tarihin vereceği hükme razı olmuştu. Bu, feci bir mağlûbiyet idi. İşte ancak İttihâd ve Terakkiyi bu mağlûbiyet düşürebilecekti. Bunda, itilâf devletlerinin rolü büyük olacaktı. Memleketi, bu kadar müşkül vaziyete sokmamalarını Talât Paşadan muteaddid defalar istemişti. Fakat Talât Paşa, bir türlü mağlûbiyete inanmıyor, Enver Paşa ise son kurşunumuza ve son damla kanımıza kadar savaşa devam edeceğiz inadında bulunuyordu. Fakat hâdiseler yıldırım sür'atiyle değişmeye başlamış, Selanik cephesini zorlayan İngiliz ve Fransızlar burada Bulgarları mağlûbiyetten mağlûbiyete uğratmış ve garp cephesinde Almanların son ümit olarak bağlandıkları temmuz taarruzu da tam bir iflâsla neticelenmişti. Bu sıralarda padişah Sultan Vahidettin, seyahati esnasında tanıdığı, meziyetlerini anladığı ve emsalsiz görüşüyle hakikatlere vâsıl olduğu Mustafa Ke-

415

|

SAMİH NAFİZ TANSU

mal Paşayı, Harbiye Nezâretine, belki de Baş kumandan vekilliğine getirmeyi düşünmüştü. Velhasıl Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'da büyük bir tehlike idi. İşte o zaman 4 üncü ordu kumandanlığına getirilmişti. Evvelce ordular grubu kumandan bulunan General Falken Haym da Alman Erkân-ı harbiyesinin kararıyla imparator tarafından vazifesinden azledilmişti. Zira Filistin'de başlayan İngiliz taarruzunu önleyememiş, Kudüs'ü tahrip edilmesin diye düşmana terk etmiş, elindeki stratejik mevkilere of muş bulunan General, İngiliz kumandanı Allenbi'ye her şeyi kaptırmış, Suriye'de müşkül duruma düşmüştü- Şimdi onun yerine Çanakkale'nin muvaffak kumandanı ve Osmanlı ordularını islâhâ memur General Leyman fon Sanders tayin edilmiş, o da Mustafa Kemal'in evvelce kumandanı ve dostu bulunduğu için, bütün mahzurlar ortadan kalkmıştı. Nitekim 31 Ekim 1918 günü yani mütârekenin imzasından bir gün sonra yıldırım ordular grup kumandnlığı adı verilen bu 4 ordu grubuna Leyman fon Sanders'den sonra kumandaya Mustafa Kemal Paşa getirilmişti. Enver Paşanın emr-i vâki' ile harbe giren Osmanlı İmparatorluğu, onun yakın arkadaşı Mustafa Kemal'in aldığı tedbirler sayesinde harpten çıkıyordu. Fakat her iki arkadaşın talihi henüz bitmemişti. Birinin sahifeleri kapanırken, diğerinin yaprakları yeni açılıyordu. Enver Paşa yükseldiği mevkiden ağır ağır iniyor, Mustafa Kemal ise yeni bir istikbale yavaş yavaş yükseliyordu. Enver başkumandanlığı bırakıyor, Mustafa Kemal girişeceği İstiklâl mücadelelerinin sonunda Türk silâhlı kuvvetlerinin baş kumandanı oluyordu.

416

İTTİHÂD ve TERAKKÎ İÇİNDE DÖNENLER

Enver Paşa, Ekim ayı içinde istifa eden Talât Paşa kabinesindeki yerini, bir zamanlar ayağını kaydırarak yerine geçtiği Müşir Ahmet İzzet Paşaya bırakıyordu. İttihâd ve Terakki fırkasının müfritlerine taraftar

olmamakla beraber, yine bu partinin mutedillerinden sayılan Ahmet İzzet Paşa, hem sadâreti, hem Hâriciye ve Harbiye Nezâretlerini deruhde ediyor, bir zamanlar yorgunluğundan yaşlılığından bahsetmiş olmasına rağmen şimdi âdeti yeni bir ruhla işe başlıyordu. Yeni sadrazamın da fikirleri, padişahın fikirleri gibi derhal barışa varmaktı. Çünkü 29 Eylülde Bulgarlar teslim olmuş, bizi Almanya'ya bağlayan zincirin bir halkası böylece kopmuştu. Selanik ten hareket eden ve miktarı 2 milyonu bulan düşman kuvvetleri General Franşe Des-pere'nin kumandasında İstanbul üzerine yürüyordu. Suriye'de ise General Allenbi Şam'a yaklaşmış bulunuyordu. Musul Önerine kadar çekilip bütün Irak'ı terk eden 6 inci Osmanlı ordusu Ali İhsan Paşanın kumandasında tam bir müdafaa harbi yapıyordu. İmparatorluğun çökmesi bir an meselesi idi. Bu sebeple 30 Ekim günü bir torpido İle Limni adasının Mondros limanına gönderilmiş olan Osmanlı hey'et-i murahhasası reîsi Bahriye Nâzırı Rauf Bey (Orbay), İngiliz Amiral gemisi Ağa Memnon'un güvertesinde ve İngiliz Akdeniz filosu baş Amirali Galtrop'un huzurunda tamamen aleyhimizde olan mütarekeye imzasını koymak zorunda kalmıştı. Mütarekenin 7 nci maddesi, düşmanlarımıza büyük bir imkân veriyordu. Onlar her bahane ile her yeri işgal edebilirlerdi. İşte bu tehlike İttihâd ve Terakkinin ileri gelenlerini İstanbul'dan firara mecbur edecekti. Bi-

SAMİH NAFİZ TANSU

ri iki Teşrinisaniye (Kasım) bağlayan Cumartesi gecesini, Kuruçeşmedeki yalısının rıhtımından kalkan bir motorla Enver Paşa, bir Alman denizaltısı ile memleketi terk etmiş, evvelâ Rusya'ya daha sonra Kafkasya'ya, Moskova'ya, Berlin'e tekrar Rusya'ya giderek, İttihâd ve Terakkiye ilk girdiği günden beri kafasında yaşayan bir ülküye yer vermiştir.

Turan yolunu bulacak, bütün Asya Türklerini ve dünya Müslümanlarını bir bayrak altında toplayacaktı. O bununla uğraşırken Mustafa Kemal, padişahın iti-mâd ettiği bir kumandan olarak İstanbul'dan Samsun'a geçiyor,

- Ya istiklâl, ya ölüm ile ifâde edilen meşhur parolası ile yıkılmış, işgale uğramış bir memleketi kurtarmayı, sınırları Türk olan, Türklerle meskûn bulunan bu toprak parçasını, o millete yakışır bir tarzda idare olunur hâle sokmayı ülkü ediniyordu.

Enver Paşa Batum'da toplanan ve Türk-Müslüman memleketlerinin mukadderatı üzerinde münakaşa yapılan bir kongreye iştirak ederken, Mustafa Kemal Paşa, askerlik hayatından resmen istifa ederek Erzurum, Sivas kongrelerine giriyor.

- Vatan bir külldür, parça kabul etmez, vatani düşman istilâsından kurtarıncaya kadar savaşa devam edeceğiz!.. Kararlarını alıyordu. Enver Paşa, Bolşevik ricalini atlatarak Türk ve Müslüman memleketlerinin ayağa kalkmasını temine gayret ediyor, bu arada Mustafa Kemal Paşaya iki mektup yazarak, onu tuttuğu yoldan dolayı tebrik ediyor, Kafkasya'da Azerî Türklerinden

418

İTTİHÂD ve TERAKKÎ İÇİNDE DÖNENLEK

mürekkebi iki tümenin Anadolu'ya yardıma hazır olduğunu ve kendisinin de Mustafa Kemal'in emrine girmeye karar verdiğini bildiriyordu.

Fakat Gazi, memleketi yeni maceralara sürüklemesi muhtemel olan Enver Paşayı, bilhassa Birinci İnönü zaferinden ve Büyük Millet Meclisi Hükümetinin Londra'ya davet edildiği sırada yurda tekrar sokmayı millî menfaatlerin aleyhinde görüyor, ona yazdığı nazik mektupta, kendisinin Rusya içerisinde, Türk memleketlerinde ifâ edeceği hizmetlerin azametini tebarüz ettiriyordu.

Mustafa Kemal ise, Enver Paşa gibi tahakkuku imkânsız ve hayal sayılabilecek bir dâva peşinde koşmuyor, çok pratik bir yoldan giderek, adım adım ilerleyerek Sakarya ve Büyük Taarruzdan sonra düşmanı denize dökerek memleketi hürriyet ve istiklâline kavuşturuyor, sonra da Cumhuriyeti ilân ederek memleketi yeni hamleler, büyük devrimlerle Avrupalı bir devlet haline sokuyordu. Her iki arkadaşın heyecanlı macerası böylece başlayıp böylece bitiyordu. Allah her ikisine rahmet etsin.

Bingâzi'den Bâb-ı Âlî'ye

Anasının karnından asker olarak doğmuş olan Yakup Cemil Bey, bu hevesle askerî mekteplerden sıra ile geçerek Harbiye'den mezun olduktan ve bir müddet de Rumeli'de çalıştıktan sonra, partiye insitâb etmiş ve iyi bir İttihâd ve Terakkîci olduğunu baştakilere tasdik ettirmişti. Gözünü hiç bir şeyden sakınmayan bu fedaî

419

SAMİH NAFİZ TANSU

askeri, teşkilât içinde kullanmak arzusu, onu ordudan ayırmış, İttihâd ve Terakkinin Adana murahhas mesûl-lüğünü omuzlarına almaya zorlamıştı. Esasen parti de bu genç zabıtları sivil İttihatçılara tercih ediyordu. Bunların salâhiyetleri oldukça genişti. Zira devlet memurlarını bunlar murakabe ediyorlar, partinin maksatları dışında bir işin yapılmasına meydan vermiyorlardı. Bu sırada Adana valisi de Cemal Bey (Cemal Paşa) idi. Müstakbelin Bahriye Nâzırı ile yine istikbâlin Bâb-ı Âlî baskınında en büyük rolü oynayanlardan meşhur Yakup Cemil, burada dost olmuşlardı. Her ikisinin faaliyeti, umûmî merkezi de

memnun etmişti. Fakat İtalyanların batı Trablus'a âni baskın yapmaları, bu çok güzide zabıt içinde yeni sivil vazifesine rağmen Yakup Cemil'i de yerinde rahat bırakmamış ve derhal onu yeni bir maceraya sürüklemişti. Onu Adana'daki vazifesinden çöllere atan yalnız kendi hükmü, kendi kararı olmuş, kimseden izin almak, hattâ hiç bir makama haber vermek ihtiyacını bile duymamıştı. Bingazi'de geçen günleri sayılı idi. Burada üç buçuk dört ay kalabilmiş, bir sürü yerli mücâhidin başında, İtalyanlar'la geceli gündüzlü çarpışmıştı. Fakat nasıl çöle bir heyecan sâikasıy-İe koşup gelmiş ise, yine çölden bir gece böylece kalkıp İstanbul'a dönmüştü. Ne tavsiye, ne nasihat kâr etmişti. O yalnız hisleri ve kararları ile baş başa idi. Çok defa ölümü hakîr görmüş, fakat bir âmire bağlanmak da nefesine ağır gelmişti. En ufak ihtar onda aksi tesir yapar, derhal silâhına sarılırdı. Bu hiddet ânında Yakup Cemil'in elinden her şey gelebilirdi. Bu arada adam da öldürebilir ve bundan zerre kadar pişmanlık duymazdı.

420

İTTİHÂD ve TERAKKÎ İÇİNDE DÖNENLER

Hayatında en affetmediği şey, hemen bütün onu tanıyanların âdeta müttefikane söyledikleri gibi casusluk idi.

Bingazi'de bu yüzden rengi siyah bir zabıt olan Şükrü Efendiyi tabancasıyla bizzat vurup öldürmüştü. Çok sakın ve efendiden bîr zât olan bu alaydan yetişme bir zabıt sayılan Zenci Şükrü Efendi, nedense Yakup Cemil'in gözüne hoş görünmemiş, ondan lüzumsuz yere şüphelenmiş ve çadırında oturan Şükrü Efendiyi kendi tabancasıyla öldürmüştür. Arkadaşları Yakup Cemil'e kızmışlar ve neden şüphe ettiğini kendisine sormuşlar o da onlara:

- Siz onu nereden tanıyorsunuz?., bu adamın casus olduğu muhakkaktır, deyip çıkmıştı.

Halbuki mülâzım Şükrü Efendi, muhitinde çok iyi bir tesir bırakmış kimse idi. İşte Yakup Cemil'i günün birinde Bingazi'den bu sebebin ayırmış olduğunu görüyoruz. O 1911 senesi Şubatında İstanbul'a gelmiş, bir daha da harbe gitmemişti. Bingazi'den Bâb-ı âlîye gelen Yakup Cemil bey, İttihâd ve Terakki umûmî merkezine tekrar devamla başlamış ve bu sırada meşhur Bâb-ı âlî baskınına yaparak, Balkan harbinin birinci kısmına kumanda etmiş olan Osmanlı orduları başkumandanı Harbiye Nâzırı Nâzım Paşayı da, sadâret holünde şehit etmişti. Hattâ bu sırada kendisine bağırarak Bingazi arkadaşı Enver'e:

- Bu adamlara lâf anlatılmaz ki, derken tabancasından geri kalan kurşunları da paşanın üstüne boşaltmıştı.

421

SAMÎH NAFİZ TANSU

Bâb-ı âlî baskınına, memleketin Bulgarlara terk edilmesine kızarak yapmıştı. Edirne'nin terkine asla taraftar değildi. Anlaşma İmza ediliyor demişlerdi, yalnız bu haber, onu harekete getirmekte kâfi gelmişti. Hiç kimseden pervası olmayan bu adam, herkesin Önünde bu defa bir mülâzımı değil bir feriki, öldürüyordu. Herkes Nâzım Paşayı bir kazaya kurban olmuş telâkki etti. Yakup Cemil'i de bir müdâfaa-i nefis zarureti karşısında kalmış olarak kabul etti, böylece hâdiseler gelip geçti.

Birinci Cihan Harbi başladığı zaman yüzbaşı Yakup Cemil, Teşkilât-ı Mahsûsaya sokulmuş ve emrine iki bin kişilik bir çete verilerek Kafkasya'ya gönderilmişti. Bu kuvvetle o, Ardahan'ı işgal etmiş ve meşhur olmuştu. Bu tarihte Erzurum'daki ordunun başında Mahmut Kâmil Paşa (Harbiye Nezâretinin şöhretli müsteşarı) bulunmakta idi. Bu çetenin başındaki Yakup Cemil'e söz anlatamamıştı. O, girdiği yerde, casus arıyor, su götürür bahanelerle kendisine bildirilen bir çok askeri, dîvân-ı harp kararı olmadan ya kurşuna dizdiriyor, yahut da astırıyordu. Bir gün Hasan Kale civarında bir jandarma erinin köy halkından bazılarıyla el ele vererek düşmana para mukabili bazı haberler aşırıttığını öğrenince, sorgu sualsiz 16 kişiyi jandarma eri dahil kurşuna dizdirmişti. Bu işi ile Yakup Cemil Bey, hayatının sonuna kadar suçlu olarak adaletin pençesinden yakasını kurtaramaması lâzım gelirken, sırf cesareti, atılganlığı yüzünden Teşkilât-ı Mahsûsada muhafaza edilmiş ancak ordu kumandanı Mahmut Kâmil Paşa, ihtiyatî bir tedbir olarak Yakup Cemil'i çetesiyle beraber, yine kendi kumandası sahasında Bitlis alay kumandan-

422

İTTİHÂD ve TERAKKÎ İÇİNDE DÖNENLER

İlgi emrine vermişti. Bu tarihte alay kumandanı meşhur Ali Bey idi. Kaymakam rütbesindeki Ali Bey daha sonra (Nâfia Vekili ve İstiklâl mahkemesi reîsi) Yakup Cemil'e müteaddid defalar sert ihtarlar da bulunmuş fakat onun demirden bir leblebi olduğunu, kolay kolay çiğnen emeyeceğini anlamış olacak ki, Yakup Cemil'i oradan aşırarak 6 ncı ordu kumandanlığı emrine göndermişti.

Bu tarihte 6ncı ordu kumandanı Enver Paşanın amcası Halil Paşa merhum idi. Paşa, Yakup Cemil'in Teşkilât-ı Mahsûsada kaldıkça daha tehlikeli olacağına kani' bulunuyor, şayet ordu kadrosu dahiline alınırsa, askerlik nizâmları icâbı ona lâf anlatmak kabil olacağını zannediordu. Bu sebeple Yakup Cemil tekrar muvazzaf hizmete alınmış ve kıdemle bir yüzbaşı olarak emrine bir de müstakil tabur verilmişti.

Fakat Yakup Cemil Bey taburuna ayrılan siperlerde oturmaktan bıkmış usanmış, çılgına dönmüştü. Düşmanın taarruz etmeyişi, kendisinin tecavüze salahiyyetli olmayışı, ruhunda bir fevran uyandırarak bir sabah taburuna âni bir taarruz emrini vermişti. İngilizlerin şiddetli makineli tüfek ateşi altında eriyen bölükleri, Irak cephesinde ordu safları arasında şaşkınlık uyandırmıştı. Halil Paşa, bu müthiş cesareti, sonsuz serkeşliği bulunan zabiti yalnız karargâhından değil, kendi ordu mıntikasından uzaklaştırmaya karar vermiş ve baş kumandan vekili ile uzun muhaberele sonunda onu İstanbul'a aldirtmişti. Paşa, Yakup Cemil'i huzuruna çağırarak,
- Sizi İstanbul'dan, umûmî karargâhtan acele istiyorlar demişti.

423

SAMİH NAFİZ TANSU

Yakup Cemil, apar topar İstanbul'a hareket etmiş ve İstanbul'da ikâmete mecbur edilmişti. Zira Yakup Cemil'in küçük kasabalarda da hâdise çıkaracağı muhakkaktı Nitekim Ardahan'a giderken Çorum'da halktan kızdığı bir adamı hiç bir mahkeme kararı olmadan halkın Önünde bir ağacın dalına asmıştı. İşte baştan başa sergüzeşlerle dolu Yakup Cemil Beyden, umûmî merkez korkuyor, Harbiye Nâzırı Enver Paşa çekiniyor, fakat vücudunun izâlesi lâzım geldiğine de yalnız Talât Paşa hükmetmiş bulunuyordu. Yakup Cemil meselesi, onun iyi arkadaşı Enver Paşa ile Talât Paşanın arasını bile bir ara açmış sayılırdı. İşte bu sergüzeşder bitmezken ve her yaptığı işten sorgu ve suâle maruz kalmayıp elini kolunu sallayıp gezerken, Yakup Cemil Beyin bir de münferid bir sulh teşebbüsüne karar vermesi, köylerden eli silâhlı kimseleri getirip Sirkeci otellerine yatırması, üstelik her tarafta Bâb-ı âlîyi ikinci defa da basacağını, bu defa da kendi komita arkadaşlarını vurup öldüreceğini söyleyişi, cümlece meşhurdur. Yakup Cemil acaba deli miydi?

Yakup Cemil Deli Değildi!

Evet, Yakup Bey deli değildi. O, 1908 meşrûtiyetinden beri İttihâd ve Terakkî hesabına yapılan bütün hareketlerde hazır bulunmuş, aklı sırada bütün hâdiselerden kendisine büyük bir pay çıkarmıştı. Haklı bir gurur duyuyor, oynadığı rolün azamet ve ehemmiyetini asla göz önünden kaybetmiyordu. Bunda da yerden göğe kadar hakkı vardı. 1912 kongresinde genç ve idealist arkadaş-

424

İTTİHÂD ve TERAKKÎ İÇİNDE DÖNENLER

lariyle Talât Beye karşı açılan hücumu iştirak eden o, Bâb-ı âlî baskınında en mühim rolü oynayan o, Prens Sait Halim Paşa kabinesinde Talât'ın yer almaması için en çok ağır bastıran o, Enver'i Harbiye Nezâretine getiren faaliyetlerin başına geçen yine o idi. Kendisini her İşte Talât Paşaya karşı koyan zümrenin başı addediyordu. Fakat buna rağmen kendisine pek az kıymet vermişlerdi. Herkes, askerî rütbelerini birer birer değil, atlayarak yükseltmiş, çünkü arkadaşları, kendisi kadar mühim rol oynamamış oldukları hâlde -paşa- olmuşlardı. Enver'i kastederek:

- Yalnız dağa çıkmak bir şey ifâde etmez, güpe gündüz, polisin, askerin ortasında bir hükümeti basmak, sadrazamı istifaya davet etmek, karşı koyanları birer birer temizlemek ne demektir? Bunları Enver mi yaptı sanki? diyerek, zaman zaman yaptığı işlerin küçümsenmesinden şikâyet etmiş bulunuyordu. Hiçbir tehlikeli iş yoktu ki, İttihâd ve Terakkî bu işte Yakup Cemil'i en ön safa sürmemiş bulunsun, buna rağmen Bingazi'den, Kafkasya'ya, Irak'dan Rumeliye kadar vatanın her yerinde, çeşitli işlerde çalışmış, asker olduğu zamanlarda, sivil bulunduğu günlerde, halinden, hareketinden hiçbir şeyi, değiştirmemişti. Her şey onun ataklığı, cesareti, soğukkanlılığı ile halledilmişti. Vatanperverdi, hem de ifrat derecede, esasen başına ne gelmişse, bu yüzden gelmişti. Kabına sığmayan bir vatanperver!.. Memleketi seviyor, deli gibi seviyordu. Onun uğruna katlanamayacağı zahmet göze almayacağı hareket yoktu. Beş parası yoktu, omuzlarında zikre değer bir rütbesi de yoktu- Tarihte ondan iftiharla bahsedilir

425

SAMİH NAFİZ TANSU

bir yer de yapmamıştı. Ama tabancası elinde her işin içinden çıkmış, koskoca İmparatorluğu, hemen hemen tek başına saptığı yanlış yoldan çevirmeye kalkmıştı Bu hareketinde o, yalnız İttihâd ve Terakkiye karşı cephe almış değildi. Bir de onun arkasında duran o muazzam Alman İmparatorluğuna da saldırmıştı. Almanlar hiç sevmezdi. Onların sert ve asker tavırlarını, kendisini bir emir eri gibi kullanmak şeklinde tasavvur eder, onların her işe müdâhalesine son derece kızardı.

- Bunlar Türk'e kumanda edemez!., diye basbas bağıırırdı. Hayatının en mühim hâdisesi nedir diye sormuşlardı.

- Bâb-ı âlî baskınıdır! şeklinde cevap vermişti. Eğer demişti biz bunu yapmasaydık Nâzım Paşayı yere ser-meseydik, Kâmil Paşa kabinesi, yerinden bile oynamazdı! Sonra da çok dost bildiklerine ilâve ederdi. Eğer kendisi olmasaydı, bu iş de başarılamazdı. Yarınki tarihçiler, elbet bütün bunları tetkik edeceklerdir. O zaman, Yakup Cemil'in parti içinde oynadığı rol daha iyi anlaşılacaktır. En çok sevdiği

Sapancalı Hakkı idi. Bu dürüst, temiz, namuskâr vatan çocuğu için, kalbinde büyük bir sevgi ve vefakârlık vardı. Bu arkadaşlık az kalsın, Sapancalı Hakkının da başına belâya sokuyordu. O da, onun gibi her an kurşuna dizileceğinden, asılacağından endişe duymuştu. Yalnız Sapancalı Hak-kı'yı, Talât değilse bile, Enver Paşa mutlaka korumuştur. Yoksa, buna mümasil bir vakada, onun da akıbeti, hiçbir günahı olmamasına rağmen, aynı olabilirdi. Yakup Cemil, **fikr-i** ta'kib sahibi idi de. Mahmut Şevket Paşa, Prens Sait Halim Paşa üzerindeki tazyiklerinden başka,

426

İTTİHÂD ve TERAKKÎ İÇİNDE DÖNENLER

Nazırlara da ara sıra görünür, Meclis-i Vükelâ içtimala-rında konuşulan şeyler üzerinde ısrarla fikir yürütürdü. Dost ve arkadaş Yakup Cemil, tatlı bir insan olduğu hâlde, bu kabadayı ve müdahaleci Yakup Cemil, hiç çekilmiyordu. Teşkilât-ı Mahsûsadaki hizmetlerinde yaptığı işler, düşünülünce, onun ne kanun, ne de hükümet dinlemeyeceği anlaşıyordu. Meselâ Enver Paşanın ameliyatı sırasında tabanca ile doktorları tehdide kalkması bile, düşünülürse, korkunç bir müdâhale idi. Devrin Dahiliye Nâzırı Talât Bey bile yine bu heyecanı sükûtle karşılamaya ve onu teskine mecbur kalmıştı. Şakası da hiç yoktu ha!.. Vururum dediğini vurmasını da bilmmişti. Partici idi, İttihâd ve Terakkiye bir din, bir mezhep, bir tarikat müntesibi gibi bağlanmıştı. Ölümü, bu uğurda göze aldığına hiç şüphe edilmemeli idi. Bir parti için bu karakterde kimselerin mevcudiyeti, yerine göre hem iyi, hem de fena idi. İyi idi, hayatını bir dâvaya bağlamış, hakikî ve samimî bir kimse bulmak pek güçtü Fena idi, zira bu kimselerin yapacağı emr- vâki-leri düzeltmek, temizlemek de çok defa pek zordu. Fakat cidden üzülecek tek bir tarafı vardı. Bu müthiş enerjiyi, bu muazzam cesareti, muayyen bir mefkureye hasretmiş değildi. Aklına ne gelirse yapmaya kalkmış, günlük işlerin tesiri altında kalmıştı. O zaman bütün harekâtı bir taşkınlıktan, bir asabi hâlden ileri gidememişti. Yoksa onda eksik olan, tek bir ülküyü hedef rura-bilseydi, büyük adamlar arasına girmemesine imkân yoktu. Dağınık, gelişi güzel, istikâmeti her an değişebilen ve dokunulursa patlamaya hazır bir tüfek gibi ellerde dolaştırılıyordu. Teşebbüs ettiği dâva, çok muazzamdı, küçümsediği hükümet, kendisinin aklından ge-

437

SAMÎH NAFİZ TANSU

çen her hareketi evvelce bizzat yaşamış, tecrübe sahibi olmuştu. Topladığı adamlar belki cesur fakat hepsi de cahildi, son dakikaya kadar, hattâ ne yapacaklarını bile bilmiyorlardı, her işi yalnız cesaretle halledeceğini zannetmek, bir insanı her zaman yanıltacaktı. Eğer Yakup Cemil, Teşkilât-ı Mahsûsanın bizzat içinde faal bir vazife almasa, cephelere kadar gitmese belki bu teşebbüse girmezdi. O, anlamıştı ki, cephelerden gelen haberler kötü idi. Osmanlı İmparatorluğu bir uçurumun kenarına kadar sürülmüştü Nerede ise buradan devrilip, derinliklerde tuzla buz olacaktı. Bunu yapan da kendi partisi idi. İttihâd ve Terakki adının bu şekilde tarihe geçmesine tahammülü yoktu. Ne yapmalı ne yapmalı da, İmparatorluğu bu vartadan kurtarmalı idi. Düşünmediği yegâne şey, bu muazzam işi bir adamın, beş adamın, hattâ bir hükümetin yapamayacağı keyfiyeti idi. Fakat kendine o kadar büyük güveni, o kadar muazzam inancı vardı ki:

- Yakup Cemil'in tabancası diyordu, daha nelere muktedirdir!..

Güzel ama, Yakup Cemil'in tabancası, işte ilk defa bu işte müessir olamamıştı. Fakat onun için tereddüd edenleri, bu son teşebbüs, katı bir karara sürüklemişti. Artık bu tip kabadayılara, bu nevî sergerdelere yüz verilemez. Muntazam bir teşkilât içinde, böyle düzensiz işler olamaz. Bu nevi insanlar barınamazdı. Koskoca hükümet, bir zorbadan korkacak mı idi? Bu iş olamazdı. Yakup Cemil'in vücudu behemehal ortadan kalkmalıdır. Fakat onu mesul edebilmek, Dîvân-ı harbin huzuruna çıkarabilmek için biraz sabırlı, hattâ müsamahalı

426

İTTİHÂD ve TERAKKÎ İÇİNDE DÖNENLER

olmak lâzımdı. Tâ ki, bu adam, bütün hareketleriyle bir hükümet darbesine kıyam etsin, bu su götürmez bir hareket olsun. Dost ve düşmanı bıktırmış bulunsun, işte o zaman yakasına yapışarak:

- Efendi, yaptığın işler kâfi, sen bu memlekette Ali kıran, baş kesen olamazsın. Buna asla tahammülümüz yoktur!.. Cezanı çekeceksin diyebilmeli idiler...

Osmanlı Triyomvira'sı

Sinesi Talât Paşa gibi tuttuğunu koparan, pratik politika sahasında emsalsiz bir anlayışa ve mükemmel bir taktiğe sahip bulunan bir kimseyi, Enver Paşa gibi, bütün benliğini, varlığını, millet ve memleket uğrunda feda etmekten çekinmeyen idealist bir insanı. Cemal Paşa gibi, her giriştiği işte üstün olmak, üstün sayılmak isteyen, azimkar, vatanperver ve hayalperest bir şahsı cem'etmiş olan Prens Sait Halim Paşa kabinesi, hakikatte bir Triyomviranın idaresi altına girmiş bulunuyordu. Bu Osmanlı üçlü idaresinde bütün nüfuz ve iktidar bu üç insanın elinde olduğu için, buna tarihte olduğu gibi bir Triyomvira, demek mümkün olacaktı. Yalnız şu farkla ki, bu Triyomvira, Roma tarihinde değil, Osmanlı

tarihinde cereyan etmekte idi. Hâdiseler, yakından tetkik edilecek olursa umûmî harbe girme kararı da bu üç başlı idarenin marifeti İdi. Zaruret vardı, yoktu, bu münakaşayı bir tarafa bırakırsak, kabinedeki diğer azaların bu trajedide figüran rolüne çıkmış kimselerden asla farkları yoktu. Onlar her şeyi olduktan sonra öğrenmişler ve emr-i vâkii tasdikten başka bir

429

SAMİH NAFİZ TANSU

şey yapamamışlardı. Donanmamızın Karadenize çıkması, orada manevra yapmaya kalkması kararı da bu üçlü idarenin muvafakati ile olmuştu. Prens Sait Halim Paşa kaç defa:

- Benim bundan haberim yoktu. Enver ve Cemal Paşalar bu emri vermişlerdi, diye dert yanmıştı. Fakat Enver ve Cemal Paşalar, her şeyden evvel ve her meselede Talât Beyle görüşmüşler, verilen kararlarda her üçünün muvafakati elde edilmişti. Büyük davalarda bu kadar mutabık olan İttihâd ve Terakki erkânı küçük meselelerde ve iç politikada çok defa tezâd halinde idiler. Devamlı bir ihtilâf ve rekabet havasının aralarında estiği de herkesçe artık gizlenemeyecek kadar malûm idi. Bilhassa bu Osmanlı Triyomvirasında Sezar rolü Enver Paşaya, Pompe'nin mevkii Cemal Paşaya düşüyor, Talât Paşa da her ikisi arasında bir muvazene unsuru sayılıyordu. İttihâd ve Terakkinin bu bir numaralı kurnaz komitacısı, her iki askerin nüfuz yarışması sayesinde kendisinin daha sağlam kalabileceğine inanmıştı. Bu sebeple İstanbul'da kendi kendini birinci Ferikliğe terfi ettiren Enver Paşayı hoş görüyor. Diğer taraftan bu haberi alınca küplere binen Cemal Paşanın Şam'da 4 üncü Ordu Kumandanlığını yaptığı bir sırada omuzlarına birer yıldız kondurmasını ve Harbiye Nezâretine yazdığı tezkerelere hiç kimseden izin almadan birinci Ferik imzasını atmasını da gayet sakin karşılıyordu. Bu rekabet iki askerin harbi tutumunda da bariz idi.

Enver Paşa Sarıkamış'ta Kars Fatihî olmak için savaşırken, Cemal Paşa da Sina çöllerinde ve kanal hare-

430

İTTİHÂD ve TERAKKÎ İÇİNDE DÖNENLER

kâtında Mısır Fatihî lâkabını almak için çırpınıyordu. Biri Harbiye Nâzırı ve Başkumandan Vekili, diğeri Bahriye Nâzırı ve 4 üncü Ordu Kumandanı gibi azametli makamları temsil ediyor ve kendi sahalarında - Lâyüsel amma yefâl- tâbirine uygun bir şekilde hareket ederek akıllarına geleni tatbik ediyorlardı. Kaymakam Şerif Beyin "Sarıkamış hatıraları"nda Enver Paşanın maiyetindeki Almanlarla Allahüekber Dağlarının çam ormanları içinde kaybolmuş birliklere rastgeldikçe nasıl şiddetle hareket ettiğini ve zavallı genç teğmenleri nasıl kurşuna dizdirdiğini ve bu şiddetli siyâseti ile ordunun aklıktan ve soğuktan ve idaresizlikten mütevellid ızdırapla-rını nasıl susturduğunu anlatan satırları çok dikkate değer birer hakikatti. Diğer taraftan Suriye'de, Şam'da karargâhını kurmuş olan Cemal Paşa ise, İttihâd ve Te-rakkî Umûmî Merkez âzasından Şam'a vaziyeti yakından görmek üzere gönderilmiş Doktor Nâzım, Bahattin Şakir Beylerin verdikleri rapora göre, bir nevî Suriye Kralları pozunu almış bulunuyordu. Cemal Paşa'nın velev ki, haklı da olsa, Osmanlı devletinin tab'ası, Arap'lara karşı giriştiği şiddetli ve sindirici harekât, onu Mısır firavunları, Mezopotamyanın Nemrudları, İranın Kisraları gibi korkunç yapmış, dillerde onun ismi korku ve dehşetle anılmıştı. İttihâd ve Terakki her iki paşanın tutumundan memnun değildi.

- Bunların ikisi de diktatörlük yarışındadırlar!.. Dedikodusu o sıralarda almış yürümüş bulunuyordu. Cemal Paşa da hatıralarında, Suriye'de giriştiği şiddetli icrââtın devletin menfaatlerine uygun olduğunu mü-

431

SAMİH NAFİZ TANSU

dâfaa etmiş ise de, hâdiseler, Paşanın bu tarz-ı hareketinin, belki harbin Arap memleketlerinde kaybedilmesinde, mühim bir âmil olduğunu da göstermiştir. Vakıa İngiltere'de var kuvvetiyle bu sahaya altın dökmüş, menfâatten başka bir şey tanımayan bu Arap şeyhlerini satın almaya muvaffak olmuştu.

Fakat iyi idare edilseydi, belki Osmanlı İmparatorluğunun inhidamı bu kadar sür'atli ve şiddetli olmazdı. Talât Paşa da merkezi umûmîde Bahâeddîn Şâkir ve Nâzım Beylerle beraber, Rus ordularına öncülük eden ve Doğu Anadolu'da bir vahşet örneği yaratan Ermenilere karşı mukâbele-i bilmisil denilebilecek icraata pervasız girişmişti. Tarihte Taşnak ve Hınçak adıyla anılacak olan bu Ermeni komitalarının. Barbarlara taş çıkartan katliâmına karşı, Ermenilerin yerlerinden yurdlarından sürülüp atılması, onlarla jandarmalar arasında kanlı vak'aların sürüp gitmesi, İttihâd ve Terakki idaresini, bütün dünyaya karşı kanlı bir saltanat olarak tanıtmıştı. Harp sırasında alınan bu şiddetli tedbirleri, müdâfaa edecek birçok yazarların çıkması ne kadar mümkün olursa olsun, her iki tarafın giriştiği icraatın, 20 nci asra yakışır bir şekli olmadığını itiraf edelim. İşte İttihâd ve Terakki ile bu Ermeni komitaları arasında devam eden kanlı hâdiseler, Arabistan'da veya Arnavutlukta câri olduğu gibi bitip tükenmeyen bir kan dâvasına sebep olmuş, cidden vatanperver, büyük bir memleket evlâdı olan Talât Paşayı, boşu boşuna Berlin sokaklarında Ermeni kurşunları yere sermişti. Talât Paşa'ya böyle bir ölüm, elbette lâıyk değildi. Cemal Paşa'nın da Tiflis'de başka bir Ermeni kurşunuyla ölümü, Bahâeddîn Şâkir'in,

43?

İTTİHÂD ve TERAKKÎ İÇİNDE DÖNENLER

Prens Sait Halim Paşanın yurt dışında Ermeniler tarafından şehit edilmeleri, hep muayyen bir plânın tatbikatından ileri gelmiştir. Velhasıl Osmanlı Triyomvırası da, her triyomvira gibi iyi işlememiş, âzalarının birbirlerini kıskanması, birbiriyle rekabet etmesi, sonunda memlekete büyük zararlar getirmiştir, harbin ortasında Prens Sait Halim Paşayı, sadâretten çekilmeye mecbur eden sebebi de bu Triyomvirada aramak daha doğru olur. Zira Paşa, bu üç mühim adamın emr-i vâkilerin-den bıkmış usanmış, hergün tahaddüs eden yeni bir hâdiseyi, nasıl tefsir ve izah edeceğini şaşırılmıştı. Padişah Sultan Reşat, tam mânasıyla âcizdi. O kadar âcizdi ki, Osmanlı tahtında bir korkuluğun, bir mankenin oturduğuna en basit bir vatandaşın bile şüphesi kalmamıştı. İttihâd ve Terakkinin Meclis-i Meb'ûsândaki ekseriyeti İse Umûmî merkezin kararlarından bir santim farklı işi yapamıyordu. Umûmî merkeze gelince, kabinenin icraatını tasdikten ileri gidemiyordu. Kabinede hâkim olan bu üç adam, birbirlerine karşı gayet nazik, son derece vefakar, fakat bildiklerinden de şaşmayan kimselerdi. Üçü de salâhiyetlerini sanki eşit olarak telâkki ediyorlardı. Umûmî harbin ortasında kendisine sivil Paşalık bahşedilerek sadarete getirilen Talât Paşa bile, Enver ve Cemal Paşalar arasındaki nüfuz yarışmasına bir müddet seyirci kalmış, bu iki kuvvetin çarpışmasından, yıpranmasından kendisine bir fayda çıkacağına kani bulunmuştu. Amma hâdiseler göstermişti ki, tarihin hükmü, bütün Triyomvıralar için aynı idi ve Osmanlı triyomvırası da bu hükümden kendini kurtaramamıştı.

433

SAMÎH NAFİZ TANSU

İTTİHÂD ve TERAKKÎ İÇİNDE DÖNENLER

Yakup Cemil Başkumandanla Karşı Karşıya

Enver'le Talât'ın arasını açmış meselelerden biri de hiç şüphe yok ki, Yakup Cemil hâdisesi idi. İttihâd ve Terakkinin bu ele avuca sığmaz, kânun, nizâm tanımaz fedaîsi, silâh ve mukadderat arkadaşı saydığı bu iki mühim adamdan zerre kadar çekinmiyordu. Yoksa o sırada kimin haddine düşmüştü de Başkumandan Vekili Enver Paşanın karşısına çıkıp ona cephelerin bozuk düzen gittiğinden, kumandanların hata ve ihmâlleriyle memleketin uçuruma sürüklendiğinden bahsedebilse, hele Enver Paşaya amcası Halil Paşayı şikâyet eylesin! bu ne görülmüş, ne de işitilmiş bir işti. Evet, Yakup Cemil, bütün bunların hepsini yapmıştı. Bir defa Irak'ta 6 ncı ordu kumandanı Halil Paşanın kendisini huzuruna çağırarak,

- Sizi acele İstanbul'dan istiyorlar! demesine şaşmış kalmıştı. Nasıl isterlerdi ki, kendisini, teşkilât-ı mahsûsa, iki bin kişilik bir çetenin başında Erzurum'a göndermiş, Ardahan'ın alınmasını beğenmiş, İran içlerine sızmalarını, Kafkasya'yı ayaklandırmalarını kendilerine verdiği talimat ile istemişti. İlk safhada muvaffak olmuş bir kuvvetin, Erzurum'daki kumandan Mahmut Kâmil Paşa tarafından Bitlis alay kumandanı Alî Beyin emrine verilmesi ve oradan da bu lâf anlamaz alay kumandanı ile çıkan ihtilâf yüzünden Bağdâd'a sürülmesi ve orada giriştiği harekât, henüz neticelerini vermeden, İstanbul kendisini isteyebilirdi? Anlayamadığı nokta da bu idi. İtiraz etmeye kalkmış, fakat Halil Paşa, soğuk-kanlılıkla bunun derhal yapılması lâzım gelen bir emir

434

olduğunu Yakup Cemil'e anlatmıştı. İşte bu ruh haleti içinde Bağdâd'dan ayrılıp Haleb'e gelen Yakup Cemil, oraya vardığının ertesi günü, Osmanlı Orduları Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın Haleb'e geldiği işitmiş ve derhal huzuruna çıkmıştı. Enver Paşa, ne de olsa mukadderat arkadaşı olan ve kendisini Harbiye Nezâretine getiren zâbitân zümresinde belli başlı yeri bulunan Yakup Cemil'i, dinlememezlik edemezdi. Gayet sakin, tevvecühkâr bu ateşin ve sert adamı dinlemek sabrını

göstermişti. Hele amcası Halil Paşayı yerden yere çalan Yakup Cemil'e gösterdiği müsamaha bile başlı başına bir sabır şaheseri idi.

Yakup Cemil, coşmuş, Osmanlı orduları Başkumandan vekiline anlatıyordu:

- Bu haliyle harbi kaybedeceğimizi yüzde yüz muhakkak bilmelisiniz diyordu, Erzurum'dan Bağdâd'a kadar gördüklerini anlata anlata bitiremiyor, askerin açlık, idaresizlik, ihmalkârlık ile nasıl perişan edildiğini söylüyordu, Kumandanları suçlu görüyor, gerek Erzu-rumdaki Mahmut Kâmil Paşayı gerek Bitlis'teki Kaymakam Ali Beyi, gerek 6 ncı ordunun nüfuzlu kumandanı Halil Paşayı, şiddetle tenkîd ediyordu. Enver Paşa ise, onun niçin hiç bir yerde tutulmadığını, neden oradan oraya sürüldüğünü çok iyi biliyordu. Balkan harbinden sonra nisbet-i askeriyesinin kat'edilmesindeki isabeti şimdi anlıyor, fakat teşkîlât-ı mahsûsada buna bu kadar salâhiyet verilmesinin de tehlikelerini şimdi kabul ediyordu. Ne yapmalı idi?.. Yakup Cemil öyle bir insandı ki, insan onun yüzünü gördükten, sesini duy-

435

SAMİH NAFİZ TANSU

duktan ve içinde yaşayan memleket aşkını hissettikten sonra, ona bir şey de yapamazdı. Enver Paşa da nitekim, Halep görüşmesinde bu fedakâr arkadaşına hak vermiş, sırtını okşamış:

- Ben Bağdâd'a gidiyorum, her şeyi düzeltereğim, merak etme, ama, senin İstanbul'da vücuduna lüzum var, oraya dönünce daha uzun görüşürüz. Haydi Allah selâmet versin, güle güle git kardeşim! demişti. Başkumandan vekilinin bu teskin edici konuşması, Yakup Cemil'in bir an için feveranını yatıştırmış, onu İstanbul'a doğru yürütmüştü. Haydarpâşa'da trenden indiği zaman, 6 ay evvel ayrıldığı İstanbul'u boşuna aramıştı. Halkın yüzünde bir sefalet ve hüzn vardı. Fırınların önü bir meydan muharebesini andırıyor, itişip kakışmakla ele geçen ekmek de yenilir yutulur cinsten bulunmuyordu. Şeker yoktu. Bunun yerine benizleri sararmış gözleri çukurlarına çekilmiş çocuk yüzlerindeki hazin manzara her kalbi sızlatacak bir vaziyette idi. Çocuklar bulama denilen sarı bir maddeyi yalıyorlardı. İstanbul'a vapurlar dolusu yaralı geliyordu. Yakup Cemil'i İstanbul'a döndüren vaadlerden biri de onun başkumandan vekilinden istediği fırka kumandanlığına Enver'in İtiraz etmemiş olması ve bilâkis - Hele sen İstanbul'a git, beni bekle, Musul'daki seyyar Kürd alaylarından bir fırka teşkil eder, senin emrine veririm! vadi olmuştu. Ne Enver'in böyle bir şey yapmaya isteği vardı, ne de Yakup Cemil gibi frensiz bir adama verilecek böyle bir kuvvetten hayır çıkabilirdi. Zira o daha eline geçen bir taburla, 6 ncı ordu kumandanından emir almadan taarruza kalkmıştı,

■436

İTTİHÂD ve TERAKKÎ İÇİNDE DÖNENLER

kalkmıştı da bu taburu makineli tüfek ateşi altında eritmişti. Ya cesur Kürdlerden mürekkeb bir fırkayı o hafazanallah ne yapmazdı, Yakup Cemil bu kuvvetle İran'ı fethetmeye çalışır, pervasız Hindistan'a inerdi. Cephelerin hali feci idi. Yakup Cemil sık sık:

- Cümlelerin maksûdu bir amma, rivayet muhtelif!., sözünü kullanıyor, başını eğerek, dert yanıyordu.

Arada bir coşunca da bağırıyor

- Yok, yok, bu, böyle gitmeyecek!.. Bu işlere bir çare bulmalı, ziyanın neresinden dönersek kârdır.'. , diye de ilâve ediyordu.

Yakup Cemil'in mantığına göre, umûmî harbe böyle girmemiz hata idi, şimdi bunun neresinden dönersek, dönelim, en akıllıca işi yapmış olacaktık. Bu hususu o, Mustafa Kemal Paşa ile, Sapançalı Hakkı Bey ile daha sonra çok konuşmuştu. Anafartaların kahramanı dahi, harbe girmemizi bir aceleye getirilmiş iş şeklinde izah etmiş, ağır davranmamızı, daha avantajlı hareket etmemizi istemişti. Sapançalı Hakkı'ya gelince Bâb-ı âlî baskınından, İttihâd ve Terakkinin iktidara gelmesinden sonra birdenbire arkadaşlarını terkederek serbest işlerle, ticâretle meşgul olmaya başlamıştı. Hattâ bu yüzden yurd dışına çıkmış, henüz bitarafılığı ihlâl edilmemiş Romanya'ya geçerek, Bükreş'te kaldığı haftalarda ister istemez yabancılarla temas etmişti. Gizli ajanlar, Enver Paşanın bu sâdık ve vefakâr arkadaşını bir münferit sulh teşebbüsüyle sahneye çıkarmak istemişlerdi. Fakat Sapançalı Hakkı Bey bu oyunlara gelmemişti. Ama, kendisine salâhiyetli ecnebilerin yaptığı bu müracaatları çok mahrem arkadaşlarına anlatmıştı.

437

SAMİH NAFİZ TANSU

Bunlardan biri de Yakup Cemil idi. Şimdi Yakup Cemil'in anlamadığı şey şu idi. İttihâd ve Terakki niçin bu yanlış yolda ısrar ediyordu. Mademki, münferid sulh teklifi, Fransızlardan, ingilizlerden geliyordu. Bu fırsatı nimet bilmeli, derhal sırtımızdaki yumurta küfesini yere indirmeli İdi, ona itiraz edenler de bulunmuştu. Demişlerdi ki,

- Almanları buna razı olacak mı zannediyorsunuz? Derhal harekete geçerler, bir kolordu ile imparatorluğu işgal ederler, sonra ne yaparız. Yakup Cemil feveran etmişti,

- Yahu!., zaten işgal etmişler, hangi askerî kıtamızda Alman ümerâ ve zâbitânı yok sanki?.. Her şey onların elinde değil mi, bundan beteri mi olacak zannediyorsunuz!. Hepsini kovarız vesselam!.. Güzel söylüyordu ama, bütün askeri birliklerde vazife almış Alman personelinin memleketten hem de harbin içinden çıkarmak kabil olmadığı gibi, bunu ne Enver'in ne Talât'ın, ne de Cemal Paşaların kabul etmesine asla imkân yoktu. Yakup Cemil, bu münferit sulh hayaline öylesine kendisini vermişti ki, onun için yapılmayacak bir şey yoktu.

- Yalnız ölüme çare bulunmaz! diyordu ve her işte her şeyi mümkün gören Yakup Cemil, şimdi çok tehlikeli bir ip üzerinde canbazlığa çıkmış bulunuyordu. Bu yolu o nasıl geçecekti. Sapançalı Hakkı'nın müteaddid rica ve nasihatlarına kulak asmamış, fikirlerini Başkumandana anlatmaya karar vermişti.

438

İTTİHÂD ve TERAKKÎ İÇİNDE DÖNENLER

Sapançalı Hakkı

İttihâd ve Terakki firkasının büyük şefi vakıa Talât Paşadır, fakat genç ve idealist grubun ruhu da hiç şüphesiz Sapançalı Hakkı Beydir. Yalnız birincisi geniş bir görüşe, hudutsuz bir enerjiye mâlik olmuş, Sapançalı Hakkı Bey ise cesur ve mert bir halk çocuğu olarak, dar bir sahaya nüfuz edebilmiştir, ikisinin vatanperverliğinden, ikisinin milliyetçiliğinden asla şüphe edilmemiştir. Yalnız Sapançalı Hakkı Bey çekirdekten komitacı yetiştirilmediği için, bir müddet sonra, her şeyden elini eteğini çekerek ailesi içinde yaşamayı tercih etmiş, üstelik en yakındostlarının da gadrine uğramıştır. Fakat onun hayatı dikkate değer safhalardan geçmiştir.

1882 de Sapanca'da doğan Hakkı Bey'in babası Halepli oğlu Hacı Mehmet ağadır. Bu ailenin büyükleri Halep'ten gelmiş olmakla beraber aslen Türkmendirler. Babası koyun ticaretiyle tanınmış dürüst ve namuslu bir adamdı. Bugün Sapanca'da Halepli oğullarının bir de camii bulunmaktadır. Aileye âid eski konuk, Mehmet ağa zamanında yaktırılarak yerinde oğullarıyla kızına müteaddid evler yaptırılmıştır. Annesi Şerife hanım, her Türk annesi gibi dindar ve iyi bir ev kadını idi. Babalarının vefatı üzerine anneleri, Baki ve Hakkı adlarındaki iki oğlu, Sadberk ve Ayşe isimli iki kızını alarak bu dört çocuğu ile Sapanca'dan İstanbul'a gelmiş ve Cihangir'de yerleşmiştir.

Şerife hanım büyük oğlu Baki'yi Baytar Rüştîye-i askerîyesine, küçük oğlu Hakkı'yı (Sapançalı) Beşiktaş Askerî Rüştîyesine neharî olarak kaydettirmiştir.

439

SAMÎH NAFİZ TANSU

Hakkı Bey Beşiktaş Askerî Rüştîyesini ikmal ettikten sonra Edirne Askerî idadisine gitmiş ve orayı bitirince de İstanbul'daki Harbiye mektebine geçmiştir. Harbiyenin son sınıfında iken Kümelinin emniyet ve asayişinin aldığı nazik vaziyet üzerine imtihanla 9 Ağustos 1319 da teğmen olarak 3. orduya tayin edilmiş ve böyle şerefli vazifesine başlamıştır. İlk ödevini Selanik Redif alayının Toyran redif taburunda yapan Sapançalı Hakkı Bey daha sonra Selânik'e tayin edilmiş ve burada İttihâd ve Terakkinin ileri gelenleri ile tanışmıştır. Bunlar içinde Talât'ı, Enver'i, Eyüp Sabri'yi, Cavid'i, daha bir çok kimseleri tanıdığı gibi Mustafa Kemal ile de ahbap olmuş buradan İskodra'ya nakl-i memuriyet etmiş orada da merhum Kazım Dirigk ile (General) İtti-hâd ve Terakki teşkilâtında beraberce çalışmışlardır. Fakat bu iki arkadaşın müşterek hareketleri İstanbul'un dikkatini çekmiş her ikisinin tevkifine karar verildiği haberini alınca Sapançalı Hakkı Bey 324 hicrî senesi başında Karadağ'a geçerek meşrûtiyetin ilânına kadar orada kalmayı uygun görmüştür. Meşrûtiyetten sonra tekrar Selânik'e gelen Hakkı Bey bir müddet daha Selanik Redif taburunda istihdam olunmuş sonra askerlikten çekilerek İttihâd ve Terakkinin İskodra vilâyeti kâ-tib-i mes'ûlû sıfatıyla Cemiyette çalışmaya başlamıştır.

Onun arkadaşları içinde en çok sevdikleri mektep arkadaşlarından Yenibahçeli Şükrü, Ömer Seyfettin (edebiyatçı), Bandırmalı Reşid, Kuşçubaşı zade Eşref ve Asitaneli Nizamettin Beylerdir. Siyâsî hayatta en çok güvendikleri ise Yenibahçeli Nail, İzmitli Mümtaz, Hüsrev Sami, Ziya GÖkalp merhumdur.

440

/

İTTİHÂD ve TERAKKÎ İÇİNDE DÖNENLER

Arkadaşları onu dâima bir cesaret numunesi olarak hatırlamış ve öylece saymışlardır. Askerlikten ayrılması ve particiliğe karışması, düşmanları tarafından hiç de hoş karşılanmayan Sapançalı Hakkı için bir suç addedilmiş, hele Romanya'ya vâki seyahati türlü tefsirlere yol açmıştır. Harp senelerinde Harbiye Nezâretinin Mubayaa komisyonuna un veren gayr-ı müslimlerle mücâdeleyi hedef sayan Sapançalı Hakkı Bey, birkaç arkadaşıyla Nezârete, en düşük fiyatta un teklif etmiş ve bunu da bir Romanyalı vasıtasıyla temine muvaffak olmuştur. Bu sebeple Romanya'ya giden ve unları yüklettiği hâlde akredifin açılmadığını görerek üzülen Hakkı Beyin işini takip eden kardeşi Baki Beyin nihayet Talât Paşaya müracaatı üzerine hemen akredif emri verilmiş, yalnız onların üçte ikisi geldikten sonra

birdenbire arkasının kesilmesi Harbiye Nezâretini hayli telâşa düşürmüştür. O zaman Levâzımât-ı Umûmiye Reisi İsmail Hakkı Paşa alelacele Sapançalı Hakkı'nın ağabey-sini çağırması:

- Beğendin mi Hakkı'nın yaptıklarını, nezâret şimdi onsuz kaldı. Geri kalan kısmı kardeşiniz İngilizlere satmış demişti. Baki Bey ise bunun asla vâki olamayacağını söylemiş, nihayet mesele Enver Paşaya aksetmiş, Enver Paşa da İsmail Hakkı Paşaya:

- Sapançalı Hakkı'ya, çok yüksek fiyattan un sipariş etmişsiniz Paşa bu doğru mu?..

Deyince Levâzımât-ı Umûmiye Reisi İsmail Hakkı Paşa, dosyayı getirterek söylenenlerin yalan olduğunu isbât etmişti. O zaman Enver Paşa gülerek başını sallamış:

441

SAMİH NAFİZ TANSU

- Desenize, bizi yakın arkadaşlarımız aleyhine tahrik ediyorlar! demişti. Bu hâdisе üzerine Baki Bey derhal Bükreşe gitmiş ve kardeşini bularak vaziyeti ona «nlatmıştı. Her iki kardeş devletin sefiri Safa Beye baş vurdukları zaman Safa Bey,

- Ortağınız Romanyalı kontratını feshettirmiş, geri kalan unları da İngilizlere satmıştır, demiş, ayrıca Sefir zarar ve ziyanın telâfi ettirileceği vadinde bulunmuştur. Fakat Baki Bey ayrıca meselenin nereden çıktığını araştırmış ve neticede bu işin Bahâeddîn Şâkir'in başının altından çıktığı anlaşılmıştır. Hâdisе şudur. Bir gün Hüsrev Sami ile Sapançalı Hakkı evde otururken Bahâeddîn Şâkir gelir onlara hitaben:

- Haydi bakalım, Erzurum'a gidiyoruz. Ermenileri tehcir edeceğiz demiş, her ikisi şaşırılmışlar:

- Peki Ermenileri tehcir edeceğiz, mal ve mülkleri ne olacak? Bu hususta bu program var mıdır?, deyince:

- Yahu ne program olacak, Ermenileri Tehcir edeceğiz dedik ya... alt tarafını anlayın! demiş, bunun üzerine Hüsrev Sami ile Sapançalı Hakkı başlarını sallayarak:

- Bizim kanunsuz, nizamsız işlerde yerimiz yoktur. Ne lâıyığınız varsa onu görün, bize güvenmeyin demişler. Fakat bir kaç gün sonra nefes nefese eve gelen Ömer Seyfettin Bey, her zamanki hitabıyla:

- Ağabey, Bahâeddîn Şâkir sizlere çok kızmış, atıp tutuyor deyince Sapançalı:

- Ben çapulculuğa âlet olamam, başkalarını bu işlere memur etsinler diye şahlanmıştı. İşte bu hâdiseden

442

İTTİHÂD ve TERAKKİ İÇİNDE DÖNENLER

bir müddet sonra Sapançalı Hakkı'nın un meselesini gizlice tahkike Romanya'ya gönderilen Bahâeddîn Şâkir, üstelik Sapançalı Hakkı'ya -münferit sulh- teşebbüsünde bulundu damgasını vurmakta tereddüd etmemiş, bu hâdisede bilâhare Hakkı Beyin, Yakup Cemil meselesine isminin karıştırılmasına yaramış, evvelâ has, sonra muhakeme edilerek, Enver'in müdâhalesi neticesinde, yakasını idamdan kurtararak sürgün edilmesine sebep olmuştu. Sapançalı Hakkı, İttihâd ve Terakkinin bir çok gizli işlerine girmemiş, bu sayede Ermeni kurşunu ile hayatına son verilmemişti. Fakat mütâreke olunca o da diğer İttihatçılar gibi Avrupa'ya kaçmış, bir müddet orada çalışmaya heves etmiş, zafer olunca da yurda dönmüş ve Mustafa Kemal'in iltifatlarına mazhar olmuştu. Fakat dâima hak bellediği yoldan yürümesi, hiç bir tesire ehemmiyet vermeyişi, onu resmî işlerin başına getirmemiş ve nihayet her şeyden ve herkesten uzak yaşadığı son yıllarda, 1937 de evinde, dünyaya gözlerini kapamıştı.

Harb İçinde Sulh Teşebbüsleri

Birinci Cihan Harbi senelerinde Sapançalı Hakkı Bey bir müddet siyâsetten uzaklaşarak işi ticârete vurmuş, ve işlerini geliştirmek maksadıyla da bir ara Romanya'ya gitmişti. Bu tarihlerde Romanya, henüz harbe girmiş değildi. **İki** zümre arasında, güçlükle bitaraf kalmış olmanın verdiği avantajdan istifâde etmek maksadıyla, her iki tarafa mal satıyor ve güzel kazanıyordu. Yalnız bu gibi memleketler, her şeyden evvel mükemmel bir gizli teşkilâtın, casusların faaliyet merkezi haline de

443

SAMİH NAFİZ TANSU

gelmiş bulunuyordu. Her millete mensûb ajanlar burada faaliyet halinde idiler. İşte Sapançalı Hakkı Bey, burada yalnız ticari bir pazar değil, bir de siyâsî borsa ile karşılaşmış ve Bükreş'te misafir kaldığı "Atina Palas" siyâsî adamların, diplomatların girip çıktığı bir yer haline gelmişti.

Bu tarihte Romanya'da iki parti birbiriyle mücadele halinde idiler. Bunlardan biri meşhur Bratyano'nun lider bulunduğu parti idi. Memleketin kurtuluş yolunu ingiltere, Fransa ve Rusya ile işbirliğinde gören

bu siyâsî teşekkül, Romanya'nın istiklâli için Rusya'ya borçlu bulunduklarını sık sık ifâde etmiş (1877-78) Osmanlı-Rus harbinde, Çarlık Rusya'nın giriştiği savaşta, sarfet-tiği fedakârlıkları, anlata anlata bitirememişti. Yalnız Bratyano'nun partisi bîr noktada zayıftı. Romenler ka-tolik idiler. Ve Sırp ihtilâli sırasında, Aleksandır İpsi-lanti'nin bir kaç yüz kişilik süvârî ile hudutları geçmesi, Romenleri Osmanlı İmparatorluğu aleyhine teşvik etmesi, o zaman bile müessir olamamıştı. Romenler, orto-doks olan Rumların peşinden gitmemişlerdi. Hoş bunda asırlar boyunca "Memleketeyn" denilen Eflâk ve Boğdan'ın fenerli Rumlar tarafından idâresinin, onların zalim ve hain adamlar olmasının, halkın bu adamlara karşı kin gütmesinin tesiri de vardı. Bu sebeple Bratya-no, Romanya halkının dinî hislerine uymayan bir politikanın taraftarı idi, Katolik Romenler, ortodoks Rumların bayrağı altında harp edemezlerdi. İkinci partinin başkanı Mösyö Markiloman idi. Bu fırka Romanya'nın mukadderatını Avuranın merkezî devletleri olan Almanya, Avusturya-Macaristan'la beraber hareketinde

444

İTTİHÂD ve TERAKKÎ İÇİNDE DONENLER

görüyordu. Osmanlı-Rus harpleri sırasında memleke-teyn'i himaye eden Avusturya-Macaristan'ın mutedil idaresine daha taraftar idiler. Fazla olarak Avusturya'nın katolik oluşnu da kendilerine yakınlık addetmekte idiler. İşte bu iki partinin giriştiği mücadele, akşama sabaha, Romanya'nın birinci cihan harbinde tutacağı tarafın açıklanacağı sayılı günler halinde geçmekte iken, Sapancalı Hakkı Bey Bükreş'e gelmiş ve ticarî temaslarına başlamıştı.

Bükreş'te bir sürü ajanın, gizli adamın, casusun, diplomatin kaynaştığı bu günlerde Havas ajansının muhabiri Mösyö Moto da burada idi. Bu zât, yalnız Romanyayı değil, afelumum bütün Şarkı ve bilhassa orta şarkı iyi tanıyor, yıllarca kaldığı İstanbul'da da Osmanlı devlet adamlarıyla tanışmış bulunuyordu. Gerek İngi-liz ve gerek Fransız hâriciyesi, savaşın kazanılmasını yalnız cephelerdeki zaferlerde değil, cephe gerisi faaliyetlerinde bekliyorlardı. Bilhassa Fransızlar, şarktaki tecrübe ve ihtisaslarına güvenerek, Osmanlıları savaştan çıkarmak, harben açılmayan Çanakkale kapılarını sulh yoluyla açmak, Çarlık Rusya'ya acele yardım etmek fikrinde idiler. Bu işleri başarmak için Şark'a gönderdikleri ajanlar içinde hiç kimse Mösyö Moto kadar becerikli olamazdı.

Sapancalı Hakkı Beyin Bükreş'e geldiğini, Enver Paşa'nın çok yakını bulunduğunu öğrenen Moto, derhal Atina Palas'a gelerek Hakkı Beyle bir görüşme dileğinde bulunmuştu. Mösyö Moto, İttihâd ve Terakkinin ileri gelenlerini daha Balkan Harbinden, Selanik'te bulunduğu sıralarda tanırdı. Kaldı ki, Mösyö Moto, şah-

445

SAMİH NAFİZ TANSU

İTTİHÂD ve TERAKKÎ İÇİNDE DÖNENLER

sen Sapancalı Hakkı Beyin dostu idi. Zira, Balkan harbinden evvel, İttihâd ve Terakkinin Arnavutluk'a kâtib-i mes'ûllüğünü yapmış olan Sapancalı Hakkı Bey, Selanik'te bulunduğu sıralarda partinin müsaadesiyle Arnavutluk'a âid bir çok beyanlarda bulunmuş ve Havas'ın bu açık göz muhabiri de selâhiyetli kaynakların görüşünü gazetesinde aksettirmişti. Şimdi daha mühim bir vazifeyi bu vatanperver adama yüklemek istiyordu. Münferit sulh teşebbüsünde Enver Paşayı ikna etmek vazifesini, Sapancalı Hakkı bey deruhde edebilir miydi?.. Mösyö Moto planını gayet dikkatle hazırlamıştı. Bükreş'teki Fransız sefirine de haber vermiş, onun müzaheretini temin eylemiş, teşebbüse ciddî bir mahiyet katmıştı. Bütün Fransız diplomasisi, Almanya'yı yalnız bırakmanın, savaşı kazanmada birinci yolda şart olduğuna inanmışlardı. Üç müttefikten acaba hangisi, Almanya'yı yarı yolda bırakabilirdi. Türkiye'deki müşküller daha fazla idi. Halk açlık, sefalet içinde idi. Harbe devamdan fayda olmadığına halk efkârı kanaat getirmişti. O hâlde işlenecek saha Türkiye idi. Sefirle Mösyö Moto mutabık idiler. Sapancalı Hakkı Beyin şahsiyeti hakkında sefire verdiği malûmat neticesinde Fransa hükümetinin Bükreş sefiri, Sapancalı Hakkı beyle görüşmek imkânlarını hazırlamasını Havas Ajansının Bükreş muhabirinden rica etti. Nihayet Mösyö Moto ile Sapancalı Hakkı Bey, Atina Palas otelinin alt kat salonlarından birinin köşesinde başbaşa ve Türkçe görüştüler. Fakat Sapancalı Hakkı Beyin daha ilk teklifte:

- Beni mazur görün Mösyö Moto demişti. Şimdi ben ticaretle meşgul alelade bir vatandaşım!.. Siz bu

446

mühim teklifinizi bizim Osmanlı sefiri Safa Beyefendiye anlatırsanız, zannederim ki, daha iyi yapmış olursunuz. Mösyö Moto, daha ilk konuşmasında böyle bozguna uğrayacağını asla tahmin etmemişti. Israrla devam ederek:

- Fakat dostum Hakkı Bey dedi, bu müstesna vazifenin sizin tarafınızdan ifâsındaki şerefi, memlekete hizmeti niçin ihmâl ediyorsunuz. Bir tesadüf, bu tarihî ve şerefli işi size yüklemek istiyor.

- Evet, anlıyorum ama, ben siyâsetle meşgul olmamaya karar vermiş bulunuyorum. Sefiriniz icabeder ki, bir diplomat olan bizim sefirimizle görüşsün, resmî olduğunu söylediğiniz teklif daha ciddiyet ve ehemmiyetle nazara alınsın!..

Mösyö Moto, şuna kani idi ki, Türkiye'de her işe, her devirde selâhiyetli baştaki bir kaç adam karar verebilirdi. Onları da alıştırmadan, husûsî teşebbüslerle müsait bir zemin hazırlamadan yapılacak siyâsî, resmî tekliflerin hiçbir kıymeti olamazdı. Fikirlerini açıkça Sapançalı Hakkı Beye açtı. O da, burada yapacağı temaların İstanbul'da su-i tefsir edileceğini, siyâsî düşmanlarının eline bir koz olarak geçeceğini, Havas muhaborine açıkça söyledi. Bir saatten fazla devam etmiş olan bu konuşma neticesiz hitâm buldu. Mösyö Moto otelden ayrıldı. Bu teşebbüsü Havas muhabiri iki defa daha tekrar etti. Her defasında otele gitti. Baş başa kaldılar. Bir defasında Hakkı Bey, gazeteciyi kendi odasına aldı, konuştular. Fakat her defasında eskiden daha kuvvetli reddetti, bir türlü bu işe yanaşmadı. Sapançalı Hakkı

447

SAMİH NAFİZ TANSU

Bey şunu çok iyi biliyordu ki, kendisinin yakından tanıdığı İttihâd ve Terakki erkânı, münferit bir sulhe asla yaşanamayacaktı. Gerek Enver Paşa, gerek Talât Paşa, gerek Cemal Paşa ve kabinenin diğer üyeleriyle merkez-i umûmî âzası, nihâî zafere inanmış ve Almanlara körü körüne kapılmışlardı. O adamları gittikleri yoldan çevirmek, hemen hemen imkânsızdı. Bunlar aldanmış, inanmış ve kanmışlardı. Bunları gittikleri yoldan ne ölüm, ne hezimet hiçbir şey ayıramazdı. O hâlde bu teşebbüs neye yarardı. Bilâkis kendisinden şüphe etmelerine, onun tertemiz mazisini lekelemeye hizmet etmez miydi?

— Sapançalı Hakkı düşman ajanı olmuş onlardan para almış, münferit sulh teşebbüsüne kalkmış demeyecekler miydi? O, bunu asla yapamazdı ve yapmayacaktı. Fransızların muvaffak olamadığı sulh teşebbüsünü bu defa da İngilizler ele almışlardı. Harpten evvel Sapançalı Hakkı Beyin bir Romen bankeri ile dostluğu kuvvetli idi. Bu zât Mösyö Hirsovolom adını taşımakta idi. İngilizler bu bankeri kullandılar. Banker Hakkı Beyi ziyarete geldi ve fikrini açtı. İngilizlerin Türklerle harp etmekten duydukları teessürü anlattı. O da şöyle dedi:

- Ben size İngiliz sefirinin fikirlerini gayr-i resmî olarak arz ediyorum!.. Sefirle yapacağınız görüşme dediklerimi isbât edecektir. Bu sizi bekleyen tarihî bir vazife, sonsuz bir şereftir.

448

İTTİHÂD ve TERAKKİ İÇİNDE DÖNENLER

Galatada'ki Yazıhane

Sapançalı Hakkı Bey, hatıralarında bize naklettiği bu mühim görüşmelerde kendisinin nihayet İngiliz sefiri ile konuşmaya hazır olduğunu itiraf etmişti.

- Öyle anlıyordum ki, İtilâf devletleri Türkiye ile bir sulh-i münferid arzusunda samimî idiler. Hele İngilizler, Çanakkale mağlûbiyetinden sonra, başka çıkar yol olmadığını da kestirmişlerdi. Fikirlerini dikkatle öğrenmek istedim ve bizim Romen bankerin görüşürme teklifini kabul ettim. Filhakika, Bükreş'teki İngiliz sefareti müsteşarı Mösyö Benet ile sefarette konuştuk. Müsteşar bana, bu arzusun ciddiyetini tekrar tekrar anlattı. İngilizlerin hattâ iki teklifle geldiklerini söyledi. Bunlardan biri, eğer Osmanlı İmparatorluğu harpten çıkarsa, arazisinin tamamı mahfuz kalacak ve bu suretle zararlardan kurtulmuş bulunacaktı. İkinci teklif daha mühimdi. Şayet Osmanlı devleti, harpten çıkıp İtilâf devletleri tarafından Almanlarla savaşa girerse, o zaman zaferden hisse alacak, bu hisse de, bilhassa Balkanlarda arazî genişlemesi, belki de Balkan harbindeki kayıplarını elde etmesi şeklinde mütâlâa edilecekti. İngilizlere'nin Avrupa ve Asya'da takip ettiği siyaset ayrı ayrıdır. Zannetmeyiniz ki, sizi Rusya'ya peşkeş çekecektir. Fakat her şeyden evvel vakit varken buna hemen karar vermelisiniz. Her geçen gün, hattâ saat aleyhinize kaydedilmektedir! demişti. İngiliz sefareti müsteşarının teklifleri ne yalan söyleyeyim ki, benim üzerinde daha tesirli bir intiba yaratmıştı. İngiliz müsteşarına hiç bir ümit vermediğimi, Osmanlı sefiriyle görüşmelerinin

449

SAMİH NAFİZ TANSU

daha faydalı olacağını söylemekle beraber, meseleyi bir pundunu bulursam Enver Paşaya, belki de Talât'a açmayı da kendi kendime tasarlamıştım. Bu konuşmadan bir hafta sonra İstanbul'a döndüğüm zaman ne yazık ki, her şeyi değişmiş bulmuştum- Dahiliye Nâzırı sıfatıyla Talât'ın eski arkadaşlarından uzak kalmaya çalıştığı anlaşıyordu. Ben o sırada Galata'daki yazıhanemde çalışıyordum. Bu yazıhane Galata'da seyr-i sefâin acentesinin bulunduğu binanın üst katında idi. Hemen günün her saatinde İttihâd ve Terakkiden pek çok arkadaş buraya uğruyor, bir çok şeyler konuşuluyordu. Bunların hiçbir siyâsî hedefi yoktu. Bunlar dostluk ve arkadaşlığı takviye için yapıyordu. Fakat dostumuz Talât Bey, adamları vasıtasıyla giren çıkanı tesbit ettiriyor, arkadaşları takib ettiriyordu. Hattâ hiç unutmam bir

gün, Beyoğlunda Karlman mağazası önünde vitrinlere bakarken beni takib eden 6 kişiden şüphe etmiş ve bunun bir takip olup olmadığını öğrenmek için Tepeba-ş'na saparak bahçeye girmiştim. Ben bir masaya oturup bira ısmarlayınca bu 6 kişinin de benim karşımdaki masaya geçip oturduklarını görmüştüm. Bu adamlarla gözgöze gelmiş ve haklı olarak kızmışım. O zaman polis müdürü Ahmet Beye yaptığım şikâyetle karşılık Polis müdürü ne dese beğenirsiniz?..

- Ne münasebetsizlik, ben bunlara 6 sının bir arada gezmelerini tenbîh etmişim. Demek heyet halinde vazifeye girmişler Öyle mi?.. Sonra da bu emrin bizzat Dahiliye Nâzırı Talât Bey tarafından verildiğini de ilâve etmişti. Hattâ sonradan şunu da öğrenmişim. Talât

450

İTTİHÂD ve TERAKKİ İÇİNDE DÖNENLER

Bey, levâzımât-ı umûmiye reisi Topal İsmail Hakkı Paşayı çağırtıp:

- Paşa, Sapançalı Hakkı'nın Galata'daki yazıhanesi, bîr fesat yuvası haline gelmiş, orada bize aleyhtar olanlar toplanıp kararlar vermeye başlamışlar, Seyr-i sefâine âid bir binada, hükümet aleyhanie toplantı olmaz bunları oradan hemen atarsın demişti... Paşa da derhal kabul etmiş ve bize buradan çıkmamız lâzım geldiğini bildirmişti. Çünkü bütün nakil vâsıtaları bu sırada paşanın emrine verilmişti. Biz de yazıhanemizi, yeni Galata'da Selanik Bankasının bulunduğu Asicorazione Generale Sigorta Şirketinin binasına nakletmiştik. Diğer taraftan Sapançalı Hakkı Bey, ziyaretine geldiği babama da şöyle dert yanmıştı: - Sabri demişti, Rumeli'deki hava çoktan bozuldu, bugünkü İttihâdçılar birbirinin düşmanı!.. Ellerinden gelse birbirlerinin gözlerini oyacaklar... Talât ve merkez-i umûmî devamlı olarak bizimle uğraşüyor, bizden korkuyor, dün bana dostum Ömer Seyfettin geldi. Bizi ikâz etti. Ziya Gökalp ile partinin neşriyatını idare eden Ömer Seyfettin benim çocukluk arkadaşımdır. Beraber İbtidâîyi, Rüştiyeyi, İdâdîyi, Harbiyeyi okuduk. Bilirsin Harbiyeden beraber çıktık. Beni en aşağı kendi kadar sever, bana dedi ki,

- Aman Hakkı, ayağını denk al, bugünlerde umûmî merkezde sizin aleyhinizde kuvvetli cereyan var. Bilhassa senin yazıhanene Hüsrev Sami ile Yakup Cemil de devam ediyormuş, bunlar şimdi bir numaralı sabıkalı, her ikisinin Talât'ın aleyhinde olduğu malûm.

451

SAMIH NAFİZ TANSU

Kuşkuluyorlar, Sapançalı Hakkı bunları tahrik ediyor. Hepinizin gayesi, devleti harpten çıkarmak imiş!..

Ömer Seyfettin'in bu sözleri hiç yabana atılacak gibi değildi... Hepimiz ateş üstünde oturuyoruz. Bir gün başımıza bir şey gelirse şaşma!

Babam yüzbaşı Sabri Bey, bu sırada yaralı ve tedavi altında olarak İstanbul'da bulunuyor. Karagüm-rük'teki mütevazı evimizde annemin ihtimamına terk edilmiş bulunuyordu. Rumeli'den tanışan bu iki asker, sık sık bizim evde buluşuyorlardı. Babam, Sapançalı Hakkı'yı çok sever, dürüst ve temiz bir insan olduğunu her zaman söylerdi. Hakkı Bey de, babama sık sık dert yanar, Talât Beyin tutumunu iyi bulmadığını, Enver Paşanın çok idealist bulunduğunu, hedefsiz bir ok gibi ortaya atıldığını ilâve eder, ona acıdığını tekrarlardı.

Sapançalı Hakkı, muhakkak ki, Enver'in dostu idi. Fakat evinin, Galatadaki yazıhanesinin dünkü arkadaşları tarafından sıkı bir tarzda tarassud altına alınmasından son derece şikâyet ederdi. Yalan da değildi, bu yazıhaneye Hüsrev Sami ve Yakup Cemil de geliyordu. İttihâd ve Terakkinin Trabzon'da parti müfettişi bulunan Hüsrev Sami Bey, Dahiliye Nâzırı Talât Beye bulunduğu mmtıkada halkın hükümet aleyhinde büyük bir hoşnutsuzluk hissettiğini, halkın duyduğu asabiyetin bir feveran hâline gelebileceğini, bir isyan çıkmasının muhtemel bulunduğunu bildirmiş ve Trabzon valisi Cemal Azmi Beyden şiddetle şikâyet etmişti. Fakat Dahiliye Nazırının valiyeye itimâdı vardı. Bütün yazılan şeyleri mübalağalı ve maksad-ı mahsûs üzerine yazıl-

452

İTTİHÂD ve TERAKKİ İÇİNDE DÖNENLER

miş şeyler addetmişti. O zaman Hüsrev Sami Bey, şiddetli bir lisânla kaleme aldığı istifanamesini merkez-i umûmiye takdim etmiş ve kara yoluyla Ankara üzerinden İstanbul'a dönmüştü. Gelip geçtiği yerlerde hükümetin aleyhinde, Talât Beyin icrââtı üzerinde şiddetli tenkîdler yaparak anlatan Hüsrev Sami Bey, bir numaralı suçlu addedilmişti. Bu sırada Iraktan sürülen ve Halep'de Başkumandan vekilinin atlatarak İstanbula gönderdiği Yakup Cemil de İstanbul'a gelip de eski arkadaşlarına

kavuşunca, gayri memnunlar zümresi kuvvetlenmişti. Yalnız Yakup Cemil'i fiilî harekete geçmekten alıkoyan bir vaad vardı. O da Enver Paşa İstanbul'a dönecek, ona müstakil bir fırka kumandanlığı verecek, onu tekrar vazife-i askeriye alacak, onun hakkı olan kaymakamlığa kadar terfi ettirecek ve bir kaymakama da fırka kumandanlığı verilebileceğinden bu sıfatla o, yeni vazifesine başlayacaktı. İşte bu hayâl, Yakup Cemil'i bir müddet alıkoymuştu. Yoksa, Galata'daki yazıhane, çoktan bir hükümet devirmesinin, en heyecanlı planlarını onun ağzından dinlemiş olacak, onun hazırlayacağı kimselerin koynunda toplandığına şahit olacaktı. Fakat zavallı Sapançalı Hakkı'nın hükümeti devirmeye kadar giden hiç bir emeli yoktu. Galata'daki yazıhanenin de böyle bir işe tahsis edildiğini gösteren tek bir delil de üstelik mevcut değildi. Bilâkis bu fikir, hâdiselerden en çok şikâyet eden bu iki arkadaşta, Hüsrev Sami ile Yakup Cemil'e Bursa kaplıcalarında gelmişti.

453

SAMİH NAFİZ TANSU

Nuruosmaniye'deki İftar

İstanbul'da İttihâd ve Terakkiye mensûb gençlerin toplanmaya başlaması, bunların cephelerden, Anadolu merkezlerinden kötümser şekilde bahsetmeleri, Talât Beyi, merkez-i umûmî azalarını gelişi güzel çekiştirmeleri, İttihâd ve Terakki ileri gelenlerini fena hâlde düşündürmeye başlamıştı. Ne vardı, ne oluyordu? Bu adamlar niçin hiçbir şeyden hoşlanmıyorlardı, memlekette sanki ne vardı, her taraf güllük, gülistanlık değil mi idi? Savaş memleketin alın yazısı idi. Bu er ve geç olacak bir şeydi, o hâlde bu kadar kıyamet koparmanın mânâsı ne idi? Bu gençler, bu parti içinde muhalefet edenler ne istiyorlardı? Hükümeti devirmek istiyor idiyse, kendilerinin yerine sanki daha iyisini mi bulacaklardı. İşte bütün bu hoşnutsuzlukların kaynağını bulup çıkarmak, bu gayr-i memnunları söyletmek lâzım idi. Büyük efendi, Küçük efendiyi çağırmış, bu mübarek Ramazan günlerinden birinde, bir akşam bir iftar tertib etmesini emretmişti. Masrafı partiye mal edilecek olan bu iftar, üstelik Allah kabul ederse parti binasında verilecekti. Davette her zaman, her harekette ilk safta yer alanların bulunmasına itina olunacaktı. Küçük efendi, bu arkadaşların fikirlerine, arzularına dikkat edecek, İftarın neşeli havası içinde bu insanların hakikî maksadını anlamaya çalışacaktı. O akşam parti binasında (Bugünkü Cumhuriyet gazetesi) bulunanlar şunlardı: Sapançalı Hakkı, izmitli Mümtaz, Hüsrev Sami, Yenibahçeli Nail, Küçük Efendinin davetlisi olarak partinin merkezinde toplanmış bulunuyorlardı. Hepsisi de oruçlu, hepsi de iftar bekler bir vaziyette idiler. Nihayet top patladı. Ca-

454

İTTİHÂD ve TERAKKİ İÇİNDE DÖNENLER

milerin kandilleri yandı, İstanbul'un Ramazan gecelerine mahsûs manzarası başladı. Mevsim Sonbahar, vakit akşamdı. Nuruosmaniye câmiinin top kandilleri yandı. Binanın üst katındaki odalardan birinde sofraya kurulmuş, çeşitli reçeller, peynirler, pastırma ve sucuk, pide ve simitler, muhtelif cins zeytinler, masayı süslemiş bulunuyordu. Bir iki mahrem işlerde çalışan adam, odaya girip çıkıyor, oruç bozulduktan sonra sıcak çorba kâsesi, tüten dumanları ile masanın üstüne konmuş bulunuyordu. Ev sahiplik vazifesini bizzat Küçük efendi üzerine almış, kepçe ile bu samimî arkadaşların tabaklarına şehriyeli tavuk suyu çorbasını koyuyordu. Havadan, sudan bahsedildikten ve eski Ramazanlar hasretle anıldıktan sonra Sapançalı Hakkı Bey sormuştu:

- Kuzum Kemal Bey dedi, bu iftar neden icabetti?..

Kara Kemal tebessüm ederek, kurnaz partiye fikirlerini hissettirmeden söylemeye başladı.

- Canım dedi, yıllardır şu parti için çalışırsınız, bir acı kahvesini içmiş değilsiniz. Hele hepinizi bir arada görmek arzusu, bana burada başbaşa bir yemek yemek, konuşmak fırsatını ilham etti. Her hâlde fena yapmadım sanırım. Sizlere bir zararım dokunmadı ya!.. İzmitli Mümtaz söze karıştı.

- Estağfurullah, ne münasebet, hattâ pek de güzel oldu. Rahat rahat konuşalım, dertleşelim. Hüsrev Sami, gecenin beklenen konuşmasına girdi.

- Konuşacak, dertleşecek o kadar şey var ki, bilhassa ikinize hitâb etmekten zevk duyuyor, hattâ fayda da umuyorum. Kara Kemal Bey, Talât Bey'e daha yakındır.

455

SAMİH NAFİZ TANSU

Mümtaz Bey de Enver Paşanın sağ koludur. Anlatmak istiyorum ki, gittiğimiz yol yanlış, hatalı ve memleket için zararlıdır. Mufasssal bir raporla vaziyeti, Dahiliye Nazırına uzun uzun anlatmak istedim. Vilâyetlerde tatbik edilen idâre-i örfiyyenin mânâsı yoktur. Memleket aç ve sefil bir hâldedir. Her yerde emniyet ve asayişin zerresi yok. Askerin bir kısmı firari olarak dağlarda, köylerde saklanıyor. Hükümet tamamiyle âciz, ticâret iltimaslı bir kaç kişinin elinde, yarına âid en ufak bir ümit yok!.. Bütün bunları yazdım, söyledim, kimsenin aldırışı yok!.. Odada derin bir sükût, herkes tamamen coşmuş olan Hüsrev Sami'yi dinliyor. Bu sırada sofraya, çeşitli etlerden mürekkep bir kebab koleksiyonu gelmiş

bulunuyor, salatalar, turşular tabakların kenarına konuyor. Hüsrev Sami Bey, bu hususta epeyce konuşuyor. İttihâd ve Terakkînin bu yolda gidişini beğenmediği ilâve ediyor. Bir ara daha fazla ileri giderek:

- İç siyâset feci diyor, matbuatın da harp bahanesiyle halkı heyecana getirir iddiasıyla tam bir sansüre tâbi tutulması da hırsızların, uğursuzların çevirdiği fırladıkların açığa vurulmasına mâni oluyor. Velhasıl, gayeden tamamen uzaklaşmış, dümeni, uskuru bozulmuş bir gemi gibi ortada bocalıyoruz diyordu. Kara Kemal, sesle, sözle bir müdâhalede bulunmamakla beraber, baş işareti ve gözlerini kapayıp açarak sureta Hüsrev Sami'ye hak verir gibi bir takım pozlar alıyor. Hüsrev Sami'yi söyletmeye, içini döktürmeye muvaffak oluyordu. Bir ara söz dış politikaya intikâl etti. Tam bu sırada sofraya zeytinyağlı dolmalar gelmişti. Sapançalı Hakkı onları göstererek:

456

İTTİHÂD ve TERAKKÎ İÇİNDE DÖNENLER

- Tıpkı dedi, bu yalancı dolmalar gibi, halka, memlekete nihâî bir zafer teranesi tutturulmuş, yutturulmak isteniyor. Bir hafta evvel Bükreş'te idim. Konuştuğum, görüştüğüm, tanıştığım, resmî, husûsî zevat, bir çok kordiplomatiğe mensûb kimseler, Almanya ve müttefiklerinin harbi kaybettiğini âdeta isbât ediyorlar. Türkiye'nin bundan ne müthiş bir kayıpla çıkacağını da ilâve ediyorlar. Hazır fırsat varken münferid bir sulh yaparak bu işten yakamızı sıyırsak olmaz mı?.. Hayır olmaz, ya ne olacak? Nihâî zafere gideceğiz. Bunun bu kadarına inâd derler!..

Yenibahçeli Nail Bey hayretle sormuştu:

- Münferid sulhu bize teklif eden kim!.. Buna hayâl derler! Sapancah Hakkı gülmüştü.

- Yalnız bana, Fransız sefirinin, ingiliz sefaret müsteşarının resmî müracaatı vâki oldu. Beni Enver Paşa'nın yakın dostu sayarak Bükreş'te ısrarla teklif ettiler. Ama, benim her şeyden hevesim geçti. Benim siyâsetle alâkam yok, Osmanlı sefiri makamında oturuyor, ona gidin dedim ve işin içinden çıktım!..

Yenibahçeli Nail Bey bu izahat üzerine fikirlerini şöyle açıkladı:

- Ruslar dedi, Sarıkamış'ı aldıktan sonra Erzurum'a girdiler. Aziziye kalesinin kahramanlığı dahi Rusların istilâsına mâni olamadı, cenûbta 6. cı ordu bütün Irak'ı terk etmek zorundadır. Filistin'de başlayan harekât da tehlikeli bir şekil almaktadır. Biz Galiçya'da Avusturyalıları, Çanakkale'de Almanları müdâfaa ederken, asıl kendi topraklarımızda gerilemekteyiz. Bütün cephelerdeki durumu iyi görmüyorum.

457

SAMÎH NAFİZ TANSU

Hüsrev Sami Bey de fenalıkların önüne geçilmesi lâzım geldiğini, bilhassa dâhildeki kargaşalığı, kararsızlığı, hırsızlığı, irtikâbı durdurmak için derhal İttihâd ve Terakki umûmî kongresinin toplantıya çağırılmasını lüzumlu görüyordu. Bu kongrede memleketin gıda maddelerine karşı yapılan suçların, ihmallerin ve irtikâb olunan suistimâllerin hesabının açıkça verilmesini istiyordu.

Gece yarısını geçmişlerdi. Şimdi sofraya iftarın son yemekleri, kaymaklı güllaç ve cevizli yassı kadayıf getirilmişti. Küçük efendi, arzu ettiği kadar söylettirdiği arkadaşlarına son bir ikramda bulundu.

- Haydi arkadaşlar dedi, şimdi tatlı yiyelim, tatlı konuşalım!..

Yemekten sonra kahveler içilirken henüz şafak sökmemiş olmakla beraber horozlar ötüyor, imsak vakti yaklaşıyordu. Küçük efendinin -Nuruosmaniye'deki iftardan- edindiği intiba, arkadaşların bir hükümet darbesi fikrinden çok uzak bulunmaları idi.

Kaphca'da Kurulan Dostluk

Sapançalı Hakkı Beyin Galata'daki yazıhanesi, bu harp yıllarında bir türlü ehemmiyetini kaybetmedi. Buraya devam edenlerin başında Yakup Cemil vardı. Halep'de başkumandan vekili Enver Paşa ile görüştükten ve tekrar askerliğe alınacağına ve rütbesinin de kaymakamlığa terfi ettirileceğine ve emrine cesur Kürtlerden mü-rekkeb bir müstakil tümen verileceğine inanmış olan Yakup Cemil, bir müddet başkumandan vekili ve Har-

İTTİHÂD ve TERAKKÎ İÇİNDE DÖNENLER

biye Nâzırı Enver Paşayı bekledi. Fakat haftalar geçiyor, Enver Paşa bir türlü İstanbul'a dönmüyordu. Yakup Cemil Bey arkadaşlarına soruyordu:

- Enver Paşa niçin İstanbul'a gelmiyor?..

O devirde bu suâle cevap verecek bir kimse bulmak güçtü. Cephelerin İçyüzünü bilenler belki bu soruyu cevaplandırabilirdi. Fakat İstanbul'da bunu söylemek güçtü. Can sıkıntısından sık sık, Sapancalı Hakkı Beyin yazıhanesine uğrayarak dert yanan bu ateşli asker, orada Hüsrev Sami'ye rastgelmışti. Evvelce de tanıştığı bu arkadaşı, Trabzon'dan yeni gelmiş, hükümeti, İttihâd ve Terakki erkânını batırıp çıkarıyor, ağzını açmış, gözünü yummuş, sağa, sola küfürler savuruyordu.

İşte her iki İttihâdçıyı birleştiren mühim bir nokta bu suretle meydana çıkmıştı.

- Memleket bir tehlikeye gidiyor, parti ehliyetli ellerde mahvoluyor. Her şey Talât Beyin arzusuna göre cereyan ediyor, bu işin sonu hayırlı olamaz!., diyorlardı. Ve her ikisi, bütün mücadelelerin, çekilen ızdırâbların, halka açıklanan programların nihayet bir kişinin tahakkümünü temin ettiğinde ittifak ediyordu. Hüsrev Sami Bey kaç defa

- Biz Talât'ın diktatörlüğünü temin etmek için mi, bu kadar zahmete katlandık, ölümü göze aldık?., diye soruyordu. Hâdiseler şimdi, Hüsrev Sami Bey ile Yakup Cemil'i tamamen birleştirmiş, birbirlerine yaklaştırmıştı. Hüsrev Sami Bey, kendi telkinleri altında emsalsiz bir kuvvet olduğuna inandığı Yakup Cemil'i git-

458

459

SAMİH NAFİZ TANSU

tikçe koruyor, hükümet aleyhine tahrik ediyordu. Hüsrev Sami Bey, Enver Paşanın vaadlerinde durmayacağını tekrarlıyordu. Nihayet Paşanın gelmesi gecikince, Yakup Cemil Bey, biraz kafasını dinlemek ve düşünebilmek için bir kaç gün Bursa'ya gitmeye ve Kaplıcalarda kalmaya karar vermiş, yalnız kalmamak için de Hüsrev Sami Bey'e teklif etmişti. Hüsrev Sami Bey de henüz toparlanmamıştı. Bir hafta Bursa'da kalmak hiç de fena değildi. İşte iki arkadaş böylece yola çıkmışlar ve Bursa'ya gelmişlerdi. Çekirge'ye inmişler, tam bir hafta yeşil Bursa'nın temiz havasını teneffüs etmişler, zümrüt dağlarına, güzel koruluklarına bakarak biraz huzur ve sükûna kavuşmuşlardı. Mevsim sonbahar olduğu için, Bursa'nın banyo ve meyva zamanı idi. Her iki arkadaş burada bir çok şeyler konuşmuşlardı. Hüsrev Bey, Yakup Cemil'e askerliği bir tarafa bırakarak tamamen siyâsete kendisini vermesini tavsiye ediyordu. Yakup Cemil'in buna gönlü razı değildi.

- Şimdi harp var, memlekete askerlik sahasında hizmet lâzımdır diyordu. Müstakil bir tümenin başında çok şeyler yapabilirim. Beni faal hizmete alsınlar, görsünler insan nasıl çalışıyor diyordu. Hüsrev Sami Bey ise Enver Paşanın buna asla yanaşamayacağını anlatıyordu.

- Ne onun, ne Talât'ın senin gibilere güveni yoktur. Bizi işlerine engel sayıyorlar. Bu fikirlerden vazgeç. Beraber çalışalım. İcâb ederse bunları devirelim. Memleketi rahata kavuşturalım diyordu. Bursa'da geçen bir hafta, Kaplıcada kurulan dostluk, bu iki arkadaşı bir-

İTTİHÂD ve TERAKKİ İÇİNDE DÖNENLER

rine çok yaklaştırmıştı. Şu farkla ki, Hüsrev Sami Bey, iktidar hakkında hükmünü vermiş, onlarla hiçbir şey yapılamayacağına inanmıştı. Yakup Cemil Beyin henüz Enver Paşaya itimâdı sarsılmamıştı. Ancak bir hafta dinlendikten ve birbirleriyle daha yakın dost olduktan sonra Bursa'dan dönen bu iki insan, İstanbul'da kendilerini bekleyen sürprizle karşılaşmışlardı. Enver Paşa Bağdad'dan dönmüş ve işe başlamıştı. Hemen Harbiye Nezâretine koşan Yakup Cemil'e, Paşa:

- Şimdi çok meşgulüm. Ciddî meselelerle karşı karşıyayız. Muâmelât-ı zâtiye Müdürü Osmam Şevket Beyi (Paşa) gör, seni bir yere tâyin eder demişti. Yakup Cemil Bey Harbiye Nazırını selâmlamış ve teşekkür ederek huzurundan çıkmıştı. Orta boylu, kırmızı yüzlü, çok dindar ve o derece çalışkan bir insan olan muâmelât-ı zâtiye müdürü Miralay Şevket Bey, Yakup Cemil'in gözlerinin içine bakarak ve gayet rahat konuşarak:

- Başkumandan vekili hazretlerinden böyle bir emir henüz almadık. Mamafih ben kendileriyle temas eder, herhalde emirlerini tebelüğ ederim! Siz kabilse bir kaç gün sonra bana bir defa uğrayın! demişti. Hakikatte Şevket Bey de Enver Paşanın bu sergüzeştlerle dolu adamı atlattığını anlamıştı. Yakup Cemil'in Harbiye Nezâretindeki sicili tetkik edilirse değil ona bir fırka kumandanlığı, bir bölük komutanlığı bile verilmesine imkân yoktu. Bu sebeple Osman Şevket Bey vaziyeti Enver Paşaya sormamıştı bile...

Bir kaç gün sonra karşısına dikilen Yakup Cemil'e şöyle demişti:

460

461

SAMİH NAFİZ TANSU

- Harbiye Nâzırı Enver Paşa, bana terfiiniz ve tayininiz için bir şey söylemedi. Benim de böyle bir meseleden haberim yok!.. Yakup Cemil bu gayet sakin konuşan ve anlamamazlıktan gelen zata kızmıştı.

- Benim dedi, sizden hiç talebim yok, Harbiye Nazırının emrini soruyorum. Herhalde kaymakamlığa terfiim ve müstakil bir fırka kumandanlığına tâyinim irâdeden çıkmış olacaktır. Neden saklıyorsunuz?.. O zaman kırmızı yüzlü Miralay Osman Şevket Beyin kaşları çatılmıştı.

- Hakkınızda tek bir inha yok, nasıl olur da irâde çıksın. Gidin Enver Paşayı görün, sorun daha fazla da bizi meşgul etmeyin!..

Bu kadarı Yakup Cemil'i ifrit etmeye kâfi idi. Derhal hem de selâm vermeden odadan çıkan Yakup Cemil'i kalem-i mahsûs bile Enver Paşa'nın yanına girmekten alıkoymamıştı. Harbiye Nazırının huzuruna girerek fevkalâde heyecanlı ve asabi bir tonla Şevket Beyden şikâyet eden Yakup Cemil'e Enver Paşa da sert bir lisanla son sözünü söylemişti.

- Senin dedi nisbet-i askeriyen kat'edilmiştir. Ancak ihtiyat zabiti sayılırsın! İhtiyat zabitleri de kânûn-i mahsus mucibince binbaşılığa kadar terfi edebilirler. Eğer harp sahnelerinde çalışmak istiyorsan, Erzurum cephesine gönderelim. Ferik Ahmet İzzet Paşaya bir tavsiye yazayım, seni istihdam etsin. Yok cephede çalışmak istemiyorsan, evinde bir müddet istirahat et, sana başka işler bulalım. Meselâ ticâret yaparsın bu daha iyi olur!..

462

İTTİHÂD ve TERAKKÎ İÇİNDE DONENLER

Yakup Cemil Beyin bir anda başına sanki Nezâret odasının tavanı iner gibi olmuştu. Kendisine bu sözleri söyleyen Enverdi öyle mi?.. O Enver ki onunla omuz omuza Bâb-ı âlîye girmiş, onun yanında Harbiye Nâzırı Nâzım Paşanın şahadetine şahit olmuştu- O, Enver için, sadrazam, Talât'ı tehdit etmiş, onu bu makama getirmişti.

- İnsanlar ne kadar değişiyordu yarabbi!.. Rumeli-den beri tanıdığı, eşkiyâ takiblerinde beraber bulunduğu, Trablusgarp'da beraberce savaştığı, Balkanlarda, Umûmî Harpte emrinde savaştığı Enver Paşa onu bir mektep talebesi gibi şimdi azarlıyor, askerlik gibi şerefli bir mesleğe alınamayacağını söylüyordu öyle mi?.. Kafkasya'da, Ardahan'ın zaptında, İran içlerinde, Bağ-dad'da İngilizlere karşı ifâ ettiği vazifeler ne olmuştu. Artık Enver Paşa orada kendisi için, ölmüştü. Yüzüne bile bakmadan çok soğuk bir tavırla Harbiye Nâzırını makamında selâmladı ve huzurundan çıktı. Fakat Yakup Cemil, şimdi çok korkunç bir insan olmuştu.

İsyana Hazırlanan Yakup Cemil

Bâb-ı âlî vakasından sonra fiilen bu baskına iştirak ettiklerinden ve silâh kuvvetiyle Sadrâzam Kâmil Paşayı tehdit ettiklerinden dolayı dört arkadaşın nisbet-i askeriyeleri bâirâde-i seniye kesilmiş bulunuyordu. Bunların suçu, asker oldukları hâlde siyâsete fiilen karışmaları idi. Bu dört arkadaş, başta Yakup Cemil Bey bulunmak üzere Sapançalı Hakkı, Hüsrev Sami, Hilmi Beyler idi. Halbuki bu baskında Enver Bey ve İzmitli Mümtaz

463

SAMÎH NAFİZ TANSU

da bulunmuştu. Fakat herhalde bu kararın alınmasında Yakup Cemil'in yaptığı cinayetin gölgelenmesi âmil olmuş denilebilirdi. Zira, Nâzım Paşanın katli, müdâfaa-i nefis vaziyetinde işlenmiş ve nihayet bir kaza telâkki edilmişti. Zira, sadâret yaverleri de tabanca kullanmışlar bu sebeple iki taraftan da Ölenler bulunmuştu. Fakat askerî üniforma ile işlenen bu cinayetin kaçınılmaz neticeleri, bu zevatın askerlikle ilişkilerini katetmekti. Fakat İttihâd ve Terakki bunu yapmakla beraber, bu dört arkadaştan uzak kalamazdı. Bu sebeple Yakup Cemil Bey, Teşkilâtı Mahsûsaya alınmış ve milis kuvvetlerin başına geçirilmişti. Hüsrev Sami Bey Trabzon'da parti müfettişliğine, Hilmi Bey de sivil bir vazifeye tâyin edilmiş, bunlardan ancak Sapançalı Hakkı, ticâretle meşgul olmayı tercih etmiş ve bir müddet İttihâd ve Terakkiden uzaklaşmıştı. İzmitli Mümtaz Beye gelince o çok daha evvel askerlikten çekilmiş ve meşrûtiyetten sonra parti onu Suriye parti müfettişliğine göndermiş, fakat her gönüllü zabıt gibi o da Trablusgarp harbi sıralarında Bin gaz iye kendisini atarak İtalyanlarla mücadeleye girişmiş, Balkan Harbinden sonra orduya resmen katılarak savaşa girmiş ve nihayet Enver Paşanın yaveri olmuştu. Harp senelerinin içinde bu vazifeden de ayrılarak tekaüdlüğünü istemişti. Bunlardan yalnız bir kişi, ısrarla askerliğe dönmek emelinde idi. Bu da Yakup Cemil idi. Harbiye Nâzırı Enver Paşanın huzurundan son derece hiddetli bir hâlde çıkan bu eski arkadaş, soluğu Galata'da Sapançalı Hakkı Beyin yazıhanesinde almış, ağzını açmış, gözünü yummuş, Başkumandan vekiline atıp tutmuştu.

464

İTTİHÂD ve TERAKKÎ İÇİNDE DÖNENLER

- Enver beni aldattı demişti. Yalan söyledi. İep'de elimi sıkarak vadettiği terfii yapmadı, beni fırka kumandanlığına tâyin etmedi. İhtiyat zabıt kânunu buna mâniymiş, bu lâf mı, istediklerine her türlü kolaylığı gösterir, îcâb ederse kânunları bile değiştirirler!.. Şu omuzlara basarak bugünkü makama çıkan bu adamlar, şimdi bizi tekmeliyorlar. Fakat bütün bunları Enver'in yanına kâr bırakmayacağım!. Sapançalı Hakkı, yüzü gözü kızarmış, hiddetten deliye dönmüş olan bu arkadaşını teskin etmeye çalıştı.

- Bırak bu lâfları Allahaşkına dedi, sen deli misin kuzum, herhalde her şeye bir çare bulunur. Biraz sakın ol, biraz da sabırlı ol Yakup Cemil, ben gider görüşür bir netice almaya çalışırım. Şimdi senden ricam evine gitmen ve oturmandır. Bir kaç gün sonra görüşürüz!..

Yakup Cemil, bu en çok sevdiği arkadaşının yazıhanesinden çıktığı zaman biraz rahatlamış, hattâ yenisinden ümitlere kapılmıştı. Yalnız, Sapançalı Hakkı Bey de aldatici, oyalayıcı bir arkadaş değildi. Derhal İzmitli Mümtaz Bey'e telefon ederek, Enver Paşa ile görüşmek istediğini bildirmiş ve ertesi gün her üçü, Harbiye Nezâretinde, makam odasında karşılaşmışlardı. Enver Paşa da Sapançalı Hakkı'ya uzun uzun dert yanmıştı.

- Bu adam deli mi yahu!., dedi, benden gelmiş kaymakamlığa terfiini, fırka kumandanlığını istiyor. Bunun gibi delilere değil bir fırka, bir bölük bile teslim edilmez. Ardahan'dan Bağdad'a kadar geçtiği her yerde ne askeri ne de mülkî makam bırakmamış, hepsini şikâyetle sevkettirir. Bir sürü emr-i vâki, bir sürü şahsî hare-

465

SAMİH NAFİZ TANSU

ket, böyle insanı orduda nasıl istihdam edersin. Eski arkadaşımızdır diyoruz, diyoruz ama, altından ne çıkacağı belli değil. Onu İzzet Paşanın karargâhına göndereyim dedim, sert sert suratıma baktı. Serbest çalışsın yardım edelim dedim, onu da beğenmedi, sen olsan ne yaparsın Hakkı?..

— Vallahi Enver ne diyeyim, yalnız İdaresi lâzım gelen bir adam olduğunu bilirsin, bu adamı başı boş bırakmaya gelmez, bakarsın başka bir işe kalkar!..

Enver Paşa tebessüm ederek Sapançalı Hakkı Bey'e cevap vermişti:

- Hangi işe kalkar, bir daha Bâb-ı âlîyi mi basar. Harbiye Nazırını mı vurur!.. Yağma yok, bunlar hayatta bir defa olur. O zaman hükümet âcizdi. Bugün böyle-lerinin akıbeti kurşuna dizilmek olur. Bunu da bilmeli, hattâ sizler, yakın dostları bunları ona anlatmalısınız!.. İzmir'de zabitin biri mafevkini doktor Nâzım Bey'e şikâyet etmişti- Nâzım Bey de gelip bana anlattı. Fena hâlde kızdım. Her zabıt, şikâyetini evvelâ Harbiye Nezaretine yapmalıdır. Derhal emir verdim. Bu zatı tam 45 gün katıksız hapse mahkûm ettiler. Yine sizlere başka bir misâl vereyim. Adliye Nâzırı İbrahim Bey, akrabasından birinin tecilini benden rica etmişti. Bir de tavsiye göndermişti. Bu mektubu yerine getirmek şöyle dursun, Harbiye Nezâretinin cümle kapısına astırdım. Ve tavsiye edileni de derhal askere sevkettirdim. Vatan ve memleket bizlerin böyle hareket etmesini istiyor. Darılmaca, gücenmece yok!.. Ona da bütün bunları anlatınız, sizlerden ricam budur. İzmitli Mümtaz ve Sa-

466

İTTİHÂD ve TERAKKÎ İÇİNDE DÖNENLER

sapançalı Hakkı Beyler, Harbiye Nazırına başka diyecek bir şey bulamamışlar, Enver'in yanından ayrılmışlardı. Bir kaç gün sonra Galata'daki Yazıhaneye uğrayan Ya-kup Cemil'e, Sapançalı Hakkı Bey:

- Görüyorum ki, biraz dinlenmiş, kendine gelmiş bulunuyorsun. Ben senin gıyabında vaadettiğim gibi Enver Paşa ile temas yaptım. Fakat Paşayı fikirlerinden çevirmek mümkün değil, anlattığı iki vaka var ki, şaşmamak kabil değil, senin meselene gelince biraz da haktı, kânun müsait değil, yoksa Enver, seni terfi ettirebilir. Fakat kanunsuz iş yapmayı asla istemiyor. Fırka kumandanı olup ne yapacaksın. Sen Yakup Cemil'sin, öyle kalmalısın- Memlekete hizmet etmek yalnız askerlik yolunda mı olur. Zamanı gelir, yeni işler çıkarırlar, kalkar gidersin. Bak ben, serbest çalışıyorum. İzmitli Mümtaz da tekâüdlüğünü istedi. Aramıza karışır, gül gibi geçinirsin!... Yakup Cemil hiddetle oturduğu yerden kalkarak:

- Ben ticâret yapamam, ben asker doğdum, asker kalacağım, kaymakamlık benim hakkım, kimsenin bunu benden esirgemeye hakkı yoktur. Bunlar nankör adamlar, hepimizin hizmetlerini unuttular. Sen de onlardan yana çıkıyorsun. Peki, burada yapacak bir şey yok demek!..

Yakup Cemil ayağa kalkmış, Sapançalı Hakkı'nın ısrarlarına rağmen yazıhaneden çıkıp gitmişti. Fakat son derece hiddetli idi. Son ümidi Sapançalının müdâhalesi de böylece suya düşünce o, şimdi Enver üzerine tazyik yapacak kimseleri düşünmeye başlamıştı. Bu hu-

467

SAMİH NAFİZ TANSU

susta aklına gelen ilk makam, İttihâd ve Terakkinin umûmî merkezi oldu. Herhalde oradaki adamlar, kendisini tanıyor, hizmetlerini biliyorlardı. Elbette bu kadar kişi, Enver Paşayı yola getirebilirlerdi. Filhakika Yakup Cemil, bu yolu da denemiş, fakat aldığı cevap hiç de hoşuna gitmemişti. Merkez-i umûmî azaları:

- Biz Envere lâf anlatamayız, en iyisi senin gidip uzun boylu konuşmandır demişlerdi. Yakup Cemil, bu kapıyı da kapalı bulunca, bütün asabiyeti tepesine vurmuş, kendi tabiriyle;

- Ya herru, ya merru, bu işi yapacağım!... diye bağırılmıştı.

İşte şimdi de karşımızda devlete karşı koymaya, hükümete karşı isyana karar vermiş bir Yakup Cemil vardı. Doğrusunu söylemek lâzım gelirse bu Yakup Cemil'den korkmak ve sakınmak lâzımdı.

Ben Artık İtilâfçyım

Birinci Cihan Harbinin ikinci yılı biterken Almanya ve müttefiklerinin orduları, bulundukları cephelerde hiç de ümit verecek bir durumda değildiler. İlk günlerde General Ludendorf'un Belçika üzerinden Liyej ve Na-mür'ü yararak giriştiği operasyon, General Hindenburg'un Rus ordularını Mazori bataklıklarına sürerek müthiş bir zayıat verdirmesi ve bir o kadar esir alması, yine harbin bu ilk yılının bitmeye mahdûd aylar kalmış takviminde Almanlar için hoş olmayan kayıplara ve mağlûbiyetlere sebep olmuştu. Almanların garp cephe-

468

İTTİHAD ve TERAKKİ İÇİNDE DONENLER

sinden kuvvet naklettiklerini hisseden ünlü Fransız generali Joffe derhal Marne nehri kıyılarında 6-12 Eylül 1914 de giriştiği savaşlar neticesinde Alman ordularının öncü kuvvetlerini Fon Glük'ün kumandasında ki grupları imha etmişti. Bu bir ihtardı. Hattâ o sırada Alman Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Reisi bulunan ve meşhur Molteke'nin yeğeni olan General Molteke İmparatora:

- Haşmet-meâb biz harbi kaybettik... Diyecek kadar da cesaret göstermişti. 1915 senesinde meşhur bir Alman yazarının kitabına verdiği meşhur bir isme uygun tebliğler çıkmaya başlamıştı.

- Garb cephesinde yeni bir şey yok!.. Evet, filhakika artık harp bir siper harbi haline girmişti. Hoş grap cephesinde bir şey yok idi de, Şark cephesinde bir şey mi vardı, hayır. Hayır. Almanlar ilk hamlede Belçikayı ve haritadan silinmiş bulunan Polonya'yı işgal etmişler, fakat daha başka bir şey yapamamışlardı. Rusların Kar-patlar üzerinden yaptığı taarruzda yüz bini aşan Türk kahramanı, Yakup Şevki Paşanın kumandasında müte-addid süngü muhârebeleriyle geri atmıştı. Yine 1915 yılının 18 Mart, 6-7-8 Ağustos tarihleri denizden ve karadan yapılan Çanakkale harplerinin Türkler lehine parlak sayfalarının yazılmasıyla sona ermişti. 1916 da İtal-yanın müttefikler lehine eski dostları aleyhine harbe girmesi tesirini Romanya üzerine yapılan, Alman-Avusturya-Bulgar ve Türk silâhlı kuvvetlerinin Marşal Makenzen kumandasındaki birliklerinin iki hafta içinde Romanyayı baştanbaşa işgalleri izâle etmişti.

Fakat

469

SAMİH NAFİZ TANSU

Yunanistanın yarısında Venizelos'un çıkardığı ihtilâl, Makedonya ve Tesalyayı Yunan kralından ayırmış ve Selanik limanını itilâf devletlerine açmıştı. Avusturyalılar ile italyanların 13 muharebesine rağmen hudutlarını bir türlü geçemedikleri İzono cephesi de faydalı bir neticeye varamamıştı. Alman Bahriye Nâzırı Amiral Fon Tirpiç'in bel bağladığı tahtelbahir harbi de, savaşı kati surette Almanların lehine bitirecek bir silâh olmaktan çok uzaktı. Bilâkis bu silâhın suistimâl edilişi, Lozi-tanya Transatlantiğin batırılması, hem de harbin son senesinde Birleşik Amerikanın taze kuvvetlerle savaş katılmasına iki milyona yakın delikanlıyı garp cephesine dökmesine hizmet etmişti. Uzak şarkta Japonyanın da İngiltere ve müttefiklerine hizmeti hatırı sayılır derecede müessirdi. Avrupaya her taraftan Hind'den, Mısır'dan, Avustralya'dan, Afrika'dan yeni kuvvetler gelmekte, cephelerin yükü ağırlaşmakta, hele İngiliz mühendislerinin yeni keşfettiği tanklar, tel örgülerle çevrilmiş ve derince kazılmış siperlerde ömürlerini biraz da istirahatla geçiren. Alman askerlerini dehşetle korkutmakta idi. Hava taarruzları, vasıtaların henüz inkişâf etmemiş olmasından dolayı pek muşser olamamakta idi. Yalnız Alman tayyarecisi Rihthofen 87 tayyareyi düşürmüş olmakla iftihar ediyordu. Velhâsıl, harbin ikinci yılı biterken, Almanya müttefikleri güç bir durumda savaşa devam ediyorlardı. Fakat hepsinin hali feci idi. Bunlardan en ağır yük, Osmanlı İmparatorluğunun üstüne düşmüş, Türk askeri büyük imtihanlardan geçmişti. Ama, bu mukavemet ne zamana kadar devam edebilirdi ve her şeye rağmen kötü idare bu da-

470

İTTİHÂD ve TERAKKİ İÇİNDE DÖNENLER

yanmayı nereye kadar götürebilirdi? İşte merak edilen cihet bu idi. 1916 senesi Martı'nda Erzurum ve Bağdad sükût etmiş. Haziran içinde Mekke Emiri Şerif Hüseyin Osmanlı devletine karşı isyan etmişti. Ruslar, Su şehrine kadar ilerlemişler, doğu ve güney cephelerimiz; geri çekilerek, bir çok şehirleri Ruslara ve İngilizlere terk etmişti. Mustafa Kemal'le münâkaşa ederek inadında devam eden General Falkenhaym bile Kudüs gibi Stratejik bir mevkiî sırf -kutsal şehir harabeye uğramasın!., mülâhazasıyla düşmana terketmiş ve bu sebeple *de* ordular grubu kumandanlığından azledilmişti. Fakat Kudüs'ü alan İngiliz Generali Allenbi süratle şimale doğru çıkıyordu. Cenûbta Medine, Muhiddin Paşanın komutasında muhasaraya devam ediyordu. Osmanlı orduları bu hâlde iken dahilde bir çok valiler de kendi başlarına harekettten başka bir çare kalmadığını görüyorlardı. Bunlardan en ileri gideni, İttihâd ve Terakkinin

meşhur simalarından biri olan İzmir valisi Rahmi Bey idi. İzmir, sanki Türkiye'de bir şehir değildi; Harp yıllarına rağmen o, bembeyaz ekmek yiyor, aranan birçok maddeler de bulunuyordu. Halbuki İstanbul'da ve diğer şehirlerde süpürge tohumundan yapılmış ve zeytin yağlarıyla sızınmış tava ekmekleri için fırınların Önünde devamlı itişip kakışmalar cereyan ediyor, mekteplerin çoğu hastahâne haline getirilmiş bulunuyordu. İstanbul'un efkâr-ı umûmiyesinde gün geçtikçe (münferid bir sulh teşebbüsünün) faydalarından bahsediliyordu.

- Eğer İngiltere, Fransa bunu kabul ederlerse, ziyanın neresinden dönülse kârdır!., sözü artık gizlenmeyen bir dedikodu haline gelmişti. Aydınlar, bu işi hem

471

SAMİH NAFİZ TANSU

de sür'atle bir yerde kesmenin lüzumuna kani idiler. Hükümet ise, gözü bağlı yürüyen insanlar gibi, Almanların arkasından sonuna kadar gitmeye âdeta ahdetmiş gibi idî. Gerek Talât Paşanın, gerek Enver ve Cemal Paşaların ağzından;

- Nihâî zafere kadar yürüyeceğiz! sözü bir an bile kuvvetini kaybetmiş değildi. Onların kanâatine göre Almanlar, eninde, sonunda İngiltere'yi de, Rusya'yı da, Fransa'yı da dize getireceklerdi. Zaten Rusya'nın içinde kaynaşmalar artık gizlenmeyecek hale gelmişti. Çeşitli cereyanlar, muhtelif teşekküller Çarlığın aleyhinde seferber olmuştu. Bolşevikler, Menşevikler, Nihilistler âdeta birleşmişlerdi. Çarlık polisi ve jandarması her gün şehirlerde patlayan bombalar, infilâk eden dinamitler karşısında âciz bir hale gelmişti. Her Allahın günü, kabileler, Sibiryâ'nın yolunu tutuyordu. Çarlık Rusyanın Moskova ve Petersburg şehirlerindeki yüksek sosyete ve sarayın kadınları Rasputîn gibi ahlâksız bir kişinin tesiri altında kalmışlardı. Fakat bir gece bu papasın da işi bitmiş, bir baloda yedirilen zehirli pastalarla fena hale getirilmiş, sonra da hava almak üzere çıkarıldığı bahçede tabanca ile katledilmişti. Rusya manen ve maddeten yıkılmak üzere idi. Rusya çökerse müttefikler, kayıtsız, şartsız teslim olurlar deniliyordu. İşte bu sebeple, hükümet erkânı biraz daha dişimizi sıkamak lâzım geldiğine kâni idiler. Tam bu sırada bir gün Galatada Sapançalı Hakkı'nın yazıhanesine giren Yakup Cemil, Hüs-rev Sami ve Nail Beylerin huzurunda:

472

İTTİHÂD ve TERAKKÎ İÇİNDE DÖNENLER

- Ben artık itilâfçı oldum diye bağırıyordu. Arkadaşları şaşmış kalmışlar, çekirdekten İttihatçı olan Yakup Cemil'in bu kararı onları ürkütmüştü.

Hükümeti Devirme Teşebbüsü

Yakup Cemil'in Sapançalı Hakkı beyin yazıhanesinde arkadaşlarına dönerek,

- Ben artık İtilâfçı oldum; sözünü bir an için, onun Hürriyet ve İtilâf fırkasına intisâb edeceği şeklinde anlayanlar biraz sonra fikirlerini tashih etmişlerdi. Zira, Yakup Cemil bey bununla, fırka değiştireceğini değil, cephe değiştireceğini kastetmiş bulunuyordu.

Fikirlerini daha iyi anlatabilmek için söze devam etmişti.

- Almanlarla bu harbe devamda hiç bir mana yok!. Cephelerden gelen haberleri hepimiz biliyoruz. Bu gidiş, bizi felâkete mağlubiyete ve inkıza doğru sürükleyecek!.. Buna uçurumdan yuvarlanmadan bir çare bulmak gerekir. Bunun için de münferit sulh teşebbüsünü tazeleyeceğiz. Esasen sağdan soldan buna müsâid haberler gelmektedir. Bizim efendiler lâf anlamazsa, kendilerine anlayacağı dilden söz söyleyeceğiz. Eğer bu dil, ana dilimiz olmaz da, ötedenberi alıştığımız tabanca dili olursa onu da yaparız!..

Yakup Cemil, bu ifadeyle bir hükümet devirme teşebbüsünden bahsediyor ve buna belki de taraftar arıyordu. O zaman Sapançalı Hakkı Bey, onu biraz teskin etmek lüzumunu duymuştu.

473

SAMİH NAFİZ TANSU

- Kardeşim dedi, dediklerin filhakika doğrudur, doğrudur ama, bir sulh-i münferit yapmak, hükümet için de, devlet için de muazzam bir dâvadır. Bunu başarmak çok güçtür, haklısın ben Romanya'da iken bana da böyle bir teklif getirmişlerdi. Fransız ajansının selâ-hiyetli bir muharriri, ingiliz sefaretinin yetkili bir diplomatı böyle bir düşüncüyü izhâr etmişlerdi. Ben de geldiğim günden beri zemini

yoklamaya çalıştım- Fakat her halim şüpheli görüldü. Arkamıza hafiye koydular. Hareketimizi takip ediyorlar. Hepimizi mahvetmeye vesile arıyorlar. Sen de beni dinlersen dikkat et, topun ağzındasın, bir numaralı komitacısın!..

- Ben onu bunu bilmem Hakkı dedi, ya beraber çalışırız, ya da ben dediğimi yaparım. Bu herifler benim yolumu kesemez. Çünkü bilirler ki, bugünkü iktidarı ancak, senin benim sayemde görmüşlerdir. Yoksa sittin sene yerlerinde sayarlardı. O günkü konuşma da burada bitmişti. Yakup Cemil Bey Erenköy'ündeki evine gitmiş kardeşi Seyyit Mehmet Beyi çağırmış, ona

- Git, merkezi umûmîdekilere benim fikirlerimi anlat, buna he demezlerse, benîm harekete geçeceğimi de söyle!.. Yakup Cemil Beyin hiç şakası yoktu. Bunu bilen kardeşi kalkıp, Nuruosmaniye'deki merkezi umûmîye gitmiş.

- Elçiye zeval yok, yalnız kardeşim galiba çıldırmış!.. Bu tehlikeli adamı burada söyleteceğinize ona istediği fırka komutanlığını ve kaymakamlık rütbesini verdiriniz de bir tarafa çekilip gitsin. Şu enerjiyi düşmanlar üstünde kullansın, dostlar rahat etsin!., demişti. Merkez-i umûmîdekiler bu teklife gülmüşler,

474

İTTİHÂD ve TERAKKÎ İÇİNDE DÖNENLER

- Mehmet Bey, demişlerdi, hiç harbin ortasında münferit sulh olur mu?.. Alimallah Almanya bizi param parça eder. Evvelâ onun elinden kurtulmamız lâzım, bunlar boş şeyler, kardeşine söyle de sakın olsun ve edebi ile yerinde otursun!.. Talât Bey, onun bu sözlerini duyarsa, hiç de iyi olmaz!.. Mehmet Bey, aldığı cevabı Yakup Cemil'e ilettiği zaman, odanın içinde sanki bir bomba patlamıştı. Bir aşağı, bir yukarı gidip gelen İttihâd ve Terakkinin bir numaralı suikastçisi, hemen telefona yapışarak:

- Neresi orası diye bağırdı.

- İttihâd ve Terakki Cemiyeti, Merkez-i Umûmî!.. Kîmi istiyorsunuz?

- Kara Kemal!.., ve biraz sonra bu iki adam karşı karşıya idiler. Yakup Cemil, behemehal çok mühim bazı şeyler için görüşmek istediğini söylemiş. Kara Kemal bey de,

- Vallahi hastayım, ben şahsen hiç bir yere gidemem, amma, sana Memduh Şevket'i göndereyim, görüşünüz!., demişti. Memduh Şevket bey de fırkanın ileri adamlarından idi (Eski Halk partisi Genel sekreteri merhum) filhakika hemen o gün, Erenköyündeki evinde Yakup Cemil'i ziyaret eden uzun boylu, zeki bakışlı, otoriter tavırla Memduh Şevket Bey, kaynayan bir yanardağ ile karşılaştığının farkında idi. Onu soğukkanlılıkla dinlemiş, hattâ fikirlerine hak verir gözükmüştü. Fakat mazereti şu idi:

- Bu işi ancak büyükler bilir, konuşur ve halleder. Ben sizin düşüncelerinizi Küçük Efendiye (Kara Kemal)

475

SAMÎH NAFİZ TANSU

anlatayım dedi, yanından ayrıldı. İstanbul'a geçerek Merkezi umûmîye gitti. Kara Kemal de merakla onu bekliyordu.

- Hayırdır inşallah, dedi, ne var, ne oluyor?

Memduh Şevket bey. Küçük Efendiye duyduklarının hepsini söyledi. İki arkadaş bu hâdiseyi gizli tutmaya ve vaziyetten Büyük Efendiyi (Talat bey) haberdar etmeye karar verdiler. Hemen o gece Kara Kemal bey Alemdar yokuşunun başındaki Talât Beyin konağına gitti. İki efendi baş başa kaldılar ve konuştular. Talât Beyin gözleri parlamıştı. Çoktandır düşündüğü bazı şeyler vardı. Bu hükümeti alenen devirme teşebbüsü pek işine yarayacaktı. Makyavel'in bir sözünü hatırladı:

- Her suikast veya hükümeti devirme teşebbüsü, bir iktidar için hasımlarını temizlemenin ilk şartı ve mükemmel bahanesidir! O hâlde, Yakup Cemil, Sapançalı Hakkı, Hüsrev Sami, Yenibahçeli Nail Beylerin, bütün bunların ekarte edilmesi için bundan daha ulvî bir fırsat olamazdı.

- Bunlar dedi, oyun bozanlık ediyorlar, cezalarını çekeceklerdir!..

Ve ikisi saatlerce bu hareketin enini, boyunu ölçtüler, düşündüler, anlaştılar. Esasen hepsinden son zamanlarda şüphe ediyorlardı. Yalnız, bunlar kimlerdi? Kuvvetleri ne idi?.. Nasıl çalışıyorlardı. Bütün bunları öğrenmek lâzımdı. İki efendinin anlaştığı mühim nokta şu idi. Kara Kemal, bizzat Yakup Cemil ile temas ederek onu söyletecek, arkadaşlarını öğrenecekti. Vakıa şimdiden yüzde yüz bazı isimler üzerinde mutabık İdi-

476

İTTİHÂD ve TERAKKÎ İÇİNDE DÖNENLER

ler, fakat teferruat lâzımdı. Yakup Cemil'i yakından takip edecek en mühim adamı, Sapançalı Hakkı Beyin şahsında görüyorlardı. Romanya'daki ikâmeti pek manidar idi. Gizli tutmasına rağmen yaptığı temasların hepsi öğrenilmişti. Zira merkez-i umûmî sırf bu iş için Romanya'ya gizlice Bahâeddîn Şâkir'i ve Kâtib-i Mes-'ûllerinden Ali Bey, (kör) göndermişti. Esasen dikkati çeken bazı meseleler de vardı.

Sapancalı Hakkı Bey, yazıhanesine çekilmiş ticâretle meşgul gözüküyordu. Bu belliki yapmak istediklerini kamufler ediyordu. İzmit'li Mümtaz askerlikten istifa etmiş, tekâüdlüğünü talep etmiş, İzmit'e gitmişti. Hüsrev Sami güya ailesiyle görüşmek ve Yenibahçeli Nail bey de şahsî işlerini takip etmek üzere o sırada tesadüfen Eskişehir'e gitmişlerdi. Bütün bu gidip gelmeler, büyük bir işin hazırlandığına delâlet ediyordu. Bu adamlar tehlikeli idiler ve göz önünden kaybedilmeye gelmeyecek kadar mühim idiler.

- Huylu huyundan vazgeçmez diyordu Talât Bey, hükümet devirmeye alışmış olan bu insanlara kendimizi beğendiremeyiz. Bir gün bizi de aynı akıbete düşürecekler!.. İyisini biz evvel davranıp onları temizleyelim. Hem harbin içinde cür'et ettikleri bu teşebbüse bal gibi (hıyânet-i vataniye) damgası vurulabilir. Haydi bakalım Kemal Bey, iş başına!..

İttihâd ve Terakkinin büyük efendisi, en mahremi olan arkadaşına -Hükümet devirme teşebbüsüne-kalkan bu kimselerin imhası için lüzumlu savaşın ilk işaretini vermiş, seferberliği ilân etmişti.

477

SAMİH NAFİZ TANSU

Münferit Sulh İçin Çalınan Kapılar

Kafasına münferit sulhu koymuş olan Yakup Cemil Bey, Memduh Şevket'le konuştuğunun ertesi günü, küçük efendi lakabıyla anılan Kara Kemalle Umûmî merkezde buluşmak kararına varmıştı.

Yakup Cemil Bey âdeti koşarak çıktığı Bâb-ı âlî yokuşlarını bitirip Kara Kemal'in odasına girdiği zaman, hayli heyecanlı ve yorgundu. Kara Kemal Bey onu gözlerinde nadiren görülen bir parıltı ile karşılamış, koltuğa oturtmuş, ızaz ve ikram etmiş, sonra da dikkatle dinlemişti. Bâb-ı âlînin baskınının bir numaralı siması anlatıyordu:

- Cephelerin hali feci, memleketin maneviyatı sıfır, bu şartlar dâhilinde harbe devam etmek cinnettir Kemal Bey...

- Güzel ama, bizde durup dururken sulh yapamayız ya canım!.. Bir teklif olur, bir temas olur anlarım!.. O zaman Amenna!..

- O da var yahu!., senin bir şeyden haberin yok!.. Bizim Sapancalı Hakkı'ya Romanya'da hem Fransızlar, hem de İngilizler, teklifin âlâsını yapmışlar!..

Ve Yakup Cemil oturup, bu temasları ehemmiyetli göstermek üzere kendisine söylenenlerin hepsini anlatmıştı. Kara Kemal, kurnazdı. Talât'la başbaşa vererek, İttihâd ve Terakki içinde bir hizip halini alan ve ikide bir müracaatları, tehditleriyle parti içinde bir kuvvet olduklarına kendilerinin de inandıkları bu bir avuç insanı, mükemmel bir suçla itham etmek ve haklarında en ağır

478

İTTİHÂD ve TERAKKİ İÇİNDE DÖNENLER

cezaı verdirmek sebeplerini hazırlamak fikrinde idi. Bu cesur, bu mert fakat saf askeri mutlaka söyletmek lâzımdı. Sonra da söylediklerini bir takım şahitlerle tesbît etmek gerekiyordu. Bunun için şöylece söze devam etti.

- Şayet dedi, böyle mühim temaslar varsa, işi bir de Harbiye Nazırına anlatmak lâzımdır. Yalnız bence doğrudan doğruya Enver Paşaya söyleme. Harbiye Nezâreti müsteşarı Mahmut Kâmil Paşayı gör, bakalım, askerî makamlar ne düşünüyor. Yakup Cemil Bey, şimdi ferahlamıştı, demek fikir, konuşulabilir, sağa, sola danışılabilir bir mevzûydu. Oradan gayet samimî ayrılan Yakup Cemil, Harbiye Nezâretine giderek müsteşarın yanına çıktı. Erzurum'da maiyetinde çalışmış bir subayı karşısında gören Mahmut Kâmil Paşanın hatırına Yakup Cemil'in mahûd talepleri gelmişti. Fakat dostça karşısına oturan bu adam, ona hiçbir zaman tahmin edemeyeceği şeyleri söylemiş, harp yıllarında düşüncesi dahi suç olan bir takım mevzulardan bahsetmişti. Mahmut Kâmil Paşanın şaşkınlığı geçince, bu atak insanı oyalamaktan başka çare olmadığını görmüştü.

- Vallahi Yakup Cemil dedi, güzel söylüyorsun ama, harbe karar vermek, sulhe temayül eylemek, hep siyâsî meselelerdir. Ordu, bugün savaştan başka bir şey düşünmez. O, son neferine ve son damlasına kadar dövüşecektir. Bu itibarla sulh işini hükümet erkânı ile görüşmelisin. Sadrazam paşa acaba ne diyor?..

Yakup Cemil, her gittiği yerde, her çaldığı kapıda, alâka ve muhabbet gördüğünü düşünüyor, bu işin pekâlâ olacağına inanıyordu. Doğru idi, asıl sadrazam ile

479

SAMİH NAFİZ TANSU

konusmalı idi. Harbiye Nezâretinden ümitli çıkan Yakup Cemil, soluğu Bâb-ı âlîde almış, mühim bir mesele arzedeceğini de ilâve edince sadrazam Prens Sait Halim Paşanın huzuruna kabul edilmişti. Prens Sait Halim Paşa, bu bir numaralı komitacı ile bu sayılı fırtına ile birkaç defa karşılaşmış, bir o kadar da gıyabında maceralarını dinlemişti, bu adamdan korkulması lâzım geldiğine de inanmıştı. Onun için bu mültefit, çok nazik bir tavır alarak yer gösterip Yakup Cemil'e

- Buyurunuz beyefendi dedi, sizi dinliyorum!..

Yakup Cemil, yine cephelerden, memleketin içinde yaşadığı tahammül edilmez şartlardan bahsetti. Bütün arkadaşların bu fikirde olduğunu söyledi ve Prens Sait Halim Paşanın kendisinden korktuğunu da düşünerek:

- Hattâ Paşam dedi, arkadaşlar o karara varmışlardır ki, şayet hükümet bu doğru yola girmezse, biz elimizden gelen bütün kuvvetlerle bunu temine çalışacağız. Bunun sonunda kim ölür, kim kalır bilinmez ama, arkadaşların cesareti ve azmi, evvelce tecrübe edilmiştir, pekâlâ neticeyi şimdiden kestirebiliriz!.. Prens Sait Halim Paşa, derine giren gözleriyle Yakup Cemil Bey'e bakmıştı. Bu iri yarı adam, ya delirmişti, ya cezbeye tutulmuş bir insandı. Bir kelime ile galiba bu bir hasta idi, zira, devrin sadrazamına böyle söz söylemek için insanın kafasında akıldan bir zerre dahi bulunmamalı idi. Fakat gün görmüş sadrazam işi tatlıya bağladı.

- Yakup Cemil Bey dedi, her fikre hürmet etmek cemiyetimizin icâblarıdır. Siz ve arkadaşlarınız, elbette ki memleketin selâmeti lehine düşünüyorsunuz. Yalnız

450

İTTİHÂD ve TERAKKÎ İÇİNDE DÖNENLER

girişilmiş bir harpten çıkmak bir hükümet için de kolay kolay kabil değildir. Zira müttefiklerimiz bize mâni olacaklardır. Bu ince hesapları düşünecek yegâne adam, İttihâd ve Terakkinin ruhu sayılan gerek hükümet içinde, gerek parti dahilinde kuvvetli mevki sahibi bulunan Talât Beydir. Kabilse siz onunla da görüşürseniz, belki o, bu muammanin içinden çıkmanın yolunu bulur. Zaten nasıl olsa bu teşebbüsünüzden haberdar olmuştur. İş bu görüşmeye kalıyor!..

Yakup Cemil Bey, Prens Sait Halim Paşanın bu mâ'kûl sözlerine çok memnun olmuş.

- Evet demişti. Talât Beyle mutlaka görüşmeliyim... İş eninde, sonunda onun önüne gelecektir. Erenköyündeki evine dönen ve Talât Beyle bir görüşme fırsatı arayan Yakup Cemil Bey bu mülakattan tam üç gün sonra bir sabah, Erenköy'ünde bir dostuna giderken yolda iki atlıya rast gelmiş ve bunlardan birini hemen tanımıştı. Bu atlı sabah gezintilerine çıkan Talât Beyin bizzat kendisi idi. O da, onu görünce durmuş, gayet neşeli bir yüzle:

- Merhaba, Yakup Cemil demişti, nasılsın, ne var, ne yok Allahaşkına, neden bana hiç uğramıyorsun!..

Yakup Cemil bu iltifattan büyük bir gurur duyarak:

- Vallahi hakkın var, yalnız ben de sana fevkalâde mühim bir şey söylemek istiyordum... Talât Bey atını sürmüş, arkadaşından biraz ayrılmış, biri atın üstünde, diğeri yerde yaya olarak görüşmüşlerdi.

Münferit sulh fikrinden, Sapançalı Hakkı'ya vâki tekliflerden bahseden Yakup Cemil'e Talât Bey:

481

SAMÎH NAFİZ TANSU

- Bunların hepsi güzel kardeşim, yalnız sen Enver'e lâf anlatacak adam tanıyor musun?.. Bana onu söyle!..

Yakup Cemil birdenbire durmuştu. Demek Talât da bu fikre evet diyebilecekti. Birden heyecanla:

- Enver Paşaya mı?.. Ben, evet, şaşmayınız, ben mükemmel ona her şeyi anlatabilirim!

Talât Bey gülerek Yakup Cemil'e yepyeni bir ufuk açmıştı

- Bunu yaparsan, o zaman mesele kalmaz!.. O kabul ederse biz bir formülünü buluruz!.. Yakup Cemil'den selâmlaşarak ayrılan Talât Bey için, şimdi mükemmel bir vaziyet vardı. Enver Paşayı, onu destekleyen arkadaşlarından ayırmak, parti otoritesine ikide birde karşı gelen bu gençler grubunu temizlemek, yoksa harbin tam ortasında imparatorluğu, yolundan çevirmek; değil bir kaç kişinin, veya bir partinin fikrinde, tarihin bile elinde olmayan bir işti. Bu nasıl düşünülür, nasıl söylenirdi. Yakup Cemil bu neticeyi ele alınca büsbütün havalanmış, şimdi arkadaşlarıyla konuşarak bir heyet halinde devrin Harbiye Nâzırı ve başkumandan vekili Enver Paşayı ziyaret etmeyi ve ona ricadan tehdide kadar dilinin döndüğü her şekilde hitap etmeyi kararlaştırmıştı. Bakalım arkadaşlar bu temasları beğenecekler mi idi?..

482

İTTİHÂD ve TERAKKÎ İÇİNDE DÖNENLER

Abdullah Efendi Lokantasındaki Münakaşa

Sapançalı Hakkı Bey şöyle anlatmıştı.

- Yazıhanemde münferit sulh fikrine şöylece temas edip geçmiştik. Hiç hatırıma gelmemişti ki, Yakup Cemil bu dâvayı kendisine iş edinsin de kalsın, kapı kapı dolaşsın, önüne gelene de benim Romanya'da Fransızlarla, İngilizlerle müteaddid defalar, bu mevzu üzerinde temaslar yaptığımı söylesin!.. Doğrusu, divaneliğin, deliliğin bu şekline şaşırmış kalmıştım. Ben bütün bunları günlük bir dedikodu telâkki ederken bir gün telefonla beni arayan Yakup Cemil, hem başbaşa bir yemek yemek, hem de mühim bazı şeyler konuşmak üzere behemehâl, Beyoğlunda Abdullah efendi lokantasında öğle yemeğine davetli olduğumu söylemez mi?.. Dilimin döndüğü kadar mazeret koştumsa da dinlememişti.

Abdullah efendi lokantasına girdiğim zaman, oldukça tenhâ bir köşede oturuyordu. Beni görünce kalkmış elimi sıkıyordu. Oturdum, çok sevinçli idi.

- Hayır ola yahu edidim, İtilâfçı olduğumu ilân ettiğin günden sonra, bir daha görünme din!..
- Evet ya dedi, görünmedim, ama boş da durmadım. Memduh Şevket, Kara Kemal beyler, Mahmut Kâmil ve Prens Sait Halim Paşalar, hattâ senin dostun Talât Beyle de görüştüm. Hepsine münferit sulhtan bahsettim. Çok müsait karşıladılar, yalnız Enver'e kim lâf anlatacak dediler, ona da cevap verdim. Ben lâf anlatacağım dedim, ne dersin?..

Bu lâfları bir hamlede söyleyen Yakup Cemil'in karşısında sanki lokantanın tavanı dönmüş, dönmüştü
483

SAMİH NAFİZ TANSU

de başıma bir balyoz gibi inmişti. Karşımda bir insan değil, tam manasıyla bir deli vardı. Hiddetle bağırdım.

- Sen deli misin Allahaşkına, bu kadar safdillik olur mu?.. Bütün bu adamlar seni söyletmişler ve harp senelerinde en tehlikeli bir suç sayılan bir hareketin fâ-ilîni ve ona yardım eden kimseleri bu sayede öğrenmişlerdir. Şimdi hepimiz mahvolduk dedim. Bunun sonunun darağacı olacağını bir an düşündün mü?.. O, gayet soğuk kanlı idi. Hattâ gülüyordu.

- Darağacı mı dedi, bizi asacak adam daha anasının karnından doğmadı!..

- Asarlar da, kurşuna dizerler de Yakup Cemil, çocukluğu bırak. Bu işi burada kapa, sana tenbih etmiştim. Kimseye bir tek kelime söyleme. Vallahi sonra felâket!., dedim.. Bu yetmiyormuş gibi bana ne dese beğenirsiniz.

- Hakkı dedi, şimdi bu lokantaya inzibat bölük kumandanı Nevzat'la dîvân-ı harp reisinin yaveri Murat gelecekler. O zaman tepem attı,

- Ne münasebet, bunlarla ne alâkamız var dedim...

- Bunlar temiz, dürüst arkadaşlar onlar da bizim fikrimizde, fakat diğer arkadaşlarla tanışalım dediler. Onun için bu ikisini buraya davet ettim. Nerede iseler gelirler...

- Sen hakikaten deli imişsin yahu!.. Hem de adamakıllı deli dedim. Benim bunlarla ne görüşmem, ne de konuşmam doğru olur. Ben gidiyorum dedim. Filhakika ben ayrılırken bu iki zabıt de lokantadan içeri gir-

484

İTTİHÂD ve TERAKKÎ İÇİNDE DÖNENLER

mişlerdi. Ben yanlarından ayrıldım ve o gün ne bastığım yeri bildim, ne de gözüm dünyayı gördü. İnsanın deli olacağı nokta, husûsî surette anlatılmış olan bu Romanya temaslarının dile düşmüş olması idi. Şimdi hakkımızdaki tedbirler şiddetlenecek, tarassut başlayacak ve bize göz açtırılmayacaktı. Partide kuvvetli bir hâlde iken, şimdi suçlu bir vaziyete düşmüş oluyorduk. Sa-pancalı Hakkı Bey, hatıralarının bir kısmında şunları da ilâve etmişti. Sonradan anlamıştık ki, o gün Abdullah Efendi lokantasında bu üç arkadaş hükümeti devirmeye karar vermişler, hattâ bunun gününü bile tayin etmişlerdi. 13 Temmuz 1916!..

Nihayet bu proje ele alınmış, bir takım kimseler para ile tedârik edilmiş. Meserret otelinin odalarında günlerden beri yatıp kalkmakta ve yemek yemekte bulunmuştu. Nevzat Bey de bu işe gönül bağlamış, maiyetindeki on inzibat eri ile işe karışmıştı. Fakat Yakup Cemil'in böyle gelişi güzel, sere serpili dökülüp saçıldığı bu otel Dahiliye Nâzırı Talât Beyin emriyle çoktan sivil, resmî memurlarla sarılmış bulunuyordu. Hattâ o ara otelde bulunan eski arkadaşı Ali Haydar Bey, onu ikâz etmiş

- Sen kaçırdın mı Allahaşkına Yakup Cemil demiş, şu etrafına bak, polisler, inzibatlar, sivil memurlar seni şimdiden ihata etmiş bir hâldedirler, sen hangi hükümeti deviriyorsun!.. Fakat Yakup Cemil, cezbeye gelmiş bir derviş gibi Bâb-ı âlîyi ikinci defa basmak fikrinden asla vazgeçmemişti. Tam bu sırada yazıhanemde otururken telefon çalmıştı. Ahizeyi elime alınca Ali Haydar Beyin boğuk sesini duymuştum.

485

SAMİH NAFİZ TANSU

- Hakkı Bey dedi, koş Meserret oteline gel, Yakup Cemil delirdi. Bâb-ı âlîyi basacak, etrafta sivil, resmî memurlar kaynaşiyor, bunu alıp doğru darağacına götürecekler, yazık olacak!.. Ne diyeceğimi şaşırmıştım. Hemen cevap verdim:

- Geliyorum!.. Ve neticenin benim için dahi ne olacağını düşünmeden, Yakup Cemil'i muhakkak bir ölümden kurtarmak için bir otomobile atlayarak Gala-ta'dan Meserret oteline yetiştim. Her taraf müthiş bir polis kuvvetiyle sarılmıştı. Bunu görmemek için insanın anadan doğma kör olması lâzımdı. Fakat her şeye rağmen Yakup Cemil, bir avuç adamıyla bir hareket yapacaktı Buna behemehal mani olmak lâzımdı. Aklıma tek bir çare gelmişti; hemen telefona yapışarak Bâb-ı âlî muhafız kuvvetleri kumandanlığını aradım. Orada yüzbaşı Hasan Bey arkadaşımı Onu buldum. Bâb-ı âlînin bir baskına uğrayacağından bahsettim. Dikkatli olmalarını söyledim. Sonra da Ali Haydar Beyle Yakup Cemil'in yatak odasına girdik. Elinde tabancası bir aşağı bir yukarı geziniyordu. Beni görünce adamakıllı şaşırmıştı.

- Seni kim çağırdı?., diye sordu.

- Hareketini sağır sultan duymuş, hâlâ kim çağır-dısı var mı?.. Haydi dedim hemen buradan seni alıp götürüyorum. Bizzat Bâb-ı âlî muhafızı arkadaşım Hasan Beye de telefonla bildirdim. Bâb-ı âlîyi şimdi silâhla muhafazaya hazırlanmıştır. Aklını başına al!., diğer arkadaşlarla danışmadan böyle işler yapılmaz. Hemen evine gideceksin. Başka lâf dinlemem dedim. Yakup

486

İTTİHÂD ve TERAKKÎ İÇİNDE DÖNENLER

Cemil'in hali görülecek şey idi, şaşırmış kalmıştı. Kendisinden hiç beklemediğim cevabı aldım.

- Peki dedi, madem öyle istiyorsunuz?.. Öyle olsun!..Yalnız bir şey isteyeğim, bütün arkadaşlara telgraf

çek!.. İstanbul'a gelsinler!..

- Söz veriyorum. Hem de şimdi telgraf çekeceğim!..

Sonra da Nevzat ve Murat beylerden Yakup Cemil'e evine kadar refakat etmelerini rica ettim. Ve para ile topladığı adamları dahi birer birer görerek hepsini dağıttım.

- Bu dedim bir kriz geçiriyor, ona bakmayın!.. Hepiniz evlerinize gidiniz, kimseye de bunlardan bahsetmeyiniz!.. Kısa zamanda bu toplantıyı dağıtmıştık. Yalnız hariçte kulaktan kulağa bir dedikodu çalkalanıyordu.

- Meserret oteline kimler toplanmış, ne yapacak-larmış, hükümeti mi devireceklermiş. Bu ne demek! diye birbirlerine soruyorlar fakat sadra şifa verir bir cevap da alamıyorlardı.

Milis Kuvvetlerinin Başında Yakup Cemil

Meserret oteli hâdisesi, bütün genç İttihatçıların asabını bozmuştu. Bunların içinde en tahsillilerinden biri olan Sapançalı Hakkı Bey, nice yıllar sonra bu hâdiseleri görüşürken bana şöyle anlatmıştı:

- Arkadaşlara hemen telgraf çekmiştim. Allah razı olsun hepsi alelacele İstanbul'a gelmişlerdi. İzmit'ten Mümtaz, Eskişehir'den Hüsrev Sami ve Nail benim ya-

487

SAMÎH NAFİZ TANSU

zihânemde toplanmışlardı. Hâdiseyi bütün teferruatıyla öğrenince bana ilk itiraz eden eski arkadaşım izmitli Mümtaz olmuştu.

- Doğrusu Hakkı dedi, sende de kabahat var, Ya-kup Cemil gibi boşboğaza, Romanya'daki meseleleri anlatmak doğru mu?.. Bu herifin ağzında bakla ıslanmaz!..

- Canım dedim, ben böyle üstünkörü söyledim, kalk da git devrin sadrazamına, parti merkezine, Ta-lât'a söyle demedim ya!..

- O sağını solunu bilir mi? İşte böylece hem kendini, hem bizi topun ağzına getirmiş oldu. Arkadaşlara dönüp dedim ki:

- Olan olmuştur, şimdi yapacağımızı düşünelim. Benim bir fikrim var, bakalım ne diyeceksiniz?.. Kalkıp Enver Paşaya gidelim. Yakup Cemil şuuru kaybediyor, ona vaad ettiğiniz işi de rütbeyi de veriniz. Bunu uzak bir yere, güç bir işin başına gönderiniz. Hepimizin başı dinlensin!.. Arkadaşlar bu fikrimi derhal tas-vîb ettiler. Ertesi günü ben Enver Paşanın Kuruçeşme-deki yalısına gitmiştim. Enver, benim en sevgili arkadaşımı. Kendisine Meserret oteli hâdisesinin iç yüzünü teferruatıyla anlattım. Beni dikkatle dinledi. O da anlıyordu ki, bu ele avuca sığmaz adam, günün birinde bütün arkadaşları tehlikeye sokacaktı. Bana dönerek:

- Peki dedi, sen yarın Mümtazla beraber, Yakup Cemil'i alıp bana getir. Harbiye Nezâretine geliniz. Onu İran'da mühim bir teşkilâtın başına geçireceğim. İsterse

486

İTTİHÂD ve TERAKKÎ İÇİNDE DÖNENLER

orada vezir olsun, bakalım ne olacak?.. Paşaya cidden teşekkür etmek lâzımdı. Enver'in altın gibi temiz bir kalbi, arkadaşlarına engin bir itimâdı vardı. Hâdiseyi yazıhanede arkadaşlara anlattığım zaman hepsi sevinçten çılgına dönmüşlerdi. Hemen telefona sarılarak Yakup Cemil'i buldum. Yarın sabah seni burada bekliyoruz dedim.

Ertesi sabah, Mümtaz'la ben yazıhanede onu bekliyorduk. Hakikaten beklediğimiz saatte gelmişti.

- Hayır ola dedi, yine nasihat vermeye mi hazırlandınız?..

- Nasihat değil ortada hakikat var, seni Harbiye Nâzırı makamında bekliyor, istediğin galiba oluyor. O dakikada Yakup Cemil nasıl sevinmiş, çileden çıkmıştı, bu görülecek bir manzara idi. Biz, Yakup Cemil'le Enver Paşayı başbaşa bırakmayı muvafık bulmuştuk. Esasen bu kadarı kâfi idi, hemen ellerimizi sıkarak büyük bir ümitle Harbiye Nezâretine koşmuştu. Sonradan tafsîlâtını öğrendiğimiz veçhile Yakup Cemil, huzura girdiği zaman, Enver Paşanın kaşlarını çatık, yüzünü asık bulmuştu. Enver Paşa,

- Ayıp değil mi sana Yakup Cemil demişti, dünkü arkadaşlarına karşı takındığın bu tavrın mânası nedir? "Hükûmeti devireceğim" ne demek kuzum, hangi hükûmeti deviriyorsun?.. Bu hükûmeti kurarken yan yana ve beraberce çalışmadık mı?.. Biz senin arkadaşların değil miyiz, bu mesuliyeti omuzlarımıza keyifle mi yüklenmiş bulunuyoruz. Ne var, ne oluyor, hangi dağda kurt ölmüş!.. İştiklerimin hiçbirin sana yakıştırama-

489

SAMİH NAFİZ TANSU

İTTİHÂD ve TERAKKİ İÇİNDE DÖNENLER

dım. Mamafih arkadaşlar sana tam bir buhran geldiğini söylediler. İşin yok, gücün yok, senin gibi enerjik bir adam, kahve köşelerinde kalırsa menfi olur. Seni derhal İran içerlerinde harekât yapacak, sivil bir teşkilâtın başına geçiriyorum. İstanbul'dan on beş yirmi gün içinde istediğin zâbitanı, malzemeyi, silâh ve cephaneyi alarak derhal verilecek mahbuslar ve asker firarilerinden mürekkep bir kuvvetle İran'a hareket edeceksin. Sen benden fırka istemiştin, ben sana bir kolordu derecesinde kuvvet veriyorum bakalım, nasıl çalışacaksın! Müsteşar Paşayı git, gör!..

Yakup Cemil bilâhare bize anlatmıştı ki,

- Tekdirle başlayan Başkumandanın sözleri, büyük bir itimâdla bitiyordu. Heyecandan ve sevinçten kendimi kaybetmişim. Hemen Enver Paşanın ellerine sarılarak, hem de iki elini öptüm.

- Teşekkür ederim Paşam. Emriniz üzerine hemen işe başlıyorum. Teşkilâtımı bitirince derhal hareket edeceğim. Ve askerce paşayı selâmlayarak odadan çıktım. Yakup Cemil, yazıhaneye gelmiş, onu merakla bekleyen bizlerin boynuna sarılmış, bizleri kucaklamıştı.

- Hakkı dedi, sana çok şeyler borçluyum, beni her türlü felâketten kurtaran sensin... Sonra da bizden ayrılarak Harbiye Nezâreti müsteşarı Mahmut Kâmil Paşayı görmüştü. Paşa

- Haberim var, istediğin listeyi derhal hazırla, lâ-zımgelen malzeme, esliha ve cephane verilecektir, karargâhını Afyon Karahisar'da kuracaksın, Hüsrev Sami

Bey İzmir'den sana icâbeden erleri sevkedecektir. Sen de arzu ettiğin zâbitanı buradan alarak gideceksin yalnız 20 gün içinde bütün bunlar bitmelidir!.. demişti. Filhakika, Harbiye Nezâreti, Hüsrev Sami Beyi de memur etmişti. O İzmir'e ayrılıp giderken, son defa yazıhanemde toplanmış olan arkadaşlara ben de şöyle demişim:

- Tehlike bence henüz zail olmamıştır. Talât Bey ve arkadaşları bu işin üstüne yatmayacaklardır. Yalnız bizleri tevkif etmemekle büyük bir fırsat kaçırmışlardır. Şimdi buna yeniden meydan vermemek için fikrimce hepimiz dağılmalıyız. Sonra toplanabiliriz. Bu işin üstünden zaman geçsin, tensîb ederseniz yerli yerimize gidelim. Yakup Cemil de İran'a hareket eder. Hâdiseler biraz uyumuş olur!..

Bu teklifimi arkadaşlar ittifakla kabul ettiler. Ne de olsa, Merkez-i Umûmî nazarında ve Talât Beyin kafasında bizler, Enver'in adamları olarak her zaman tehlikeli idik. Bizim imhamız onun için şart idi. Ben de anlıyordum. Derhal kararı tatbik ettik. Mümtaz İzmit'e, Nail Eskişehir'e gittiler. Hüsrev Sami İzmir'de işe başlamıştı. Kendisinden aldığım bir mektup çok dikkate değerdi, bana:

- Hakkı diyordu, hayret edersin İzmir valisi Rahmi Bey bana Talât Beyden gelmiş bir telgrafı gösterdi.

"Bir hükûmet taklibine dâhil olmuş bulunan Hüsrev Sâmî-nin oradan İran'a gidecek kuvvetlere asker toplaması hususundaki emri ne dereceye kadar samimiyetle ifâ etmekte olduğunun devamlı surette takibi lüzumlu görüldüğünden gereğinin ifâsına dikkat ve gayretinizi bil-

490

491

SAMİH NAFİZ TANSU

hassa rica ederim." deniliyor. Rahmi Bey hayretler içinde kalmış, benden hiç böyle bir şey ümit etmediğini söylemişti. Ben de oturup, Meserret oteli hâdisesini bütün teferruatıyla kendisine anlattım. Ve Talât'ın bizleri iyice harcamak istediğini söyledim.

- Beni üzen şey dedi, Talât ile Enver Paşa arasında bu gizli ve el altından devam eden rekabet, bunların birbirleriyle mücadelesi, memlekete pek pahalıya mal olacak!.. Bilmem sen ne dersin Hakkı!.. Hüsrev Sami'nin ve İzmir valisi Rahmi'nin yerden göğe kadar hakkı vardı!..

Yakup Cemil'in Tevkifi

Sapancalı Hakkı Beyin ümitleri gün geçtikçe boşa çıkıyordu. Zira Yakup Cemil bir türlü teşkili zarurî olan kadroyu tamamlayamıyor, binbir müşkilâta uğruyordu. Âdeta herkes onun bu salâhiyetine, kendisine verilen bu ehemmiyetli vazifeye gıpta etmiş, onu bir türlü çekememişti. O da sızlanıyor, asabilesiyor, fakat işlerini bir türlü tamamlayamıyordu. Şuradan buradan toplanan derme çatma adamların bir kısmı sivil, bir kısmı asker ve hepsi karma karışık bir manzara arz ediyordu. Bunlardan bir kısmı kendilerine verilen silâhlarla dolaşüyor ve gün geçtikçe kabaran bu kadroyu yerleştirecek yer bulunamıyordu. Bekirağa bölüğünün yanındaki binalar dolmuş, bunlardan bir kısmına da Mercan kapısında Harbiye Nezâreti duvarına bitişik ve askeriye'nin kiraya verdiği dükkânlar, kalacakları yer olarak gösterilmişti. Fakat bu başıbozuk alayı, askerlik disiplinin-

492

İTTİHÂD ve TERAKKÎ İÇİNDE DÖNENLER

den uzak, herkesin dikkatini üzerine çeken garip bir teşkilât olarak ortada duruyordu. Diğer taraftan Talât Bey ve onun sağ kolu sayılan Kara Kemal Bey, Yakup Cemil'in Meserret oteli hâdisesinde nasıl temize çıktığına ve üstelik böyle milis bir kuvvetin kumandanlığına getirildiğine hayret etmişler, Enver Paşanın, bu kadar hâdiseleri hiçe saymasını bir türlü anlayamamışlardı Talât Bey:

- Bir insanın deli olması lâzımdır ki, bu kadar macerası olan bir adama hem de eli silâhlı insanlar teslim edip onu kuvvetlendirsın diyordu. Kara Kemal de hemen şu haberi vermişti:

- Beyefendi dedi, bana bugün Polis Müdürü Bedri Bey geldi. Mercan kapısındaki dükkânlara yerleştirilmiş eli silâhlı bu adamların vaziyetini hiç de hoş görmediğini söyledi, yarın Öbür gün bir hâdise çıkarsa benim mesul olmayacağımı lütfen Dahiliye Nâzırı Talât Beyefendiye arzediniz dedi!.

Talât Bey bir müddet düşündü. Sonra Kara Kemal Beye şunu söyledi:

- Yarın sabah dedi, Bahâeddin Şâkir ve Dr. Nâzım Beylerle Kuruçeşmeye gitseniz, vaziyeti etraflica Enver Paşaya anlatsanız iyi olur sanırım. Öyleyse, biz dikkatli ve basîretli bulunalım. Hem düşün ki, Sapancalı Hakkı'nın Romanya'daki münferit sulh teşebbüsleri. Yakup Cemil'in onun avdetinden sonra "Hükümet devirme" hususunda giriştiği tertibat, bütün bunların silâhlı kuvvetlerin başında bulunan Enver Paşaya behemehal anlatılması lâzımdır. Şayet Enver Paşa, yerinde

493

SAMÎH NAFİZ TANSU

ve isabetli bir kararla bu şımarık adamlara lâyük olduğu cezayı verirse, biz de parti içinde vücûdlarını hiç de hoş görmediğimiz bu hizipten, bu belâlılardan kurtulmuş oluruz!

- Başüstüne Beyefendi, hemen bu gece her ikisine telefon eder ve sabah buluşur Paşaya gideriz!..

Hakikaten ertesi gün Kara Kemal Bey, Bahâeddin Şâkir ve doktor Nâzım'la buluşarak, "Kuruçeşmedeki yalıya gitmişlerdi. Enver Paşa onları mülayim bir çehre ile karşılamakla beraber, hayretini de gizleyememişti. Acaba bu ziyaretin maksadı ne idi? Fakat biraz hoş beşten sonra Kara Kemal Bey ağır ağır söze başlamıştı:

- Paşa hazretleri dedi, af buyurun, sizi bugün rahatsız etmemizin en mühim sebebi, Yakup Cemil Bey meselesidir. Bu zatın son zamanlardaki hali zât-ı devle-tinizce elbette malûmdur. Hükümeti devirmek arzusu, Meserret otelinin içinde nasıl olup sönmüşse, şimdi yepyeni bir faaliyete girişmiş bulunuyor. Enver Paşa sanki Kara Kemal'i susturmak ister gibi sözünü keserek:

- Hepsinden haberimiz var. Fakat bu adam elinde olmayan bir takım hislerin zebûnudur. Onu yola getirmesini bilirim.

- Evet Paşa hazretleri ama, yalnız Yakup Cemil Bey olsa ne âlâ, yanında onunla beraber hareket eden kimseler var, bunların başında Sapancalı Hakkı Beyi, İzmitli Mümtaz Beyi, Hüsrev Sami ve Nail beyleri saymamız lâzımdır. Çok sevdiği arkadaşlarına temas edildiği için kaşları çatılan Enver Paşa:

494

İTTİHÂD ve TERAKKÎ İÇİNDE DÖNENLER

- Sapancalı Hakkı, İzmitli Mümtaz'a ne olmuş, bunlar benim en iyi dostlarımdır.

- Evet Paşam ama, haklarında uzun zamandan beri bir takım müşâhadeler var. Sapancalı Hakkı'nın yazıhanesi bir karargâh manzarası almıştır. Bu arkadaşlar Anadolu'dan bir telgrafla davet edilmişlerdir.

Hâdis Meserret oteli toplantıları sırasında olmuştur. Buyurunuz, postahânenen alınan ve Sapançalı Hakkı Beyin el yazısıyla yazılmış, telgraf müsveddelerini mütâlâa buyurunuz!.. Kara Kemal Bey, Sapançalı Hakkı'nın el yazısıyla yazılmış telgraf müsveddelerini Enver Paşaya vermişti. Burada:

- Acele İstanbul'a geliniz, mühim meseleler var deniliyordu. Enver Paşa, büsbütün hiddetlenmişti. Böyle zamanlarda yüzü kızarır, gözleri çıkmak çıkmak olurdu. Kara Kemal'e dönerek:
- Buna ne lüzum görmüşler, ne maksat gütmüşler dersiniz?..
- Maksatları aşikâr Paşam, hükümeti devirmek, iktidara geçmek. Boğazları açmak, düşmanlarımızla bir sulhe varmak... Bu kadarı kâfi değil mi? Çünkü biliyorlardı ki, bugünkü hükümet erkânı, harbi yapan insanlardır. Bunlar sulhe gidemezler. O hâlde Hakkı Beyin büyük vaadlerle vâsıl olduğu münferit sulh temaları, ancak yepyeni bir hükümet ile yürütülebilirdi. Esasen hep menfi, hep kırılgan arkadaşları bu sebeple seçmişlerdi. Bilfarz Hüsrev Sami, bulunduğu yerden alınınca

SAMİH NAFİZ TANSU

kızmış. Yakup Cemil, istediği şeylere kavuşamayınca gılgına dönmüştü.

- Bunların içinde Mümtaz'ın menfi harekete dahil olacağını asla zannetmiyorum!..
- Aman Paşa hazretleri, böyle söylemeyiniz. Sapançalı Hakkı ile içtikleri su bile ayrı gitmiyor. Rica ederim, Mercan kapısındaki dükkânlara silâhlı adamlar niçin yerleştirilir, kimin yolunu beklerler!.. Buradan zâtı devletiniz daima geçmeyi itiyâd etmemiş misiniz?.. Mahmut Şevket Paşaya olanın bir aynı da size niçin yapılması? Polis Müdürü Bedri Bey Dahiliye Nezâretine verdiği raporda bu hususu tebarüz ettirmiş, cihet-i askeriye'nin işine karışamayacağı için, mesuliyet deruhde edemeyeceğini de bildirmiştir!

Enver Paşa, dükkân arkadaşları aleyhine yavaş yavaş dolduruluyor, bir kaç hafta evvel Sapançalı Hakkı ve İzmitli Mümtaz'ın yalıya kadar gelerek, Yakup Cemil için rica ettiklerini hatırlıyor, bütün bu isteklerin altında gizlenen maksadı düşünüyordu. Bu yakın arkadaşları bu kadar alçakça hareket edebilirler miydi? Yoksa bu işler biraz da Talât Beyin manevraları mı idi?.. Lâfa Bahâeddîn Şâkir Bey de karışmıştı.

- Paşam dedi, bir kaç ay evvel Mümtaz ve Sapançalı Hakkı Beyler, Merkez Kumandanının değiştirilerek yerine Ali Beyin (Afyon mebusu bilâhare İstiklâl Mahkemesi Reîsi), Dîvân-ı harb-i orfî riyasetine Topçu İhsan Beyin (daha sonra Bahriye Vekili) getirilmesini sizden istediklerini hatırlamıyor musunuz? Çünkü gerek Miralay Cevat Beyden ve gerek Miralay Nafiz Beyden

496

İTTİHÂD ve TERAKKÎ İÇİNDE DÖNENLER

yüz bulamayacaklarını anlamışlardı. Bunlara itimâd buyurmayınız Paşam. Bunlar gözleri iktidar hırsıyla kararmış insanlardır. Bütün bu izâhât, Enver Paşayı çok sinirlendirmişti. Ayağa kalktı ve arkadaşlarına:

- Hepinize teşekkür ederim, beni vaktinde ikâz buyurdunuz, ben bu işlerin icabına bakarım., dedi ve ellerini sıktı. Üç arkadaş yarı yarıya muvaffak olduklarına emin olarak yalından ayrıldılar. Enver Paşa, derhal Harbiye Nezâretine geldi. Merkez Kumandanı Kızan-ı Miralay Cevat Beyle telefonla görüştü ve şu mühim haberi verdi:

- Yakup Cemil Beyi şimdi tevkif ediniz!..

Bekir Ağa Bölüğünün Yeni Sakinleri

Enver Paşanın nihayet Yakup Cemil Beyi tevkife karar vermesi ve bu emri Merkez kumandanı Cevat Bey'e bildirmesi üzerine, bir inzibat çavuşu, Bakırcılardaki Harbiye Nezâretinin altındaki dükkânlara yerleştirdiği çetesi efradının başında çalışan Milis kuvvetlerinin askerlikle nisbeti kesilmiş kumandanına:

- Efendim sizi. Merkez Kumandanı Cevat Bey şimdi makamında bekliyor!., demişti. Yakup Cemil evvelâ, bu habere ehemmiyet vermemiş ve acaba ne gibi yeni bir direktifle karşılaşacağını düşünerek, o önde, çavuş arkada Harbiye Nezâretini geçerek tarihî kapının sonundaki Merkez Kumandanlığına girmişti. Burada birtakım subaylar, erler vardı. Hepsisi sanki ayak parmaklarının ucuna basarak ve boyunlarını uzatarak ona bakı-

497

SAMİH NAFİZ TANSU

yorlardı. Ancak Yakup Cemil Bey, Merkez Kumandanının huzuruna girince ve resmî selâmı ifâ edince işi anlamıştı. Zira kırk yıllık arkadaşı son derece ciddî ve sert bir ifâde ile:

- Başkumandan vekili ve Harbiye Nâzırı Enver Paşanın emriyle sizi tevkif ediyorum! demişti. Yakup Cemil'den bir feveran bekleyenler, hayretle donup kalmışlardı. Bu kabına sığmayan adam, şimdi gayet sakin, sanki vaziyetten emin, bir şey söylemeden, yine topuklarını birbirine vurarak selâmını tekrarlamış ve refakatine verilen bir inzibat subayı ve beş inzibat erinin ortasından koridorları geçip, merdivenlerden inerek Harbiye Nezâretinin her zaman kalabalık meydanını, sanki bir Tümen komutanı gibi kat'etmişti. Maiyetindeki zabıt onun arkasında, erler ikişer olmak şartıyla dört kişilik bir müfreze halinde, hürmetkârâne Yakup Cemil'i takib etmekte idiler. Fakat bu grubun istikâmeti Bekir Ağa bölüğü

idi ve nitekim de hiç sapmadan doğruca oraya gitmişler, Yakup Cemil'i yalnızca bir odaya koymuşlardı. Ayrıca, yatak ve istediği eşyaların getirileceğini vaad etmişler bir de kendisine büyük bir hürmet eseri göstermişler, tabancasını almamışlardı. Yakup Cemil için tabanca, hayat kadar elzemdi. Çocukluğundan beri yastığının altında bir tabanca yatardı. Ama bu tabanca o zaman Floberdi ve çocukça kurşunlar atardı, şimdi bu tabanca parabolomdur. Ve hakikî mermilere maliktir. Amma tabancasız Yakup Cemil, galiba bir hüviyet sayılamazdı. Bu vak'anın cereyan ettiği saatlerde Sirkeci garında daha enteresan bir hâdise vuku buluyordu. Aynı gündü, vakit akşamı. Avrupaya hareket

498

İTTİHÂD ve TERAKKÎ İÇİNDE DÖNENLER

etmek üzere bulunan bir tren gardan kalkmak üzere idi. Bu trenle İttihâdçılarının meşhur bir siması, Yakup Cemil'in en iyi arkadaşı, devrin Harbiye ve Dahiliye Nazırlarının en eski ahbabı, Sapançalı Hakkı Bey de, zahirde ticarî işleri için hakikatte tehlikeli gördüğü havadan bir müddet uzaklaşmak için, Hollanda'ya Almanya yoluyla gitmekte idi. Onu teşyî eden sevgili dostu ve Enver Paşanın sabık yaveri, İzmitli Mümtaz Beydi. İki arkadaş kucaklaşmışlar ve ayrılırken de Mümtaz Bey:

- Sen merak etme Hakkı demişti, hergün yazıhaneye uğrar, işlerinle yakından alâkadar olurum. Zaten diğer arkadaşlar da yerlerine gittiler. Birkaç güne kadar da şu tabur mu diyelim, fırka mı diyelim adamlarıyla Yakup Cemil de Kafkasya'ya hareket eder de, başımız dinlenir!.. Sapançalı gülüyor, vagonun penceresinden Mümtaz Beyi gülerek tasdik ediyordu. Fakat tuhaf bir tesadüf vaktinde kalkan tren, o gün beş dakika gecikmişti. Tam bu sırada, vagonun penceresi önüne gelen Sirkeci istasyonu komiseri, Sapançalı Hakkı Beye hitaben:

- Sizi şimdi Dahiliye Nâzırı Talât Bey mühim bir mesele için behemehal görmek istiyor, bu sebeple biletinizi iptal ettik efendim!., demişti. Hakkı Bey, sararmış, bu vakitsiz görüşmenin hiç de hoş olmadığını anlamıştı. Mümtaz'la göz göze gelmişlerdi, fakat komiserin hali kat'î idi. Çâr-nâ-çâr trenden İnmiş, bavulunu bir hamala vererek, komiserle beraber bir arabaya atlamışlardı. Yalnız vefakar arkadaşı Mümtaz Bey:

499

SAMÎH NAFİZ TANSU

- Sen merak etme, ben şimdi, Enver Paşaya gider, vaziyeti anlarım. Nihayet yarın akşamki trene yetişirsin!., demişti. İki arkadaştan biri, komiser refakatinde Dahiliye Nezâretine giderken, diğeri de Harbiye Nâzırı Enver Paşayı makamında aramak üzere Sirkeci'den ayrılmıştı.

Sapançalı Hakkı Bey, Dahiliye Nezâretinde bulamadığı Talât Beyi, nihayet Mâlîye Nezâretinde yakalamış fakat içeri girememişti. Kalem-i mahsûs müdürü ancak komiserle şöyle demişti:

- Nazır beyin emri, Hakkı Beyi Merkez Kumandanına götüröceksiniz! Ve Sapançalının hayretlerine aldırış etmeden sırtını dönmüştü. Komiser refakatinde oradan Merkez Kumandanı Cevat Beyin huzuruna çıkan Sapançalı Hakkı Bey de aynı emri duymuştu.

- Aldığım emir üzerine sizi tevkif ediyorum.

Burada polis işini inzibatlara devretmiş ve Sapançalı Hakkı Bey de, birkaç defa girdiği bu kapılardan girerek, kaç defa geçtiği bu meydandan geçerek Bekir Ağa bölüğüne varmıştı. Onu rutubetli, çıplak, karanlık ve havasız bir odaya atmışlardı. Bekir ağa bölüğünün bu yeni sakinleri, burada kendilerini bekleyen âkibetin hiç de hoş olmayacağını anlamışlardı. Biraz sonra aynı yere inzibat bölük kumandanı yüzbaşı Nevzat, Dîvân-ı harp Reîsi Miralay Nafiz Beyin yaveri Murat ve Meserret otelindeki hâdiseye sadece seyirci kalmış olan Yenişehirli Ali Haydar beylerle. Meserret otelinde toplanan grubun başı sayılan meşhur Yahya Kaptan da ilâve edilmişti. Bekir Ağa bölüğü bu yeni sakinleriyle yepy-

500

İTTİHÂD ve TERAKKÎ İÇİNDE DÖNENLER

ni bir suçun faillerini sinesinde topluyordu. Bu suçun ismi:

- Taklîb-i hükümet cürmü!.. idi. Ve bütün bu mevkıflar, hükümeti devirmekle zan altında idiler. Hepsi divân-ı harbe sevkedilmek üzere Bekir Ağa bölüğünde toplanmışlardı- Yalnız içlerinde Sapançalı Hakkı Beyin bütün ümidi, izmitli Mümtaz Beyin, Enver Paşa nez-dinde yapacağı müracaatta idi. Enver paşa muhakkak bu yanlışlığı düzeltecekti. Mümtaz Bey ise o akşam, Enver Paşayı makamında bulamamış ve onun en iyi arkadaşı Levazım Reîsi İsmail Hakkı Paşaya açılmıştı. Şikâyet etmiş, Talât Beyin oyununa gelmemesini de âdeta ihtar etmişti. İsmail Hakkı Paşa, Enver Paşa ile görüşeceğini ona vaad etmiş, akşam buluşmak üzere söz kesmişlerdi. Akşam geç vakit acente Tevfik Beyin Nişanta-şındaki evinde buluştukları zaman Enver Paşanın kendisini yarın sabah beklediğini öğrenebilmişti. Ertesi sabah Kuruçeşmedeki yalıya koşan Mümtaz Bey:

— Evet hepsinden haberim var. Talât Beyle de görüştüm. Sapançalı Hakkı'nın Avrupa'ya gitmesine Talât Bey muarızdır. Yine gidecek, bir takım siyâsî temaslar yapacak, buna da devlet erkânına yakınlığı

dolayısıyla yanlış mânalar verecekler, Almanları aleyhimize kuşkulandıracak. Bu sebeple muvakkaten göz altına alınmıştır. Yakında çıkacaktır, müsterih olunuz!., demişti. Bu cevap, Enver Paşanın sabık yaverini tatmin etmiş değildi. Fakat başka da yapacak bir şey yoktu. Bu bir hükümet tedbiri de olabilirdi. Vâkiâ Talât Bey, çevirdiği manevralarla, Enver Paşaya karşı muvaffak olmuş, onu arkadaşlarından ayırmıştı. Amma, nihayet ikisini

501

L

SAMİH NAFİZ TANSU

birbiriyle çatıştırmak mümkün değildi. Şimdiki hâlde dostların Bekirağa bölüğündeki ikâmetlerinin kısa sürmesini temenniden başka elden bir şey gelmiyordu.

Satvet Lûtfi Bey (Tozan)

Yakup Cemil dâvasına karıştırılmış olan Satvet Lûtfi Bey (Tozan), adem- merkezîyetçi meşhur Prens Saba-haddin Beyin yakın arkadaşı ve husûsî kâtibi olarak tanınmıştır. Bir çok kimselerin adını Mahmut Şevket Paşa suikastçilerine karıştırdığı Satvet Lûtfi Bey, hakikatte tam bir hürriyet âşığı, memlekette kuvvetli bir demokrasi taraftarıdır.

Hürriyetten üç sene evvel birçok değerli arkadaşları ile kurduğu (Cemiyet-i İnkılâbiye), istibdat idaresine, Abdülhamîd'in zalim ve keyfî saltanatına karşı açılmış bir bayraktır. Bu gizli cemiyetin mensûbları içinde memleketin temiz evlâtlarından Hamit Ongunsu (Ord. Profesör), Namık Zeki Aral, Ferit Necdet Mübin, Ahmet Bedevi, Dr. Mahmut Sabit (merhum), Mustafa Asım (eski Arnavutluk Başvekili ve İktisada muharrir), Köprülülü Hamdi (Milli Harekat sırasında Anzavura Karşı yaptığı müsademedeki şehid düşmüştür), Abdülâ-tif Nevzat (eski mebus, Yüksek tedrisât müdürü). Ziya Şakir (merhum Muharir), Nafi Atuf (eski mebuslardan) beyler bulunmakta idi. Bunların maksadı Sultan Abdül-hamîd'i, dördüncü oğlu şehzade Burhanettin efendi lehine saltanattan feragate mecbur etmekte. Paris'te çalışan Ahmet Rıza Bey ve Prens Sabahaddin beylerle, Atina yoluyla temasa geçen bu cemiyet mensûbları. Prens

502

İTTİHÂD ve TERAKKİ İÇİNDE DÖNENLER

Sabahaddin beyin siyâsî programını da kabul etmiş bulunuyordu. Bu cemiyetin bir de Erzurum'da bir kolu vardı ki, onlar meşrûtiyet hareketini orada hazırlamışlardı. Bu Cemiyet-i İnkılâbiye, Meşrûtiyetten sonra Şeref sokağının köşesinde bir ev kiralamış burada çalışmalarına başlamıştı. Adem-i merkezîyet grubunun Erzurum kolu içinde, Erzurumlu Serdar zade Sıtkı, hoca Seyfullah, Hüseyin Tosun (süvârî yüzbaşı), Durak (Ankara Polis Müdürü ve mebusu) beyler de mevcuttu.

1908 meşrûtiyetinin ilânından sonra, Abdülhamîd'in muhafız kıtalarının dağılmasını isteyen Cemiyet-i inkılâbiye ki, aynı zamanda Adem-i merkezîyete kalbolmuştu. Her an hürriyetin ortadan kaldırılmasından korkuyor tertip ettiği nümâyişlerle maksadına erişmek istiyordu. Abdülhamîd'in her an oyun bozanlığı ihtimaline karşı bu cemiyetin mensûbları ile İttihâd ve Terakki erkânı arasında bir anlaşma mevcuttu. Bu anlaşma bidayette samimî olduğu hâlde sonraları İttihâd ve Terakki buna maalesef riayet etmemiş bu suretle Cemiyet mensûbları ile bir görüş farkına vâsıl olmuştu. Adem-i merkezîyet Cemiyet-i mensûbları idealist kalmışlar, İttihâd ve Terakkiciler ise iktidarı her ne pahasına olursa olsun elde tutmaya ahdetmişlerdi. İşte Sabahaddin Beyin en yakın arkadaşlarından biri olan Satvet Lûtfi Bey (Mahmut Şevket Paşanın katlinden evvel bir hükümet darbesi hazırlığına iştirak ettiği ileri sürülerek tevkif olunmuştu), ile İttihatçıların arası böylece açılmış, politika İçinde kalan Satvet Lûtfi'nin her hâdisede kendisinden şüphe edilmiş, müteaddid defalar tevkif olup muhakeme edilmişti. Satvet Lûtfi Bey Bâb-ı âlî

503

SAMİH NAFİZ TANSU

İTTİHÂD ve TERAKKİ İÇİNDE DÖNENLER

baskınına tesadüfen şahit olmuş ve meseleyi haber vermek üzere dostu Dolmabahçe sarayının ikinci mâ bey n-cisi Reşit Beye koştığı zaman, onun yanında Viyanada çıkan Correspondens Politue gazetesinin muhabiri Aleksandr Lâzar Beyi görerek her ikisine vaziyeti anlatmıştı. Şaşkınlıktan neye uğradıklarını bilmeyen bu iki zat zile bastıkları zaman, hiç bir hademenin odaya girmediğini hayretle müşahade etmişler, sonra da kapının önünde elindeki kocaman Nagand tabancası ile İzmitli Mümtaz Beyi görmüşlerdi. Çünkü tam o sırada Enver Bey padişah Sultan Reşad'a Bâb-ı âlî baskınının meşru sebeplerini izah etmeye gelmiş bulunuyordu. Saraydan çıkınca Kuruçeşmedeki yalısında Prens Sabahaddin'e uğrayan Satvet Lûtfi Bey, Prensle beraber yanında bulduğu Mehmet Ali Şevki Beye Bâb-ı âlî baskınına söylediği zaman, her ikisi yerlerinden sıçramışlardı. Ertesi sabah bu yalya Talât Bey, Şerif Haydar ve Halil Beylerle beraber gelmiş ve henüz yatağından kalkmış olan Satvet Lûtfi Beye:

- Ne o delikanlı daha yeni mi kalkıyorsun, çabuk seninkine haber ver, kendisiyle görüşmek istiyoruz!., demişti. O sırada yatağında kitap okuyan Prens Saba-haddin Bey, Talât Beyle görüşmek istememiş fakat Satvet Lûtfi Beyin ısrarı üzerine giyinip onu karşılamaya mecbur olmuştu. Talât Beyin teklifi pek mühimdi. Prens Sabahaddin ile teşrik-i mesaî etmek istiyorlardı. Fakat Prens çok ciddî bir şekilde bu teklifi reddetmişti.

- Şayet demişti, kan dökmemiş olsaydınız, belki bunu düşünebilirdik. Fakat şimdi her şey bitmiştir. Zira Prens Sabahaddin Bey, pek babacan bir adam olan Nâzım Paşanın yakın dostu idi. Esasen İttihatçılarla aralarında da çok fark vardı. Uzun yıllar Avrupada yaşamış olan Prens Sabahaddin bey, orada demokrasiyi bütün incelikleriyle etüd etmişti. Maksudı kânûnî yollardan giderek bu memleketi hakikî bir hürriyete kavuşturmaktı. İttihâd ve Terakkîciler ise Makedonya'da yaşamışlardı. Komitacıların metodlarını benimsemişlerdi. İşte bu iki ayrı görüş aralarını daha fazla ayırmıştı.

Bâb-ı âlî baskınından sonra ve Mahmut Şevket Paşanın katlinden evvel, İstanbul'da basılıp Erzurum'a gönderilen ve hürriyeti hedef tutan beyânnamelerin Trabzon'da yakalanması, İttihâdçılar için emsalsiz bir fırsat telâkki edilmiş ve görüş farkı bulunan Adem-i Merkeziyetçileri tevkife sebep olmuştu. Bunların içinde Satvet Lûtfi Bey de vardı. Müebbed kalebentliğe mahkûm olan Satvet Lûtfi evvelâ Bodrum hapishanesinde bir sene kalmış, hattâ Mahmut Şevket Paşaya yapılan suikastte dîvân-ı harpçe muhakeme edilmek istenmişse de devrin Adliye Nâzırı İbrahim Bey, İstanbul muhafızı Cemal Beyin talebine karşı,

- Adliyede mahkûm bir insan, yeniden muhakeme edilemez!., diye reddetmişti. Bir yıl sonra İstanbul'a Sinop'a sevk edilmek üzere getirilen Satvet Lûtfi Bey, arkadaşlarının hepsi gönderildiği hâlde İstanbul'da bırakılmış ve harb-i umûmîden evvel hükûmetin Fransa'da yapmak istediği istikrazı tahakkuk ettirsin diye devrin Dahiliye Nâzırı Talât Beyin ve müsteşarı İsmail Canbolat Beyin müteaddid konuşmaları sonunda Avrupaya

504

505

SAMİH NAFİZ TANSU

İTTİHÂD ve TERAKKÎ İÇİNDE DÖNENLER

Prens Sabahaddin Beyin yanına gönderilmişti*. Orada Cavit Bey, Prens Sabahaddin ve Fransa Maliye Nâzırı Kayyo bu istikrazı hakikat yapmışlardı. Çok geçmeden harbin başlaması, istikrazın tamamının alınmasına imkân bırakmamıştı. Memlekete avdetinde Satvet Lûtfi, Bursa'da menkûb kalmış, bu esnada Yakup Cemil'in ziyareti vâki olmuş, tam bir hafta süren bu ikâmete rağmen Satvet Lûtfi Bey, Yakup Cemil'in izhâr ettiği yakınlığa alâka göstermemişti. Otelin kâtibliğini yapan Aka Gündüz de, Yakup Cemil'den çekinmekte idi. Başlarına bir felâket geleceğini tahmin ediyor ve Satvet Lûtfi Bey'e de ihtiyat tavsiye ediyordu. Yakup Cemil Çok hararetli idi. Münferit Sulhe tamamen inanmış bunu tahakkuk ettirmek için de kellesini koltuğuna almıştı. Satvet Lûtfi Bey onun hâlet-i ruhiyesini, çok iyi anlamış ve mümkün olduğu kadar uzak durmuştu. Fakat ikinci bir Bâb-ı âlî baskınına teşebbüs akîm kalınca ve müteşebbisler tevkif edilince, onlarla teması olan herkesi de birer birer yakalatıp dîvân-ı harp huzuruna çıkarmışlardı. Bu dîvân-ı harpten yalnız beraat alan Satvet Lûtfi Bey idi. Çünkü Talât Beyin tezkeresi, İsmail Canbolat Beyin de lehte şehâdeti, bu eski dosta karşı tam bir vefakârlığın numunesi idi.**

Sinop'a haksız sevk edilenler içinde sayın Felek Burhanda vardı. Memleketimizde adem-i merkeziyet fikrinin alemdarı bulunan Prens Sabahaddin Beyin anlaşılmamış yolunu ve kendisinin ibret ve heyecanlı takib edilecek hayat hikayesini, Satvet Lûtfi Beyefendi yakında çok târihi bir hatıra olarak yayınlacaklardır.

ilk Tevkifler

Dîvân-ı harbe sevk edilmesi bir gün meselesi olan Yakup Cemil ile Avrupa giderken Sirkeci garında apar topar döndürülüp Bekirağa bölüğüne sevk edilen Sapan-calı Hakkı'yı Bursa'dan, İzmir'den yeni tevkif emirleri tamamlıyordu. Topun ağzında olanlardan biri de Prens Sabahaddin'in husûsi kâtibi Satvet Lûtfi Bey idi. Mahmut Şevket Paşanın katlinde medhaldâr addedilen Prens Sabahaddin, yurd dışında bulunması dolayısıyla yakasını belki de idamdan kurtarmıştı. Fakat husûsi kâtibi Satvet Lûtfi Beyin de dîvân-ı harp nedense alâkasını görmüş olacak ki, Onu Bursa'da ikâmete mahkûm etmişti. Yalnız bu ikâmet, oldukça serbest şartlar altında cereyan etmiş, Satvet Lûtfi Beyin şehirde gezip tozmasına, hattâ iş tutmasına, vatandaşlarla görüşüp konuşmasına mâni bir kayıt konmamıştı. İşte bu sebeplerle Satvet Lûtfi Bey orada (Servinaz) otelini işletmekte İdi. Çekirgede hem otel, hem kaplıca olan bu yerde oturup çalışırken, harp senelerinde isviçre'de bulunan Prens Sabahaddin Beyden günün birinde bir mektup alan Satvet Lûtfi Bey, mevzuun ehemmiyetine binâen vaziyeti devrin Dahiliye Nâzırı Talât Bey'e yazmaya mecbur kalmıştı. Prens Sabahaddin Bey bu mektubunda, düşmanlarımızın münferit bir sulh teklifinde bulunduklarını, şayet, Talât Bey mevzûyla prensip olarak ilgilenirse diğer şartların

bildirileceğini yazmakta idi. Satvet Lûtfi Bey de bir memleket meselesi addettiği bu teşebbüsü, Talât Bey'e, Bursa'dan bildirmişti. Satvet Lûtfi Beyin telgrafına Talât Bey, cevap vermiş, İstanbul'a gelmesini ve kendisiyle görüşmesini bildirmişti. Satvet Lûtfi Bey

506

507

SAMİH NAFİZ TANSU

de aldığı telgrafi mahallî zabıtasına göstererek Talât Beyle görüşmek üzere İstanbul'a gelmiş ve bir saate yakın görüşmüşlerdi. Talât Bey, Prens Sabahaddin'in alâkasına teşekkür ediyor ve:

- Şayet İcâbederse ben sizi tekrar ararım, şimdilik intizâr ediniz!.. Tavsiyesinde bulunuyordu. Satvet Lûtfi Bey Bursa'ya işinin başına döndükten sonra bir çok aylar geçtiği hâlde, Talât Beyden hiçbir cevap çıkmamış, meselenin kapandığına hükmetmişti. İşte bu sıralarda Yakup Cemil ve Hüsrev Sami Beyler Bursa'ya çıkıp gelmişler, Çekirge'de (Servinaz) oteline inmişler ve kaldıkları bir hafta içinde, dereden, tepeden konuşarak Satvet Lûtfi Bey'e açılmışlar, hükümeti tenkîd etmişler, münfe-rid sulh teşebbüslerine temas etmişler ve Satvet Lûtfi Beyden yeni bir hakikat daha öğrenmişlerdi. Münferid sulh teklifleri bir yerden değil, birçok taraflardan, bir çok kimselere yapıldığı hâlde hükümetin bu anlayışsızlığına kızmamak kabil değildir, mütâlâasında bulunuyorlardı. Bursa'dan avdet eden iki arkadaş İstanbul'da bazı yerlerde Prens Sabahaddin'in bu sulh teklifini ve Satvet Lûtfi'nin akım kalan teşebbüsünü de söylemişler, etrafa duyurmuşlardı. İşte Bursa'da ansızın tevkif edilerek İstanbul'a getirilen Satvet Lûtfi Bey de bu, boşboğazlığın kurbanı olmuştu. Diğer taraftan Dîvân-ı Harb-i Örfî İzmir'deki Hüsrev Sami Beyin de tevkifini emretmiş bulunuyordu. İzmir valisi Rahmi Bey ise, hayretten kendisini alamamış, bir taraftan Harbiye Nezâreti tarafından efrâd toplamaya ve teşkilâtı mahsusanın hazırladığı çetenin insan ikmâlini yapmaya memur edilen bir kimsenin nasıl olup da tevkif edilece-

508

İTTİHÂD ve TERAKKİ İÇİNDE DÖNENLER

ğine bir türlü akıl erdirememekte idi. Fakat Rahmi Bey çok kurnazdı. Bu işte Talât Beyin yeni bir manevrasına hükmetmiş bulunuyor, Hüsrev Sami Beyin eli kelepçeli gitmesine asla razı olmamış ona bir memur hem de sivil olmak şartıyla terfîk eylemişti. İzmir'den trenle Bandırma'ya oradan vapurla İstanbul'a gelen Hüsrev Sami Bey, rıhtımda serbest bırakılmış fakat misafir kaldığı Sapançalı Hakkı Beyin evinde ertesi sabah daha uykuda iken tevkif edilmişti. Hüsrev Sami'yi de Bekirağa bölüğüne sevk etmişlerdi.

Şimdi üçüncü hedef, İzmitli Mümtaz Bey idi. Enver Paşanın bu sâdik yaveri de hükümetin aleyhinde idi. Nitekim bu grubun fikirlerini yoklamak için tertib edilen Nuruosmaniye'deki iftar, Talât Beyin sağ kolu sayılan Küçük Efendi (Kara Kemal) tarafından dikkatle incelenmiş, bu arkadaşların fiilen bir hükümet devirme hareketine taraftar olmamakla beraber, mevcûd iktidardan da asla hoşlanmadıkları fikrine varmıştı. İzmitli Mümtaz, Enver'e gözü bağlı taraftar olanların başında idi. Şayet İttihâd ve Terakki fırkasında bir ikilik meydana gelirse ve bu iki gruptan birinin başına Talât, diğerine de Enver geçerse birçokları gibi İzmitli Mümtaz'ı Enver Paşanın hemen yanı başında bulmak işten bile olmayacaktı. O hâlde nefes aldırmadan, hazır bir "taklîb-İ hükümet" suçu ihdas edilmiş iken bu meyanda İzmit'li Mümtaz'ı da tevkif edip dîvân-ı harbe sevk etmek ve bir oldu bittiye getirmek lâzımdı. Lâzımdı ama, Enver Paşa, her defasında onun tevkifine mümanaat etmişti.

- Mümtaz, öyle şeyler yapmaz da, düşünmez de deyip çıkmıştı. Kara Kemal'in uykularını kaçırmıştı. En-

509

SAMİH NAFİZ TANSU

ver Paşanın bu muhalefeti idi, ne yapmalı, ne yapmalı da İzmitli Mümtaz'ı Bekirağa bölüğüne atmalı idi. İstanbul'da bütün bu gayretler hüküm sürerken, İzmitli Mümtaz, İzmit'te yaşıyor, mamafih fırsat buldukça, samimî arkadaşlarına devrin iyi gitmediğinden, hükümetin bir süre hatalarından bahsediyordu. Nihayet Kara Kemal, izmitli Mümtaz'ın hiç olmazsa şahit sıfatıyla dîvân-ı harbe sevkine muvaffak olmuş ve şahadeti sırasında birkaç defa tevkifine çalışmıştı. Dîvân-ı harbin reisi miralay Nafiz bey de esasen Talât ve Kemal beylerin çok yakın dostu idi. Fakat her defasında Enver Paşa buna mani olmuş, çok eskiden beri tanıdığı, İttihâdçılığından, vatanperverliğinden asla şüphe etmediği, Balkan harbinde ve cihan harbinde her zaman yardımlarını gördüğü Mümtaz'ı korumuştur. İzmitli Mümtaz, çekinmeden konuşan, fikirlerini serbestçe söyleyen fakat dürüst ve namuslu bir insandı. Hoşa gitmeyebilir, bazıları için de bu sebeple antipatik olabilirdi. Fakat onun hamurunda, mayasında erkeklik ve mertlik hakimdi. Enver Paşa, bu yakın arkadaşını pek iyi biliyor, onun hakkında hepsinden fazla İtimâd hissi duyuyordu. Mamafih izmitli Mümtaz Bey vaziyeti öğrenir öğrenmez İstanbul'a gelmekten de asla korkmamıştı. Dîvân-ı harbin bütün istintakları müddetince vaziyeti yakından takîb etmiş müteâddid defalar huzura çıkmıştı. Fakat hiçbir zaman tevkif edilmemişti. Dîvân-ı harb ise Enver Paşa-

nın imzasını taşıyan mahrem bir emirle -Taklîb-i hükümet- teşebbüsünün suçlularını tetkike başlamış, ifâdeler dinlenmiş, mesele yavaş yavaş tenevvür etmeye başlamıştı. Dîvân-ı harbin reisi miralay Nafiz Bey,

510

İTTİHÂD ve TERAKKÎ İÇİNDE DÖNENLER

müddeî-i umûmîsi Nihat Bey, baş muavini Cemil Bey (Adliye vekâleti müsteşarı merhum), müddeî-i umûmî muavini Reşit Bey (Ankara'da avukat). Tahkik heyeti riyasetinde binbaşı Rıza Bey bulunuyordu. Tevkif edilenler içinde İnzibat bölük kumandanı yüzbaşı Nevzat Beyin bulunması sarayda dedikoduyu mûcib olmuş, zira padişahın tenezzühlerinde zaman zaman kendisine refaket eden bu zata karşı hareket garip görülmüştü. Fakat kimse bu işe mani olamadı. Hele Dîvân-ı harb reisinin yaveri Murat Bey, hayretleri arttıran bir hâdisе yaratmıştı. Fakat bütün bu mevkuflar ağır basan Talât Beyin arzusu uğrunda alınlarının yazdığı mukadderata yolcu idiler.

Tabancasını Vermeyen Suçlu

Hiçbir memleketin tarihinde tabancasıyla hapishaneyi boylamış bir suçlu göstermek kabil değildir. Fakat Bekirağa bölüğü mevkufları içinde Yakup Cemil, tam bir istisna teşkîl etmiş, tabancasıyla sokulmuştu. Ondan bu silâhı almak kolay bir şey değildi. Fakat eli tabancalı bir suçluyu da ne istintak etmeye ve ne de mahkemeye sevketmeye imkân vardı. Bunun sonu ne olacaktı? Tevkif edildiği 48 saatten beri Yakup Cemil, hapishanedeki odasında bir sandalye üzerinde oturuyor, evinden getirilmiş yatak dengini açmıyor, çamaşırlarını çıkarmıyor, hattâ gelen yemeklere bile iltifat etmiyordu. Yalnız geziniyor, yorulunca da oturup düşünmeye dalıyordu. Odasının penceresinden içeriye bakanlar, yüzündeki gerginlikten, gözlerindeki soğuk parıltıdan ürperiyor-

511

SAMÎH NAFİZ TANSU

İTTİHÂD ve TERAKKÎ İÇİNDE DÖNENLER

lardı. Süngülü nöbetçiler bile o, helaya çıktıkça arkasından:

- Bu adam, bir hükümet devirebilir!., hükmünü veriyorlardı.

Dîvân-ı harb riyaseti, muhafızlara, gardiyanlara Yakup Cemil Beye karşı mülayim muamele edilmesini, hattâ onun odaya girip çıktıkça selâmlanmasını bile gayr-i resmî tavsiye etmişti. Zira mevkufun tabancası yanında idi. Olabilir, asabiyete kapılır, birinin yalnız canını yakmakla kalmaz, onu öteki dünyaya da gönderebilirdi. Yakup Cemil, muhitinde gördüğü hürmetten ayrıca gurur duyuyor, kendisine emniyeti daha fazla artırıyordu. Fakat iki gün sonra divanı harbin istintakını yapacak olan hâkimlerden Vehbi Bey, Dîvân-ı harb re-îsi Miralay Nafiz Beyi makamında ziyaret ederek:

- Aziz miralayım demişti, mevkufu istintak etmek zorundayız. Halbuki hâlâ silâhını yanında muhafaza ediyor. Silâhlı maznunun isticvabı da nizâmlara uygun değildir. Emir buyursanız da Yakup Cemil'in tabancasını alsalar!.. Miralay Nafiz Bey gülmüş ve cevap vermişti:

- Onu alacak babayiğiti bulamadık ki!.. Vehbi Bey hemen cevap vermişti:

- Bunu sizden başkası alamaz Başkanım!.. Zira siz gerek rütbeniz, gerek hal ve tavrınız ve konuşma sanatınız sayesinde dağdaki eşkiyayı şehre indirir teslim olmaya razı edersiniz!..

- Belki başkalarını dediğiniz hale sokarım ama, bu, bambaşka adam, mamafih bir tecrübe edelim!

Birkaç saat sonra dîvân-ı harb reîsi miralay Nafiz Bey, Yakup

512

Cemil'in ziyaretine gitmiş, bir sandalye alarak onun karşısına geçip oturmuştu. Böyle apansız bir ziyaretten hiç hoşlanmayan Yakup Cemil, ne de olsa askerliğin verdiği terbiye ile muhatabına hürmet etmiş onunla görüşmeye razı olmuştu.

Miralay Nafiz Bey Yakup Cemil'e:

— Müsterih olunuz, hiç de üzülecek bir mesele yok, her şey adalet karşısında tezahür edecek. Bunlar gelip geçici işler!.. Nasıl hizmetinizde kusur etmiyorlar ya?.. diye sormuştu. Nafiz Beyin maksadı Yakup Cemil'i yumuşatarak kolayca silâhını teslim etmeye onu ikna etmektir. Tam bu sırada gözlüğünün camını silmek üzere cebinden mendilini çıkarmaya davranan Miralay Nafiz Bey alınının ortasında soğuk bir tabanca namlusunu hissetmiş ve şaşırmıştı. Boğuk bir ses duydu.

— Elinizi cebinize sokmayınız!..

Dîvân-ı harb reîsi verilen emre uydu. Sapsarı kesilmişti. Karşısındakinin hiç şakası yoktu.

— Canım dedi, gözlüğümün camını sileceğim, ne böyle şüphe ediyorsunuz?

Neden sonra Yakup Cemil de buna inanmıştı, ikisi de sükûnete avdet ettiler. Fakat dîvân-ı harb reîsi anlamıştı ki, Yakup Cemil'den tabancayı o da alamayacaktı. Konuşmayı kısa kesip yanından çıkınca, tekrar Vehbi Beyle görüştü. Vaziyeti de anlattı. Nihayet bu silâhın zorla alınmasından başka çare kalmıyordu. Bekirağa bölüğünün gardiyanlarından bir çavuş ile pehlivan Emin adında güçlü kuvvetli birinin yardımcılarını ile beraber, Yakup Cemilin helaya gittiği sırada üstüne çulla-

SAMÎH NAFİZ TANSU

nıp silâhının alınmasına fikrine vardılar. Tertibat alındı ve bir gün sonra Yakup Cemil, odasından çıkıp, nöbetçileri selâmlayarak helaya gitmiş avdetinde yorgun ve uykusuzluktan perişan bir hâlde düşüne düşüne önüne bakıp yoluna devam ederken, süngü takmış muhafızları siper etmiş bir takım kimseler üstüne atlamışlardı. Biraz çırpındıktan sonra cebinde ve belindeki üç tabancayı kaptırmış olan Yakup Cemil bağırmişti.

- Dikkat ediniz, tetikleri açıktır. Birbirinizi vurursunuz? Bu yerinde bir ikazdı. Hakikaten namlularda kurşunlar ufak bir dokunmaya muntazır bir hâlde idi. Bu boğuşmadan sonra hilâf-ı mutâd tebessüm eden yakup Cemil rahat bir nefes alarak:

— Beni de kurtardınız bu silâhları elimle size veremezdim. Böyle apansızın almasaydınız, bir kaçınızın canını cehenneme gönderirdim. Şimdi her şey bitti. Artık benden korkmayınız!..

Sonra da hücrelerine çekilmiş, iştahla yemeğini yemiş, durulmuş duran yatağını açtırarak, serdirmiş, uzanıp ilk defa rahat bir uykuya dalmıştı Pencereden bu hali seyredenler şaşır kalmışlar. Günlerce sanki nöbet duran bir asker, pusuya yatmış bir eşkiya gibi parmağı tabancasının tetiğinde duran bir adam, şimdi böyle huzur içinde nasıl uyuyabilirdi! Anlaşıyordu ki, Yakup Cemil, artık mukadderata kendisini tevdi etmişti. Ertesi gün dîvân-ı harb evvelce ifâdelerini aldığı inzibat yüzbaşısı Nevzat ve dîvân-ı harb reisinin yaveri Murat Beylerden sonra yakup Cemil'in bizzat kendisini dinlemişti. O, bir taklîb-i hükümet cürmünü reddetmişti.

5H

İTTİHÂD ve TERAKKÎ İÇİNDE DÖNENLER

- Biz yalnız ve sadece bir gösteriş yapacaktık. İnancımızda samimî olduğumuzu alâkadarlara anlatacaktık, demişti. Demişti ama, Meserret otelinde silâhlı toplantıyı izah etmeye, hele İzmit'ten, Kocaeli'nden sırf bu iş için getirilmiş adamların mevcudiyetini inkâra da mahal yoktu. Yakup Cemil:

- Fakat dedi, bu eğer bir suç idiyse, üzerinden zaman geçmiş, hem tahakkuk da etmemiştir. Bundan sonra bana bizzat Harbiye Nâzırı mühim ve askerî bir vazife tevdi etmiştir. Benim bu işte suçum nedir?..

- Mercan kapısındaki dükkânlarla yerleştirilen kimselerin Harbiye Nazırını vuracaklarından bahsediliyor...

- Böyle saçma şey olmaz, kim, yani ben Enver Paşayı mı vuracağım. Bundan benim elime ne geçecek? Onu Harbiye Nezâretine getirmek için her şeyi göze alan kimse mi bunu yapacak!.. Bunları uyduranlar pek ahmak imişler. Hiç de iyi düşünmemişler!.. Bizim kimseye hoş görünmeye ihtiyacımız yok. Doğru bildiğimizi doğru söylemekten başka da suçumuz yok!..

Silâhı elinden nihayet alınmış, Bekirağa bölüğü mevkufunu, söyledikleri zaman onun evvelki hareketleri bir tarafa bırakılırsa bu defa pek pisi pisine iftiraya uğradığı pekâlâ anlaşıyordu. Fakat dîvân-ı harb bu gaileyi mutlaka ortadan kaldıracaktı. Yakup Cemil gibi bir adam, hükümetin başında sanki Demoklesin kılıcı gibi daima tehditkâr duramazdı!

515

SAMÎH NAFİZ TANSU

Dîvân-ı Harb Huzurunda

Tabancası elinden alınan Yakup Cemil'in dîvân-ı harb huzuruna şevki artık bir gün meselesi haline gelmişti. Dîvân-ı harbin istintak İşlerini düzenleyen Vehbi Bey bu mühim maceraperesti huzuruna getirmiş ve ifâdesini almaya başlamıştı. Bir zamanlar emrettiği, hükmettiği askerlerin arasında eli keleşleçeli olarak yürümek Yakup Cemil'e nedense ağır gelmiyordu. O hâlâ kendisini bir kumundan gibi istediğini yapabilecek bir ruh haletinde görüyor. Etrafına mağrûrâne bakıyordu. Tahkikatın siklet merkezi Meserret oteli hâdisesi idi. Çünkü ondan daha elle tutulur, gözle görünür bir suç bulmak kolay değildi. Mazideki harekâtı üzerinden bir çizgi çekilmiş olan Yakup Cemil, nihayet hükümet devirme teşebbüsü ile adalete ve dîvân-ı harb huzuruna sev-kedilmiş bulunuyordu. Çok patavatsız, hattâ düşüncesiz konuşan Yakup Cemil Meserret oteli hâdisesini gayet tabîî bir hareket imiş gibi telâkki ediyor.

- Maksudımız, baştakileri protesto etmektir, onlara hazır, müsâid şart ve teklifler varken münferid bir sulh ile memleketi bu, büyük vartadan kurtarmak kabil olduğunu anlatmaktı diyordu. Müatantik ise böyle bir teşebbüs İle ip ucu elde etmiş bulunuyordu.

- Yalnız demişti, unutmayınız ki, silâhlı bir toplantı, hem de hükümet aleyhine bu hem kânûn-i esasimiz, hem de ceza kânunlarımıza uygun değildir. Bunun teşebbüsü bile suçtur.

- Onlar benim eski arkadaşlarımdır. Onlarla biz bir defa daha böyle Bâb-ı âlîyi basmış ve iktidarı ele geçir-

516

İTTİHÂD ve TERAKKÎ İÇİNDE DONENLER

miştik. Yoksa Talât Bey'e, Enver Paşaya iktidar nereden gelebilirdi? Yalan da değildi. Filvaki bütün dedikleri olmuştu. Olmuştu ama, bir defa da iktidara gelince kimse de eline geçirdiği mevkii terketmek istemezdi. Yakup Cemil daha fazla söylettirilince:

- Hem bütün bu işler, hüsn-i niyet sahibi ve idealist İttihat ve Terakki gençleri tarafından düşünülmüş, yürürlüğe sokulmuştu. Burada Sapançalı Hakkı, Hüs-rev Sami, inzibat yüzbaşısı Nevzat, Dîvân-ı harb reîsi-nin yaveri Murat beyler de vardı. Bütün bu insanlar fena kimseler mi? diye sorarak hepsini ele vermişti. Vehbi Bey, Yakup Cemil'i daha müşkül bir duruma sokmak için sormuştu:

- Biz bu işlerde yalnız sizin faal olduğunuzu biliyoruz. Adamları toplayan siz. Yedirip içirten siz, onlara silâh dağıtan da sizsiniz.

Evet bütün bunları yapan benim, ama, benim Bâb-ı âlîye yürümeme mâni olan da onlardır. Bilhassa Sapançalı Hakkının üzerimde büyük rolü olmuş, beni böyle bir hareketten alıkoymuştur. Yoksa başlangıçta fikir olarak hepsi ile mutabık idik.

- Sizi onlarla yüzleştirek, bütün bu sözlerinizi tekrar edebilir misiniz?..

- Elbette evet!.. Biraz sonra, Bekirağa bölüğünün bodrum katında tek bir odada hapsedilmiş olan Sapançalı Hakkı Bey huzura gelmişti. Vehbi Bey, Yakup Cemil Bey'e dönerek:

- Sizi teşvik eden Hakkı Bey demiştiniz!.. Sözüünüz doğru mu!..

517

SAMÎH NAFİZ TANSU

- Evet, bana sulhden, münferid sulh tekliflerinden bahseden Sapançalı Hakkı Beydir. Ben böyle bir imkânı görünce harekete geçtim. Onların bu işte hiçbir suçu yoktur.

Sapançalı Hakkı Bey şaşırmıştı. Fakat Yakup Cemil bu defa da ona dönerek:

- Evet Hakkı, sana yapılan teklifleri söylemekte bir beis yok. Lütfen müstantik bey'e söyle, anlat, anlat ki, giriştiğimiz teşebbüs bir hakikate İstinâd etmektedir. Vehbi Bey, Sapançalı Hakkı Beyden cevap bekliyordu. Hakkı Bey ağır ağır söze başladı.

- Evet dedi, Romanya'da bulunduğum zaman bana yapılan tekliflerden söz arası kendisine bahsetmişim ama, ilâve de etmişim ki, bunlar propagandadır. Cephe gerisi bir memleketin mukavemetini kırmaya yarar. Sen bunlara âlet olma!.. Görüyorum ki, o benim sözlerimi yanlış anlamış, harekete geçmiştir. Bunu haber alır almaz hem kendisini bu fikirden vazgeçirmek için Meserret oteline koştum, hem de telefonu elime alarak Bâb-ı âlî muhafızlarından tanıdığım bir zabite Hüsnü hocaya vaziyeti bildirdim. Görülüyor ki, Yakup Cemil Beyi teşvik edenlerden sayılmam!.. Esasen Yakup Cemil Bey, kendi anlattığına göre bu hususta Merkez-i umûmîden tutun da Memduh Şevket, Kemal Bey, Mahmut Kâmil Paşa, Talât Bey velhasıl bir çok kimselere bu fikrini söylemiş, onlar üzerinde ısrar etmiştir. Bütün bu hareketlerini gelip bize ayrıca anlatmıştı. Biz teşvik etseydik böyle mi olacaktı? Sapançalı Hakkı Bey, dâvasında hiç şüphesiz kuvvetli idi. Ne yaptığını bilmez, bir çılgın yüzünden bir

518

İTTİHÂD ve TERAKKÎ İÇİNDE DÖNENLER

çok ocak söndürülemezdi. Vehbi Bey, Sapançalı Hakkı Beyin dedikleri üzerinde ne düşündüğünü Yakup Cemil Beyden sormuştu. O büyük bir soğukkanlılıkla kendi ipini kendi çekiyordu.

- Evet dedi, Hakkı Beyin söylediklerinin hepsi doğrudur. Bu zat ile teker teker, konuştum. Ben samimî düşünen bir adamım. Memleket tehlikededir. Bunu, bizi idare edenlere münasib bir lisânla anlatmak lâzımdır. Eğer anlamazlarsa, o zaman inandığım bir yoldan gidecektim.

- Bu yol, silâhla hükümeti devirmek yolu mu idi?..

- Evet, bu da olabilirdi!..

Yakup Cemil Bey daha sonra Talât Beyin bile bu mevzuda kendisine hak verdiğini ilâve etmiş, bu uzun görüşmelerden çıkan mâna, Yakup Cemil Beyin gizli bir teşebbüsün sahibi olmadığı idi. Fikrini serbestçe herkese anlatmış olan bu adamın, bazı kimseleri bir hükümet devirme maksadıyla mı toplayıp toplamadığı hususunda intikâlden başka bir şey kalmıyordu. Dîvân-ı harb riyaseti, ifâdesi alınmak üzere İzmitli Mümtaz Beyi de davet etmişti. Gayr-i mevkuf olarak isticvâb edilmişti. Kendisine bilhassa Hakkı Beyin çektiği telgrafın mânası sorulmuştu.

- İstanbul'a acele gelmeniz neden istenildi?.. Sorusuna karşı Mümtaz Bey,

- Bu telgraf. Meserret otelindeki toplantı Hakkı Bey tarafından dağıtıldıktan sonra çekilmiştir. Acele gelmemizi istemenin sebebi, Yakup Cemil'in emr-i vâ-

519

SAMÎH NAFİZ TANSU

kilerine, ataklıklarına arkadaşlar arasında bir çare düşünmek maksadıyladır. Eğer telgraf toplantıdan evvel çekilmiş olsaydı, meselede bir cürüm görmeniz doğru olurdu?.. İşte bu müdâfaa da

mükemmeldi. Vehbi Beyi düşündürmüştü. Muhakkak olan bir şey varsa Mümtaz Beyin bu işlerde zerre kadar alâkası yoktu. Sapançalı Hakkı Bey de hüsn-i niyetini göstermişti. Ortada lâf anlamaz, söz dinlenemez bir kimse kalıyordu. O da asabına hâkim olamamış, bir işe teşebbüs etmiş fakat teşebbüsün mahiyeti, gayesi de tamamen vazih sayılamamıştı. O hâlde bir suç yükleme istenilirse, teşebbüs halinde kalmış, gayr-i vazih silâhlı bir toplantıdan ileri gidemezdi. Bu cürmün cezası idam olamazdı. Ancak birkaç sene hapis veya muayyen bir yerde ikâmeti icabettiriyordu. Bu istintakın yapıldığı günün akşamı, Enver Paşa tahkikat dosyasını Harbiye Nezâretinden istemiş ve cevapları dikkatle okumuştı. Bunların içinde az çok ehemmiyet verdiği ifâde, İzmitli Mümtaz Beyin sözleri idi. Senelerce arkadaşlık ve yine yıllarca kendisine yaverlik etmiş, karakterine, dürüstlüğüne inanılmış olan Mümtaz Beyin doğru yoldan asla ayrılmayacağına büyük bir imanı vardı. Nitekim okuduktan sonra ferahla-mıştı. Enver Paşa şuna kani idi ki, hâdis, asla bir hükümet devirmeye gidemezdi.

Gecenin İlerlemiş Saatlerinde

Yakup Cemil'in müstantik huzurunda pervasızca verdiği malûmat bir taraftan Talât Bey ve arkadaşlarını kuşkulandırmıştı, diğer taraftan dinlenen Sapançalı Hakkı ve bilhassa Enver Paşanın sabık yaveri İzmitli Müm-

İTTİHÂD ve TERAKKÎ İÇİNDE DÖNENLER

taz da ifâdelerinde münferit sulh teşebbüsünün hükümet erkânı ve İttihâd ve Terakkinin umûmî merkezi tarafından hemen hemen herkesçe malûm olduğunu tebarüz ettirmiş, ortada bir tahrik aramak lâzım geliyorsa, bunun en mühim müsebbibi Talât Beyin, Kara Kemal Beyin şahsiyetinde aranmalıdır kanâatini verdiriyordu. Öyle ya, Yakup Cemil bunların her ikisi ile konuşmuş, her ikisi ona hak vermişler, münferid sulhu hattâ lüzumlu bile görmüşlerdi. Madem ki, böyle konuşmuşlardı. O hâlde hakikî tahrikçi onlardı!

Tahkikatın bu safhası, Talât Beyi düşündürmüş, Kara Kemal Beyi endişeye sevketmişti. O zaman Büyük Efendi ile Küçük Efendi, aralarında çok eski ve samimî dostları doktor Nâzım ve Bahâeddîn Şâkir'i alarak baş-başa vermişlerdi. Vaziyeti etrafıca gözden geçirmişlerdi. Nihayet Talât Beyin vardığı netice şu idi:

- Bana kalırsa tahkikatın bu safhasını başka bir istikâmete çevirmek gerekiyor. Kemal Bey, sen Yakup Cemil'le gizlice görüşerek, onu korkutmaya, arkadaşlarından endişe etmeye muvaffak olmalısın, demelisin ki, böyle geliş güzel konuşman hiç de doğru olmamıştır. Bütün suçları kendi üstünde topluyorsun. Bunun sonu ya darağacıdır ya kurşuna dizilmendir.

Halbuki Enver Paşa, İzmitli Mümtaz'ı, ve Hüsrev Sami'yi bile tevkif ettirmemiştir. Bu arkadaşlarını mutlaka kurtaracaktır. Bu meyanda Sapançalı Hakkı da tahliye edilecektir. Bu işte kabak senin başına patlayacak, sen bütün bu söylenenlerin cezasını çekeceksin! Bu sebeple gel, böyle yapma!..

520

521

SAMİH NAFİZ TANSU

İTTİHÂD ve TERAKKÎ İÇİNDE DÖNENLER

İşin içinde Mümtaz'ın, Hüsrev Sami'nin bulunduğunu söylersen, onların yüzü suyu hürmetine bu badi-reden yakını kurtarmış olursun!..

Fikir cidden parlaktı. Arkadaşlar bu noktada ittifak etmişlerdi. Şayet Yakup Cemil ifâdesini değiştirirse açık konuştuğu ve ölümü hiçe saydığı için sözleri bir kıymet ifâde edecek, Enver Paşanın arkadaşları hakkındaki itimadını sarsacaktı. Bir defa bu tahakkuk ederse mesele kalmayacaktı. Zira şayet bu fırsat da elden giderse, Talât ve arkadaşları bu gençler grubunun intikamına hazır olmalı idiler.

Bir gün sonra gecenin ilerlemiş saatlerinde dîvân-ı harb-i örfî reîsi Nafiz Beyden izin almış bir sivil, yanında bir inzibat subayı olduğu hâlde saat iki sıralarında, bütün mevkûfların derin bir uykuya daldığı bir zamanda, Bekirağa bölüğünün tarihî koridorlarından geçerek Yakup Cemil'in kimse ile ihtilâl ettirilmediği odasının kapısında durmuş ve kapıyı tıkırdatmıştı. Silâhı alındıktan sonra iştahı artan ve uykusu tabîî halini alan Yakup Cemil, o sırada uyuyordu. Fakat derhal uyandı ve oda kapısına gelerek açtı. Kara Kemal Beyi karşısında görünce şaşırıp kaldı. Hiç ummadığı bir insan, gecenin bu ilerlemiş saatinde burada ne arıyor ne istiyordu? Bu hayreti hisseden Küçük Efendi, zabite teşekkür ettikten sonra odaya girdi. Yakup Cemil'in elini sıktı.

- Müsâade ederseniz dedi, hayatî bir meseleyi sizinle konuşmak ve kimsenin de görmemesini temin için bu saatte buraya gelmek zorunda kaldım.

Yakup Cemil, ziyaretin altından ne çıkacağını merak ederek muhatabına sandalyeyi göstermiş, kendisi de yatağın üstünde oturmuştu.

Kara Kemal Bey ağır ağır söze başladı.

- Günlerden beri Müstantikteki ifâdelerini senin eski bir arkadaşın, bir merkez-i umûmî azası olarak takib ediyorum. Ve hayretten şaşkına dönmüş bulunuyorum. Acaba neden kendini bu kadar ateşe atmış bulunuyorsun. Düşünmüyor ve tahmin etmiyor musun ki, ifâdelerinin sonunda seni darağacına sevkedeceklerdir. Nasıl olur da hükûmeti devirmek istediğini itiraf ediyorsun!..

Yakup Cemil'in gözleri parlamıştı. Çok saf ve heyecanlı:

- Yalan söyleyecek değilim ya. Benim de samimî kanaatim budur. Memleket felâkete doğru gidiyor!

- Anladık be kardeşim, memleketi felâketten onun meclisi, onun ileri gelen devlet adamları çevirir, sana bana düşen nedir?.. Hem sonra bu kanatte olan yalnız sen misin, bir de hepimizin bunları söylediğini de beyân ediyorsun, ne lüzum var?

- Yoksa korkuyor musun? Seninle konuşmak mı?

- Zerre kadar korkmuyorum. Her şey herkese söylenebilir. Fiiliyata bakarlar, mesele o değil, seninle aynı fikirde olan Hakkı, Hüsrev Sami, izmitli Mümtaz, bunlar, süttten çıkma ak kaşık gibi mi kalacaklar!.. Sana şu kadarını haber vereyim ki, iki defa divân-ı harbin tevkifi için lüzum gösterdiği Mümtaz ve Hüsrev Sami'yi Enver Paşa

522

523

SAMİH NAFİZ TANSU

teslim etmedi, bunların tevkifine müsaade etmedi. Görüyor musun iş ne kertede!.. İster misin yakın arkadaşın Sapançalı da tahliye edilsin, Cemiyet bu gibi işlerde bir kurban ister. O da sen olacaksın aklını başına topla!..

- Yani ne yapmamı istiyorsun, açık söyle!..

- Ben hiçbir şey istemiyorum. Yalnız sana acıyorum. Verdiğin ifâdeyi değiştir. Ne bileyim inkâr et, ilâve et. Eğer Mümtaz'ı, Hüsrev Sami'yi de bu işin içine sokarsan, yüzde yüz kurtulursun. Çünkü Enver Paşa onları feda edemez, edemezse cürüm ortağı olan senin de suçun hafifler vesselam!..

Yakup Cemil bir an düşünmüştü. Bu sözler doğru idi. Vâkıâ ifâde değiştirmek kolay değildi. Hele kendisi gibi bir adama bu da yakışmazdı. Ama, işte kaç gündür Enver Paşaya yazdığı mektuplara cevap alamamıştı. Bu mektuplarında, o, bir daha böyle işlere girmeyeceğini, mümkünse bir çiftliğe çekilerek sakin yaşayacağını, yahut ölümü mutlaka isteniliyorsa cephelerden birine sevkini rica etmiş ve nihayet mutlaka suçlu addedili-yorsa bir yere sürülmesini istirham eylemişti.

Eski arkadaşı Enver neye susuyordu. Beraber çalıştıkları günleri neye unutuyordu. Kendisine bağlılığına hâlâ mı inanmamıştı. Onu cidden seviyor. Enver'in uğruna her şeyi yapmaya hazır bulunuyordu. Bu kadar temiz bir arkadaşına karşı susmak vefasızlık değil miydi?

Evet bu işten mutlaka kurtulmak lâzımdı. Kara Kemal, muhakkak ki komitacı idi. Kurnazdı. Onun düşünmediklerini ona, gecenin ilerlemiş saatlerinde de olsa, gelip anlatmıştı. Onun düşündüğünü görünce de:

524

İTTİHÂD ve TERAKKİ İÇİNDE DÖNENLER

- Yakup Cemil, tereddüd etme, bu hayat memat meselesidir. Bak benim buraya geldiğimi Enver Paşa öğrense ben mahvoldum demektir. Dîvân-ı harb reisi iyi dostumdur. Bu müsâadeyi güçlkle aldım. Bunu da bili..

Tam bu sırada kapı açılmış, inzibat zabiti ile dîvân-ı harb reisi de odaya girmişlerdi.

Nafiz Bey, beşuş bir çehre ile, Yakup Cemil Beye mülayim görünmüş:

- İhtilâttan menedildim diye üzülyordum, bak gecenin ilerlemiş saatinde bile seni göreceklere müsâade ediyoruz. Merkez kumandanı miralay Cevat Bey bir tezkere ile buna müsâademi istemişti bunu da verdim. Yalnız konuşmanız fazla uzadı. Bu işi burada bırakalım!

İnzibat subayı çıkmıştı. Kara Kemal ve Miralay Nafiz Bey dereden tepeden biraz daha konuştular... Hiç kimsenin görmeyeceği tahmin edilen bu saatte ışıkları yanan bu odada onları bir kişi görmüştü. O da helaya çıkan Sapançalı Hakkı Beydi. Ayrı bir odada mevkuf bulunan Hakkı Bey, gecenin ilerlemiş saatlerinde, Yakup Cemil'in odasındaki ışığı merak etmiş, hele yaklaşıp da camekânlı kapıdan görünen odanın içine bakınca donakalmıştı. Kara Kemal ile miralay Nafiz Bey burada, bu saatte acaba ne arıyorlardı?

525

SAMİH NAFİZ TANSU

Talât'ın Adamları - Enver'in Arkadaşları

Sapançalı Hakkı'nın gecenin ilerlemiş saatlerinde Beki-rağa bölüğünün koridorlarında gördüğü korkunç manzara, onun sabaha kadar uykusunu kaçırmıştı.

- Nasıl olur diyordu, koskoca bir Dîvân-ı harb Re-îsi ile iktidar partisinin merkez-i umûmî âzasından en salâhiyetli bir zat, ihtilâttan menedilmiş bir suçluyu, hem de hapishanedeki hücrelerinde gecenin bu saatinde ziyaret ederler? Bu aklın, havsalanın almayacağı şeydir!..

Ve ertesi sabah feryadı basan Hakkı Bey derhal Mümtaz Beyle hayatî bir meseleyi konuşmak istediğini ısrarla talep etmiş, nihayet arzusu yerine getirilerek o gün, mustantik Vehbi Bey, Mümtaz Beyi davet etmişti. Hepsinin huzurunda konuşulan en mühim mesele bu ziyareti teşkil etmişti. Vaziyeti derhal kavrayan Mümtaz Bey de Sapançalı Hakkı Beye:

- Şimdi Enver Paşaya giderek vaziyeti arzedeceğim, müsterih ol, bizi şahsî intikamlarında hedef kılmak istiyorlar, Talât'ın adamları bunda muvaffak olmayacaklar, Enver'in arkadaşlarını yenemeyecekler demmişti. Filhakika Mümtaz Bey sözünde durmuş, cereyan eden hâdiseleri heyecanlı bir ifâde, ile anlatmıştı. Enver Paşa bu meseleye fena hâlde hiddetlenmişti. Mümtaz Bey çıkıp gittikten sonra ilk davet ettiği kimse Miralay Nafiz Bey olmuştu. Ona:

- Bunlar nasıl oluyor Nafiz Bey demmişti. Kimden emir aldınız?..

526

İTTİHÂD ve TERAKKÎ İÇİNDE DÖNENLER

Nafiz Bey, meselenin i'zâm edildiğini Merkez Kumandanı Miralay Cevat Beyin bu husustaki müsâadesini ve kendisine ricasını söylemişti. Şimdi paşanın hiddeti Merkez Kumandanı üzerinde teksif edilmişti. Nafiz Bey Enver Paşanın hiddetini teskin için:

- Bütün konuşmada bendeniz hazır bulundum. Sadece hatırını almak için yapılmış bir ziyarettir.

Fırkanın kendisiyle meşgul olmadığı zehabını yıkmak için yapılmış olduğuna kaniim paşa hazretleri demmişti.

Fakat Enver Paşa sükûnet bulmamıştı. Nafiz Beye biraz da sert sözler söyledikten sonra telefonla bizzat merkez kumandanı Cevat Beyi istemiş ve biraz sonra da aynı şiddetli sözlere Merkez Kumandanı muhâtab olmuştu. Ona bir ara:

- Talât'ın adamları elinde oyuncak oluyorsun, dikkat et, orduya siyâset girmez!.. Bunun biz vaktiyle zararını çektik, hâlâ da çekiyoruz. Askerler ya askerdirler, ya politikacı, politikacı iseler, ordudan ayrılmalıdırlar!.. diye bağırıyordu. Bu paparayı yiyen Cevat Bey de neye uğradığını bilmemişti. Fakat şimdi anlıyordu ki, Talât'ın adamları ile Enver Paşanın arkadaşları arasında bir mücadele mevcuttu. İki taraftan kimin bu işte ağır basacağı cidden merak edilmeye değerdi.

Dîvân-ı harb-i örfinin istintak heyeti birkaç gün sonra yeniden dinledikleri Yakup Cemil'in ifâdesinde büyük bir değişiklik görmüşlerdi. Yakup Cemil, Kara Kemal'in telkini altında bu işte yalnız olmadığını arkadaşları içinde, bilhassa İzmitli Mümtaz ile Hüsrev Sami'nin de büyük bir rolleri bulunduğunu anlatmıştı.

527

/

SAMİH NAFİZ TANSU

Sözlerinde onların Cemal Paşayı, Enver Paşanın yerine getireceklerini, Hakkı Beyin Romanya dönüşü Sofya'ya uğrayarak bu sıralarda Almanya'dan dönmüş fakat, eski sefiri bulunan Fethi Beyin misafiri olarak kalan Mustafa Kemal Paşa ile görüştüğünü de ilâve etmişti, İstintak heyeti bu iki itiraf önünde

tekrar Mümtaz ve Hüs-rev Sami Beyleri çağırış ve sözlerini incelemişti. Fakat Mümtaz Bey, hâdiseden aldığı telgrafta kadar asla ma-lumât-dâr olmadığını, Hüsrev Sami de, Yakup Cemil'i tahrike lüzum olmadığını, onun kendi kendine her şeyi göze alabileceğini, hattâ Bursa'daki kaplıcada, sözlerine Satvet Lûtfi Beyin bile şahit olduğunu anlatmıştı. Velhasıl ne Mümtaz Beyi itham etmeye ve bu yüzden tev-kifine gitmeye imkân vardı, ne Hüsrev Sami'nin mev-kûfen muhakemesine sebep bulunabilirdi. Enver'in bu arkadaşları, cidden dürüst, namuslu, vatansever insanlardı. Talât'ın adamları ise parti içinde bir ölüm-dirim savaşında şayet bu fırsattan istifâde ederek bu adamları ortadan kaldırmazlarsa, ileride her şeyi kaybedeceklerini anlamışlardı. Nihayet iş yine Talât Beye düşmüş o da bir gün kalkıp Enver Paşayı ziyaret etmişti. Buradaki maksat, Enver Paşanın, Talât'ın adamlarına karşı şüphesini, hiddetini yatıştırmaktı. Enver Paşanın odasına giren Dahiliye Nâzırı:

- Paşa demişti, Yakup Cemil meselesine lüzumlu derecesinde alâkadar olmuyorsun, bu adam, geniş bir şebekenin aleyhimizdeki faaliyetini açıkça itiraf etmiştir. Sapançalı Hakkı'nın memleket dışında çevirdiği fırıldakları, hele onun Romanya'daki teşebbüsleri ve Sof-ya'daki konuşmalarını, küçümsemek bence en büyük

528

İTTİHÂD ve TERAKKÎ İÇİNDE DÖNENLER

hatâdır. Merkezi umûmîden Bahâeddîn Şâkir'in Ro-manyada yaptığı esaslı tetkikler bütün bunları ortaya koyduğu gibi Nişantaşında Acente Tevfik Beyin konağında Mustafa Kemal'e çekilen ziyafet de çok mânâlı bir manzara arz etmektedir. Bunlar hep iktidarımız, partimiz aleyhine girilmiş mühim bir hareketin parçalarıdır. Enver Paşa, Talât Beyin istihbârâtındaki kudreti kabul etmekle beraber ona şöyle demişti:

- Bütün bunları güzelce öğrenmişsiniz Talât Bey, peki ama, ya Nuruosmaniye'deki iftardan haberiniz yok mu? Bizim Teşkilât-ı mahsûsa da bunları haber verdi. Küçük efendiniz, mübarek Ramazan gecesi sabaha kadar arkadaşları yedirip, içirip, coşturup aleyhimizde güzelce konuşturmuş, bunu da öğrendiniz mi?.. Talât, Enver'in bu taarruzu karşısında şaşırıp kalmıştı. Onun da istihbaratı muhakkak ki kuvvetli idi. Demek ki ortada dönen şu idi. Kendi adamları, Enver'in arkadaşları ile mücadele halinde idiler... Talât Bey, işi bozuntuya vermeden büyük bir soğukkanlılıkla şöyle dedi:

- Ondan da haberim var, fakat Küçük efendi, bunu bir maksad-ı mahsûsa istinâd ettirerek yapmış değildir. Arkadaşların fikri zaten malûm. Hüsrev Sami, bulunduğu yerden şikâyet eder, rapor yağdırır, Sapançalı Hakkı, münferid bir sulh tutturmuş öyle durur. Mümtaz dâimâ menfidir, Yakup Cemil de her şeyi yıkmak, devirmek iştahlıdır. Bunları bilmek için, iftar vermeye ne lüzum var. İftar vesilesi ile fikirlerini daha vazih açıklamışlar o kadar!..

Enver de Talât Beyin bu îzâhâtı üzerine biraz düşünceye varmıştı. Öyle ya, bütün bunlar gizli kapaklı

529

SAMÎH NAFİZ TANSU

değildi. Fakat herhalde yatıştırılması, bastırılması lâzımdı. Zira, arkadaşları büyük bir tehlike karşısında idiler. Onları memleketin, efkâr-ı umûmiyenin karşısında temize çıkarmak lâzımdı. Bunun için de Talât Beyi biraz okşamak icâb ediyordu, dedi ki:

- Talât Bey beni çok eskiden tanırısın, dîvân-ı harb tahkikatı şayet bu arkadaşlarımın aleyhine tezahür ederse, kimsenin gözünün yaşına bakmadan icâb eden cezayı kabul edeceğime şüphe etmemelisin. Bu iş ne senin adamların ne de benim arkadaşlarımın işidir. Bu bir memleket işidir!

Dîvân-ı Harbin Tahkikatı

Günlerden, haftalardan beri Dîvânı harbin tahkikatını idare eden Mustantik Vehbi, hükümet devirme teşebbüsü ile ilgili herkesi hattâ uçan kuşları bile sorguya çekmişti. Bu işle uzaktan ve yakından her kimin alâkası varsa hepsi karşısında boy göstermiş veya hükümet erkânının yazılı ifâdeleri alınmak suretiyle dosya yükünü almıştı. İsticvâb edilenler içinde Bursa'dan getirilen Sat-vet Lûtfi Bey, sulh-i münferid arzusu ile hükümeti devirme işinin birbirinden ayrı iki mevzu olduğunu, bunlardan birincisinde kendisinin de rolü bulunduğunu. Prens Sabahaddin Beyin mektubunun devrin Dahiliye Nâzırı Talât Beye arzedildiğini söylemiş, fakat bununla Bursa'da otelinde bir hafta ikâmet eden Yakup Cemil Beyin hiç bir alâkası olmadığını, hattâ bu emr-i vâki'ci İttihâdçıyı üstelik hiç sevmediğini de ilâve etmişti. Fakat bütün bu îzâhât Satvet Lûtfi Beyi Bekirağa bölüğün-

530

İTTİHÂD ve TERAKKÎ İÇİNDE DÖNENLER

de müstâkil bir odaya kapatılmaktan kurtaramamıştı. Çünkü onun üstünde İttihâdçı düşmanlığı, Mahmut Şevket paşa suikastine karışmış olmak damgası vardı. Bu her zaman onun hakkındaki düşüncelerde boş rolü oynamıştı.

Sorguya çekilenler içinde dîvân-ı harb reisinin yaveri Mülâzım Murat Bey, inzibat bölük kumandanı Yüzbaşı Nevzat beyler de mevcuttu. Her ikisi Yakup Cemil bey ile hükümeti devirmeyi şiddetle reddetmişlerdi. Söyledikleri şu idi:

- Yakup Cemil Bey eski arkadaşımızdır. Harbin cephelerde fena gittiğinden, geçtiği yerlerde memleketin çektiği ızdırâb ve müşküllerden bahsetmişti. Münferid sulh için etraftan bir çok mühim teklifler yapıldığını bize söylemiş, hattâ bütün bunları devrin sadrâzamı Prens Sait Halim Paşa ile. Dahiliye Nâzırı Talât Beyle, hattâ Harbiye Nâzırı Enver Paşa ile görüşüğünü, onların da kendisine hak verdiği fakat başımızda bulunan Almanlardan kolay kolay sıyrılmak mümkün olmadığını ilâve etmiş ve nazırlarla şöyle bir mutabakata vardığını bildirmişti. Hükümet gûyâ bu harekete muhalif gözükecek, fakat halk ve askerler, münferid bir sulh için Bâb-ı âlî önünde silâhlı bir nümayiş yapacaktır. Biz de ona İtimâd ettik, istediği adamları ve silâhları ihzar ettik. Bütün bildiğimiz bu işin bir nümayişten ileri gidemeyeceği ve bununla Almanlara bir göz dağı verileceği şeklinde idi.

Mustantik Vehbi beyin her iki zabite:

- Bu işittiklerinizi, âmirlerinize söylediniz mi?., sorusuna karşı her ikisi de:

53]

SAMİH NAFİZ TANSU

- Hayır efendim!., demişlerdi. Demek söylememek onların da işine geliyordu. Sorguya çekilenler içinde Merkez-i Umûmînin azaları da vardı Memduh Şevket, Kara Kemal, Bahâeddîn Şâkir, Doktor Nâzım bunların arasında idiler. Onlar, münferid sulh teşebbüsünün Sa-pancalı Hakkı beyden geldiğini, hattâ bu hususu tahkik için Romanya'ya giden Bahâeddîn Şâkir'in Hakkı Beyin orada kimlerle konuşup anlaştığını da söylemişlerdi. Bunlar, Yakup Cemil'in bir hükümeti devirme hareketine girişeceğini bilmediklerini de ilâve etmişlerdi. Mer-kez-İ Umûmînin diğer azaları bilhassa umûmî kâtip Mithat Şükrü Bey de Yakup Cemil ve arkadaşlarının öteden beri İttihâd ve Terakki içinde bir hizib teşkil ettiğini söylemişti. Partinin ahengini bozan bu zevatın hareketlerinin hiçbir veçhile merkezi umûmî nazarında hoş görülmediğini de bildirmişti.

Daha sonra hâdiseye fiilen karışacak 17 çeteci ile bunların başı olan Yahya Kaptan ifâdelerinde gayet sâ-fiyâne hükümetin müsâadesi altında böyle bir gösteri yapılacağına inandıklarını söylemişlerdi. Bütün bunlardan sonra Sadrâzâmın, Talât beyin, Enver Paşanın Harbiye müsteşarı Mahmut Kâmil Paşa ile Dahiliye Nezâreti müsteşarı İsmail Canbolat beyin yazılı ifâdelerine baş vurulmuş bunların hepsi Yakup Cemil'in münferid bir sulhten bahsettiğini fakat işi bir hükümet darbesine kadar götürceğini tahmin etmediklerini söylemişlerdi.

İstintak edilenlerin hepsi, ifâdelerine müracaat olunan zevatın cümlesi Yakup Cemil'in silâhlı bir harekete teşebbüs ettiğini aşikâr olarak isbât etmekte idiler. Harp senelerinde değil, sulh yıllarında bile böyle bir harekete

532

İTTIHAD ve TERAKKİ İÇİNDE DÖNENLER

girişmenin kânûn-i esasinin sarîh maddeleri ile hıyânet-i vataniye olduğunda hiç şüphe edilmemek lâzım geliyordu. Yakup Cemil, bu madde ile sarîh bir suçun faili idi. Sapançalı Hakkı gibi hâlen mevkuf bulunan, Hüsrev Sami, Nail, Mümtaz gibi hâdiseyi az çok bilenlerin veya onu teşvik ettikleri hususunda bir takım şüpheleri üzerinde toplayanların durumu da muhtelif kategoriye ayrılarak mütâlâa edilmek lâzım geliyordu. Bunların dışında Meserret otelinde kendilerine silâh, bomba dağıtılarak bir hâdiseye velevki nümayiş dahi olsa iştirak ettirilenlerle o sırada orada bulunanların cezaları olmak lâzım geliyordu. Hele yüzbaşı Nevzat ile Mülâzım Murat'ın da durumları hiç de hoş değildi. Bunlar bir hükümet darbesini nihayet bilerek işe katılmışlardı. Soruldukça kabaran, incelendikçe şişen dîvân-ı harb tahkikat dosyası, nihayet muhakemelerinin icrası için riyasete takdim edilmiş, ve yine günlerce muhakeme devam etmişti. Dîvân-ı harbin muhakemeleri hafif celseler hâlinde sürüp gitmiş, birkaç defa Yakup Cemil, Sapançalı Hakkı, Hüsrev Sami, Nail, İzmitli Mümtaz, Satvet Lûtfi, yüzbaşı Nevzat, Mülâzım Murat, Yahya Kaptan ve daha birçok kimseler, bu celselerde bulunmuş, bazıları süngülü nöbetçilerin arasında gidip gelmiş, bazıları mütâlâalarına müracaat edilen şahitler vaziyetinde mahkemeye gelmişlerdi.

Muhakemeye getirilmeyen devlet erkânı, merkez-i umûmînin kalbur üstü şahsiyetlerinin de dosyada mev-cûd yazılı mütâlâaları okunmuştu. Ortada bir suç vardı. Bu suç hiç de hafif bir ceza ile geçirilecek nevden değildi. Nitekim biraz sonra dîvân-ı harbin kararı bir

533

SAMİH NAFİZ TANSU

bomba gibi ortada patlamıştı. Hâdisenin en büyük faili Yakup Cemil idama mahkûm olmuştu, Sapançalı Hakkı, ipten kendisini güçlükle kurtarmış fakat memleketin bir yerinde hapse mahkûm olmuştu. Hüsrev Sami, Yahya Kaptan diğer bazıları, yüzbaşı Nevzat, Mülâzım Murat da mahkûmlar arasında idi. Son

ikisinin nisbet-i askeriyeleri kat'edilerek ordudan ihraç olmakta idiler. Şimdi herkesin merak ettiği mühim bir mesele kalıyordu. Acaba Harbiye Nâzırı ve başkumandan vekili Enver Paşa, bunca yıllık arkadaşının idam tezkeresine imzasını basacak mı idi?

Nasıl idam Edildi?

Günlerden beri devam eden dîvân-ı harb-i örfiyedeki muhakemeler, mhayet sonuca vardı. Yakup Cemil Bey, yalnız hükümeti devirmek suçuyla değil, aynı zamanda harp yıllarında devletin siyâsetine uygun olmayan bir takım tehlikeli ve silâhlı harekete teşebbüs etmekle, hıyânet-i vataniye fiilini işlemiş olmakla hüküm yemiş sayılıyor ve idama mahkûm ediliyordu. Bu karar ekseriyetle verilmiş dîvân-ı harb reisi miralay Nafiz Bey de idam hükmüne iştirak etmişti.

Diğer arkadaşları hakkında verilen hükümde onların bu teşebbüsü önlemeye çalıştıkları zikrediliyor ve bu suretle fer'an zî-medhal addedilmiyorlardı. Yalnız suçlu idiler. Bu işin içine karışmış bulunuyor, görünmüşlerdi. Bunlardan mevkûfen muhakeme edilen Sapancalı Hakkı Bey Kastamonu'da, tevkifine lüzum görülmeyen Hüsrev Sami Bey Yozgat'ta, Mümtaz Bey

534

İTTİHÂD ve TERAKKÎ İÇİNDE DÖNENLER

memleketi olan İzmit'te, mahbuslardan maiyet-i seniye inzibat bölük kumandanı yüzbaşı Nevzat Beyle dîvân-ı harb riyaseti yaveri mülâzım Murat Bey Çorum'da, Yahya Kaptan ve arkadaşları da muhtelif yerlerde ikâmete mahkûm oluyorlardı. Bu mahkemeden beraat eden yalnız Satvet Lûtfi Bey idi. O, zaten mahkeme celselerinde birkaç defa:

- Anlayamıyorum, muhterem reis bey, ben niçin suçlu bulunuyorum. Prens Sabahaddin Beyin mektubunu Talât Beye verdiğim için mi?.. Bu da benim vazifem-di. Hattâ o kadarki, Talât Beyefendi, Müsteşarları İsmail Canbolat Beyi bendenizle İsviçre'ye göndereceklerini, bu münferid sulh mevzuunu orada prensle beraber mütâlâa ettireceklerini söylemişlerdi, demişti. Üstelik Yakup Cemil'i ne sözle ne fiille teşvik etmediği de meydana çıkmıştı. Nihayet Satvet Lûtfi Bey, dîvân-ı harbtan cezasız kurtulan tek maznun olarak da tarihe geçmişti. Yalnız ikâmete mecbur bulunduğu şehir bundan böyle Bursa değil, Ankara olacaktı. Yalnız dîvân-ı harb-i örfinin hükmü henüz verilmeden Başkumandan vekili ve Harbiye Nâzırı Enver Paşa Almanya'dan umûmî karâr-gâhdan acele çağırılmıştı. Enver Paşa Almanya'ya giderken Mareşal Makenzen'in Balkanlardaki karargâhına da uğrayacaktı Bu davetin sebebini o zamanlar iki türlü tefsir edenler olmuştu. Bir ve kuvvetli rivayete göre bu münferid sulh teşebbüsü, Bâb-ı âlînin silahlı basılma şayiaları, ta Almanya'ya kadar aksetmişti. Bu işle bizzat İmparator Vilhelm de alâkadar olmuş, Enver Paşayı bu sebeple çağırılmıştı. Diğer şayiye göre harp cephelerinde alınması gereken bazı mühim ve müsta'-

535

SAMİH NAFİZ TANSU

cel tedbirler için bu davet yapılmıştı. Yalnız Enver Paşa Sirkeci garından trenle yedi gün için Almanya'ya hareket ederken maiyetindeki en salâhiyetli kimselere, benim sayın başkanım teşkilât-ı mahsûsanın o zaman mühim şahsiyetlerinden biri olan bugün emekli süvari albayı bulunan Hüsametdin Beye:

- Ben gelinceye kadar Yakup Cemil hakkındaki hüküm ne olursa olsun infaz edilmesin, benim avdetime bırakılsın!., demişti. Fakat Harbiye Nâzırı vekili olan Talât Bey, Enver Paşanın seyahatini fırsat bilmiş ve hükmün infazı için derhal emir vermişti. Bu hususta irâde-i seniye de istihsâl edilmişti. Talât Bey, hattâ bir gün arşivlere geçmiş olan yazılı bir müracaatı da dinlememişti. Bu müracaatı yapan o zamanın merkez kumandanı Kızanıklı Miralay Cevat Bey idi. Harbiye Nazırına yazdığı bir tezkerede, İttihat ve Terakkiye hizmet etmiş ve muhtelif cephelerde de fedakârlığı görülmüş olan ihtiyat binbaşı Yakup Cemil Beyin bu hizmetlerinin hafifletici sebepler sayılarak hakkındaki idam hükmünün müebbed kalebentliğe tahvilini rica etmişti. Fakat Talât Paşa el yazısıyla yazdığı bu cevapta hükmün derhal infazına ve hıyânet-i vataniye suçunu işlemiş olan Yakup Cemil hakkında başkaca yapılacak birşey kalmadığına işaret etmişti. Nihayet 1916 senesi 10 Eylülü 11 Eylülle başlayan Pazartesi gecesi sabaha karşı, Yakup Cemil'in kapısı önünde süngülü nöbetçilerin beklediği görülmüş oda kapısı vurulmuş hapisane müdürü İsmail Hakkı Bey odadan içeri girmişti. Bütün geceyi asabi adımlarla bu daracık odada bir aşağı bir yukarı gidip gelmekle geçiren Yakup Cemil onu görün-

536

İTTİHÂD ve TERAKKÎ İÇİNDE DÖNENLER

ce her şeyi anlamıştı. Hattâ anlatırlar ki, eliyle boğazını sıkarak:

- Hüküm böyle mi?., diye asılmayı kasdetmiş, sonra sağ elinin şehadet parmağını oynatarak:

- Yoksa böyle mi? diyerek kurşuna dizilmeyi kasd-eylemişti.

İsmail Hakkı Bey bir şey söylememiş, kendisini yukarıdan istediklerini anlatmış, beraberce koridora çıkan Yakup Cemil alınan tertibat ile yüzde yüz idama götürüleceğini anlamıştı. Hattâ:

- Bir insan için bu kadar kişiyi rahatsız etmeye ne mâna vardı?., demiş, sonra da kapı önündeki arabaya Bekırağa bölüğü çavuşlarından Ömer'le binmişti. Arkadaki arabada da Müddeî-i umûmî muavini Reşit Bey (hâlen Ankara'da avukat) hapishane müdürü İsmail Hakkı Bey binmişler, bu arabayı bir süvari müfrezesi takîb etmişti. Beyazıt'tan, Topkapı tarikiyle Eyüp'e inen bu kabile yolda, Yakup Cemil'in sergilerden bir karpuz almak istemesine mâni olmamış, o da büyük bir iştahla bu karpuzu yemiş bitirmişti. Sonra Eyüp'e gelinmiş, oradan da Kağıthane'deki Silâhtarağa köprüsü geçilerek, Kâğıthane kasrının arkasında atış poligonu civarında durulmuştu. Burada bir bölük piyade askerî tertibat almış bulunuyordu. Arabadan inen Yakup Cemil Bey, ortada dikili duran direğe ve onun karşısında silâh çatmış iki manga askere bakmış, kurşuna dizileceğini o zaman fark etmişti.

Etrafindakilere:

- Çok şükür, şerefimizle mütenâsib bir ölüme mahkûm etmişler!., demişti. Hapsihânede abdest aldığı için

537

SAMİH NAFİZ TANSU

İTTİHÂD ve TERAKKÎ İÇİNDE DONENLER

orada iki rekât namaz kılmış, kendisine dini telkin yapmak isteyen sarıklı hocaya da:

- Hocam biz bu işi daha evvel yaptık, zahmet etmenize lüzum kalmadı!., demişti.

Müddeî-i umûmî muavini Reşit Bey:

- Bir vasiyetiniz var mı Yakup Cemil Bey diye sormuştu O da gayet sakin:

- Param, malım yok ki, vasiyetim olsun, çocuklarıma da elbet İttihâd ve Terakki bir aylık bağlar da ortada arkamdan aç kalmazlar diye cevap vermişti. İttihâd ve Terakki dört ay sonra bu tahmini yerine getirmişti. Ama adam başına sadece 33 kuruş bağlamıştı. Sonra gayet cesur adımlarla direğe doğru yürümüş, ellerini ve gözlerini bağlamak isteyenlere:

- Söz veriyorum yerimden kımıldamam, gözlerimi bağlamayın, ölüme gözü kapalı gitmek istemem demişti. Fakat vazifeliler bu isteği yerine getirmemişler, usulen onun kollarını arkasına ve direğe, gözlerini de bir mendille bağlamışlardı. Biraz sonra tiz bir düdük sesi, 14 kişilik bir askerî müfrezenin ona tevcih edilmiş silâhlarının namlusundan çıkan kurşunlarla büyük bir maceranın kahramanı Yakup Cemil'i delik deşik etmişti. Vücudundan sızan kanlar, vatan toprağı üzerinde garip çizgiler çizerek akmış yine rivayet olunur ki, bu kanlar yere:

-İttihâd ve Terakki- ye benzer bir ismi yazmıştı. 11 Eylül 1916 Pazartesi. Fânî dünya, bir bakıma göre hak bellediği bir dâva uğruna yola çıkan böyle ele avuca

538

"sığmaz bir adamını kaybetmiş, bir bakıma göre de, iktidarda bütün kuvvetleri elinde bulunduran bir hükümete karşı, hiç kimsenin cesaret etmemesi lâzım gelen bir hareketin cezasını ibret alınacak bir şiddetle yerine getirmişti.

Yalnız ortada bir hakikat vardı, uzun zamandan beri devam eden bu mücadele, parti içinde, partili bir avuç gencin hakikatleri Öğrenmiş olan Talât Paşanın zekâsı ve mahâretiyle bertaraf edilmiş olması, Enver Paşanın arkadaşlarının bu disiplin uğruna harcanmış bulunması idi. Almanya'dan avdetinde bütün bu acı hakikatleri öğrenmiş olan Enver Paşanın Talât'a olan bağlılığı da tarihe karışmıştı. Şimdi harbi bir an evvel zaferle bitirmekten başka çare kalmıyordu.

Denizin Dibi Görünmüştü

Kâğıthane sırtlarında cereyan eden bu hazin faciadan sonra, sanki hâdiseler baş döndürücü bir süratle birbirini takîb etmişti. Harp, Almanya ve müttefiklerinin aleyhinde bütün dehşeti ile geliyor, cephelerden hep kötü haberler geliyordu. Ümit bağlanan her şey, neticesiz ve bir felâketle sona eriyordu. Artık denizin dibi görünmüştü. "Garp cephesinde yeni bir şey yok" serlevha-lı Alman umûmî karargâhının günlük tebliğleri, herkesi düşündürüyordu. Şark cephelerinde de yeni bir şey yoktu. Romanya'nın işgalinden sonra müttefikler rahat edecek gibi olmuşlardı. Fakat daha sonra cenûbta Veni-zelos'un ikiye ayırdığı Yunanistan'ın bir parçası İngiliz ve Fransızlara Selanik limanını açarak yepyeni bir cep-

539

SAMİH NAFİZ TANSU

henin kurulmasına hizmet etmişti. İşte Birinci Cihan' Harbi, burada Almanya'yı vuracak, Bulgaristan'ı müttefiklerinden ayıracak ister istemez hepsini mütârekeye mecbur edecekti, Osmanlı cepheleri de birbirinden kötü bir mukadderata gitmekte idi. Mukaddes şehir Kudüs, tahrip edilmesin diye düşmana terk edilmiş, düşman orduları Filistini baştan başa işgal ederek Suriye'ye girmişti. Irak'ta da altıncı ordu mütemadiyen geriliyor ve Musul'a doğru çekiliyordu. Ruslar ise Doğu Anadolu'ya girmiş bulunuyorlardı. Yalnız Osmanlı orduları iki yerde harika yaratmışlardı. Çanakkale'de ve Galiçya'da.. Birinde payitaht

müdâfaa edilmiş, diğerinde Avusturya'nın istilâsına mâni olunmuştu. İşte harbi hem uzatan hem de Almanya'yı muazzam bir çöküntüden kurtaran iki âbide bunlardı Harbin ortasında Prens Sait Halim Paşa istifasını vermiş. Padişah Sultan Reşat da İttihatçıların telkini ile kabineyi daha mütesânib bir hale sokmak için Talât Bey'e de usûl olduğu veçhile paşalık tevcih ederek onu sadrazam yapmıştı. Talât Paşa kabinesi, İttihat ve Terakkinin çıkarabileceği en kuvvetli hükümetti. Yine Harbiye Nazırlığını Enver ve Bahriyeyi Cemal Paşalar temsil ediyor. Hâriciyede Halil Bey, Maliyede Cavit Bey, esas istinâd noktaları olarak mütâlâa ediliyordu. Şeyhülislâm Musa Kâzım Efendi, Maarif Nâzırı Şükrü Bey (maslûb) iâse nezâretinde de Küçük Efendi (Kara Kemal) vazife başında çalışıyordu. Fakat bu kadar anlaşılmış, bu kadar kuvvetli bir hükümet, dahilî müşküllerle karşı karşıya bulunuyordu. Harp zaruretleri matbuat hürriyetini çok geniş miktarda tahdit etmişti. Halk her zaman olduğu gibi hiçbir şeyden mem-

540 İTTİHÂD ve TERAKKÎ İÇİNDE DÖNENLER

nun değildi. Balkan harbinden alınan ders üzerine ordunun siyâsetle uğraşması yasak edilmişti. Halbuki zabitan yine siyâsetle meşgul olmakta devam ediyordu. Meclisteki İttihâd ve Terakki grubu ile merkez-i umûmî bir türlü anlaşamıyordu. Kimin kime hüküm etmeye hakkı vardı? Hükümet ise daha serbest hareket etmek dâvasında idi. Ve her devirde olduğu gibi sıkı bir merkezîyetle idare edilmek zarureti, her işi Talat Paşanın başına yığmış bulunuyordu. Enver Paşa çok defa cepheleri teftiş ediyor, Cemal Paşa da 4 üncü ordu kumandanlığındaki geniş selâhiyetlerini tercih ederek âdeta Suriye'de Kral gibi yaşıyordu. Parti içinde ezilen gençlerden mürekkep hizip dağılmış, merkez-i umûmînin otoritesi gösterilmiş olmakla beraber, ne iç siyâset, ne de dış siyâset ıslâh edilebilmişti. Şayet nihâî zafer tahakkuk etse ve Almanlar gâlib gelse, Yakın Şarkta onlara verilen emsalsiz mevki dolayısıyla Osmanlı İmparatorluğu üzerinde yaşayacak bir nüfuzun, Türklere göz açtıramayacağı ve memleketi bir müstemleke haline getireceği muhakkaktı. Almanların mağlûbiyeti halinde ise düşmanlarımız tarafından Türkiyenin taksime uğratılacağı da hiçbir zaman sürpriz teşkil etmeyecekti.

1917 de Rusya'da çıkan ihtilâl, evvelâ Menşevikler'in daha sonra 1918 başında Bolşeviklerin iş başına gelmesi. Çarlık müessesesinin çökerek yerine bir ihtilâlcî hükümetin geçmesi ve bunun derhal harpten çıkması, Almanya ve müttefikleriyle alelacele hazırlanan Brest Litovsk muahedesi de beklenen ferahlığı vermemişti. Zira bu sulhun imzası 1918 martının 3 ünde olmuş. Birleşik Amerika ise 1918 senesi Nisanında harbe girmiş

541

SAMÎH NAFİZ TANSU

ve Garp cephesine iki milyon zinde Amerikalı genci dökmüştü. Almanların Temmuzda yaptıkları umûmî taarruz da garp cephesinde bir şey ifâde etmemişti. Bu ayın sonuna doğru Sultan Mehmet Reşad'ın böbrekle-rindeki hastalıktan ve üremiden ölümü, yerine bütün Ömrü boyunca İttihâd ve Terakkiye düşmanlık izhar etmiş Altıncı Mehmet Vahidettin'in gelişi her şeyi altüst etmişti. Vakıa Eyüp Sultan'da yapılan kılıç kuşanma merasiminde padişahın İttihâd ve Terakki kabinesini aynen ibkâ' ettiği görülmüştü. Fakat bu aldatici bir manzara idi. İlk fırsatta onların hepsini padişahın dağıtacağı muhakkaktı. 29 Eylülde büyük bir sürpriz teşkil eden Bulgarların teslim oluşu, müttefiklerle aramızı birdenbire kesmiş ve ayırmıştı Bu tarihten bir gün evvel, Almanya'dan dönen Sadrazam Talât Paşayı büyük bir ümit ile Sirkeci garında bekleyen muazzam kalabalık, onun istasyonun teşrifat salonunda Nâzırlarıyla mahrem bir görüşmeden sonra tekrar görüldüğü zaman, yüzünde müşâhade edilen sarı renk, müteessir ve küskün hali her şeyi ifâde etmiş ve ağızdan ağıza Bulgarların mütareke istediği duyulmuştu. Ertesi gün bütün dünya ve bu arada Türkiye de bu feci hâdiseyi öğrenmiş ve beyninden vurulmuştu.

Ekimin 8 inde Talât Paşa kabinesi istifaya mecbur kalmış, 14 Birinci teşrin (Ekim) de mutedil İttihatçıları temsilen Müşir Ahmet İzzet Paşa kabinesini kurmuştu. Bu kabinenin en mühim şahsiyetlerinden biri Bahriye Nâzırı Rauf Bey (Orbay) idi. Yeni kabine ilk iş olarak harpten bir an evvel çıkmayı düşünmüştü. Bu münferid bir sulh olmayacaktı. Zira Bulgaristan kayıtsız ve şart-

542

İTTİHÂD ve TERAKKÎ İÇİNDE DÖNENLER

sız teslim olmuştu. Şimdi Balkan cephesindeki milyonları aşan müttefik orduları İstanbul üzerine yürüyordu. İngilizler Şam'a dayanmış, Irak'da ordularımız Musul önlerine gelmiş bulunuyordu. Bundan ötesi tam bir istilâyâ uğramaktı. Müfrit İttihatçılar yeni sadrazamın fikrini almışlar, daha fazla memlekette kalmanın doğru olmayacağını anlamışlardı.

Demek ki, İstanbul'u terk etmekten başka çare kalmıyordu. Gerek Talât Paşa için, gerek Enver ve Cemal Paşalar için, gerek İttihâd ve Terakkinin diğer erkânı için bu karar çok acı idi. Doğdukları, büyüdükları, çalıştıkları, çırpındıkları bir memleketi nasıl bırakıp gideceklerdi. Talât Paşa kendisine yapılan bütün tavsiyelere rağmen buna aleyhdardı.

- Kalmak ve milletimin önünde nâmuskârane hesap vermek, benim istediğim budur!., diyordu. Diyordu ama, düşmanlar İstanbul'a gelince ve padişah da onlarla elele verince, İttihâd ve Terakki iktidarının bütün şahsiyetleri, her şeyden evvel harp suçlusu olarak yakalarını kurtaramayacaklardı. İngilizler resmen söylemişlerdi.

- Türkler harbe girmekle ve Çanakkale müdâfaasını yapmakla cihan harbini tam iki sene uzatmışlardı. Bu milyonlarca insana milyarlarca liraya mal olmuştu. Her şeyden evvel bunun hesabını vermelidirler!.. Diğer taraftan İttihâdçılara düşmanlığı ile maruf bir hükümdarın gayzı, kini, nerelere varacaktı? Bunu da kestirmek kabil değildi. Memlekette din taraftarları, halife yardımcıları, hanedana karşı derin bir hayranlık duyanlar da

543

i

SAMİH NAFİZ TANSU

eksik değildi. Bir hükümet baskını ile iktidara gelmiş bir partiyi birçok kimseler tutmuyordu. Velhasıl kalmak, her suçu yüklenmek ve sonunda mazide yapılmış yapılmamış bütün kabahatlerin mümessili olarak ağır bir cezaya mahkûm edilmek, idam veya kurşuna dizilmek suretiyle ortadan kalkmak mukadderdi. Bu sebeple İttihâd ve Terakki fırkası, teşkilâtını teceddüd partisine çevirirken, en mühim unsurlarını yine memleket dışında çalışmak üzere buradan uzaklaştırmayı düşünmüştü. Almanlar da bu vefakâr dostlarına lâzım gelen yardıma hazırdılar, emirlerine bir denizaltıyı son dakikaya kadar hazır tutmuşlardı. Enver Paşanın Kuruçeşmedeki yalısında verilen gizli bir kararla sahilden bir motorla bu denizaltıya geçmekten başka çare kalmamıştı. Zira İttihatçılar için artık denizin dibi görünmüştü.

Nasıl Kaçtılar, Nereye Sığındılar?

Mondros mütârekesinin imzalandığı günden bir gün sonra, ne Enver Paşanın, ne Talât Paşanın, ne de Cemal Paşanın memlekette kalmaya imkân bulamadıkları meydana çıkmıştı. İstanbul'a akşama sabaha düşman donanması gelebilir, bir numaralı bu harp suçlularını yerinde tevkif edebilir, muhakeme eyleyebilirdi, kaldı ki, İttihâd ve Terakkinin en büyük düşmanı son padişah altıncı Mehmet Vahidettinden de meded ummak kabil değildi. İttihâd ve Terakki erkânı içinde en büyük mukavemeti Enver Paşa yapıyor, Kuruçeşme'deki yalısında aldığı tertibat ile son kurşununa ve son adamına kadar vurularak ölmeyi kafasına koymuş bulunuyor-

İTTİHAD ve TERAKKİ İÇİNDE DONENLER

du. Bu şövalyece ölüme lüzum yoktu, bilâkis o, yurdu terk etmeli, sonra da bir çok hizmetler ifa ettikten sonra vatandaşların arasına dönmeli idi. Nihayet İzmir Valisi Rahmi ve Talât Paşa, Enver'i ikna ettiler. Nihayet her şey kararlaştırıldı. Almanlara haber verildi.

31 Teşrinievveli (Ekim) 1 Teşrinisaniye (Kasım) bağlayan gece ki. Cumartesi gecesiydi. Sabaha karşı boğazın muhtelif noktalarında muhtelif kimseler harekete hazır idiler. O sabah da sisli, hafif yağmurlu bir sabahı. Gökyüzü gri bulutlarla kaplı. Boğazın suları daha mor, daha süratli akıp gitmekte idi. Bir motor Enver Paşayı yalısından alıyordu. Bir gün evvel Teşkilât-ı mahsûsa'nın son başkanı reisimiz sayın emekli süvari albayı Hüsamettin Ertürk, Enver Paşayı yalısında ziyaret etmiş paşa ona şunları söylemişti.

- Hüsamettin artık memleketi terk ediyoruz. Bu gidiş ebedî bir yolculuk değil, dışarıda bizi bekleyen çok mühim vazifeler mevcuttur. Bir kısmımız Almanya'ya, bir kısmımız Rusya'ya gideceğiz. Ve İttihâd-ı İslâm için elimizden geldiği kadar çalışacağız. Siz teşkilâtı bozmayacaksınız. Sık sık Sadrazam Müşir Ahmet İzzet Paşa ile temas edeceksiniz. Lüzumlu olan parayı ve arzu ettiğiniz kimseleri o size verecek, kendisiyle mutabık kaldık!.. Ve nemli gözleriyle bakarak bizim başkanın elini sıkışmış, sırtını okşamıştı. İşte o sabah Boğazın sularını yaran bir motorde Enver Paşa bu ümitle yerini, yurdunu, ailesini terk ediyordu. Motor Bebek koyuna da uğramış oradan Talât Paşa ile Bahâeddîn Şâkir'i almıştı. Hepsinin gözleri yaşlı, hepsinin kalplerinde heyecan ve

545

SAMİH NAFİZ TANSU

teessür hâkimdi. Doğdukları, büyüdükleri binbir macerasına karıştıkları bir vatani terk etmek kolay değildi. Amerikan Koleji önündeki rıhtımdan kalkan motor, Boğazın yukarısına doğru süratle yol alarak Alman torpidosuna yaklaşmıştı. Buraya bir başka motorla Bahriye Nâzırı Cemal Paşa da başka bir istikâmetten biraz evvel gelmiş bulunuyordu. O da doktor Nâzım'la beraberdi. Alman harp gemisi bu müstesna yolcularını alarak Boazdan çıkmış ve Odesa'ya yollanmıştı. O gün, Osmanlı payitahtında hiç kimse en aşağı on senelik bir iktidarın, memleketten kaçacağına ihtimâl vermiş değildi. Hâdise duyulduğu zaman büyük bir heyecan ortalığa hâkim olmuştu.

- Kaçtılar, hesap vermekten korktular!., deniliyordu. Halbuki Enver Paşa yanındakilere:

- Her zaman hesap vermeye hazırım. Bu memleketin tek bir meteliğinin hesabını vermeye her zaman muktediriz. Aldığımız bütün tedbirler, yerinde idi. Bugün dahi iktidara gelsem, yine aynı yapacağım!

Yalnız düşman istilâsı altında ben hesap vermem. Kendi milletimin adaletine inancım vardır!., diyordu. Yolcular iki gün sonra Odesa'da karaya çıktılar. Enver'in planları diğerlerine uymuyordu. Adetâ herkes biraz kendi düşüncelerine tâbî dağılıyordu. Enver Paşa Odesa'dan Kırım'a geçecek oradan Batum'a gelecekti. Burada amcası Halil Paşaya, Mâverâyî Kafkas ordularına kumandan tâyin edilen ve kendisine ikiyüz altmış bin altın lira gönderilmiş olan Yusuf İzzet Paşayı ve biraderi Nuri Paşayı bulacaktı. Osmanlı ordularının bu değerli ku-

546

İTTİHÂD ve TERAKKÎ İÇİNDE DÖNENLER

mandanlarını maiyetine alarak derhal teşkilâta geçecekti. Kafkasya'nın Azerileri, Gürcüleriyle muazzam bir ordu kuracak, oradan Anadolu'ya girecek, yine Türk milletinin başında dünkü düşmanlarına karşı meydan okuyacaktı. Bolşevik Rusların da kapitalist Avrupalı istilâcılara karşı kendisini desteklemeleri menfaatleri icâbı idi. Fakat Enver Paşa, Kırım'dan bir yelkenli ile hareket ettiği Kafkas sahillerine on gün denizde müthiş fırtınalarla göğüs göğüse mücadele ederek varabilmiş fakat orada Halil ve Nuri Paşaların yola çıktığını Yusuf İzzet Paşanın da Trabzon'a geçtiğini ve daha sonra elindeki parasıyla İstanbul'a gelip hepsini padişaha vermeye mecbur kaldığını öğrenmişti. Hâdiseler pek acı cereyan etmiş, talimat yerine getirilmemişti. Üstelik amcası Halil Paşa da tevkif edilmişti. Onlar niçin kendisini beklememişler, gönderilen kuryelere niye itimâd etmemişlerdi. Bu bir sabotaj mıydı? Yoksa telâfisi kabil olmayan bir gaflet miydi? Enver Paşa azminden bir santim kaybetmemiş, oradan kalkıp Moskova'ya gelmişti. Yeni Rusya'nın kurucuları, şimdilik Enver Paşa gibi şöretli, enerjik bir insandan istifâdeyi düşünmüşlerdi. Ona meşhur Rus Başvekillerinden Gorçakof'un konağını tahsis etmişler, emrine hizmetçi ve uşaklar vermişlerdi. Enver Paşa Moskova'da Lenin, Stalin, Radek, Ka-menef, Zinoviyeff gibi Kızıl Rusyanın en meşhur simâlarıyla tanışmış ve hepsinden yardım göreceği vaadini almıştı. Onlara karşı, Hindistan müslümanlarını İngiltere aleyhine tahrik vazifesini deruhde etmiş gözüküyordu. Biraz sonra Moskova'ya Anadolunun mümessili olarak gelen Fuat Paşa (Cebesoy) ile de buluşmuş ve dertleş-

547

SAMİH NAFİZ TANSU

mişti. Enver Paşa, Mustafa Kemal'in Samsun'dan başlayarak, Erzurum ve Sivas'dan Ankara'ya nasıl geldiğini öğrenmiş ve beğenmiş bulunuyordu. Hattâ sevinci ona Mustafa Kemal Paşaya iki mektup yazdırmış harekâtını çok taktir ettiğini ve birbirlerini her işte haberdar etmeleri lâzım geldiğini de ilâve etmişti. Mustafa Kemal ise Enver'in tehlikeli bir maceracı olduğunu düşünüyor, onun Anadolu'ya girmesine müsaade etmeyeceğini, yakın arkadaşlarına söylüyordu. Moskova'ya gönderilen müteaddid heyetler, Enver Paşanın harekâtını yakından takîb ederek Ankara'ya bildireceklerdi. Bu sırada Talât ve arkadaşları Berlin'de toplanan İslâm dünyasının mümessillerini, Anadolu dâvasına inandırmak ve yardımlarını temin etmek için çalışıyorlardı. Cemal Paşa ise uzun bir yolculuktan sonra Afganistan'a varmış. Afgan ordularını islâha memur edilmişti. İttihâdçılar, harbi asla kaybettiklerine inanmıyorlardı. Gemisinin battığını kabul etmeyen sert bir kaptan gibi hâlâ kumanda köprüsünde idiler. Her taraftan İttihâd-ı İslâm dâvasına inanmışlardı. Bir zamanlar ve en müsait bir devirde Yavuz Sultan Selim'in muvaffak olamadığı bir hayal, acaba, dünyanın bu en karışık zamanında nasıl tahakkuk edebilirdi, bunu hiç düşünmüyorlardı. Hepsi nikbin, hepsi yarına inanmış, hepsi henüz enerjisini kaybetmiş değildi. Mutlaka muvafak olacaklardı. Hele Enver Paşanın Bakü'de toplanan ve bütün müslüman ve Türk memleketlerinden gelen muazzam bir kongre önünde, Birinci Cihan Harbine Türkiyenin neden ve niçin girdiğini izah etmesi ve istilâcılara karşı sonuna kadar mücadeleye Türk milletinin azmetmiş bulunması

548

İTTİHÂD ve TERAKKÎ İÇİNDE DÖNENLER

keyfiyetini gayet veciz ve sempatik jestlerle anlatması, kongreyi teshîr etmiş, alkıştan ortalık İnlemişti. Bu kongreyi Bolşevik Rusyanın bütün şefleri bizzat takibe gelmişlerdi. Onlar uyanan bu İslâm ve Türk dünyasından korkmakla beraber, bunu bir silâh olarak kapitalist devletlere kullanacaklardı.

Büyüklerin Sonu

Mütârekenin imzasından bir gün sonra memleketi ter-kedip kaçan İttihâd ve Terakkinin büyükleri, birbirlerinden uzak memleketlerde fakat bir gaye etrafında çalışmalarına başlamışlardı. Bu ulvî gaye, İslâm ve Türkleri bir bayrak altında toplamak, bu suretle hakkında hüküm verilecek olan Osmanlı İmparatorluğunu müsâid şartlarla sulhe kavuşturmaktır. Fakat güzel bir ata sözü vardır:

- Evdeki pazar, çarşıya uymaz!.. Nitekim, bu tasavvurlar da hakikate uymamıştı. İttihâd ve Terakkinin bir numaralı şahsiyeti Talât Paşa, Berlin'e gelmiş Bahâeddîn Şâkir'le beraber çalışmaya başlamıştı. Birinci Cihan Harbinden sonra Berlin, darma dağın olmuş bir şehir ve bütün harp yıllarında tam dört sene, bütün dünyaya meydan okumuş olan Almanya milleti, harp yaraları içinde kıvranan bir halk topluluğu idi. Her taraftan kaçıp gelen ve Berlin'de toplanan islâm memleketlerinin delegeleri, bu enkaz

İçinde bir şey yapmanın kolay olamayacağını derhal anlamışlardı. Yalnız hakikatleri anlamayan ve yoluna büyük bir azimle devam eden Talât Paşa idi. Üstelik bıyıklarını da kestirmiş tanınmaz bir

549

SAMİH NAFİZ TANSU

hale gelmişti. Fakat insanın dostları belki bu düşkün zamanında onu tanıyabilirlerdi. Ama düşmanların tanımamasına imkân yoktu. Nitekim Taşnak Ermeni partisine mensûb bir fedaî olan Taleyrân Berlin'de Talât Paşanın izinde idi. Kaç defa, bir elektirik direğini yahut bir ağacı kendisine siper yaparak onu beklemiş, ikâmet ettiği apartmanın kapısından çıkarken onu seyretmiş, belki de bir müddet arkasından yürümüştü. Hiç acele etmiyordu. Tabancasına yüzde yüz isabet ettireceği mesafeyi hesaplıyordu. Ve bir sabah, rivayet ederler ki, hem de sokağa çıkmaya hiç arzusu olmadığı bir sabah, Talât Paşa ikâmet ettiği Hardenberg Strase'de apartmanın kapısından çıkıp on adım yürüdükten sonra, çağırıldığını duymuştu. Biri bağıyordu.

-Talât Paşa, Talât Paşa!..

Paşa birden geriye dönüp kimin çağırdığını anlamak istediği zaman esasen çok tenhâ olan bir semtin tretuvarında alnından yediği kurşunla yere serilmiş, Taşnak'ların intikamı da bu suretle hedefine erişmişti. Seneler sonra kemikleri mezarından çıkarılıp vatan topraklarına gömülen ve şimdi Ebedi Hürriyet tepesinin serin rüzgârlarını koklayan ve yaprak hışırtılarını duyan ve yılda bir defa mezarı başında söylenen nutukları dinleyen Talât Paşa, uzun bir mücadele devrinin, inandığı dâvaya sonuna kadar sadâkatin sembolü olarak mezarında yatmaktadır. Enver Paşaya gelince, Baku kongresinden ötedenberi varlığına inandığı Türk ve İslâm dünyasının oraya kadar koşup gelmiş delegelerinin alkış seslerini kulaklarında duyarak Moskova'ya kadar gitmiş, Hindistan'da ayaklandıracağı İslamların hazır-

550

İTTİHÂD ve TERAKKİ İÇİNDE DONENLER

lıklarını yapıyormuş hissini vererek günlerce çalışmıştı. Fakat bir gece, Gorçakof konağının kapısını uzun boylu, gözünü budaktan sakınmaz, cesur tipli ve Çerkeş elbiseli bir genç adam çalmıştı. Bu zat mutlaka Paşayı görmek istiyordu. Bekleme salonunda Enver Paşa ile karşılaştıkları zaman ancak birbirlerini kucaklayabilmişler, boyunlarına sarılarak sevinçten göz yaşı dökmüşlerdi. Bu yeni gelen idealist İttihatçı idi adı:

- Kuşçubaşı Sami idi. Paşa onu görünce haykırmış:

- Sen burada mısın?., diyebilmişti. Evet burada idi, umûmî harp senelerinin başında fedaî olarak Teşkilât-ı Mahsûsanın bir adamı sıfatıyla Türkistan'a gönderilmişti. Orada teşkilât kuracak ve Çarlık Rusya'yı İçinden vuracaktı. Yanına dört arkadaş daha almıştı (Topçu Adil, Emrullah, Gürcü İbrahim, İzmir'li Tatar Hüseyin).

- Yolunuz çetin ve çok tehlikeli, arkadaşlarına güveniyor musun Sami?..

- En aşağı kendim kadar Paşam!..

Baş kumandan vekili elini uzatmış bu mert insanı uğurlamış, o da topuklarını birbirine vurarak Harbiye Nazırını bir asker gibi selâmlamıştı. Gidiş o gidişti. Arada, sırada kuryelerden haber geliyordu. Fakat bu beş arkadaş ne yapıyordu. Kimse bilmiyordu. Onların yaşadığına âid ümitlerin kesildiği, kendilerine kaybolmuş nazariye bakıldığı zaman, Kuşçubaşı Sami hem de Moskova'da Gorçakof konağında ve Enver'in karşısında idi. İki arkadaş o gece beraber kalmışlar, yemek yemişler ve sabaha kadar konuşmuşlardı. Bu geceden tam iki hafta sonra, Kızıl Ruslar, paşanın bir sabah gezintiye

551

SAMİH NAFİZ TANSU

çıktığını fakat bu gezintinin Kızıl Rus hudutlarını aşarak İran'dan, Efganistan'a oradan da Türkistan'a kadar uzadığını hayretle öğrenebilmişlerdi. Enver bir türküyü söyleyerek yoluna devam ediyordu.

- Yeni Turan, güzel ülke, söyle sana yol nerede?..

Rumeli'nin karlı dağlarından Asyanın Bozkırlarına kadar sığdırılmış 41 senelik bir ömrün nihayet hedefine ulaştığı bu diyarda o, arkadaşlarının mükemmel çalışmaları neticesinde meydana gelen eseri gururla seyretmişti- Çarlık Rusya'nın korkunç polisi, bu beş arkadaşın hakkından gelememiş, âciz kalmıştı. Onlar Özbekleri, Kazakları, Kırgızları, Karmukları harekete getirmişlerdi. Çarlığın inhidamında hisselerine düşen bir çok kahramanlıkları sıralamışlardı. Enver Paşa teşkilâtlanmış bölgede baş oluyor ve şimdi de zihniyeti Türklere karşı hiç değişmemiş olan Kızıl Ruslara karşı bayrak açmış bulunuyordu. Ruslara karşı müteaddid savaşlar yapan ve muvaffak olan Enver Paşa, 1922 senesi Ağustosunun 6 ncı Cuma günü, öğle vakti Cuma namazını kıldıktan biraz sonra âni olarak bir Bolşevik Rus taburunun hücumuna uğramış, onlara karşı atının üstünde kılıcı elinde savaşırken yaralanıp biraz sonra da şehit olmuştu, İttihâd ve Terakki, istibdada, Abdülhamîd'e karşı dağa çıkmış sonra bu dağdan İnerek iktidara geçmiş ve binbir maceradan sonra, fakat yine Türk milleti, Türk vatani uğrunda dünyaya gözlerini

kapamış ve şe-hâdet şerbetini kana kana içmiş mühim bir şahsiyetini böylece kaybetmişti. Enver'in kahraman arkadaşı daha sonra, ana vatana getirmek isterken vurularak o da baş-

552

İTTİHÂD ve TERAKKİ İÇİNDE DÖNENLER

ka bir yoldan Enver Paşaya kavuşmuştu. Cemal Paşa mütâreke senelerinde Efganistan ordusunu ıslâh ve mükemmel bir hale koyduktan ve belki de bu ordu ile bir gün Anadolu dâvasına yardıma kalkışmayı düşündüğü bu temasları yapmak için Tiflis'e geldiği bir sırada, kaldığı otelin koridorunda Taşnak'ların bir fedaisi tarafından arkasından vurularak şehit edilmişti. İttihâd ve Terakki bu büyüğünü de kaybetmişti. Bahâeddîn Şâ-kir'i yine Ermeniler Berlin'de vurmuşlar. Prens Sait Halim Paşayı İtalya'da San Remo'da yakalayarak öldürmüşlerdi. Partinin büyüklerini Ermeniler tasfiye etmiş oluyorlardı. Şimdi ikinci plândakilere sıra geliyordu. Bunlar memlekettten kaçmamışlar, fakat mücadeleye (Teceddüd) partisi nâmı altında devam etmişlerdi. Kâ-tib-i umûmî Mithat Şükrü, Küçük Efendi Kara Kemal, mütâreke senelerine rağmen Mâliye Nazırlığında bırakılan Cavit, Hâriciye Nazırlığı yapan Halil Menteş, Talât paşa kabinesinin Dahiliye Nâzırı İsmail Canbolat, harp senelerinin meşhur Maârif Nâzırı Şükrü, Miralay Kara Vasıf, daha sonra Ankara Valisi olan Abdülkadir, içlerinde büyük bir ümitle bekliyorlardı. Mustafa Kemal Paşanın etrafında toplanmış gözükten bu yaman particiler, İttihâd ve Terakkiden başka bir şey düşünmüyorlardı. Büyük Millet Meclisinin Ankara'da kurulması sırasında birer mebusluk elde ederek bir çoğu, meclis safları arasına karışmışlardı. Terakkiperver adıyla Halk Partisinin karşısına çıkan bir teşekkülün içinde de bunlar mevcuttu. Memleket zafere kavuştuktan, sulh imzalandıktan, saltanat ve hilâfet yıkıldıktan sonra, tekrar eski günleri yaşamak arzusuna düşmüşlerdi.

553

SAMİH NAFİZ TANSU

Karşılarında zaferlerin yükselttiği, inkılâpların yüceleştirdiği Mustafa Kemal vardı. Onu yıkmak, İttihâd ve Terakkiyi tekrar kurmak için şarttı. İşte bu partinin büyükleri ortadan kalktıktan sonra küçüklerine şimdi yepyeni bir hedef doğuyordu.

İttihâd ve Terakkinin Küçükleri

Dağa çıkıp padişaha bayrak açan, şehre inip hükümeti deviren İttihâd ve Terakki partisinin büyükleri, memleket dışında fakat her birisi bir başka köşede Ermeni komitacılarının veya Kızıl Rusların kurşunları ile can verdikten sonra, meydanda bu partinin küçükleri kalmışlar, bittabi şaşırılmışlardı Bunlar ne de olsa memleketin içinde yaşadığı buhranlı yılları görüyor. Milli mücadeleye ister istemez karışmak lâzım geldiğine inanıyorlardı. Harbin hitâmında adı -Teceddüd- partisine çevrilmiş olan İttihâd ve Terakki, küçüklerinin gayretiyle daha sonra -Terakkiperver- fırkasına tahâvvül edilmiş, yine meşhur İttihatçılar hiç olmazsa eski partilerinin budanmış tek ismiyle bu muhalefet yapmak sevdasına düşmüşlerdi. İşin en mühim unsurları, Talât Paşanın meşhur Maârif Nâzırı Şükrü ve İaşe Nâzırı Küçük efendi lâkabiyle şöhret almış Kara Kemal idiler. Bunlar baş-başa vererek bir siyâsi teşekkül meydana getirmeye, ölmüş olan büyüklerin ruhunu şâd etmeye karar vermişlerdi. Bu tarih, Lozan sulhunun imzasından, Cumhuriyet'in ilânından ve hilâfetin kaldırılmasından hemen sonra başlamıştı. Bu iki kurnaz komitacı çok mükemmel düşünmüşlerdi. Hilâfetin lağvına taraftar olmayan-

554

İTTİHÂD ve TERAKKİ İÇİNDE DÖNENLER

lar vardı. Mustafa Kemal Paşanın hamlelerini yersiz bulanlar vardı. Millî Mücadelede birinci derecede hizmetleri olduğu hâlde, ikinci plana kalmış ve bundan gücenmiş bulunanlar mevcuttu. Ve bütün bunların üstünde, cihan harbinin yıktığı İttihâd ve Terakki partisinin tekrar kurulmasını İçinden büyük bir arzu ile duyanlar vardı. İşte Halk fırkasının karşısına bu esaslara uygun kimselerden mürekkebe bir muhalefet çıkarmak kabildi. Gazi Paşa da mecliste mutlak bir iktidarın kalmasını istemiyordu!.. - Samimi bir muhalefet her zaman faydalıdır. Hükümetin icrââtı ancak bu sayede doğru bir yol alabilir! demiyor mu idi?. O hâlde hemen kolları sıvamak ve bir programı vücûda getirmek lâzımgeliyordu. İşte Terakkiperver fırkasının programını bu iki eski İttihatçı hazırlamışlardı. Bu fırka dinci, hattâ halîfeci, islamcı vasıflarını taşıyordu. Partinin riyasetine o sırada askerlik hayatından çekilmiş mebus olmuş, fakat arkasında inkâr kabul etmez şerefli şanlı bir mazi bırakmış olan Kâzım Karabekir Paşayı münâsib görmüşlerdi. Kâzım Ka-rabekir Paşanın hilâfet ve dindarlık noktasından Mustafa Kemal Paşa ile ihtilaflı olduğu cümlelerin malûmu idi. Gittiler, yalvardılar, yakardılar, Ömründe siyâsete hiç karışmamış temiz bir askeri, bu partinin risâyeseti-ne getirdiler. Sonra Hamidiye'nin şanlı süvarisi, denizciliğimizin medâr-ı iftiharını Rauf Beyi (Orbay) buldular. O da Lozan sulhu müzâkereleri sırasında İsmet Paşa ile ihtilâfa düşmüş, o da hilâfetin lağvında acele edildiği iddiasıyla Mustafa Kemal Paşa ile bir sürü münakaşalar yapmıştı. Terakkiperver fırkada Rauf Bey başlı başına

555

SAMİH NAFİZ TANSU

bir kuvvet olacaktı. Zira o da İttihatçı idi. Bu iki komitacı bu partiye İstanbul'a bir fatih gibi giren Millî Mücadele kahramanlarından Rafet Paşayı ve bütün askerlik tarihi şerefli sayfalar doldurmuş olan ve millî mücadelenin kuruluşunda pek büyük hizmetleri olan Ali Fuat Paşayı (Cebesoy) da almakta tereddüt etmemişlerdi. Daha sonra buraya Rüştü Paşa, birinci İnönünde hizmetleri olan albay Arif Beyi (Ayıcı) de katmışlardı. Talât Paşanın en yakın adamı ve Dahiliye Nâzırı İsmail Canbolat, miralay Kara Vasıf, yeni fırkanın meşhur İttihatçı unsurları olarak vazife görmekte idiler. Daha sonra da buraya meşhur ikinci grubun mühim simalarından Hüseyin Avni Bey, Çolak Selâhattin Bey de katılmıştı. Bu partide en mühim rol üç kişinin elinde idi. Biri İzmit mebusu Şükrü Bey (Maârif Nâzırı), ikincisi Kara Kemal Bey (eski İaşe Nâzırı) ve üçüncüsü de İsmail Canbolat Bey (eski Dahiliye Nâzırı). İşte bu üç İttihatçı, büyüklerin ruhunu şâd etmek üzere başka bir isim altında fakat eski partiden (Terakki) kelimesini muhafaza ederek birleşmişlerdi. İttihâd ve Terakki ruhu ihya edilince iktidarı ele geçirmek de kendiliğinden hortlanmış-tı. Şimdi işe nereden başlayacaklardı?

- Evvelâ Mustafa Kemal'i ortadan kaldırmak lâzımdır!., diyen Şükrü Bey, fikrine taraftar olarak Kara Kemal'i bulmuştu. Fakat İsmail Canbolat bu işe pek muvafakat etmiyordu. Kara Kemal, şöyle söze başlamıştı.

- Bize demişti, Yakup Cemil gibi biri lâzım!., gözünü kırpmadan ateşe yürüyecek bir adam... İşte o zaman herşey mümkün olur. Bu dokuz taş benzer, öyle bir

556

İTTİHÂD ve TERAKKİ İÇİNDE DÖNENLER

taş kaldıralım ki, bugünkü nizâm derhal bozulsun, bu da Mustafa Kemal Paşanın ta kendisidir!.. Günlerce bilhassa iki komitacı, Şükrü ve Kara Kemal böyle bir arkadaş aradılar. Partinin diğer büyükleri hakikaten dönen bu tertiplerden haberdar değildiler.

Nihayet eski ve yakın arkadaşları İttihatçılarla baş-başa verdiler. Bir ara Cavit Beye (Eski Mâliye Nâzırı) danıştılar. Fakat Cavit Bey, cesur bir insan değildi. İşin vehametinden de korkmuştu. Fakat bu buhranlı günlerde bir adam, bu iki komitacının imdadına yetişti.

- Size dedi eski Lâzistan mebusu Ziya Hurşid'i tanıtacağım!.. Aradığınız Yakup Cemil'i fazlasıyla onda bulacaksınız!.. Bu sözleri söyleyen Ankara'nın sabık valisi Abdülkadir Bey idi. O da İttihatçı idi. O da hükümete kırıktı. O da Mustafa Kemal'i devirmek istiyordu.

- Ziya Hurşit mi?.. Kim bu adam?..

Her iki komitacı tanımadıkları bu isim üzerinde çok düşündüler. Nihayet Ziya Hurşid'in kuruculara takdimi kararlaştırıldı. İstanbul'da ticâretle meşgul olan, fakat çok cesur, son derece atak ve pervasız bir insan olan Ziya Hurşid'i bu iki kurnaz ve gün görmüş partici ile tanıştırdılar...

Görüşme Kadıköy'de, Bahariye'de Şifa semtinde Şükrü Beyin 16 numaralı evinde oldu. İstikbal parlak, ümitli görünüyordu. Ziya Hurşit derhal kabul etti. Yalnız Şükrü Bey bir itirazda bulundu:

- Elimizin altında tabanca atacak, iyi nişancı bir iki insan lâzım. Hâdiseyi Mahmut Şevket Paşa suikasti gi-

557

SAMİH NAFİZ TANSU

bi mükemmelen tertiplemeliyiz. Yine bir yol üzerinde olmalı. Mustafa Kemal Paşa, otomobille geçmeli, birkaç kişi tabanca ile, biri de bomba ile harekete girişmeli!.. Bu yol neresi olmalı?.. Kara Kemal, en emin yeri Ankara'da buluyordu.

- Arslanı ininde vurmali!., diyordu. Çankaya yolunu ve Eskişehir mebusu Miralay Arif Beyin köşkünü tavsiye ediyordu. Şükrü Bey ise bu işi Ankara dışında mütâlâa ediyordu. Paşa, İstanbul'a bir türlü gelmiyordu. Geriye en çok gittiği Bursa kalıyordu. Eğer fırsat zuhur eder de İzmir'e giderse burası da mükemmeldi.

Abdülkadir Bey de Ankara'yı daha elverişli addediyordu. Ziya Hurşid'e gelince, o, iki adam bulmayı kabul etmişti.

- Yalnız diyordu, bende para yok!.. Bu işe de para lâzım. İttihatçı Şükrü Bey derhal cevap vermişti:

- Paralarından, silâhlarından! bunu hiç merak etmeyin. Siz adamları hazırlayın ve suikastin yerini tâyin edin! Birkaç gün sonra Lâzistan mebusu Ziya Hurşit, eski tanıdığı Gürcü Yusuf'u bulmuş, emniyeti olduğu için ona açılmıştı.

- Bize bir kişi daha lâzım diyordu. Ama pireyi gözünden vurabilmeli Gürcü Yusuf hemen cevap vermişti:

- Var, Lâz İsmail'i getirelim, bakalım kim onun elinden kurtulur!..

Nihayet, Mustafa Kemal Paşayı vuracaklar taayyün etmişti. Bunlar Ziya Hurşid de dâhil olmak üzere, Gür-

558

İTTİHAD ve TERAKKİ İÇİNDE DÖNENLER

cü Yusuf ve Lâz İsmail idi. Şimdi yeri kalıyordu. Alâkadarlar meseleyi Ankara'da görüşmeye ve tetkike karar verdiler. Ve teker teker Ankara'ya gittiler. Terakkiperverlerin kulübünde konuşan Şükrü Bey, Ziya Hurşid'i Miralay Arif Beye takdim etmiş, o da miralayın evine Gürcü Yusuf'u getirmişti.

Mustafa Kemal'e Tertib Edilen Suikast

İttihâd ve Terakkinin küçükleri, partilerini tekrar ihyaya çalışırken, karşılarında gördükleri en büyük engel Mustafa Kemal'in bizzat kendisi idi. Vaktiyle kendi aralarında çalışmış olan bu değerli asker, Meşrûtiyetin ilânından, hele İttihâd ve Terakkinin iş başına geldiğinden sonra, onlarla bir çok meselelerde fikir ihtilâfına düşmüştü Mustafa Kemal, bir partiye komitacılık me-todlarının sokulmasını hiçbir zaman hoş görmemiş, Bâb-ı âlî baskını ile iktidarı ele geçirmelerini asla tasvib etmemişti. O zaman, her genç zabıt gibi ideal edindiği Türkcülük ve Hürriyet ülküsü, sonradan gördüğü tatbikat karşısında onda büyük bir sukût-i hayâl yaratmıştı. Talât'ın, Enver'in nâmuskâr olduklarını itiraf ediyor, fakat etrafında toplanmış kimseleri hiç sevmiyordu. İşte bu his, İstiklâl mücadelesinin bütün safhalarında hâkim olmuştu. Anadolu mücadelesinin zaferle bitmesi, eski İttihatçıları hiç ummadıkları bir neticeye ulaştırmıştı. O zaman, eski Mâliye Nâzırı Cavit Beyin evinde toplanmışlar, kendilerine yol çizmeye karar vermişlerdi. Zahirde Halk Partisi ile beraber yürüyecekler, ilk fırsatta bir muhalefet partisi kuracaklar, bütün eski ar-

559

SAMİH NAFİZ TANSU

kadaşları toplayacaklardı. Bu sebeple Kara Kemal Bey, zemini yoklamak maksadıyla zaferden sonra izmit'e giderek, Mustafa Kemal'le görüşmüştü. Fakat memleket kurtaran adam, bu komitacıların maksadını anlamakta gecikmemişti. Onun da, zaferden sonra yapılacak bin-bir işi arasında bu kurnaz particileri darıltmak işine gelmiyordu. İki taraf hakikî hislerini saklayarak bir müddet yollarına devam etmişlerdi. Mustafa Kemal, bu eski İttihatçılara iyi bir yüz göstermiş kendilerinden faydalanacağını söylemişti. Ancak bu sayede (eski Maârif Nâzırı) Şükrü Bey İzmit mebusu, İttihâd ve Terakkinin en mühim elemanlarından biri olan İsmail Canbo-lat Bey İstanbul mebusu olabilmişlerdi. Kara Kemal kendisi şimdilik bir şey istemediğinden dolayı Büyük Millet Meclisine dahil olamamıştı. Yine İttihatçılardan Saruhan mebusu Aydın Bey, Ankara valisi Abdülkadir Bey fiilî vazifede idiler. Rüştü Paşa, Miralay Arif, Miralay Kara Vasıf Bey de orduda çalışmışlardı. Eski Mâliye Nâzırı Cavit Bey kendisini harcamış, münâsib bir zamanı beklemişti. Mustafa Kemal, bu İttihatçıların maksadını pek iyi biliyor, hattâ belki de fikirlerini izhâr etsinler diye zaferden sonra bilhassa grup olarak değil, parti olarak bir muhalefeti kabul etmiş görünüyordu. İşte o zaman gerek şahsen kendisi ile ihtilâfta olanlar, gerek fikirlerinde eski komitacılık hasretini duyanlar meydana çıkacaktı. Nitekim Terakkiperver fırka böylece doğmuş bulunuyordu. Fırkanın büyüklerinde Kâzım Karabekir, Ali Fuat, Refet Paşalar, Rauf ve Adnan (Adı-var) Beyler de, tam bir muhalefet ruhu hâkim iken, İttihâd ve Terakkinin küçüklerinde, tam bir komitacılık

560

İTTİHÂD ve TERAKKİ İÇİNDE DÖNENLER

zihniyeti hüküm sürmekte idi. İşte bu sebeple Şükrü, Kara Kemal, Canbolat bir araya gelince, bu suikast fikrine kadar gitmişlerdi. İşlerine yarar adamı da sabık Lâ-zistan mebusu Ziya Hurşit'te bulmuşlar, onun delaletiyle bu işi becerecek Gürcü Yusuf, Lâz İsmail'i tedârik etmişlerdi. Büyüklerden bazıları bir suikast işini muhakkak ki duymuşlardı. Bazısı bunu düpedüz bir delilik saydığı için aldırış etmemiş, bazıları da mani olmaya çalışmıştı. Bazıları da korkudan ne kendisi işe girebilmiş, ne de kimseye ihbarda bulunabilmişti. Bilhassa Mâliye Nâzırı Cavit Beyin, Hafız Mehmet, Halis Turgut Beylerin bu işi bildikleri hâlde mâni olamadıklarını ve kimseye bir şey söyleyemediklerini kabul etmek doğru olacaktır. Partinin başındaki paşalar ve beyler ise tamamen hâdiseden bihaber yaşamışlar, fakat sonunda ister istemez İstiklâl Mahkemesi huzuruna gelmişlerdir. Suikâstin evvelâ Ankara'da düşünüldüğü de tahakkuk etmiştir. Miralay Arif Beyin bu iş için köşkünde tetkikât yapılmasına müşâade ettiği de sabit olmuştur. Fakat Ankara'yı gözlerine kestiremeyen suikastçiler bir ara Bursa'yı düşünmüşler, fakat nihayet İzmir'de karar kılmışlardır. İzmir'in tercih edilmesinde maslûb Şükrü'nün rolü büyüktür. Orada jandarma zabıtlığı yapmış, İstiklâl Savaşlarına Sarı Efe lâkabiyle katılmış Edib'in bulunması, Şükrü Bey'e büyük bir ümit vermiştir.

İzmir'de ticâretle meşgul olan Giritli Şevki'nin de işe karıştırılması şu noktadan dolayı münâsib görülmüştü. Giritli Şevki, motor sahibi idi. Suikastçileri Gaffar zade otelinin önünde, suçu işleyecekler, hemen dar

561

SAMİH NAFİZ TANSU

sokaklarından kendilerini rıhtıma atacaklar, oradan da Yunan adalarına kolaylıkla geçeceklerdi. Gazi Paşaya ateş edeceklerin başında Ziya Hurşit, Gürcü Yusuf, Lâz İsmail bulunacaktı. Çarşıdan gelen ve

bu köşede tam 90 derecelik bir açı yapan dar yol, paşayı karşılamaya gelen on binlerce insanla mahşer halini alacak, otomobilin hem manevra yapmaya mecbur kalacağı, hem de dönmek zorunda bulunacağı burada, tıpkı vaktiyle 1914 te 28 Haziran günü Avusturya-Macar Veliâhdı Fransuva Ferdinand'a yapılan ve başarılı suikast gibi, vazifeliler, paşayı tam isabetle otomobilin içine sereceklerdi. Suikast için gereken parayı eski Maârif Nâzırı bizzat tedarik etmiş ve bin liraya yakın bir meblağı ve kıymetli tabancaları Ziya Hurşide vermişti. Sonra da kendisi İzmir'e gelmiş, hattâ Sarı Efe Edib de dahil olmak üzere on kişilik bir heyet, Karşıyaka'da bir bahçede toplanmışlardı. Ziya Hurşit, Gaffar zade oteline inmişti. Bu bahçedeki içtimâda San Efe Edip ve Giritli Şevki Bey de bulunmuştu. Son toplantı 14 Haziran 1926 da yapılmıştı. Ajanslar o gün Gazi Hazretlerinin Bursa'dan İzmir'e hareket ettiğini, 16 Haziran'da İzmir'de bulunacağını bildirmişti. Haziranın 15 inci günü akşamı, Giritli Şevki Bey, o akşam İstanbul'a kalkan bir vapurla Sarı Efe Edib'in İzmir'den hareket ettiğini öğrenince beyninden vurulmuşa dönmüştü.

- Bunda mutlaka bir iş var diyordu? Sarı Efe Edip, İstanbul'a giderek hepimizi ele verecek!.. Zaten korkak ve vehimli bir insan olan Şevki Bey o akşam, İzmir vali-

562

İTTİHÂD vt TERAKKİ İÇİNDE DÖNENLER

si Kâzım Paşanın (Dirik) karşısına çıkarak bu korkunç suikasti haber vermişti. Kâzım Paşanın ilk işi, Gazi Hazretlerine bir telgraf çekerek İzmir'e gelmelerini tehir etmeleri ve çünkü bir suikast şebekesiyle karşı karşıya bulunduklarını bildirmek olmuştu. Sonra da o gece, 15 Haziranı 16 ya bağlayan gece, Gaffar zade otelinin üst katında yatağında uyuyan ve ertesi güne âid parlak ümitlerle rüya gören Ziya Hurşit'i yatağında kısıvrak yakalamak olmuştu. Gecenin ilerlemiş saatinde karşısında bir sürü resmî ve sivil polis gören Ziya Hurşit hakikaten şaşırmış, fakat kısa bir zaman içinde her şeyi itiraf etmişti. Gürcü Yusuf, Lâz İsmail, tabancaları ile yakalanmışlar her tarafa çekilen telgraflarla Ankara'da, İstanbul'da, İzmir'de tevkif edilenler hayli kabarık bir liste arz etmişti. Bu listede, Ermenistan fatihi Kâzım Karabekîr, Ali Fuat, Refet, Cafer Tayar, Rüştü Paşalar, Miralay Arif, Miralay Vasıf, Baytar Miralay Rasim, Şükrü, Canbolat, Halis Turgut, Hafız Mehmet, Cavit Beyler ve daha bir çok kimseler vardı. Yurt dışında olan Rauf Beyle Adnan Adivar, yurt içinde olduğu hâlde ele geçemeyen Kara Kemal ve Abdülkadir Beyler de şiddetle aranmakta idi.

Mustafa Kemal'i Öldürmek Planlaştırılmıştı

İstanbul Darülfünununun Tarih Fakültesine devam ettiğim yıllarda İzmir'de Mustafa Kemal Paşaya yapılması takarrür eden Suikast faillerinin meydana çıkarılması üzerine gerek maznunların nezâretinde bulunmak,

563

SAMİH NAFİZ TANSU

gerek muhakemeleri sırasında alınan ihtiyatî tedbirlere katılmak üzere çalışmakta olduğum İstanbul Emniyet Müdürlüğünden aldığım emirle İzmir'e hareket etmiş ve orada vazife almıştım. Bu fırsattan istifâde ederek, İttihâd ve Terakkinin bu ikinci, üçüncü planda gelen şahsiyetleriyle yakından meşgul olarak onların darağacına kadar takib ettikleri yolu bütün hususiyetleri ile öğrenmiş bulunuyordum. Şimdiden şunu ilâve etmeliyim ki, bunlar, hepimizin akıl ve hayalinden bile geçirmek istemediği korkunç bir plânın sahibi idiler ve şayet motor sahibi Şevki Bey korkup hâdiseyi bizzat İzmir Valisi Kâzım Paşaya açmasa idi, Gazi'nin Gaffarzade oteli köşesinde öteki dünyayı boylaması işten bile değildi. Amma ne vardı ki, son dakikada Şevki Beyin içine düşen korku. Sarı Efe'nin ansızın kendisini İstanbul'a atmasından doğmuştu. O, bunda müthiş bir oyun görmüş, iyisi mi önce hareket etmeyi aklınca uygun görmüştü. İşte bu korku, Ata'mızı bize bağışlamıştır. Ziya Hurşid, Gürcü Yusuf, Lâz İsmail ilk hamlede tev-kîf edilenler arasında idi. Artık her tarafa telgraflar yağıyor, İstanbul'da, Ankara'da tevkifler devam ediyordu. Hükümet meseleyi muhalefet partisinin hareketi telâkki etmiş, başta gelenleri de tevkif etmekte tereddüd etmemişti. Terakkiperver partisnin reisi, Ermenistan fâtihi Kâzım Karabekir paşa idi. Bu partinin ileri gelenleri içinde Ali Fuat (Cebesoy) Rafet paşalar ve Rauf Orbay, Adnan Adivar da bulunuyordu. Fakat son ikisi, bu vakadan biraz evvel Avrupaya gitmişlerdi. Mahkemeler bulunanların vicahında, olmayanların gıyabında cereyan etmişti. Bulunanlar günlerce Mahkemeden sonra

564

İTTİHÂD ve TERAKKÎ İÇİNDE DÖNENLER

kısmen suçlu kısmen suçsuz görülmüşlerdi. Muhakemenin safhalarında ordu mensûblarından pek çoğu sivil olarak bulunmuşlar, hattâ paşaların lehine tezahürat da yapmışlardı. Paşalar gayet ağır, vakur ve hürmete şayan bir ruh haleti içinde gelip gitmekte idiler. Bunların ellerine kelepçe vurulmamış olmakla beraber, süngülü askerin arasında gelip gitmeleri hazin bir manzara arz etmişti. Bir zamanlar bunlardan on binlercesinin emirleri altında bu vatanın düşmanlarına karşı sevk-etikleri hâlde, şimdi onların arasında ve süngülülerin ortasında bir suçlu gibi mahkemelere iştirak etmek kendilerine pek ağır geliyordu. İzmir'de bu işle meşgul olan İstiklâl Mahkemesi hep Ali'lerden mürekkebtir. Başkan meşhur Afyon-Karahisar Mebusu Ali Bey idi. Azalar bakkal lâkabı ile meşhur Ali Bey, Gazi hazretlerinin muhafızı, Gaziantep Mebusu Kılıç Ali ve makâm-ı iddiada bulunan savcı da Necip Ali Bey idi. Bu Ali'lerden mürekkebtir İstiklâl Mahkemesi günlerce ince eleyip, sık dokumaları sonunda şunu anlamıştı ki, hâdiseden asla. Kâzım Karabekir, Ali Fuat ve Rafet Paşaların zerrece haberi yoktu. Fakat hâdiseden biraz evvel Avrupa'ya gittikleri için Rauf Beyle Adnan Beyin hareketlerini şüpheli görmüş, onlar da bulunup kendilerini müdâfaa edemedikleri için paşalar alkışlarla inleyen mahkemede beraat ederken Beyler onar sene ağır hapse mahkûm edilmişlerdi. Fakat Rüştü Paşanın, Miralay Arif Beyin, sabık Mâliye Nâzırı Cavit Beyin bu suikastten haberleri olduğu aşikârdır. Rüştü Paşa mahkeme heyetinden af dilemiş, Arif ve Cavit beyler inkâr etmişlerse de esaslı şahitlerin önünde vaka olduğu gibi meydana çıkmıştı.

565

SAMİH NAFİZ TANSU

Bazılarının kabahati, bildikleri bu menfur teşebbüsü, hükümete haber vermemekten doğuyordu. Hafız Mehmet bey, baytar Rasim, Turgut Halis bey, hattâ İsmail Canbolat bey bu noktadan mahkûm olmuşlar, faillerle müşterek hareket ediyor telâkki edilmişlerdi. Hâdisenin en maruf sîmâları başta İzmit mebusu Şükrü bey olmak üzere, Kara Kemal, Ziya Hurşit, Abdülkadir beyler üzerinde toplanmış bulunuyordu.

Diğerleri hâdisenin icra vâsıtaları idiler. Suikast etrafı düşünölmüş, hazırlıkları yapılmış, paralar sarfedilmiş, silâhları hazırlanmış, yeri, saati bile taayyün etmişti.

Mustafa Kemal'i yıllarca savaştığı ve sonunda kurtardığı İzmir'de öldürmek, Türk Milletine yükletilebilecek en acı bir nankörlüğün ifâdesi olacaktı. Tanrı bu lekeden Türk Milletini hakikaten korumuştur. Sarı Efe Edib tam bir komitacı idi. İzmir'de ne olur olmaz yakalanmamak için, İstanbul'da bulunmayı tercih etmişti. İttihâd ve Terakkinin küçükleri, iktidarı böylece ele geçireceklerini ummuşlardı. Belki de bu mümkün olabilecekti. Çünkü Mustafa Kemal'in şahsiyetinde çok şeyler mevcuttu. Fakat hâdiseye, hiç inkâr edilmez delilleriyle ele geçmiş, üstelik de bu teşkilâtın en soğuk kanlı olan Ziya Hurşit, gerek palas pandiras gönderildiği ve İzmir'e gelmekte olan husûsî trende kendisine bizzat suâller soran Atatürk'ün huzurunda, gerek Ali'lerden mürekkebtir İstiklâl Mahkemesi Önünde her şeyi bütün teferruatıyla anlatmıştı. Gazi Mustafa Kemal ona şöyle sormuştu:

İTTİHÂD ve TERAKKÎ İÇİNDE DÖNENLER

- Bu işi niçin yapacaktınız, Ziya Hurşit Bey?..
- Çünkü Paşam, memlekette beklediğimiz hürriyet ve adaleti göremedik, ondan!..
- Hürriyetinizde ne gibi eksik şeyler vardı? Görüyorsunuz ki bir suikasti hazırlayacak kadar serbest idiniz. Adalette ne gibi noksanlar vardı? Yakında cereyan edecek olan muhakemelerde bunun da tam olduğunu müşâhade edeceksiniz!.. O hâlde daha açık konuşunuz. Siz sandalya kapmak için bunu yaptınız. Yalnız unutuyorsunuz ki, İttihâd ve Terakki Partisinin metodlarıyla iktidar ele geçirilemez. Hükümet konağını basmak, adam vurmak ve böylece iktidarı devirmek sadece geride kalmış esef verici hâdiselerdir. İktidar ancak kânûnî, hukukî yollardan ele geçirilir. Her şeyden evvel milletin nabzını tutmalısınız!.. Bakalım halk ne diyor!..

Menemen'den geçip İzmir'e doğru yol alan tren Ziya Hurşit'e son defa Ege bölgesinin yemyeşil ve çok zengin manzaralarını seyrettirirken, tarihin bu en büyük adamı, ona büyük bir ders vermekte idi. Eğer henüz çok genç olan Ziya Hurşit, bu dersi daha evvel almış olsaydı, böyle hayatının baharında darağacına bir bayrak gibi çekilmez ve üç direğin arasında sallanmazdı. Ne yazık ki, Mustafa Kemal'in ona verdiği dersi o, iş isten geçtikten sonra öğrenmiş ve bu belki de maalesef hiç işe yaramamıştı. Fakat Türk tarihinde bu ders cidden ibrete değer bir kıymet sayılabilirdi.

566

567

SAMİH NAFİZ TANSU

İttihâdçılar İstiklâl Mahkemesinde

İzmir'in yaşadığı bu tarihî günlerde İstiklâl mahkemesinin önü, içi mahşerî bir kalabalıktan kendisini kurtara-mıyordu. Suçlular her zaman iki kfile olarak geliyordu. Birinci kfileye daha ziyade Terakkiperver Fırkasının İleri gelenleri dahil bulunuyor, bunlara da (Paşalar kfilesi) adı veriliyordu. Bu heyetin içinde Kâzım Kara-bekir, Ali Fuat, Rafet, Cafer Tayyar, Mersinli Cemal, Rüştü Paşaları görüyorduk. Fakat bu toplulukta Maliye Nâzırı Cavit Bey, İttihat ve Terakkinin ileri gelenlerinden son devrin umûmî kâtibi Mithat Şükrü, İsmail Can-bolat. Dr. Hüseyin zade Ali, Hamdi baba, posta telgraf müdürü Hilmi, Fatih kâtib-i mes'ûlü Vehbi, Bakırköy kâtib-i mes'ûlü İbrahim Ethem, Cemal Ferit, meşhur Eyüp Sabri, sabık Hâriciye Nâzırı Ahmet Nesimi, Selâh Cimcoz, Tırnakçı lâkabı ile meşhur Salim, Ziya Hur-şit'in kardeşi meb'ûs Faik, Ali Osman kâhya, miralay Kara Vasıf, Baytar miralay Rasim Çolak Selâhattin, Çopur Hilmi ve daha irili ufaklı mevki sahibi birçok kimseler vardı. İkinci kfilede Ziya Hurşit, Sarı Efe Edip, Lâz İsmail, Gürcü Yusuf, sabık Maarif Nâzırı Şükrü, Hafız Mehmet, Miralay Arif, Halis Turgut, Topçu Ali İhsan, Münir Hüsrev, Millî Mücadelenin Hariciye Vekili Bekir Sami, avukat Feridun Fikri ve daha bazı kimseler mevcuttu.

Paşaların muhakeme edildiği her celsede salonun içi sivil giyinmiş zabitan topluluğu ile dolup taşıyor, paşalara gelip gidişlerinde müthiş tezahürat yapılıyor, onlar alkışlanıyor, mahkeme heyeti ordunun mânevi

İTTİHÂD ve TERAKKÎ İÇİNDE DÖNENLER

baskısı altında tutuluyordu. Bu sebeple emniyet teşkilâtının vazifesi son derece güçleşmiş bulunuyordu. İkinci kfileye karşı merak ve aynı zamanda nefret de mevcuttu. Nitekim bunlardan bir çoğunun idama mahkûmiyetleri sevinçle karşılanmış, paşaların berâati ise emsalsiz tezahürata yol açmıştı.

Muhakemelerin devamı şunu göstermişti ki, Millî Mücadele zafere eriştiği ve Lozan müzâkerelerinin başladığı sırada mütâreke ile yıkılan, dağılan, isim değiştirerek bir müddet tutunmak isteyen İttihâd ve Terakki Fırkası, yeniden ihya edilmek istenmiş, bunu da kodamanların yurdu terk edişinden sonra ikinci planda geride kalanlar yapmak istemişti. İlk harekete geçen Küçük Efendi lâkabı ile şöhret almış bulunan Kara Kemal Bey idi. O bazı arkadaşlarıyla müşavere etmiş, bilhassa sâbık Maârif Nâzırı Şükrü, Mâliye Nâzırı Cavit ve Abdül-kadir beylerle eski Dahiliye Nâzırı İsmail Canbolat Bey bu işte müessir olmuştu. Bunlar böyle bir fırka kurmak arzularını devrin Büyük Millet Meclisi Reisi Gazi Mustafa Kemal'e arz etmek üzere Kara Kemal'i memur etmişlerdi. Fakat İzmit'te Mustafa Kemal, Kara Kemal'e şöyle demişti:

- Bana bir parti nâmına mı, yoksa şahsın nâmına mı müracaat ediyorsun?

Kara Kemal susmuş, Mustafa Kemal devamla:

- Şayet İttihâd ve Terakkiyi kurtarmak istiyorsanız buna asla meydan vermem. Şahsın nâmına geliyorsan, sana münâsib bir iş düşünelim!..

569

SAMİH NAFİZ TANSU

Gazi Mustafa Kemal'in zaferden sonra kat'î kararını öğrenmiş olan Kara Kemal İstanbul'a dönmüş ve İttihatçı arkadaşlar bazan Moda'da Şifa semtinde bazan da Ada'da Cavit Beyin köşkünde içtimâ etmişler, yeni bir fırka kurmaya fakat tamamen İttihâd ve Terakki ruhuna sâdık kalmaya karar vermişlerdi. Bu partinin nizâm-nâmesini Cavit Bey kaleme almış, en büyük müzaheretî Şükrü, Kara Kemal, Canbolat, Abdülkadir beylerden görmüştü. Yeni fırkanın ismi (Terakkiperver) olacak, kabilse, bütün İttihatçıları sinesinde toplayacaktı. Yalnız büyük bir komitacı olan ve tek başına bir hükümet devirebilecek zekâ ve kabiliyette olan Kara Kemal, partiye resmen girmemiş, perde arkasında kalarak baştaki-leri şüphelendirmemeye çalışmıştı. Bu partiye, memleket nazarında şöhretleri, nâmûskârlıkları ile tanınmış temiz insanlar lüzumlu görülmüş, işte ufak ihtilâflarla Gazi Mustafa Kemal'e kırılgan olan, Kâzım Karabekir, Refet, Cafer Tayyar paşalar, Rauf ve Adnan Beyler alınmıştı. Daha sonra Ali Fuat Paşa ile Mersinli Cemal Paşa da iltihâk etmişlerdi. Partinin bu temiz büyükleri samimi muhalefet sevdasını güderken, partinin gizli hesaplara dayanan küçükleri, bu parti ile iktidarı ele geçirmek için, hilâfetin lağvından sonra şarkta meydana gelen Şeyh Sait isyanını kendileri için bir fırsat telâkki etmişler, fakat hükümetin şiddetli tedbirleri ve âsîleri mükemmel karşısında şaşırıp kalmışlardı. Şeyh Sait ve onun arkasından giden yüzlerce insan darağaçlarında sallandırılırken bu huyu bozuk, maksatları karanlık partiye de son verilmiş ve hükümet kararıyla bütün şubeleriyle kapatılmıştı. Bu mücadelenin meşrûtiyette ol-

İTTİHÂD ve TERAKKÎ İÇİNDE DÖNENLER

duğu gibi meclis kürsüsünden, mebus sıralarından yapılamayacağını anlayan komitacılar, mazide olduğu gibi bir Bâb-ı âlî baskını düşünmüşler ve bunun için de Hürriyet ve İtilâfın daha sonra tatbik ettiği usûlü benimseyerek bir Mahmut Şevket Paşa suikastini kuvveden fiile çıkarmaya yeltenmişlerdir. Fakat millî hükümetin demireli, her iki teşebbüse de meydan vermemiş birazda talihin yardım ettiği bu devirde son dakikada içlerinden birinin ihbarı ile her şey yarıda kalmıştır. İstiklâl mahkemesi sırasında

şu da anlaşılmıştır ki, paşalardan yalnız biri, Rüştü Paşa, Miralaylardan yalnız ikisi Eskişehir mebusu Arif ve Baytar miralay Rasim ile, Cavit Bey de dahil olmak üzere İttihâd ve Terakkinin kalbur üstü şahsiyetleri Mustafa Kemal'e karşı tatbik edilecek suikastten haberdardılar. Bunlardan bazıları bildiği hâlde korkudan fiilen iştirak edememiş, bir kısmı vaziyeti hükûmete haber verememiş, bir kısmı da bu işte vazife almıştır. İstiklâl Mahkemesinin kararında bu farklar gözetilmemiş, cümlesinin idamlarına hüküm verilmiştir. İzmir suikastı şunu göstermiştir ki, meşru yollardan gitmeden iktidarı ele geçirmek sistemi artık kapanmıştır. Bu memleket ya minnettarlığını ifâde için sevdiği ve inandığı insanları başta görmeyi tabîi bulmuş bu suretle Gazi Mustafa Kemal'in yaşadığı müddetçe onu Büyük Millet Meclisi Reisi daha sonra Cumhurbaşkanı olarak başında taşımıştır. Yahut da reyini kullanarak mukadderatını kime vereceğini açıkça bildirmiştir. Fakat tabanca tehdidi ile birkaç yüz kişinin hükûmeti basarak, yahut da en gizli emellerle ve en şeytanî usûllerle suikastler hazırlayarak iktidarı ele ge-

570

571

SAM1H NAFİZ TANSU

çirmeye kıyam etmesini hoş görmeyecektir. Bu kapanması zarurî görülen bir yol, tatbiki hiç bir vicdanı okşa-mayacak bir sistemdir. Olgun milletlerin, siyâsî seviyesi yükselmiş memleketlerin hedefi ancak milletin meşru reyi ile iş başına gelmiş olan hükûmetleri tutmaktır. Bu hükûmetler de halkın reyi ile iş başına geldiklerini düşünerek her zaman efkâr-ı umûmiye nazarında hesap vermekten çekinmeyecek, iktidarı kaybetseler de memleketi terk etmeyi elbet de düşünmeyeceklerdir. İstiklâl mahkemesi önünde İttihâdçılardan tarihin alacağı ders ancak bu olmalıdır.

Ya Devlet Başa, Ya Kuzgun Leşe

Atalardan kalma güzel bir söz vardır:

- Ya devlet başa, ya kuzgun leşe! siyâsetle uğraşmanın sonu da budur.

Ya insanı omuzlarda taşırlar, yahut darağaçlarda sallandırır. Baştan beri devam eden hâtıralarımızda, anlatmak istediğimiz de budur. İttihâd ve Terakkî'yi, babamın yardımıyla doğduğum, büyüdüğüm, dağlarına ormanlarına, akarsularına hâlâ hasret yaşadığım Makedonya'da tanıdım. Yine bu partinin son adamlarını vazifeli bulunduğum İzmir'de tarihe gömdüm. Bu fırkanın adamları, kendilerini sürükleyen ihtiras fırtınasının içinde, köpüklü denizde sallanan sandallar gibi kaderlerini sâhile terketmiş bulunuyorlardı. İçlerinde feragat sahibi, idealist, vatanperver olanlar bulunduğu gibi günlük politikanın cereyanına kapılmış bulunanları da vardı. Tıpkı bir ömür gibi, İttihâd ve Terakki de İTTİHÂD ve TERAKKİ İÇİNDE DÖNENLER

acı ve tatlı günleri ve hâtıraları ile maziye gömülmüştür.

İzmir'de kurulan ve Ali'lerden mürekkep olan İstiklâl Mahkemesinin kararı şu idi: 13 Temmuz 1926 Salı günü mahşerî bir kalabalık huzurunda ve bütün maznunların Önünde okunan karar bir dekor önünde heyecanlı dakikalar yaşatmıştı. Mahkemenin reîsi Afyon mebusu Ali Bey bağırıyordu:

- Mahkemenin kararı okunacak ayağa kalkınız!..

Derin bir sessizlik içinde ve herkesi saran korkulu bir havada zabıt kâtibinin heyecanlı sesi duyuluyordu. Uzun bir mukaddemede Şeyh Sait isyanından sonra Terakkiperver fırkasının ne maksatla kurulduğu izah ediliyor ve vatani kurtaran Gazi Mustafa Kemal Paşa hazretlerinin aziz şahsına tevcih edilen korkunç suikastte iştirakleri müteaddid deliller ve şahitlerle karara varan maznunların adalet pençesinde lâıyk oldukları cezaya düçar olacaklarına hiç şüphe edilmemesi ihtar olunuyordu. Kararın sonuna doğru bu işe masum oldukları hâlde isimleri karıştırılmış bulunan kimselerin de beraat ettikleri adaletin nasıl şaşmaz hükümlerle kötüyü iyiden ayırdığı bildirilmekte idi. Bu izahattan sonra İzmir mebusu Şükrü, Saruhan mebusu Halis Turgut, İstanbul Mebusu İsmail Canbolat, Erzurum mebusu Rüştü Paşa, Eskişehir mebusu Miralay Arif, Saruh mebusu Abidin, eski Lâzistan mebusu Ziya Hürşit, eski Trabzon mebusu Hafız Mehmet, Sarı Efe Edip, mülâzım mütekaiddi çopur Hilmi, Baytar miralay Rasim, Lâz İsmail, Gürcü Yusuf'un v kânların d a, sabık Ankara valisi haf-i

572

573

SAM1H NAFİZ TANSU

firarda bulunan Abdülkadir ile henüz ele geçmeyen İttihâdçıların İaşe Nâzırı Kara Kemal'in gıyâblarında idamlarına, Erzincan mebusu İhsan, sabık Ardahan mebusu Hilmi, eski Makedonya Nazırlarından Cavit, eski Sivas mebusu Salâhattin ve yine İttihâdçıların İzmir valisi Rahmi, İstanbul mebusu Rauf (Orbay ve yine İstanbul mebusu Adnan (Adıvar) beylerin bu dâvadan tefrikleri ile Ankara'da devâm-ı mahkemelerine, bu suikast hareketinde bir gûnâ medhalleri ve müşareketleri görülemeyen Ordu mebusu Faik, ve mebuslardan Sabit, Halet, Feridun Fikri, Bekir Sami, Besim Necati, Kâmil Zekâi, Münir

Hüsrev beylerle Kâzım Karabekir, Ali Fuat, Cafer Tayyar, Rafet ve Mersinli Cemal Paşaların ve hâdiseyi ihbar eden Giritli Şevki beylerin beraatlerine karar verildi.

Kararda bahçıvan, odacı, hizmetçi gibi bazı kimselerin de beraat ettiği ilâve ediliyordu. Paşaların beraati mahkemeyi dolduran sivil ordu mensûbları arasında hakikî bir bayram havası yaratmış mahkemenin tavanları gök gürültüsünü andıran alkışlarla inlemişti. Paşaların heyecandan yüzleri kızarmıştı. İdama mahkûm olanlar ise sapsarı kesilmişler fakat büyük bir soğukkanlılıkla süngülülerin arasında ve alınan fevkalâde emniyet tedbirlerinin ortasında hapishane yolunu tutmuşlardı. İdama mahkûm olanlar bu suretle on beşi buluyor, bunlardan ikisi henüz ele geçmemiş olduğundan hükmün infazı ancak 13'ü için vârid görülüyordu. Bu suretle 13 Temmuz Salı günü 13 kimsenin idam hükmü, bu rakamın şeametine inanmış kimselere yeni ve parlak bir misâl olarak tarihe intikâl ediyordu. Ve hemen o ge-

574

İTTİHÂD ve TERAKKÎ İÇİNDE DONENLER

ce bu meş'ûm ve korkunç gün henüz bitmeden vakit gece yarısından biraz evvel, her zaman derin uykularında bulunan İzmir hapishanesi ve etrafı şimdi mahşeri bir kalabalıkla dolup taşmış bulunuyordu. İstiklâl mahkemesinin müdde-i umûmîsi Necip Ali Bey, Hapishane müdürü ve beş gardiyaniyla mahpuslara hükümlerin tebliği vazifesini üzerine almıştı. İlk çağırılanlar Gürcü Yusuf ile Lâz İsmail idi. Uyku sersemi kararı dinleyen Yusuf:

- Bana hakikaten yazık olacak, bir cahillik ettik affedin bizi!., diye inlemiş. Lâz İsmail:
- Asılacak yalnız biz miyiz? diye sormuş daha birçoklarının bulunduğunu öğrenince âdeta ferahlamıştı. Baytar Rasîm soğukkanlı idi. Arapça şu cümleyi tekrarladı:
- Elmukadder, la yetegayyer. (Kader değişmez!). Miralay Arif çok asabî idi, boyuna sigara içiyordu.
- Gazi Paşadan mektubuma cevap gelmedi mi?.. Ben onun yirmi senelik arkadaşayım. Mutlaka cevap verecek!., diyordu. Diyordu ama, Mustafa Kemal'den ona, artık hiçbir şey gelemezdi. İsmail Canbolat, hakikaten komitacı idi. İdam edileceği bildirilince:
- Hay hay demişti. Şeriatin kestiği parmak acımaz!.. Ve paralarını, saatini teslim etmişti. Halis Turgut, çocuklarına bir vasiyette bulunmuştu:
- Onlara söyleyin kat'iyyen siyâsetle meşgul olmasınlar!.. Bu nasihat şimdi neye yaradı? Rüştü Paşa âdeta inlemişti. Tam bir hezimete uğramış kumandan gibi:

575

SAMİH NAFİZ TANSU

- 54 yaşındayım diyordu. Bir gün asılacağımı asla tahmin etmezdim. Keşke kurşuna dizseydiler. Bu şerefsiz bir ölüm!.. Soyum sopum her zaman beni lanetle anacak!.. Eski Maârif Nâzırı şükrü de soğukkanlılığını muhafaza etmiş ve şu cümleyi sarfetmişti:
- Ya devlet başa, ya kuzgun leşe!., başka türlü olamazdı. Saruhan mebusu Abidin ise telâşlı, heyecanlı idi. Bir diyeceği varmı diye sorulunca:
- Söyleyeceklerimin hepsini söyledim. Şimdi susmak düşünüyor demişti. Sarı Edip Efe ise:
- Acele etmeyin. Anladık asacaksınız, peki demiş ve hazırlanmaya başlamıştı. Asılmaya giderken bile neşesini kaybetmeyen hâdisenin bir numaralı adamı Ziya Hurşit idi.
- Peki dedi, zaten asmaktan başka bir şey yapamazsınız. Şu iki yüz elli lirayı ağabeyime verin, şerefimle mütenâsib bana bir kabir yaptırın!., demiş ve darağacında da cellât Selânikli Ali'ye:
- Öbür tarafa giderken söyleyeceğin bir şey var mı?.. Babana selâm götürüyem mi? diye alay etmişti. Hafız Mehmet bey kararı duyunca bayılmış, su verip ayılmışlar, asılırken ipi kopan Şükrü Bey, Kılınç Ali-

nin:

- Şükrü Bey biraz ileri gelin! sözünü kendisine anlayıp yürüyünce Kılınç Ali bağırıyordu:
- Sizi çağır mıyorum, jandarma zabitanı çağır ıyorum. Asın bunu tekrar!.. Cellât Çingene Ali, emri yerine getirmiş. Şükrü Beyin ayakları altındaki iskemleye tek-

576

İTTİHÂD ve TERAKKÎ İÇİNDE DÖNENLER

me vurunca bir adam havada sallanmış kalmıştı. Tarihe maslûb Şükrü diye geçen komitacı, İttihâd ve Terakkinin yaman bir mümessili, bu suikastin bir numaralı ter-tibçisi idi. Ama kim derdi ki, arkasından kalan iki arkadaşı da onu takib edecekti.

Harman Sonu

İzmir'de asılan 13 kişi ile Gazi Mustafa Kemal'e karşı tertib edilmiş suikastin bütün failleri hakkında adalet yerine gelmiş sayılamazdı. Bunlardan tefrik edilerek aynı İstiklâl Mahkemesinin huzuruna Ankara'da çıkarılanlar için de nihâî bir karara varmak lâzım geliyordu. Bir ay sonra başlayan bu heyecanlı muhakemenin en kuvvetli şahsiyeti İttihâdçıların meşhur Mâliye Nâzın Cavit Bey idi. Onunla

beraber, yine meşhur bir İttihatçının da mukadderatı mevzu'-i bahs idi. Bu da doktor Nâzım'dan başkası olamazdı. Maznunlar arasında Ardahan mebusu Hilmi ile Nail de vardı. Bu dördü müd-deî-i umûmî Necip Ali Beyin iddianamesinde birinci derecede suçlu idiler. Bundan sonra gıyâblannda muhakeme cereyan eden Rauf Bey (Orbay) ve Adnan Bey (Adivar) da bulunuyordu. Sonra derece derece kendilerinden bahsedilen Hüseyin Cahit, Küçük Talât, Ali İhsan, Azmi, Hamdi Baba ve daha bazılarının da bu işlerde methaldâr olduklarına dair hiç bir delil bulunmadığından beraatlerine karar verilmişti.

Mahkemenin Cavit Beyde gördüğü suç şu idi:

Memleketi Birinci Cihan Harbine sürükleyenler içinde faal rol oynamış, sonra da onu mağlûbiyete uğ-

577
SAMIH NAFİZ TANSU

ratarak devletin çökmesine sebep olmuş, İstiklâl mücadelesi sırasında evvelâ İstanbul'da saklanmış sonra Avrupa'ya kaçmış, nihayet zafere yakın memlekete dönmüş, Lozan sulhu sıralarında tekrar İttihâd ve Terakkiyi ihyaya kalkmış, buna karşı Gazi Mustafa Kemal Paşadan muhalefet görünce Terakkiperver Fırka namı altında yeni bir teşekkül meydana getirmiş, onun da kapatılması üzerine siyâsî faaliyetlere girerek evinde içti-mâlar tertip ettirmiş, Mustafa Kemal Paşanın vücudunun ortadan kalkmasına gereken tertibatı aldırması, su-ikastten yalnız haberdar olmakla kalmamış bilfiil buna müzaheret edenlerden olmuştur. Cavit Bey, günlerce devam eden muhakemelerinde birinci cihan harbine bilâkis mâni olmak için neler yaptığını fakat bunun bir zaruret olduğunu, İstiklâl mücadelesine gitmesine müsâade edilmediğini, ele geçmemek için de İsviçreye kaçtığını, memlekete tekrar avdet ettiği zaman politika ile meşgul olmadığını söylemiş ise de müdâfaasının parlaklığı onu mukadder cezadan kurtaramamıştı. Mahkemenin kendisi hakkındaki kararı idam olmuştu. Doktor Nâzım, İttihâd ve Terakkinin merkez-i umûmî âzasından ve Talât Paşanın en yakın arkadaşlarından biri olduğunu, harp senelerinde, mütâreke yıllarında hep memleket için çalıştığını anlatmış, fakat içtimalara katılması, Ankara valisi olup hâl-i firarda bulunan sui-kastçi Abdülkadir'le sık sık buluşması onu da idama mahkûm ettirmiştir. Ardahan mebusu Hilmi'nin İstanbul'a koşup gelmesi, Kara Kemal'le başbaşa vermesi, yine merkez-i umûmî âzasından Nail'in suikast hareketlerinde en tehlikeli kimselerle arkadaşlık etmesi, hâdi-

578

İTTİHÂD ve TERAKKİ İÇİNDE DÖNENLER

seden her ikisinin haberdar olduğunu meydana çıkarmış bunlar da idama mahkûm edilmişti. Rauf Bey ile Adnan Beyin hâdiseden haberdar olmakla beraber su-ikastten evvel Avrupaya gitmeleri ve Rauf Beyin:

- Ne haliniz varsa görün, ben bu işte yokum şeklinde ifâde de bulunması, onların onar sene müddetle yurt dışında mahkûm edilmeleriyle sona ermişti. Fakat yurda avdetinden sonra Rauf Bey bir mahkeme huzurunda tekrar muhakeme edilmesini istemiş ve bu mahkemede müdâfaasını yaparak eski hükmü iptal ettirmiş ve bu suretle beraat eylemişti.

Diğer maznunlardan Hüseyin Cahit Bey esasen sürgünde bulunması dolayısıyla bu işlere karışmadığı tebeyyün ediyor ve diğerleri de beraat eyliyordu. 26 Ağustos 1926 Perşembe günü saat 14 te Ankara'da İstiklâl Mahkemesinin salonu mahşerî bir manzara arz etmiş ve 4 idam mahkûmunun celseye getirilmediği görülmüştü. Diğer suçlular heyecan ve merakla bekledikleri kararı ayakta dinlemişlerdi. İzmir suikastine teşebbüs edenlerin son kafilesi de demek Ankara'da idam olunacaklardı. Beraat edenler, sevinç gözyaşları ile mahkemeyi terk etmişler, idam mahkûmları da o gece hapisane müdürünün huzuruna çağırılarak haklarındaki hükümleri dinlemişlerdi. Henüz saat 22 idi. Bu kadar erken idam hükmünün tebliğ edildiği görülmemişti. Cavit Bey kararı dinleyince sapsarı kesilmiş:

- Mahkemenin kararı haksızdır. Ben masumum, diye söylenmişti.

579

SAMIH NAFİZ TANSU

Doktor Nâzım daha soğukkanlılıkla kararı karşılayarak:

- Adaletin hükmünü metanetle kabul edeceğim, merak etmeyin diyebilmişti.

Ardahan mebusu Hilmi Bey isi:

- Çok acele ettiler, bu kadar telâşa lüzum ne?., diye sormuş. Nail Bey ise:

- Reîs Ali Beye, Kılıç Ali Beye selâmlarımı söyleyiniz. Adaletin hükmü yerine gelecektir!., demişti. İdam mahkûmları siyâsetgâha götürüldükleri ve boyunlarına ipler geçirildiği zaman Cavit Beyin sözü şu olmuştu:

- Hüseyin Cahit Beye Selâmımı söyleyiniz. Çocuklarıma ve refikama baksın. Yalnız şunu söyleyeceğim:

- Bir gün dedirir Kudreti Mevla! Tallahü lekâd aserek Allahü Aleyna! -Ziya Paşa-

Yani - Allahda Sizden intikam alır. Doktor Nâzım hâlâ iddia ediyordu:

- Bu işte hiçbir alâkam yok, bana yazık oldu.

Nail Bey ise hâtıra defterinin çocuğuna verilmesini söylemiş.

- Millet sağ olsun, vatanımız yaşasın diye bağırıyordu.

Ardahan mebusu Hilmi cellâta dönerek:

580

İTTİHÂD ve TERAKKÎ İÇİNDE DÖNENLER

- İpin ilmiği arkaya gelsin!., diye yalvarmış, asıldıktan sonra da direklerle yere yıkılmış fakat çabuk yetişilerek başka bir darağacına çekilmişti.

Bütün bu işler gece yarısı olmuş, cesetler sabah güneş doğarken indirilmişti. O gün 26 Ağustos Perşembe günü her şey böylece tarihe geçmişti. İzmir suikastinin iki mühim firarisi Kara Kemal'le Abdülkadir de daha sonra kendilerini bekleyen akıbetten yakalarını kurtara-mamışlardı. Karagümrük taraflarında saklandığı evin polis tarafından sarıldığını anlayan meşhur İttihâd ve Terakkinin komitacısı Kara Kemal, polisin elinden kurtulmak için gizlendiği tavuk kümesinde tabancasıyla son hükmü vermiş, kendi kendini Öldürmüştü.

Abdülkadir ise kıyafet değiştirerek Rumeli hududundan kaçmaya kalkarken teşhis edilerek yakalanmış, bir jandarma refakatinde götürüldüğü kasabaya inmeden evvel, geçtiği ormanlarda, dere kenarlarında bir çok defalar jandarma erini itip kaçmayı düşünmüş, bin-bir tereddüdle bir türlü buna cesaret edememişti. Kendisinin idama mahkûm Abdülkadir olduğu anlaşılınca, Ankara'ya sevk edilerek orada asılmıştı. İzmir suikasti bu suretle 19 insanın hayatına mal olmuş, İttihâd ve Terakki Fırkasını yeniden diriltmek fikri bu suretle tam bir mevta olarak mezara uzatılmıştı. İyi fikirle başlamış, zulme ve istibdada karşı bayrak açmakla tarih sahnesine çıkmış olan bir partinin ihtiras ve politikacılık yüzünden vardığı bu hazin netice bizde siyâsetle uğraşanlar için ibret dolu bir ders olmalıdır. Bütün bunların sonunda Konfüçyüs'ün şu sözünü hatırlayalım:

- Siyâset bir eve saadet getirmez!-

581

Son Söz

(İttihâd ve Terakki içinde dönenler) tefrikası, Memleketin yakın tarihinde geçmiş dikkate değer ve gizli hâdiselerin içyüzüdür. Güzel fikirlerin; büyük ülkelerin, şahsi ihtiraslar uğrunda nasıl heba edildiğini gösteren ibrete değer bir tarih parçasıdır.

Osmanlı İmparatorluğu gibi altı asırdan fazla sürmüş bir devletin kısa bir zamanda yıkılıp çökmesini. Balkanların kaybedilmesi ile nasıl felâketler serisinin biri birini kovaladığını, insan hayret ve heyecanla takib etmektedir. 33 yıllık bir istibdadı yıkan bir avuç gencin neticede daha sonra birbirlerine düştüğünü de izah eder. Tarihi, tekerrürden ibaret sayanlar bu benzeri vak'aları birbiri ile mukayese ederler. Tarih hakikatte tamamı tamamına hiçbir zaman tekerrür etmemiştir. Yalnız benzeri hâdiselerin muayyen sebeplerle ortaya çıktığı ve belirli sonuçlara vardığı da muhakkaktır.

583

SAMİH NAFİZ TANSU

On yıl sürmüş ve bizde Demokrasi devri diye adlandırılmış olan sabık devrin Türk gençlerinin, münevverlerinin hatırlarında nasıl bir "Karanlık devir" olarak yaşadığını hepimiz biliyoruz.

İnsan haklarının en tabiisi sayılan konuşma, yazma, neşretme Hürriyetlerinin ortadan kalktığı o meş'ûm yıllan tarih hiçbir zaman affetmeyecek ve unutmayacaktır.

27 Mayıs sabahı ile başlayan ve Türk Tarihinin her safhasında İnkılâp, Yenilik, İlerililik olarak kaydedilen en güzel gelişmelerin haklı mümessili olan Şanlı Ordumuzun, tarihimize hediye ettiği bu yepyeni devrin. Büyük Türk milletine hayırlı ve uğurlu olmasını bir tarihçi olarak Tanrıdan dilemekteyim.

S.N. TANSU

584

Samih Nafis Tansu _ İttihad ve Terakki İçinde Dönenler